ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LIX

2022

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tomul LIX, 2022

SUMAR

STUDII ŞI ARTICOLE

EVUL MEDIU

ALEXANDRU SIMON, *Moldova şi voievodul ei în discuţiile regelui Matia Corvin cu legatul papal Angelo Pecchinoli* …… 1
PETRONEL ZAHARIUC, *Contribuţii la istoria satelor din ţinuturile Hotin şi Dorohoi ale mănăstirii Todireni, metoc al mănăstirii Sf. Pavel de la Muntele Athos* …… 49
IOAN-AUGUSTIN GURIŢĂ, *Contribuţii la biografia unui ierarh din Moldova veacului al XVI-lea: Nicanor, mitropolitul Sucevei* …… 67

ISTORIE MODERNĂ

LIVIU BORDAŞ, *Dora d'Istria şi chestiunea originii familiei Ghica* …… 83
RALUCA-NICOLETA PLIAN, *Secvenţe din activitatea spitalelor ruseşti prezente în oraşul Iaşi în perioada Războiului de Independenţă* …… 103
NINA-MIHAELA CIOBOTARU-GAVRIL, *Alexandru Em. Lahovari: ministru la Paris „în vremuri de război” (1914-1917)* (I) …… 121

ISTORIE RECENTĂ

IONEL DOCTORU, *Activitatea lui Constantin Diamandi în contextul negocierii Tratatului franco-român (1924-1926)* …… 151
CRISTIAN CONSTANTIN, *În numele regelui: serviciul de (contra)informaţii şi propagandă al Gărzilor Naţionale din ţinutul Dunărea de Jos (1939-1940)* …… 173
SORIN D. IVĂNESCU, *Conţinutul şi formele represiunii în România anilor 1948-1958* …… 197

ISTORIA CULTURII

VALENTIN MAIER, *Înfiinţarea Facultăţilor de Medicină Veterinară şi de Farmacie în cadrul Universităţii din Bucureşti* …… 209
IONUŢ NISTOR, MARIAN HARIUC, *Rumänische Studenten an deutschen Universitäten im ersten Zwischenkriegsjahrzehnt* …… 229

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIX, 2022, p. I-VI, 1-370

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STEFAN LEMNY, *Alphonse Dupront în România: 1932-1940/41* …… 253
ASTRID CAMBOSE, *Ce* nu *spune etnologul. Dileme etice în redarea inter-determinărilor subiect – obiect – context, în cercetarea de teren* …… 279
ANDI MIHALACHE, *Nume, corpuri, cicatrici: schiță de antropologia absenței* …. 287

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

PETRONEL ZAHARIUC, *Despre ușurința dobândirii „gloriei" prin edițiile de documente, cu doar un studiu de caz (o ediție „monumentală" Cantemir)* …. 309
GHEORGHE CLIVETI, *Luptă literară și nou ideal național în iorghiene articole de la „Sămănătorul"* …… 317

RECENZII

DORU RADOSAV, *Transilvania are forma inimii. Istorie și peisaj în spațiul transilvănean al secolului XVIII: percepții, sensibilități, reprezentări*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2022, 422 p. (Alexandru Istrate) …… 341
TOADER NICOARĂ, *Curtea și societatea de curte în Țările Române*, I, *Secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2021, 570 p. (Laurențiu Vlad) ….. 342
LAURENȚIU VLAD, *Istorii românești ale ideii de „Europa", secolele XVII-XXI (imagini, note, reflecții)*, Iași, Editura Institutul European, 2021, 340 p. (Andi Mihalache, Alexandru Istrate) …… 344
JUDIT PÁL, VLAD POPOVICI, ANDREI FLORIN SORA (coord.), *Servitorii statului. Funcționari, funcții și funcționarism în România modernă (1830-1948)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, 452 p. (Mihaela Chiriac) …. 345
OVIDIU PECICAN, *Românii și Europa mediană. Contribuții la tipologia culturală a Europei*, Iași, Editura Polirom, 2021, 400 p. (Laurențiu Vlad) …… 349
CONSTANTIN ARDELEANU, *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călători, spații, imagini, 1830-1860*, București, Editura Humanitas, 2021, 304 p. (Andrei Bordeianu) …… 351
ISABELLE DASQUE, *Les Diplomates de la République (1871-1914)*, Paris, Sorbonne Université Presses, 2020, 766 p. (Adrian-Bogdan Ceobanu) …… 354
INA CHIRILĂ, *Gh. Ghibănescu (1864-1936) – cercetător al istoriei Moldovei medievale*, cuvânt-înainte de Ștefan S. Gorovei, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2022, 584 p. (Alexandru Istrate) …… 358
Istoria Bucovinei. Perspective și interpretări. *Volum dedicat împlinirii a 30 de ani de înființarea Institutului „Bucovina"*, ediție îngrijită de Rodica Jugrin și Marian Olaru, cuvânt-înainte de Marian Olaru, indice de nume Rodica Jugrin, Editura Universității „Ștefan cel Mare" din Suceava, 2022, 602 p. (Mihai-Ștefan Ceaușu) …… 359
CRISTINA PREUTU, IONUȚ NISTOR (coord.), *Istorii ale regimului comunist din România*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2020, 280 p. (Daiana-Nicoleta Candrea) …… 363
IOANA-RUXANDRA FRUNTELATĂ, *Despre interpretarea etnologică*, București, Editura Etnologică, 2020, 220 p. (Astrid Cambose) …… 365

ABREVIERI …… 369

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

YEARBOOK OF THE "A. D. XENOPOL" INSTITUTE OF HISTORY

Tome LIX, 2022

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

THE MIDDLE AGES

ALEXANDRU SIMON, *Moldavia and her Voivode in the Conversations between King Matthias Corvinus, and the Papal Legate Angelo Pecchinoli* 1
PETRONEL ZAHARIUC, *Contributions to the History of the Villages in the Districts of Hotin and Dorohoi that belonged to the Todireni Monastery (a Metochion of St. Paul's Monastery on Mount Athos)* 49
IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ, *Contributions to the Biography of a Hierarch from 16th-Century Moldavia: Nicanor, the Suceava Metropolitan* 67

MODERN HISTORY

LIVIU BORDAȘ, *Dora d'Istria and the Question of the Origin of Ghica Family* 83
RALUCA-NICOLETA PLIAN, *Scenes from the activity of the Russian hospitals present in the city of Iași during the Independence War* 103
NINA-MIHAELA CIOBOTARU-GAVRIL, *Alexandru Em. Lahovari: A Minister in Paris "In Times of War" (1914-1917)* (I) 121

RECENT HISTORY

IONEL DOCTORU, *Constantin Diamandi's Activity in the Context of Negotiating the Franco-Romanian Treaty (1924-1926)* 151
CRISTIAN CONSTANTIN, *In the Name of the King: (Counter)Intelligence and Propaganda Service of the National Guards of the Lower Danube County (1939-1940)* 173
SORIN D. IVĂNESCU, *Contents and Forms of Repressions in Romania in 1948-1958* 197

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HISTORY OF CULTURE

VALENTIN MAIER, *The Establishment of the Faculties of Veterinary Medicine and Pharmacy within Bucharest University* 209
IONUȚ NISTOR, MARIAN HARIUC, *Romanian Students in German Universities in the Interwar Period* 229
STEFAN LEMNY, *Alphonse Dupront in Romania: 1932-1940/41* 253
ASTRID CAMBOSE, *What the Ethnologist does* not *Say. Ethical Dilemmas in Rendering the Interconnections between the Subject, the Object and the Context of our Field Research* 279
ANDI MIHALACHE, *Names, Bodies, Scars: An Outline of the Absence Anthropology* 287

HISTORIOGRAPHICAL DEBATES

PETRONEL ZAHARIUC, *About "Glory" Easy to Achieve Through Editions of Documents Featuring One Case Study: A "Monumental" Cantemir Edition* 309
GHEORGHE CLIVETI, *"Literary battle" and the new national ideal in Iorga's articles from "Sămănătorul"* 317

BOOK REVIEWS 341

ABBREVIATIONS 369

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU SIMON[*]

MOLDOVA ŞI VOIEVODUL EI ÎN DISCUŢIILE REGELUI MATIA CORVIN CU LEGATUL PAPAL ANGELO PECCHINOLI

La sfârşitul anilor 1480, relaţiile dintre Matia Corvin şi Roma erau la – ceea s-ar numi – „un minimum istoric”[1]. Principalele cauze erau patru la număr[2]: (1) conflictul dintre Matia şi împăratul Frederic al III-lea de Habsburg[3]; el fusese agravat, pe de o parte, de cucerirea huniadă a Vienei (1485)[4] şi, pe de altă parte, de alegerea discutabilă a lui Maximilian, fiul lui Frederic drept *rege al romanilor* (1486)[5]; (2) dorinţa lui Matia de a-l prelua pe Djem, fiul lui Mehmed al II-lea[6], refugiat sub protecţia cavalerilor ioaniţi[7]; acest caz era complicat de legătura de sânge dintre Matia şi sultani (clamată de ambele părţi)[8], de eforturile marilor puteri (în special ale Veneţiei) ca Djem să nu ajungă sub controlul lui Matia[9], şi de acordurile dintre Baiazid al II-lea, fratele şi rivalul lui Djem, şi monarhul huniad[10]; (3) disputa dintre papa Inocenţiu al VIII-lea şi Matia privind numirea lui Ioan Filipec, episcop de Oradea şi cancelarul Regatelor – unite huniade – ale Ungariei şi Boemiei[11], şi drept episcop de Olomouc (Filipec, suspectat de

[*] Cercetător ştiinţific gradul I, Centrul de Studii Transilvane, Academia Română, Cluj-Napoca; e-mail: alexandru.simon@acad.ro.

[1] Tamás Fedeles, *A Magyar Királyság diplomáciai képviselete a Szentszéknél Mátyás király korában*, în *Mátyás király és az Egyház*, editor T. Fedeles, Pécs, 2019, p. 35-54.

[2] Pentru problemele spirituale ridicate în acest cadru politic, vezi Gabriel Adriányi, *Die Kirchenpolitik des Matthias Corvinus*, în „Ungarn-Jahrbuch”, X (1979), p. 59-69, la p. 64-67.

[3] Cu precădere: Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum Hunyadisch-Habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1989[2], p. 139-141, 182-192.

[4] Vezi Susanne Wolf, *Die Doppelregierung Kaiser Friedrichs III. und König Maximilians (1486-1493)* (= J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, suppl. XXV), Köln/Weimar/Wien, 2005, p. 151-152.

[5] Patrick Wanders, *Maximilian I and the Holy Roman Empire: The Authority of a King of the Romans (1486-1490*) [lucrare de masterat (*Radboud* Universiteit)], Nijmegen, 2014, p. 11-15.

[6] Pentru situaţiile discutate, vezi Al. Simon, *Lumea lui Djem. Buda, Suceava şi Istanbul în anii 1480*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, XLVIII (2005), p. 11-43, la p. 29-35.

[7] Vezi Nicolas Vatin, *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkı'ât-ı Sultân Cem, œuvres de Guillaume Caoursin*, Ankara, 1997.

[8] Al. Simon, *Rudele otomane de sânge ale Huniazilor*, în *AMN*, XLVII (2010), 2, p. 91-100 (cu referinţe şi la rapoartele legatului Pecchinoli, atunci încă inedite).

[9] Louis Thuasne, *Djem-Sultan, fils de Mohammed II, frère de Bayezid II, (1459-1495): d'après les documents originaux en grande partie inédits. Etude sur la question d'Orient à la fin du XVe siècle*, Paris, 1892, p. 169-171, 199-200, 219-221, Anexă, nr. 5, p. 404-405; nr. 9, p. 413-414.

[10] Al. Simon, *Truces and Negotations between Bayezid II and Matthias Corvinus (1482-1484): Archival Notes*, în *RA*, LXXXVI (2009), 2 [2012], p. 39-45, la p. 43-44.

[11] András Kubinyi, *Die Staatsorganisation der Matthiaszeit*, în idem, *Matthias Corvinus. Die Regierung eines Königreiches in Ostmitteleuropa 1458-1490*, Herne, 1999, p. 5-96, la p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fi un „cripto-husit”[12] fusese trimis recent de Matia până în Franța pentru a-l obține pe Djem[13]), și (4), în cele din urmă, dar în mod sigur nu în ultimul rând, de succesiunea lui Matia prin unicul său fiu, nelegitim pe deasupra, Ioan[14] (căsătorit de la 1487 prin procură cu Bianca Maria[15], nepoata de frate a ducelui Milanului, Ludovico *il Moro* Sforza); era o succesiune contestată în primul rând de soția lui Matia, Beatrice, fiica lui Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui[16], „prin definiție” un – vital și disputat – fief pontifical[17]. Acestor limpezi surse de tensiune între Matia și Inocențiu li se adăugau, printre altele[18], partajul (agreat la 1478-1479)[19] al Regatului Boemiei între Matia și Vladislav al II-lea Jagiello[20] și disputa privind suzeranitatea asupra Moldovei[21] dintre fiul lui Iancu de Hunedoara și tatăl lui Vladislav, Cazimir al IV-lea al Poloniei[22].

În aceste condiții, la mijlocul anului 1488, Inocențiu al VIII-lea a decis să-l trimită pe Angelo Pecchinoli, episcop de Orte și Civita Castellana[23], *legatus de latere ad nonnulla Germanie, Ungarie, Polonie et Bohemie ac alias illis adiacentes partes atque regna*[24], la curtea lui Matia, care rezida deja mai mult la Viena, decât la Buda[25]. Deși era primul legat *de latere* trimis, după aproape patru ani de pontificat, de către Inocențiu al VIII-lea în părțile lui Matia[26], Angelo Pecchinoli († 1492) nu părea – la

[12] Bănuielile fuseseră stârnite de însuși Matia, care își pierduse temporar încrederea în Filipec. Vezi Antonin Kalous, *The Legation of Angelo Pecchinoli at the Court of the King of Hungary (1488-1490)* (= *Collectanea Vaticana Hungariae*, II, 8), Budapest/Rome, 2021, p. LXVI-LXVII.

[13] Attila Györkös, *Prince Djem et les relations franco-hongroises, 1486-1490*, în *Matthias Rex 1458-1490. Hungary at the Dawn of the Renaissance*, editori István Draskóczy, Farkas Gábor, Iván Horváth, Ernö Marosi, Vimos Voigt, Budapest, 2013, p. 1-15, la p. 12-13.

[14] Recunoașterea regală a existenței lui Ioan a coincis cu bătălia de la Câmpul Pâinii (1479), dar și cu afirmarea huniadă a legăturilor de sânge dintre Matia și Mehmed. Vezi I.-A. Pop, Al. Simon, *Documents on the Prequels and the Aftermath of the Battle of Câmpul Pâinii (Kenyérmező, Brotfeld)*, în „Hadtörténelmi Közlemények”, CXXIV (2011), 1, p. 229-238.

[15] Péter E. Kovács, *Corvin János házassága és a magyar diplomácia*, în „Századok”, CXXXVII (2003), 4, p. 955-971, aici la p. 961-964; Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 182-183, 186-187.

[16] Pentru originile și formele opoziției reginei, vezi și I.-A. Pop, Al. Simon, *Transilvania de la Dunăre: scrisorile de la Modena ale reginei Beatrice de Aragon din vara anului 1480*, în *AARMSI*, seria a V-a, XXXVI (2021), p. 77-92.

[17] Pentru complicatele relații ale Neapolelui, vezi P. E. Kovács, *Magyarország és Nápoly politikai kapcsolatai a Mátyás koraban*, în *Tanulmányok Szakály Ferenc Emlékére*, editori Pál Fodor, Géza Pálffy, István György Toth, Budapest, 2002, p. 229-247, la p. 243-246.

[18] „Altele” se datorează și „viesparului *german*” în care Matia intrase prin cucerirea Vienei.

[19] Potrivit conducerii orașului Nürnberg în aceste negocieri a fost implicat, în primăvara lui 1478, și Ștefan al III-lea *cel Mare* al Moldovei. Vezi Felix Priebatsch, *Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles, 1470-1486* (= *Publikationen aus den Königlichen Preußischen Staatsarchiven*, LIX, 1-3), II. *1475-1480*, Leipzig, 1897, nr. 378, p. 367, și nota 2 a editorului.

[20] Cu referire și la cazul Moldovei: Krzysztof Baczkowski, *Walka o Węgry w latach 1490-1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju* (= *Universitas Jagiellona. Acta Scientiarum Litterarumque. Schedae Historicae*, CXVI), Krakow, 1993 [1995].

[21] Vezi Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în *Rsl*, XVII (1970), p. 525-554.

[22] Ilona Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996, p. 143-146; Liviu Pilat, *Ștefan cel Mare, Mesih Paşa, „răscoala” lui Mucha și preliminariile războiului moldo-polon*, în „Analele Putnei”, XV (2019), 1, p. 69-88, la p. 71.

[23] Vezi deja Vilmos Fraknói, *Pecchinoli Angelo. Pápai legátus mátyás udvaránál (1488-1490)*, Budapest, 1898. A se vedea acum ediția rapoartelor și comentariile din Kalous, *Pecchinoli* (mai ales p. XIII-XVI), o remarcabilă realizare, căreia această lucrare îi datorează mult.

[24] „Acreditarea” lui Pecchinoli: Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 11, p. 48 (1 septembrie 1488).

[25] Richárd Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458-1476-1490)*, Budapest, 2011, p. 129. În aprilie 1489, a revenit însă la Buda pentru nouă luni.

[26] A. Kalous, *Late Medieval Papal Legation: Between the Councils and the Reformation*, Rome, 2017, p. 206-208 (lista legaților papali a fost republicată în idem, *Pecchinoli*, aici p. XVII).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începutul misiunii[27] – să dețină experiența cerută pentru negocieri cu Matia[28], cu care niciun legat nu avusese viață ușoară[29]. Rapoartele trimise de Pecchinoli arată însă că acesta i-a făcut față – neașteptat de bine – tot mai „agitatului" monarh[30]. Din acest motiv, dar și sub această rezervă (cunoaștem numai varianta legatului asupra discuțiilor cu Matia, *i.e.* rapoartele trimise de legat)[31], informațiile privind Moldova lui Ștefan al III-lea *cel Mare* transmise de Pecchinoli merită privite cu atenție[32]. Moldova și domnul ei au apărut, explicit și implicit, de patru ori în filele lui Pecchinoli[33]: (1) în conexiune cu Veneția (vechea protectoare a lui Ștefan și adversarea lui Matia, fostul ei „*straniu* aliat")[34], (2) în raport cu bătălia de la Baia (confruntarea dintre domn și rege care a precedat decizia huniadă de a pleca în cealaltă cruciadă, în Boemia[35]); (3) în legătură cu Chilia și cu Cetatea Albă (*porturile ungurului*, cum erau ele deja numite, cucerite de Baiazid de la Ștefan)[36] și (4) în relație – desigur (am putea spune) – cu moartea lui Matia (6 aprilie 1490), suzeranul creștin (sigur cel ungar[37]) al Țărilor Române[38].

[27] Pentru legațiunea sa, vezi (în raport și cu succesiunea lui Ioan Corvin) cazul episcopului de Cenad din Kálmán Juhász, *Vom Kirchenfürsten zum Einsiedler. Johann von Zokol († 1494)*, în „Zeitschrift für Katholische Theologie", LXXXI (1958), 4, p. 466-478, la p. 474-477.

[28] Matia avea și probleme de sănătate. Ele începuseră în urmă cu trei ani. Cu intermitențe, l-au urmărit până la sfârșitul vieții (András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, p. 149).

[29] Kalous (*Pecchinoli*, p. LXIII) distinge între relațiile romane bune (cu Pius al II-lea și Sixt al IV-lea) și cele proaste (cu Paul al II-lea și Inocențiu al VIII-lea) ale lui Matia. În opinia noastră (vezi mai jos raportul lui Pecchinoli din 30 ianuarie 1489), relațiile se degradaseră progresiv sub Sixt al IV-lea (Benjamin Weber, *La croisade impossible. Étude sur les relations entre Sixte IV et Mathias Corvin*, în *Byzance et ses périphéries. Hommages à Alain Ducellier*, editori Christophe Picard, Bérnard Doumerc, Toulouse, 2004, p. 309-321).

[30] Strict pe tema noastră: Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 97-98; nr. 34, p. 151-153.

[31] Majoritatea rapoartelor s-au păstrat însă la Veneția (Kalous, *Pecchinoli*, p. XXXVII-LI).

[32] Informațiile de mai jos au fost complet omise din „narațiunea" lui Fraknói, *Pecchinoli*.

[33] Precizăm totuși că este vorba de strict rapoartele păstrate (Kalous, *Pecchinoli*, p. LI-LIII).

[34] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 77-120, aici p. 97-98. Raportul a fost trimis – „în dublu exemplar" – de Pecchinoli, din Viena (30 ianuarie 1489), către Inocențiu al VIII-lea și către cardinalul venețian Marco Barbo. Pentru relația dintre Ștefan, Veneția și Roma subliniată în acest raport: Al. Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare: soarta unui* fortissimus rei Christiane athleta *în ochii Veneției*, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, editori Susana Andea, I.-A. Pop, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009, p. 159-169.

[35] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 34, p. 150-174, aici p. 152. Raportul lui Pecchinoli către papă, trimis din Buda (15 mai 1489), s-a păstrat numai într-o copie venețiană. Pentru impactul bătăliei de la Baia, din iarna anului 1467-1468 și până la sfârșitul domniei lui Matia, vezi și Al. Simon, *Valahii la Baia. Regatul Ungariei, Domnia Moldovei și Imperiul Otoman în 1467*, în *AIIX*, XLVI (2009), p. 125-150.

[36] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 222-232, aici p. 227-228. Raportul către Inocențiu al VIII-lea, expediat tot din Buda (15 noiembrie 1489) s-a conservat în două copii venete. Pentru politica regelui Matia înainte și după cucerirea otomană a porturilor Moldovei, vezi Al. Simon, *Chilia și Cetatea Alba în vara anului 1484. Noi documente din arhivele italiene*, în *SMIM*, XXVI (2008), p. 177-196, cu precădere p. 188-189.

[37] La moartea lui Matia, pe lista acestor suzerani ai *Valahiilor* intrau, fie și numai pentru Moldova, și cei doi Habsburgi, Frederic al III-lea și Maximilian I, și Cazimir al IV-lea (Al. Simon, *Domnul Moldovei și regii Ungariei la 1490. Un document de la Ștefan cel Mare*, în *AIIX*, XLIII-XLIV (2006-2007) [2008], p. 15-36).

[38] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46-47, p. 257-261, aici p. 257, 260. Rapoartele trimise de legat către papa Inocențiu al VIII-lea și către vicecancelarul pontifical Rodrigo Borgia, tocmai în ziua morții lui Matia (6 aprilie 1490), din Viena, se găsesc în copii la Veneția și la Milano. Primul raport a fost publicat în *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia. Aragóniai Beatrix magyar királyné éltetére vonatkozó okiratok* (= *Monumenta Hungariae Historica*, I, 39), editor Albert [von] Berzeviczy, Budapest, 1914, nr. 101, p. 147-149. Pasajul *valah* din al doilea raport se găsește și în Nicolae Iorga, *Acte și fragmente privitoare la istoria românilor*, III, București, 1897 (!) [1899], p. 65 (ambele ediții au fost însă omise din Kalous, *Pecchinoli*). Pentru contextul politic regional (dar și intern ungar) de la 1490, vezi Al. Simon, *The Dying Crusade: The Hungarian Royal Elections of 1490 as Moldavian Prequel to the* Polish Crusade *of 1497*, în „Transylvanian Review", XVIII (2009), suppl. 2, p. 391-410.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnia Moldovei și Regatul Ungariei în a doua jumătate a anilor 1480

De la începutul lunii iulie 1484, Baiazid al II-lea stăpânea Chilia și Cetatea Albă[39]. Ștefan nu izbutise să-l respingă și pierduse multă oaste[40]. Supușii din Răsărit ai lui Matia, concentrat pe războiul său cu Frederic al III-lea[41], răspunseseră cu întârziere la ordinele regelui[42]. La fel ca la 1462[43] și 1476[44], oastea Transilvaniei nu i-a venit în ajutor vasalului *valah* al monarhului huniad[45]. După încercări nereușite, susținute de Matia, de a recuceri măcar Cetatea Albă[46], Ștefan a căutat sprijin la Cazimir al IV-lea al Poloniei, alt rival de-al fiului lui Iancu[47]. I-a jurat în persoană credință în septembrie 1485[48].

Matia acceptase deja un nou armistițiu pe doi ani cu Baiazid[49]. Cucerise și Viena (1 iunie 1485)[50]. El i-a reproșat apoi noului papă Inocențiu al VIII-lea, care proclamase cruciada după căderea Chiliei și a Cetății Albe[51], că tolerase scoaterea Sucevei de sub ascultarea Budei de către Cracovia (18 noiembrie 1485)[52]. Papa a evitat să ia o poziție clară pe 7 iunie 1486[53]. Solii lui Ștefan și cei ai lui Matia luaseră

[39] Vezi mai ales Ovidiu Cristea, *Acest domn de la miazănoapte*, Târgoviște, 2014, p. 208-209.

[40] Al. Simon, *Între porturi și cer. Chilia, Cetatea Albă, Istambul și Veneția în vara anului 1484*, în *AMN*, XXXIX-XL (2002-2003), 2 [2005], p. 229-272, la p. 241-242.

[41] După Antonio Bonfini (*Rerum Ungaricarum Decades*, ediție József Fógel, László Juhász, Béla Iványi, IV, Leipzig, 1941 [Budapest, 1944] (*Bonfini*), p. 121), regele Ungariei ar fi venit până la Oradea. Acolo s-a oprit, deoarece i-au sosit veștile despre cucerirea otomană a porturilor. Judecând după actele emise de Matia și în numele lui (vezi Horváth, *Itineraria*, p. 119), acesta nu ar fi părăsit însă Buda între (ante) 4 iunie și (post) 10 octombrie 1484.

[42] Al. Simon, *The Weak Sultan and the Magnificent Monarchs: Ottoman Actions in the Black Sea Area in 1484*, în „Il Mar Nero", VII-IX (2007-2009) [2012], p. 217-246, la p. 228-229.

[43] O neglijată sursă: Konrad G. Gündisch, *Cel mai vechi registru de socoteli al orașului Bistrița (1461, 1462)*, în *AMN*, XIV (1977), p. 337-347, aici la p. 345-347.

[44] Al. Simon, *Cruciada din Moldova într-un raport venețian din 1476: note asupra unui document*, în *Istoria ca datorie: omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop*, editori Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 2015, p. 375-384. În ceea ce-l privește pe Ștefan, el pare să fi primit ajutor din Transilvania doar la bătălia de la Vaslui (I.-A. Pop, *The Romanians from Moldavia at the Jubilee in Rome (1475)*, în „Il Mar Nero", X (2019-2020), p. 163-170).

[45] Al. Simon, *Puteri moderne – puteri medievale: istorie, ideologie și istoriografie în jurul liniei Carpaților*, în *Multiculturalism, identitate și diversitate: perspective istorice. In honorem prof. univ. dr. Rudolf Gräf la împlinirea vârstei de 60 de ani*, editori Iosif Marin Balogh, Ioan Lumperdean, Loránd Mádly, Dumitru Țeicu, Cluj-Napoca, 2015, p. 113-124, la p. 123.

[46] N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, XVI, București, 1916, nr. 17, p. 123; *Akta Stanów Prus królewskich*, I, *1479-1488*, editori Karol Górski, Marian Biskup, Toruń, 1955, nr. 188, p. 270; nr. 200, p. 288-290; vezi și Simon, *Între porturi și cer*, p. 249-250.

[47] Ștefan S. Gorovei, Maria-Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2005, p. 222-231. Subiectul, unul clasic altminteri, ar merita reluat.

[48] Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în *AIIAI*, XX (1983), p. 257-267; Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului*, p. 527-529.

[49] Davor Salihović, *Definition, Extent, and Administration of the Hungarian Frontier toward the Ottoman Empire in the Reign of King Matthias Corvinus, 1458-1490* [teză de doctorat (Magdalene College)], Cambridge, 2020, p. 47-49; Simon, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 190. Pe 12 aprilie 1485 însă, la Raguza, se credea că tratativele ungaro-otomane (începute sigur la Bratislava și cert din inițiativa lui Baiazid înainte de 31 decembrie 1484) mai continuau.

[50] Karl Gutkas, *Friedrich III. und Matthias Corvinus*, Sankt-Pölten/Wien, 1982, p. 26-28.

[51] Odorico Rinaldi, *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII ubi desinit Cardinalis Baronibus auctore Odorico Raynaldo accedunt*, XIX, Roma, 1693, *Ad annum 1484*, nr. 64-66, p. 343-345.

[52] V. Fraknói, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály*, II, *1480-1490*, Budapest, 1895 (*MKL*), nr. 175, p. 294-298. În mod interesant, acuzele au fost formulate și în scrisoarea regelui către Berthold de Henneberg, arhiepiscop de Mainz, arhi-cancelarul imperiului „lui" Frederic.

[53] Idem, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae* (= *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae ilustrantia*, I, 6), Budapest, 1891 (MCE), nr. 182, p. 231. Este prima și ultima scrisoare păstrată a papei către Matia în această problemă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deja drumul Bosforului[54]. Pentru domnul Moldovei, asocierea vasalică cu Cracovia nu fusese deloc mai bună decât cea cu Buda[55].

După ce și-a recuperat tronul în martie 1486[56], Ștefan a ajuns la un acord cu Baiazid până la sfârșitul verii[57]. Pacea moldo-otomană a fost încheiată odată cu prelungirea cu doi ani a armistițiului ungaro-otoman[58]. Înțelegerile avantajau toate părțile. Matia pierdea în Apus în fața lui Frederic[59]. Baiazid intrase în război cu Egiptul Mameluc[60]. Iar Ștefan trebuia să-și refacă țara[61].

Polonia a rămas prinsă în războiul cu Poarta, pe care-l evitase constant[62], dar în care intrase din cauza noului ei vasal, Ștefan[63]. Peste niciun an, în iulie 1487, ruptura dintre Cracovia și Suceava s-a adâncit definitiv. Fiul favorit al lui Cazimir, Jan Albert, a fost ales să lupte pentru gloria sa și nu contra turcilor[64]. În plus, pe Ștefan și pe Matia îi unea tot mai mult Moscova[65], dușmana Jagiellonilor și partea intactă a triplei alianțe dintre Matia, Ștefan și Ivan al III-lea de la 1483[66]. În ajunul sosirii lui Pecchinoli la Viena (ianuarie 1489)[67], Matia se înțelesese cu Ivan și cu cavalerii teutoni să fărâme uniunea polono-lituaniană[68]. Aceasta era atacată simultan în Podolia de oamenii lui Ștefan[69]. Înțelegerea dintre Matia și Baiazid fusese deja prelungită cu încă doi ani[70].

---

[54] Pentru surse și istoriografie, vezi și Gorovei, Székely, *Princeps omni laude*, p. 238-241.

[55] L. Pilat, O. Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century* (= *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, XLVIII), Leiden/ Boston, 2017, p. 227-228, 231, 235-236. Considerația se aplică și Poloniei, obligată să intre (ante 19 iulie 1486) în negocieri anevoioase cu Baiazid (vezi Iván Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* (= *Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1-4), III. [*1481-1488*], Budapest, 1877 (*MDE*), nr. 98, p. 134-135).

[56] Pentru bătălia de la Șcheia (6 martie 1486), vezi și Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504). Studiu de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 227-229.

[57] Intervalul larg pentru datarea păcii moldo-otomane este aprilie-octombrie 1486, cu observația că o datare prea apropiată de bătălia de la Șcheia este – evident – improbabilă.

[58] *MDE*, III, nr. 90, p. 123 (6 iulie 1486); nr. 145, p. 240 (pe 9 ianuarie 1487, armistițiul era în vigoare); *Acta Beatrici*, nr. 61, p. 94-95 (4 iulie 1486). Vezi și Nagy Pienaru, *O misiune diplomatică otomană în Ungaria (1486)*, în *RI*, NS, XIII (2002), 1-2, p. 141-148.

[59] Împotriva acestuia folosise și trupele strânse până la urmă în sprijinul lui Ștefan (vezi *Bonfini*, IV, p. 121; cf. deja Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526*, Leiden, 2018, p. 281-283, cu referințe arhivistice maghiare).

[60] Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War, 1485-1491*, Leiden/New York/Köln, 1995, p. 119-120 (*Moldova și Ungaria*), 147-149, 152-156.

[61] Pentru principalele referințe, vezi Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 249-257.

[62] Aceasta fusese politica Cracoviei de la căderea Bizanțului (Ș. Papacostea, *La* Moldavie, *état tributaire de l'Empire Ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII (1974), 3, p. 445-461, la p. 458-460).

[63] Din anul 1486, vezi *Fontes rerum polonicarum e tabulario reipublicae venetae*, editor August Cieszkowski, I-3, *Acta Casimiro Jagellonide regnante*, Poznań, 1891, nr. 89-94, p. 202-211.

[64] L. Pilat, *Cruciada din 1487, moment de cotitură în relațiile moldo-polone*, în *Putna, ctitorii ei și lumea lor*, [editor O. Cristea,] București, 2011, p. 65-74 (iunie-septembrie 1487).

[65] K[onstantin]. V[asilevici]. Bazilevici, *Politica externă a statului rus centralizat în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1955, p. 213-214, 217; Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 258. Subiectul moscovit trebuie reprivit, cu „ochi de anii 1400" însă.

[66] Mihail A. Ciobanu, *Relațiile moldo-moscovite de la Ștefan cel Mare la Petru Rareș. Oameni, fapte, ceremonial* [teză de doctorat, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"], Iași, 2020, p. 68-70.

[67] Kalous, *Pecchinoli*, p. XXV-XXVI. Legatul este menționat la Viena pe 30 ianuarie 1489, deși papa eliberase „scrisorile de acreditare"/„credențialele" deja pe 1 septembrie 1488.

[68] K. Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (I), în „Levéltári Közlemények", XLVII (1976), 1, p. 87-120, sub nr. 203, p. 119.

[69] A se vedea și Bazilevici, *Politica externă*, p. 207-208; Boldur, *Ștefan cel Mare*, p. 253-255.

[70] Simon, *Truces and Negotations*, p. 42-43; Salihović, *Hungarian Frontier*, p. 56-57 (principala sursă este însăși regina Beatrice). Negocierile pentru prelungirea armistițiului, începute pe 18 ianuarie, ar fi fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În noiembrie 1488, la aproximativ o lună de la reînnoirea acordului ungaro-otoman, „parlamentul transilvan" a fost convocat de Matia pentru întâia oară de la rebeliunea ungară din anul 1467[71]. Stările voievodatului trebuiau să aprobe furnizarea de armament pentru Ștefan[72]. Neașteptat de repede, domnul își refăcuse statul[73], zidise biserici și curți domnești[74] și își sporea puterea și în Transilvania, inclusiv la nivel ecleziastic (de rit *grec*)[75]. Dispariția la începutul lui 1486 a vechiului său diplomat, Petru *de Insula* (*i.e.* Cristianul săsesc), episcopul de rit *latin* al Moldovei[76] și „adjunctul" vărului lui Matia, Ladislau Geréb, episcopul Transilvaniei[77], numit legat – cu puteri *de latere* – pentru Ungaria și Boemia de către Sixt al IV-lea, predecesorul lui Inocențiu al VIII-lea[78]), nu pare să-l fi afectat serios pe domnul Moldovei[79].

finalizate abia spre 23 septembrie 1488. Dar, pe 10 mai, Matia îl anunțase deja pe Inocențiu, cu care era în conflict pentru Ancona, că avea *pace* cu Baiazid (*MKL*, II, nr. 209, p. 342). El se referea probabil la acordul din 1486 încă în vigoare.

[71] Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440-1514*, București, 2000, p. 95-98.

[72] Reveniți din audiență la Matia, delegații Sibiului le-au comunicat concetățenilor lor convocarea regelui pe 3 noiembrie 1488, cu trei săptămâni înaintea datei fixate pentru *provinciales* (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV-1, *Acte și scrisori din arhivele oraşelor ardelene Bistrița, Brașov, Sibiiu, 1358-1600*, editor Nicolae Iorga, București, 1911 (*Hurmuzaki*), nr. 235, p. 130. La 27 martie, în timpul negocierilor pentru prelungirea armistițiului ungaro-otoman, Matia le întărise deja brașovenilor dreptul de a merge la oaste doar în Țara Românească și în Moldova (*Hurmuzaki*, XV-1, nr. 234, p. 129).

[73] *DRH*, A. *Moldova*, III, *1487-1503*, editori Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Nistor Ciocan, București, 1981, nr. 1-43, p. 1-83 (ianuarie 1487 – decembrie 1488). Între primăvara lui 1484 și toamna lui 1486 nu se cunosc acte interne de la Ștefan.

[74] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, editor Mihai Berza, București, 1958, nr. 2-5, p. 58-86. Ne referim la bisericile de la Milișăuți/Bădeuți, Pătrăuți și Sântilie – Suceava (1487-1488) și – desigur – la biserica mănăstirii Voroneț (1488).

[75] I.-A. Pop, *Tradiția istorică a Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului*, în *Eparhia Vadului, Feleacului și Clujului la 90 de ani (1921-2011)*, editori Ștefan Iloaie, Bogdan Ivanov, Cluj-Napoca, 2012, p. 35-51, la p. 38-39. De la 1436 încă, pentru Papalitate, creștinii de rit *grec* din Transilvania erau sub autoritatea Mitropoliei Moldovei. Vezi *Acta Eugenii PP IV (1431-1447)* (= *Fontes*, III, 15), editor Georgio Fedalto, Roma, 1990, nr. 421, p. 229-230.

[76] Vezi Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 414; idem, *Pământurile crucii: românii și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, 2012, p. 205-206.

[77] Vezi Norbert C. Tóth, R. Horváth, Tibor Neumann, T. Pálosfálvi, *Magyarország világi archontológiája. 1458-1526*, I, *Főpapok és bárók*, Budapest, 2016, p. 38. El devenise episcop al Transilvaniei în septembrie 1476, la nici șase luni după ce Petru de Cristian, solul lui Ștefan la Roma, unde îi înfruntase pe trimișii lui Matia, fusese numit episcop al Moldovei de către același papă Sixt al IV-lea (Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 145-146).

[78] La rugămintea lui Matia, Geréb primise puteri de legat *de latere* de la papa Inocențiu al VIII-lea în 8 noiembrie 1484, după cucerirea otomană a porturilor Moldovei și după proclamarea cruciadei de către noul suveran pontif (Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarica sacram illustrantia*, II, *Ab Innocentio p. VI. usque ad Clementem p. VII. 1352-1526*, Roma, 1859 (*VMHH*), nr. 688, p. 500-501). Geréb „a fost eliberat din funcție" pe 1 septembrie 1488, locul său fiind luat de Pecchinoli (Kalous, *Pecchinoli*, p. XVII, XXII; Anexă, nr. 9, p. 29-30; nr. 18, p. 67-68; 1 septembrie și ante 1488). Pentru Geréb, Petru de Cristian († ante 16 septembrie 1486) fusese [...] *dominus Petrus, episcopus Moldaviensis aliasque vicarius noster in pontificalibus generalis nec non rector parochialis ecclesiae de Insula Christiana* [...] (*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VII, *1474-1486*, editor K. G. Gündisch, Bukarest, 1991, nr. 4666, p. 454-456). Cariera lui Petru de Cristian ar merita un studiu de sine-stătător, dacă nu chiar o teză de doctorat în condițiile de față.

[79] Este însă dificil de spus dacă prelații pe care Ștefan conta la 1497-1498 avuseseră relații cu acesta de dinaintea morții regelui Matia și de dinainte ca domnul Moldovei să devină „jumătatea" lui Maximilian de Habsburg pentru părțile răsăritene ale Ungariei (vezi I.-A. Pop, Al. Simon, *Partes Transilvane intrabunt et te de tota terra tua disperdent*: *Maximilian I de Habsburg către Ștefan cel Mare după Codrii Cosminului* (I-II), în „Transilvania", NS, V (2021), 1, p. 21-42; 2, p. 60-78, la p. 31, vezi și nota 23, și p. 68, a se vedea aici și nota 7).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

El avea liniște și din partea lui Mengli Ghiray, hanul Hoardei de Aur[80]. Singurii dușmani din vecini[81] ai lui Ștefan erau Jagiellonii, care-i înșelaseră speranța (dar, Cazimir rămânea nominal suzeranul său)[82], și Vlad al IV-lea *Călugărul* al Țării Românești, cel care-l trădase la 1484 (însă, la fel ca Ștefan, Vlad era vasalul, și protejatul, lui Baiazid)[83]. La începutul misiunii la Viena și Buda a lui Pecchinoli, poziția regională a Moldovei era tot mai puternică[84].

Evoluția moldavă îl favoriza – măcar temporar – pe Matia, rămas practic fără aliați creștini la întinsele sale hotare[85]. Când delegația regelui, condusă de Ioan Filipec, plecase în primăvara lui 1487 să-i aducă lui Ioan Corvin o soție de la Milano[86], iar tatălui pe Djem din Franța lui Carol al VIII-lea de Valois[87], Matia putea conta pe liniște doar din partea lui Ștefan (incidentele de frontieră dintre supușii regelui și cei ai sultanului aproape rupseseră acordul ungaro-otoman)[88]. Situația indică fragilitatea reală a puterii sale de dinainte ca opoziția ungară să-și facă repede apariția la moartea regelui[89].

Oastea neagră a lui Matia[90], politica sa transcontinentală[91] și investițiile în forma, dar și în fondul curții renascentiste corvine[92] crescuseră semnificativ deficitul „imperiului”[93]

---

[80] N. Pienaru, *Moldova și Hanatul din Crimeea (1484-1492)*, în *SMIM*, XXII (2004), p. 125-132. Precizăm însă, la rândul nostru, că tătarii erau tot divizați.

[81] Nominal, precum în cazul lui Matia, Baiazid rămânea dușmanul aliatului și vasalului său Ștefan, vechiul *atlet* însă al Romei (vezi Al. Simon, *Țările Române ca loc de pasaj cruciat în anii 1490*, în „Anuarul Școlii Doctorale «Istorie. Civilizație. Cultură»”, I (2005), p. 101-116).

[82] Baczkowski, *Walka o Wegry*, p. 82-83, 97-98; Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna*, p. 158-159 (vezi aici și notele 137, 139 și 140, pentru sursele din arhivele poloneze), 161-162.

[83] Pentru Vlad (moștenitorul athonit al sultanei Mara Branković), vezi și Marian Coman, *The Reign of a Defrocked Monk: A Late Fifteenth Century Case Study in the Wallachian Political Language*, în *Religious Rhetoric of Power in Byzantium and South-Eastern Europe*, editori Ivan Biliarsky, Mihail Mitrea, Andrei Timotin, Brăila, 2021, p. 189-221, la p. 194.

[84] Plecând de la Vlad al IV-lea (dușmanul lui Ștefan și moștenitorul Marei), vezi – pentru puterea domnului Moldovei din jurul anului 1490 – și situația athonită de la 1489/1492 din B. de Khitrowo [Sofiia Petrovna Khitrovo], *Itinéraires russes en Orient*, Genève, 1889, p. 292.

[85] Amintim astfel și eforturile regelui de a găsi sprijin în divizata Bavarie (Christof Paulus, *Machtfelder. Herzog Albrecht IV. von Bayern (1447/1465-1508) zwischen Dynastie, Territorium und Reich*, Köln/Weimar/Wien, 2013, p. 226, 245-246) și al cantoanelor elvețiene în anii 1487-1488 (Anton Philipp von Segesser, *Die Beziehungen der Schweizer zu Mathias Corvinus, König von Ungarn in den Jahren 1476-1490*, Lucern, 1860, Anexă, nr. 19-21, p. 87-92).

[86] A. Kalous, *Jan Filipec v diplomatických službách Matyáše Korvína*, în „Časopis Matice Moravské”, CXXV (2006), 1, p. 3-32, la p. 21-24; Kovács, *Corvin János házassága*, p. 966.

[87] Vezi aici și un studiu neglijat László Fenyvesi, *Magyar-török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig*, în „Hadtörténelmi Közlemények”, CIII (1990), 1, p. 74-99, la p. 90-93.

[88] Tahsin Gemil, *Un izvor referitor la moartea lui Dmitar Jaksic – solul lui Matia Corvin la Bayezid al II-lea*, în *AIIAI*, XXII (1985), 2, p. 597-604, la p. 600-601; Ivan Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes vers la fin du XVe siècle*, în „Turcica”, XXXII (2000), p. 291-305, cu precădere p. 299-301.

[89] Vezi și *Analecta Scepusii sacri et profani*, IV, *Genealogiam illustrium familiarum quae olim in Scepusium floruerunt*, editor Carol Wagner, Bratislava/Kosice, 1778, p. 21-22 (cf. Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London, 2001, p. 311).

[90] Principalul studiu rămâne Zoltán Tóth, *Mátyás király idegen zsoldosserege, a fekete sereg*, Budapest, 1925. De reținut este efectivul armatei: sub 30 000 de oșteni (vezi în comparație aici Adrian Gheorghe, *Understanding the Ottoman Campaign in Wallachia: Numbers, Limits, Manoeuvres and Meanings*, în *Vlad der Pfähler – Dracula: Tyrann oder Volkstribun?*, editori Thomas M. Bonn, Rayk Einax, Stefan Rohdewald, Wiesbaden, 2017, p. 159-188).

[91] Vezi, chiar „din gura” dușmanilor venețieni, documentele din *Ambasciata straordinaria al sultano d'Egitto (1489-1490)*, editor Franco Rossi, Venezia, 1988, nr. 14, p. 84; nr. 29, p. 99.

[92] Martyn Rady, *The Corvina Library and the Lost Royal Hungarian Archive*, în *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity*, editor James Raven, New York, 2004, p. 91-105. Vezi Csaba și Klára Csapodi, *Bibliotheca Corviniana*, Budapest, 1975.

[93] Pentru așa-zisa „idee imperială” a lui Matia, dragă vechii istoriografii maghiare (și nu numai), V. Fraknói, *König Matthias Corvinus und der deutsche Kaiserthron*, în „Ungarische Rundschau für Historische

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiului lui Iancu[94]. Simultan cu „redeschiderea" – parlamentară și moldavă, trebuie adăugat[95] – a Transilvaniei[96], Matia intrase în toamna anului 1488 în negocieri cu Casa de Habsburg[97]. Matia era dispus – formal măcar – să cedeze coroana Ungariei și cuceririle din Austria pentru a-i asigura lui Ioan cel puțin Regatul Bosniei (și eventual cel al Croației)[98].

Ar fi greșit însă să ne închipuim că siguranța lui Ștefan era perfectă[99]. De pildă, avea doi fii în Moldova[100], născuți din influente mame: Alexandru[101] și Bogdan<-Vlad al III-lea>)[102]. Teritoriile de care dispunea domnul erau mai reduse și mai puțin valoroase decât în vara lui 1484[103]. Ștefan era singurul vecin creștin „prieten" al lui Matia. Dar și regele Ungariei era unicul megieș nemusulman „deschis" față de domnul *valah*[104]. Ștefan avea grijile sale care depindeau de Matia. Rapoartele lui Pecchinoli relevă o parte din arcanele acestei coexistențe monarhice de la hotarele europene ale Înaltei Porți[105].

I. 30 ianuarie 1489: Bosnia, Ștefan și Veneția

Angelo Pecchinoli a descris prima întâlnire cu Matia în raportul din Viena, din 30 ianuarie 1489. Este singurul său raport în dublu exemplar. Legatul l-a trimis papei Inocențiu al VIII-lea și cardinalului venețian Marco Barbo[106].

---

und Soziale Wissenschaften", IV (1915), p. 1-27; K. Nehring, *Herrschaftstradition und Herrschaftslegitimität. Zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII (1974), 3, p. 463-471.

[94] Vezi un studiu remarcabil (dar „uitat") la Ferenc Szakály, *Mecenatismo regio e finanze publiche in Ungheria sotto Matia Corvino*, în „Rivista di Studi Ungheresi", IV (1989), p. 19-35.

[95] Precizare justificată și prin raportul citat din Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 34, p. 152.

[96] Subliniem încă de pe acum: în rapoartele lui Pecchinoli, Transilvania în sine a apărut abia după moartea lui Matia Corvin (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46-47, p. 257-260).

[97] Orientativ: Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 188-190; Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 148-149.

[98] J[oseph]. <von> Zahn, *Über ein Admonter Formelbuch des 15. Jahrhunderts*, în „Beiträge zur Kunde Steiermärkischer Geschichtsquellen", XVII (1880), p. 33-80, la nr. 6, p. 73-74 (reeditat, dar sub octombrie 1489, de Ferdo Šišić, *Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)* (I), în „Starine", XXXVII (1934), p. 189-344, la nr. 43, p. 271-272). Rămânea problema Boemiei, „pe jumătate" a lui Vladislav.

[99] Pentru Moldova după 1486, drept un stat transformat în așteptarea anului „de capăt" *7000* (1492), vezi Șt. S. Gorovei, *Gesta Dei per Stephanum Voievodam*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, [editori Șt. S. Gorovei, M.-M. Székely,] Putna, 2004, p. 389-414.

[100] Orientativ: Al. Simon, *Quello ch'e apresso el Turcho*. *About A Son of Stephen the Great*, în „Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica", V-VI (2004-2005), p. 139-164.

[101] Marius Diaconescu, *Peițitorii nepoatei lui Ștefan cel Mare în 1517. Despre căsătoria lui Alexandru cu fiica lui Bartolomeu Drágfi*, în *AIIX*, XLIX (2012), p. 55-70. Alexandru era probabil fiul nelegitim al lui Ștefan și al *Maruşcăi* (nu al Evdochie *de Kiev*, soția domnului între 1463 și 1467). Era *Maruşca* oare „huniadă"?

[102] Constantin Burac, *Bogdan-Vlad, domn al Moldovei (1504-1517)*, în *AIIAI*, XXIII (1986), p. 314-317. El era fiul Mariei *Voichița*, fiica lui Radu al III-lea *cel Frumos* și a Mariei *Despina*, probabil nepoata Marei Branković.

[103] Pentru estimarea pierderilor, vezi Ștefan Andreescu, *Politica pontică a Moldovei. Ștefan cel Mare și castelul Ilice*, în *RI*, NS, VII (1996), 7-8, p. 511-520; Andrei Pippidi, *Din nou despre inscripțiile de la Cetatea Albă*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, editor Violeta Barbu, București, 1997, p. 75-85; Laurențiu Rădvan, *Between Byzantium, the Mongol Empire, Genoa and Moldavia: Trade Centers in the North-Western Black Sea Area*, în *From Pax Mongolica to Pax Ottomanica: War, Religion and Trade in the Northwestern Black Sea Area (14th-16th Century)*, editori O. Cristea, L. Pilat, Leiden, 2020, p. 66-80, la p. 73-76. Cu atât mai remarcabile sunt construcțiile lui Ștefan din anii 1487-1488 (cu precădere).

[104] Elocvente, și în acest cadru, sunt proclamația transilvană a lui Maximilian și scrisoarea lui Ștefan către Frederic din vara anului 1490 (Simon, *Domnul Moldovei*, p. 22-23, 31).

[105] În istoriografia română, Pecchinoli poate fi considerat o prezență marginală, în cel mai bun caz. O căutare, după cuvintele cheie „Ștefan cel Mare" și Pecchinoli, ar fi relevantă.

[106] Copiile venețiene ale celorlalte rapoarte ale legatului i se datorează în mare măsură lui Ludovico Podocataro, secretarul cardinalului Rodrigo Borgia, viitorul papă Alexandru al VI-lea, vicecancelarul Papalității de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ciocnirea dintre interesele huniade[107] și cele pontificale a fost evidentă de la început. Matia jignise în mod direct Roma[108]. Monarhul multor regate luase sub directa sa protecție Ancona, fieful Sfântului Scaun (aprilie 1488)[109]. În august 1464, Pius al II-lea ar fi trebuit să plece în cruciadă din acel port[110].

Pecchinoli și-a construit – riscant – poziția pe principiul „ceea ce ție nu-ți place, altuia nu-i face”[111]: [...] *I-am dat exemplul coroanei pe care Pius al II-lea, de fericită amintire, i-a acordat-o regelui Bosniei* [Ștefan Tomašević, la 1461[112]], *și i-am dat exemplul acelui voievod moldovean* [Ștefan al III-lea *cel Mare*], *care, în dispreț față de regele său, a solicitat ajutorul veneților* [cel puțin pe parcursul lui 1476[113]] [...]. Deși cuvintele puteau trece drept un *faux pas* diplomatic, ele par să fi avut efect asupra lui Matia. După Pecchinoli, monarhul a întrebat astfel: *Ce ar dori prea-sfântul stăpân?*[114] Tot conform lui, legatul a răspuns: să renunțe definitiv la Ancona[115] (ceea ce ulterior Matia a tot evitat să o facă, în pofida presiunilor romane)[116].

> *«Et credat maiestas vestra, quod sua sanctitas nullo modo potuit animum inducere, quod maiestas vestra hoc sua sponte fecerit, sed illius animus victus est inportunitate et petulantia Anconitanorum. Nec putet maiestas vestra, domine rex, quod domino nostro, qui*

---

la începutul pontificatului lui Pius al II-lea (Kalous, *Pecchinoli*, p. XLIII-XLIV). „Hârtiile *valahe*” ale cardinalului Borgia, identificabile încă de la 1462, merită un studiu aparte (Al. Simon, *Nașterea și moartea unui anti-erou: Nicolae de Modruš, Francesco Gonzaga, Rodrigo Borgia și cele 21 660 de victime ale lui Vlad al III-lea Țepeș*, în *Relații interetnice în Transilvania: interferențe istorice, culturale și religioase*, editori Ioan-Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic, Nicolae Teșculă, Sibiu, 2019, p. 209-234).

[107] Spunem *huniade* și nu *ungare* mai ales datorită celuilalt mare regat al lui Matia: Boemia.

[108] Vezi aici și EMC, nr. 184, p. 234-237 (mesajul din 10 mai 1488 al regelui pentru papă).

[109] A se vedea Ronald W. Lightbown, *Francesco Cinzio Benicasa*, în „Italian Studies”, IX (1964), p. 28-55; Francesco Benelli, *The Arch of Trajan in Ancona and Civic Identity in the Italian Quattrocento from Ciriaco d'Ancona to the Death of Matthias Corvinus*, în *Local Antiquities, Local Identities: Art, Literature and Antiquarianism in Europe, c. 1400-1700*, editori Kathleen Christian, Bianca de Divitiis, Manchester, 2019, p. 37-56, la p. 44, 49.

[110] Vezi și cuvintele lui Francesco Filelfo privitoare la dușmanul său Pius al II-lea din N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV^e^siècle*, IV, *1453-1475*, Bucarest, 1915, nr. 146, p. 242 (mesajul era adresat venețianului Paul al II-lea, urmașul papei Pius).

[111] În cuvintele – raportate – ale lui Angelo Pecchinoli: *Pro Deo maiestas vestra induat personam domini nostri et reputet secum, quantum illi placeret, quod subditi aut vassalli sue maiestatis inconsulta illa confederationes inissent* […] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 97).

[112] În această veche controversă (istorică), vezi Dubravko Lovrenović, *Na kliništu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska, 1387-1463*, Zagreb/Sarajevo, 2006, p. 341-350.

[113] I.-A. Pop, Al. Simon, *Arbitrajul de la Foligno din 1476: l'Ungaro o il Valacho?*, în *AIIX*, LVII (2020), p. 65-80 (în special anexa documentară).

[114] Remarcăm astfel *inquit* (din *inquam*/a spune), „a spus” (*„Quid”, inquit, „vellet dominus sanctissimus?”*), definitoriu pentru raportările lui Pecchinoli (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 100, 112; nr. 34, p. 155; nr. 35, p. 187; nr. 36, p. 203; nr. 38, p. 218; nr. 40, p. 225). În cazul acestui uz recurent – intercalat – al verbului la persoana a treia, am putea vorbi de o „marcă a autenticității”. Datorită sănătății șubrede, reale, precum și afirmate, a lui Matia (Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 149), am evita alte comentării pe marginea limbajului folosit de legat în rapoarte. Se poate însă spune că „bolnavul Matia” i-a făcut față lui Pecchinoli.

[115] În conformitate cu instrucțiunile papale pentru Pecchinoli din septembrie 1488 (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 9, p. 38; vezi p. 109, nota 1; legatul petrecuse ceva timp la Ancona).

[116] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 33, p. 147; nr. 35, p. 186; nr. 36, p. 202-203; nr. 38, p. 225; nr. 41, p. 234; nr. 42, p. 243; iar, pe 6 februarie 1489, Beatrice îi promisese papei că soțul ei va renunța în cele din urmă la Ancona; cf. nr. 27, p. 124-125); P. E. Kovács, *A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437-1490)*, în *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*, editor István Zombori, Budapest, 1996, p. 97-117, la p. 110-111. Încă de la prima sa întâlnire cu Pecchinoli, Matia se apărase (în mod repetat), spunând că el acceptase să ia Ancona sub protecția sa pentru a o apăra de venețieni și de *turci*, (dar) nu împotriva papei (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 85, 96-97, 100, 103, 105, 109-112).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

est universalis pater Christi fidelium, placere possit, quod urbes sue sint instrumenta, per que alius alium offendat et quod unde quies et pax oriri debet, inde scandala et bella oriantur. Pro Deo maiestas vestra induat personam domini nostri et reputet secum, quantum illi placeret, quod subditi aut vassalli sue maiestatis inconsulta illa confederationes inissent.» Adhortabar maiestatem suam, quod ratione unici equo animo pateretur et quod sibi non placeret, hoc in aliis cogitare potuisset. Natura enim hoc nos iure instruxit, quod aliis non facerem, quod in nobis grave reputassemus. ***Subdidi exempla de corona, quam felicis recordationis Pius II regi Bosne donasset, quod sue maiestati fuisset gravissimum, subdidi et illius vaivode Moldaviensis, qui auxilia Venetorum contempto rege suo petiisset****. «Reputetque secum maiestas vestra, quam iusta et quam modesta sit petitio domini nostri, qui a catholico rege non nisi, quod suum est, repetit relaxari.» «Quid», inquit, «vellet dominus sanctissimus?» «Petit», inquam, «domine rex, quod suis litteris declaret, quod a conventis et pactis cum Anconitaniso discedat et quod ad eos scribat, quod iussu et hortatu sue sanctitatis a conventis discesserit, ac sigillum et vexillum repetat, ne videatur, quod maiestas vestra, que iustissima est, in messem, ut dicunt, alienam falcem immiserit»* […][117].

Întrebarea-răspuns a regelui a fost reprodusă *verbatim*, oficial, de legat, la fel precum celelalte replici schimbate între el și Matia[118]. Tot în chip oficial, numai cuvintele referitoare la Bosnia și la Moldova nu au fost redate *mot à mot* de Pecchinoli[119]. Prin aceasta, probabil, deopotrivă papa Inocențiu al VIII-lea și cardinalul venet Marco Barbo[120], fost legat cruciat papal pentru *Germania*, Boemia, Ungaria și Polonia (1472-1474)[121], trebuiau să înțeleagă că episcopul Angelo Pecchinoli mai zisese „ceva". Iar acel „ceva", și din cauza formulării – foarte – vagi a legatului, îl privea (și) pe *acel voivod moldovean*[122].

[117] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 97-98. Documentul a fost editat prin colaționarea copiilor păstrate în Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano (BAV), Vat. Lat. 5641, f. 238^{r}-248^{r}, și în Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia (BNM), Cod. Lat. X-175 (= 3622), f. 127^{r}-136^{v}. Am redat raportul conform principiilor ediției, la care subscriem, inclusiv în cazul citatelor incluse în rapoarte (Kalous, *Pecchinoli*, p. LXXIX; *For the sake of clarity, the punctuation has been added and partially changed, so that no confusing commas lie between cohesive sentences parts and elements. The same reason lies behind the introduction of the quotation marks into the text, as Pecchinoli likes to record direct speeches of himself as well as his partners in discussions* […]; ultima remarcă a editorului indică o practică destul de puțin comună în epocă, mai ales în cazul rapoartelor în limba italiană, așa-numiții *dispacci*).

[118] Poate singurul termen „monarhic" de comparație pentru această modalitate de redare a discuțiilor poate fi găsit – în italiană mai mult – în cazul rapoartelor milaneze asupra conversațiilor dintre reprezentanții ducatului lombard și regele Franței, Ludovic al XI-lea (*Dispatches with Related Documents of Milanese Ambassadors in France and Burgundy, 1450-1483*, vol. I, *1450-1460*, editori Paul Murray Kendall, Vincent Ilardi, Athens, OH, 1970, *passim*).

[119] Fapt evident, de exemplu, din schimbarea în raport de la [...] *Subdidi exempla de corona* [...] la [...] *Reputetque secum maiestas vestra* [...] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 97-98).

[120] Copia trimisă acestuia a fost însoțită de un mesaj personal redactat de Pecchinoli pentru cardinal (pentru mesaj, vezi A. Kalous, *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450-1526)*, Brno, 2010, p. 349-350, nota 25).

[121] L. Pilat, *Respublica Christiana și Moldova (1471-1474)*, în „Analele Putnei", III (2007), 2, p. 91-104; Kalous, *Plenitudo potestatis*, p. 245-284. Merită studiat și rolul/eventualul rol al lui Barbo în recunoașterea de către Ștefan a autorității papei Sixt al IV-lea pe 30 noiembrie 1474, după ce însă cardinalul revenise la Roma (vezi N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, în *AARMSI*, seria a II-a, XXXVII (1914-1915), p. 1-76, în Anexă, nr. 11, p. 33). Această – mult prea-adesea neglijată – scrisoare a lui Ștefan către Sixt s-a păstrat în același manuscris (BNM, Cod. Lat. X-175 (= 3622), f. 70^{v}) ca și copia trimisă de Pecchinoli lui Barbo a raportului său din 30 ianuarie 1489 (f. 127^{r}-136^{r}) și, pe deasupra, precum copiile realizate de Podocataro după rapoartele legatului (de la curtea lui Matia) avute de către cardinalul Borgia (Kalous, *Pecchinoli*, p. XLIV-XLVI). Nu putem decât să ne întrebăm de ce rapoartele lui Angelo Pecchinoli din amintitul manuscris venețian nu au fost copiate sau și editate de către istoricii români, începând încă din secolul al XIX-lea.

[122] În completare, trebuie subliniat că „scrisoarea de însoțire" (din aceeași zi) către Barbo a raportului din 30 ianuarie 1489 a lui Pecchinoli a fost păstrat doar în BAV, Cod. Lat. 5641 (f. 237^{r-v}) nu și în BNM,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aflat la prima (și ultima) sa misiune majoră, Pecchinoli nu s-a ferit – dimpotrivă – să reproducă cuvintele sale sau pe cele ale principalului său interlocutor, adică ale lui Matia[123]. A fost extrem de atent în această privință, în special când a fost vorba de subiecte foarte delicate, ca fratele lui Baiazid al II-lea, Djem, ajuns sub puterea papei în martie 1489[124]. Pe Djem, Matia îl revendica (și) întrucât fugarul turc de vază îi era *rudă prin legea sângelui*[125]. Erau, după rapoartele păstrate, vorbele lui Matia transmise de Pecchinoli.

„Împerecherea" Bosniei cu Moldova evidențiază la rândul ei absența „ghilimelelor" din pasajul referitor la acestea din raportul lui Pecchinoli din 30 ianuarie 1489. „Trecând peste" retorica cruciadei (peste *zidurile* și *porțile* Creștinătății, posturi creștine acordate și asumate deopotrivă de Bosnia și Moldova)[126], aceasta a fost a treia oară[127] când *Bosnia* și *Valahia* (adică însăși Moldova[128]) au fost asociate în decursul a nici 15 ani (între 1475 și 1489).

Asocierile anterioare dintre Bosnia și Moldova fuseseră realizate tot pe cale romană: 1) în martie 1475, după bătălia de la Vaslui, la Roma, spre care îndreptau, cu însemnele victoriei, *cavalerii* lui Ștefan (însoțiți de cei ai lui Matia)[129], se zvonise că *ducele Ștefan voievod*, numit rege al Bosniei de Matia, urma să vină pe Tibru pentru a fi încoronat rege de papa Sixt al IV-lea[130]; 2) ulterior, la anii 1478-1479, în *Corsia Sistina*, „ctitoria" lui Sixt cu prilejul Jubileului pontifical din anul 1475[131], drept *rege al Bosniei*

Cod. Lat. X-175 (= 3622), ceea ce ridică mai mult decât un semn de întrebare. După cum îi scria Pecchinoli lui Barbo, cardinalul i se adresase deja legatului. Acum, cel din urmă îi trimitea, împreună cu raportul destinat papei, și copiile scrisorilor primite anterior din partea lui Barbo (Kalous, *Plenitudo potestatis*, p. 349-350, nota 25; mesaj sec, republicat în idem, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 25, p. 121). Scrisorile nu s-au păstrat.

[123] A se vedea inclusiv cele două exemple de mai jos, din lunile mai și noiembrie 1489.

[124] Vezi Halil Inalcik, *A Case Study in Renaissance Diplomacy: The Agreement between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan*, în „Journal of Turkish Studies", III (1979), p. 209-223. Aici (de pildă): Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 95; nr. 34, p. 154; nr. 35, p. 187.

[125] Reproducem astfel declarația (discursul) regelui Matia consemnată de Pecchinoli tot în raportul trimis pe 30 ianuarie 1489: *Post exactos tot labores, post tot pericula et exhaustos thesauros, que premia, quamve retributionem aut merita receperim? Hec sunt: vix sua sanctitas ad sedem apostolicam fuerat adsumptus et iam sciebat, quod diligentiam feceram pro habendo fratrem Turchi, quem tantopere poscebam, tunc quod* ***ipsemet frater Turchi ad me sua manu ad hoc scripsisset, tum quod mater sua per suos oratores hoc idem a me postulasset, tum etiam, quia ille mihi iure sanguinis est coniunctus, nam soror avie mee casu a Turchis rapta nupsit avo istius Turchi, ex qua postea isti nati sunt****, tum etiam quia barones et alii magnates in Turchia et per oratores eorum ac etiam per litteras me sepius sollicitaverunt, quod ego operam darem istum ad manus meas habere* […] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 102).

[126] Vezi Emir O. Filipović, *The Key to the Gate of Christendom? The Strategic Importance of Bosnia in the Struggle against the Ottomans*, în *The Crusade in the Fifteenth Century: Converging and Competing Cultures*, editor Norman Housley, New York, 2017, p. 151-168.

[127] Sau a patra oară, dacă includem *Vlahia Inferior* a Herțegovinei, „perechea" Bosniei (vezi sursele raguzane din Al. Simon, *A doua venire a lui Mehmed al II-lea în Moldovia în anul 1476*, în *AIIX*, LVI (2019), p. 23-32, aici la p. 27, 29).

[128] I.-A. Pop, *La Santa Sede, Venezia e la Valacchia nella crociata antiottomana di fine Quattrocento*, în „Transylvanian Review", XX (2011), suppl. 1 [2012], p. 7-22 (cu surse coeve).

[129] O. Cristea, *The Aftermath of a Victory: An Episode of Stephen the Great's Diplomacy after the Battle of Vaslui (10 January 1475)*, în „Banatica", Reșița, XXVIII (2018), 2, p. 453-463 (cu sursele edite); I.-A. Pop, *The Romanians from Moldavia at the Jubilee in Rome (1475)*, în „Il Mar Nero", IX-X (2019-2020), p. 163-170 (rapoartele din martie 1475 din arhiva milaneză).

[130] A se vedea aici documentele din Al. Simon, *Duca Stephano vaivoda intitulato re* <de Bosna> *dal Re de Hungaria* și <Nicolaus>*Bosniae et Valachiae Rex*: *despre identitatea regală a valahilor la mijlocul anilor 1470*, în *Sub semnul împlinirii și al datoriei. Studia in honorem Dorina N. Rusu*, editori Ioan Bolovan, I.-A. Pop, Victor Spinei, București, 2021, p. 147-174.

[131] Eunice Howe, *Art and Culture at the Sistine Court*, Roma, 2005, p. 93; Carla Keyvanian, *Hospitals and Urbanism in Rome, 1200-1500*, Boston/Leiden, 2015, p. 351, 354, notele 21, 26. La acea vreme, tensiunile *creștine* și cele otomane dintre Sixt și Matia erau în creștere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și al Valahiei a fost reprezentat fostul (co-)voievod al Transilvaniei, Nicolae Újlaki († 1477)[132].

Nicolae Újlaki, care a venit într-adevăr la Roma în pelerinaj în martie 1475[133], fusese numit – dar și încoronat – rege al Bosniei de Matia în august 1471[134]. El îl desprinsese astfel pe Nicolae, fostul aliat, dar și dușman al lui Iancu de Hunedoara, din noua conspirație regională împotriva monarhului huniad, susținut – de asemenea – la 1471 și de către Ștefan[135]. Ștefan „nu a ajuns" rege al Bosniei în martie 1475, dar, înainte de sfârșitul acelui an, a devenit *atletul* Creștinătății, „urmașul" lui Iancu, pentru același papă Sixt[136].

La moartea lui Nicolae, Matia a blocat coroana regală a Bosniei[137]. Fiul lui Nicolae, Laurențiu, a rămas doar duce al Bosniei[138]. La începutul anului 1489, de dinaintea discuției dintre legat și rege, Bosnia fusese deja rezervată de Matia drept soluție monarhică pentru supraviețuirea regală a unicului său băiat, Ioan, în cazul unui acord – ungar – între Matia și Habsburgi[139].

Cert este și că, în răspunsul său din 26 martie 1489 la mesajul legatului din 30 ianuarie, Inocențiu al VIII-lea nu a comentat afirmațiile lui Pecchinoli privind Bosnia și Moldova. În rest, papa și-a apărat poziția în toate celelalte subiecte atacate de Matia în fața legatului: de la Ancona până în Boemia[140].

Pomenind Bosnia „la pachet" cu Moldova, Pecchinoli atinsese doi nervi huniazi sensibili, dar și teme pe care Roma nu le discuta în mod deschis[141]. Bosnia și Moldova nu figurau în instrucțiunile pontificale – conservate până astăzi – ale legatului, generic formulate[142]. Rapoartele – păstrate și ele – ale lui Pecchinoli ne arată însă că era bine documentat asupra problematicului fiu al fostului *atlet* al Crucii[143]. Avea suficiente

---

[132] Florio Banfi, *Romei Ungheresi del Jubileo del 1475. Niccolo Ujlaki re di Bosnia in un affresco nell' Ospedale di Santo Spirito dell' urbe*, în „Archivio di Scienze, Lettere ed Arti della Società Italo-Ungherese Mattia Corvino", III (1941), 2, p. 499-512, la p. 508-509; L. Pilat, *Men in Exotic Dress, Sixtus IV and Crusade: A Fresco of Corsia Sistina and its Meaning*, în „Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe", VII (2016), p. 27-38.

[133] A se vedea Tamás Fedeles, *Bosniae ... rex ... apostolorum limina visit*: *die Romwallfahrt des Nicolaus Újlaki im Jahre 1475*, în „Ungarn-Jahrbuch", XXXI (2011-2013) [2014], p. 99-118.

[134] Cel mai recent, vezi D. Salihović, *An Interesting Episode: Nicholas of Ilok's Kingship in Bosnia, 1471-1477* [MA thesis (Central European University)], Budapest, 2016, p. 37, 59-60.

[135] Un studiu clasic la Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459-1472)*, în *SMIM*, XV (2007), p. 13-28, în special p. 20-22.

[136] Al. Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare*: *soarta unui* fortissimus rei Christiane athleta *în ochii Veneției*, p. 159-169 (sursele romane și venete).

[137] Ede Reiszig, *Az Újlaki-család* (II), în „Turul", LVI (1942), p. 56-65. Moartea lui Nicolae a survenit înaintea campaniei *valahe* a lui Ștefan contra lui Basarab *Laiotă* (noiembrie 1477).

[138] Vezi mai ales T. Fedeles, *Miklós király és Lőrinc herceg. Az utolsó két Újlaki vázlatos pályaképe*, în *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség*, editori József Vonyó, Enikő Csukovits, György Gyarmati, Budapest/Pécs, 2017, p. 135-168, la p. 148-151, 164.

[139] J[oseph]. <von> Zahn, *Über ein admonter Formelbuch des 15. Jahrhunderts*..., p. 33-80, aici nr. 6, p. 73-74.

[140] Cuvintele papei pot fi găsite în Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24-25, p. 130, 131-132.

[141] De aici și mesajul frescei și al inscripției din *Corsia Sistina* din vremea lui Sixt al IV-lea (sub care începuse de fapt și conflictul pentru Ancona dintre Roma și monarhul huniad). Coroanele regale ale Bosniei și ale *Valahiei* nu erau la discreția lui Matia, ci erau ale papei. Prin decesul lui Nicolae, nenominalizat însă în inscripția frescei care se referea doar la *Bossinae quoque Rex ac Valachiae*, venit la Roma în 1475, coroanele erau legal vacante.

[142] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 9, p. 16-43; nr. 12, p. 49-52 (1 septembrie 1488 și ante).

[143] Amintim astfel din instrucțiunile papei Inocențiu al VIII-lea pentru Angelo Pecchinoli din 26 martie 1489: *Rogatque sanctissimus noster* [sic] *Deum, ut quemadmodum maiorum et clarissime quondam memorie patris sui res gestas summa cum laude ac honore Dei superavit* […] (*VMHH*, II, nr. 719, p. 530; reeditat de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

informații pentru a putea apela la memoria lui Matia, unele conținând și alte amintiri „particulare", *valahe* (românești) inclusiv, după cum avea să se vadă în raportul legatului din mai 1489[144].

Introducerea de către Pecchinoli a lui Ștefan al Moldovei în disputele dintre Matia și papă se așează între date deja cunoscute. În septembrie 1488, Matia convocase, pentru prima oară de la rebeliunea ungară din 1467, stările transilvane tocmai pentru a-i furniza arme lui Ștefan[145]. În iulie 1489, Cazimir al IV-lea l-a acuzat pe papă că sprijinea asocierea dintre vasalul său, Ștefan, și Matia, desemnat – după Cazimir – protectorul pontifical al voievodului[146].

La începutul lui 1489, Matia încă încerca să-i rupă pe Jagielloni de Frederic al III-lea de Habsburg[147] sau, cel puțin, să-l desprindă pe Vladislav al II-lea de părintele său Cazimir al IV-lea[148]. Este posibil chiar ca Matia să fi fost dispus să cedeze – temporar desigur – în disputa ungaro-polonă privind suzeranitatea asupra Moldovei[149]. Aceasta fusese redeschisă de jurământul de credință prestat de Ștefan lui Cazimir la Colomeea (1485), ca urmare a eșecului lui Matia de a-l ajuta să recupereze porturile pierdute în fața lui Baiazid al II-lea la 1484[150]. De la 1487 cel târziu, Ștefan, care făcuse pace cu sultanul în urmă cu un an, se convinsese că nu se putea baza pe Cracovia[151].

Datorită tonului lui Pecchinoli din ianuarie 1489 și a vocii lui Cazimir din iulie 1489, se poate ca Ștefan să se fi adresat direct papei încă din anul 1488, când Inocențiu pregătea congresul cruciat de la Roma[152]. Congresul a fost amânat însă – tocmai în

către Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 32, p. 132). În ce măsură, Matia – mai – era sensibil la asemenea referințe paterne, este greu de spus.

[144] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 34, p. 152. Vezi subcapitolul următor din acest studiu.

[145] Vezi *Hurmuzaki*, XV-1, nr. 235, p. 130; I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia. Un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018, p. 30-32; Drăgan, *Nobilimea românească*, p. 97.

[146] *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, II, XI-XII, XIV), I, *1384-1492*, editori August Sokolowski, Józef Szujski, Kraków, 1876, nr. 250, p. 294 (vezi și III, *1392-1500*, editor Antol Lewicki, Kraków, 1894, nr. 354, p. 359-363). Să notăm și locul de păstrare al scrisorii lui Cazimir al IV-lea către Inocențiu al VIII-lea (26 iulie 1489): Archivio di Stato di Venezia, Venezia (ASVe), Miscellanea Atti della Curia Romana, *Podocataro*, seria a II-a, *Lettere di Principi al Papa*, VII, *Inghliterra etc* [!], nr. 457.

[147] Vezi astfel și mesajul transmis pe 27 februarie 1489 papei de către împărat, care credea că Matia îl câștigase pe legat de partea sa (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 28, p. 126-127).

[148] Jörg K. Hoensch, *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Graz/Köln/Wien, 1998, p. 221; Baczkowski, *Walka o Węgry*, p. 25 (misiunea lui Filipec din septembrie 1489).

[149] El folosise o abordare similiară (din perspectiva sfârșitului anilor 1480) în relație cu Polonia în februarie 1474, prin compromisul de la Spišská Stará Ves, negociat în parte de deja pomenitul Marco Barbo . Vezi *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavie et Valachia* (= *Fontes Rerum Transylvaniacrum*, IV, VI), I, *1468-1540*, editor Endre Veress, Budapest, 1914, nr. 7, p. 7; vezi aici și Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 71, nota 138.

[150] Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului*, p. 527; Cristea, *Acest domn*, p. 229.

[151] Pilat, *Cruciada din 1487*, p. 71-72; Pilat, Cristea, *The Ottoman Threat*, p. 231-236.

[152] Este de asemenea posibil ca discuțiile dintre Ștefan al III-lea și Inocențiu al VIII-lea să fi luat o nouă/o altă turnură după întâlnirea din ianuarie 1489 dintre legatul Pecchinoli și regele Matia. Practic, unica sursă păstrată, privitoare la trecerea de către papă a domnului sub protecția lui Matia, indică o accelerare a deciziilor în primele șase luni ale anului 1489: *Interea etiam intellexi, quomodo Sanctitas Vestra woyevodam Moldaviae, omagialem meu reqnique mei, in tuicionem regi Hungariae commendaverit, illum a me regnoque meo removendo in meum regnique mei grave praeiudicium cum regeque Hungariae, ex hac re loco pacis fomite belli cruenti iniciens, praesertim hoc tempore, dum tres imperatores Tartarorum cum maximis eorum copiis in confinibus regni mei orisque Moldaviae contiguis castrametati sunt, qui regnum iam in parte vastarunt, ad resistendum quibus cum apparatu bellico illustrem filium meum Albertum misi, in hocque auxilium, mihi regnoque, ut ab omagiali debitum, woyewodae Moldaviae invocavi* [...] (ASVe, Miscellanea Atti della Curia Romana, *Podocataro*, seria a II-a, VII, nr. 457; în *Codex*, I, nr. 250, p. 294). Am reprodus

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ianuarie 1489 – pentru anul 1490, la solicitarea lui Frederic și Maximilian de Habsburg, care doreau să fie mai bine pregătiți de luptă[153]. În paralel, Matia și Baiazid, care și prelungiseră, la 1486 și la 1488, armistițiul din 1484, continuau să negocieze pentru o adevărată pace[154].

Toate acestea erau și argumente ca subiectul Moldova, cu al ei voievod[155], să nu mai fie pomenit în mod direct în conversațiile de după ianuarie 1489 dintre Matia și Pecchinoli. Legatul doar „atinsese" subiectul[156]. În rapoarte sale păstrate, Moldova nu a mai apărut explicit până la moartea lui Matia (6 aprilie 1490)[157]. Problema huniadă a Moldovei nu a lipsit însă din discuții[158].

II. 15 mai 1489: Boemia, Baia și Imperiul Otoman

În urma primelor discuții, din ianuarie 1489, dintre Pecchinoli și Matia a rămas o „ciudățenie"[159]. Când l-a amenințat pe rege, pomenindu-i cazurile Bosniei și al Moldovei, ridicate la Roma împotriva sa, legatul a amintit doar cu referire la Bosnia papa (Pius al II-lea) sub care avusese loc „sumețirea" acesteia contra lui Matia[160]. Legat de Moldova, Pecchinoli nu a menționat numele papei, deși, dacă era vorba de o acțiune petrecută tot în trecut (ca în Bosnia), acel papă era în mod evident Sixt al IV-lea (1471-1484), înaintașul direct al lui Inocențiu al VIII-lea, al cărui trimis la Matia era Pecchinoli[161].

---

cuvintele mânioase adresate papei de către regele Poloniei la sfârșitul lunii iulie 1489, un rege care, din luna martie a aceluiași an, avea un acord cu sultanul Baiazid al II-lea (*Codex*, I, nr. 249, p. 293). La acea vreme, marea grijă a lui Cazimir era însă coroana regală pe care Ivan al III-lea al Moscovei, cuscrul lui Ștefan al III-lea, ar fi urmat să o primească de la papă (cf. L. Pilat, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (secolele XIV-XVI)*, Iași, 2008, p. 211). Pe această coroană s-a concentrat Cazimir în scrisoarea din 26 iulie 1489, după ce a atacat trecerea vasalului său (*omagialem meum*) sub protecția (*tuitione, tuitio*), nu – explicit – suzeranitatea, lui Matia.

[153] Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (ASV), Armaria (Arm.), [no.] XXXIX-21. *Gennaio-Marzo 1489*, f. 104^{r} (20 ianuarie 1489); cf. deja Al. Simon, *De la porturile Italiei la porturile ungurului. Drumurile valahe ale cruciadei în secolul XV*, în *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc*, editori Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Șipoș, Chișinău/Oradea, 2009, p. 107-133, la p. 112, nota 3 (pe larg, p. 110-114).

[154] De pildă, Kalous, *Pechinoli*, Anexă, nr. 40, p. 227.

[155] Am putea oare spune că Ștefan era mai important decât statul său în aceste negocieri?

[156] Ceea ce ne readuce la cuvintele regelui Cazimir din iulie 1489: *Interea etiam intellexi, quomodo Sanctitas Vestra...* (*Codex*, I, nr. 250, p. 294). Adică, monarhul de la Cracovia înțelesese în ce mod/fel/chip papa îl va fi alăturat pe Ștefan lui Matia, dat domnului drept protector. „Ceva" se întâmplase și nu era vorba doar de desfacerea de către Inocențiu al VIII-lea a omagiului prestat în persoană de Ștefan lui Cazimir în toamna anului 1485.

[157] Ceea ce, dată fiind componenta cruciată a misiunii lui Pecchinoli (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 9, p. 34; cf. și instrucțiunile papei din septembrie 1488), este cu atât mai ciudat cu cât congresul cruciat de la Roma a început – tocmai – în martie 1490. Vezi recent și Șt. Andreescu, *Papa Inocențiu al VIII-lea și cruciada*, în „Analele Putnei", XVII (2021), 1, p. 7-12.

[158] Poate și din cauză că Ancona apare drept un preț huniad pentru Bosnia și Moldova.

[159] Deși, foarte probabil, „ciudățenia" a fost rezultatul unei decizii voite, o altă formulare este imposibilă din cauza modului în care au fost transmise și consemnate informațiile.

[160] O personalitate marcantă, și după moartea sa, Pius al II-lea (Enea Silvio Piccolomini) avusese un alt „favorit" ungar (Klára T. Pajorin, *La pietà di Pio. Ladislao Postumo nella corrispondenza di Enea Silvio Piccolomini*, în *Pio II nell'epistolografia del Rinascimento*, editor Luisa Rotondi Secchi Tarugi, Firenze, 2015, p. 23-32). Din acest motiv, și ciocnirile sale cu Matia au fost violente (de pildă, EMC, nr. 13, p. 17-19). Papa avea nevoie însă de fiul lui Iancu, atât în raport cu Boemia, cât și – mai ales – împotriva lui Mehmed al II-lea. A se vedea pe larg N. Housley, *Pius II and Crusading*, în „Crusades", XI (2012), p. 209-247.

[161] Niciodată perfectă (Weber, *La croissade impossible*, passim), relația lui Sixt al IV-lea cu Matia se tensionase după contractarea – cu ajutorul aceluiași papă – a căsătoriei dintre băiatul lui Iancu și fiica lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În mod abil (dacă ne încredem în forma rezumată în care Pecchinoli le-a comunicat papei Inocențiu al VIII-lea și cardinalului venețian Marco Barbo amenințările făcute la adresa lui Matia la Viena), legatul i-a transmis regelui Matia al Ungariei că povestea romană și venețiană a *acelui voievod moldovean* nu aparținea trecutului[162]. Cu acel voievod, Matia nici nu avusese o istorie de succes[163]. Iar istoria aceea era complicată, după cum a lăsat însuși regele să se vadă cu ocazia uneia dintre următoarele sale întâlniri cu Pecchinoli.

În 15 mai 1489, Pecchinoli i-a raportat papei cele mai recente discuții[164] avute cu Matia, care, deși în formă proastă, revenise de la Viena la Buda[165]. Printre cele mai presante probleme erau tot cazul celor doi regi ai Boemiei (Matia și Vladislav, fiul lui Cazimir al IV-lea Jagiello) și situația fraților Baiazid al II-lea și Djem[166]. Pe firul amintirilor lui Matia, problema boemă și cea otomană se uneau de la vremea bătăliei de la Baia (decembrie 1467)[167].

> *Venerat filius illius regis Bohemie heretici contra imperatorem, quia non servaverat patri suo certa promissa et castra locaverat in metis Austrie, Bohemie et Hungarie, et non modo Austriam spoliis infestabat, sed Hungariam spoliabat.* ***Revertebar ego tunc ex bello, quod gesseram contra Turchos, ubi inter cetera fuit unum cruentissimum prelium, in quo multa Turchorum milia cesa sunt****, et ad me veniunt nobiles regni mei, qui queruntur regnum Hungariê spoliari et in predam dari Bohemis, qui in metis Austrie sunt* […][168].

Ferdinand de Aragon, regele Neapolelului, și după ridicarea – realizată tot de către Sixt – a lui Ștefan al III-lea în demnitatea de atlet (vezi și Al. Simon, *The Walls of Christendom's Gate. Hungary's Mathias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the Late 1400s*, în „Quaderni della Casa Romena", III (2004), p. 205-224). La moartea papei Sixt al IV-lea la scurtă vreme după cucerirea porturilor lui Ștefan de către Baiazid al II-lea, relațiile dintre Roma și Matia erau foarte proaste. Vezi și rapoartele trimise de „predecesorul" lui Pecchinoli, Bartolomeo Maraschi, și discutate de Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204-1571)* (= *Memoirs of the American Philosophical Society*, CXIV, CXXVI I, CLXI, CLXII), II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, PA, 1978, p. 377-379.

[162] Este singura explicație posibilă în acest context, cu atât mai mult cu cât Sixt al IV-lea fusese singurul papă cu care Ștefan al III-lea, vecinul regelui Matia de peste trei decenii, avusese sigur (prin actele cunoscute) legături până în iarna anului 1488-1489. Relația dintre Ștefan și Inocențiu al VIII-lea a devenit – să zicem – „publică" abia la sfârșitul lunii iulie 1489 prin protestul înaintat la Roma de Cazimir al IV-lea (*Codex*, I, nr. 250, p. 294).

[163] Și din acest punct de vedere, a se vedea în Cristian Luca, Al. Simon, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „Transylvanian Review", XVII (2008), 3, p. 85-113, la p. 89, și cuvintele triumfătoare prin care, în august 1482, Matia i-a promis – pentru prima dată – lui Ștefan un domeniu în Ungaria, cu titlu de loc de refugiu.

[164] Precedentul raport păstrat data din 17 aprilie 1489 (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 33, p. 146-150). Legatul călătorise împreună cu regele de la Viena – pe Dunăre – la Buda. Nu a pomenit însă nimic despre sănătatea tot mai proastă a lui Matia (László S. Domonkos, *The Medical History of a Medieval Hungarian King: Matthias Corvinus (1458-1490)*, în *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*, editor Péter Tusor, Budapest, 1998, p. 133-147, la p. 140). Deși remarcase de la prima întâlnire problemele avute de Matia (guta îl costa picioarele), legatul s-a referit explicit la sănătatea regelui drept o (posibilă) problemă politică abia pe 15 octombrie 1489 (vezi Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 91-92; nr. 38, p. 216-217).

[165] Horváth, *Itineraria*, p. 129-130. La data raportului lui Pecchinoli din 15 mai 1489, Matia revenise la Buda de aproximativ o lună. El și-a petrecut practic tot restul anului la Buda.

[166] Cu excepția Boemiei (și implicit a Casei de Jagiello), erau temele discutate și raportate și în urmă cu o lună. În mod interesant, subiectul Habsburgilor a fost atins doar tangențial și plecând de la problema recunoașterii lui Matia drept rege al Boemiei, „la pachet" cu cea a alegerii lui Maximilian drept rege al romanilor (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 34, p. 153).

[167] În această „poveste fără de sfârșit" a învingătorului de la Baia, vezi și László Szokola, *Mátyás király 1467. évi moldvai hadjárata*, în „Orpheus Noster", VIII (2016), 1, p. 29-43.

[168] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 34, p. 152. Raportul s-a păstrat doar în copia realizată de probabil același Podocataro și inserată tot în BNM, Cod. Lat. X-175 (= 3662), f. 138^{v}-146^{v}.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După Matia, lucrurile se petrecuseră în felul următor. Viktorin, fiul lui Georg Podiebrad, regele Boemiei[169], cu a cărui fiică, Caterina, Matia fusese căsătorit (1458-1464)[170], l-a atacat – pe bună dreptate, din cauza promisiunilor neonorate – pe împăratul Frederic al III-lea de Habsburg. Pe atunci, Matia era în relații bune cu acesta, fiind și fiul adoptiv al lui Frederic prin pacea de la Wiener Neustadt (1463)[171]. La 1489, a omis acest aspect. Nu a spus vreun cuvânt nici despre Caterina (pe care s-ar părea că el o iubise cu adevărat)[172].

În schimb, Matia și-a amintit de o campanie împotriva turcilor. La acea vreme (1467), tocmai se întorcea din aceasta, când nobilii ungari au venit să i se plângă de Viktorin. Fiul lui Georg atacase Ungaria, nu Austria. Nobilii au cerut răzbunare. Matia le-a acordat-o. L-a lovit și învins pe Viktorin[173] cu oastea avută[174], chiar dacă luptele cu turcii fuseseră foarte sângeroase[175]. În realitate, nobilii ungari, cu care Matia „s-a întâlnit" atunci, se revoltaseră mai devreme împotriva politicii tot mai autoritare a monarhului huniad[176].

În campania contra turcilor (*război* în cuvintele lui Matia reproduse oficial *verbatim* de legat), [...] *printre altele fusese o bătălie prea cruntă în care multe mii de turci au pierit* [...]. Cuvintele erau în esență corecte. Dar ele erau valabile pentru bătălia de la Baia. La aceasta, inclusiv după Matia, turcii nu luaseră parte[177]. În schimb, faptul că Matia vedea – la 1489 – bătălia de la 1467 drept parte integrantă a luptelor cu Poarta nu era total greșit, poate chiar deloc[178]. Același lucru ar putea fi spus și despre celelalte „gânduri" ale regelui.

În vara anului 1467, oastea lui Matia era strânsă pentru a-i veni în sprijin lui Skanderbeg atacat din nou de Mehmed[179]. În acel moment, în Ungaria o bună parte din

---

[169] Frederick G. Heymann, *George of Bohemia: King of Heretics*, Princeton, NJ, 1965, p. 540.

[170] Orsolya Réthelyi, *King Matthias on the Marriage Market*, în *Matthias Corvinus, the King: Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458-1490*, editori Péter Farbaky, Enikő Spekner, Katalin Szende, András Végh, Budapest, 2008, p. 247-250, la p. 248.

[171] Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 43-44, 195; Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 309-310.

[172] Vezi astfel și comentariile lui András Kubinyi din monografia sa *Matthias Rex*, p. 133.

[173] Viktorin a căzut apoi prizonier și a intrat în serviciul lui Matia (Heymann, *George of Bohemia*, p. 541-542; Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 87, 143). În mai 1489, Matia nu a pomenit nimic despre aceasta. În urmă cu nici trei ani, el îl înșelase pe Viktorin pentru a-i spori nu doar în nord (prin ducatul de Opava), ci și în sud (în Slavonia) domeniul fiului său Ioan.

[174] Textul citat continua: *Ego cum exercitu, quem paratum habebam, sine mora in Bohemos arma movi et illos intra paucos dies in Bohemiam redire compuli, fuso et fugato Bohemorum exercitu etiam ad duas dietas intra Bohemiam* […] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 34, p. 152-153).

[175] Remarcăm (1) folosirea lui *cruentissimum prelium* în loc de *crudelissimum prelium* și (2) cuvântul utilizat pentru bătălie: *praelio*, i.e. *luptă* <dreaptă>. Vezi, în acest sens, și „cronica lui Matia" din Gabor Miko, *Elt-e valaha szent istvan fia, otto herceg? egy ismeretlen 15. Szazadi kronika tanuskodasa*, în „Történelmi Szemle", LVI (2013), 1, p. 1-22, în acest caz p. 17.

[176] Amintim, din istoriografia maghiară, A. Kubinyi, *Erdély a Mohács előtti évtizedekben*, în *Tanulmányok Erdély történetéről*, editor István Rácz, Debrecen, 1988, p. 65-73, aici la p. 67-68; Zsigmond Jakó, *A Farnasi Veres család. Az 1467 éve erdelyi lózadás kutatásóhoz*, în *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*, editori András Kiss, Gyöngy Kiss Kovács, Ferenc Pozsony, Kolozsvár, 1999, p. 211-231, în special p. 220-221.

[177] Dimpotrivă chiar. După Baia, Matia s-a străduit să nu fie vreo legătură între Mehmed și campania sa din Moldova. Nu l-a atacat pe Ștefan pentru că ar fi fost omul Turcului (era oficial vasal sultanului). Nu l-a atacat nici deoarece ar fi fost *schismatic* (deși, influentul mitropolit al Moldovei, Teoctist I, era reprezentantul partidei anti-unioniste de pe Bosfor). S-ar putea că o serie de particularități ale acestei lupte din 1467 să se releve abia prin noi „mărturii", sensibil posterioare însă bătăliei (vezi astfel Simon, *Valahii la Baia*, passim).

[178] Cert este că, după 1467, Matia a abandonat lupta directă cu Mehmed până la 1473-1474.

[179] N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV^e^siècle*, IV, *1453-1475*, Bucarest, 1915, nr. 164-179, p. 251-270; Francisc Pall, *I rapporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV*, în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elită, inclusiv prelați, s-a ridicat împotriva regelui[180]. Centrul oficial al revoltei a fost în Transilvania[181]. Din ianuarie 1467, Matia decisese, iar Dieta Ungariei acceptase apoi în aprilie, ca – în vederea luptei cu turcii – Amlașul, Făgărașul și Rodna să fie scoase de sub puterea autorităților locale și pregătite, drept domenii de refugiu, pentru voievozii Țărilor Române[182].

Cu trupele adunate împotriva lui Mehmed, Matia a intrat de grabă în voievodatul dintre Carpați și a strivit rebeliunea (septembrie-octombrie)[183]. Regele a trecut munții contra lui Ștefan al Moldovei (noiembrie-decembrie). Potrivit înțelegerilor avute, acesta ar fi trebuit să-i fie credincios lui Matia[184].

În urmă cu exact un an, Ștefan fusese inclus și în proiectul venețian de pace tripartită între *Serenissimă*, Poartă și Buda drept protejat al lui Matia[185]. De voie, de nevoie, Ștefan schimbase taberele și era acuzat că i-ar fi sprijinit pe rebelii din Ungaria[186]. După cum i-a scris lui Cazimir al IV-lea, Ștefan era în contact strâns cu Emeric Szapolyai, unul din principalii protectori (iertați de Matia) ai rebelilor din Ungaria[187]. La vremea scrisorii domnului către regele Poloniei (1 ianuarie 1468), Matia se retrăsese deja grav rănit din Moldova[188].

Ne-am putea grăbi să afirmăm, pe baza raportului lui Pecchinoli din mai 1489[189], că, după bătălia de la Baia, Matia a rămas cu „sechele" vizibile la mai bine de două

„Archivio Storico per le Province Napoletane", seria a III-a, IV (LXXXIII) (1966), p. 123-226, Anexă, nr. 67, p. 208; nr. 72, p. 213; nr. 80, p. 219; Oliver Jens Schmitt, *Skanderbegs letzte Jahre. West-östliches Wechselspiel von Diplomatie und Krieg im Zeitalter der osmanischen Eroberung Albanies (1464-1468)*, în *SOF*, LXIV-LXV (2004-2005) [2008], p. 56-23; Anexă, nr. 53, p. 120. În pofida documentației abundente existente încă de la începutul secolului trecut, cele două planuri, cel albanez și cel moldav (unite firesc și prin persoana lui Matia la 1467), nu au fost privite împreună.

[180] Orientativ: *Urkundenbuch*, VI, *1458-1473*, editori Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, K. Gündisch, Bukarest, 1981, nr. 3540, p. 289-290; nr. 3544, p. 292-295; nr. 3572, p. 312; EMC, nr. 57-58, p. 78-79; *Hurmuzaki*, XV-1, nr. 109-110, p. 62-64.

[181] Era provincia care – și la 1489 – trebuia să găzduiască domeniile date de Matia lui Ștefan.

[182] Biblioteca Capitular Colombiana, Sevilla, Codices, Cod. 82-4-8, *Joannis Pannonii Vitesii episcopi Quinque Ecclesiarum Silvaruni Liber et Epistolae*, f. 94^{v} (2 ianuarie 1467; o totuși veche fotopcopie se găsește în Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest (MNL-OL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény, [no.] 290346); *Urkundenbuch*, VI, nr. 3576, p. 314.

[183] K. G. Gündisch, *Participarea saşilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvinul*, în *SUBB, Historia*, XVII (1972), 1, p. 21-30, la p. 27-29; Kubinyi, *Erdély*, p. 67-68, 72-73; idem, *Matthias Rex*, p. 82-84.

[184] Vezi, în acest context, și Adrian Andrei Rusu, *O sursă maghiară despre lupta de la Baia*, în *AIIAI*, XXIII (1986), 2, p. 713-716.

[185] ASVe, Senato Secreti, *Deliberazioni*, reg. 23. *1466-1468*, c. 12^{r} (25 octombrie 1466). Asupra proiectului (publicat deja în *MDE*, II. [*1466-1480*], Budapest, 1876, nr. 23, p. 38-41) a atras atenția – fără mare folos – însuși Francisc Pall, *Les relations entre la Hongrie et Skanderbeg*, în *RHSEE*, X (1933), 4-6, p. 119-141, la p. 137.

[186] Vezi și I.-A. Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediția întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova*, în *RdI*, XXXV (1981), 1, p. 131-139.

[187] P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *AARMSI*, seria a III-a, XV (1933-1934), p. 61-80, la p. 65. Numele *Henridyk* din original (la care Ștefan trimisese sol prin Polonia, pentru a avea veşti din Ungaria) a fost corectat, atât de editorul român, cât și de cel polonez, în *Jerzyk* (*i.e.* Gheorghe/Georg, în cehă: Jiří <z Poděbrad>) pentru a-l putea identifica cu Georg Podiebrad. Acestuia însă Ștefan nu i-ar fi spus vreodată pe numele mic într-o scrisoare trimisă regelui Poloniei. Cel mai probabil, fie scribul de la Suceava, fie copistul de la Cracovia (deoarece scrisoarea nu s-a păstrat în original), a deformat în *Henridyk* prenumele lui Emeric (Imre) Szapolyai.

[188] Emanuel C. Antoche, *L'expedition du roi de Hongrie, Mathias Corvin en Moldavie (1467). Qui remporta finalement la bataille de Baia (14/15 décembre 1467)?*, în „Revue Internationale d'Histoire Militaire", LXXXIII (2003), p. 133-165 (favorabil regelui Ungariei).

[189] Kalous, *Pecchinoli*, Appendix, nr. 34, p. 152, cf. deja observația editorului din nota 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decenii după ciocnirea directă cu Ștefan. Ar fi o eroare. În luna noiembrie a aceluiași an, Matia l-a răsplătit pe prepozitul Bratislavei, Anton Sánkfalvi, și pe rudele acestuia, Toma Heős, Nicolae Ferencz, Valentin Hereni și Ioan Lázói, care se distinseră în slujba diplomatică și militară a regelui[190]. Pe blazonul acordat acum de monarh figurau trei săgeți strânse într-o mână[191]. Simbolizau rănile cauzate de exact trei săgeți [...] *în Moldova, în acel război, pe care-l duceam cu ilustrul Ștefan, voievodul Moldovei* [...][192]. Matia nu uitase nici Baia, nici rănile de atunci. În Ungaria, nici nu și le ascundea, inclusiv când relațiile cu Ștefan al Moldovei erau din nou bune[193]. În fața lui Pecchinoli, Matia a mințit cu bună știință. El a făcut însă și ceva mai mult.

Expediția regală din Moldova nu a fost triumful mult dorit și mediatizat de Matia[194]. Totuși, fiul lui Iancu de Hunedoara a avut în continuare destulă forță ca autoritatea să-i fie recunoscută de către conspiratorii ungari din umbră[195] și suficientă putere pentru un (nou) armistițiu cu Mehmed al II-lea[196]. Acest armistițiu i-a permis de fapt lui Matia să pornească împotriva lui Georg Podiebrad[197]. La încheierea acordului din primăvara anului 1468, a contribuit și amenințarea regelui că, în caz contrar, avea „să-l dezlănțuie" pe Vlad al III-lea *Țepeș*, nedorita, dar utila sa rudă, prin alianță cel puțin[198]. În timp ce Matia fusese în campanie în Transilvania și mai ales în Moldova, avuseseră loc numeroase negocieri ungaro-otomane, dar și ciocniri violente de frontieră[199]. Ele aduceau aminte de ultimul an al domniei lui Vlad (1462).

---

[190] Subiect discutat de Gyula Nagy, *Lázói János czimere*, în „Turul", VIII (1890), p. 208-210.

[191] A se vedea astfel și prezentarea celebrei capele Lázó, atașată catedralei din Alba Iulia, de către Ioan († 1523), din lucrarea lui Jolán Balogh, *Az erdélyi renaissance*, Kolozsvár, 1943, p. 60-62, 86-90 (și fig. 98, din anexă; un cap de bour așezat pe una dintre cheile de boltă).

[192] [...] *nonnunquam magnis periculosisque fortune casibus se vitamque suam opposuit, et ut decuit militem egregium, gloriose certavit, plures ictus, plurima vulnera, prope letalia suscepit, atque inter alia, ut cetera obmittamus, in Moldavia in eo bello quod cum illustri Stephano vayvoda Moldavie gerebamus, tribus sagittis preter cetera vulnera ibidem susceptis fuerat sauciatus* [...] (actul regal din 16 noiembrie 1489 se păstrează în MNL-OL, DL 19599; sub acest număr de referință, sursa este disponibilă online la https://archives.hungaricana.hu/en/charters/).

[193] Al. Simon, *Puteri moderne – puteri medievale: istorie, ideologie și istoriografie în jurul liniei Carpaților*, p. 113-124.

[194] Vezi, de pildă, George Ciorănescu, *La bataille de Baia*, în „Ungarn-Jahrbuch", IX (1978), p. 15-29. Din această cauză, omiterea lui Ștefan din declarația regelui surprinde și mai mult.

[195] T. Neumann, *Two Palatines and a Voivode, or the Szapolyai Family's Journey to the Royal Throne*, în *A Forgotten Hungarian Royal Dynasty: The Szapolyais*, editori Pál Fodor, Szabolcs Varga, Budapest, 2020, p. 21-56, la p. 30-31; Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 83-84. Familia Szapolyai (având centrul de putere în Spiš/Zips, la frontiera cu Polonia, de unde și solul trimis de Ștefan la Emeric prin regatul lui Cazimir) pare să fi fost principala forță ungară din spatele rebeliunii (iar mezinul familiei, Nicolae, era episcopul Transilvaniei la acea vreme). Emeric s-a împăcat cu Matia, care l-a iertat, abia la începutul lunii februarie 1468 (vezi Árpád Nogrády, *Mennyit ér a kegyelemlevél?*, în *Honoris causa: Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*, editori T. Neumann, György Rácz, Budapest/Pilicsaba, 2009, p. 235-249). Ulterior, frații Szapolyai și-au continuat ascensiunea în slujba lui Matia, deși nu au fost străini nici de noua conspirație de la 1471, nici de atacul elitei la adresa lui Matia după arderea de către turci a Oradiei. La 1489, doar Ștefan Szapolyai (viitor palatin) mai trăia. După moartea lui Matia, acest Ștefan a condus asaltul împotriva *tiraniei* defunctului.

[196] A se vedea Ileana Căzan, *Matia Corvin, asigurarea frontierei dunărene și armistițiul turco-ungar din 1468*, în *RI*, NS, III (1992), 7-8, p. 769-782, mai ales p. 774-775.

[197] În această privință, vezi Al. Simon, *Notes and Documents on the Southern Background of Matthias Corvinus' Bohemian War*, în „Studia Mediaevalia Bohemica", IV (2012), 2, p. 75-94.

[198] *Bonfini*, IV, p. 25; Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 235-236 (a se vedea și critica – nejustificată – a lui Salihovic, *Hungarian Frontier*, p. 16-18). Armistițiul din primăvara lui 1468 a fost mediat de fostul voievod al Transilvaniei, Nicolae Újlaki, viitor rege al Bosniei.

[199] I.-A. Pop, Al. Simon, *The Venetian and Walachian Roots of the Ottoman-Hungarian Truce of 1468*, în *The Italian Peninsula and Europe's Eastern Borders. 1204-1669* (= *Eastern and Central European Studies*, I),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În mai 1489, numele lui Vlad și a lui Ștefan lipseau complet din povestirea lui Matia[200]. Cuvântul Transilvania a fost la rândul său absent din narațiune[201]. De rebeliunea ungară nici nu putea fi vorba[202], de armistițiul cu Mehmed, care i-a permis lui Matia să-l atace pe Georg Podiebrad, cu atât mai puțin[203].

În „stenograma" lui Pecchinoli, explicația lui Matia pentru atacul asupra fostului său socru a fost următoarea. Pe când se întorcea din campania de represalii împotriva fiului lui Georg, „i-a ieșit în drum" Lorenzo Roverella, trimisul papei Paul al II-lea. Matia nu avea cum să se întâlnească cu acesta. Roverella era la Roma din decembrie 1467, de la vremea luptei de la Baia[204]. „Oricum", Roverella i-a cerut încă tânărului monarh să meargă la război în Boemia. Ca un bun creștin, Matia a pornit astfel contra r*egelui eretic* Georg[205].

În încheiere, Matia a plusat: *Dar Sfinţenia Sa nu este pe deplin informată de acest fapt. Dacă ar trăi cei care au fost atunci, mai bine l-ar putea informa pe Sfinţenia Sa* [...][206]. Din fericire pentru Matia, cei mai mulți de pe atunci nu mai erau în viață. Încă de la 1465, regele Ungariei negociase, inclusiv din proprie voință, cu împăratul Frederic al III-lea de Habsburg și cu papa Paul al II-lea o intervenție militară împotriva lui Georg Podiebrad al Boemiei[207].

În sine, pasajele de mai sus nu spun multe în plus despre evenimentele de la 1467-1468. În schimb, tot ele sunt relevante pentru felul în care Matia negocia în primăvara lui 1489 și pentru modul în care își selecta și adapta informațiile strânse de-a lungul a peste trei decenii de domnie[208]. Din acest motiv, cazul de mai sus este un puternic argument pentru a nu crede tot ce a spus Matia în „stenogramele" lui Pecchinoli[209]. Regele „făcea și spectacol" în fața trimisului papei. Apela chiar la cruci,

editori Iulian Mihai Damian, I.-A. Pop, Mihailo Popovic, Al. Simon, New York/Oxford/Basel/Frankfurt-am-Main/Wien, 2012, p. 283-302.

[200] Deși, de pildă, unul dintre fiii „huniazi" ai lui Vlad *trăia lângă* însuși Ioan Corvin, de dinainte de 1483 (*Povestire despre Dracula voievod*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 197-214, la p. 213).

[201] În această privință, vezi mai jos discuția rapoartelor lui Pecchinoli din 6 aprilie 1490.

[202] Pe lângă rapoartele menționate în nota precedentă, reatragem atenția asupra rolului familiei Szapolyai. Iar în decembrie 1486, fusese oficiată, la Viena, căsătoria – regală – dintre Ștefan Szapolyai și Hedwiga Piast de Ciszyn (Neumann, *Two Palatines*, p. 36).

[203] Și datorită negocierilor ungaro-otomane de la acea vreme, raportate în detaliu de către Pecchinoli, cu precădere în raportul din 27 noiembrie 1489.

[204] În 24 decembrie 1467, Roverella era la Roma probabil deja de vreo două săptămâni (Wolfgang Untergehrer, *Die päpstlichen nuntii und legati im Reich (1447–1484). Zu Personal und Organisation des kurialen Gesandtenwesens* [teză de doctorat (*Ludwig-Maximilians* Universität)], München, 2012, p. 426, nota 1883). Cel mai probabil, Roverella s-a întâlnit pentru prima dată cu Matia, în luna martie 1469 la Brno, când – într-adevăr – Roverella a împiedicat încheierea unei păci între Matia și Georg (Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 36).

[205] […] *Cum in Hungariam regrederer, venit ad me bone memorie episcopus Ferrariensis cum litteris et brevibus felicis recordationis domini Pauli, quibus hortatur me ac iubet, ut bellum in Bohemos geram. Ego pro obedientia rem sum viriliter agressus, non tam inficior, quod fuerit mihi magna gloria, sed tantos thesauros, tantam denique pecuniam exhausi, tot meorum cedes ac mortes sum passus, quod verum, domine legate, longeb minor est gloria, quam rerum pretium. Sed sum contentus rursus atque iterum facerem pro reverentia et obedientia sedis apostolice et pro christiane religionis defensione. Sed sua sanctitas non est plene informata de isto facto. Si viverent illi, qui tunc fuerunt, melius possent suam sanctitatem informare* [...] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 34, p. 153; din rațiuni de claritate, am redat și ultimele două propoziții reluate mai jos).

[206] *Sed sua sanctitas non est plene informata de isto facto. Si viverent illi, qui tunc fuerunt, melius possent suam sanctitatem informare* [...] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 34, p. 153).

[207] EMC, nr. 42, p. 61-62; Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 33; Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 85.

[208] Aici, se cuvine făcută abstracție de diferitele panegirice apărute după decesul lui Matia.

[209] Un subiect foarte important în acest context, dar și unul foarte delicat (nu doar pentru istoricii maghiari), îl reprezintă starea de sănătate a regelui. În limbaj modern, datele de epocă, furnizate în special de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mari și ample, descrise cu propria mână, când în discuție era ruda fiului lui Iancu, Djem, fratele lui Baiazid[210].

Trebuie astfel să remarcăm coerența discursului otomano-boem al lui Matia din mai 1489. Discursul atrage atenția asupra multiplelor – și adesea chiar contradictorii – planuri țesute la acea vreme de către monarh[211]. Cel mai bun exemplu în acest context este dat prin fiul său Ioan, dorit și – măcar – drept rege al Bosniei și rege al Ungariei, de către însuși tatăl său[212].

În aceste condiții, căderea și moartea – subită – a lui Matia de peste niciun an apar cu atât mai brutale[213]. Neîntâmplător poate, s-a păstrat un sigur, sec și cam scurt raport al lui Pecchinoli asupra decesului. El a fost trimis papei chiar în ziua morții regelui (6 aprilie 1490)[214]. În acel raport, accentul a căzut pe turci, pe posibilele mișcări ale aliatului și dușmanului defunctului rege.

---

ostilii venețieni (prin trimișii lor la Buda), de Pecchinoli, de Beatrice, dar și de – totuși schimbătorul – Bonfini, nu și însă de trimișii Milanului (legat de Matia prin mariajul lui Ioan cu Bianca Maria Sforza) ar arăta că monarhul suferea la 1489 de insomnii și era frecvent irascibil (Domonkos, *The Medical History*, p. 140-141).

[210] Pasajul din raportul lui Pecchinoli din 1/21/25 iunie 1489 a fost semnalat și tradus în engleză de Norman Housley, *Matthias Corvinus and Crusading*, în „Transylvanian Review", XVIII (2009), suppl. 2, p. 239-250, la p. 239-240. În primă ediție: *VMHH*, II, nr. 718, p. 521-530. Ediție critică: Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 35, p. 175-199 (era vorba de cel puțin două rapoarte, unul, netrimis, din 1 iunie și altul din 25 iunie 1489, în care era înglobat și raportul neexpediat). Pentru înțelegerea cadrului, dăm traducerea și întregirile românești (vezi deja Al. Simon, *Al treisprezecelea apostol*: *valachorum regulus*, Cluj-Napoca, 2017, p. 89): [...] *Domnul meu legat, știu foarte bine ceea ce stă în spatele scrisorii Sfinției Sale, dar nu pot să mă exprim într-un fel care aș vrea să-l folosesc cu legatul Sfinției Sale. Sfinția Sa vrea decimele. Bine, nu le va avea. Știu despre ce vorbesc. Sfinția Sa spune că are legături bune cu sultanul* [Ka'itbey, sultanul Egiptului mameluc] *și că solii sultanului au venit la Sfinția Sa. Am mai multe contacte cu sultanul decât are Sfinția Sa și prin această cruce – pe care a făcut-o cu două degete – dacă îl duceți pe Turc* [Djem] *pe mare* [adică, pe navele venețienilor] *– îl voi aduce pe fratele său, împăratul turcilor* [sultanul Baiazid al II-lea]*, pe uscat în Italia. Veți vedea* [...]. După ce Matia i-a și arătat scrisorile primite de la Baiazid (fără a-l lăsa să le citească), legatul pontifical a replicat: [...] *Până acum, Maiestatea Voastră a fost un zid și o întăritură a numelui creștin. De ce ar vrea* [papa] *dintr-odată să audă lucrurile dăunătoare Domniei Voastre și consiliului său* [Colegiul Cardinalilor (și nu consiliul regal al lui Matia)], *când el nu poate porni un război fără adunarea tuturor principilor creștini?* Lăsând impresia că este totuși dispus să negocieze, regele Matia a punctat apoi: *Cu un surâs urât* [adică, cu un rânjet] *Maiestatea Sa a adăugat: „Domnul meu legat, nici regelui Poloniei* [Cazimir al IV-lea] *nu-i pasă de sau se deranjează cu religia ajutoarelor sale* [trupe auxiliare]. *Trimite tătari și eretici* [adică, husiți] *în regatul meu ca să-l prade și depopuleze. De ce nu aș căuta atunci ajutorul turcilor?*

[211] Fără a îndrăzni să o spună direct, istoriografia maghiară a încercat să pună planurile lui Matia, mai ales cele privind împărțirea Ungariei, pe starea sănătății sale precare (*i.e.* demență). Problemele reale erau mult mai vechi. Vezi și I.-A. Pop, *Matia Corvin*, re de Ungaria, re de Dacia *etc*., *în anul 1462*, în *RI*, NS, XXI (2020), 3-4 [2021], p. 235-248.

[212] <von> Zahn, *Uber ein admonter Formelbuch*, nr. 6, p. 73-74 [octombrie 1488]; Šišić, *Rukovet* (I), nr. 43, p. 271-272 [octombrie 1489]; Enikő Spekner, *To be judged worthy of your illustrious father and to rule over the Hungarians*: *Matthias' Struggle for John Corvinus' Succession*, în *Matthias Corvinus*, p. 513-523, la p. 514; Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 148.

[213] Cu ocazia monografiei dedicate lui Matia (*Hunyadi Mátyás Király 1440-1490*, Budapest, 1890/ *Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458-1490*, Freiburg-in-Breisgau, 1891), Vilmos Fraknói s-a adresat somităților vremii din domeniul medicinei pentru stabilirea cauzelor morții lui Matia la Viena (6 aprilie 1490). Ele trebuiau determinate pe baza textului lui Bonfini despre decesul regelui, text dedicat lui Vladislav al II-lea Jagiello, care câștigase lupta pentru Ungaria cu Ioan (Péter Kulcsár, *Antonio Bonfini és műve*, în *A Magyar Történelem Tizedei*, ediție P. Kulcsár, Budapest, 1995, p. 915-922). Concluzia profesională de la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost: la 1490, Matia suferise un atac de pe urma gutei (cf. și Domonkos, *The Medical History*, p. 144). În 1982, medicul austriac Herwig Egert a pus „autopsia" sub semnul întrebării. A admis otrăvirea regelui (Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 150). Era ce se spunea încă din epocă (Setton, *The Papacy and Levant*, II, p. 412, nota 106). Tirmisul milanez la Viena, Maffeo da Treviglio, raportase însă, în ziua morții, […] *uno accidente apopletico* […] (*MDE*, IV [*1489-1490; 1458-1490*], Budapest, 1878, nr. 115, p. 161).

[214] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46, p. 257-259.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III. 30 noiembrie 1489: Chilia, Cetatea Albă și Djem

Pentru Matia, Baiazid era un beţivan[215]. Ulterior, Matia a fost acuzat că, la sfârșitul vieții, era desfigurat de băutură și de femei[216]. Pecchinoli a inclus insulta la adresa piosului sultan, foarte diferit de părintele său, Mehmed[217], în raportul din 15 mai 1489. Peste șase luni, pe 27 noiembrie 1489, legatul a raportat, fără alte comentarii, evoluția – pozitivă (dar nu pentru Roma, care își dorea cruciada) – a relației dintre fiul lui Iancu și fiul lui Mehmed[218]. În urmă cu o zi, pe 26 noiembrie, ducele Ercole d'Este, soțul Eleonorei, sora reginei Beatrice de Aragon, fusesese informată din Buda că Matia nu mai putea umbla (problema ar fi datat din martie)[219]. În septembrie, Beatrice îi ceruse legatului papal ca Barbara Edelpöck[220], mama ducelui Ioan Corvin, *o vrăjitoare*, să fie excomunicată[221]. În rapoartele sale, în cele păstrate, Angelo Pecchinoli a trecut sub tăcere scandalul, stins violent și cu greu de Matia[222].

Pe 18 octombrie 1489, legatul îi scrisese papei Inocențiu al VIII-lea doar că regele era în depresie[223]. Din acest motiv, nu-l primise pe trimisul regelui romanilor Maximilian I de Habsburg. Pe 27 noiembrie, Pecchinoli nu a mai insistat pe sănătatea ori pe starea de spirit a regelui[224]. Matia își mai folosise „problemele personale" (reale

---

[215] Textual, Matia a folosit cuvinte mai urâte vizavi de Baiazid: […] *acest împărat de acum al turcilor este un mare beţiv şi în fiecare zi zace beat, ca un câine, vreme de trei sau patru ore* […] (în latină: […] *iste imperator modernus Turchorum est unus magnus ebrius et omni die iacet ebrius per tres aut quatuor horas sicut unus canis* […]; vezi Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 34, p. 155).

[216] Vezi Ludovico Cerva Tubero/Ludovik Crijević Tuberon, *Commentariorum de rebus suo tempore nimirium ab a. 1490 usque ad a. 1522 in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, editor Johannes Georg Schwandtner, II, Wien, 1746, p. 107-381, la p. 113, 117. Matia ar fi folosit chiar italiana între pocale (*inter pocula*) pentru a striga că nimic nu i se potrivește mai bine unui monarh decât faima și gloria. Dar, deși îi mai reproșa „idioțenia *getică*", judecata lui Tubero îi era în bună măsură favorabilă regelui.

[217] Franz Babinger, *Reliquienschacher am Osmanenhof im XV. Jahrhundert* (= *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, NS, VIII, 2), München, 1956, p. 6-7, 11-12, 23.

[218] Amintim cuvintele – oficiale regale – ale lui Ioan Thuróczy tipărite la 1488. Mehmed ar fi afirmat că el și Matia sunt singurii demni de a se numi monarhi. Iar, la moartea lui Iancu (1456), sultanul ar fi păstrat o oră de tăcere în memoria adversarului său (*Chronica Hungarorum*, I, *Textus*, ediție Erzsébet Galántai, Gyula Kristó, Budapest, 1985, p. 285, 288).

[219] *MDE*, IV, Addenda, nr. 67, p. 394; Domonkos, *The Medical History*, p. 141, nota 45.

[220] Vezi Vinzenz O. Ludwig, Franz Maschek, *König Matthias Corvinus und Barbara Edelpöck*, în „Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich", NS, XXXII, 1955-1956, p. 74-93.

[221] *Acta Beatrici*, nr. 94, p. 138-140 (incidentul a fost raportat Eleonorei și lui Ercole d'Este, de către Antonio Costabili, nepotul lui Bertrando/Beltrame, cel care a anunțat apoi că Matia nu mai putea umbla). Episodul a fost folosit, la 1494, de Vladislav al II-lea Jagiello drept argument pentru divorțul de Beatrice (Ágnes Ritoókné Szalay, *Borbála*, în *„Nympha super ripam Danubii". Tanulmányok a XV-XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, editor László Jankovits, Budapest, 2002, p. 121-133, la p. 122, nota 4). La moartea lui Matia, Beatrice a dorit să rămână cu orice preț regină. Era dispusă să se căsătorească fie cu Maximilian I de Habsburg, fie cu Vladislav al II-lea Jagiello. S-a căsătorit cu cel din urmă. Bine sfătuit de susținătorii ungari, acesta i-a luat repede averea și a cerut divorțul.

[222] Vezi și P. Farbaky, *The Sterile Queen and the Illegitimate Son*: *Beatrice of Aragon and John Corvinus's Rivalry at Matthias Corvinus's Court*, în *Artem ad vitam. Kniha k poctě Ivo Hlobila*, editori Helena Dáňová, Klára Meziohoráková, Dalibor Prix, Praha, 2012, p. 419-428, la p. 421-422. Pecchinoli a ascuns incidentul probabil la rugămintea Beatricei. Cu ea, legatul era în contact constant și o prezenta drept foarte devotată soțului ei. Nu avea vreun motiv să-l menajeze pe Matia în rapoartele sale. Rapoartele trebuiau să-i arate papei și slăbiciunile monarhului pe care le putea folosi în dificilele negocieri cu acesta. Iar Beatrice o acuzase pe Barbara că-i făcuse vrăji. „Ca urmare", regina nu putea avea copii.

[223] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 38, p. 216-217. Cuvintele legatului au fost: *hec egritudo*.

[224] Mutăm și în acest caz discuția în note, datorită lacunelor documentare și a informațiilor contradictorii de epocă. Nu pare imposibil ca Beatrice să fi coordonat știrile despre – tot mai – proasta sănătate a soțului ei, pentru a-și întări poziția. Ea „rămasese în picioare".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă adesea) în politică[225]. În aprilie 1479, când era încă tânăr, invocase astrele nefavorabile pentru a evita întâlnirea cu solii Brandenburgului[226]. Apoi, Matia s-a scuzat fiindcă turcii invadaseră Transilvania[227]. Pe de altă parte, Matia chiar s-a uitat frecvent la stele[228], iar în octombrie 1479 căpitanii regelui i-au și învins pe otomani la Câmpul Pâinii. Victoria i-a permis lui Matia să-l oficializeze pe Ioan drept fiul său[229].

Sunt câteva elemente „de culoare", dar relevante pentru atmosfera de la curtea regală din Buda în care Matia Corvin a discutat cu Angelo Pecchinoli despre Chilia și Cetatea Albă în luna noiembrie 1489[230]. În raportul din 27 noiembrie 1489, legatul a consemnat poziția regelui privitoare la porturile lui Ștefan al Moldovei, al cărui nume nu a fost însă rostit în raport, nici de către rege, nici de către legat[231]. Trecuseră 11 zile de când Matia își răsplătise supușii pentru faptele lor de vitejie de la confruntarea de la Baia din 1467 cu – din nou la 1489 – fidelul regelui, *ilustrul Ștefan, voievodul Moldovei*[232].

Declarația lui Matia, redată oficial cuvânt cu cuvânt, de către Pecchinoli fusese provocată de legat. Aflase că solul trimis de rege la sultan se întorsese la Buda. Din acest motiv, este interesant că și acest raport către Inocențiu al VIII-lea nu s-a păstrat, fie și numai în copie, la Roma, ci doar la Veneția[233].

> *Subinde quod intellexeram oratorem sue maietatis, quem ad Turchum miserat, rediisse, petii a maiestate sua, si liceat, libenter audirem, quid orator iste referat de Turcho.* ***«Iste orator», inquit, «domine legate, refert imprimis, quod Turchus eum libenter vidit et***

[225] Explicația trebuie căutată în anii de formare (1455-1458). Iancu i-a cerut papei Calixt al III-lea să-l divorțeze pe Matia de prima sa soție Elisabeta de Cilly (1455). Ea trebuia să se căsătorească cu fratele mai mare a lui Matia, Ladislau. Papa a refuzat. După moartea lui Iancu (1456), Ladislau a fost decapitat de regele Ladislau al V-lea Postumul (1457). Acesta l-a luat prizonier pe Matia și l-a dus la Praga. Acolo, regele a murit în condiții misterioase. Regentul lui Ladislau al V-lea (el decedase la 17 ani), viitorul rege *eretic* Georg Podiebrad, a fost dispus să-l elibereze pe Matia numai în schimbul unei mari sume de bani și doar dacă băiatul de nici 15 ani se căsătorea cu fiica lui Podiebrad (1458). Ajuns la Buda, unde fusese ales rege în absență, Matia a trebuit să lucreze cu majoritatea nobililor care, în urmă cu niciun an, „semnaseră" condamnarea la moarte a fratelui său, care putea la fel de bine să fie și a sa. Sunt câteva momente din copilăria, mai degrabă decât tinerețea, lui Matia care au fost de prea puține ori studiate (o sinteză echilibrată la Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 33).

[226] Vezi și Áron Orbán, *Astrology at the Court of Matthias Corvinus*, în „Terminus", XXXIV (2015), 1, p. 113-146, la p. 133-134, 137. Curtea sa era un centru pentru astrologii vremii.

[227] *Urkundliche Nachträge zur Österreichisch-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.* (= *Fontes Rerum Austriacarum*, II, 46), editor Adolf Bachmann, Wien, 1892, nr. 439, p. 452-453. Oricum, Albert Achilles de Hohenzollern nu fusese vreodată aliatul lui Matia.

[228] M. Popović, *Reminiszenzen an König Matthias Corvinus in den Reiseberichten des Salomon Schweigger und Reinhold Lubenau*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel* (= *Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, CDX), editori Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, I.-A. Pop, M. Popović, J. Preiser Kapeller, Al. Simon, Wien, 2011, p. 231-236.

[229] Printr-un act redactat în pripă, la 21 octombrie 1479, imediat după sosirea la curte a veștii victoriei din 13 octombrie (Pop, Simon, *Documents on the Prequels*, p. 229-238).

[230] Vilmos Fraknói cunoștea știrile despre „cancanurile" de la curtea regelui Matia Corvin. A realizat și importanța rapoartelor lui Angelo Pecchinoli. În 1898, a ales să publice numai pasaje din ele [din BNM, Cod. Ital. X-175 (= 3622)], și doar în limba maghiară (în Vilmos Fraknói, *Pecchinoli Angelo. Pápai legátus mátyás udvaránál*, passim). Trecuse aproape un deceniu de la sinteza lui Fraknói, în maghiară și germană, dedicată domniei și personalității lui Matia Corvin.

[231] Această omisiune (neîntâmplătoare) trebuie subliniată de la începutul oricărei analize.

[232] MNL-OL, DL 19599 (16 noiembrie 1489; și în Nagy, *Lázói János czimere*, p. 208-209).

[233] La acea vreme, solii venețieni își făcuseră reapariția la curtea lui Matia (*MDE*, IV, nr. 17, p. 23-24; nr. 25, p. 32-36; nr. 35, p. 50-52; cf. Domonkos, *The Medical History*, p. 141, nota 44). Inițiativa pare să-i fi aparținut Veneției, pe 19 martie 1489. Copia raportului lui Pecchinoli din 30 ianuarie îi parvenise cardinalului venet Barbo după cel mult o lună.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

coeperunt tractare de illis damnis, quae regno meo stantibus treugis Turchus intulit. Et Turchus libenter voluisset mihi dare unum de illis castellis, quod vocatur […][234] ***et quod ulterius ego pro recuperatione damnorum non insisterem, sed iste orator meus dixit: 'ego non habeo mandatum recipere unum de istis castellis, sed si vultis dare ambo castella, ego volo recipere et faciam, quod dominus meus rex acquiescet'. Et vere ego non dederam sibi in mandatis, sed si fecisset, ego fuissem bene contentus. Sed aliquid ego bene spero fieri de istis castellis***. *Duxit preterea secum duos Turchos de principalioribus suis capitaneis, qui portarunt mihi litteras pro treugis, sed ego adhuc non recepi». Et cum a maiestate sua quererem: «ad quantum tempus?» «Domine legate», inquit, «ego volo vobis dicere veritatem, est ad quinquennium»* […][235].

De la bun început, sultanul Baiazid al II-lea se arătase dispus să trateze despre pagubele suferite de *regatul meu* (adică, al Ungariei, al lui Matia) din cauza turcilor, inclusiv prin armistițiul – cel vechi și cel nou (de presupus) – dintre monarhi[236]. Mai mult, după Matia, *Turcul, din voia sa, ar fi vrut să-mi dea unul dintre acele castele, care se numește* [...]. Urma însă un spațiu gol.

Asemenea lacune nu se regăsesc în celelalte rapoarte (păstrate) ale lui Pecchinoli[237]. Omisiunea pare deliberată și nu rezultatul neînțelegerii numelui portului, fie de către Pecchinoli, fie de către copiștii venețieni, doi la număr, care nu ar fi priceput ce scrisese legatul (sau sursa/sursele care le transmisese/transmiseseră raportul de la Buda). Rațiunea din spatele lipsei numelui portului, oferit de Baiazid lui Matia ca acesta să nu mai pretindă și alte despăgubiri, ar putea fi dedusă din continuarea textului lui Pecchinoli.

Așa cum sublinia Matia, trimisul său la Istanbul l-a întrerupt (de fapt) pe sultan: [...] *eu nu am mandat să primesc unul dintre aceste castele, dar dacă doriți să-mi dați ambele, eu sunt dispus să primesc și voi face ceea ce domnul meu și regele meu acceptă* [...]. Matia continua: *Și, într-adevăr nu-i dădusem mandat, dar, dacă ar fi făcut-o, aș fi fost bine mulțumit* [...]. Regele adăuga: *Dar, eu sper bine*[238] *că se va face ceva cu aceste castele* [...]. Solul se întorsese cu doi dintre *principalii căpitani* ai sultanului. I-au adus lui Matia actele pentru acord. *Până acum nu am vrut să primesc* [...], puncta el (în comparație „nerostită", în martie 1489, Cracovia obținuse cu greu un armistițiu cu Poarta, dar *castelele* îi rămăseseră lui Baiazid[239]). Pecchinoli a întrebat care era durata acordului. Matia i-a răspuns direct: *Eu vreau să vă spun adevărul, este pe cinci ani* [...].

[234] Lacună în textul ambelor copii (venețiene) păstrate ale raportului (vezi astfel mai jos).

[235] Kalous, *Pecchinoli,* Anexă, nr. 40, p. 227-228. Raportul s-a păstrat în două copii de la Veneția: BNM, Cod. Lat. X-175 (= 3622), f. 124^{r}-125^{v}, dar și în Cod. Lat. XIV-99, f. 20^{r}-22^{r}.

[236] În anii din urmă, în mod poate surprinzător, istoriografia maghiară s-a străduit – în mod direct sau mediat – să minimalizeze importanța armistițiilor (vezi până și Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 281-284) sau să nege de-a dreptul existența acestora (mai ales Salihović, *Hungarian Frontier*, p. 217-218). Anterior, istoricii maghiari subliniaseră însă rolul înțelegerilor dintre Buda și Poartă înainte de bătălia/ de „catastrofa" de la Mohács (vezi András Kubinyi, „Die Schlacht bei Mohács und ihre Vorgeschichte", in Idem, *Stände und Ständestaat im spätmittelalterlichen Ungarn,* Herne, 2011, p. 365-434, la p. 375, nota 29).

[237] În comparație amintim două exemple (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 7-8, p. 14-15). 1. Pe 26 august 1488, papa Inocențiu al VIII-lea l-a împuternicit pe Pecchinoli să-l ierte pe episcopul de Eger, Orbán Nagylucsei. Prelatul, tezaurarul regelui Matia, oficiase servicii divine după ce fusese implicat în vărsare de sânge. Îl prinsese și executase pe un tâlhar faimos. Numele tâlharului a fost omis de către copistul papal. 2. Tot în aceeași zi, numele episcopului de Győr, Toma Bakócz, nu a mai fost completat în împuternicirea dată de papă legatului din aceleași rațiuni ca în cazul lui Nagylucsei. Aceasta era adesea practica în cancelaria romană în cazul numelor cunoscute de oameni ai Bisericii în primul rând.

[238] *Ego bene spero* poate fi tradus și prin *eu îmi doresc* în acest context. Tot datorită acestuia, precum și din cauza ultimelor cuvinte rostite de Matia, am ales formularea de mai sus.

[239] Vezi în comparație *Codex*, I, nr. 249, p. 253; Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fața legatului, Matia era acum dispus să accepte. Djem tot nu ajunsese la Buda, așa cum ceruse Matia[240]. Venețienii unelteau împotriva sa[241]. Pe Ka'itbey, sultanul Egiptului Mameluc, aflat în război cu Baiazid, nu se putea pune bază în realitate[242]. Polonezii cereau excomunicarea lui Matia (regele începuse de fapt discuția sa cu Pecchinoli cu această problemă)[243]. Nu dorea să-l supere pe papă, dar acesta se arăta *avar* în relația cu Matia, deși, susținea regele, el nu făcuse ceva contra lui Inocențiu al VIII-lea. Sau, mai simplu, așa cum exclamase Matia deja: *Sunt eu turc? Sunt eretic? Sunt schismatic?*[244] În mod firesc, întreaga discuție s-a prelungit până în ultimele zile ale vieții lui Matia. Inocențiu al VIII-lea a căutat în mod constant să afle (și prin Pecchinoli dacă totuși regele nu a sigilat o înțelegere cu sultanul otoman[245].

După ce, în urmă cu niciun an (septembrie 1488), armistițiul pe doi ani dintre Poartă și Buda fusese prelungit[246], este evident că, în a doua jumătate a lui 1489, Matia și Baiazid au negociat un cu totul alt gen de înțelegere[247]. Matia a tărăgănat încheierea unei păci veritabile. Baiazid s-ar fi mulțumit și cu prelungirea înainte de termen a armistițiului otomano-ungar. Numeroși soli ai sultanului au fost astfel trimiși la Matia în primele luni ale lui 1490[248].

Baiazid nu era deloc sultanul slab drept care trecea în epocă[249]. I-a oferit un „măr otrăvit" lui Matia: unul dintre cele două mari porturi cucerite de la Ștefan la 1484. Din rațiuni geografice și istorice[250], acel port putea fi doar Chilia. *Castelul* și fusese în

---

[240] În principal: Thuasne, *Djem-Sultan*, p. 116, 254, 265-266; Anexă, nr. 8, p. 407; nr. 13, p. 427-428; Vatin, *Sultan Djem*, p. 25, 159-160; Anexă, *Vâḳi'at-I sulṭân Cem*, p. 204-206.

[241] Carla Coco, *Da Mattia Corvino agli ottomani rapporti diplomatici tra Venezia e l'Ungheria 1458-1541*, Venezia, 1990, p. 38; P.E. Kovács,*Matthia Corvino*, Cosenza, 2000, p. 136; Magda Jászay, *Venezia e Ungheria la storia travagliata di una vicinanza*, [Udine,] 2004, p. 178-180.

[242] Vezi *Ambasciata straordinaria al sultano d'Egitto (1489-1490)*, editor Franco Rossi, Venezia, 1988, nr. 18, p. 84. Pe 23 noiembrie 1489, Veneția era informată din Alexandria că solul lui Matia la Ka'itbey primise în urmă cu un an cele mai mari onoruri din partea sultanului mameluc, mai mari decât cele acordate de curând trimisului Republicii Sfântului Marcu.

[243] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 224. De aici poate și „prezentarea" ofertei otomane.

[244] *Sum ego Turchus? Sum hereticus? Sum scismaticus?* […] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 225). Acuzația lui Matia la adresa polonezilor nu este confirmată din altă sursă. Ea nu trebuie însă exclusă din capul locul. În ciuda încercărilor de negocieri, tensiunile dintre Buda și Cracovia erau foarte mari la acea vreme (vezi Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 183-190; *Baczkowski, Walka o Wegry, p. 27-30*). Pentru Cazimir, o problemă majoră, dacă nu cea mai mare, era asocierea lui Matia (dar și a lui Maximilian de Habsburg) cu Ivan al III-lea al Moscovei. A se vedea și Gustave Alef, *The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View*, în „Speculum", XLI (1966), 1, p. 1-23, aici la p. 7-8.

[245] De exemplu, strict pe baza rapoartelor legatului, vezi Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 41, p. 233-235 (26 decembrie 1489); nr. 42, p. 243 (6 ianuarie); nr. 46, p. 257 (6 aprilie 1490).

[246] Archivio di Stato di Mantova, Mantova, Archivio Segreto Estense, Cancellaria, Carteggi ambasciatori, *Ungheria*, reg. II-3. f. 27^{r} (23 septembrie 1488); *Bonfini*, IV, p. 157-158; Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 112; Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 281.

[247] Să reținem astfel folosirea și de către rege și de către legat mai apoi a cuvântului *tregua*. El însemna însă *armistițiu*, nu *pace* (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 227; nr. 46, p. 257).

[248] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46, p. 257. În februarie 1490, [...] *honestissima Turcorum legatio affuit, qui non modo indutias, sed pacem instantissime postulabat* […] (*Bonfini*, IV, p. 158).

[249] Victoria disperată – deoarece se născuse dintr-o revoltă a ienicerilor – de la 1484 o demonstrează cu prisosință. De exemplu, *Aus der Chronik des Oruç*, în *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481-1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus* (= *Osmanische Geschichtsschreiber*, IX), ediție Richard F. Kreutel, Graz/Wien/Köln, 1978, p. 33-153, la p. 36-37; nu a fost o situație unică.

[250] Distanța dintre teritoriile propriu-zise ale lui Matia și portul în cauză trebuia să fie cât mai mică, iar Ungaria trebuia să aibă vechi drepturi asupra acestuia. Vezi Florin Constantiniu, Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutulveacului al XVI-lea*, în *SRdI*, XVII (1964), 10, p. 1129-1140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posesia lui Iancu de Hunedoara și a lui Matia[251]. Ar fi fost și o „restituție istorică" pentru Matia. În iarna anului 1464-1465, în plin război între Mehmed și, de cealaltă parte, Veneția și Matia[252], populația locală alungase garnizoana ungară de la Gurile Dunării[253]. Apoi, Chilia a căzut în fața lui Ștefan în februarie 1465[254]. Mehmed i-a cerut pace lui Matia inclusiv prin intermediul lui Radu al III-lea *cel Frumos* al Țării Românești[255].

Chilia era subiect delicat, inclusiv la sfârșitul lui 1489 pentru Republica Sfântului Marcu. Ea ținea pacea cu Baiazid[256], căuta să se înțeleagă cu Matia, deși îi era ostilă[257] și avea în Ștefan un fost și viitor, poate un prezent aliat[258]. Sunt posibile explicații pentru lacuna din copiile venețiene ale raportului lui Pecchinoli din 27 noiembrie 1489. Alte afirmații sunt – totuși – greu de făcut.

(Retro)cedarea otomană Chiliei către regele Matia deschidea problema culoarului Oituz – Gurile Dunării. El lega spațiul pontic de regatul ungar propriu-zis[259]. Coincidea și cu disputata frontieră dintre Țara Românească și Moldova și acoperea părțile sudice ale *Țării de Jos* a Moldovei[260]. Ea trecuse de partea lui Matia cu ocazia campaniei acestuia de la 1467[261]. Situația a fost rezolvată prin acordul – „de la Cluj" – dintre Matia și Ștefan de la 1471[262].

În vara anului 1475, încercând să profite de pe urma șocului provocat – în replică la înfrângerea de la Vaslui – de Mehmed prin cucerirea Caffei din Crimeea[263], Matia

[251] A se revedea aici studiul lui F. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în *SRdI*, XVIII (1965), 3, p. 619-638.

[252] Housley, *Ottoman Threat*, p. 119-120; Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 408-410.

[253] După însuși Jan Długosz († 1480), profund ostil familiei huniade de la cruciada de la Varna. Vezi *Annales seu cronici incliti Regni Poloniae* (= *Jan Dlugosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, XI-XIV), ediție Alexander Przezdziecki, IV, Kraków, 1887 (*Długosz*), p. 408.

[254] Pentru evenimente, a se vedea Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 51-55.

[255] *MKL*, I, *1458-1479*, Budapest, 1893, nr. 59, p. 78. Matia i-a comunicat papei Paul al II-lea oferta primită de la Mehmed, prima dată prin Radu, *Vaivoda maioris Valachie*, pe 18 februarie 1465. Ștefan cucerise Chilia în 23 ianuarie 1465. Nu este exclus nici ca oferta să-i fi fost făcută regelui de către sultan (care, după Matia, continua să insiste) imediat după ce Chilia trecuse sub controlul lui Radu în urma expulzării garnizoanei ungare din *castel*.

[256] Fabio Cusin, *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del 14. e 15. secolo*, II, Milano, 1937, p. 266-267; N. Pienaru, *Confruntare și diplomație la Dunărea de Jos. Tratatele de pace otomano-ungare încheiate între Bayezid II și Matia Corvinul*, în *RI*, NS, XIV (2003), 3-4, p. 175-194, la p. 190; Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 407, 411.

[257] Vezi M. Jászay, *Contrastes et diplomatie dans les rapports de Matthias Ier Corvin et la République de Venise*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", XXXV (1989), 1-4, p. 3-39, la p. 35-36; Zsuzsanna Teke, *Rapporti diplomatici tra Mattia Corvino e gli stati italiani*, în *Italia e Ungheria all'epoca dell'umanesimo corviniano*, editori Sante Graciotti, Cesare Vasoli, Firenze, 1994, p. 19-36, la p. 33; Kovács, *Corvin János házassága*, p. 969.

[258] În acest context, pe lângă raportul lui Pecchinoli din 30 ianuarie 1489 (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 97-98), a se vedea, mai jos, rapoartele milaneze din toamna anului 1492.

[259] Vezi, în primul rând, Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459-1472)*, în *SMIM*, XV (2007), p. 13-28, la p. 21-22.

[260] În această problemă, vezi M. Coman, *Boierii de margine și puterea domnească în Țara Românească medievală*, în *Aut viam inveniam, aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*, editori O. Cristea, Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr, Iași, 2012, p. 35-58, la p. 40-42; Laurențiu Rădvan, *Contribuții la istoria unui vechi oraș al Moldovei: Bârladul*, în *The Steppe Lands and the World beyond them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iași, 2013, p. 543-561, aici la p. 557-559.

[261] A se vedea Ș. Papacostea, *Un episode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: l'expedition de Matia Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VIII (1969), 6, Anexă, p. 967-979, mai ales Anexa, nr. II, p. 979.

[262] I.-A. Pop, Al. Simon, *Ungaria et Valachia: promisiunile valahe ale Republicii Sfântului Marcu din anii 1470*, în *RI*, NS, XXV (2015), 1-2 [2016], p. 3-66, la p. 23-24.

[263] Principala analiză a cuceririi otomane a Caffei îi aparține lui Geo Pistarino, *La cadutta di Caffa: diaspora in Oriente*, în idem, *Genovesi d'Oriente*, Genova, 1990, p. 477-518. Din perspectiva Moldovei lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

solicitase de la Ștefan[264] revenirea la hotarul *valah* stabilit de Mircea I *cel Bătrân* și Alexandru I *cel Bun.* Teritoriile dintre pasul Oituz și Gurile Dunării, inclusiv Chilia[265], urmau să treacă sub puterea lui Vlad al III-lea *Țepeș*[266]. Pe Vlad *Țepeș*, Matia îl redorea domn în Țara Românească[267].

La 1489, domn al Țării Românești era Vlad al IV-lea *Călugărul*. Acesta era fratele vitreg al lui Vlad al III-lea[268] și moștenitorul sultanei Mara Branković la Athos[269]. El era și fostul vasal *valah* al lui Ștefan. Pe domnul Moldovei îl trădase cu prilejul campaniei lui Baiazid care dusese și la căderea Chiliei[270].

Pretenția lui Matia, înscrisă în tratatul de la Iași/Buda din iulie-august 1475, însă numai în varianta ungară a acestuia[271], contribuise la conflictul cruciat dintre el și Ștefan, care a împiedicat în cele din urmă înfrângerea lui Mehemd al II-lea în vara lui 1476[272]. La sfârșitul anului 1489, materializarea acestei pretenții huniade prin acceptarea de către Matia a ofertei lui Baiazid ar fi însemnat ruperea definitivă relațiilor dintre regele Ungariei și domnul Moldovei[273]. Ruptura ar fi putut fi evitată – doar – dacă Matia îi încredința Chilia lui Ștefan[274], dar numele său nu a apărut între cuvintele, multe,

---

Ștefan, a se vedea M.-M. Székely, Șt. S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina, o prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Putna/Suceava, 2006, p. 49-57, 129-132.

[264] Solicitarea apare în varianta ungară a tratatului de la Iași (12 iulie)/Buda (15 august 1475) dintre Matia și Ștefan, publicată și de Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, nr. 146, p. 331-333 (versiunea moldavă), 334-335 (versiunea ungară a acordului). Vezi și Gheorghe Pungă, Alexandru-Florin Platon, *Vasalitatea medievală: ipostaze europene și românești*, în *CI*, NS, XVII (1998), 2, p. 11-46, la p. 38.

[265] Sau „una dintre Chilii"/una dintre Chilia (Chilii) și Licostomo(-uri?). Pentru vechea controversă, vezi de exemplu Virgil Ciocîltan, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, în *RdI*, XXXIV (1981), 11, p. 2091-2096; Petre Diaconu, *Un faux probleme de geographie historique: Kilia et Likostomo*, în „Il Mar Nero", II (1995-1996), p. 235-266.

[266] *Super metis etiam provinciae Moldaviae cum provincia Transalpina secundum antiquos terminos et consuetudines per praedecessores vayvodas possessos et tentos utrumque vayvodam, tam scilicet Stephanum Moldaviensem quam Vlad Transalpinum, secundum privilegia Alexandri et Mirczae utriqusqe partis vayvodarum concordamus* [...] (Bogdan, *Documentele*, II, nr. 146, p. 335).

[267] Și din acest motiv, Ștefan nu l-a mai vrut apoi domn pe Vlad în Țara Românească (vezi *Hurmuzki*, XV-1, nr. 163, p. 93). Problema – ungară – a hotarului *valah* pare să fi contribuit și la partajul puterii gândit la acea vreme pentru Țara Românească între Vlad și Basarab al IV-lea *Țepeluș* (Al. Simon, *De Dragule crudelitate: ultima domnie a lui Vlad al III-lea Țepeș pe pământurile Valahiei Mari*, în *RI*, NS, XXIX (2018), 5-6 [2020], p. 517-540).

[268] Radu G. Păun, *Mount Athos and the Byzantine Slavic Tradition in Wallachia and Moldavia after the Fall of Constantinople*, în *The Balkans and the Byzantine World before and after the Captures of Constantinople, 1204 and 1453*, editor Vlada Stanković, Lanham, MD, 2016, p. 117-164, la p. 152, nota 82; Coman, *The Reign of a Defrocked Monk*, p. 193.

[269] Vezi Boško I. Bojović, Petre Ș. Năsturel, *Les fondations dynastiques du Mont-Athos: des dynasties serbes et de la sultane Mara aux princes roumains*, în *RESEE*, LXI (2003), 1-4, p. 149-176, la p. 160-161; R. G. Păun, *La Valachie et le monastère de Chilandar au Mont Athos. Nouveaux témoignages (XVe-XVIe siècles)*, în „Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe", II (2010), 1-4, p. 137-184.

[270] *Letopisețul anonim al Moldovei*, în *Cronicile slavo-române*, p. 6-23, la p. 20. În „cronica oficială" a lui Ștefan, Vlad al IV-lea era numit, sub 1484, acel *blestemat călugăr Vlad voievod.*

[271] Bogdan, *Documentele*, II, nr. 146, p. 334-335. Aspectul fundamental a fost subliniat deja de către Șerban Papacostea în *Aux débuts de l'état moldave. Considerations en marge d'une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XII (1973), 1, p. 139-158, aici la p. 150.

[272] Vezi pe lângă cunoscutele pasaje din Jan *Długosz* (IV, p. 622-626), sursele de arhivă din Simon, *Cruciada din Moldova*, p. 375-384; idem, *A doua venire*, p. 23-32.

[273] Lucrul ar trebui considerat de domeniul evidenței și nu ar trebui să necesite lămuriri.

[274] Sau lui Alexandru (Alexăndrel), cel mai mare dintre fiii – din Moldova – ai lui Ștefan și, din vara lui 1489, ginerele paharnicului regelui, Bartolomeu Drágffy. De dinainte de 1482 (*Hurmuzaki*, XV-1, nr. 211, p. 117-118), Alexandru acționa drept un veritabil asociat la domnie al părintelui său, centrul său de putere fiind așezat la Bacău, în vechile părți „pro-ungare" ale statului lui Ștefan. Vezi astfel Șt. S. Gorovei, *La*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rostite de rege și consemnate de legatul papal în noiembrie 1489. În plus, Matia nu a fost sub nicio formă clar în discuții dacă ar fi fost de acord ca solul său să accepte oferta unui singur *castel* din partea lui Baiazid sau ar fi încuviințat decizia trimisului numai dacă ea ar fi însemnat primirea ambelor *castele*[275].

Speranța regelui că – totuși – se va face ceva cu cele două *castele*, alături de neacceptarea de către acesta a propunerii (propunerilor, de fapt[276]) lui Baiazid arată însă că, mai degrabă, Matia dorea și Chilia și Cetatea Albă. În caz contrar, monarhul risca să-l împingă pe Ștefan în brațele Poloniei și să-l întoarcă împotriva lui Ioan. Dar, după moartea lui Matia, Ștefan i-a scris lui Frederic al III-lea că, împreună cu fiii săi, îi jurase credință și lui Matia și lui Ioan[277]. Pe cel mai mare dintre băieții săi, Alexandru[278], Ștefan îl căsătorise în august 1489, probabil la vremea plecării solului lui Matia la Istanbul, dar și cu vreo trei luni înainte de raportul lui Pecchinoli din noiembrie[279], cu fata lui Bartolomeu Drágffy, urmașul Drăgoșeștilor și paharnicul lui Matia[280].

Pare mai probabil că Matia nu l-a înșelat – de această dată – pe Ștefan în privința porturilor. Dar a și luat măsuri de precauție ca – nu mai puțin abilul – Ștefan să nu-l părăsească (pe el și pe Ioan). I-a dat cel mai probabil numai „pe hârtie" domenii în Transilvania, fără să-l pună însă în posesie[281].

În orice caz, dacă cruciada (care urma să treacă prin Ungaria și Țările Române, conform proiectelor de la acea vreme[282]) era hotărâtă la congresul care stătea să înceapă la Roma, și al cărui sfârșit Matia credea că va apuca să-l vadă[283], înțelegerile cu sultanul

---

începuturile orașului Bacău, în „Carpica", XVIII-XIX (1986-1987), p. 265-283; Ș. Papacostea, *Moldova: desăvârșirea unui stat, Țara de Sus și Țara de Jos*, în *SMIM*, XXIX (2011), p. 9-25.

[275] Reamintim (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 227): solul afirmase că nu avea mandat să primească *castelul* (Chilia) oferit de Baiazid. Era însă dispus să accepte ambele *castele* (Chilia și Cetatea Albă). Regele i-a confirmat legatului că așa și era. A adăugat că nu s-ar fi supărat dacă solul ar fi acționat de capul lui (*Et vere ego non dederam sibi in mandatis, sed si fecisset, ego fuissem bene contentus* [...]). În mod logic (Matia nu spusese explicit aceasta, nu în variantele păstrate la Veneția ale raportului lui Pecchinoli), aceasta ar fi semnificat acceptarea ofertei sultanului „în valoare de" numai un *castel* (Chilia). Apoi, Matia a vorbit de speranțele sale legate de ambele *castele* (*de istis castellis*). Practic, regele a sporit confuzia.

[276] După *Bonfini* (IV, p. 158), în februarie 1490, trimișii turci voiau pace, nu armistițiu. La moartea lui Matia, legatul vorbea de armistițiu (Kalaous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46, p. 257).

[277] Simon, *Domnul Moldovei și regii Ungariei*, p. 15-36. Vladislav al II-lea l-a acceptat apoi însă doar pe Alexandru drept coposesor, alături de Ștefan, al domeniilor transilvane.

[278] Vezi și Gorovei-, Szélely, *Princeps omni laude maior*, p. 264-269 (cu sursele cunoscute). Marea problemă o constituie identitatea mamei lui Alexandru (*Maruşca*), probabil nu un fiu legitim de-al lui Ștefan (a se vedea ultima oară Al. Simon, *Fiii lui Ștefan cel Mare și soția la Pacea de la Hârlău (1499)*, în *RA*, XCV (2018), 1-4 [2022], p. 65-81).

[279] *Acta et epistolae*, I, nr. 37, p. 42. Pentru contextul transilvan, a se vedea și R. Horváth, T. Neumann, *Ecsedi Bátori István. Egy katonabaro eletpalyaja 1458-1493*, Budapest, 2012, p. 83.

[280] R. Horváth, *A Bélteki Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában (1424-1490)* și T. Neumann, *Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején*, în *A Szilágyság és a Wesselényi család (14-17. század)*, editori Géza Hegyi, András W. Kovács, Kolozsvár, 2012, p. 167-212, la p. 209-211, și 213-236, la p. 214-215; Diaconescu, *Peițorii nepoatei*, p. 58-60. Și acest din urmă studiu a fost publicat tot în anul 2012.

[281] Vezi Șt. S. Gorovei, *Feudele ardelene ale lui Ștefan cel Mare. Observații pe marginea izvoarelor*, în „Analele Putnei", I (2005), 1, p. 123-132; M. Diaconescu, *Contribuții la datarea donației Ciceului și Cetății de Baltă lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei", IX (2013), 1, p. 91-112. Sigur este că, în ajunul nunții lui Alexăndrel, Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei, a trebuit să ocupe prin forță Ciceul, una dintre cele două cetăți date de Matia lui Ștefan (MNL-OL, DF 245328; 6 iunie 1489; în primă fază scribul a scris *Almas* în loc de *Chycho*).

[282] Vezi Simon, *Țările Române*, p. 102-105; Andreescu, *Inocențiu al VIII-lea*, p. 9-10.

[283] Deși Matia se tot plângea de sănătatea sa (Domonkos, *The Medical History*, p. 140-141), atât Ștefan, cât și Radu al IV-lea *cel Mare*, ambii mai în vârstă ca Matia, au rezistat pe tron vreme de ani buni, având o mobilitate redusă (Pop, Simon, *Re de Dacia*, p. 166, nota 84).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deveneau caduce[284]. Matia știa aceasta, la fel ca Baiazid. Sultanul otoman s-a decis să nu riște. A întărit Cetatea Albă[285].

Nici Matia, înconjurat numai de dușmani (cu excepția „omisului" Ștefan al III-lea al Moldovei)[286], nu-și putea îngădui să fie țintuit drept trădător al Crucii. Deși Pecchinoli nega că ar avea știință de așa ceva, în 27 noiembrie 1489, la patru luni după protestul moldav (și rusesc) al regelui Cazimir de la Roma[287], regele Matia era convins că *acești polonezi se fălesc că l-au făcut pe papă să mă facă excomunicat* [...]. Continua: [...] *nu știu ce am făcut, nu sunt eretic, nu sunt schismatic, ca Sfinția Sa să trebuiască să mă excomunice* [...][288]. După cum se vede bine și din rapoartele lui Pecchinoli, Matia Corvin era un histrion, dar nu „fabula", după cum reiese din aceeași sursă. Iar când venea vorba de Chilia și Cetatea Albă, știa că „se joacă cu focul"[289].

Subiectul 1484 era viu la Roma și datorită întemnițării arhiepiscopului de Kalocsa, Petru Váradi[290]. Matia îl bătuse și destituise din demnitatea de cancelar[291].

---

[284] Era o chestiune de logică politică (vezi și Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 414). De aici și insistența solilor lui Baiazid, reținută inclusiv de *Bonfini* (IV, p. 158) după 1490.

[285] Pienaru, *Moldova și Hanatul din Crimeea*, p. 130, nota 26 (o sursă neglijată ulterior).

[286] O posibilă explicație ar putea fi faptul că Matia ținea pe Ștefan drept o ultimă rezervă.

[287] Vezi *Codex*, I, nr. 250, p. 294; Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 261-262; Pilat, *Între Roma și Bizanț*, p. 210-211; Pilat, Cristea, *The Ottoman Threat*, p. 237-238.

[288] Pentru claritate, redăm întregul pasaj din „discursul" regelui Matia: *Sed ego multum doleo, quod inimici mei tantum valeantj cum sua sanctitate, quod iam isti Poloni gloriantur, quod cum sua sanctitate effecerunt, quod me faciant excommunicari. Ego nescio, quid fecerim, non sum hereticus, non sum scismaticus, quod sua sanctitas me debeat excommunicare* […] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 224). Am evitat, precum anterior, să căutăm sinonime pentru cuvintele folosite în mod repetitiv sau formulări mai elegante pentru exprimările care par „bolovănoase", astfel încât să nu alterăm și așa problematicele „stenograme" ale legatului.

[289] La 1484, Matia sigur alesese să nu se complice prea mult într-un război cu Baiazid. El miza – corect pe termen scurt – pe faptul că victoria la Viena împotriva lui Frederic era mai aproape. Din acest motiv, redăm pasajul din Antonio Bonfini referitor la acțiunile lui Matia după ce aflase că sultanul a pornit împotriva protejatului său, voievodul Moldovei: *Ea hieme, cum rex Bude hibernaret, rumor incessit Achileiam, quam nunc Cheleiam dicunt, et Nestoralbam ad Istri ostia sitas a Turcis gravissima obsidione premi. Stephanus Valachie princeps, ad quem hoc bellum precipue pertinebat, societatis iure ad Mathiam confugiens auxilia petit. Rex quamvis initas cum Turco indutias habebat neque in condicionibus indutiarum per oblivionem de inferioris Mysie tyranno quicquam cautum erat, tamen societatis et catholice fidei gratia non dimissa Cornamburgi obsidione ingentem delectum habet atque proceres omnes cum nobilitate nomina dare iubet; libenter ob periculi magnitudinem, ne Achileia caperetur, nomina detulere. Magnus comparatur exercitus et Varadinum versus iam castra moventur. Nondunt eo castra pe.rvenerant, cum tristis nuncius advenit de Achileia dudum et Nestoralba esse actum. Rex, qui nondum ex Buda moverat, ne tantum frustra exercitum comparasse videretur, castra Pisonium per ulteriorem Danubii oram revocari iubet; comitem Stephanum* [Szapolyai], *qui paulo ante Feleston oppidum sane munitissimum prope Rakospurgum in Styria expugnaverat, ut a citeriore Danubii parte Viennam obsideat, clam admonet; ipse ad Pisonium castra consequitur ibique dies aliquot subsidet. Stephanus datis exercitibus supplementis mira celeritate regia mandata peragit. Sed, antequam ultra prosequamur, nonnulla, que hoc anno acciderunt, interiicienda sunt* […] (*Bonfini*, IV, p. 121). Afirmațiile lui Bonfini trebuie privite și prin filtrul timpului și al intereselor umanistului. Chemat de Beatrice de Aragon, el a venit la curtea lui Matia la peste doi ani de la evenimentele de la 1484. El a predat manuscrisul *Decadelor* sale, până la anul 1490, abia în 1492, la doi ani de la moartea regelui Matia. Manuscrisul a fost dedicat nedoritului urmaș al lui Matia, Vladislav al II-lea Jagiello, în a cărui slujbă Bonfini a fost bine primit (P. Kulcsár, *I manoscritti di Antonio Bonfini*, în „Camoenae Hungaricae", I (2004), p. 71-92).

[290] Vechiul subiect (complet omis din Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 281-283) a fost discutat pe larg de către János Véber, *Két korszak határán. Váradi Péter pályaképe és írói életműve* [teză de doctorat (*Eötvös Loránd* Tudományegyetem)], Budapest, 2009, p. 64-79. Vezi, în comparație, și V. Fraknói, *Váradi Péter élete 1483-1511*, Budapest, 1884, p. 14-16.

[291] Petru Váradi a fost doilea prelat bătut de către Matia, după Ioan Vitéz, arhiepiscopul – primat –de Esztergom, implicat în conspirația anti-huniadă de la 1471 (*Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus* (=*Scriptores Rerum Silesiacarum*, XIII-XIV), editori Berthold Kronthal, Heinrich Wendt, I. *1469-1479*, Breslau, 1893, nr. 91, p. 66).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prelatul fusese acuzat că omisese protecția Chiliei și Cetății Albe din acordul[292] lui Matia cu Baiazid al II-lea[293]. Eliberarea lui Váradi era una din marile probleme pe care Pecchinoli trebuia să le rezolve în misiunea sa la Matia[294]. Parțial, a și reușit[295]. În mod paradoxal, după moartea lui Matia, Váradi s-a dovedit unul dintre cei mai devotați susținători ai lui Ioan[296].

IV. 6 aprilie 1490: Transilvania, Țara Românească și Moldova

În mijlocul unei agitații diplomatice fără precedent[297], regele Matia a murit pe neașteptate (6 aprilie 1490)[298]. Imediat, Pecchinoli i-a anunțat decesul lui Inocențiu al VIII-lea. Nu a zăbovit asupra cauzelor morții[299]. Conta că Matia nu mai trăia. Legatul s-a concentrat pe zvonurile privind mișcările turcilor. Fără a spune ceva în plus despre dispariția regelui[300], care convocase deja Dieta Ungariei, a revenit asupra pericolului turc în alt mesaj din aceeași zi. El a fost trimis vicecancelarului pontifical, Rodrigo Borgia[301]. Nici această scrisoare nu s-a păstrat la Roma. Prima, cea către Inocențiu, s-a conservat în copie la Veneția[302], iar cea de a doua, către Borgia, tot în copie, la Milano[303].

---

[292] Adică, din prelungirea acordului de la 1482 (Simon, *Truces and Negotiations*, p. 43).

[293] Véber, *Váradi Péter*, p. 76-78. După ce Baiazid a cucerit și Cetatea Albă la sfârșitul lunii iulie 1484 (Cristea, *Acest domn de la miazănoapte*, p. 208-210), situația a fost destul de complicată. După *Bonfini* (IV, p. 121), Matia a pornit în sprijinul lui Ștefan, dar s-a oprit la Oradea, când a aflat că acesta pierduse. După actele cancelariei ungare, regele nu părăsise de fapt Buda (Horváth, *Itineraria*, p. 119). Ultimul act de la Váradi (Várdai) drept cancelar ungar este din 3 septembrie 1484 (MNL-OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF), [no.] 210003). Pe 24 septembrie, Inocențiu al VIII-lea îi cerea deja lui Matia să-l elibereze pe Petru Váradi (*VMHH*, II, nr. 684, p. 497). Primul document în care Ioan Filipec, episcopul Oradiei, a apărut drept cancelar datează abia din 30 ianuarie 1486 (MNL-OL, DL 19111).

[294] Veber, *Váradi Péter*, p. 77-79; Kalous, *Pecchinoli*, p. LVII, LXV-LXVI. Intersant este că închisoarea/ domiciliul forțat al lui Váradi a fost stabilit(ă) în castelul de la Orava (Árva) în mijlocul comunității **v**(a)*lahe* protejate de Matia și de către mama sa, Elisabeta Szilágyi († 1483). Vezi Jenő Gagyi, *Az árvavármegyei oláhtelepek kivátságlevele*, în „Történelmi Tár", XXXIII (1910), 1, p. 186-198; în special nr. 1-b, p. 189-191; Anna Újj, *Adalékok az oláh vajdák, az oláh és az orosz kenézek intézményéhez hazánkban*, în *Hodinka Antal emlékkönyv. Tanumányok Hodinka Antal tiszteletére*, editor István Udvari, Nyíregyháza, 1993, p. 233-254, la p. 243-245. La începutul verii lui 1489, Váradi a fost totuși transferat la Visegrád.

[295] Aici Kalous, *Pecchinoli,* Anexă, nr. 35, p. 186; nr. 36, p. 208; nr. 42, p. 244; nr. 49; p. 265.

[296] Vezi, de exemplu, A. Kubinyi, *Két sorsdöntő esztendő. 1490-1491,* în „Történelmi Szemle", XXXIII (1991), 1-2, p. 1-54, la p. 32; I.-A. Pop, Al. Simon, *Ioan Corvin și Ștefan cel Mare la 1490: două documente din arhivele milaneze*, în „Corviniana", XIV (2021), p. 47-57, la p. 49.

[297] Vezi *MDE*, IV, nr. 112-114, p. 152-161 (1-2 aprilie 1490; rapoarte milaneze din Viena).

[298] Domonkos, *The Medical History*, p. 143-147; Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 149-150.

[299] Redăm pasajul în cauză: *Superest nunc nil aliud, nisi quod hodie post mediam noctem preter omnium spem et expectationem dominus rex in fatum concessit. Sincere et treugis et paci fecit. Fuerat quarta huius, hoc est in Palmarum sollemniis letus et ru bore perfusus, subito morbo correptus expiravit, magno de se relicto desiderio* […] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46, p. 257).

[300] Referitor la moartea regelui, cuvintele folosite de către legat au fost practic aceleași ca în raportul către Inocențiu: *Superest nunc nihil aliud, nisi quod hodie post mediam noctem preter omnium spem et expectationem dominus rex in fatum concessit, finemque et treugis et paci fecit, fuerat quarta huius, hoc est in Palmarum solemniis letus et rubore perfusus, subito morbo correptus expiravit, magno de se relicto desiderio* […] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46, p. 260).

[301] Numeroase rapoarte ale lui Pecchinoli au fost copiate – probabil direct după hârtiile cardinalului Rodrigo Borgia – de venețianul Ludovico Podocataro, secretarul acestuia, atât înainte, cât și după alegerea sa drept papă (Elisa Andretta, *Ludovico Podocataro*, în „Dizionario Biografico degli Italiani", LXXXIV (2015), *sub voce*). Cu toate acestea, este singurul raport huniad cunoscut trimis de legat lui Borgia (Kalous, *Pecchinoli*, p. XLIII-XLIV).

[302] După copia venetă, raportul lui Pecchinoli către papă a fost editat pentru prima dată în *Acta Beatrici,* nr. 101, p. 147-149 (în mod neașteptat, ediția a scăpat atenției lui Kalous).

[303] După cum a remarcat Kalous, copia a fost transmisă „drept atașament" la mesajele din aceeași zi al lui Maffeo da Treviglio către ducele Ludovico *il Moro* Sforza (*MDE*, IV, nr. 115-116, p. 161-163). Da

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> ***Accedit, quod pridie**, **quam rex nature concessisset, rumor frequens ortus est, quod Turchus maximas copias adiuvantibus Moldavis et Volachis in Transilvaniam destinasset, et hodie longe magis rumor ipse increbrescit**. Dignetur pro Deo sanctitas vestra oculos suê pietatis ad has res convertere, ne si, negligi videantur, rei publice christianae deterius aliquid, quod absit, contigant* [...]. ***Caeterum, beatissime pater, quantum mihi ex multis ac variis argumentis coniectare licet, puto in gubernatorem regni sufficiendum quendam comitem Stephanum Bathor, waywodam Transilvanum**, qui vir probus est, integer et omni plenus sanctitate et qui semper et de sede apostolica et de fidei christianae rebus optime meritus fuit, in quem video omnium oculos satis coniectos. Nescio tamen, quid sequetur.**Is etiam mittitur in Transilvaniam ad illos Turchorum motus comprimendos, quando sanctitas vestra rescripserit, dignetur ad eum scribere**, ut talem, qui optima sit in sanctitatis vestre opinione et de quo illa tanquam de optimo viro et vere catholico sentiat* [...][304].

> *Acceditque pridie, quam rex concessisset, rumor frequens ortus est, quod Turcus maximus copias adiuvantibus Moldavis et Valacchis intra Silvaniam destinasset, et hodie longe magis rumore ipse increbescit. Mittitur in Silvaniam ad hos Turcorum motus compescendos comes Stephanus Bathor, waywoda Transilvanus, **de quo, ut mihi ex multis et variis argumentis coniectare licet, video magnam haberi spem eius in gubernatorem regni sufficiendi**. Est certe vir probus, integer, omni sanctitate plenus, strenuus in militia et multum pecuniosus ac omnibus generaliter dilectus et apud omnes in magno precie magnaque veneratione* […][305].

Scrisoarea lui Pecchinoli către Borgia era o sinteză a raportului trimis mai devreme papei. La 5 aprilie 1490, cu o zi înainte de moartea sa, Matia se temuse că Baiazid al II-lea, cu ajutorul moldovenilor și al *valahilor*, va ataca Transilvania. Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei, trebuia să se întoarcă de la Viena în *Silvania* pentru a o apăra[306]. Transilvania apărea pentru prima dată în rapoartele huniade[307] ale lui Pecchinoli[308]. Nu mai spunea însă nimic despre orfanul și văduva lui Matia: Ioan Corvin și Beatrice de Aragon[309].

Zvonul privind iminentul atac otoman se întețise în ziua morții regelui (*Astăzi, acest zvon este mult mai răspândit* [...])[310]. Se lega – în mod direct în mesajul lui Pecchinoli către Borgia – de posibilitatea numirii lui Báthory drept guvernator, adică regent al Ungariei în urma decesului lui Matia: [...] *după cum pot deduce din multe și diverse surse, văd că există o mare speranță ca aceasta* (*i.e.* amenințarea otomană „din”

Treviglio nu a amintit în scrisoarea sa copia după raportul lui Pecchinoli către Borgia. Raportul legatului către vicecancelar a fost probabil „procurat” de reprezentantul milanez la curtea lui Matia abia după redactarea mesajului către duce.

[304] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46, p. 257-259 (după BNM, Cod. Ital. X-175 (= 3622), f. 123^{r-v}. Reținem astfel notița: *Recessit cursor e Vienna die VII. Aprilis hora XI ante meridiem* (!).

[305] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 47, p. 259-260 (după Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sforzesco (A.D.S.), Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 642. *1490-1492*, fasc. 1. *1490*, nn). Pasajul privind Țările Române figura deja în *Acte și fragmente*, III, p. 65.

[306] A se vedea astfel și prezentarea din Horváth, Neumann, *Ecsedi Bátori István*, p. 89-90.

[307] Folosim și aici huniad, nu ungar, datorită naturii stăpânirilor extinse ale regelui Matia.

[308] Pe deasupra, Transilvania lipsește complet de la indicii din Kalous, *Pecchinoli*, p. 297-397. În orice caz, este de reținut și că episcopul Transilvaniei, vărul patern al lui Matia, Ladislau Geréb, predecesorul lui Pecchinoli drept legat pontifical în Răsărit, a figurat doar în instrucțiunile papei din 1 septembrie 1488 (vezi Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 9, p. 29).

[309] Deja la 1480, ea reacționase la recunoașterea lui Ioan, comite al Hunedoarei, de către Matia prin împingerea – via Transilvania – a Ungariei (indivizibile) până la Dunărea de Jos (vezi Al. Simon, *Scrisori pierdute din vara anului 1480*, în *AIIX*, LVIII (2021), p. 49-59; Pop, Simon, *Transilvania de la Dunăre*, p. 77-92).

[310] Legatul a folosit aceleași vorbe în ambele mesaje: [...] *hodie longe magis rumor* [*rumore* în al doilea mesaj] *ipse increbescit* […] (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46, p. 257; nr. 47, p. 260).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Transilvania) *să fie suficientă pentru numirea acestuia* (*i.e.* Ștefan lui Báthory) *drept guvernator al regatului* [...][311]. Erau într-adevăr informațiile care circulau pe atunci la curtea de la Viena.

Peste două zile, în 8 aprilie, din Viena se transmitea la Milano că turcii se pregăteau să treacă Dunărea în *Valachia*[312]. În consecință, pentru a apăra moștenirea tânărului Ioan, Ștefan Szapolyai avea să rămână guvernator al Austriei, împotriva *germanilor*, iar Ștefan Báthory urma să plece la război, contra turcilor. Ambii Ștefan erau socotiți susținători ai lui Ioan[313]. O lună mai târziu, aceiași Ștefani erau considerați în continuare credincioși lui Ioan[314]. Nu era nimic mai fals, după cum s-au cuvins – cam târziu – și milanezii[315]. Ei crezuseră că o vor vedea pe Bianca Maria Sforza regină a Ungariei[316].

Din tot ce cunoaștem despre Ștefan al III-lea în cursul lui 1490, din surse jagiellone[317], milaneze[318], habsburgice[319], moscovite[320] și cuvintele sale[321] ori din actele administrației otomane[322], domnul Moldovei ar fi trecut Carpații în Transilvania în

[311] Mai multe detalii sunt practic imposibil de oferit. Următorul raport păstrat – tot la Veneția (BNM, Cod. Lat. X-174 (= 3621), f. 97^{r-v}) – al lui Pecchinoli datează din 24 iunie 1490 (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 48, p. 261-263). La acea vreme, situația din Ungaria era complet schimbată. Cauza lui Ioan aproape complet pierdută (principalele date sunt în Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 154-155; Horváth, Neumann, *Ecsedi Bátori István*, p. 92-93).

[312] *MDE*, IV, nr. 117, p. 165. Vezi aici și Horvath, Neumann, *Ecsedi Bátori István*, p. 90-91.

[313] *MDE*, IV, nr. 118, p. 166; Neumann, *Two Palatines*, p. 36-37. Ștefan Szapolyai l-a părăsit oficial pe Ioan Corvin practic la aceeași vreme cu citatul raport milanez din 8 mai.

[314] În sinteza, realizată la Milano, a informațiilor venite din Ungaria, legat de Báthory se mai preciza că acesta [...] *e quello, del quale altra volta dixi alla Signoria Vostra, essere virgine, homo de eta di 60 in 64 anni, de somma integreta et observantissima fede, facto grande per la Maesta del Serenissimo Re, senza ambitione secondo le actione sue* […] (*MDE*, IV, nr. 137, p. 194-195). Detaliile de mai sus spun destule despre informațiile socotite relevante (și) la acea vreme.

[315] Vezi lista susținătorilor lui Ioan din 1 iunie 1490 din *MDE*, IV, nr. 145-146, p. 208-211.

[316] Matia avea însă aparent – și în această privință – un „plan B". La negocierile de la Linz (septembrie 1489) dintre Ioan Filipec, trimisul lui Matia, și Maximilian I de Habsburg, pare să fi apărut pentru prima dată și ideea (lui Maximilian) ca Ioan să renunțe la nunta cu Bianca Maria. Ea urma să devină soția regelui romanilor. Fiul lui Matia avea să o ia de nevastă pe fiica lui Maximilian, *Ana* (adică Margareta, logodită deja cu Carol al VIII-lea al Franței). Monarhul huniad era aparent dispus să accepte o asemenea rezolvare dinastică (vezi și K. Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (II), în „Levéltári Közlemények", XLVII (1976), 2, p. 251-260). Discuțiile au continuat până în ajunul morții lui Matia (*MDE*, nr. 110, p. 148-149; nr. 112, p. 154-157). Habsburgii negociau și o alianță matrimonială cu Moscova. Frederic al III-lea (și nu fiul său Maximilian) dorea să rupă legătura dintre Matia și Ivan al III-lea. Marele-cneaz înclina spre o înțelegere anti-jagiellonă cu Maximilian și Matia (Alef, *The Adoption*, p. 7-8).

[317] În special: Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti Umjetnosti, Zagreb, Cod. IV, c. 6, f. 17^{r} [mai 1490]; *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486-1516 (Kodeks zagrzebski)*, editor Józef Garbacik, Wrocław/Warsawa/Kraków, 1966, nr. 4, p. 11; Al. Simon, *Callimachus și Dracula la congresul cruciat de la Roma din anul 1490*, în „Banatica", XXXI (2021), 2, p. 81-104.

[318] De pildă, în acest caz: ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 642, fasc. 1, nn [1 iunie 1490]; Potenze Sovrane, cart. 1562. *Sommari Roma*, nn (18 iulie, 31 octombrie 1490); Pop, Simon, *Re de Dacia*, p. 23, 129; idem, *Ioan Corvin și Ștefan cel Mare*, p. 48-49.

[319] Cu precădere: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Reichshofkanzlei (R.H.K.), *Maximiliana*, Karton 1. *1477-1492*, fasc. 6. *1490*, f. 9^{v} (11 august 1490; republicat în *Acta et epistolae*, I, nr. 38, p. 42-43); Jean Mollinet, *Chroniques*, ediție Georges Doutrepont, Omer Jodogne, II, *1488-1506*, Bruxelles, 1935, p. 199-200; Pop, Simon, *Re de Dacia*, p. 129-130.

[320] Vezi L. Pilat, *Solia pârcălabului Mușat la Moscova și implicarea Moldovei în lupta pentru coroana Ungariei*, în *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub omagiu*, editor Gheorghe Cliveti, Iași, 2014, p. 415-422; M. A. Ciobanu, *Soli moscoviți la curtea lui Ștefan vodă: chipuri de oameni și faptele lor*, în „Analele Putnei", XII (2016), 1, p. 103-145.

[321] În primul rând: HHStA, R.H.K., *Fridericiana*, Karton 7. *1488-1490*, fasc. 8-2. *1490*, f. 88^{r}; 25 iulie 1490; scrisoarea trimisă, din Hârlău, de Ștefan al III-lea *cel Mare* către împăratul Frederic al III-lea de Habsburg; Simon, *Domnul Moldovei și regii Ungariei*, p. 19-26.

[322] Pienaru, *Hoarda de Aur*, p. 130, nota 26. Întărirea Cetății Albe a continuat după moartea lui Matia (aprilie) și încheierea congresului de la Roma (iulie), până în decembrie 1490/ianuarie 1491. Atunci, papa a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numele ducelui Ioan Corvin[323] sau al lui Maximilian I de Habsburg[324], dar nu în cel al sultanului Baiazid al II-lea[325] ori al vreunuia din fiii regelui Cazimir al IV-lea Jagiello, Vladislav al II-lea[326] și Jan Albert[327], care s-au luptat pentru tron(urile) răposatului rege Matia[328]. Această realitate ne oferă cea mai bună măsură a dezinformărilor practicate – cu sau fără complicitatea legatului Angelo Pecchinoli – de fiul lui Iancu și părintele lui Ioan[329]. „Ascunderea" – voită, dar și nevoită[330] – a lui Ștefan de către Matia a apărut poate de când, în ianuarie 1489, legatul papal i-a amintit monarhului huniad că Moldova putea fi o (nouă) problemă romană și venețiană pentru el[331] (originile ascunderii s-ar

acceptat oferta otomană de acord (40 000 ducați pe an) făcută încă din mai (Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 418-420). Probabil, Baiazid se temea că, la încheierea luptei pentru moștenirea lui Matia, Ștefan urmă să se concentreze pe Cetatea Albă. În plus, sultanul se îndoia aparent – pe nedrept până la urmă – și că papa avea să accepte oferta sa sau că avea să o respecte. Deși ar fi putut cuceri chiar Belgradul, inclusiv în primăvara anului 1492, Baiazid a ezitat, preferând să aștepte o cedare (trădare) a garnizoanei ungare. Vezi astfel și Lajos Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all' Adria* (extras din *Archaeografo Triestino*, seria a III-a, VII), Trieste, 1913, p. 55-56.

[323] Conform rapoartelor milaneze și a mesajului transmis de Ștefan lui Frederic în iulie, dar și a surselor rusești (Ivan al Moscovei însă îl susținea în primul rând pe Maximilian).

[324] După proclamația transilvană și propaganda europeană a lui Maximilian și conform scrisorii domnului către Frederic, Ștefan îi recunoștea pe Habsburgi drept suzeranii săi și drept regi (*i.e.* rege) ai Ungariei. Voia însă ca Frederic să-l accepte și sprijine pe Ioan drept (co-)rege. Dorea o pace precum cea de la Wiener Neustadt (1463), dintre Frederic și Matia, și ca, apoi, cea de la Bratislava (1491), dintre Habsburgi (Frederic și Maximilian) și Vladislav al II-lea Jagiello (dar nu Ioan Corvin). Adică, un rege (Matia la 1463 și Ioan la 1490) domnea și altul/alții (un Habsburg oricum) vegheau, tot precum regi ai Ungariei.

[325] Lucrările de la Cetatea Albă vorbesc de la sine. Pe deasupra, la fel ca în ultimii ani de domnie ai lui Matia, Baiazid era prins în războiul cu Ka'itbey (Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War, 1485-1491*, Leiden/Boston, 1995).

[326] După cum se poate vedea – probabil în special – din scrisoarea lui Ștefan către Frederic. Ștefan a început să se îndrepte spre Vladislav după ce trupele lui Maximilian, intrate în toamna anului 1490 în Ungaria, au început să se retragă din regat în cursul iernii anului 1490-1491. Vezi Hermann Wiesflecker, *Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I. und der Pressburger Vertrag 1490/1491*, în *SOF*, XVIII (1959), 2, p. 26-75.

[327] Fapt evident din eșecul negocierilor cu Ștefan încercate de către Filippo Buonaccorsi Callimachus, sfetnicul lui Cazimir și mentorul lui Jan Albert, pe care Ștefan îl disprețuia.

[328] Vezi și T. Neumann, *Békekötés Pozsonyban-országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490-1492)* (I-II), în „Századok", CLXIV (2010), 3, p. 335-372; CXLV (2011), 3, p. 293-347 (sursele privind Moldova au fost însă omise complet din analiză).

[329] În acest caz, trebuie luată în calcul și poziția Veneției, deoarece rapoartele lui Pecchinoli s-au păstrat în cea mai mare măsură în Lagună. O revenire și o completare pot fi utile. În termen de cel mult o lună, fie că destinatarul se afla la Roma, fie că el se găsea la Veneția (pentru vitezele de transmitere ale informațiilor, vezi și *Corpus Draculianum: documentele și cronicile relative la viața și domnia voievodului Vlad Țepeș (1437-1650)*, coord. Thomas M. Bohn, Adrian Gheorghe, Christof Paulus, Albert Weber, vol. I, *Scrisori și documente de cancelarie*, tomul 2, *Cancelarii externe*, editori A. Weber, A. Gheorghe, Ștefan Marinca, Alexandru Ștefan Anca, București/Brăila, 2020, p. XXXV-XXXVII). Copia raportului lui Angelo Pecchinoli din 30 ianuarie 1489, trimisă din Viena, i-a parvenit cardinalului venețian Marco Barbo (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 25, p. 121). Adică, cel mai probabil înaintea anului nou venețian (1 martie), informațiile din raport erau cunoscute în Lagună. La 19 martie 1489, senatul venețian a decis reluarea legăturilor cu Matia, aparent din proprie inițiativă (*MDE*, IV, nr. 17, p. 23-24). Din punct de vedere politic însă, *Serenissima*, prin mijlocirea aceluiași senat, vedea o legare a Ungariei de Polonia, și armistițiul lui Cazimir al IV-lea cu Baiazid al II-lea, de la sfârșitul aceleiași luni martie, fiind obținut prin mijlocirea Veneției (*Codex*, I, nr. 249, p. 293). Ideea a apărut câștigătoare, macar în parte, prin alegerea lui Vladislav al II-lea Jagiello drept rege al Ungariei (1490), tot el, și nu fratele său Jan Albert, fiind apoi (1492) aproape să-i succeadă în Polonia tatălui său, Cazimir (vezi astfel și filele din registrele senatului venețian publicate în Pop, Simon, *Re de Dacia*, p. 205-208).

[330] Paragraful de mai sus oferă o explicație venețiană și una poloneză pentru „ascundere". Acestea completează ciocnirile romane dintre Matia și Cazimir din lunile următoare.

[331] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 97-98. Ar merita reverificate copiile – din ultima parte a secolului al XVI-lea – din ASV, Miscellanea, Armadi, [reg.] II-56, f. 143 (153)^{r}-192 (202)^{v} (cf. deja Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 408, nota 93). Ultima copie [f. 183 (193)^{r}-192 (202)^{v}] din registrul în care rapoartele nu au fost copiate în ordine cronologică (cf. și Kalous, *Pecchinoli*, p. XLIII, XLV) s-ar putea să nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putea plasa chiar mai devreme, prin acordurile otomane ale Budei și ale Sucevei din a doua jumătate a anului 1486[332]).

După 6 aprilie 1490, o întreagă „lume ascunsă" de politica regelui Matia din ultima parte a domniei sale a început să se ridice[333]. Regatul Ungariei a fost cuprins de o „paranoie *valahă*"[334]. De fapt, o bună parte din principalele atacuri la adresa originii *valahe* a lui Matia, consemnate fie în Ungaria[335], fie în Polonia[336] sau chiar la Veneția[337] (Habsburgii părând să evite – acum – subiectul sau măcar să distingă între *valahii* „răi" și *valahii* „buni", deoarece aveau nevoie de Ștefan[338]), au fost posterioare morții

corespundă raportului din 26 martie 1489 (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 32, p. 131), ci tocmai raportului din 30 ianuarie.

[332] Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 239-241; Cristea, *Acest domn de la miazănoapte*, p. 224-228. Tratativele moldave și ungare cu Poarta par să fi fost coordonate.

[333] Vezi și H. Wiesflecker, *Kaiser Maximilian. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, I, Wien/München, 1971, p. 182-189; V, Wien/München, 1991, p. 284-285.

[334] Pentru faza finală a acestei probleme, a se vedea Al. Simon, *Valahii și Dieta de la Rákos (1505). Considerații asupra sfârșitului epocii huniade*, în „Apulum", XLIII (2006), p. 99-121.

[335] Aceasta se aplică până și filelor lui Antonio Bonfini în care apar mult discutatele atacuri la adresa lui Matia drept *valachorum regulus*. Umanistul le-a așezat în contextul alegerii lui Matia ca rege al Ungariei la 1458 (*Bonfini*, III, Leipzig, 1937, p. 224). Bonfini i-a prezentat *Decadele* sale, până la moartea lui Matia (1490), lui Vladislav al II-lea în toamna lui 1492 (cf. *Bonfini*, IV, p. 205; Kulcsár, *I manoscritti*, p. 80, 84). În dreptul toamnei acelui an, el a consemnat (vezi și István Tringli, *Fragments of the Codex of Antonio Bonfini's History*, în *Matthias Corvinus*, p. 510-511) „succesiunea *valahă*" a lui Matia prin Ștefan, noul *valachorum regulus* (*Bonfini*, IV, p. 234; cf. Al. Simon, *Crăișorii valahilor din a doua jumătate a secolului XV*, în „Crisia", XL (2010), p. 159-167).

[336] În acest sens, reamintim o neglijată notiță contemporană polonă: <*Ad annum 1490*> [...] *obiit Mathias rex Ungarorum* [...] *quit fuit genere Valachus, Iohannis de Hunyad filius, regni Ungariae intrusus* [...] (*Rocznik świętokrzyski do roku 1490* [Analele Sfintei Crucii pentru anul 1490], editor August Bielowski, în „Monumenta Poloniae Historica", III (1887), p. 53-87, la p. 87; a se vedea astfel Julia Dücker, *Konstruktion einer ruhmreichen Vergangenheit: die Abstammung des ungarischen Königs Matthias Corvinus*, în *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*, editori Michael Borgolte, J. Dücker, Marcel Müllerburg, Bernd Schneidmüller, Berlin, 2011, p. 137-151, la p. 142, nota 173).

[337] Vorbim de deja cunoscuta formulare: [...] *Un gran contrario di guesto re* [Matia Corvin] *e perche essendo lui disceso da Janus* [Iancu de Hunedoara (reținem forma „zeificată" latină a numelui său, derivată din maghiarul *János*], *il qual non era Ungaro nobile, ma Valacho, non di troppo gentil parentella* [...]. Pe baza manuscrisului de la sfârșitul secolului al XVI-lea de la Milano [din Biblioteca Ambrosiana (BA), Codices, R 94 Sup., f. 297^{r}-306^{r}], textul a fost publicat de Iorga la finalul secolului al XIX-lea (în *Acte și fragmente*, III, p. 37). Pasajul, care reflectă informații și atitudini de la începutul anilor 1470 (I.-A. Pop, *Alcuni aspetti della diffamazione del re Mattia Corvino nel XV secolo*, în „Transylvanian Review", XXIV (2015), suppl. 2 [2016], p. 24-32; Pop, Simon, *Ungaria et Valachia*, p. 53, nota 204), face parte dintr-o amplă descriere a Ungariei, completată cel puțin o dată, spre mijlocul anilor 1490 [Biblioteca Trivulziana, Milano (BT), Cod. 1458; BNM, Cod. Ital. VI-276 (= 8398)], dacă nu și deja la mijlocul sau în a doua parte a anilor 1470 (nu însă în copia – ante 1476/1477 – din BAV, Urb. Lat. 728). Referirea la defectul *valah* al lui Matia se găsește doar în varianta completă, databilă în preajma congresului jagiellon de la Levoča din martie 1494 (cf. deja Gábor Mihály Tóth, *Trivulziana Cod. N. 1458: A New Testimony of the Landus- report*, în „Verbum. Analecta Neolatina", X (2008), 1, p. 139-158, la p. 154). Această variantă a fost apoi copiată la sfârșitul secolului următor. Din ea a extras Iorga pasajul publicat în *Acte și fragmente*, III. Totodată, din această copie însă (BA, R 94 Sup.), precum și din celelalte copii de secol XVI (una, tot la Milano, în BA, S 86 Sup., iar celalaltă, tot la Veneția, în Biblioteca Museo, Correr, Venezia, Wcovich-Lazzari, nr. 24), lipsea „addenda" asupra evenimentelor din Ungaria de după moartea lui Matia, care dădea datarea textului (această „addenda" poate fi găsită numai în BT, Cod. 1458, și în BNM, Cod. Ital. VI-276 (= 8398); manuscrisul de la Marciana este un „manuscris Sanudo", adică de la Marino Sanudo *cel Tânăr*). Descrierea Ungariei, cu referința la originile *valahe* ale lui Matia, se lega nu doar de congresul de la Levoča, ci și de noua misiune jagiellonă la Veneția a lui Filippo Buonaccorsi Callimachus (vezi Giuseppe Della Santa, *Di Callimaco Esperiente in Polonia e di una sua proposta alla Repubblica di Venezia nel 1495*, în „Nuovo Archivio Veneto", XXVI (1913), p. 134-161).

[338] Altminteri, Maximilian nu ar fi putut emite proclamația (astăzi dispărută din HHStA) prin care cerea elitelor Transilvanei să-l accepte pe Ștefan al Moldovei drept guvernator în numele lui. Reamintim că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

monarhului huniad[339]. Oameni care erau orice numai nu *valahi* (*i.e.* români), precum Blasius Ráskai, castelanul Budei[340], ori Iacob Székely, căpitanul Stiriei și Carinthiei[341], erau socotiți *valahi* crescuți – pe deasupra – de mici de către răposatul Matia[342].

A fost o agitație ungară de care Ștefan al III-lea al Moldovei s-a ferit cât a putut, deși Ștefan Báthory nu a revenit în Transilvania până la 1492[343], iar intervenția domnului peste Carpați a fost așteptată de tabăra ducelui Ioan Corvin[344] și cerută de Maximilian I[345]. Ștefan al III-lea a ajuns astfel la un acord cu favoritul elitelor ungare, Vladislav al II-lea Jagiello. El i-a confirmat și dat domeniile acordate de Matia (1492)[346]. În termen de niciun an, Ștefan Báthory și-a pierdut dregătoria de voievod al

documentul a fost publicat prima dată în contextul – ungaro-austriac – al Revoluției de la 1848-1849: vezi Friedrich Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. (1490-1526)*, în „Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen", II (1849) 2, p. 375-551, la nr. 10, p. 410.

[339] Un aspect neremarcat până acum, atât în istoriografia română, cât și în cea maghiară.

[340] Cf. deja nota lui Ioan Drăgan, *More – un apelativ românesc în mediul nobiliar medieval din Transilvania și Ungaria*, în *ArhGen*, NS, V (1998), 1-2, p. 51-63, aici la p. 61.

[341] Vezi Bence Péterfi, *Aus Siebenbürgen in die Steiermark. Der Lebenslauf von Jakab Székely († 1504)*, în *Andreas Baumkircher und das ausgehende Mittelalter*, editori Rudolf Kropf, Gert Polster, Eisenstadt, 2015, p. 273-296; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian*, V, p. 284.

[342] ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 642, fasc. 1, nn (1 iulie 1490; doar un raport milanez a fost editat în *MDE*, IV, nr. 145, p. 208-209); Pop, Simon, *Re de Dacia*, p. 129-130.

[343] Vezi și itinerariul lui Báthory din Horváth-, Neumann, *Ecsedi Bátori István*, p. 150-153.

[344] [...] *uno sacerdote ungaro partito da Buda el primo giorno del presente mese* [1 iulie 1490], *el significo a Sua Beatitudine* [Inocențiu al VIII-lea] *che lo Illustrissimo Duca Zouanne Corvino, confligatis prius adversarijs suis, maxime uno Bath*[ory] *Stephano et il vescovo Verradina* [Ioan Filipec, episcopul Oradiei] *et certi altri, cum il favore/del predicto vescovo Collocense* [Petru Váradi, arhiepiscopul de Kalocsa], *de Stephano vaivoda* [Ștefan al III-lea al Moldovei], *et maxime col favore del Duca di Borsina* [Laurențiu Újlaki, ducele Bosniei], *fu electo di quello Regno di Ungaria re, el quale duca di Borsina, per retributione e stato creato Re di Borsina dal predicto Re Zuanne et perche non se li voleva credere, presuponendo che/ quando fosse vero, si ne haverebbe prius habuto noticia, o vero dal legato pontificio* [Angelo Pecchinoli], *quale si ritrova residente in quello Regno, o vero per lo mezo di la Signoria da Venetia, ne deliberai parlare subito cum esso sacerdote per chiarirme di tale dificultate, quale si allegaveno in contrario como di sopra, el quale mi naro seriem rei, poi mi disse che seco si partirono uno cabballario di la Regia Maiesta* [Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui (!)] *et uno altro di la Excellentia Vostra* [Ludovico *il Moro* Sforza], *per portare tale nova, mi si dimororono in certo loco per dubio di non male capitare, ma esso sacerdote delibero passare piu ultra. Al quale, essi cavallari li imposeno li dasise noticia s'el passare era securo et cosi iuro in manibus meis esso sacerdote essere vero* […] (Pop, Simon, *Ioan Corvin și Ștefan cel Mare*, Anexă, nr. I, p. 51-52). Raportul a fost trimis din Roma (18 iulie 1490) de episcopul de Tortona, Giacomo Botta (Ugo Rozzo, *Giacomo Botta*, în „Dizionario Biografico degli Italiani", XIII (1971), *sub voce*; prelatul era probabil înrudit cu Leonardo Botta, cunoscutul trimis milanez la Veneția, începând din anul 1473, și autor a numeroase rapoarte despre Țările Române). Veștile din Ungaria erau suprinzătoare. Ioan câștigase. Spre propria sa surprindere, episcopul Botta a obținut confirmarea acestor informații.

[345] […] *Misimus propterea ad Illustrem Stephanum Waiwodam Moldaviae, fidelem Nostrum dilectum, qui Nostra favet iustitia Nobisque tanquam Domino suo et Hungariae Regi adhaeret illique commisimus, ut vos omnes et singulos, qui clarissimo iuri Nostro, ac Nobis tanquam vero et indubitato Domino et Regi Hungariae adhaerere et fidelitatis iuramentum praestare volunt, in Nostram Regiam obedientiam protectionemque et defensionem recipiat, vosque et singulos ex vobis Nostro nomine, armis et potentia tamquam fideles Nostros dilectos, protegat et defendat, donec et quousque Nos personaliter, ut in brevi speramus, vobiscum comparebimus, vobis et cuilibet vestrum regalis benignitatis Nostrae gratiam et benivolentiam uberius exhibituri. Quare vos omnes et quemlibet vestrum requirimus et hortamur ac praecipiendo mandamus, ut ipsi Stephano Waiwodae Nostro nomine pareatis et obediatis, ac in singulis vestris necessitatibus vestrum refugium ad eum habeatis* [...] (*Acta et epistolae*, I, nr. 38, p. 42-43). Am citat din neglijata proclamație transilvană emisă din Graz de către Maximilian pe 11 august 1490. În urmă cu nici trei săptămâni, Ștefan îi scrisese împăratului Frederic că-l sprijinea pe Ioan ([...] *nos cum illustri Principe Domino Iohanne, filio Mathie Regis condam Hungarie, sumus adunati* [...]).

[346] *Acta et epistolae*, I, nr. 39-41, p. 43-47. O serie de conflicte au izbucnit, la Ciceu mai ales, când Ștefan a trebuit să fie pus în posesia domeniilor. Ele au fost potolite pe la 1494-1495. Alături de Ioan Corvin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Transilvaniei[347]. În locul său s-a ridicat cuscrul domnului, Bartolomeu Drágffy[348], prima dată în calitate de co-voievod (1493) și mai apoi ca singur voievod al Transilvaniei (1495)[349]. Între timp, Ștefan al Moldovei devenise cunoscut drept *contele Transilvaniei*[350].

Au fost evoluții ungare, transilvane în particular, foarte rapide. Ele pot părea șocante, inclusiv prin raportarea la textul rapoartelor păstrate ale lui Angelo Pecchinoli (1489-1490)[351]. Deși abundau în detalii (detalii oferite însă – înainte de toate – de către Matia)[352], ele nu erau nici pe departe „informări" complete[353]. Cea mai importantă lipsă, date fiind și protestele contra Moscovei înaintate de Cazimir al IV-lea la Roma, este poate absența oricărei referiri la înțelegerile dintre Matia și *schismaticul* Ivan al III-lea[354].

și de episcopul Ladislau Geréb, vărul lui Matia, Ștefan era între primii trei feudali ai Transilvanei. Vezi Ignácz Ácsády, *Régi magyar birtokviszonyok 1494-1598* (= *Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből*, XVI, 3), Budapest, 1894, p. 24, 32, 38.

[347] Vezi Károly Szabó, *Báthori István erdélyi vajda és székely ispán bukása 1493-ban*, în „Szazadok", XXIII (1889), 9, p. 701-709. Prăbușirea sa a fost declanșată de revolta secuilor.

[348] Pentru Drágffy, vezi aici și Ioan Lupaș, *Chronicon Dubnicense despre Ștefan cel Mare*, în *AARMSI*, seria a III-a, X (1929), p. 353-364.

[349] Al. Simon, *Regional and Hungarian Designs at the End of Bartholomew Drágffy's Political Career*, în „Banatica", XXIV (2014), p. 263-288. Frederic a murit în 19 august 1493, Maximilian a rămas singurul co-rege (al Ungariei) al lui Vladislav. Pe 22 noiembrie 1493, trei dregători regali ungari nou numiți au trebuit să jure că vor respecta Pacea de la Bratislava (prin ea, Vladislav trebuise să-i accepte pe Frederic și pe Maximilian drept co-regi ai Ungariei). Aceștia au fost: Bartolomeu Drágffy, voievodul Transilvaniei, Ladislau Kanizsai, banul Dalmației, Croației și Slavoniei, și Martin Czobor, banul Belgradului („Beiträge", nr. 107-109, p. 544-547). Ei țineau marginile sudice și estice ale Sfintei Coroane. Cel mai important jurământ pare să fi fost cel al lui Drágffy. El a jurat ca singur voievod și comite al secuilor. Asociatul său, Ladislau Losonczi, nu a fost pomenit (vezi și Neumann, *Drágfi Bertalan politikai szerepe*, p. 222, nota 55). Drágffy și Losonczi fuseseră numiți împreună voievozi, la 17 ianuarie 1493, după înlăturarea lui Báthory (Horvath, Neumann, *Bátori István*, p. 116-127). În curând, între Drágffy și Losonczi au izbucnit dispute majore, inclusiv din cauza Ciceului dat domnului Ștefan. Cuscrul domnului Moldovei s-a impus.

[350] Vezi și *Hurmuzaki*, VIII, *1376-1650* [editor Ioan Slavici?], București, 1894, nr. 34, p. 29. Pe larg, vezi I.-A. Pop, Al. Simon, *Hungaria, Polonia, Dacia et Crouatia: Veneția, Casa de Habsburg și Moldova la sfârșitul secolului al XV-lea*, în *AIIX*, LII (2015), suppl. [2016], p. 43-89, la p. 80-81, nota 174; idem, *Re de Dacia*, p. 52, 96-97.

[351] Un detaliu merită poate adus în atenție în acest cadru: dispariția *Daciei* (*i.e.* Danemarca) din titulatura legaților. Marco Barbo a fost *legatus de latere* pentru *Germania, Hungaria, Bohemia, Polonia; Datia, Norvegia, Svetia* (1471-1474). După el (și evenimentele cruciate de la 1474-1475), *Dacia* nu a mai figurat în titulatura celorlalți legați ajunși și la curtea lui Matia. A reapărut (pe fondul conflictelor dintre Sixt al IV-lea și Matia) în titulaturile lui Angelo Geraldini (1482-1484), *nuntius cum potestate legati de latere* în *Germania, Bohemia, Polonia, Datia*, și Bartolomeo Maraschi (1483-1485), *nuntius cum potestate legati de latere*, în *Germania, Hungaria, Bohemia, Polonia, Datia* (lista în Kalous, *Pecchinoli*, p. XVII). Pecchinoli și succesorii săi nu au mai avut *Dacia* (ortografiată *Datia*) între atribuții. Pomenirea, încă de la prima întâlnire cu Matia, de către Pecchinoli a papei Pius al II-lea cu a sa coroană a Bosniei, pomenire cu sens explicit de amenințare la adresa monarhului huniad, ne obligă să legăm dispariția *Daciei* și de coroana regală a *Daciei*, „dată" de Pius al II-lea lui Matia (cf. deja Ludwig von Pastor, *Acta inedita historiam pontificium romanorum praesertim saec. XV, XVI, XVII illustrantia*, I, *1376-1464*, Freiburg-in-Breisgau, 1904[2], nr. 125, p. 150-162).

[352] Totodată, nu întâlnim în rapoartele lui Pecchinoli verificări de tipul acelora întreprinse de episcopul Giacomo Botta în cazul veștilor despre succesul regal ungar al lui Ioan Corvin.

[353] În bună măsură, am putea spune, impresia că rapoartele acestea ofereau un tablou relativ complet al politicii huniade este dată de puținătatea surselor referitoare la relația dintre Matia și Baiazid. Această relație a avut o poziție centrală, atât în instrucțiunile papei pentru legat, cât și – în mod firesc – în rapoartele trimise lui Inocențiu de către Pecchinoli. În cazul rapoartelor păstrate ale legatului Pecchinoli, suntem însă – în mod nefiresc (am adăuga) – departe de abudența de informații din *dispacci* italieni „seculari" din epocă (vezi numai cazul rapoartelor citate în legătură cu Ștefan al III-lea). Din această cauză, este posibil ca (inclusiv) rapoartele cunoscute ale legatului să fi avut „anexe", astăzi pierdute.

[354] Reamintim câteva studii (disponibile la vremea „ediției Fraknói" a rapoartelor lui Pecchinoli): Kálmán Géresi, *Hunyadi Mátyás király diplomacziai összeköttetései III-ik Iván Vasilkevics orosz czárral*, în „Századok", XIII (1879), 3, p. 239-249; Paul Karge, *Die Ungarisch-Russische Allianz von 1482-1490*, în „Deutsche

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În schimb, poate de aici a rezultat folosirea repetitivă – doar în raportul lui Pecchinoli din 27 noiembrie 1489 – a cuvântului *schismă* și a derivatelor sale de către rege[355]. Dar Matia nu i-a pomenit pe Ivan ori pe Ștefan. Regele nu i-a amintit nici măcar când s-a plâns – tot atunci (în noiembrie 1489) – de polonezii care se lăudau că obținuseră excomunicarea sa de către papă[356].

Mai mult decât sigur că la unele din informații legatul nu a avut acces[357]. Pe altele, el (care pare să nu-i fi iscodit pe apropiații lui Matia dacă cunoștințele acestora nu erau utile pentru obiectivele clar trasate ale mandatului său[358]) s-a făcut probabil că nu le vede. Unele erau imposibil de neremarcat la curtea unui Matia, tot mai avid de demonstrații de forță[359].

Prin acestea erau transmise deopotrivă mesaje clare și semnale aparent mai subtile. Manevrele *oștii negre* făceau parte din prima categorie[360]. Caii aparțineau celei de a doua[361]. Drept însemn de mare onoare pentru oaspeții săi (în special dacă erau și ai Beatricei), Matia făcea paradă de cai *ungari, valahi, transilvani și turci, care valorau o*

Zeitschrift für Geschichtswissenschaften", VII (1892), p. 326-333; idem, *Kaiser Friedrich's III. und Maximilan's I. Ungarische Politik und ihre Beziehungen zu Moskau*, în „Deutsche Zeitschrift für Geschichts-wissenschaften", IX (1893), p. 259-287. Noile și necesarele abordări vor fi – din păcate – cu greu „apolitice".

[355] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 224, 225. De curând (1488), chiar înaintea sosirii lui Pecchinoli la curtea sa, Matia intervenise și ecleziastic în favoarea creștinilor ruteni de rit *grec* de la hotarul dintre Ungaria și Polonia (Vasile Rus, *Giovanni Corvino di Hunyad ed il monastero di Peri*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit*, p. 63-70). Cât privește strict termenul *schismatic*, el mai apare o singură dată în contextul misiunii lui Pecchinoli. El figurează în instrucțiunile papei din 1 septembrie 1488 privitor la *ereticii și schismaticii* din Boemia (Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 9, p. 37). În chip limpede, acești *schismatici* nu erau creștini de rit *grec*, ci *uniunea fraților*, care, spre deosebire de *utraquiști*, se rupsese complet de Biserica Romei (Ota Halama, *The Unity of Brethren (1458-1496)*, în *A Companion to the Hussites*, editori Michael Van Dussen, Pavel Soukup, Leiden/Boston, 2020, p. 371-402). Ca urmare, *nu sunt schismatic* poate să fi fost și o aluzie a lui Matia la Vladislav al II-lea Jagiello, co-regele Boemiei. El îi tolera (proteja) pe *ereticii* și *schismaticii* din părțile sale.

[356] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 224-225 („schismaticul" și „excomunicatul" Matia și Polonia), 227-228 (negocierile asupra Chiliei și Cetății Albe dintre Baiazid și Matia).

[357] Am putea chiar afirma că el a fost ținut în mod voit la distanță de oficial „extrovertitul" Matia, care avea aparent o tot mai „particulară" politică de cadre. Amintim ca urmare două „dosare de cadre": 1) Așa-zisul *valah* Iacob Székely a purtat negocierile pentru împărțirea regatelor lui Matia cu Maximilian de Habsburg (cf. și Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 148). A trecut apoi de partea lui Maximilian; 2) Relația cu Jagiellonii a fost lăsată, în bună măsură, în grija cancelarului Ioan Filipec, episcopul Oradiei. În acesta, Matia nu prea mai avea încredere, fiind contestat de Roma drept „cripto-eretic", o problemă recurentă pe parcursul misiunii lui Pecchinoli (Kalous, *Jan Filipec*, p. 29-31). Filipec și-a dat demisia după ce a obținut încoronarea lui Vladislav. Cazurile ar trebui să dea de gândit.

[358] Vezi instrucțiunile și credențialele din Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 9-12, p. 16-52.

[359] Amintim astfel Enikő Békés, *The Lion and King ‚Matthias Corvinus: A Renaissance Interpretation of a Classical Physiogonomic Image*, în „Annual of Medieval Studies at CEU", X (2004), p. 77-94; Valery Rees, *Transformation and Self-fashoning: Matthias Corvinus and the Myth of Hercules*, în „Annual of Medieval Studies at CEU", XI (2005), p. 167-186.

[360] Vezi Attila Bárány, János B. Szabó, László Veszprémy, *A késő középkor hadtörténete. 1387-1490. Zsigmond király uralkodása; A Hunyadiak kora*, în *Magyarország hadtörténete*, I, *A kezdetektől 1526-ig*, editor Róbert Hermann, Budapest, 2017, p. 223-288, la p. 281-283.

[361] O demonstrație de putere, asemănătoare, cu cea de mai jos a făcut cardinalul Toma Bakócz, arhiepiscop de Esztergom, la intrarea sa în Roma în 1512. În cortegiul său […] *erano de belli cavalli turchi, ongari et valacchi* […](Ágnes Szabó, György Domokos, „L'entrata del cardinal Tamás Bakóc a Roma nel 1512 in due fonti manoscritte", în „Verbum. Analecta Neolatina", XXIII (2022), 2, p. 433-453, la p. 443, 452; formulare identică în ambele surse). Printre altele, Bakócz, de loc din Ardudul familiei Drágffy, care dorea să fie ales papă, „a fost prins" în *conspirația* anti-jagiellonă a lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan al III-lea (1497-1498). Apoi, după moartea lui Bogdan al III-lea (1517), a negociat mâna fiicei lui Alexandru și a *Mariei* (?) Drágffy (vezi aici Pop-Simon, „*Partes Transilvane intrabunt*" (I-II).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comoară[362]. Trimișii regelui făcuseră un spectacol similar când căutaseră să obțină, fără succes, custodia lui Djem[363].

S-ar putea însă ca, în fața legatului, Matia Corvin să fi fost mai temperat, deși rapoartele lui Pecchinoli nu prea indică aceasta[364]. În orice caz, Matia cam exagerase în ultimii ani, în special la cucerirea Vienei (1485)[365], plătită în bună parte prin abandonarea Chiliei și a Cetății Albe (după cum însuși cronicarul regelui Antonio Bonfini sugera, dar după moartea lui Matia[366]). În orice caz, la Viena, Matia îi îmbrăcase pe *creștini* (pe sârbi) în turci ca să arate că avea și sprijinul Porții[367] și își pusese banderia evreiască[368] să defileze pe ulițele orașului deja cunoscut pentru antisemitismul său[369].

Puse în contextul documentat al ultimilor săi ani de domnie[370], „tăcerile *valahe*" ale lui Matia din rapoartele lui Pecchinoli, singurul care i-a pomenit pe *valahi* (dar explicit abia după moartea regelui) și pe voievodul Moldovei (de la prima întâlnire a legatului cu monarhul huniad și doar atunci), sunt – simplu spus – grăitoare. „Drama" de la curtea lui Matia avea și alți actori.

Ștefan al III-lea *cel Mare* înainte și după moartea regelui Matia Corvin

Dacă ar fi să urmăm cuvintele legatului pontifical Angelo Pecchinoli din 30 ianuarie 1489 ([...] *Subdidi exempla de corona, quam felicis recordationis Pius II regi Bosne donasset, quod sue maiestati fuisset gravissimum, subdidi et illius vaivode Moldaviensis, qui auxilia Venetorum contempto rege suo petiisset* [...])[371] și afirmațiile regelui Cazimir al IV-lea Jagiello din 26 iulie 1489 ([...] *Interea etiam intellexi, quomodo Sanctitas Vestra woyevodam Moldaviae, omagialem meu reqnique mei, in tuicionem regi Hungariae commendaverit, illum a me regnoque meo removendo in meum regnique mei grave praeiudicium cum regeque Hungariae* [...])[372], ambele exprimări fiind înscrise în mesaje

[362] [...] *Fu invero grandissimo honore e gionti apresso le porte passorno da circa 60 cavalli del re senza sella che andavano alo Danubio e studiose ge ne era parte hungari, vallachi, transilvani e turchi che valeano un thesoro* [...] (Hajnalka Kuffart, „Il diario di Giovanni Maria Parenti sul viaggio verso il Regno d'Ungheria (1486)", în „Verbum. Analecta Neolatina", XXIII (2022), 2, p. 289-327, la p. 322). Legat de data însemnării (23 iulie 1486), trebuie precizat că ea se așeza în vremea negocierile moldo-otomane și ungaro-otomane care au dus la pacea dintre Ștefan al III-lea și Baiazid al II-lea și la prelungirea armistițiului dintre Matia și sultan (Pienaru, „O misiune diplomatică", p. 146; Cristea, *Acest domn de la miazănoapte*, p. 226).

[363] Este vorba de misiunea de la 1487 din Regatul Franței (Kalous, „Jan Filipec", p. 29-30).

[364] De unde și citatul evidențiat de Housley în „Matthias Corvinus and Crusading", p. 239.

[365] Vezi Peter Csendes, Ferdinand Opll, *Wien im Mittelalter*, Wien – Köln, 2021, p. 179-181.

[366] *Bonfini*, IV, p. 121 (aspect remarcat de către Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 282).

[367] Pentru repere: Aleksandar Krstić, „*Which realm will you opt for?* The Serbian Nobility between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century", în *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, editori Srdan Rudić, Selim Aslantaș, Belgrade, 2017, p. 129-163, aici la p. 149-150; Wolf, *Die Doppelregierung*, p. 151-152.

[368] În acest – totuși– neglijat subiect, a se vedea Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 280-282; Idem, *Al treisprezecelea apostol*, p. 85.

[369] Petr Elbel, Wolfram Ziegler, „*Am schwarczen suntag mardert man dieselben juden, all die zaigten vill guets an under der erden*. Die Wiener Gesera: eine Neubetrachtung", în Avigdor, Benesch, Gitl. *Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien im Mittelalter. Samuel Steinherz zum Gedenken (1857 Güssing – 1942 Theresienstadt)*, editori Helmut Teufel, Pavel Kocman, Milan Řepa, Brünn – Prag – Essen, 2016, p. 201-286 (Viena fusese „curățată" de evrei la 1421).

[370] Merită studiată și relația lui Matia cu *valahii* din părțile săsești ale Sibiului (1486-1490).

[371] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24, p. 97. Vezi și Simon, *Duca Stephano vaivoda*, p. 147.

[372] *Codex*, I, nr. 250, p. 294. Cazimir aflase că papa *îl va fi încredințat* (*commendaverit*) pe Ștefan lui Matia pentru protecție. Regele încerca să spună că auzise (doar) un zvon. Altfel, pierderea jagiellonă certă a domnului însemna pierderea sigură a întâietății cruciate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trimise papei Inocențiu al VIII-lea în interval de șase luni[373], Moldova era un fief papal (o feudă), care putea fi încredințată spre protecție – pe plan regional – fie regelui Ungariei, Matia Corvin, fie regelui Poloniei, Cazimir[374]. Această – posibilă – poziție ar fi în consonanță cu – totuși îndepărtatele – zile ale lui Ladislau (*Lațcu*) și ale Ducatului Moldovei, subordonat direct papilor Urban al V-lea și Grigore al XI-lea (1370-1372)[375], dar și cu demnitatea (dregătoria) pontificală de *atlet* primită de Ștefan al III-lea al Moldovei de la Sixt al IV-lea (1475-1476)[376].

O asemenea „suspendare" a Moldovei între Regatele Ungariei și Poloniei mai poate fi întâlnită în acordul dintre reprezentanții lui Matia și Cazimir din 21 februarie 1474[377]. Înțelegerea a fost încheiată la Spišská Stará Ves în prezența legatului pontifical Marco Barbo[378]. În mod aparent excepțional, acestui cardinal venețian, Pecchinoli, urmașul

[373] La sfârșitul lunii iulie 1489, Cazimir îi reproșa papei în primul rând coroana regală a *Rusiei*, care ar fi fost promisă lui Ivan al III-lea al Moscovei. Pe 4 ianuarie 1489, solii acestuia se întorseră deja de la Roma la Veneția (Marino Sanudo Il Giovanne, *Le vite dei dogi (1474-1494)*, II, ediție Angela Caracciolo Aricò, Padova, 2001, p. 610). Regele Poloniei dispunea în Peninsula Italică și de „rețeaua" lui Filippo Buonaccorsi Callimachus, a cărui influență, cea venețiană în special, avea să contribuie la armistițiul acceptat de Baiazid al II-lea la sfârșitul lunii martie 1489 (vezi și Tadeusz Wyrwa, *La pensée politique polonaise à l'époque de l'Humanisme et de la Renaissance. Un apport à la connaissance de l'Europe moderne*, Paris, 1978, p. 211-212). Este greu de crezut astfel că monarhul jagiellon ar fi așteptat până la mijlocul verii lui 1489 ca să reacționeze. În ambele cazuri abordate de Cazimir pe 26 iulie 1489, în cel al lui Ștefan al III-lea și, mai ales, în cel al lui Ivan al III-lea, vorbim despre evoluții politice ulterioare începutului acelui an 1489, cel târziu din mai-iunie (pentru ca, indiferent de întârzieri, veștile să poată ajunge de la Roma la Cracovia).

[374] Altminteri, inclusiv mai vechile presupuneri, postulate uneori (dar, logice altfel), că Ștefan s-ar fi adresat direct lui Inocențiu pentru desfacerea jurământului prestat de domn lui Cazimir, nu puteau sta în picioare, deoarece papa a decis – ulterior – să-l încredințeze pe Ștefan lui Matia, după cum știau și cavalerii teutoni ai Romei, vasali în egală măsură lui Cazimir și lui Matia ([Kaspar Weinreich,] *Die Danziger Chronik von Pfaffenkriege*, editor Theodor Hirsch, în *Scriptores Rerum Prussicarum*, IV, Leipzig, 1870, p. 676-694, la p. 687-688). Cavalerii teutoni lipsesc la rândul lor din rapoartele cunoscute ale lui Pecchinoli.

[375] Vezi Jan Sykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: lupta pentru independență și afirmare pe plan extern*, în *RdI*, XXIX (1976), 6, p. 1135-1151.

[376] Pentru „destituirile" de *atleți*, a se vedea Al. Simon, *Pellegrini ed atleti del Signore ai confini della cristianità: Skanderbeg, Stefano III di Moldavia e le loro relazioni con Roma e Venezia*, în „Mélanges de l'École Française de Rome – Moyen Age", CXXV (2013), 1, p. 71-92.

[377] *Item de provincia Wolahiae sive Moldaviae deliberatum est et conclusum, quod dicta provincia et wayvoda eius habeat veram treugam ab istis regibus et regnis usque ad duos annos integros a die praesentium, ita quod interea non inferatur ei ab altero regum vel regnorum bellum aut violentia, hoc tamen adiecto, quod nec ipse praefata regna aut alterum eorum sive pertinentes ad ipsa vel alterius ipsorum invadat damnificet aut molestet; alioquin pars laesa, praemissa admonitione, ut de illatis satisfaciat, poterit se defendere et contra illum invasorem et damnificatorem absque laesione mutuae pacis istorum regnorum agere, quoad compescatur. Praeterea deliberatum est, quod super iuribus utriusque regni super dicta provincia Moldaviae in dieta instituta videatur et examinentur dicta iura aequitate requirente; et pro quacumque parte ibi diffinitum fuerit, nihilominus praetacta treuga observetur* […] (în original: Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa, Zbiór Dokumentów Pergaminowych, nr. 5583; ultima ediție *Varsóban őrzött magyar vonatkozású oklevelek* (= *Fontes Memoriae Hungariae*, I-III, editor A. Bárány), III, *1437-1489*, editor Ádám Novák, Debrecen, 2019, nr. 70, p. 146-147). Acordul a provocat nemulțumirea lui Frederic al III-lea de Habsburg, dușmanul de moarte al lui Matia. Împăratul îl susținea drept rege al Boemiei pe Vladislav, fiul lui Cazimir. Îi reproșa, până și în septembrie 1474, înțelegerea cu Matia. La începutul lui noiembrie 1473, în ajunul marii campanii a domnului Moldovei contra lui Radu al III-lea *cel Frumos*, Frederic mai socotise și că Ștefan era *căpitanul său din Valahia* (Al. Simon, *Habsburgs, Jagiellonians and Crusading: The Wallachian Case in the 1470s*, în *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, editor A. Bárány, Debrecen, 2016, p. 53-68, la p. 58-62).

[378] Redăm din preambulul acordului: […] *in unum convenimus in praesentique dieta pari voluntate et consensu, praesente in omnibus venerabili et egregio domino Bartholomeo de Massa decretorum doctore vice et nomine reverendissimi in Christo patris domini Marci, tituli sancti Marci sanctae Romanae ecclesiae cardinalis, patriarchae Aquilegiensis et apostolicae sedis legati etc., infrascriptos articulos concepimus conclusimus et mutuo fecimus, acceptavimus laudavimus et approbavimus, facimusque concludimus acceptamus laudamus et approbamus per praesentes* […] (*Varsóban őrzött magyar vonatkozású oklevelek*, III, nr. 70, p. 145; pentru armistițiu, a se vedea foarte recent A. Novák, *Diplomats and Supporters of Matthias Corvinus: Seals of the Treaty of Ófalu/Spišská Stará Ves, 1474*, în „Zapiski Historyczne", LXXXVII (2022), 2, p. 5-21).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

său ca legat, i-a trimis o copie a raportului său către Inocențiu al VIII-lea din 30 ianuarie 1489[379]. Raportul conținea și amenințările papale (ori doar ale legatului)[380] la adresa lui Matia, printre care sprijinul venețian avut la Roma de Moldova lui Ștefan al III-lea.

În urmă cu 15 ani lucrurile se precipitaseră în Răsărit, după ce Ștefan îndrăznise să-l atace pe Radu al III-lea *cel Frumos*, favoritul lui Mehmed al II-lea (noiembrie 1473)[381]. Iar Mehmed triumfase de curând asupra lui Uzun Hassan, marea speranță a Creștinătății[382]. În replică la campania din *Vlahia Mare* a lui Ștefan (socotită pe Bosfor, la Raguza, dar și la Veneția, drept un prim mare pas spre reîntronarea lui Vlad al III-lea *Țepeș*, proaspăt căsătorit cu vara primară a regelui Matia[383]), trupele otomane au ars Oradea[384]. Peste două săptămâni, a fost încheiat compromisul polono-ungar de la Spišská Stará Ves. Prin acesta, cu acordul Romei (reprezentată de Marco Barbo), litigiul moldav dintre Matia și Cazimir era suspendat pe durata a doi ani, voievodul Moldovei nemaiavând practic vreun suzeran („pe plan local")[385]. După această rezolvare creștină, nici Ștefan și nici Matia nu au renunțat la atacurile lor de la linia Dunării de Jos[386]. Ele au determinat retragerea oștii otomane de la asediul Scutariului din Albania venetă și trimiterea acesteia împotriva Moldovei[387]. Drept răsplată, Matia a și primit 15 000 de ducați de la Republica Veneția în octombrie 1474[388]. Victoria de la Vaslui, care a urmat în ianuarie 1475, a dus la ridicarea lui Ștefan drept atlet al Papalității[389] și la impunerea rapidă de către *Serenissimă* a „binomului" antiotoman *Ungaria et Valachia*, sub al cărui semn senatul venet a așezat frontul împotriva Porții[390].

Iminentul congres cruciat de la Roma crea la 1489 (și încă de la 1488)[391] premisele unei înălțării – creștine – similare a lui Ștefan „între" Ungaria și Polonia. După eșecul antiotoman al domnului, dar și al lui Matia, din vara anului 1484, era în fapt un revi-

[379] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 24-25, p. 77-121; idem, *Plenitudo potestatis*, p. 348-351.

[380] Legatul nu a redat *verbatim* aceste amenințări în raportul către papă, copiat pentru Barbo.

[381] O. Cristea, N. Pienaru, *Țara Românească și bătălia de la Bașkent*, în „Analele Putnei", VIII (2012), 1, p. 17-36. Anterior, și Radu și Ștefan îl sprijiniseră pe Mehmed contra lui Uzun.

[382] A se vedea aici Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*, Leiden/Boston/Köln, 2001, p. 181-183.

[383] T. Fedeles, *Drakwlyahza*, în *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére*, editori Tibor Almasi, Eva Revesz, Gyorgy Szabados, Szeged, 2010, p. 107-114 (pe baza sursei găsite de Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 17-18); Al. Simon, *In the World of Vlad: The Lives and Times of a Warlord* (= *Forum: Rumänien*, XLIII), Berlin, 2021, p. 206-212.

[384] A se vedea aici Aurel Decei, *Incursiunea (Akîn) a lui Mihaloglu Ali Beg asupra Orăzii în anul 1474, pe temeiul istoriei lui Ibn Kemal*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, editor Nicolae Edroiu, Cluj, 1974, p. 296-301; Al. Simon, *The Crusader Background of the Ottoman Raid on Oradea in 1474*, în „Crisia", XXXVII (2007), p. 113-138.

[385] Pilat, *Respublica Christiana*, p. 98-99; Pilat, Cristea, *The Ottoman Threat*, p. 136-138.

[386] Al. Simon, *Western and Eastern Riders of the Storm*, în *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, editori Rudolf Gräf, Dumitru Țeicu, Adrian Magina, Cluj-Napoca, 2011, p. 79-96, la p. 84-88; Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 238-241.

[387] O.-J. Schmitt, *Die venezianischen Jahrbücher des Stefano Magno (ÖNB Codd. 6215-6217) als Quelle zur albanischen und epirotischen Geschichte im späten Mittelalter (1433-1477)*, în *Südosteuropa von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, editori Konrad Clewing, O. J. Schmitt, München, 2005, p. 133-183, la p. 159-163, 174-179; Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 104-105.

[388] *I libri commemoriali della Repubblica di Venezia. Regesti* (= *Monumenti Storici Publicati dalla Deputazione Veneta di Storia Patria*, I, 1-6), editor Riccardo Predelli, V [*Registri XIV-XVII*], Venezia, 1901, nr. XVI-73, p. 215. Era jumătate din suma promisă inițial de Veneția.

[389] Cel mai recent: I.-A. Pop, Al. Simon, *De la Raguza la Roma: ridicarea lui Ștefan cel Mare (1474-1475)*, în *AIIX*, LVIII (2021), p. 31-48.

[390] Idem, *Ungaria et Valachia*, p. 9-14, 53-58; idem, *Re de Dacia*, Anexă, p. 199-201.

[391] Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 383-392; Simon, *Țările Române*, p. 102-105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riment[392]. În acest cadru, avantajul – roman inclusiv (papa Inocențiu al VIII-lea nu era dispus să încredințeze „pe gratis" protecția Moldovei)[393] – al regelui Matia în relația cu Ștefan a fost că, spre deosebire de Cazimir, feciorul lui Iancu i-a putut oferi „favoritului *valah* al Veneției" o compensație – parțială măcar – în Transilvania pentru pierderile suferite în urmă cu nici cinci ani[394]. Lucrurile nu au fost însă deloc simple și din cauza bolnavului Matia, care, pentru succesiunea fiului său Ioan, căuta să se înțeleagă și cu Habsburgii, și cu Jagiellonii, și cu Baiazid al II-lea[395], dar și din cauza lui Ștefan, care sprijinea „iredenta" ruteană din Polonia[396], regatul pe care, tot atunci, Matia voia să-l împartă cu cavalerii teutoni și cu Ivan al III-lea al Moscovei, cuscrul domnului Moldovei[397]. Puse împreună, scrisorile trimise papei de către Pecchinoli în ianuarie 1489 și Cazimir în iulie 1489 ne arată că „detaliile pontificate" ale noii înțelegeri dintre Matia și Ștefan au fost perfectate – în bună măsură – cel mai devreme la mijlocul acelui an[398].

Destule aspecte au rămas fie neclare, fie secrete[399]. Din acest motiv, așa cum a raportat însuși Pecchinoli, la moartea lui Matia s-a putut vorbi de un iminent atac otoman, sprijinit și de Moldova, asupra Regatului Ungariei (aprilie 1490)[400]. Sigur este însă că Baiazid al II-lea se temea la acea vreme de un atac moldav la Cetatea Albă. A poruncit grabnica ei întărire tocmai la vremea începerii lucrărilor congresului cruciat de la Roma (martie 1490)[401].

Cert este și că, în privința porturilor pierdute de Ștefan în fața lui Baiazid la 1484, Matia avea gândurile sale[402]. Le socotea, și nu era singurul[403], feude *ungare* încredințate lui Ștefan[404]. În toamna anului 1489, după propriile sale afirmații, consemnate de către

---

[392] Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 121; Gorovei, *Gesta Dei per Stephanum Voievodam*, p. 390-394; Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 112; Cristea, *Acest domn de la miazănoapte*, p. 254-256.

[393] Raportul din 30 ianuarie 1489 al lui Angelo Pecchinoli este elocvent în acest sens. El contrapunea Bosnia și Moldova „ale papei Inocențiu al VIII-lea" Anconei „regelui Matia".

[394] După căderea ungară a lui Petru al IV-lea Rareș și refugierea sa în Transilvania (1538), s-a impus tradiția (habsburgică) că Ștefan al III-lea primise domeniile de la Matia Corvin drept compensații pentru pierderea Chiliei și a Cetății Albe (*Acta et epistolae*, I, nr. 264, p. 304-305). Deși tradiția nu era lipsită de un sâmbure de adevăr, Ciceul și Cetatea de Baltă erau departe de a avea potențialul comercial (*i.e.* financiar) al celor două porturi.

[395] Orientativ, vezi Nehring, *Matthias Corvinus*, p. 192-195; Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 148-149.

[396] Cel mai recent: Pilat, *Ștefan cel Mare, Mesih Pașa, „răscoala" lui Mucha*, p. 71-73.

[397] Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik*, nr. 203, p. 119 (16 decembrie 1488).

[398] Reamintim formularea lui Cazimir din iulie: *îl va fi încredințat* (*Codex*, I, nr. 250, p. 294).

[399] A se revedea – astfel – și practicile editoriale austriece de la 1848-1849 și din vremea Austro-Ungariei din Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns* și Pastor, *Acta inedita*, I. Reamintim și că sursele din arhivele transilvane referitoare la Ștefan, după ce a fost „împroprietărit" în *Ardeal*, se reduc la un mănunchi de acte (publicate în special de Veress în 1914, în *Acta et epistolae*, I) care vorbesc numai despre conflictele stârnite de Ștefan și administrația moldavă în provincia răsăriteană a Regatului Ungariei. Corespondența post 1489-1490 dintre sașii transilvăneni și Ștefan, atât de bogată până la acea vreme (și adesea la limita feloniei față de Matia), nu mai există (cf. deja Pop, Simon, *Re de Dacia*, p. 165).

[400] Izvoarele erau cunoscute cel târziu din 1914 (*Acta Beatrici*, nr. 101, p. 147-149; *Acte și fragmente*, III, p. 65; surse reunite în Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 46-47, p. 257-260).

[401] Pienaru, *Moldova și Hanatul din Crimeea*, p. 130, nota 26; Simon, *Țările Române*, p. 102; Pilat, Cristea, *The Ottoman Threat*, p. 237; Andreescu, *Inocențiu al VIII-lea*, p. 10.

[402] Ceea ce se putea vedea încă de la negocierile cu Baiazid al II-lea din toamna târzie a lui 1484, după căderea otomană a porturilor. Vezi aici Al. Simon, *Chilia și Cetatea Alba în vara anului 1484. Noi documente din arhivele italiene*, în *SMIM*, XXVI (2008), p. 177-196, la p. 189; cf. inclusiv Salihović, *Hungarian Frontier*, p. 50-51.

[403] Vezi, din mediul (otoman) post-bizantin, și *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, *Scriitori și acte bizantine, secolele IV-XV*, editori Horațiu Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teotoi, București, 1982, nr. LXXII-5-7, p. 560-562; nr. LXXIII, p. 567.

[404] Al. Simon, *De la porturile Italiei la porturile ungurului. Drumurile valahe ale cruciadei în secolul XV*, în *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc*, editori Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Șipoș, Chișinău/Oradea, 2009, p. 107-133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

același Pecchinoli, Matia putea ajunge la o înțelegere – fie și ea parțială – cu Baiazid[405]. Sultanul era aparent dispus să-i „retrocedeze" regelui Ungariei măcar unul dintre porturile cucerite mai devreme. În contrapartidă, Baiazid dorea – în primul rând – ca Matia să rupă relațiile cu fratele sultanului, Djem, ajuns însă în custodia papei[406]. În cele din urmă, indiferent de motive (Matia clama că datorită onoarei sale de creștin), o astfel de pace între cei doi monarhi *înrudiți* nu a fost încheiată[407]. Acea vreme marcată de varii propuneri, proiecte ori aranjamente secrete (împărțirea regatelor huniade, să le zicem, propusă de Matia lui Maximilian I de Habsburg fiind doar una dintre acestea)[408] a lăsat în urma ei o sumă de incertitudini. Ele sunt prea numeroase pentru a impune interpretări dorite a fi definitive[409]. În schimb, neclaritățile sunt demne de interes[410]. Una din ele privește Veneția, ajunsă ostilă lui Matia și cruciadei, și relația ei cu Ștefan[411].

În toamna anului 1492, la doi ani după moartea lui Matia, relația dintre Republica Sfântului Marcu și Înalta Poartă părea definitiv compromisă[412]. Atunci, au început „să se scurgă" din Lagună în Peninsula Italică vești despre raporturile absolut speciale dintre *Serenissimă* și voievodul Ștefan[413].

Intitulat chiar *rege al Moldovei*, el redevenise *căpitanul* republicii. Aceasta nu ar fi încetat vreodată de fapt să-l finanțeze și să-l sprijine politic[414]. Din cauza noii rupturi dintre Veneția și Poartă, se vorbea acum de stipendierea cu până în *80 000 de ducați* a lui Ștefan de către vechea sa protectoare[415].

---

[405] Kalous, *Pecchinoli*, Anexă, nr. 40, p. 227-228. Numeroșii soli trimiși de Baiazid la rege în lunile următoare ne arată că afirmațiile lui Matia erau – cel puțin – în parte adevărate.

[406] Vezi astfel și F. Babinger, *Mehmeds II., des Eroberers Mutter*, în idem, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I, München, 1962, p. 214-215; Pál Fodor, *The View of the Turk in Hungary: The Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context*, în *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople. Actes de la Table Ronde de Istanbul, 13-14 avril 1996*, editori Benjamin Lellouche, Stéphan Yerasimos, Montreal/Paris, 1998, p. 99-131, mai ales p. 114-118.

[407] Al. Simon, *La parentéle ottomane du roi Mathias Corvin*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit*, p. 25-33. Originile *valahe* ale acestei înrudiri, asumate de ambele părți, dar lansate de către Matia după victoria de la Câmpul Pâinii, erau la rândul lor cunoscute din vremea Primului Război Mondial (*Notes et extraits*, V, *1476-1500*, Bucarest, 1916, nr. 73, p. 54-55).

[408] Vezi Manfred Hollegger, *Damit das Kriegsgeschrei den Türken und anderen bösen Christen in den Ohren widerhalle. Maximilians I. Rom- und Kreuzzugspläne im Spannungsfeld zwischen propagierter Bedrohung und unterschätzter Gefahr*, în *Maximilians Welt. Kaiser Maximilian I. im Spannungsfeld zwischen Innovation und Tradition*, editori Johannes Helmrath, Ursula Kocher, Andrea Sieber, Göttingen, 2018, p. 191-208, la p. 200, 203.

[409] Vezi, din perspectivă istoriografică maghiaro-română, recentele studii ale lui Ambrus Miskolczy, *A román középkor időszerű kérdései. Régi-új viták és közelítések*, Budapest 2021; idem, *A Hunyadi-per. A mítoszok valósága és a valóság mítoszai párbeszédben*, Budapest, 2022.

[410] La o primă vedere, ele ating cu precădere „relațiile apusene" ale Moscovei (cu referire la Moldova, vezi aici recentele studii ale lui Ciobanu și Pilat), „raporturile occidentale" ale Porții (cu accent pe Moldova: N. Pienaru, *Călătoria lui Ştefan cel Mare la Istanbul*, în „Analele Putnei", XIII (2017), 1, p. 33-44) și „credibilitatea venețiană" (de curând: O. Cristea, *Apus de Soare: eveniment, mărturii, posibile implicații*, în „Analele Putnei", XVII (2021), 2 [2022], p. 153-168). Cât privește problema transilvană, ea este de la „sine-înțeleasă".

[411] Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 414; Cristea, *Acest domn de la miazănoapte*, p. 244.

[412] Orientativ, vezi Thálloczy, *Frammenti*, p. 57-60; [Domenico Malipiero,] *Annali veneti dall' anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (= *Archivio Storico Italiano*, VII), ediție Agostino Sagredo, Firenze, 1843, p. 141-142.

[413] Pentru informațiile mai vechi și cunoscute, privitoare la acei ani, vezi I. Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV-XVI*, București, 2001, p. 114-115.

[414] Vezi I.-A. Pop, Al. Simon, *Ștefan cel Mare, căpitanul Veneției, regele Moldovei și crăișorul valahilor, în toamna anului 1492*, în *RI*, NS, XXXI (2020), 1-2 [2021], p. 61-85.

[415] Informația, practic total ignorată în istoriografia română, era cunoscută de la Vikentij Makušev (*Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis Italicis deprompta, collecta atque illustrata*, I-2, *Genua, Mantua, Mediolanum, Panormus et Taurinum*, Beograd, 1882 (MHS), nr. 15, p. 137). El a omis însă celelalte surse.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am putea trece destule dintre aceste informații din toamna lui 1492 pe seama abilei propagande venețiene[416]. Printre altele, începând de la vremea compromisului de la Spišská Stará Ves (februarie 1474), Veneția îi inventase lui Ștefan victorii antiotomane[417]. Lucrurile sunt însă sensibil mai nuanțate. Prin marea sa politică diplomatică, militară și culturală din ultimii ani de domnie, Matia și-a falimentat în bună măsură Regatul Ungariei[418]. Aceasta a făcut ca moartea sa să fie percepută și prezentată drept o eliberare de sub *tiranie*[419]. Ștefan nu dispunea de resursele lui Matia, sporite de cuceririle din Austria sau Boemia[420]. Mai mult, domnul pierduse principalele sale surse de venit, porturile de la Gurile Nistrului și ale Dunării[421]. Totuși, Ștefan nu și-a distrus țara[422].

[416] Citām principalele pasaje: [...] *la Illustrissima Segnoria de Venetia ha conducto novamente per suo capitaneo, il Segnore Stephano, Vayvoda de Mundavia, homo sagacissimo et callidissimo in lo mestere del arme, cum stipendio de LXX milla o vero LXXX milla ducati* [...] (17 octombrie 1492); [...] *Quello amico che mi dixe heri essere stato conducto dala Signoria de Venetia il Segnore Stephano, vayvoda de Mundavia, de novo hogi mi è venuto ad trovare et subgiontomi esserli affermato il medesimo da certi frati che de recenti veneno da Venetia, havendolo havuto uno d'epsi da un suo compadre del numero deli X de Consiglio, et dice essere conducto insieme con uno deli fioli cum stipendio de LXXX millia ducati l'anno. Questo Signore Stephano pare se intituli Re de Mundavia et habi havuto altre volte soldo dalla Signoria de Venetia, insieme cum la bona memoria del Serenissimo Re Mathia de Hungaria, et sia stato havuto in bona existimatione da Venetiani longamente, per rispetto che ad qualle confine de Turchi verso la Valacchia se è semper deportato vogorosamente* [...] (18 octombrie 1492); [...] *L'amico nostro mi ha facto intendere havere havuto de bocha de Messer Sebastiano/ Baduero come è vero che è stata strecta praticha de condure quello Segnore Stephano, Vayvoda de Mundavia, et che per anchora non era in tutto trunchata tale praticha* [...] (16 noiembrie 1492). Numai primul raport trimis ducelui Ludovico *il Moro* Sforza din Bologna de Francesco Tranchedini (Trincadini) a fost publicat în MHS, I, nr. 15, p. 137 (documentele se păstrează în ASM, A.D.S., Potenze Estere, cart. 1042, *Aprile-Dicembre 1492*, fasc. 7. *Ottobre*, nn; fasc. 8. *Novembre*, nn). Din studiul care a însoțit ediția rapoartelor (Pop, Simon, *Ștefan cel Mare, căpitanul Veneției*) extragem câteva informații: 1) Francesco Tranchedini a fost printre primii care a aflat de a doua călătorie a lui Cristofor Columb spre *America* (*Fonti italiane per la storia della scoperta del Nuovo Mondo*, I, editor G. Berchet, Venezia, 1894, nr. V-2, p. 194) ; 2) Sebastiano Badoer, cel pomenit în ultimul raport, era un respectat diplomat venețian trimis la Buda, la Roma sau la Milano (Giorgio Cracco, *Sebastiano Badoer*, în „Dizionario Biografico degli Italiani", V (1963), *sub voce*). Anterior (1475-1476), Badoer îi lăudase pe românii transilvani, din neamul cărora se trăgea regele Matia (vezi deja N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XVI, București, 1916, nr. 12, p. 119; Drăgan, *Nobilimea românească*, p. 380); 3) Sebastiano Badoer a confirmat informațiile avute de Tranchedini: [...] *este adevărat că există obiceiul strict de a-l plăti pe acel domn Ștefan, voievodul Moldovei, și că până acum nu a fost întru totul întrerupt acest obicei* [...].

[417] Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XLVI (2007), 1-4, p. 25-39.

[418] Vezi aici studiul ignorat al lui Szakály, *Mecenatismo regio e finanze publiche* (1989).

[419] Pentru câteva repere, vezi János M. Bak, *Monarchie im Wellental: materielle Grundlagen des ungarischen Königstums im fünfzehnten Jahrhundert*, în *Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich*, editor Reinhard Schneider, Sigmaringen, 1987, p. 349-384, aici p. 382-383; M. Rady, *Re-thinking Jagiello Hungary 1490-1526*, în „Central Europe", III (2005), 1, p. 3-18, mai ales p. 5-7; Engel, *The Realm of St. Stephen*, p. 311-312.

[420] Pentru „bugete", vezi K. Gutkas, *Matthias Corvinus, Maximilian und die Passauer Besitzungen in Österreich*, în „Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich", NS, XXXVIII (1968-1970), p. 283-294; Erik Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, în „Századok", CXVI (1982), 3, p. 484-506; Şevket Pamuk, *Money in the Ottoman Empire, 1326-1914*, în *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, editori H. Inalcik, David Quataert, Cambridge, 1994[1], p. 947-986, la p. 951; István Kenyeres, *A Magyar Királyság pénzügyei és katonai költségei Mohács előtt*, în „Századok", CLVI (2022), 2, p. 237-276.

[421] Sub acest raport financiar, teoriile, mai vechi și mai noi, care socoteau că Ștefan a greșit din punct de vedere comercial intrând în război cu Înalta Poartă, pot fi socotite corecte. A se vedea aici Matei Cazacu, *L'impact ottoman sur les Pays Roumains et ses incidences monétaires (1452-1504)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XII (1973), 1, p. 159-192; Mihnea Berindei, *L'empire ottomane et la route moldave avant la conquête de Chilia et de Cetatea Albă (1484)*, în „Journal of Turkish Studies", X (1986), p. 47-71 (republicat sub același titlu în „Revue Roumaine d'Histoire", XXX (1991), 2, p. 161-188); Bogdan Murgescu, *Dimensiunea europeană a domniei lui Ștefan cel Mare*, în *SAI*, LXIX (2004), p. 5-20.

[422] În durată, pagubele făcute de Matia apar drept mai mici decât erau de la 1490-1492 (vezi și Géza Pálffy, *The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Realizarea este cu atât mai remarcabilă cu cât, de la 1488 (sau chiar de mai devreme)[423], Ștefan a dus o politică la fel de ambițioasă (și de amplă), de la negocieri și arme la biserici și curți, precum cea a lui Matia[424].

(up to the Early Eighteenth Century), în *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*, editori Géza Dávid, P. Fodor, Leiden/Boston/Köln, 2000, p. 3-69, la p. 30-31 44-46). Atunci, Regatul Ungariei a rămas întreg sub Vladislav al II-lea Jagiello datorită în special a (1) slăbiciunilor lui Ioan Corvin (de pildă, T. Neumann, *A gróf és a herceg magánháborúja (Szapolyai István és Corvin János harca a liptói hercegségért)*, în „Századok", CXLVIII (2014), 2, p. 387-426), a (2) lipsurilor financiare ale lui Maximilian I de Habsburg [cu referire și la Matia, vezi și Bernardino Zambotti, *Diario Ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504* (= *Rerum Italicarum Scriptores*, XXIV, 7), ediție Giuseppe Pardi, Bologna, 1934, p. 221], a (3) ezitărilor și înțelegerilor, inclusiv cele romane, ale lui Baiazid al II-lea (de exemplu, F. Babinger, *Lorenzo de' Medici e la corte ottomana*, în „Archivio Storico Italiano", CXXI (1963), 3, p. 305-361), dar și – nu în ultimul rând – a (4) „solidarizării" elitelor din regat contra unor potențiali monarhi prea-ambițioși („după chipul și asemănarea" lui Matia), precum Maximilian I și Jan Albert (sinteza lui Kubinyi, *Matthias Rex*, este elocventă în acest sens).

[423] A se vedea *Repertoriul*, nr. 2-5, p. 57-86; Gorovei, *Gesta Dei per Stephanum Voievodam*, p. 399-402; Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 249-257. De la începutul domniei sale (1457) și până la pacea cu Baiazid al II-lea (1486), Ștefan al III-lea zidise, sigur, Mănăstirea Putna (1466-1469) și – după tradiție (*i.e.* pisania lui Constantin Brâncoveanu din anul 1704) – biserica *Sfintei Paraschiva* din Râmnicu Sărat (Alexandru Lapedatu, *O biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în *BCMI*, III (1910), p. 107-109). Investițiile domnului în edificii se concentraseră pe cetățile Moldovei, mai ales pe cele de la Suceava și Neamț, și, desigur, pe fortificațiile Chiliei și ale Cetății Albe, la 1479 inclusiv, și cu ajutorul ultimei finanțări (de 10 000 de ducați) obținute pentru Ștefan de Veneția de la Roma, chiar înainte ca republica să primească pace de la Poartă (vezi aici deja Constantin Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în Archivele Veneției* (extras din *Columna lui Traian*, V), București, 1874, nr. 7, p. 53-56, nr. 8, p. 61).

Amintim astfel bisericile cunoscute ale lui Ștefan din perioada imediat ulterioară păcii cu Baiazid. Observăm de la început că niciunul dintre lăcașuri nu se datează în 1489, anul rapoartelor legatului Pecchinoli cu referire la sprijinul venet avut de Ștefan la Roma, la bătălia de la Baia dintre Matia „și turci" și la tratativele dintre Matia și Baiazid legate de porturile pierdute de domnul Moldovei la 1484. În schimb, trebuie să privim anul 1489 drept unul în care majoritatea bisericilor de mai jos au fost pictate (vezi aici inclusiv A. A. Rusu, *Ștefan cel Mare și moldovenii din vremea sa*, Cluj-Napoca, 2022, p. 275-281, 287-291).

1) Pe 13 noiembrie 1487 (data pisaniei, ca în cazul tuturor datelor de construcție de mai jos), a fost finalizată biserica *Sfântul Procopie* din Milișăuți/Bădeuți (dedicată bătăliei de la Râmnic<u Sărat> din iulie 1481, perechea astfel peste Milcov a bisericii *Sfânta Paraschiva* din același târg din Țara Românească). Lucrările fuseseră pornite în 8 iunie 1487; 2) Pe 13 iunie 1487, începuse zidirea bisericii *Sfintei Cruci* din Pătrăuți (data încheierii construcției nu se cunoaște). Ambele biserici, de la Milișăuți și de la Pătrăuți, erau asociate unei curți domnești și se găseau în vecinătatea Sucevei; 3) Pe 15 octombrie 1488, a fost terminată Biserica *Sfântul Ilie* de lângă târgul Sucevei. Lucrările începuseră la 1 mai în același an; 4) Pe 26 mai, tot în anul 1488, a fost pornită construcția bisericii cu hramul *Sfântul Gheorghe* a Mănăstirii Voroneț. Pe 14 septembrie 1488, lucrările de zidire au fost socotite terminate.

În completare, reținem cele două biserici zidite în anul congresului cruciat de la Roma și două biserici care sunt anterioare informațiilor venețiene din octombrie-noiembrie 1492 (*Repertoriul*, nr. 6-9, p. 87-108). În aceeași perioadă, se datează și noile lucrări de la Cetatea de Scaun de la Suceava (Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 253).

1) La 1490, pe 27 aprilie, în timpul congresului cruciat de la Roma (martie-iulie) au început lucrările la biserica *Sfântul Ioan* a curții domnești din Vaslui (locul marii victorii antiotomane din 10 ianuarie 1475). Ele au fost încheiate în același an, 1490, la 20 septembrie; 2) Pe 1 ianuarie 1491, Alexandru, fiul lui Ștefan și ginerele lui Bartolomeu Drágffy, a finalizat biserica *Precista* (i.e. *Adormirea Maicii Domnului*) a curții domnești din Bacău; 3) În iunie 1491, a început ridicarea bisericii *Sfântul Nicolae* a curții domnești din Iași. În mod neobișnuit, ea a fost terminată abia la 10 august 1492; 4) Pe 30 mai 1492, a început zidirea bisericii *Sfântul Gheorghe* a curții domnești din Hârlău. Ea a fost sfințită în 28 octombrie 1492 (precum în cazurile precedente, toate datele sunt cele oferite de pisanii).

Toate cele patru biserici de la 1490-1492 erau asociate unei curți domnești. De fapt, cu excepția mănăstirii Voroneț (mănăstirea domnească) și a bisericii *Sfântul Ilie* (biserică „de comunitate", domnească), toate lăcașurile zidite de Ștefan între 1487 și 1492 au fost edificii pioase asociate direct unui centru de putere monarhică. Costurile ridicării bisericilor nu pot fi rupte de cele ale înălțării/refacerii complexelor în care erau incluse/de care erau legate.

[424] În comparație, vezi *Italy and Hungary: Humanism and Art in the Early Renaissance*, editori P. Farbaky, Louis A. Waldman, Florence, 2008 (studiile lui Gergely Buzás, Francesco Caglioti, Árpád Mikó

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Logica și bunul simț ne obligă să acceptăm că Ștefan a avut sprijin „și din altă parte", un sprijin pe care – cumpănit – l-a pus în mare valoare[425]. Imediat după ce au apărut știrile despre vechile finanțări venete și mai ales despre noul stipendiu (1492), Moldova a cunoscut o înmulțire spectaculoasă a edificiilor ridicate de domnie[426]. În firidele bisericilor zidite de Ștefan an de an (între 1493 și cel puțin 1497, anul campaniei din Moldova a regelui Jan Albert și cel al *conspirației* anti-jagiellone a lui Maximilian I de Habsburg și a lui Ștefan)[427] se găsea măcar un ducat venețian (nu este exclus ca același lucru să se poată spune, datorită noilor surse italiene, și despre bisericile – eminamente de curte domnească – ridicate de Ștefan între 1487 și 1492)[428].

și Johannes Röll). Atât din perspectiva misiunii legatului Pecchinoli, cât și pentru atmosfera epocii, este de reținut rolul înalților prelați ungari în răspândirea Renașterii în regat, prelați cu care, după cum s-a văzut, Matia nu a avut întotdeauna cele mai bune relații, dimpotrivă (P. Farbaky, *The Role of High Priests in the Dissemination of Early Renaissance Forms in Hungary*, în *Les Cardinaux de la Renaissance et la modernité artistique*, editori Frédérique Lemerle, Yves Pauwels, Gennaro Toscano, Lille, 2009, p. 263-275). Demnă de atenție este ca urmare și competiția dintre Matia și regina Beatrice în planul mecenatului, tot la vremea crizei provocate de succesiunea lui Ioan (Marianna D. Birnbaum, *The King, his Queen and their Libraries*, în idem, *The Orb and the Pen. Janus Pannonius, Matthias Corvinus and the Buda Court*, Budapest, 1996, p. 101-120, la p. 112).

[425] Amintim astfel reîntărirea Cetății de Scaun de la Suceava, finalizată tocmai în toamna anului 1492, când pe 14 septembrie a și fost pusă pisania (a se vedea Constantin Bălan, Ștefan Olteanu, *Stema cu pisanie din vremea lui Ștefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în *BMI*, XXXIX (1970), 1, p. 58-61; cf. deja Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 253, a se vedea aici și notele 25 și 26).

[426] *Repertoriul*, nr. 10-18, p. 109-167; Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 295-309. 1) Pe 9 iulie 1493, Ștefan a început zidirea bisericii *Adormirea Maicii Domnului* din Borzești (după tradiție, locul copilăriei sale). A fost terminată abia pe 12 octombrie 1494; 2) La 18 octombrie 1495, a fost sfințită biserica – tot domnească „de comunitate" – *Sfântul Nicolae* din Dorohoi; 3) În același an, pe 30 noiembrie, a fost finalizată biserica – de aceeași factură – *Sfinții Apostoli Petru și Pavel* din Huși; 4) La 30 septembrie 1496 a fost finalizată biserica – de încadrare asemănătoare – *Sfântul Nicolae* din Popăuți (Botoșani), unde a existat fie o curte, fie o mănăstire domnească); 5) Pe 18 noiembrie 1496, după moartea lui Alexandru (26 iulie [!] 1496), care participase alături de tatăl său la lupta de la Valea Albă cu Mehmed al II-lea (26 iulie 1476), Ștefan a încheiat lucrările la biserica-osuar Sfântul *Arhanghel Mihail* de la Războieni, ridicată în amintirea bătăliei din urmă cu două decenii; 6) La 4 iulie 1496, a început zidirea bisericii *Nașterea Maicii Domnului* a Mănăstirii Tazlău, terminată pe 8 noiembrie 1497, după victoria lui Ștefan asupra regelui Jan Albert; 7) Pe 14 noiembrie, în același an 1497, a fost terminată și *Biserica Înălțarea Domnului* a Mănăstirii Neamț (reținem natura monastică a ultimelor două ctitorii); 8) Din aceeași perioadă par să dateze și lucrările la mănăstirea domnească Bistrița, locul de veci al lui Alexandru. Turnul clopotniță, cu paraclis, a fost terminat la 13 septembrie 1498; 9) Anterior campaniei lui Jan Albert din Moldova a fost sigur lucrul la biserica *Sfântul Ioan Botezătorul* a curții domnești din Piatra Neamț. Început pe 15 iulie 1497, lăcașul fost finalizat pe 11 noiembrie 1498.

Prin context, locații și durate de construiere, noile lăcașuri (1493-1497/1498) sugerează o militarizare a cheltuielilor lui Ștefan. Construcțiilor „stabilizatoare" (1487-1492) pare să le fi urmat – în chip firesc – o reorganizare conflictuală, defensivă și ofensivă, a investițiilor.

[427] Vezi și I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt imperiu: preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, editori O. Cristea, Gh. Lazăr, Brăila, 2008, p. 331-406. Începuturile picturii exterioare a bisericilor moldave pot fi plasate (și) în acei ani. Asediul Sucevei de către Jan Albert a dus probabil și la prima „politizare" a frescelor (Elena Firea, *Un ecou al asediului Sucevei din anul 1497 în frescele de la Arbore?*, în „Analele Putnei", XIV, 2018, 2, p. 251-276). În fața trimisului lui Maximilian, Ștefan a afirmat: [...] *regem Polonie dum fingit velle ire contra Turcos proditorie venisse se ipsum, et per hoc quod fecit tantam cladem in Christianitate editam quanta vix unquam fuit edita, vel in ipso Constantinopolitano excidio* [...] (cuvinte editate ultima dată în Pop, Simon, *Partes Transilvane intrabunt* (II), Anexă, p. 65).

[428] Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, p. 502-503. Ștefan nu dispunea atunci nici de veniturile domeniilor transilvane. De ele a beneficiat abia începând de la 1494-1495. În mod tradițional, aceste venituri au fost estimate pe baza unui registru „cosmetizat" de trezorierul lui Vladislav al II-lea, Sigismund Ernuszt, episcop de Pécs (*Účty budínského dvora krále Vladislava II. Jagellonského (1494-1495)*, ediție Petr Kozak, Praha, 2019; *Registrum proventuum Regni Hungariae.A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494-1495)*, ediție T. Neumann, Budapest, 2019). Fost susținător al lui Ioan, Ernuszt a fost acuzat de fraudă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În condițiile post 1484 (pierderea porturilor)-1486 (pacea cu Imperiul Otoman), trebuie admis că, pe lângă o eficientă „raționalizare a cheltuielilor" (firească după costisitoarea luptă cu Mehmed al II-lea și Baiazid al II-lea)[429], Moldova lui Ștefan al III-lea a beneficiat de sprijin extern[430]. Amenințarea făcută la adresa lui Matia Corvin în ianuarie 1489 de către legatul Angelo Pecchinoli (Ștefan fusese – și era, sigur putea fi – sprijinit la Roma de către Veneția) și declarațiile „date pe surse" de dregătorii Republicii Sfântului Marcu în octombrie și noiembrie 1492 (*Serenissima* îl finanțase pe Ștefan și în anii precedenți) trimit la noi „investiții venețiene" în voievodul Moldovei[431]. De acest *domn de la miazănoapte* republica din Lagună avea mare nevoie, la fel ca Matia, dar și contra acelui rege al Ungariei, al Boemiei ori al Bosniei, pe care căuta să-l tempereze atât în acțiunile sale otomane, cât și în cele *italice*[432].

La sfârșitul anilor 1480, lipsit de acces la Marea Neagră, atât la Gurile Nistrului, cât și la cele ale lui Dunării, Ștefan al III-lea *cel Mare* pare să fie „navigat" cu mare abilitate pe mările *Serenissimei* (de la Adriatică și până pe Bosfor) și pe Dunărea lui Matia Corvin (de la Buda la Viena). Nu degeaba, în toamna anului 1492, se spunea că *regele Moldovei* avusese *solde*, împreună cu regele Matia, cel *de bună amintire*, de la Republica Sfântului Marcu[433]. La acea dată, numai Ștefan al III-lea mai trăia[434]. Părea să fi venit vremea sa[435].

MOLDAVIA AND HER VOIVODE IN THE CONVERSATIONS BETWEEN KING MATTHIAS CORVINUS, AND THE PAPAL LEGATE ANGELO PECCHINOLI
(Summary)

Keywords: Matthias Corvinus, Angelo Pecchinoli, Innocent VIII, Bayezid II, Stephen III of Moldavia, Hungary, Ottoman Empire, Papacy, Moldavia, crusading, legation, diplomacy.

In autumn 1488, Pope Innocent VIII sent Angelo Pecchinoli, bishop of Orte and Civita Castellana, as *legatus de latere ad nonnulla Germanie, Ungarie, Polonie et Bohemie ac alias illis adiacentes partes atque regna*. Pecchinoli's primary pontifical interests resided with Matthias Corvinus, the conqueror of Vienna (1485). The relations between the Papacy and the king of

la Dieta din 1496 (T. Fedeles, *Püspökök, prépostok, kanonokok: Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből*, Pécs, 2010, p. 110-116). *Prelatul* a fost apoi implicat în *conspirația* anti-jagiellonă de la 1497 (Pop, Simon, *Partes Transilvane intrabunt* (I), p. 22; (II), Anexă, p. 65).

[429] A se vedea astfel, din această perspectivă, și Ș. Papacostea, *Ștefan cel Mare și turcii: războiul pierdut (1473-1486). Două documente*, în „Analele Putnei", VIII (2012), 2, p. 59-64.

[430] Fapt de multă vreme de domeniul evidenței pierdut însă în „lupta întregului popor".

[431] Noile și vechile izvoare privind relațiile lui Ștefan al III-lea cu Veneția în ultima parte a domniei sale pot fi găsite în Al. Simon, *Valahii și domnii lor în războiul veneto-otoman de la sfârșitul secolului XV (1499-1503)*, în *AIIX*, L (2013), p. 49-61; Pop, Simon, *Hungaria, Polonia, Dacia et Crouatia*; idem, *Re de Dacia*.

[432] Jászay, *Contrastes et diplomatie*, p. 35-38; Teke, *Rapporti diplomatici*, p. 33-36. Procedase la fel la 1476, și prin Ștefan (Pop, Simon, *Arbitrajul de la Foligno*, p. 65-80).

[433] [...] *habi havuto altre volte soldo dalla Signoria de Venetia, insieme cum la bona memoria del Serenissimo Re Mathia de Hungaria* [...] (18 octombrie). Adică: [...] *a avut și în alte dăți solde de la Senioria Veneției, împreună cu, de bună amintire, prealuminatul rege Matia al Ungariei* […].

[434] Vezi și Simon, *Fiii lui Ștefan cel Mare*, p. 65-81 (1499). Reatragem din nou atenția asupra modului în care informațiile apăreau și dispăreau: la 1489, la 1492, la 1497, la 1499.

[435] De aici și, dincolo de îndoielile inițiale firești ale lui Tranchedini, înainte de confirmarea lui Badoer, formularea sa (tot din 18 octombrie): […] *questo Signore Stephano pare se intituli Re de Mundavia* [...]. Adică: […] *acest Domn Ștefan pare că s-a intitulat Rege al Moldovei* […].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hungary and Bohemia (part of) were at an all-time low. Consequently, the legate spent most of his time at Matthias' courts, either in Vienna or in Buda. His reports cover the turbulent last year of the king's life (from January 30, 1489 to April, 6, 1490), as well as the subsequent – heavily fought – Hungarian royal elections (June 24 – July 24, 1490).

The reports, preserved predominantly in Venice, were known to historians since the end of the 19th century. Vilmos Fraknói, Franz Babinger or Kenneth M. Setton made good use of them. The reports were quite relevant chiefly in Hungarian-Ottoman matters and in relation to Matthias' disputed (and eventually failed) succession through his only, illegitimate moreover, son, John. The succession was much opposed by Queen Beatrice of Aragon, the daughter of Ferdinand, king of Naples, and Matthias' influential consort.

Until very recently however, there was no critical complete edition of the reports. The remarkable work of Antonin Kalous (2021) has filled that void, based on the extant copies of Angelo Pecchinoli's reports preserved in Rome, Venice and also in Milan. This very much eased work on the present paper, which focuses on the Moldavian and on the Wallachian occurrences in the lengthily reports of the otherwise inexperienced diplomat.

There were four such occurrences: (1) on January 30, 1489 (the first report of Pecchinoli on his meeting with Matthias), (2) on May 15, 1489, (3) on November 30, 1489, and (4) on April 6, 1490 (on precisely the day of Matthias' death). Exceptionally, the first report was sent also to the Venetian cardinal Marco Barbo, a former legate himself in those Eastern parts (1472-1474), while the last report was summarized in the letter sent on the same day by Pecchinoli to the Papal vice-chancellor Rodrigo Borgia, future Pope Alexander VI. The latter's secretary, the Venetian Ludovico Podocatoro, copied most of Pecchinoli's reports.

1) On their first meeting, Ancona took centre-stage. Since April 1488, Matthias' troops garrisoned the Adriatic port, viewed by the Papacy as its fief. Pecchinoli reminded the king that he too could suffer – Roman – injury and pain. The legate gave Matthias two examples (which he, otherwise very careful to quote his and the king's words, did not record, *i.e.* cite, verbatim in his report). The first one was the royal crown granted to the king of Bosnia by Pius II. The second was the Venetian supported enjoyed in Rome by the voivode of Moldavia. Both instances were most harmful to the interests of King Matthias.

2) Moldavia occupied a special place in Matthias' thoughts. During their encounter of May 1489, the king voluntarily confused his battle of Baia against Stephen III of Moldavia (1467), still voivode in 1489, with a confrontation between the Hunyadi monarch and the Turks. Partially, the king was correct. The said Baia was an "off-spin" of the Hungarian-Ottoman wars (and truces). That battle also served as "prelude" to the king's subsequent Bohemia crusade. The relations had however completely changed over the next decades.

3) By 1489, the rival sons of Sultan Mehmed II, Bayezid II and Djem, were fighting over Matthias' goodwill. This came much to Rome's dislike, as Innocent VIII's desired crusader congress was constantly postponed (it eventually began in 1490 just a couple of days before the king's death). In November 1489, Matthias even admitted to Pecchinoli that he had received a most tempting offer from Bayezid, whose representatives had come to Buda, together with the Hungarian envoy at the Ottoman court. The sultan was willing to return to Matthias at least one of the two major harbours (Chilia and Cetatea Albă) that he had taken in 1484 from the king's vassal, Stephen III of Moldavia (his name was however not mentioned by both Matthias and Pecchinoli; the name of the harbour to be returned was additionally left out of the report, either by Pecchinoli or by the Venetian scribes who copied the report). Nevertheless, Christian duty commanded Matthias to reject the offer.

4) In spite of the mounting – ever since 1486 and especially 1489 – rumours on his bad health, Matthias died unexpectedly in Vienna, in the early hours of April 6, 1490. He had just summoned the Hungarian Diet. According to Pecchinoli's letters immediately sent first to Pope Innocent VIII and then to Cardinal Rodrigo Borgia, Matthias' final concern had been a potentially imminent Ottoman attack on the royal Hungarian province of Transylvania, supported by the hosts of Moldavia and Wallachia. It soon turned out that the rumour was meant to send the opponents of John's succession to defend the frontiers.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The first report was preserved both in Rome and in Venice. The second and the third one were conserved only in Venice. The fourth (ones) survived only in Milanese and in Venetian copies. Venice was Stephen's protector (of old) and was at odds with Matthias (in March 1489, the *Serenissima* started however making overtures to the Hunyadi king). Milan was tied to Matthias due to the marriage by proxy between John Corvinus and Bianca Maria Sforza (1487). These circumstances highlight some "details" in the reports.

The king never mentioned Moldavia or her voivode in the speeches recorded by the legate. The latter similarly never mentioned Moldavia and or Wallachia after the threats he made during his first meeting with Matthias. Moldavia and Wallachia resurfaced in Pecchinoli's reports only on the day of Matthias' death. This "disappearance" and these "omissions" draw attention to the other – rather numerous – sources from those years.

They tell a very different story (e.g. Stephen was loyal to Matthias, who granted him lands in Transylvania; the voivode of Moldavia favoured a partition of royal Hungarian power between the Habsburgs and John, who should have at least become the king of Bosnia; Stephen also enjoyed the favour of Venice, who, according to her own men, yet in 1492, had never actually stopped funding him). It therefore seems that, in addition to his own voluntary omissions, Pecchinoli's reports are indicative of the fact that the legate was frequently kept in the dark by the otherwise most verbacious King Matthias Corvinus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC*

CONTRIBUȚII LA ISTORIA SATELOR DIN ȚINUTURILE HOTIN ȘI DOROHOI ALE MĂNĂSTIRII TODIRENI, METOC AL MĂNĂSTIRII SF. PAVEL DE LA MUNTELE ATHOS**

Acum 15 ani am scris un articol despre mănăstirea Todireni (Pantocrator, Teodoreni, Burdujeni) de lângă Suceava, urmărindu-i istoria de la ctitorire, în primii ani ai secolului al XVII-lea, până la închinare, în februarie 1664, și după aceea, până în prima jumătate a secolului al XIX-lea[1]. Pentru că erau destul de multe pagini albe în istoria mănăstirii și câteva aspecte neclare, m-am străduit să reduc din unele și să clarific din altele, astfel că am lăsat pentru altădată cercetarea mai amănunțită a satelor și a averii ei. Nici acum nu voi prezenta întreaga avere a mănăstirii Todireni, ci doar câteva date din istoria satelor ei din ținutul Hotin, sau mai bine zis din zona de nord a Moldovei dintre Prut și Nistru, și un episod din istoria unui sat din ținutul Dorohoi, lăsând întregul, iarăși pentru altă dată, nu pentru vreo comunicare, ci pentru epilogul unei munci începute acum vreo două decenii și mai bine, care s-a concretizat în 2002 în volumul de documente românești din arhiva mănăstirii Sf. Pavel de la Muntele Athos[2].

Înainte de a prefira cele câteva contribuții din titlul comunicării, cred că este necesar să povestesc puțin despre ctitor și ctitorie, fie și pentru că enciclopedia *wikipedia*, diverse site-uri de turism și pagini de *facebook*, utile în alte cazuri, au sub vocea mănăstirea Burdujeni, Teodoreni sau Todireni, un colaj de informații preluate la întâmplare, așa fără de Doamne ajută!, pigmentat cu mari greșeli, pe care vă invit să le descoperiți, și scris după principiul, corect de altminteri: la scrierea istoriei se pricepe toată lumea! Ctitorul a fost Toader Movilă, fiul Ioan Movilă mare logofăt și al Greacăi, nepoata lui Pavel Scripcă brănișter, și fratele vitreg al fraților Ieremia, Simion și Gheorghe Movilă, fiii aceluiași mare logofăt Ioan Movilă și ai Mariei, prezumtiva fiică a lui Petru Rareș. Toader Movilă nu a avut o carieră politică foarte însemnată, deși, sau tocmai de aceea, era fiu de mare logofăt, frate de domn, de mitropolit și de mare hatman și cumnat al unui alt mare hatman, ajungând doar postelnic, însă nu mare postelnic, potrivit actului

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași; e-mail: zahariuc@uaic.ro.

** Acest articol face parte dintre rezultatele proiectului de cercetare UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2020-0863; comunicare la Conferința anuală a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 2-4 iunie 2022.

[1] Petronel Zahariuc, *Contribuţii la istoria Movileştilor. Mănăstirea Todireni*, în vol. *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, II, *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, editori Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 193-214.

[2] Florin Marinescu, *Ρουμανικα εγγραφα του Αγίου Ορους. Αρχείο Ιερας Μονης Αγίου Παυλου*, Atena, 2002, 600 p. (în colaborare cu: Petronel Zahariuc, Ioan Caproșu, Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ctitorie și înzestrare, scris chiar de el, și poate spătar, însă nu mare spătar, potrivit unei singulare mărturii, datorată lui Grigore Ureche.

O posibilă explicație a acestei plăpânde cariere politice ne stă la îndemână, și se poate scoate din poveștile cu mama vitregă („mașteha cea rea") și cu frații vitregi (buni sau haini, depinde ce sens al cuvântului „vitreg" alegem), însă aceasta nu este explicația deplină, de vreme ce în domnia vitregului său frate, Ieremia Movilă, „Io Toader Movilovici postelnic" a putut să „înceapă, să zidească și să ridice" o „sfântă biserică și mănăstire, numită Teodorova" (adică biserica sau mănăstirea „lui Teodor"), pe care, a scris chiar ctitorul, „m-am străduit și am împodobit-o înăuntru cu tot felul de împodobiri, şi odoare, şi podoabe şi odăjdii, ca pe o mireasă prea înfrumuseţată mirelui său, precum arătat stă înaintea tuturor celor ce o privesc pe dânsa, și cu toată îndestularea, iar din afară, iarăşi am întărit-o cu toate dobitoacele, boi, şi vaci, şi oi şi stupi, pentru hrana fraţilor petrecători în acest sfânt lăcaş"[3]. Restul până la rotunjirea explicației ne este sugerat de folosirea numelui teofor (Io/Ioan) de către acest fiu al marelui logofăt Ioan Movilă, chiar cu acceptul lui „Io Ieremia Movilă, din mila lui Dumnezeu, voievod și domn al Țării Moldovei", dar mai ales din porecla „Cârnul", care nicidecum nu i-a fost atribuită pentru a-i reliefa aspectul fizic, ci pentru a arăta faptul că i-a fost „crestat" nasul, din pricina posibilei pretendenţe la tronul Moldovei. Demult, am presupus că groaznicul eveniment a avut loc în vremea tumultului iscat de moartea lui Simion Movilă (în septembrie 1607), atunci când cele două doamne văduve, Elisabeta şi Marghita, luptându-se pentru a-şi întrona copiii, s-or fi arătat necruţătoare cu cumnatul lor, Toader, fratele vitreg al răposaţilor domni și purtător al numelui-titlu „Io"[4]. Acum, pot adăuga, în urma citirii documentului din 22 martie 1604, că pretențiile lui Toader Movilă la tronul Moldovei pot fi susținute și de unele părți de formular diplomatic ale acestui zapis, scris de altă mână, nu de a lui Toader Movilă, care aparțin uricelor sau ispisoacelor domnești: „**даєм знаніє сим листом нашим кто на н(ъ) възрит или чтучи его ѕслышит, wж(є) прїидє прѣд нами**" („dăm știre cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că a venit înaintea noastră") și „**И на великоє крѣпост и мартурїє, приложихом нашє печат къ истинном нашемu записu**" („Și pentru mai mare putere și mărturie, am pus pecetea noastră la adevăratul nostru zapis")[5].

Acestea sunt puținele lucruri, din cele cu foarte puțin mai multe, din cele ce se știu despre ctitor! Ctitoria a fost temeluită fie cu doi-trei ani înainte de domnia moldovenească a lui Mihai Viteazul, fie cu doi-trei ani după, și încununată cu puțin înainte de 4 martie 1604, atunci când mănăstirea și-a primit zestrea din partea ctitorului. Ctitorul i-a ales și hramul, Înălțarea Domnului, hram pe care îl avea ctitoria lui Petru Șchiopu, mănăstirea Galata, cu care seamănă, și al cărei ctitor fusese ocrotitorul fraților Movilă, după ce Alexandru Lăpușneanu îl ucisese pe tatăl lor, și care poate fi „citit" și în directă legătură cu hramul ctitoriei fraților lui, mănăstirea Sucevița, Învierea Domnului! Acum, după ce am descoperit mormântul marelui logofăt Ioan Movilă (ca monah, Ioanichie)[6], cred că la el se referă fiul său, postelnicul Toader Movilă, în acest fragment din actul de ctitorie: moșiile „pe care însuşi strămoşii, şi părinţii şi fraţii noştri le-au agonisit, cu

[3] Petronel Zahariuc, *op. cit*., p. 208, nr. 1 (document din 20 martie 1604).
[4] *Ibidem*, p. 197-198.
[5] Anexa 1.
[6] Petronel Zahariuc, *Înmormântarea monahului Ioanichie (Ioan Movilă mare logofăt) în mănăstirea Dobrovăț*, în *SMIM*, XXXIX, 2021, *Addenda et Corrigenda*, p. 328-331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dreapta lor slujbă şi *cu vărsarea sângelui pentru ţară*, de la cei mai înainte sfântrăposaţi domni ai ţării acesteia, Moldova”[7].

Și tot acum, m-am gândit să public zapisul, pe alocuri cu aspect de uric, din 22 martie 1604, amintit și mai sus, pe care l-am descoperit cu ceva vreme în urmă[8] și care mi-ar fi fost de folos în două rânduri: o dată, în 2006, când am scris despre mănăstirea Todireni, și a doua oară, în 2010, când am scris un articol despre satul Măgura, din ținutul Dorohoi (satul meu de baștină), cuprins, încă de la începutul secolului al XIX-lea, păstrând acest nume, în satul Ibănești[9]. Actul arată că „pan Toader, fiul lui Movilă logofăt, frate după tată cu Io Eremia Movilă voievod”, a vândut lui Griga (nu Grigorie!) din Măgură o parte din satul vecin, Pomârla, din ținutul Dorohoi, pentru 80 (sau 180 de taleri), cu care a legat și a „aurit bine” un *Tetraevanghel*, pentru ctitoria sa. Partea din Pomârla fusese dăruită mănăstirii Pantocrator de „pan Onciul din Cândești, fiul lui Moțoc vornic, nepotul lui Boldor din Hérțea”, pentru care dăruitorul și unchiul lui, Boldor din Herța, au primit statul de ctitori[10]. Griga din Măgura a avut un fiu Cazacul, ai cărui copii („Căzăceștii”) s-au judecat, pentru partea din Pomârla a bunicului lor, cu logofătul Pătrașco Ciogolea, la 13 iulie 1645[11], și care au vândut bucăți din același sat lui Dumitrașco Nacul[12]. Astfel, actul din 22 martie 1604 conține prima atestare documentară a satului Măgura, mai veche cu peste un deceniu față de cea despre care scrisesem în 2010, iar Griga din Măgura este primul locuitor al satului, cunoscut după nume, nu Onciul vătămanul, despre care scrisesem tot atunci[13]. Totodată, documentul din 22 martie 1604 îl amintește și pe primul egumen al mănăstirii Todireni, ieromonahul Ioasaf, cunoscut doar dintr-o însemnare pe un *Minei* pe luna octombrie, din 1605-1606[14].

Dacă nu știm ce s-a întâmplat cu *Tetraevanghelul* ferecat în 1604, când s-a pierdut sau prin ce zări a ajuns, știm mai multe despre zestrea ctitoricească „stătătoare” a mănăstirii, din care, dintr-o bucățică, și obștea de astăzi trăiește, și care cuprindea, pe lângă hotarul din jur, paisprezece sate și părți de sate, de moștenire și de cumpărătură: Bașeu, Svercăuți, Crăiniceni, Nahoreni, Lipnicul, Mușcina (Moșana), Gavrilceni, Gligeni, Hrinăuți, Hruşevăţ, Tuletin, Frasini, Alexeni (sau Olexeni) și Durnești (înainte, numit Zavidăuţi), şapte fălci de vie la Cotnari şi cinci sălaşe de robi ţigani. Primele trei sate, Bașeu, Svercăuți și Crăiniceni, sunt din partea de nord-vest a ținutului Dorohoi,

[7] Idem, *Contribuţii la istoria Movileştilor. Mănăstirea Todireni*, p. 208, nr. 1.

[8] *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849)*, întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu, București, 1983, p. 85, nr. 141 (rez. după original). Mulțumesc părintelui Alexie (Cojocaru), istoric și muzeograf al mănăstirii Putna, pentru bunăvoința cu care mi-a trimis o excelentă fotografie a documentului.

[9] Petronel Zahariuc, *Note răzleţe din istoria a două sate din ţinutul Dorohoiului: Ibăneşti şi Măgura*, în vol. *Slujind-o pe Clio. In honorem Dumitru Vitcu*, coordonatori Mihai Iacobescu, Gheorghe Cliveti, Dinu Balan, Iași, Editura Junimea, 2010, p. 42-58.

[10] Acest fragment din act a fost interpretat de Ștefan S. Gorovei, *Donatori, răzvrătiți și pribegi. Incursiuni prosopografice*, în *Istoria: utopie, amintire și proiect de viitor. Studii oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani*, editori Radu G. Păun, Ovidiu Cristea, Iași, 2013, p. 28-29. Pentru satul Cândești, vezi Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr, *Un izvod de documente și o catagrafie a odoarelor mănăstirii Dobrovăț, păstrate la Muntele Athos (mănăstirea Zograf)*, în *SMIM*, XXXVII, 2019, p. 221-284.

[11] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIII (*Başoteştii și Pomârla. Studiu genealogic și istoric*), Iași, 1929, p. 64; *DRH*, seria A. Moldova, vol. XXVIII (1645-1646), îngrijit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru și Cătălina Chelcu, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 107-108, nr. 131.

[12] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 67.

[13] Petronel Zahariuc, *Note răzleţe din istoria a două sate din ţinutul Dorohoiului*, p. 45-46.

[14] *Inscripţiuni de pe manuscripte şi cărţi vechi din Bucovina*, adunate și publicate de Simeon Fl. Marian, Suceava, 1900, p. 49-50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ultimul, Durnești (astăzi, Dornești), din ținutul Suceava, iar celelalte din ținuturile Hotin (Nahoreni, Hrușevăț, Tuletin)[15], Soroca (Lipnic, Mușcina <fost al lui Iurașco paharnic, fratele lui Toader Movilă>, Gligeni) și Iași (Frasini, Alexeni, Hrinăuți și Gavrilceni)[16].

Satele de la Dorohoi îi erau de baștină sau de cumpărătură lui Ioan Movilă mare logofăt, fiind situate lângă curțile familiei Hudici-Movilă din satul Hudești, iar mănăstirea le-a stăpânit în liniște vreme de două veacuri și jumătate. Satul din Suceava, jumătate din el, nu a stat în stăpânirea Todirenilor, pentru că tocmai în acele zile ctitorul l-a primit de la fratele său, Ieremia Movilă, care îl cumpărase de la copiii marelui vornic Petre Albotă, în schimbul unei jumătăți din Hrușovăț și unui sfert din Tuletin, care îi erau „moșii strămoșești" lui Toader Movilă, cu privilegii de la Ștefan cel Mare[17]. Ieremia Movilă a dăruit aceste părți de sate ctitoriei sale, mănăstirea Sucevița, însă schimbul nu a durat, pentru că vânzătorii Durneștilor au ieșit la judecată în fața domnilor următori și și-au răscumpărat moșia. Astfel, Hrușovățul a rămas în stăpânirea mănăstirii Todireni până la 1812, însă Tuletinul (sau Tiuleatinul) a dispărut sau s-a topit în hotarul unui sat vecin.

Tot în 1604, înainte sau după cartea ctitoricească din 20 martie, Toader Movilă a dat ctitoriei fraților săi, cu hramul Învierea Domnului, satul Nahoreni, pe Nistru, pe care îl avea de la moșul său Giurgea, cu uric de la Ștefan cel Mare, iar călugării de la Sucevița i-au dat în schimb satul Noscova, din ținutul Soroca, pe care îl avea de danie de la Avram Babici diac, care ceruse să fie scris în pomelnicul mănăstirii[18], și l-au scris, și să fie pomenit în ziua Sf. Athanasie Athonitul, 5 iulie, și l-au pomenit[19]. Satul Noscova fusese stăpânit de Avram Babici diac, care îl zălogise, la o nevoie, în vremea lui Alexandru Lăpușneanu, vătafului Ciudinschi, și îl răscumpărase, în vremea lui Iancul Sasul[20], pentru ca fiul său, Avram Babici diac, și fiica lui, Salomia, să-l vândă lui Toader Movilă. Schimbul a durat un deceniu, după care moștenitorii lui Avram Babici s-au ridicat împotriva daniei și a mănăstirii Sucevița, însă chiar dacă mănăstirea a câștigat procesul, schimbul cu Todirenii a căzut, iar această din urmă mănăstire a reintrat în stăpânirea satului Nahoreni[21]. Cu toate acestea, pentru că satul era foarte departe de mănăstire și pentru că ținutul Hotin a devenit raia otomană, stăpânirea mănăstirii Todireni asupra Nahorenilor nu a fost continuă, încetând uneori, fiind reluată alteori, astfel explicându-se faptul că, din când în când, cele două ctitorii ale Movileștilor s-au mai judecat pentru acest sat, ultima judecată fiind în 1772 în fața episcopului de Rădăuți Dosithei Herescu, unde egumenului Anania Sevastia de la Înălțarea Domnului i s-au reîntărit Nahorenii, iar egumenului Gurie de la Învierea Domnului i s-a reîntărit Noscova[22]. Cum se explică acest fapt: din cauza încetării stăpânirii, la schimbarea unor egumeni, unii dintre ei, cei harnici, adică mai toți, căutau să crească averea așezământului, iar pentru aceasta scotoceau prin lada cu hârtii și pergamente să vadă ce are și ce ar mai putea avea mănăstirea. De aceea, dând peste cărți vechi de stăpânire, egumenii încercau să redobândească vechi sate, chiar dacă între timp, cu drept sau fără drept, ele erau în stăpânirea altora, fie mănăstiri,

[15] Pentru istoria ținutului Hotin, dar și date privitoare la istoria satelor, vezi Ion Gumenâi, *Istoria ținutului Hotin de la origini până la 1816*, Editura Civitas, Chișinău, 2002, 304 p.

[16] Arhiva românească a Mănăstirii Sf. Pavel de la Muntele Athos; Florin Marinescu, *op. cit., passim.*

[17] Anexa 4.

[18] Anexa 6.

[19] *DIR*, XVII/3, București, 1954, p. 195, nr 294 (8 martie 1615); Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 59-60, nr. 18.

[20] Anexa 1.

[21] Anexa 6.

[22] Arhiva Mănăstirii Sf. Pavel (Muntele Athos), nr. 748; Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 186-187, nr. 294 (rez. grecesc).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fie boieri. Aceasta a fost o practică juridică generală, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, stinsă în vremea lui Cuza vodă, sau nici atunci!

Aceste trei sate, Nahoreni, Hrușevăț și Tuletin, au fost de la început în ținutul Hotin, fiind stăpânite, cu intensitate mai mare sau mai scăzută de mănăstirea Todireni până la pierderea cetății și a ținutului Hotin, pe seama Imperiului Otoman, întâmplată la sfârșitul anului 1713, în domnia lui Nicolae vodă Mavrocordat[23]. Însă, pentru că satul Hrinăuți (azi Grinăuți) era pe ambele părți ale Ciuhurului, la granița dintre ținuturile Hotin și Iași, uneori este menționat ca fiind în ținutul Hotin, alteori în ținutul Iași. În cartea domnească, din 30 ianuarie 1598, este depănată istoria satului, care începe în vremea lui Petru vodă Rareș, domnul care a dăruit boierului său, Petru Vartic portar de Suceava, „un loc din pustie, pe Ciuhur, în ținutul Hotinului". Boierul a întemeiat sat, care a trecut la fiul lui, Iurașco Vartic postelnic, apoi la nepotul lui, Lupu Vartic (Varticel) mare armaș, pentru ca acesta din urmă să-l vândă „unchiului său"[24], Toader Movilă, cu 360 de „ughi de aur", împreună cu alți 133 de ughi, cu care cumpărătorul a răscumpărat „zălogul" pus de vânzător la uricarul Ieremia Băseanul[25]. Povestea cumpărării a fost însă mai complicată, așa cum arată actul din 12 ianuarie 1617, atunci când Ieremia Băseanul fost vornic s-a judecat cu călugării de la mănăstirea Pantocrator, spunând că el a cumpărat satul de la Varticel armaș, cu 500 de taleri, în vremea lui Aron vodă Tiranul, iar în domnia „Eremia voievod i-a luat Toader Movilă acel sat și i-a aruncat numai două sute de taleri, iar cu trei sute de taleri i-au rămas, și a dat el acel sat sfintei sale mănăstiri a Pantocratorului, care este sub târgul Sucevei, unde este hramul Înălțarea Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos". Înaintea lui Radu vodă Mihnea, călugării l-au rugat pe Ieremia Băseanul să le ierte acea datorie, fapt care s-a întâmplat, iar boierul a fost scris în pomelnicul cel mare al mănăstirii, urmând a fi pomenit în fiecare an în ziua Bunei Vestiri[26].

Satul Hrinăuți a rămas sub administrarea pârcălabilor de Hotin, acolo unde se afla și în preajma închinării către mănăstirea Sfântul Pavel de la Muntele Athos. Astfel, la 30 iulie 1662, Istratie Dabija a întărit egumenului mănăstirii, mitropolitul Grigorie de Niceea, stăpânirea asupra satului Hrinăuți de pe Ciuhur, în ținutul Hotin, amintind faptul că satul fusese cumpărat de „Toader Movilă Cârnul" de la Lupu Vartic fost mare armaș, fiul lui Iurașco Vartic postelnic și nepotul hatmanului Petru Vartic, cu 360 de ughi de aur[27].

În paranteză fie spus, acestui egumen al Todirenilor și mitropolit titular de Niceea i se datorează închinarea acestui așezământ către mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos. Și tot ca o paranteză amintesc aici un fapt istoric pe care l-am identificat mai clar și asupra căruia am insistat în ultima vreme: închinările lăcașurilor românești către Locurile Sfinte au ca motiv imediat prezența în Moldova și Țara Românească a patriarhilor Răsăritului și a acestor episcopi și/sau mitropoliți care au trăit, mai mult sau mai puțin, printre români. Exemplificarea o găsim clar exprimată în actul de închinare, din

[23] Petronel Zahariuc, *Contribuții la istoria Mitropoliei Moldovei și a Catedralei Mitropolitane din Iași de la mijlocul secolului al XVI-lea la mijlocul secolului al XVIII-lea,* în *Istoria Catedralei și a ansamblului mitropolitan din Iași*, volum editat de Petronel Zahariuc și Daniel Isai, Iași, Editura Doxologia, 2021, p. 124-125.

[24] Greu de spus în ce fel îi era „unchi" Toader Movilă lui Lupu Vartic; poate prin intermediul mamei sale, Vasilca (pentru Vasilca, vezi *DIR*, XVI/3, București, 1951, p. 189, nr. 351; Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic,* Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2002, p. 306), care ar fi putut să fie sora soției (neatestată, din păcate) lui Toader Movilă.

[25] Anexa 2.

[26] Anexa 5.

[27] Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 71-72, nr. 46 (rez. grecesc); Dan Livezeanu, *Documente românești de la Athos privitoare la câteva mânăstiri din Moldova (1617-1755),* în *BOR*, anul XCVIII, nr. 5-6, 1980, p. 631-632.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

24 februarie 1664, făcut de Miron Costin, la acea vreme pârcălab de Hotin, și de soția sa, Ileana, fiica lui Ion Movilă, nepoata de sânge a lui Simion vodă Movilă și nepoata ctitorului, Toader Movilă: „[...] ştiindu că, cu călugării de aicea de loc a venit mănăstirea la mare lipsă, cât şi moşiile ce sântu date de la ctitorul sventei mănăstiri, de moşul nostru, li-au petrecut. Iară de când au căzdut pre sama svenţiei sale Nichea, carele s-au pus egumen în dzilele lui Ştefan Vasilie vodă, acolo la aceasta mănăstire am cunoscut mare osârdie şi nevoinţa svenţiei saalei cu mănăstirea, cât şi cu o samă de ocine ce-au fost vândute de alţii, li-au răscumpărat cu truda şi nevoinţa svenţiei sale”[28]. În consecință, „truda și nevoința” mitropolitului Grigorie al Niceei, cu postrigul probabil în mănăstirea Sfântul Pavel de la Muntele Athos, au făcut ca urmașii ctitorului, domnul, ierarhii și boierii mari și mici să închine Todirenii metoc la marea mănăstire din „Măgura Athonului”.

Satul Lipnic, amintit mai sus, aflat „în capul ținutului Soroca”, a fost cuprins după al doilea război ruso-austro-turc, încheiat cu pacea de la Belgrad, între granițele raialei otomane de la Hotin[29]. Satul îi fusese dăruit ctitorului de fratele său, după tată și după mamă, Iurașco paharnic, iar acestuia îi era danie „de la unchiul său, Toader Bucotco clucer, încă până trăia, care acest sat au fost lui cumpărătură de la frate-său, Frăţiian Hrincovici, din drese de danie de la Ion vodă”[30]. Lipnicul a fost cel mai important sat al mănăstirii Todireni de dincolo de Prut până când l-au luat turcii. Pentru el, mănăstirea nu a avut prea multe judecăți, cu excepția aceleia cu marele logofăt Sandu Sturza, cel care, după ce a cumpărat de la Ilie Șeptilici moșia vecină, Crasnaleuca, s-a străduit, ca un mare boier ce era, să-i lărgească hotarele. Ca urmare a procesului, s-a făcut și o hotarnică a satului Lipnic, care are câteva semne de hotar interesante (Gura Ruginosului, Fântâna Zorlicina), dar și o cruce de piatră pusă în malul Coboltei pe locul unde a fost ucis un văcar, pentru că a încălcat hotarul moșiei dinspre Climăuți. Vechi și nedispărute obiceiuri, și penale și religioase! Boierul hotarnic a citit povestea pe cruce, însă semnul și inscripția lui au fost distruse mai târziu de Axinte armeanul, arendașul moșiei Climăuți[31].

De la mijlocul secolului al XVIII-lea înainte satul a rămas în raiaua Hotin, revenind de drept sau de fapt, alături de celelalte sate din Hotin în stăpânirea mănăstirii Todireni în vremea următoarelor două războaie ruso-austro-turce. Astfel, și rușii, și austriecii au întocmit catagrafii ale satelor din raiaua Hotin, publicate și interpretate de Vasile Lungu[32], Constantin Tomescu[33], Valentin Tomuleț[34] și Ioan-Augustin Guriță[35], din care, pe lângă numele și stăpânii satelor, aflăm și numărul caselor din aceste așezări. Spre exemplu, Lipnicul avea, la 1771, 17 case locuite, număr care lasă să se vadă ce

[28] Petronel Zahariuc, *Contribuţii la istoria Movileştilor. Mănăstirea Todireni*, p. 211, nr. 3.

[29] Pentru alte aspecte din istoria satului, vezi Silviu Andrieș-Tabac, *Simbolurile heraldice ale comunei Lipnic, raionul Ocnița*, în „Tyragetia”, Istorie. Muzeologie, Chișinău, s.n., vol. VII (XXII), nr. 2, 2013, p. 317-323.

[30] *Ibidem*, p. 209, nr. 2.

[31] Anexa 7.

[32] Vasile Lungu, *Despre olatul Hotinului (1715-1806)*, în *CI*, V-VII, 1929-1931, p. 253-290. Catagrafia din 1771 se păstrează la BAR, Documente istorice, II/117 („Tablă de toate satile ci sântu în ţănut Hotinului şi câti case sântu în sat, cum arată înăuntru. 1771 săptemvrie”).

[33] Constantin N. Tomescu, *Tablou de 40 <de> mănăstiri și schituri din Moldova și cu arătarea moșiilor ce aveau ele în 1812*, în *Biserica din Principatele Române la 1808-1812. Mărturii și documente*, ediție de Eugen Drăgoi, Galați, Editura Partener, 2010, p. 199-200.

[34] Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2018, *passim*.

[35] Ioan-Augustin Guriță, *O „însămnare” din 1789 și importanța ei*, în *Mari familii boierești din Moldova în veacurile XVII-XIX. Referințe identitare și manifestări de putere*, editori Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihai Mîrza, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p. 111-135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venit putea aduce acest sat mănăstirii și țării. Un număr puțin mai mare de case, 23, avea Nahorenii, în vreme ce Hrușevățul avea 14, însă mănăstirea Todireni stăpânea doar jumătate de sat, iar Hrinăuții doar două case[36]. Vasile Lungu, care a publicat această catagrafie, dar și cea din 1778 (după ediția lui Mihai Popescu[37]), a comparat numărul de case din cele două instrumente fiscale, arătând că în șapte ani populația a crescut semnificativ: 20 case pentru Lipnic, 28 pentru Nahoreni, 19 pentru Hrinăuți, ajungând până la 70 la Hrușevăț[38]. Celelalte două catagrafii, din 1772-1773 și 1774, publicate în *Moldova în epoca feudalismului*, cunoscute și interpretate bine, oferă cifre de mijloc[39], iar cea austriacă din 1789, publicată și comentată de Ioan-Augustin Guriță, cuprinde doar numele satelor și stăpânilor.

După 1812, satele din ținutul Hotin ale mănăstirii Todireni au intrat sub stăpânire rusă, alături de Moldova dintre Prut și Nistru, iar istoria lor a împărtășit istoria acestei părți de țară[40] de atunci și până astăzi. Astăzi, Lipnicul și Hrinăuții sunt în Moldova, iar Nahorenii (Нагоряни) și Hrușevățul (Грушівці) în Ucraina.

ANEXE

1. 1580 (7089) decembrie 30, Suceava.

† Иѡ Ѩнкоѵл воєвода, Б(о)жіею м(и)л(о)стію, г(о)сп(о)д(а)рь Зємли Молдавскои. Сѫж(є) прїидошѣ прѣд нами и прѣд нашими болѣри слѫга наш Дѫмитрѵ Чюденскїи дїак, с(ы)нъ Чюденскїи ватаг, ѡт єго доброю воли, никим непонѫжден а ни присилован, и мартѵрисил аж(є) бил дал ѡт(ь)цъ єго, Чюдинскїи, єдин кон слѫзи нашємоѵ, Иѡн Бабич(и) дїак, и искѫпил соби єдно село, на имѣ Носкова, что бил присилован, ѡт при д(ь)ни Ѧлеѯандрь воєводї, и поставил емоѵ заклад, пол<о>[1]вина ѡт тог(о) села, ѡт Носкова, ради тот кон.

Таж(є), къда єст съда, а слѫга наш, Бабич(и) дїак, дал слѫзи наше, Дѵмитрѵ дїак, єдин кон гнѣд, за єдна тисѣщ(и) аспри, ѡтпрѣд нам, за тот пол села ѡт Носкова. Ѧ пак, слѵга наш, Дѵмитрѵ Чѵденскїи дїак, възвратил емоѵ таа пол села.

Ино мы, видѣвше ихъ доброи воли токмежю междѫ ними, а ми, такождере, и ѡт нас дали и потвръдили єсмы слѵзи нашемѵ, Иѡн Бабич(и) дїак, тот пред реч(є)наа пол села ѡт Носкова, что ѵ волост Сороцкои, како да єст емѵ и ѡт нас ѡтнинѵ, съ въсемѵ доходом.

Ин да с(ѧ) неѵмишает.

Пис(а) ѫ Сѫчави, лѣт(о) ϡзпѳ дек(евріа) л.

† Г(о)с(по)д(и)нъ реч(є).

† Строич(и) вел лог(о)ѳет ѫч(ил) и искал, Stroicz 30[2] <m. p.>.

† Дѵмитрѵ <писал>.

---

[36] Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 279-280.

[37] Mihail Popescu, *Veniturile raialei Hotinului în timpul stăpânirii turcești*, în *RA*, nr. 5, 1928-1929, p. 394-402.

[38] Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 282.

[39] *Moldova în epoca feudalismului*, VII/1-2, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*, editori P. G. Dmitriev, P. V. Sovetov, Chișinău, 1975, *passim.*

[40] Vezi Valeriu Mutruc, *În așteptarea reformelor. Viața agrară a Basarabiei în primele decenii ale stăpânirii imperiale ruse*, ediție de Flavius Solomon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019, p. 362 (Hrinăuți), p. 378 (Lipnic).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Io Iancul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri sluga noastră Dumitru Ciudenschi diac, fiul lui Ciudenschi vătaf, de bună voia lui, de nimeni silit și nici asuprit, și a mărturisit că ar fi dat tatăl lui, Ciudinschi, un cal slugii noastre, Ion Babici diac, și și-au răscumpărat un sat, anume Noscova, pentru care a fost silit, din zilele lui Alexandru voievod, și l-a pus zălog, jumătate din acel sat, din Noscova, pentru acel cal.

De asemenea, când este acum, și sluga noastră, Babici diac, a dat slugii noastre, Dumitru diac, un cal murg, pentru o mie de aspri, dinaintea noastră, pentru acea jumătate de sat din Noscova. Și iarăși, sluga noastră, Dumitru Ciudenschi diac, i-a întors acea jumătate de sat.

Deci noi, văzând a lor de bună voie tocmeală între ei, și noi, de asemenea, și de la noi i-am dat și i-am întărit slugii noastre, Ion Babici diac, acea înainte spusă jumătate de sat din Noscova, care este în ținutul Sorocii, ca să-i fie și de la noi ocină, cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece.

Scris la Suceava, anul 7089 <1580> decembrie 30.

† Domnul a spus.

† Stroici mare logofăt a învățat și a iscălit, Stroici 30[2] <m. p.>.

† Dumitru <a scris>.

Arhiva Mănăstirii Sf. Pavel (Muntele Athos), nr. 27. Orig. slav, hârtie difolio (33,1 × 21,4 cm), rupt puțin la îndoituri, sigiliu domnesc mijlociu aplicat în ceară roșie, păstrat. Cu două trad. din prima jumătate a sec. XIX, nr. 763 și 802.

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 53, nr. 6 (rez. grecesc după orig.); *DRH*, VII, vol. întocmit de Ioan Caproșu, București, 2012, p. 411, nr. 343 (text după copiile din prima jumătate a sec. XIX).

[1] Rupt.

[2] În text, cu litere latine și cifre arabe.

2. 1598 (7106) ianuarie 30, Suceava.

† Иw Єремїа Могила воєвода, Б(о)жїєю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавскои. Сж(є) прїиде прѣд нами и прѣд ѱсимы нашимы молдавскими болѣри, велики и малимы, наш вѣрнїи Лѵпѵл Вартик вел армаш, с(ы)нъ Юрашко Вартик постелник, внук Петри вартик гетмана, по єго доброю воли, никим непонѵжден а мни присилован, и продал свою правою wтниѵ и дѣднинѵ wт єго праваг(о) ѵрика, ис привилїе за висльженїе, что имал(и) дѣд єго, Петрѣ Вартик портарѣ Сѵчавскаг(о), wт стараг(о) Петра воєводї, єдно мѣсто wт пѵстинни, на Чѵхрѣ, ѵ волост Хотинскомѵ, что с(ѧ) тепер зовет село Хринъѵцїи, по wбѣ сторони потока, и съ став и съ млини на Чюхрѣ. Та продал ѵикѵ своємѵ, нашемѵ вѣрномѵ и почтенномѵ болѣринѵ, панѵ Тоадерѵ Мовилѵвич(и), за три стѣ и шестдесѣт ѵг(и) ж<о>[1]лтиҳ, и заплатил емѵ исплъна wтпрѣд нами, але того села наипрѣжде вил п<ос>[1]тавил єго ѵзаклад и ѵ слѵга наш, Бъсѣнѵл ѵрикар, за єдна сто и тридесѣт и три ѵг(и), и бил соби съторил и исписоач(є) <к>[1]упежнїи, ино тїи пинѣзи, рлг ѵ<ги>[1], <є>[1]ц(є) ємѵ вратили, и дал и пан Тоадє<р>[1] Мовилович(и) въ ръки Бъсѣнѵл wтпрѣ<д>[1] намы.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ино ми, видѣвшє иχ доброволи<о>[1]и токмежѵ и полноу заплатѵ, а ми, та<к>[1]ождєрє, дали и потврѣдили єсми панѵ Тоадерꙋ Мовиловичꙋ(и) того виш(є) писанна(о) <с>[1]ела, на имѣ Хринъꙋцїи, по wбѣ сторони потока, и съ став и съ млини на Чюχрѣ, како да єст ємѵ и wт нас ꙋрик и wтниѵ, съ въсем доχодом.

И тиж(є), ꙋрик еж(є) имал Петрѣ Вартик портарѣ Сꙋчавска(о) за вислꙋженїє wт стара(о) Петра воєводї, єщє дал є(о) въ рꙋки пан Тоадерѵ, и тиж(є), исписоаче купежнїи еж(є) имал Бъсѣнѵл, такождєрє, дал иχ въ рѵки ємѵ, а ащє с(ѧ) маи wврѣщѵт нѣкиχ привилїє или исписоаче, в<ъ>[1] нѣком врѣмени, да не имают сѣ варовати.

И ин да сѣ не ꙋмишает прѣд сим листом нашим.

Пис(а) ѵ Сѵч(авѣ), лѣт(о) ⁎зрѕ ген(арїа) л.

Їо Єремїꙗ воєвꙋда <m. p.>.

† Дѵмитрѵ <писал>.

† Io Eremiia Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, credinciosul nostru Lupul Vartic mare armaș, fiul lui Iurașco Vartic postelnic, nepotul lui Petru Vartic hatman, de bunăvoia lui, nesilit de nimeni și nici asuprit, și a vândut a sa dreaptă ocină și dedină, din privilegiul pentru slujbă, pe care l-a avut moșul lui, Petrea Vartic portar de Suceava, de la bătrânul Petru voievod, un loc din pustie, pe Ciuhur, în ținutul Hotinului, care acum se numește Hrinăuții, pe ambele părți ale râului, și cu iaz și cu mori pe Ciuhur. Aceasta au vândut unchiului său, credinciosului și cinstitului nostru boier, panului Toader Moviluvici[2], pentru trei sute și șaizeci ughi de aur, și i-a plătit deplin dinaintea noastră, însă acel sat mai înainte l-a fost pus zălog și la sluga noastră, Băseanul uricar, pentru o sută și treizeci și trei ughi, și ș-au fost făcut și ispisoace de cumpărătură, iar acei bani, 133 ughi, încă i s-au întors, și a dat și pan Toader Movilovici în mâinile lui Băseanul, dinaintea noastră.

Deci noi, văzând de bunăvoia lor tocmeală și deplină plată, iar noi, de asemenea, i-am dat și i-am întărit panului Toader Movilovici acel mai sus scris sat, anume Hrinăuții, pe amândouă părțile râului, și cu iaz și cu mori pe Ciuhur, ca să-i fie și de la noi uric și ocină, cu tot venitul.

Și de asemenea, uricul pe care l-a avut Petrea Vartic portar de Suceava de slujbă de la bătrânul Petru voievod, încă l-a dat în mâinile lui pan Toader, și de asemenea, ispisoacele de cumpărătură pe care le-a avut Băseanul, de asemenea, le-a dat în mâinile lui, și încă dacă se vor mai afla niște privilegii sau ispisoace, în vreo oarecare vreme, să nu aibă a se crede.

Și altul să nu se amestece, înaintea acestei cărți a noastre.

Scris la Suceava, în anul 7106 <1598> ianuarie 30.

Io Eremiia voievod <m. p.>.

† Dumitru <a scris>.

Arhiva Mănăstirii Sf. Pavel (Muntele Athos), nr. 849. Orig. slav, hârtie (32,3 × 23,4 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri și pătat, sigiliu domnesc mic, aplicat în ceară roșie, păstrat. Cu o trad. din 13 februarie 1809, Burdujeni, de Ioan Carasievici ieromonah și duhovnic de la Mitropolia Sucevei (nr. 845), o trad. din 5 septembrie 1818, de Ioan Stamati pitar (nr. 62), și alte două copii de pe trad. (nr. 846 și 744).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 55, nr. 10 (rez. grecesc după orig.); *DRH*, IX, vol. îngrijit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 457-458, nr. 285 (rez. după Florin Marinescu).

[1] Rupt.
[2] Așa în textul slav.

3. 1604 (7112) martie 22.

† Сє азъ, раб(ъ) Вл(а)д(и)кы моєго Ї(исус)ѵ Х(рист)а, пан Тоадерѵ, с(ы)нъ Мовила логофет, пр(и)снїи брат Їѡ Єремїа Могила воєводы, Б(о)жею м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рѵ Землї Молдавскои, даєм знанїє сим листом нашим кто на н(ъ) възрит или чтѵчи єго ѵслышит, wж(є) прїиде прѣд нами пан Ѻнчюл wт Кындещи, с(ы)нь Моцок дворника, внѵк Болдорови wт Хѣрцѣ, wт доброи воли, никим же непонѵжден а ни присилован, и даст нѣкаа часть, иж(є) wбрѣщет сѧ, част(ь) ѵнкю[1] своємѹ Болдорови wт село Помърла, цю ест ѵ волости Дороҳонскои, даст и покланѣєт с(вѧ)томѵ нашемѵ новос<ъз>[2]данномѵ монастирю, рекомаа Пандократор, идеж(є) ест храм Б(вѧ)т(а)го и Прѣславнаго Възнес(є)нїа Г(оспод)а Б(ог)а нашего, Ї(исус)ѵ Х(рист)а, за своѫ д(ѵ)шѫ и за д(ѵ)шѫ ѹнкю[1] своємѵ Болдорови, ѣако да бъдет им памѧт негыблемѫ въ вѣк<ы>[2] <и>[3] даанїє и помилованїє, непорѹшено николиже, на вѣкы.

И мы, видѣҳом ємѵ доброє даанїє, въспрїимиҳом єгово даанїє радостно, кѵпно съ нашим м(о)лебникомь wт с(вѧ)тѣи нашеи м(о)лби. Къ сим, мы ж(є) съмотриҳом како да имает си выш(є) писаниҳ ктитори великаа памѧт и избраннѫ част(ь) въ с(вѧ)тои нашеи цр(ъ)кви, въ вѣкы. И продаҳом та част(ь) wт село Помръла[1], выш(є) писана, продаҳом Григови Старѵ wт Мъгѵрѫ, за ϱ̑п̑[4] талер(и) личниҳ, и wковали єсмы єдна книг(а), рекомаа Тетроєѵ(ан)г(є)ль, и позлатиҳом єго дорбро съ тиҳ ϱ̑п̑[5] талер(и) личниҳ, ѣако да бъдет им, выш(є) писаним ктитором, памѧт wт год до год въ с(вѧ)тои нашеи м(о)лби, непорѵшена николиж(є), на вѣкы.

И при сем истинна токмеж(є) и даанїє выш(є) писаным ктитором, панѵ Ѻнчюл, с(ы)нь Моцок дворника, къ истинное наше мартѵрїє, быв: пан Маноил пръкъллаб Сородскїи, и пан Тѵлоч(и)ко и многыҳ иныҳ болѣри, и наш їгѵмен Їѡасаф, ѣако да бъдет wтнинѵ непорѵшено Григови та част(ь) выш(є) писанна wт Помръла[1], право кѵпежно на своиҳ правїиҳ питомїи пинѣзи, и дадоҳ ємѵ и запис цю даст выш(є) писаниҳ ктитори.

Я кто покѵсит расипати или развращати истина токмеж(є) и даанїє выш(є) писаним ктитором, иж(є) мы прїимиҳом въ с(вѧ)тѣи наше м(о)лби, таковїи да ест непрощен wт Б(вѧ)т(а)го Храма, и wт Пр(ѣ)ч(и)стаа Б(о)гом(а)т(є)рь, и wт Въсѣҳ Н(є)б(о)сныҳ Сили и wт тиї <Ѻтец>[2]ь иж(є) въ Никеи, и ѵчастїє єг(о) бъдєт съ Їѹдою, амин.

И на великоє крѣпост и мартѵрїє, приложиҳом наше печат къ истинном нашемѵ записѵ.

Пис(а) в(ъ) лѣт(о) ѯзрвї, м(ѣ)с(ѧ)ць м(а)рт(їа) кв.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Adică eu, robul Stăpânului meu Iisus Hristos, pan Toader, fiul lui Movilă logofăt, frate după tată cu Io Eremia Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei, dăm știre cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că a venit înaintea noastră pan Onciul din Cândești, fiul lui Moțoc vornic, nepotul lui Boldor din Hérțea, de bunăvoia lui, nesilit de nimeni și nici asuprit, și a dat o parte, care se va afla, partea unchiului[1] său a lui Boldor din satul Pomârla, ce este în ținutul Dorohoiului, dată și închinată sfintei noastre nou-zidite mănăstiri, numită Pantocrator, unde este hramul Sfintei și preaslăvitei Înălțări a Domnului Dumnezeului nostru, Iisus Hristos, pentru sufletul său și pentru sufletul unchiului[1] său a lui Boldor, ca să le fie lor pomenire nemișcată în veci <și>[3] danie și miluire, neclintit niciodată, în veci.

Și noi, dacă am văzut a lui de bună danie, am primit a lui danie cu bucurie, împreună cu rugătorii noștri de la sfânta noastră rugă. La aceasta, noi am făcut ca să aibă acești mai sus scrișii ctitori mare pomenire și aleasă parte în sfânta biserica noastră, în veci. Și am dat această parte din satul Pomârla, mai sus scrisă, am vândut-o lui Griga Bătrânul din Măgură, pentru [1]80[3] de taleri numărați, și le-am legat o carte, numită *Tetraevanghel*, și l-am aurit bine cu acei [1]80[3] de taleri numărați, ca să le fie lor, mai sus scrișilor ctitori, pomenire din an în an în sfânta noastră rugă, neclintit niciodată, pe veci.

Și la această adevărată tocmeală și danie a mai sus scrișilor ctitori, a panului Onciul, fiul lui Moțoc vornic, la această adevărată a noastră mărturie, au fost: pan Manoil pârcălab de Soroca, și pan Tulocico și mulți alți boieri, și egumenul nostru, Ioasaf, ca să-i fie ocină neclintită lui Griga acea parte mai sus scrisă din Pomârla, dreaptă cumpărătură pe ai săi drepți și proprii bani, și i-am dat și zapisul ce-l dăduseră mai sus scrișii ctitori.

Și cine ar îndrăzni să risipească sau să distrugă adevărata tocmeală și danie a mai sus scrișilor ctitori, pe care noi am primit-o în sfânta noastră rugă, Acela să fie neiertat de Sfântul Hram, și de Preacurata Născătoare de Dumnezeu și de 318 Părinți care au fost la Nicheia, și partea lui să fie cu Iuda, amin.

Și pentru mai mare putere și mărturie, am pus pecetea noastră la adevăratul nostru zapis.

Scris în anul 7112 <1604>, luna martie 22.

<Pe f. 2 v., o însemnare de la începutul sec. XVII>: **wт Померла село, част(ь) нѣкам** („din satul Pomârla, o parte”), <o însemnare de la sfârșitul sec. XVIII>: **част(ь) Болдорова wт села Померлои, поклонена св(м)т(о)мѵ м(о)настирѵ Пантократорѵ Бѵрдюжанскомѵ, в(ъ) оправлено Єѵ(ан)г(є)лїе златом до Бѵрдюжанъ; нашъ Мєѳодїи w томъ знаєлю Бановскїа** („partea lui Boldor din satul Pomârla, închinată sfintei mănăstiri Pantocrator a Burdujenilor, pentru refacerea *Evangheliei* aurite de la Burdujeni; al nostru Methodie, întru aceea numit Banovschi”) <și o însemnare de la începutul sec. XIX>: **на Бѵрдюжани из Померлои** („pentru Burdujeni, din Pomârla”).

Arhivele Naționale Suceava, Documente, I/26 (fost în Arhiva Mănăstirii Putna). Orig. slav, hârtie difolio, cerneală cafenie, invocația simbolică și inițiala miniate cu aceeași cerneală, rupt puțin la îndoituri, restaurant, sigiliul inelar, al lui Toader Movilă, timbrat în ceară verde, căzut. Cu o traducere în limba română, cu unele greșeli, din anii ’70-’80 ai sec. XX (după ductul scrisului).

EDIȚII: *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849)*, p. 85, nr. 141 (rez. după orig.); Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 89,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nr. 19 (menţiune, cu greşeli); Ştefan S. Gorovei, *Donatori, răzvrătiţi şi pribegi*, p. 27-28 (comentariu şi extrase slave, cu traducere, după orig.).

[1] Aşa în text.
[2] Rupt.
[3] Omis.
[4] Cifra sutelor, inclusive titla de deasupra ei, a fost adăugată de altă mână, în aceeaşi vreme, cu cerneală neagră.
[5] De această data, cifra sutelor a fost adăugată de aceeaşi mână, cu cerneală neagră, sub titla care acoperă cifra zecilor.

4. 1605 (7114) noiembrie 23.

Suret di pe ispisocul mării sale Iremii Movila voevod.

Din mila lui Dumnezău, noi, Irimiia Movila voevod, domnul Ţării Moldovii, facem ştire cu această scrisoare a noastră tuturor celor ce vor căuta sau cine vor auzi, că acest al nostru adivărat şi credincios şi cinstit, dumnealui Toader Movila, şi fratele domnii mele, viind înnainte noastră şi-nainte tuturor boerilor ai Moldovii, mari şi mici, şi bine au voit dintru a sa bună voire de-au făcut tocmală şi schimbu cu domnie noastră ş-au dat domnie(i) noastre schimbul a lui dreaptă moşăe de la moşul său şi cu privileghie ce ave moşul lui <de la>[1] Ştefan voeovod cel Bătrân, giumătate sat din Hruşavăţ, ce iaste bună moşăe strămoşască, şi ceialaltă parte di sat din Hruşovăţ şi din Tuletin, a patra parte, carele este bună răscumpărătură de la Gherman, după ispisoacele cele domneşti de cumpărătură, iar domnie noastră am dat iarăşi, schimbu pentru schimbu, giumătate sat de Durneşti, parte din gios, la ţănutul Sucevii, şi cu locuri de mori în apa Socevii şi-n sat, carele ace giumătate de sat de Durneşti am cumpărat domnie me de la feciorii lui Albotă, de la Petre şi di la Ionaşco, şi de la sororile lor, Teta, Sofronie şi Măricuţa, drept şasă sute de taleri de argint, şi cu privileghie ce ave ei di la …[1] voevod. Şi domnie noastră pentru aceasta am dat şi am miluit cu acea giumătate de sat din Hruşovăţ şi din Tuletin, ce este în ţănutul Hotinului, am dat la rugăto(a)re noastră, sfânta mănăstire Suceviţa, undi este hramul Sfânta, Slăvita Înviere Domnului Dumnezăului şi Mântuitoriului nostru Iisus Hristos, întru slava şi lauda Domnului Dumnezău.

Şi după aceasta, sculându-să credincios şi cinstitul boeriul nostru, dumnealui Toader Movila, fratele domnii mele, şi iarăşi au făcut tocmală şi schimbu cu rugătorii noştri, călugării de la Suceviţa, ce zădită de noi, ş-au dat schimbu sfintii mănăstiri dreaptă moşiia lui, ce-o ave de la moşul său, şi cu privilegii ce ave de la strămoşul său, Giurgea, de la bătrânul Ştefan voevod, un sat, anume Nahorenii, pe apa Nistrului, şi cu mori pe părăul Şurişa, în ţănutul Hotinului, iar rugători(i) noştri i-au dat lui, schimbu pentru schimbu, satul Noscova, la ţănutul Sorocii, cu ispiso(a)ce, şi cu danii şi cu întărituri ce avea de la Iancul voevod şi de la domnie noastră, căci acel sat, Noscova, au fost dreaptă danie sfintei mănăstiri de la sluga noastră Avram Babici diiac, feciorul Magdalinii, carele i s-au venit acel sat, despre[2] apus parte, afară de fraţii[3] lui şi de surorile lui, iar rugătorii noştri să le aibă a le scrie pre moşăi şi părinţăi lui la sfântul pomelnicul cel mare şi cel mic şi să facă pomenire din an în an.

Şi într-acea dată, Grigorie stolnicul au tras înnainte noastră pre sluga noastră Avram Babici, zâcând că giumătate dintr-acel sat, anume Noscova, au fost zălojâtă zălog la un cumnat al lui, Dumitru Ciudinţchii, pentru un cal domnesc şi pentru o mie de aspri. Iar Avram Babici au arătat ispisoc de la Iancul voevod, cum că i-au întorsu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acel cal, și s-au îndreptat și au pus firie 12 zlatii[4], iar pe Grigore stolnic l-au rămas de tot pentru acel cal, și să nu aibă mai mult a să giudeca, în veci. Pentru aceasta, au schimbat și acele de mai sus arătate sate, anume Nahorenii și Hrușovăț, fiindcă sânt aproape de alte sate a mănăstirii Sucevițe(a).

Și noi, văzând a lor ce de bunăvoe tocmală și schimbu, aș(â)ședere și de la domnie noastră am dat și am întărit sfintei mănăstiri Suceviții, rugătoarei noastre, acele de mai sus arătate sate, anume Nahorenii, și giumătate de sat din Hrușuveț, ș-a patra parte din ce<alaltă>[1] parte de Hrușoveț și din Tuletin, ca să fie și de la noi sfintii mănăstiri uric, cu tot venitul, nemișcat niceodată, în veci.

Iar hotarul acelor de mai sus arătate sate să fie din toate părțile după hotarul vechiu pe unde din vechiu au ținut.

Și pentru aceasta este credința domnii mele, Iremiia Movila voevod, și preiubiților și de Dumnezău dăruiților fiilor domnii mele, noi, Costandin și Alecsandru beizadele[5], și Bogdan voevod, și credința boerilor noștri: Urechii vornic de Țara de Gios, și Cărste vornic de Țara de Sus, și a dumnealor boerilor Gh(e)orghie pârcălab de Hotin, și Gheorghie <și>[1] Ionașcu pârcălab de ținutul Neamțului, și credința boeriului nostru Rodna[6] și a boerilor noștri pârcălabi Navogradschii, și credința boeriului nostru Oriș hatman i[7] pârcălab de Soceavă, și credința boeriului nostru Barbovschi postelnic, și a spătariului Veveriță, și a lui Sămeon Stroici vel visternic și credința boerilor noștri ai Moldovii, mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domnu din copiii noștri sau dintr-altu neam, pre carii îl va dărui Dumnezău să fie domnu în pământul nostru al Moldovii, acela să nu smintească această a noastră danie și milă de la sfânta mănăstire Sucevița, ce mai vârtos să o întărească, iar cine să va ispiti să o strice sau să o smintească, această de mai sus scrisă a noastră tocmală, acela să nu fie ertat de Domnul Dumnezău și de a Sa Precurată Maică și de toți Sfinții, și să aibă a da răspuns înnainte strașnicului giudeț a lui Hristos, amin.

Iar pentru mai mare credința și întărirea la toate aceste mai sus scrisă, am poroncit credinciosului și cinstitului nostru boeriu, Stroici vel logofet, să scrie și a noastră pecete să o legi la această adivărată <carte a noastră>[1].

În velet 7114 <1605> noemvrie 23.

Și s-au scris de mine, smeritul ieromonah Dosoftei, proin egumen, în velet 1773 octombrie 20.

Arhiva Mănăstirii Sf. Pavel (Muntele Athos), nr. 610. Traducere din 20 octombrie 1773. Cu trei copii după trad. (759, 848 și 895).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 57, nr. 13 (rez. grecesc după orig.); Ilie Minea, *Despre mănăstirea Todirenii*, în *CI*, anul IV, 1928, p. 310-311 (rez. într-o carte de judecată a Divanului Moldovei din 7 mai 1810).

[1] Omis.
[2] În text, greșit: „dreaptă”.
[3] „de frații”, scris peste alte cuvinte.
[4] „zloți”.
[5] Așa în trad.
[6] Scris: „Rodca”.
[7] „și”.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. 1617 (7125) ianuarie 12, Iași.

† Ию Радꙋл воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавскои. Сѫж(є) прїиде прѣд нами и прѣд нашими болѣри слꙋга наш, Еремїа Бъсѣнꙋл бив дворник, и жаловал сѣ на Тоадер Могила, рекошѣ аж(є), когда бист при д(ь)ни Ѧрона воеводї, а ѡн себ(є) кꙋпил єдин село, на имѣ Хринеꙋцїи, на Чꙋхрѣ, и съ став и съ млини ꙋ Чꙋхрѣ, что ꙋ волост Ѩскои, ѡт Вартичел армаш, радї пет сот талер(и), а къда бѣше при д(ь)ни Еремїи воевода, възѣл ємꙋ Тоадер Могила тоє село и пометал ємꙋ тъкмо двѣ ста талер(и), а съ три ста тал(ери) емꙋ зостал, и дал ѡн тоє село с(вѧ)тѣи монастири своєг(о) Пантократори, что єст подли тръг Сꙋчавскои, гдеж(є) єст храм Възнес(є)нїє Г(оспод)а Б(о)га и Сп(а)са нашег(о) Ї(исꙋс)ꙋ Х(рист)а.

Ино съда, Бъсѣнꙋл ѡн себ(є) въспросил тиχ п(и)нѣзи, ⁓т талер(и), ѡт калꙋгери что емꙋ бил зостал ктитор иχ, Тоадер Могила, ѡт на село, а ѡни неимашѣ ѡт где ємꙋ давати нъ въспросили на Бъсѣнꙋл да ѡставит тиχ п(и)н(ѣ)зи и да єг(о) напишет въ с(вѧ)тїю <велик>[1]кїи помѣник въ монастир(ъ) и да сътворит емꙋ памѣт великаа.

Ѧ ѡн, прѣд нами и ѡтпрѣд вес Съвѣт наш, ѡставил тиχ п(и)нѣзи монастири, ⁓т талер(и), ин написал сѣ до великїи помѣник, и памѣт да сътворит емꙋ на каждїи год, въ д(ь)нъ Бл(а)говѣшенїє Б(огороди)цѫ, дондеже) станет с(вѧ)таа монастир(ъ).

Тѣм ради, <д>[1]а єст и ѡт нас тоє виш(є) писанноє село, Хринеꙋцїи, с(вѧ)тѣи монастир(ъ) и съ стави и съ млини ꙋ Чꙋхрѣ потвръжденїє, съ въсем доходом.

И ин да сѣ неꙋмишает.

Пис(а) ꙋ Ѩс, в(ъ) лѣт(о) ⁎⁓зркѣ ген(арїа) ⁓вї.

† Гѣнгѣ вел логофет ꙋч(ил).

Гѣнгѣ логофет искаχ <m. p.>.

† Небожаткꙋ <писал>.

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri sluga noastră Eremia Băseanul fost vornic, și s-a jeluit asupra lui Toader Movilă, spunând că, atunci când a fost în zilele lui Aron voievod, el și-a cumpărat un sat, anume Hrineuții, pe Ciuhur, și cu iaz și cu mori la Ciuhur, ce este în ținutul Iașilor, de la Varticel armaș, pentru cinci sute de taleri, iar când a fost în zilele lui Eremia voievod i-a luat Toader Movilă acel sat și i-a aruncat numai două sute de taleri, iar cu trei sute de taleri i-au rămas, și a dat el acel sat sfintei sale mănăstiri a Pantocratorului, care este sub[2] târgul Sucevei, unde este hramul Înălțare Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

Deci acum, Băseanul și-au cerut acei bani, 300 de taleri, de la călugări, cu care i-au fost rămas ctitorul lor, Toader Movilă, pentru acel sat, iar ei n-au avut de unde să-i dea, ci l-au rugat pe Băseanul să le ierte acei bani și să-l scrie în sfântul mare pomelnic al mănăstirii și să-i facă mare pomenire.

Iar el, înaintea noastră și dinaintea a tot Sfatul nostru, a lăsat acei bani mănăstirii, 300 de taleri, și s-a scris în marele pomelnic, și să-i facă pomenire în fiecare an, în ziua Bunei Vestiri a Născătoarei de Dumnezeu, până când va sta sfânta mănăstire.

Pentru aceea, să fie întăritură sfintei mănăstiri și de la noi acel mai sus scris sat, Hrineuții, și cu iaz și cu mori în Ciuhur, cu tot venitul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Și altul să nu se amestece.
Scris la Iași, în anul 7125 <1617> ianuarie 12.
† Gheanghea mare logofăt a învățat.
Gheanghea logofăt a iscălit <m. p.>.
† Nebojatcu <a scris>.

<Pe v., o mențiune contemporană>: † Ispisoc pre Hrineuți de pre apa Ciuhurului, ot ținut Iașilor, <tradus în greacă, urmat de o altă mențiune grecească din sec. XVIII>.

Arhiva Mănăstirii Sf. Pavel (Muntele Athos), nr. 32. Orig. slav, hârtie difolio (34 × 21,3 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri și pătat, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în ceară roșie, deteriorat. Cu o trad. din 15 februarie 1809, Burdujeni, de Ioan Carasievici ieromonah, protopop și duhovnic de la Mitropolia Sucevei (nr. 844), și cu o copie de pe trad. (nr. 755).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 60-81, nr. 20 (rez. grecesc după orig.).

[1] Rupt.
[2] Traducerea nu este întru totul exactă, pentru că mănăstirea Todireni nu se află chiar „sub" târgul Sucevei, ci peste râul Suceava, pe coasta dealului Burdujeni.

6. 1618 (7126) iulie 20, Iași.

† Иw Радѹл воєвода, Б(о)жїи м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Мwлдавскои. Сѭж(є) имали д(ь)нъ прѣд нами и прѣд нашєми болѣри м(о)л(є)бници наш, мниχи wт с(вѧ)таа монастир Сѵчевиц(и), идеже єст χрам Въскръсенїє Х(ристо)во, съ кнѣгинѣ Саломїа, сестра Аврам Бабич(и) дїак, ради село Носкова, что ѹ волост Сороцкои. И къда било им д(ь)нъ, м(о)л(є)бници наш калѵгери, wни пришли на д(ь)нъ и извадили исписоаче за даанїє wт Инкѵла и wт Єримїа воєводї, іако дал тот село брат єи, Аврам Бабич(и) дїак, за своєю д(ѹ)шѵ и написал сѣ въ с(вѧ)тїи великїи помѣник и сътворил сѣ емѵ памет wт год до год въ д(ь)нъ С(вѧ)т(о)го Аѳанасїє Аѳонскаг(о), и wправил сѣ и поставили ферею, ѿ злат(и), въ наш Вистѣрю, а кнѣгинѣ Саломїа, wна зостала за д(ь)нъ и wт вес нашег(о) закона.

И wт съда напрѣд, болши да неимает тегатї кнѣгинѣ Саломїа на м(о)л(є)бници наш виш(є) писаниχ ради сїа тѣж(є) а ни добиватї иχ николиж(є), на вѣки вѣчнїи.

Тѣм ради, г(оспо)дств(а) ми и wт нас дали и потвръдили єсми молбником нашєм виш(є) писанїи.

Тѣм ради, како да єст и wт нас даанїє и потвръжденїє с(вѧ)тѣи монастир Сѹчевиц(и) тот село Носкова, съ въсѣм доходом.

И ин да сѣ неѹмишает.

† Сам г(о)с(по)д(и)нъ велѣл.

Пис(а) ѹ Иѣс, в(ъ) лѣт(о) ѯзркѕ юл(їа) к.

† Гѣнгѣ вел логофет ѹч(ил) и искаχ <m. p.>.

† Мармѵри <писал>.

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată au avut zi înaintea noastră și înaintea boierilor noștri rugătorii noștri, monahii de la sfânta mănăstire Sucevița, unde este hramul Învierea lui Hristos, cu cneaghina Salomia, sora

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Avram Babici diac, pentru satul Noscova, care este în ținutul Sorocii. Și când a fost ziua, rugătorii noștri călugării, ei au venit la zi și au scos ispisoace de danie de la Iancul și de la Erimia voievozi, că au dat acel sat fratelui ei, Avram Babici diac, pentru sufletul său și s-a scris în sfântul marele pomelnic și să-i facă pomenire din an în an în ziua Sfântului Athanasie al Athonului, și s-au îndreptat și au pus ferâe, 12 zloți, în Vistieria noastră, iar cneaghina Salomia, ea a rămas de zi și de toată legea noastră.

Și de acum înainte, mai multă să nu aibă a pârî Salomia asupra rugătorilor noștri mai sus scriși această pârâ și nici să le dobândească niciodată, în vecii vecilor.

Pentru aceea, ca să fie și de la noi danie și întăritură sfintei mănăstiri acel sat Noscova, cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece.

Scris la Iași, în anul 7126 <1618> iulie 20.

† Gheanghea mare logofăt a învățat și a iscălit <m. p.>.

† Marmure <a scris>.

Arhiva Mănăstirii Sf. Pavel (Muntele Athos), nr. 28. Orig. slav, hârtie (32,1 × 21,8 cm), cerneală cafenie, rupt puțin la îndoituri și pătat, sigiliu domnesc mic, aplicat în ceară roșie, căzut. Cu două trad., una de Ioan Carasievici nacealnic (nr. 754) și alta din 14 martie 1814 (nr. 761), și o copie după trad. (nr. 844).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 62, nr. 23 (rez. grecesc după orig.).

7. 1810 august 23.

După cerire precuvioșii sale arhimandritului Athanasie, egumenul sfintei mănăstiri Theodorenii, din târgul Burdujenii, de la ținutul Sucevii, ce are la ținutul Hotinului moșie Lipnicul, și după cerire moșinașilor ce au moșie Paustova, într-un hotar cu Lipnicul, ca să li să hotărască numitele moșii, înpresurate aflându-se de cătră moșiile megieșite, prin carte precinstitului Divan, orânduiți fiind noi spre hotărâre acestor moșii și cu hotărâtă poroncă, fiindcă mănăstire are hotarnică vechi asupra moșii Lipnicul, dacă moșiile megieșite nu vor ave hotarnice mai vechi și vrednice de credință, apoi noi să urmăm hotarnica ce are mănăstire, a întregi trupul moșii Lipnicul despre toate părțile, iar pentru moșie Paustova, fiindcă hotarnică vechi nu să vedi, să cercetăm din scrisorile moșiilor megieșite și din alte dovezi vrednice ce să vor arăta la cercetare, și pe unde să vor adeveri celi drepte hotară din vechi să se hotărască, cum pre largu să cupride a aceiași carte de poroncă.

După care, mergând noi la stare numitelor moșii și aducând oameni bătrâni și pe vechilii megieșitelor moșii, față fiind atât vechilul mănăstirii, cât și vechil din parte moșinașilor de Paustova, am cercetat stare numitelor moșii, și după hotarnica din anii 7250 <1741> noemvrie 18, a moșii Lipnicului, de la Ilie Șeptilici vânzătoriul moșii Ciornoleuca, din ținutul Sorocăi, la răposatul boeriu Sandul Sturza biv vel logofăt, ce-au arătat vechilul mănăstirii, s-au aflat moșie Lipnicul foarte înpresurată despre moșiile Climăuții și Ciornoleuca (care înpresurare s-au găsit, despărțită, de către moșie câtă au mai rămas astăzi, de să stăpânește supt numi de Lipnic, cu șapte movili mici, după eșire turcilor din stăpânire raelii Hotinului), fiindcă hotarnica mănăstirii despre aceli doaî numite moșii: „începe hotarul dintr-o cruce de piatră, hotar în Cobolta, colțu în capătul Lipnicului din gios despre Climăuți, pe care cruce, arată numitul Șeptilici, că iaste scris așa: «Aice s-au ucis un fecior de văcariu, între hotarul Lipnicului și al

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gârbovii, pentru cât au călcat țarina lipnicenilor, cu velet 7230 <1721 septembrie 1 – 1732 august 31»" (care cruce nu s-au aflat, ci numai locul unde au fost, dând samă lăcuitorii din sat Lipnicul că s-ar fi scos cruce de către Axinte armanu, orândatoriul moșii Climăuții, și ar fi aruncat-o într-un bulhac, la care bulhac, mergând iarăși, nu s-au găsit cruce, fără numai s-au găsit urme de car proaspete, și locul unde au stătut cruce în bulhac, iar armanul cu totul s-au apărat, zâcând că nici o știință nu are), „și de la ace cruce drept la dial la dumbravă, și pin dumbravă capul moșii Lipnicul dăspre Climăuți până la o piiatră în margine dumbrăvii în dreptul unii fântâni, ci să chiamă Zorlicina, și de acole până la fântână și pe părău fântânii în gios la altă piiatră în margine părăului, și tot părău fântânii până în Soloneț, și de acole purcedi hotarul Lipnicului Solonețul în sus, și tot în sus Solonețul, alături cu Ciornoleuca treci prin Gura Ruginosului, și tot Solonețul în sus și pin coda vii Lupului, alături cu Dângenii, margine Lipnicului din gios, treci piste un drum, și tot alături cu Dângenii pi la o piiatră în dumbravă, și tot dumbrava asupra Ciuhurului, treci o vâlce, și la un piscu iaste iar piiatră vechi hotar, și de acole drept în Ciuhur"[1], cum pre largu să cuprinde la aceiași mărturie hotarnică, iscălită de Șeptilici și adeverită de alți marturi, care sămni hotară, cuprinsă la ace hotarnică, toate s-au găsit de față, afară numai de pietri ce acum nu să găsăsc, fiind scoasă și mutate din locurile lor.

După aceia, s-au zis și vechililor moșiilor megieșite ca să ne arate scrisori și hotarnice vechi, de au, și cât pentru moșiile din țănutul Hotinului hotarnice nu să văd, nici scrisori cuprinzătoare în sămne, iar vechilii moșiilor Climăuți și Ciornoleuca au răspunsu că scrisorile și hotarnicele să află la Eși și vor scrie la stăpânii moșiilor ca să le triimită în cercetare la fața locului. Și așa, după așteptare de trei săptămâni și mai bine, vechilul moșii Ciornoleuca abie ni-au arătat un răvaș de la dumnealui vist(iernicul) Aleco Balș, scriindu-i că scrisorile acum nu poate să le triimită, dar la toamna viitoare va veni însuși dumnealui și atunce să vor hotărî moșiile, iar până atunce pe hotarnici să nu-i îngăduiască a hotărî și a faci măsuri moșiilor.

Deci noi, după poronca precinstitului Divan, am pus ingineri de-au rădicat planul moșiilor în măsuri, și urmând hotarnicii vechi a mănăstirii s-au făcut și sămne în pământ pe liniile măsurilor, iar pietri nu s-au pus.

Așijdere și la moșie Paustova s-au urmat pre unde s-au dovedit stăpânire din vechi, după mărturisire lăcuitorilor de prin satele megieșite, găsindu-se și înpresurată, cum la hartă de stare locului să închipuești. Și fiindcă scrisorile moșiilor Ciornoleuca și Climăuții să află la Eși, am iscălit planul, dând și această mărturie numitului egumenu și moșinașilor, cu care viind în cercetare precinstitului Divanu, de acolo să se de ce desăvârșită hotărâre. Dar pentru venitul de pe locul de pricină între Lipnic și între numitele moșii, cu învoire despre amândoaî părțile, au rămas să se strângă giumătate de vechilii numitelor moșii și giumătate de orândatoriul moșii Lipnicul, și nici unii, nici alții, să nu rădice nimică din venit de pe locu până să va da de la precinstitu Divanu ce desăvârșită hotărâre.

1810 avgust 23.

…[2] stolnic <m. p.>; Costandin Leondari sluger <m. p.>.

Arhiva Mănăstirii Sf. Pavel (Muntele Athos), nr. 881. Orig.

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.,* p. 309, nr. 590 (rez. grecesc după orig.).

[1] Parantezele și ghilimelele aparțin scriitorului actului.
[2] Neclar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE VILLAGES IN THE DISTRICTS OF HOTIN AND DOROHOI THAT BELONGED TO THE TODIRENI MONASTERY (A METOCHION OF ST PAUL'S MONASTERY ON MOUNT ATHOS)

(Summary)

Keywords: monastery, biography, donation, political life.

The author provides well-documented details, thus completing the history of the Todireni Monastery near Suceava. Hence, the study corrects much fake news circulating on social media. The information provided by the author (following a strenuous effort of consulting medieval manuscripts) does more than complete the history of a religious building. It goes much further because it reconstructs the biography of the founder, Toader Movilă, and the political context in which he struggled to obtain certain positions in the political hierarchy of the time.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ*

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA UNUI IERARH DIN MOLDOVA VEACULUI AL XVI-LEA: NICANOR, MITROPOLITUL SUCEVEI**

Cei care au străbătut măcar o dată drumul dintre cele două Agapii (mănăstirea Agapia din Vale sau Agapia Nouă şi, respectiv, Agapia Veche) vor fi văzut, probabil, aşa-numita „Piatră a lui Aron-vodă”[1], o stâncă tăiată „cu ciocanul”, în care fuseseră săpate, cândva, nişte slove, care astăzi nu se mai pot citi[2]. Despre acel loc şi despre acea piatră povestea şi Ion Neculce, într-unul dintre fascinantele sale cuvinte din *Sama* care precede letopiseţul său, pe care o aşez aici, într-una dintre variantele sale mai largi:

> *Aşa vorbăscu oamenii bătrâni şi călugării de la mănăstirea Agapiia că au fost slujind Aron-vodă la un mitropolit anume Nicanor, fiindu-i nepot mitropolitului. Şi acel mitropolit fiind ctitor la mănăstirea Agapie cea veche din dial, fiind mănăstirea zidită cu cheltuiala şi agiutoriul doamnii Elenii a lui Petru-vodă Rareş, care doamna Elena au fost fată lui Despot craiului sârbăscu. Decii cu cheltuiala doamnii Elenii şi prin osteniala acelui mitropolit s-a zidit mănăstirea Agapiia în dial, precum s-au zis. Şi fiind şi mitropolitul Nicanor ctitor mergea de multe ori la mănăstire de şi şidea şi mergea şi nepotu-său, Aron-vodă. Decii Aron-vodă de multe ori eşiia afară de la mănăstire la primblare la o mănăstioară de călugăriţă ce era pre moşiia mănăstirii, ce să chiamă Hilioara, având dragoste cu o călugăriţă tânără. Şi aşa, eşind Aron-vodă într-un rând la primblară la Hilioara şi întorcându-să*

* Conferențiar univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; e-mail: augustin.gurita@uaic.ro.

** Acest studiu a fost sprijinit de un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS-UEFISCDI, număr proiect PN-III-P1-1.1-TE-2019-0499, în cadrul PNCDI III.

[1] *Marele Dicţionar Geografic al României*, vol. III, alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale de pe judeţe de George Ioan Lahovari, C. I. Brătianu şi George Tocilescu, Bucureşti, 1900, p. 125-126; C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, tomul I, *A – Conpenhaga*, Sibiu, 1898, p. 269; Petre Lupan, *Mănăstirea Agapia*, Bucureşti, 1967, p. 9-10.

[2] Pe acea piatră fusese săpată o parte din „legenda” consemnată de Neculce (C. Matasă, *Călăuza judeţului Neamţ*, Bucureşti, 1929, p. 145). Cel care a publicat ceea ce se găsea încrustat în piatră, în veacul al XIX-lea, a fost episcopul Melchisedec Ştefănescu: „Acestă petră numită «Aron vodă», mai mulţi secoli au servit de aghiasmatariu soborului monastirei Agapia-veche. Tradiţia spune că Aron Vodă, în juneţa sa, învăţa carte la moşul său, stareţul Siluan, şi întru o noapte eşind pe ascuns din monastire, şi pe când se înturna pe la mezul nopţii fu surprins de moşul său la acest locu şi pedepsit. Junele ruşinat fugi de la monastire şi nu mai reveni acolo, decât după ce deveni domnu al ţerei, când milui monastirea şi-i reînoi daniele ce avea ea de la domnii predecesori. La anul 1867, iunie 26, Măria Sa Domnul României Carol I-iu a visitat monastirea Agapia şi acest monument” (*Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 monastiri şi Biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885, p. 30). Astfel, se observă aici că numele unchiului Aron vodă a fost înregistrat drept „Siluan”. Vezi și Mircea Păcurariu, *Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, în *MMS*, LI, nr. 3-4, 1975, p. 248, nota 176. Astfel s-a ajuns, prin fantezie, la două personaje diferite: „Nicanor Aron” și „Siluan Aron”, ambii consideraţi egumeni ai Agapiei (N. Dărângă, *Istoria Sfintei monastiri Agapia*, Iași, 1908, p. 41).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIX, 2022, p. 67-82

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la mănăstire la Agapiia în dial, numai ce s-au tâlnit cu unchiu-său, cu mitropolitul Nicanor, mergând şi mitropolitul afară la moşiile mănăstirii. Şi s-au tâlnit la un loc unde iaste drumul tăiat în piiatră cu ciocanul. Decii mitropolitul să fie bătut pe nepotu-său, Aron-vodă. Iar după aceia Aron-vodă s-au dus în Ţara Unguriască, fugind de la unchiu-său, de la mitropolitul. Şi din Ţara Unguriască s-au dus Aron-vodă la Ţarigrad şi s-au apucat la oameni mari de au slujit. Şi cu vreme au eşit domnii în Moldova. Şi să fie prinsu pre unchiu-său, pre mitropolitul Nicanor şi să-l fie făcut hadâmbu, să-l fie scopit, căruia mitropolit îi iaste mormântul la mănăstire în dial. Şi s-au fost sihăstrit luund shimă şi zicându-i din schimnicie Nil, care, aşia scrie pre piiatra di pe mormânt: shimnoje Nil. Iar acolo unde s-au tâlnit Aron-vodă cu unchiu-său mitropolitul au pus de au săpat o stâncă mare de piiatră, scriind şi istorie pre piatră şi deasupra stâncii încă au săpat, ca să să cunoască, pe unde au fugit. Care aceste semne sînt de să văd şi până astăzi. Şi să chiamă acea stâncă de piatră, Piiatra lui Aron-vodă[3].

Semnele se văd şi până astăzi, chiar dacă inscripţia a devenit, de multă vreme, ilizibilă[4]. Doar oare câte dintre informaţiile ţesute în această „istorioară", cu parfum de legendă, au fost sau pot fi verificate? Aşa cum s-a putut observa, naraţiunea are doi eroi, un domn şi un mitropolit; despre domn s-a mai scris[5], dar despre mitropolit mai puţin, iar asupra acestuia din urmă voi încerca să zăbovesc puţin în cadrul contribuţiei mele. Mitropolitul Nicanor a fost unul dintre ierarhii Moldovei în legătură cu care s-au construit mai multe ipoteze şi concluzii, unele fiind bazate pe speculaţii: că ar fi fost mai puţin energic decât mitropolitul Mitrofan[6], că ar fi avut mai puţină prestanţă şi învăţătură, că, în cazul lui, domnul ţării a încălcat canoanele[7] şi altele asemenea. Nu avem de unde să ştim câtă prestanţă, învăţătură şi, mai ales, energie avea şi, respectiv, manifesta un vlădică de la sfârşit de secol al XVI-lea. În ceea ce priveşte canoanele, chiar dacă acestea sunt tratate ca absolute, de multe ori, în practică, vedem că situaţiile sunt diferite, prin cercetarea speţelor şi contextelor. Aşadar, dintr-o perspectivă romantică, biografia lui Nicanor a fost umbrită de asocierea cu „tiranul" Aron-vodă, care l-ar fi pus şi l-ar fi schimbat în demnităţi chiriarhale, după propria-i voie, fără a ţine cont de aceleaşi sfinte canoane.

Aşa cum se poate lesne observa din textul lui Neculce, numele lui Nicanor se leagă de cel al mănăstirii Agapia, lăcaş monahal ale cărui începuturi încă sunt, parţial, învăluite de taină[8]. Prin pomelnicele păstrate, numele său este însoţit şi de locul metaniei sale: „Nicanor mitropolitul ot Agapie"[9]. Pe de altă parte, legătura de rudenie cu domnii Moldovei menţionată de Neculce are nevoie de mai multe dovezi. Aron vodă se considera

[3] Ion Neculce, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 175, în subsol.

[4] Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce*, în vol. *Studii de folclor şi literatură*, Bucureşti, 1967, p. 445, 466. În legătură cu acest fragment, vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. III, *Fragmente de cronici şi ştiri despre cronicari*, Bucureşti, 1901, p. 38-39.

[5] Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova: a. 1324-1881*, Bucureşti, 2001, p. 754-760, 769-780; Iulian Sânzianu, *Un domn şi o domnie la cumpănă de vremuri: Aron Vodă „Tiranul"*, teză de doctorat, Iaşi, 2008, 439 p.

[6] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, ediţia a III-a, Iaşi, 2008, p. 426.

[7] Idem, *Contribuţii la istoria Episcopiilor Romanului şi Rădăuţilor în secolul al XVI-lea*, în *MMS*, LII, nr. 5-6, 1976, p. 328.

[8] Pentru bibliografia acestei mănăstiri, vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 22-25. În legătură cu prima atestare a mănăstirii, vezi *DRH*, A. Moldova, vol. VI (1546-1570), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, p. 426, nr. 234.

[9] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, *Cărţi domneşti, zapise şi răvaşe*, partea II, Bucureşti, 1904, p. 431; Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 170, 505, 530. S-a presupus că el este şi „mitropolitul Nicanor" însemnat în pomelnicul mănăstirii Bistriţa (*Pomelnicul mânăstirei Bistriţa*, publicat de Damian P. Bogdan, Bucureşti, 1941, p. 34, 58, 94).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiu al lui Alexandru Lăpuşneanu; Trofana, fiica acestuia, se numea drept soră a lui Petru Cazacul[10], iar despre acesta se afirma că este fiul lui Alexandru Lăpuşneanu[11], aşadar frate vitreg de-al lui Aron vodă. Având în vedere şi detaliul menţionat de cronicar, s-a ajuns la varianta că Nicanor ar putut fi fratele mamei lui Aron[12]. Nu trebuie pierdut din vedere şi faptul că Neculce era destul de atent cu cele consemnate, iar această „legendă" (provenită din mediul călugăresc[13]) poate purta un sâmbure de adevăr[14]: „Neculce a manifestat un incontestabil discernământ de istoric în selecţionarea tradiţiilor pe care le-a adunat"[15]. Că „iubita mamă" a domnului Moldovei ar fi fost înmormântată la Pătrăuţi, nu mai este un adevăr, după deslușirile epigrafice şi documentare, Cristina fiind mama mitropolitului Anastasie Crimca. Piatra fiind pusă în zilele lui Aron vodă. Mănăstirea Agapia a fost ajutată de Aron în anii domniei sale, însă, aşa cum se ştie, daniile pentru această mănăstire au venit încă din vremea lui Bogdan Lăpuşneanu, cel care, la 17 iulie 1569, a făcut „pomenire pentru sufletele moşilor şi strămoşilor şi a părinţilor noştri" şi a dat aşezământului monahal satele Băloşeni şi Graşi[16]. Această menţiune a strămoşilor săi ar aduce o rază firavă de lumină asupra înrudirii lui Nicanor cu familia Ruxandrei, de unde s-au ridicat şi ctitorii cei dintâi ai Agapiei, pe care şi Bogdan vodă o numea „sfânta a noastră rugă"[17]. În aceste condiţii, înrudirea lui Nicanor cu Lăpuşnenii nu cred că mai poate fi legată doar printr-o relaţie extraconjugală a domnului Alexandru cu o soră a lui Nicanor. Însă, în lipsa unor detalii lămuritoare, presupunerile sunt sterile.

Nu găsim, în puţinele documente care s-au păstrat, menţiunea unui egumen care să poarte numele Nicanor, în anii de după cea de-a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu. Există însă două mineie, ale căror însemnări parcă ar aduce puţină lumină peste începuturile activităţii clericale ale viitorului ierarh, precum şi asupra legăturilor celor din familia domnească cu mănăstirea Agapia.

Între *Manuscrisele robite de cazaci, la 1653*, Emil Turdeanu amintea de împăcarea Ruxandrei, fiica lui Vasile Lupu, cu familia lui Gheorghe Ştefan, în sensul că ambele părţi au dăruit mănăstirii Agapia câteva cărţi de slujbă. Motivaţia Ruxandrei, care ar fi cumpărat două manuscrise, ar fi fost aceea că Agapia era ctitoria unchiului ei, Gavril, şi a soţiei acestuia, Liliana. În acest context, au mai fost puse în discuţie două manuscrise: un *Minei*, dăruit de un Gheorghe, şi un *Tetraevanghel*, care a fost cumpărat de doamna Safta pentru „sfânta biserică unde este hramul Arhanghelilor Mihail şi Gavriil"[18]. De la hram, s-a considerat că dania a fost îndreptată către Agapia. Cele trei mineie ar merita însă o discuţie mai largă.

---

[10] N. Iorga, *Studii şi documente privitoare la istoria românilor*, vol. XXIII, Bucureşti, 1913, p. 422, nr. 345.

[11] H. Dj. Siruni, *Mărturii armeneşti despre România*, extrase din *Cronica armenilor din Cameniţa*, partea I-a (1430-1611), în *AARMSI*, s. III, t. XVII, mem. 14, 1935-1936, p. 280.

[12] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 205-206; Ilie Minea, *Aron Vodă şi vremea sa*, în *CI*, VIII-IX, nr. 2, 1932-1933, p. 149.

[13] Gabriel Ştrempel, *Introducere*, în Ion Neculce, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, p. 112.

[14] Dimitrie Velciu, *Marginalii la lucrarea „Valoarea istorică a tradiţiei consemnată de I. Neculce" de prof. C. Giurescu*, în *SRdI*, 22, nr. 5, 1969, p. 982-988. Pentru mai multe detalii, în legătură cu importanţa informaţiilor cuprinse în „Sama de cuvinte" a lui Ion Neculce, vezi Maria-Magdalena Székely, *Tradiţie şi memorie în* O samă de cuvinte *de Ion Neculce*, în *Scris, scriitură, text în Ţările Române (secolele XV-XVIII)*, volum îngrijit de Monica Dejan, cu un cuvânt înainte de Maria-Magdalena Székely, Suceava, 2020, p. 237-257.

[15] Dimitrie Velciu, *op. cit.*, p. 988.

[16] *DRH*, A. Moldova, VI, p. 679-680, nr. 411. Stăpânirea asupra acestor sate a fost întărită de Petru vodă Şchiopul, la 23 noiembrie 1582 (*ibidem*, VII, p. 544-545, nr. 453).

[17] *Ibidem*, VI, p. 679-680, nr. 411.

[18] Emil Turdeanu, *Manuscrisele robite de cazaci, la 1653*, în idem, *Oameni şi cărţi de altădată*, Bucureşti, 1997, p. 378-379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cel dintâi, un *Minei pe luna aprilie*, în slavonă de redacţie medio-bulgară, poartă următoarea însemnare[19]:

> Сїꙗ м(ѣ)с(а)ца Априлїа сътвори г(ос)поджа Роѯанда и дадѣ ꙗ въ монастир Агапїа, при поп Никанор, їаще кто воли ша продапи его или ѹкрасти да бѫдет проклат wт Б(о)га и wт тиї С(ва)т(ы)х От(ь)цъ иже въ Никеи С(ва)тѣм Съборъ и wт въ сѣхъ С(ва)т(ы)х. Аминь.
>
> Această *Lună Aprilie* a făcut-o doamna Roxanda şi a dat-o în mănăstirea Agapia, în vremea popii Nicanor, iar oricine ar vrea să o vândă sau să o fure să fie blestemat de Dumnezeu şi de 318 Sfinţi Părinţi de la Sfântul Sobor de la Nicheia şi de toţi sfinţii. Amin.

Însemnările de pe acest manuscris au fost publicate pentru prima oară de reputatul istoric bulgar Benio Stefanov Ţonev, în cel de-al doilea volum dedicat manuscriselor aflate la Biblioteca Naţională din Sofia[20]; din acest volum au fost preluate şi de Emil Turdeanu. Manuscrisul a fost cercetat şi de Paul Mihail, cel care a publicat şi însemnările, cu o măruntă eroare de copiere: în loc de „Nicanor", găsim „Nicandru"[21].

Pe celălalt *Minei*, pe luna mai, se află aceeaşi însemnare, singura diferenţă fiind că Nicanor este pomenit şi ca ieromonah[22] (mai jos, însemnarea, după Aleksandr Iaţimirski[23]):

> Сїꙗ м(ѣ)с(а)ца Маиа сътвори г(ос)поджа Роѯанда въ памат себѣ и дадѣ ꙗ въ монастир Агапїа, при поп Никанор ермонах, и аще кто хощет продапи ꙗ или ѹкрасти да бѫдет проклат wт Б(ог)а и wт тиї С(ва)т(ы)х От(ь)цъ иже въ Съборъ Никеистѣм. Аминь.
>
> Această *Lună Mai* a făcut-o doamna Roxanda pentru pomenirea sa şi a dat-o în mănăstirea Agapia, în vremea popii Nicanor ieromonah, iar oricine ar vrea să o vândă sau să o fure să fie blestemat de Dumnezeu şi de 318 Sfinţi Părinţi de la Soborul de la Nicheia. Amin.

Celui de pe luna iunie i s-a pierdut urma, însă cel de pe luna iulie s-a păstrat şi a fost dat de către „robul lui Dumnezeu Gheorghe, pentru pomenirea sa; şi a dat-o în mănăstirea Agapia sub egumenul ieromonah Nicandru"[24]. La blestem, pe lângă cei

---

[19] Национална Библиотека „Св. св. Кирил и Методий" в София, ms. 537 (cota veche: 448). Îi mulţumesc, şi pe această cale, profesorului Yanko Hristov, de la Universitatea „Neofit Rilski" din Blagoevgrad, pentru efortul şi bunăvoinţa de a fotografia pagini din manuscris, la Biblioteca Naţională din Sofia. De asemenea, aduc mulţumiri şi profesorului Petronel Zahariuc, pentru verificarea traducerii din limba slavă. Vezi şi fotografiile din anexa acestui studiu.

[20] Б. Цонев, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, т. 2, София, 1923, p. 60-61.

[21] Paul Mihailovici, *Mărturii româneşti din Bulgaria şi Grecia (1468-1866)*, în „Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti", Chişinău, XXXIII, 1933, p. 376. Editorii corpusului de însemnări din Moldova au publicat inscripţia atât după Emil Turdeanu – *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*, un *corpus* editat de Ioan Caproşu şi Elena Chiaburu, vol. I, *1429-1750*, Iaşi, 2008, p. 74 –, cât şi după Paul Mihail (*ibidem*, p. 82), prima fiind datată după cea dintâi atestare a mănăstirii Agapia (respectiv, după 1559), iar cea de-a doua, după însemnarea de pe *Tetraevanghelul* dăruit Putnei, la 21 septembrie 1559.

[22] А. И. Яцимирский, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, Санкт-Петербург, 1905, p. 53-54, nr. 19.

[23] *Ibidem*, p. 53. Şi episcopul Melchisedec a citit însemnarea de pe acest manuscris la mănăstirea Agapia (*Notiţe istorice şi arheologice*, p. 38, nr. 6).

[24] А. И. Яцимирский, *op. cit.*, p. 53-54, nr. 19; Episcopul Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice*, p. 35, nr. 1; Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 379. Poate fi vorba şi despre o confuzie între „Nicanor" şi „Nicandru", aşa cum s-a întâmplat şi în lectura părintelui Paul Mihail.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

318 părinţi, apar şi arhanghelii, ocrotitorii mănăstirii pomenite. Alexandru Ivanovici Iaţimirski a consemnat că *Mineiele* pe mai şi iulie ar fi din aceeaşi familie cu *Tetraevanghelul* doamnei Safta a lui Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei. Aşa s-a ajuns la concluzia că acel Gheorghe (singur!) este Gheorghe Ştefan, şi că toate aceste cărţi au fost date Agapiei în 1654[25]. Iaţimirski a datat cele două manuscrise în jurul anului 1654, ca fiind date de domniţa Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu şi soţia lui Timuş Hmelniţki[26]. Dar, cu toate acestea, în primul caz, mai aminteşte de o Ruxandră, care ar fi putut fi şi soţia lui Alexandru Lăpuşneanu[27]. Părintele Mircea Păcurariu, într-un studiu publicat în anul 1975, considera că acea Ruxandra, pomenită pe un *Minei* cercetat de episcopul Melchisedec Ştefănescu, nu poate fi fiica lui Vasile Lupu, ci doamna Ruxandra, soţia lui Alexandru Lăpuşneanu[28].

Viaţa domniţei Ruxandra după ieşirea din scaun a părintelui ei nu a fost una uşoară, precum nici sfârşitul vieţii. Nu găsim suficiente legături ale ei cu Agapia, cu atât mai puţin cu un „ieromonah Nicanor". După ştiinţa mea, în urma cercetărilor de până acum, un egumen Nicanor la Agapia este atestat după 1686 (într-o listă alcătuită de preotul Dărângă[29]), sau 1691[30], când îl întâlnim şi în două documente[31], aşadar după moartea domniţei Ruxandra. Însă şi aceste date legate de egumenii, după cum se ştie, sunt, în multe cazuri, greu de stabilit cu exactitate. Dacă ar fi să mutăm data daniei, tot nu reuşim să legăm însemnările dedicatorii de fiica lui Vasile Lupu şi nici de un egumen cu acel nume. Nereuşind să găsesc soluţia, m-am hotărât să caut lămuriri. *Mineiul pe aprilie* se află în Biblioteca Națională „Sfinții Chiril și Metodiu" din Sofia (Biblioteca Naţională a Bulgariei) şi a fost descris, în 1923, de Benio Ţonev, care, surpriză!, nu-l plasează la mijloc de secol al XVII-lea, ci în secolul precedent: „*Минеј за април* (от Влашко), в. XVI"[32]. În prezentarea slavistului bulgar, sunt redate şi însemnările româneşti, care ne atestă că, la 1700, cartea a fost legată din nou. Dacă ar fi fost dată în vremea lui Nicanor, egumenul din ultimele decenii ale veacului al XVII-lea, atunci de ce ar fi fost nevoie să fie legată din nou, la doar câţiva ani de la danie, în condiţiile în care, ştim bine, o astfel de carte se folosea într-o singură lună din an? *Mineiul pe mai* a fost plasat de Iaţimirski, aşa cum am spus, pe la 1654, având în vedere *Tetraevanghelul* cumpărat de doamna Safta[33]. Aşa cum a arătat profesorul Petronel Zahariuc, acest din urmă manuscris nu a fost dat mănăstirii Agapia, ci ctitoriei lui Gheorghe Ştefan şi a soţiei sale, mănăstirea Caşin, ambele aşezăminte bisericeşti având acelaşi hram: „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil"[34]. Şi în acest caz, mai există un semn de întrebare, legat de momentul scrierii acestui *Tetraevanghel*, deoarece hârtia are ca filigran un mistreţ[35]. După cum arată însemnarea, manuscrisul a fost *cumpărat* de doamna Safta, nu comandat,

[25] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 379.
[26] А. И. Яцимирский, *op. cit.*, p. 53-54, nr. 19.
[27] *Ibidem.*
[28] Mircea Păcurariu, *Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, p. 241.
[29] N. Dărângă, *op. cit.*, p. 42.
[30] Olimpia Mitric, *Manuscrise româneşti din Moldova. Catalog*, vol. I, Iaşi, 2006, p. 344-346, nr. 180.
[31] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, vol. IV, *1676-1700*, întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca Tinculescu, Veronica Vasilescu, Constanţa Negulescu, Bucureşti, 1970, p. 303, nr. 1351; p. 309, nr. 1377.
[32] Б. Цонев, *op. cit.*, p. 60-61, nr. 537.
[33] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 379.
[34] Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653-1658)*, Iaşi, 2003, p. 482. Pentru relaţiile lui Gheorghe Ştefan cu mănăstirea Agapia, vezi *ibidem*, p. 493, 507.
[35] А. И. Яцимирский, *op. cit.*, p. 319-321, nr. 28 (1153).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiind, probabil, scris cu câteva zeci de ani mai devreme. Aşa cum au arătat cercetătorii manuscriselor vechi şi cum se regăseşte şi în dicţionarul lui Briquet, acestea sunt specifice secolelor XV şi XVI, provenind de la fabrica de hârtie din Schweidnitz sau de la alte mori din Silezia şi Austria[36], cu o largă răspândire în Moldova veacului al XVI-lea[37]. Petre P. Panaitescu fixa „filigrana mistreţului" la hârtia manuscriselor slave din spaţiul românesc doar pentru cele copiate în intervalul 1570-1620[38] sau 1630[39]. Într-o proporţie covârşitoare, manuscrisele cu hârtie marcată cu mistreţ sunt din secolul al XVI-lea[40]. Spre exemplu, alte cărţi, precum un *Triod*, un *Tetraevanghel* şi alte două *Minee* (unul praznical), păstrate la Sofia, sunt tot din secolul al XVI-lea, şi au ca marcă tot mistreţul („глиган"[41]). Inclusiv *Mineiele pe mai* şi *iulie* cercetate de Iaţimirski au ca marcă a

[36] C. M. Briquet, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600, avec 39 figures dans le texte et 16,112 fac-similés de filigranes*, tome quatrième, *P – Z, Pages 621 à 836, N°s 12936 à 16112*, Paris, Amsterdam, Londres, Rome, Leipzig, Madrid, Genève, 1907, p. 674-675.

[37] Alexandru Mareş, *Filigranele hârtiei întrebuinţate în Ţările Române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1987, p. XXIX, XXXVI *sqq.*; Anca Opaiţ, *Filigranele hârtiei utilizată în manuscrisele slavone aflate în Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca*, în „Libraria. Studii şi cercetări de bibliologie", VII, 2008, p. 129-130.

[38] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave*, I, p. 146.

[39] *Ibidem*, p. 352.

[40] Menţionez aici câteva dintre manuscrisele slave de la BAR, datate în veacul al XVI-lea, care au ca filigran mistreţul: 9, *ibidem*, p. 12-14; 12, *ibidem*, p. 16-17; 19, *ibidem*, p. 30-31; 30, *ibidem*, p. 45-46; 47, *ibidem*, p. 66-67; 49, *ibidem*, p. 67-68; 49, *ibidem*, p. 68-69; 59, *ibidem*, p. 75-76; 60, *ibidem*, p. 76-77; 63, *ibidem*, p. 79-80; 104, *ibidem*, p. 133; 113, *ibidem*, p. 140-141; 116, *ibidem*, p. 143-144; 120, *ibidem*, p. 146; 124, *ibidem*, p. 148-149; 128, *ibidem*, p. 151; 133, *ibidem*, p. 160-161; 173, *ibidem*, p. 259-260; 184, *ibidem*, p. 272-273; 186, *ibidem*, p. 275-276; 198, *ibidem*, p. 291-292; 200, *ibidem*, p. 293-295; 210, *ibidem*, p. 306; 214, *ibidem*, p. 309-310; 217, *ibidem*, p. 313-314; 219, *ibidem*, p. 316-318; 234, *ibidem*, p. 334; 235, *ibidem*, p. 335; 240, *ibidem*, p. 341-342; 241, *ibidem*, p. 343; 242, *ibidem*, p. 344; 246, *ibidem*, p. 346-347; 248, *ibidem*, p. 347-348; 250, *ibidem*, p. 349; 252, *ibidem*, p. 350-351; 253, *ibidem*, p. 352; 280, *ibidem*, p. 375-376; 281, *ibidem*, p. 376-377; 309, *ibidem*, vol. II, ediţie îngrijită de Dalila-Lucia Aramă şi revizuită de G. Mihăilă, cu o prefaţă de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 2003, p. 53-55; 311, *ibidem*, p. 59-60; 347, *ibidem*, p. 125-128; 357, *ibidem*, p. 139-142: 358, *ibidem*, p. 142-144; 365, *ibidem*, p. 149; 411, *ibidem*, p. 222-223; 416, *ibidem*, p. 229-230; 417, *ibidem*, p. 230-231; 418, *ibidem*, p. 232-233; 420, *ibidem*, p. 237; 442, *ibidem*, p. 262-263; 447, *ibidem*, p. 268-269; 453, *ibidem*, p. 274-275; 458, *ibidem*, p. 280-281; 460, *ibidem*, p. 282-284; 504, *ibidem*, p. 340-342; 505, *ibidem*, p. 342-344; 507, *ibidem*, p. 345; 508, *ibidem*, p. 345-346; 513, *ibidem*, p. 351-352; 518, *ibidem*, p. 357; 527, *ibidem*, p. 370; 528, *ibidem*, p. 370-372; 534, *ibidem*, p. 381; 546, *ibidem*, p. 392-395; 616, P. P. Panaitescu, Zamfira Mihail, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. III, partea I-a, mss. sl. 601-728, mss. sl. 729-822, ediţie îngrijită, studiu introductiv, notă asupra ediţiei şi bibliografie de Zamfira Mihail, introducere de Ştefan S. Gorovei, ilustraţii Gabriela Dumitrescu, Bucureşti, 2018, p. 15; 622, *ibidem*, p. 21-23; 629, *ibidem*, p. 35; 636, *ibidem*, p. 43-47; 670, *ibidem*, p. 93-96: 672, *ibidem*, p. 97-98; 678, *ibidem*, p. 105-108; 686, *ibidem*, p. 118; 692, *ibidem*, p. 121-125; 713, *ibidem*, p. 146-148; 734, *ibidem*, p. 190-192; 736, *ibidem*, p. 194-198; 745, *ibidem*, p. 228-230; 752, *ibidem*, p. 242-244; 786, *ibidem*, p. 370-375; 788, *ibidem*, p. 378-380; 791, *ibidem*, p. 383-392, etc. A se vedea şi alte cazuri, la I. Iufu, *Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania şi Banat*, în *Rsl*, VIII, 1963, p. 454-455, 457-462; Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Manuscrise slave în colecţii din Moldova (I)*, în *Rsl*, XVIII, 1972, p. 270-273, nr. 2; p. 274-275, nr. 4; p. 281-287, nr. 7; p. 287-289, nr. 8; Chiril Pistrui, *101 manuscrise slave în Transilvania (sec. XII-XVII)*, în *BOR*, XCVI, nr. 1-2, 1978, p. 133-134, nr. 5; *ibidem*, III, nr. 5-6, p. 609-610, nr. 29; p. 611-612, nr. 31; p. 613, nr. 33; p. 614, nr. 34; p. 619-620, nr. 41; p. 620-621, nr. 42; p. 621, nr. 43; p. 621-622, nr. 44; p. 622, nr. 45; *ibidem*, în *BOR*, XCIX, nr. 1-2, 1981, p. 123-124, nr. 85; p. 124-125, nr. 86, etc.; Elena Linţa, Lucia Djamo-Diaconiţă, Olga Stoicovici, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Bucureşti*, Bucureşti, 1981, p. 125-127, nr. 27, etc.; Alexandru Pascal, *Un manuscris puţin cunoscut al cărturarilor Eustatie de la Putna (Liturghierul de la Smolensk, Rusia)*, în *AP*, XI, 2015, 1, p. 208. De asemenea, în multe dintre bibliotecile din ţară şi străinătate, care au în colecţiile lor manuscrise slave din a doua jumătate a veacului al XVI-lea şi primele două decenii ale celui următor, provenind din spaţiul românesc, se găsesc exemplare care au hârtia marcată cu mistreţ.

[41] Б. Цонев, *op. cit.*, p. 22-23, nr. 485; p. 66-67, nr. 549, 550; p. 101, nr. 588.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hârtiei mistreţul („Бумажный знакъ – свинья”[42]). Episcopul Melchisedec a menţionat şi alte manuscrise slave: *Mineiul pe ianuarie*, tot slav, fără început şi fără dată[43]; *Mineiul pe august*, căruia îi lipseau filele de început şi de sfârşit, precum şi data[44]; *Mineiul pe octombrie*, în mod sigur copiat înainte de 1642[45]; două *Mineie pe noiembrie*, tot slave[46]. În 1574, în Moldova, se termina de copiat pentru mănăstirea Neamţ un *Minei pe aprilie*, tot în slava bisericească de redacţie medio-bulgară, hârtia purtând ca filigran o stemă mică şi mistreţul[47].

Având în vedere seria de mineie date Agapiei, datarea celui dintâi făcută de Ţonev, „nesiguranţa” lui A. Iaţimirski şi lipsa altor detalii legate de egumen, încadrarea tipologică a manuscriselor, redacţia, precum şi prezenţa filigranelor cu mistreţ, se poate susţine, fără dubii, că donatoarea primelor două este doamna Ruxandra, soţia lui Alexandru Lăpuşneanu, iar acel Gheorghe trebuie identificat în legătură cu aceeaşi familie sau cu mănăstirea Agapia. Astfel, am avea şi cele dintâi mărturii privitoare la egumenia lui Nicanor şi la legăturile de familie strânse dintre familia domnitoare şi cei despre care s-a spus că sunt legaţi prin sânge de aceasta, aşa cum este şi cazul ieromonahului pomenit. Ruxandra le va fi donat în perioada cuprinsă între iulie 1569, când egumen era Sălivestru[48], şi moartea ei, petrecută la 12 noiembrie 1570[49]. Nu trebuie trecut cu vederea şi faptul că, la 21 septembrie 1569, văduva lui Alexandru vodă Lăpuşneanu înnoise şi ferecase un *Tetraevanghel* pentru mănăstirea Putna[50].

Cariera bisericească a lui Nicanor, după ce a fost chemat la treapta arhieriei (produsă, după unele păreri, nesusţinute documentar, „în vremea lui Lăpuşneanu”[51]), este prea puţin cunoscută, multe supoziţii şi incertitudini fiind promovate şi, respectiv, păstrate de-a lungul timpului. În primul rând, s-a lansat ipoteza că el a fost episcop al Romanului, de la 1572 până la 1574-1575[52]. Această „ipotetică păstorire”[53] trebuie considerată falsă. Într-adevăr, nu avem nicio dovadă pentru a susţine această ipoteză; vacanţa episcopală de la Roman rămâne, deocamdată, sub semnul incertitudinii. În aceste condiţii, se poate admite că Nicanor a fost arhipăstor doar în vremea lui Iancu Sasul, mărturie fiind menţiunea dintr-un document din 5 mai 1588[54], când „Nicanor episcop” este amintit în contextul pomenirii unei vânzări a unei părţi din satul Steţcani[55], în vremea lui Iancu voievod. În mod natural, apare incertitudinea dacă era episcop în momentul tranzacţiei sau în momentul menţionării acesteia, la cel puţin cinci ani şi jumătate mai târziu.

---

[42] А. И. Яцимирский, *op. cit.*, p. 53-54, nr. 19; p. 55-56, nr. 21. P. P. Panaitescu a corectat, prin menţiunea filigranului, unele datări făcute de Iaţimirski.

[43] Episcopul Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice*, p. 39, nr. 15.

[44] *Ibidem*, p. 47, nr. 28.

[45] *Ibidem*, p. 35, nr. 2.

[46] *Ibidem*, p. 40, nr. 26; p. 48, nr. 31.

[47] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, I, p. 148-149, nr. 124.

[48] *DRH*, A. Moldova, VI, p. 679-680, nr. 411.

[49] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 181; Ştefan S. Gorovei, *Genealogie dinastică: familia lui Alexandru vodă Lăpuşneanu*, în *AŞUI*, s.n., Istorie, LX, 2014, p. 185.

[50] Dimitrie Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, cu două apendice, Bucureşti, 1905, p. 70.

[51] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 149.

[52] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, p. 426; idem, *Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, p. 246.

[53] Iustin Taban, *Ieşirea din scaun a mitropoliţilor Moldovei în secolele XVI-XVII. Contribuţii şi îndreptări*, cuvânt înainte de Ştefan S. Gorovei, Iaşi, 2020, p. 130.

[54] *DRH*, A. Moldova, VIII (1585-1592), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, 2014, p. 325-326, nr. 269.

[55] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă informaţie despre arhieria lui Nicanor vine de pe cunoscuta *Pravilă* a lui Zonaras[56], dăruită, iniţial, de fostul episcop al Romanului, cu metanie putneană, Eustatie, catedralei din Roman, ulterior, răzgândindu-se, i-a schimbat destinaţia, dând-o mănăstirii Putna[57], detalii pe care le găsim în cele două însemnări lăsate de pomenitul ierarh. După cum sunt aşezate în pagină, ultima este anterioară penultimei, din punct de vedere cronologic, astfel trebuind a fi datate, iar nu invers[58], pentru că în penultima el aminteşte de faptul că s-a răzgândit şi de „însemnarea de mai jos”[59], făcută la 16 octombrie 1578[60] (hârtia manuscrisului are ca filigran tot mistreţul!); de asemenea, în ultima însemnare (prima din punct de vedere cronologic), Eustatie este „episcop de Roman”, iar în cea de dinainte, „fost episcop de Roman”. Întoarcerea manuscrisului către Putna şi înlocuirea lui cu altul, cu acelaşi conţinut, s-a petrecut, astfel, după această dată, „în zilele episcopului Nicanor”[61]. Despre Eustatie s-a scris că a fost chiriarh la Roman, din 1576, până în primele luni ale anului 1580[62]. Ca fost episcop cu numele de Eustatie, a vieţuit la Putna până în iulie 1581[63], când este atestat cu numele de arhischimonah: Ieremia[64]. Aşa a început păstorirea lui Nicanor la Roman, pentru a doua oară, după unele păreri[65], fiind ales, după altele (mai mult ipoteze, presupuneri), pe baza unei legături de rudenie, tot presupusă, dintre Iancu Sasul şi el, prin Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu[66], Iancu vodă fiind, probabil, „cumnatul vărului vitreg al arhiereului”[67]. Şi acest domn s-a îngrijit de ctitoria lui Nicanor; la 10 februarie 1582, miluia „ruga noastră, sfânta mănăstire ce să chiamă Agapie”, întărindu-i stăpânirea peste Sălişte şi Filioara[68].

S-a mai scris că „în timpul primei fugi a Movileştilor în Polonia, între 6 ianuarie și 10 septembrie 1582, Iancu l-a investit pe Nicanor şi cu funcţia de mitropolit al Moldovei, nu doar de locotenent, cum a crezut Scarlat Porcescu”[69]. În sprijinul acestei afirmaţii s-a aşezat un document din 9 septembrie 1597, în care se menţionează că „în acea vreme el a fost mitropolit”, respectiv în timpul domniei lui Iancu Sasul[70]. Cred, însă, că el era singura opţiune, după fuga mitropolitului Teofan, asigurând, aşadar, locotenenţa, pentru un interval relativ scurt de timp, aşa cum au socotit Scarlat Porcescu[71] şi Mircea Păcurariu[72]; Nicanor rămăsese singurul ierarh din Moldova şi doar el asigura

[56] Elena Linţa, Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *op. cit.*, p. 125-127, nr. 27.

[57] Unde se află astăzi, fiind „dus acasă”, prin grija obştii putnene (Maria-Magdalena Székely, *Manuscrise răzleţite din scriptoriul şi biblioteca Mănăstirii Putna*, în *AP*, III, 2007, 1, p. 162).

[58] Aşa cum găsim în *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*, I, p. 92.

[59] Elena Linţa, Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *op. cit.*, p. 126-127.

[60] *Ibidem*, p. 127.

[61] *Ibidem*, p. 126-127.

[62] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, p. 426.

[63] Părintele Iustin Taban extinde acest interval până în 1582 (*op. cit.*, p. 265, nota 595).

[64] P. P. Panaitescu, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 121-125, nr. 692.

[65] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, p. 426.

[66] Iustin Taban, *op. cit.*, p. 265-266.

[67] *Ibidem*, p. 266.

[68] *DRH*, A. Moldova, VII, p. 511-512, nr. 423.

[69] *Ibidem*. Cf. Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, Episcopia Romanului şi Huşilor, 1984, p. 175.

[70] *DRH*, A. Moldova, IX, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, Bucureşti, 2014, p. 352-354, nr. 273.

[71] Scarlat Porcescu, *op. cit.*

[72] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, p. 416; idem, *Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, p. 241. Vezi şi Petronel Zahariuc, *Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei şi a Catedralei Mitropolitane din Iaşi de la mijlocul secolului al XVI-lea până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în Petronel Zahariuc, Mihai-Daniel Isai (coord.), *Istoria Catedralei şi a Ansamblului Mitropolitan din Iaşi*, Iași, 2021, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

continuitatea episcopală. Având în vedere aceste aspecte, nici afirmaţia conform căreia „la revenirea fugarilor din Polonia, Nicanor a fost deposedat de mitropolie”[73], în favoarea lui Teofan al II-lea, „dar şi de scaunul de Roman, în favoarea lui Agafton”[74], nu se susţine. Dacă ar fi fost aşa, mă întreb: era şi mitropolit titular şi episcop de Roman titular? Putem susţine doar că Nicanor era episcop titular la Roman şi ţinea şi locul mitropolitului, în absenţa acestuia. În sprijinul acestei ipoteze mai poate fi adusă o mărturie. În intervalul amintit mai sus, al primei fugi a Movileştilor în Polonia, într-o însemnare, de pe o *Psaltire cu Ceaslov* dăruită mănăstirii Agapia, la 5 august 1582, Nicanor este pomenit ca „arhiepiscop de Roman”[75], iar nu „mitropolit al Sucevei”. Manuscrisul a fost descoperit de Ştefan Gr. Berechet la Moscova, în impresionanta colecţie a lui Piotr Ivanovici Şciukin[76], cel căruia Aleksandr Iaţimirski i-a vândut mai multe manuscrise „adunate” în călătoriile sale prin spaţiul românesc[77]. Ştefan Gr. Berechet atrăgea atenţia că „până acum nu se ştia de episcopatul lui Nicanor la 1582, înainte de această însemnare”[78]. Textul însemnării, în traducere, este următorul:

> *Această Psaltire a făcut-o ieromonahul Teofil din dreapta sa avere şi am dat-o pentru sufletele..., la mănăstirea Agapia, unde este hramul Sfântului Arhanghel,* ***în timpul arhiepiscopului chir Nicanor de Roman*** [subl. ns., I.-A. G.]*, să-i fie de pomană. Cine se va ispiti să o vândă sau să o cumpere fără blagoslovenia egumenului cu soborul, să fie blestemat de Dumnezeu şi de Preacurata Lui Maică şi de toţi Arhanghelii şi de cei 318 părinţi de la Niceea şi de toţi sfinţii, să aibă soarta lui Iuda şi cu Arie cel de trei ori blestemat. În anul 7090 <1582>, luna August 5*[79].

Astfel, în luna august, cea în care s-a decis şi mazilirea domnului Moldovei (plecat din ţară în prima săptămână a lunii septembrie[80]), Nicanor era chiriarhul eparhiei de la Roman şi, fără îndoială, cel care asigura locotenenţa scaunului mitropolitan.

Odată cu schimbările din plan politic, şi în cadrul Bisericii din Moldova s-au produs modificări în privinţa ierarhilor[81]. Nicanor s-a retras la Agapia, în toamna anului 1582[82], iar domnul a întărit mănăstirii posesia satelor date de Bogdan Lăpuşneanu[83].

---

[73] Iustin Taban, *op. cit.*, p. 265-266.

[74] *Ibidem.*

[75] Ştefan Gr. Berechet, *Comori slavo-române răspândite*, în *BOR*, XL, nr. 8, 1922, p. 626. Însemnarea a fost reluată şi în alt studiu, cu transcrierea slavă, după original (vezi Ştefan Gr. Berechet, *Importanţa însemnărilor slavo-române de pe manuscrisele vechi*, în „Arhiva. Revistă de istorie, filologie şi cultură românească”, Iaşi, XXXVIII, nr. 2-4, 1931, p. 452, nr. III), fiind amintită şi de Ilie Minea, în studiul dedicat lui Aron vodă (*op. cit.*, p. 149).

[76] Lista manuscriselor lui Şciukin a fost publicată de acelaşi Iaţimirski (vezi *Опись старинных славянских и русских рукописей собрания П. И. Щукина*, составленная А. И. Яцимирским, вып. 1-2, Москва, 1896-1897, 643 p.).

[77] Ştefan Gr. Berechet, *Comori slavo-române răspândite*, p. 620.

[78] Idem, *Importanţa însemnărilor slavo-române*, p. 452, nota 1. Acest detaliu a fost luat în considerare şi de Mircea Păcurariu (vezi *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediţia a III-a, III, Iaşi, 2008, p. 499).

[79] *Опись старинных славянских и русских рукописей собрания П. И. Щукин*, 2, p. 22-23, nr. 320; Ştefan Gr. Berechet, *Importanţa însemnărilor slavo-române*, p. 452, nr. III.

[80] Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 733.

[81] Interesant este şi cazul lui Mardarie, „mitropolitul lui Ştefan Răzvan”. Vezi şi N. Iorga, *Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul*, regeste şi documente din Arhivele oraşului Lemberg, partea I, Bucureşti, 1900, p. 113; Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 23. Mai vezi Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuţi*, cu apendice de documente slavone originale şi traduse şi mai multe ilustraţiuni, Viena, 1912, p. 60; Niculae Şerbănescu, *S-a ţinut un sinod antiunionist la Iaşi în 1595?*, în *BOR*, LXXXI, 1963, nr. 7-8, p. 777.

[82] Părintele Mircea Păcurariu a propus luna septembrie (*Listele cronologice*, p. 499).

[83] *DRH*, A. Moldova, VII, p. 544-545, nr. 453.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Melchisedec Ştefănescu a plasat păstoria lui Nicanor la Roman după Eustatie şi înainte de Agafton, folosindu-se de singura menţiune dintr-un catastif de breaslă[84].

La 4 ianuarie 1586, într-un document emis tot de cancelaria lui Petru Șchiopul, în legătură cu mănăstirea Agapia, Nicanor este menţionat ca „fost episcop”[85] („**Никанор бив епископ**”; „**Никанорь бившїи епископ**”) şi „rugător al nostru”. Aşa cum am amintit mai sus, la 5 mai 1588[86], el este pomenit drept „Nicanor episcop” („**Никанор епископ**”), în contextul referirii la o vânzare a unei părţi din satul Steţcani, petrecută în vremea lui Iancu Sasul. S-a mai păstrat o menţiune, într-un ispisoc, din 5 octombrie 1590, unde se găseşte informaţia că Petru Șchiopul a întărit lui Nicanor „*ci au fost episcop*” şi obştii mănăstirii Agapia stăpânirea peste a şasea parte din satul Dăneşti, cumpărată de la Ion Mălcomiş[87]. În toate cele trei cazuri, nu este pomenit scaunul eparhial. Odată cu urcarea lui Aron pe tronul Moldovei, Nicanor a fost reactivat şi reintegrat în ierarhia Bisericii, fiind promovat mitropolit. Se consideră că Nicanor a fost numit imediat după venirea lui Aron vodă[88], în toamna anului 1591. Cu acest titlu el este menţionat într-un document din 28 februarie 1592[89], când a fost trecut drept „Nicolaus, de Soczawa archiepiscopus”, aşezat *după* Agathon („Angielton”) al Romanului. Analizând documentul, N. Iorga a considerat că ordinea este una neobişnuită[90], în acest caz, mitropolitul trebuind a fi socotit Agathon, Nicanor fiind episcopul de Roman, deoarece astfel a fost menţionat într-un document din 1594[91]; însă, în 1593 (la 27 mai), Mitrofan este pomenit ca episcop de Roman (într-o danie către „Sfânta Mitropolie a Romanului”[92]). Al treilea document aşezat de N. Iorga în discuţia despre „cine a păstorit pe timpul rătăcirilor în Europa ale mitropolitului Gheorghe”[93] este din 28 noiembrie 1595[94], unde sunt pomeniţi, în ordine, Mitrofan, Nicanor şi Mardarie. Însă, la acest dosar s-au mai adăugat alte câteva mărturii. În aprilie 1592, Nicanor este atestat, din nou, ca „mitropolit de Suceava”[95]. În aceeaşi poziţie, el mai apare pomenit într-un document intern, din 30 mai 1593[96]. Deja, la 15 ianuarie 1594, el este semnalat ca episcop care alcătuieşte un act[97]. Documentul s-a păstrat printr-o traducere germană din secolul al XVIII-lea, cu variante în română şi rusă[98]. Aşadar, dacă termenul a fost tradus corect, cel mai târziu la acel moment, el era

[84] Episcopul Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 216.
[85] *DRH*, A. Moldova, VIII (1585-1592), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, 2014, p. 75-76, nr. 62.
[86] *Ibidem*, p. 325-326, nr. 269.
[87] *Ibidem*, p. 531, nr. 429.
[88] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, p. 418-419.
[89] N. Iorga, *Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul*, p. 74-76, 112.
[90] *Ibidem*, p. 112.
[91] *Ibidem*. N. Iorga face referire la un document din 10 august 1594 (*DRH*, A. Moldova, IX, p. 169-171, nr. 103).
[92] *DRH*, A. Moldova, IX, p. 41-42, nr. 32.
[93] N. Iorga, *Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul*, p. 112.
[94] Publicat în *DRH*, A. Moldova, IX, p. 175-178, nr. 108.
[95] *DRH*, A. Moldova, VIII, p. 478-679, nr. 559.
[96] *Ibidem*, IX, p. 45-46, nr. 35.
[97] *Ibidem*, p. 81-82, nr. 65.
[98] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. II, *Documente slavo-moldoveneşti*, veacurile XV-XVI, alcătuit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, Chişinău, 1978, p. 362-363, nr. 119. În cazul documentelor păstrate doar prin traducere germană, termenii ecleziastici pot suferi anumite modificări, în funcţie de cum s-a înţeles sensul. Spre exemplu, într-un document din 4 octombrie 1583, în legătură cu organizarea anuală a sărbătorii Sfântului Gheorghe, păstrat doar în limba germană, aflăm că domnul Moldovei, Petru Șchiopul, a stabilit cele necesare „cu binecuvântarea episcopului Anastasie fost mitropolit, a episcopului de Rădăuţi Gheorghe şi a episcopului de Roman Agafton şi cu bunăvoinţa ieromonahului Mihail egumenul de Moldoviţa” (*DRH*, A. Moldova, VII, p. 610-611, nr. 503). În textul german, publicat de Wickenhauser, drept traducere germană după originalul slav, Anastasie este trecut „*Bischof* Anastasi, der *mitropolit gewesen*”, iar ceilalţi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deja coborât în diptice, fiind trimis la Episcopia de Roman[99], acesta fiind alt aspect sensibil al biografiei lui Nicanor, respectiv cel al „retrogradării" sale, din demnitatea de mitropolit al Moldovei, în cea de episcop de Roman, fiind considerat, pe de o parte, „singurul din istoria secolelor XVI-XVII"[100], iar pe de alta ca nefiind, de fapt, o retrogradare, pentru că şi Romanul ar fi fost Mitropolie[101]; dacă ar fi să socotim acest din urmă argument, atunci de ce nu au fost mai multe astfel de „*metatesis*-uri", cum le spuneau fraţii ortodocşi greci? Eparhia Romanului mai este pomenită, într-adevăr, ca „Mitropolie"[102], însă, în niciun caz egală cu cea a Sucevei, cea dintâi a Moldovei, iar trimiterea unui ierarh într-o eparhie inferioară este nefirească din punct de vedere canonic. În această situaţie, ar fi necesară o reluare a mărturiilor documentare legate de păstoririle lui Nicanor şi de a ne lămuri dacă în limbajul documentelor epocii găsim vreo formulă care să ne sugereze existenţa, în anumite cazuri, a manifestării „locotenenţei", ca realitate canonică aplicată. Un ierarh fugar nu lua cu sine şi instituţia, care trebuia să funcţioneze în continuare, în acord cu nevoile pastorale şi spirituale ale preoţilor şi comunităţilor. Clericii păstrau, canonic, legătura cu ierarhul în funcţie, iar situaţiile excepţionale trebuie tratate ca atare. Conform aceloraşi atât de des invocate canoane, o eparhie nu poate fi abandonată. Şi când moare un ierarh, în mod automat, superiorul lui asigură conducerea instituţiei, din calitatea de *locum tenens*. În documentul sinodului organizat de Mihai Viteazul la Iaşi, se subliniază că mitropolitul şi episcopii aliaţi lui, „fără să fie nevoiţi ori siliţi, părăsindu-şi eparhiile au fugit, urmând de bunăvoia lor pe zisul Ieremia voievod"[103].

Tensiuni între domn şi ierarhi vor fi existat, dar nu avem suficiente dovezi de a pune rupturile sau mişcările din cadrul ierarhiei superioare doar pe seama acestora. În mod clar, în relaţia dintre Nicanor şi Aron se va fi petrecut ceva, din moment ce, la 10 august 1594, este atestat ca „episcop de Roman", aşezat după Mitrofan, mitropolitul de Suceava şi înainte de Mardarie al Rădăuţilor[104]. În aceeaşi poziţie mai este menţionat la 3 septembrie 1594[105], 28 noiembrie 1594[106], 12 decembrie 1594[107] (în aceeaşi lună, Aron vodă a dat Agapiei satul Vicoleni, pe Prut[108]). După Nicanor, în scaunul de la Roman, a revenit Agafton[109]. Astfel, păstoria lui Nicanor ca mitropolit al Sucevei a fost, conform datelor pe care le avem până acum la dispoziţie, din prima parte a anului 1592, până spre sfârşitul anului 1593 sau prima jumătate a lunii ianuarie a anului 1594[110].

---

sunt menţionaţi drept „Georg, *Erzpriester* von Radauz, und Agathon, *Bischof* von Roman" (Fr. A. Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldowiza*, Wien, 1862, p. 90-91, nr. 65). După cum se poate observa, Anastasie, fost mitropolit, este pomenit şi cu titlul de „episcop".

[99] Păstorirea lui Nicanor la Roman, în timpul lui Aron vodă, a constituit un argument în demontarea ipotezelor care susţineau desfăşurarea unui „sinod antiunionist" la Iaşi, în 1595 (Niculae Şerbănescu, *op. cit.*, p. 777).

[100] Iustin Taban, *op. cit.*, p. 267.

[101] *Ibidem*.

[102] *DRH*, A. Moldova, IX, p. 41-42, nr. 32.

[103] *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, vol. I, p. 498-500, nr. 182.

[104] *DRH*, A. Moldova, IX, p. 169-171, nr. 103.

[105] *Ibidem*, p. 173-174, nr. 106.

[106] *Ibidem*, p. 175-178, nr. 108.

[107] *Ibidem*, p. 178-181, nr. 110.

[108] *Ibidem*, p. 105, nr. 113.

[109] Mircea Păcurariu, *Contribuţii la istoria Episcopiilor Romanului şi Rădăuţilor în secolul al XVI-lea*, p. 328-329. N. Iorga considera că Agathon a fost, pentru scurtă vreme, mitropolit al lui Aron vodă (N. Iorga, *Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul*, p. 113).

[110] La el se va fi referit diacul rus Trifon Korobeinikov, în timpul vizitei sale la Iaşi, în 1593 (*Călători străini despre Ţările Române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1971, p. 352), aşa cum a arătat profesorul Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesant este şi faptul că pe Mitrofan, ca mitropolit al Moldovei, îl găsim pomenit în deja menţionatul document din 10 august 1594[111], când Nicanor este atestat ca episcop de Roman.

La 9 septembrie 1597, ierarhul cu metania la Agapia este pomenit drept „vlădica Nicanor”[112], într-un document care privea mănăstirea sa de suflet. La 25 iunie 1598, este atestat ca „părintele nostru, fostul mitropolit Nicanor”[113], iar nu „fostul episcop Nicanor”, ceea ce, din nou, complică puţin lucrurile. Tot în vremea lui Ieremia Movilă, la 2 decembrie 1598, el este amintit drept „chir Nicanor fost mitropolit”[114], aşa cum îl întâlnim şi în actele sinodului organizat la Iaşi, în vremea lui Mihai Viteazul: „fostul mitropolit al Moldovei chir Nicanor”[115]. N. Iorga mai aminteşte de un document nedatat, în care este menţionat „Nicanor biv mitropolit”[116].

La întoarcerea lui Ieremia Movilă, „părintele Nicanor, fost mitropolit”, egumenul şi obştea mănăstirii Agapia primeau stăpânirea peste satul Negreşti, de la ţinutul Romanului[117]. Tot din perioada aceleiaşi domnii, mai avem un document, din 29 iulie 1604, scris chiar de arhiereu, în care el se intitulează „smeritul vlădica Nicanor, fost mitropolit”[118]. Şi în acest caz, Nicanor se îngrijea de treburile mănăstirii Agapia, aflată într-o dispută cu mănăstirea Secu (Xeropotam); la 16 octombrie 1604, prin act domnesc, s-a rezolvat, pentru un timp diferendul[119], însă „presfinţitul părinte şi rugător al nostru, chir Nicanor, fost mitropolit” a venit din nou cu jalbă şi cu un uric de la Iancu Sasul, pentru a-şi căuta dreptatea[120].

Înclin să cred că Nicanor ar fi fost, în timpul celei dintâi domnii a lui Aron, doar locţiitor de mitropolit, susţinându-se ipoteza părintelui Scarlat Porcescu[121]. Ceea ce surprinde este faptul că *în documentele în care Nicanor este pomenit ca mitropolit, nu mai este menţionat nici un alt ierarh*! Poate nici cauzele nu necesitau prezenţele ierarhilor sufragani, pentru că în toate cazurile sunt probleme fie legate de mănăstirea Agapia (la 30 mai 1593; numit „părintele şi rugătorul nostru”) sau medierea unor conflicte (11 aprilie 1592[122]). În schimb, atunci când el este pomenit ca episcop de Roman, este de regulă trecut alături de mitropolit şi de episcopul de la Rădăuţi. Analizând toate documentele emise de cancelaria lui Aron vodă în aceeaşi perioadă în care Nicanor apare pomenit ca „mitropolit al Sucevei” şi în lunile următoare ultimei sale menţiuni în această demnitate, se poate observa că nu s-a păstrat niciunul în care să fie pomeniţi toţi ierarhii. Cu toate că domnul Moldovei a avut grijă de mai multe aşezăminte, precum Vânători[123], Moldoviţa[124],

[111] *DRH*, A. Moldova, IX, p. 169-171, nr. 103.
[112] *Ibidem*, p. 352-354, nr. 273.
[113] *Ibidem*, p. 498, nr. 360.
[114] *Ibidem*, p. 519-520, nr. 384.
[115] *DRH*, B. Ţara Românească, XI (1593-1600), *Domnia lui Mihai Viteazul*, volum întocmit de Damaschin Mioc, Ştefan Ştefănescu, Marieta Adam, Constantin Bălan, Maria Bălan, Saşa Caracaş, Ruxandra Cămăreşescu, Olimpia Diaconescu, Coralia Forino, Bucureşti, 1975, p. 532-535, nr. 386.
[116] N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, p. 202 (citând *BAR*, doc. LXX/166). Documentul ar fi chiar de la finele veacului al XVI-lea, atestând prezenţa la Agapia a lui Nicanor, alături de un ieromonah Serafim (idem, *Studii şi documente*, III, p. 39, nota 1).
[117] *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. IV (1591-1600), Bucureşti, 1952, p. 302, nr. 370.
[118] *DIR*, A. Moldova, veacul XVII, vol. V (1601-1605), Bucureşti, 1952, p. 173-174, nr. 247.
[119] *Ibidem*, p. 182-185, nr. 260. În document, Nicanor este numit „Nicanul fost mitropolit”.
[120] *Ibidem*, p. 235-238, nr. 319.
[121] Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 172.
[122] Mircea Păcurariu consideră că documentul ar fi din 1593 (*Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 246).
[123] *DRH*, A. Moldova, VIII, p. 655-656, nr. 534.
[124] *Ibidem*, p. 654-652, nr. 530; IX, p. 2-3, nr. 2; p. 96-98, nr. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Muntele Sinai[125], Tazlău[126], Pângăraţi[127], Probota[128], Sucevița[129], Putna[130], Neamţ[131] şi Bistriţa[132], Galata[133] sau Secu[134], nu avem pomeniţi arhierei. Primul de acest fel poartă data de 10 august 1594, prin care domnul Moldovei întărea mănăstirii Probota „dreptele ei ocini şi danie”[135]. În acest caz, Mitrofan este în fruntea ierarhilor Moldovei, secondat de Nicanor, urmat de Mardarie de Rădăuţi. La 3 septembrie, domnul îi miluia pe Toma şi Fodor, pentru slujbă credincioasă, cu satul Cotelnici; după credința domnului şi a fiului său, se așează cea a celor trei arhierei „chir Mitrofan mitropolit, şi chir Nicanor episcop Romanului şi chir Mardarii episcop Rădăuţului”[136]. La fel, în cazul ajutorului anual oferit bisericii din Șcheii Braşovului, acesta s-a făcut cu binecuvântarea celor „trei ierarhi moldoveni”[137]; un alt exemplu este cel din actul de danie pentru ctitoria sa din „ţarina Iaşilor”[138]. În aceste cazuri, poate o analiză diplomatică mai strânsă ar putea aduce unele lămuriri.

Cert este că la sinodul organizat la Iaşi de Mihai Viteazul, după intrarea în Moldova, Nicanor este pomenit ca „fost mitropolit” şi invitat să participe la lucrări, pentru desemnarea noilor ierarhi pentru scaunele lăsate vacante de cei plecaţi cu Ieremia Movilă, domnul lor, peste hotarele ţării. În această perioadă, Mihai Viteazul îl recompensează pe Nicanor, şi pentru eforturile sale de a participa la sinod şi, probabil, de a oficia hirotonii, îngrijindu-se de mănăstirea de metanie a ierarhului[139]. De fapt, după ieşirea sa din scaun, Nicanor trăia la Agapia, unde s-a îngrijit de buna administrare a mănăstirii, străduindu-se să primească anumite bunuri şi scutiri pentru aşezământul monahal[140]. Pe lângă cele primite şi în timpul lui Aron vodă[141], Ieremia Movilă şi Simion Movilă au întărit anumite posesiuni Agapiei, la cererea lui Nicanor, fost mitropolit. Într-un document din 5 mai 1607, emis în timpul domniei lui Simion Movilă, se arată că „a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri, părintele şi rugătorul nostru, Nicanor fost mitropolit şi cu rugătorii noştri călugări de la sfânta mănăstire numită Agapia”[142].

Dacă Nicanor a ieşit din administrația bisericească din postura de episcop de Roman, unde ar fi fost „retrogradat”, atunci de ce i s-a consemnat mereu titulatura de fost mitropolit, după acel moment? Că fost episcop a mai fost menţionat... Să i se fi recunoscut, la „retragere”, funcţia mai mare? Sau a fost considerată o necanonică, nedreaptă sau nefirească „coborârea” lui la Roman? Totuşi, el va purta, până la moarte

[125] *Ibidem*, VIII, p. 698-700, nr. 583; IX, p. 2-3, nr. 2; p. 17-19, nr. 12.
[126] *Ibidem*, VIII, p. 656-657, nr. 535; p. 659-660, nr. 538; IX, p. 20-22, nr. 14.
[127] *Ibidem*, p. 35-36, nr. 26.
[128] *Ibidem*, p. 43-45, nr. 34.
[129] *Ibidem*, p. 50-51, nr. 42; p. 79-80, nr. 63.
[130] *Ibidem*, p. 54-55, nr. 45.
[131] *Ibidem*, VIII, p. 653-654, nr. 531; p. 700-701, nr. 584; IX, p. 53-54, nr. 53.
[132] *Ibidem*, VIII, p. 654, nr. 532; IX, p. 84-86, nr. 68.
[133] *Ibidem*, VIII, p. 663-665, nr. 544; p. 665-666, nr. 545; p. 676-677, nr. 557; IX, p. 82-83, nr. 67; p. 109-110, nr. 84.
[134] *Ibidem*, IX, p. 167-168, nr. 101.
[135] *Ibidem*, p. 169-171, nr. 103.
[136] *Ibidem*, p. 173-174, nr. 106
[137] *Ibidem*, p. 175-178, nr. 108.
[138] *Ibidem*, p. 178-181, nr. 110.
[139] *DRH*, B. Ţara Românească, XI, p. 530-531, nr. 384; p. 535, nr. 387. Nu împărtășesc opinia că Nicanor a participat la sinodul din 1600 doar pentru ca mănăstirea lui de metanie să primească avantaje materiale (Iustin Taban, *op. cit.*, p. 255-256).
[140] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, I, p. 107-108, nr. 76.
[141] *DIR*, A. Moldova, XVI/IV, p. 118, nr. 145.
[142] *DIR*, A. Moldova, XVII/2 (1606-1610), București, 1953, p. 103-104, nr. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

titlul de „fost mitropolit”! În acest caz, afirmaţia lui N. Iorga, conform căreia Nicanor a mai trecut „pentru scurtă vreme la Mitropolie, iar apoi se ascunde la Agapia”[143], s-ar susţine, în logica bisericească, dar şi în spiritul şi chiar în litera canoanelor. Ştim bine că formula „fost mitropolit” întâlnită în documente nu indică cu precizie când ar fi fost mandatul în desfășurare.

În final, se poate observa că detaliile date de Ion Neculce, care ne spune că Nicanor s-a retras la Agapia (fapt dovedit), ctitoria sa[144], unde a luat schima cea mare, primind numele de Nil, aşa cum se încrustase pe piatra de mormânt, pe care, probabil, Ion Neculce sau cine i-a relatat a văzut-o în incinta Agapiei Vechi, nu sunt departe de adevăr, putând fi chiar veridice. El a trecut la cele veşnice după 3 mai 1607[145] sau după 16 august 1609, după cum a presupus şi părintele Mircea Păcurariu[146], căci, la această din urmă dată, într-un document din vremea lui Constantin Movilă, el este pomenit drept „Necanul fost mitropolit” şi „Necanul mitropolit”[147], dar fără a se menţiona dacă a răposat, cum este cazul lui Ieremia Movilă, amintit ca „sfântrăposatul părintele domniei mele”[148]. În 1610, de problemele Agapiei se ocupa, în mod direct, mitropolitul Anastasie Crimca, după cum se observă într-un document din 6 iulie[149].

Cazul mitropolitului Nicanor rămâne unul dintre cele pentru care va trebui să mai stăruim, pentru a lămuri, pe cât se va putea, aspecte din „zbuciumata” istorie a Moldovei şi a Bisericii din acest spaţiu, în ultimul sfert al veacului al XVI-lea.

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF A HIERARCH FROM 16th-CENTURY MOLDAVIA: NICANOR, THE SUCEAVA METROPOLITAN
(Summary)

Keywords: Metropolis of Moldavia, Diocese of Roman, Church history, Agapia Monastery, Ruxandra Lăpușneanu.

The Church history of Moldavia in the last quarter of the 16th-century is complex in terms of the effects of political instability on the ecclesiastical plan. One of the hierarchs of which little is known is Nicanor, considered founder and abbot of the “Agapia Veche” (Old Agapia) monastery, who became bishop of Roman, locum tenens metropolitan of Moldavia, then metropolitan, being a special case for that period, provoking historiographical debates, due to the fact that he was demoted from the position of metropolitan to that of bishop of Roman by prince Aron Vodă “the Tyrant”. He had retired several times to the Agapia monastery, and played an important role in the Synod of Iași, organised in 1600 by Michael the Brave, which decided to nominate new hierarchs to the vacant episcopal sees left by those who had fled from Moldavia with Ieremia Movilă. In this article, I provide some contributions concerning Nicanor’s connections with princes of Moldavia, on his beginnings in ecclesiastical life, about his *cursus honorum*, and his activity as a hierarch and retired bishop, by analysing some less researched and contextualised sources, in particular a dedicatory annotation on a manuscript preserved in the National Library in Sofia.

[143] N. Iorga, *Istoria Bisericii*, I, p. 206.
[144] *Ibidem*, p. 205.
[145] *DIR*, A. Moldova, XVII/2, p. 103-104, nr. 123.
[146] Mircea Păcurariu, *Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, p. 248. Într-un studiu ulterior, a păstrat ca dată a morţii anul 1607 (idem, *Contribuţii la istoria Episcopiilor Romanului şi Rădăuţilor în secolul al XVI-lea*, p. 328).
[147] *DIR*, A. Moldova, XVII/2, p. 241-243, nr. 313.
[148] *Ibidem.*
[149] *Ibidem*, p. 306-307, nr. 408.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE

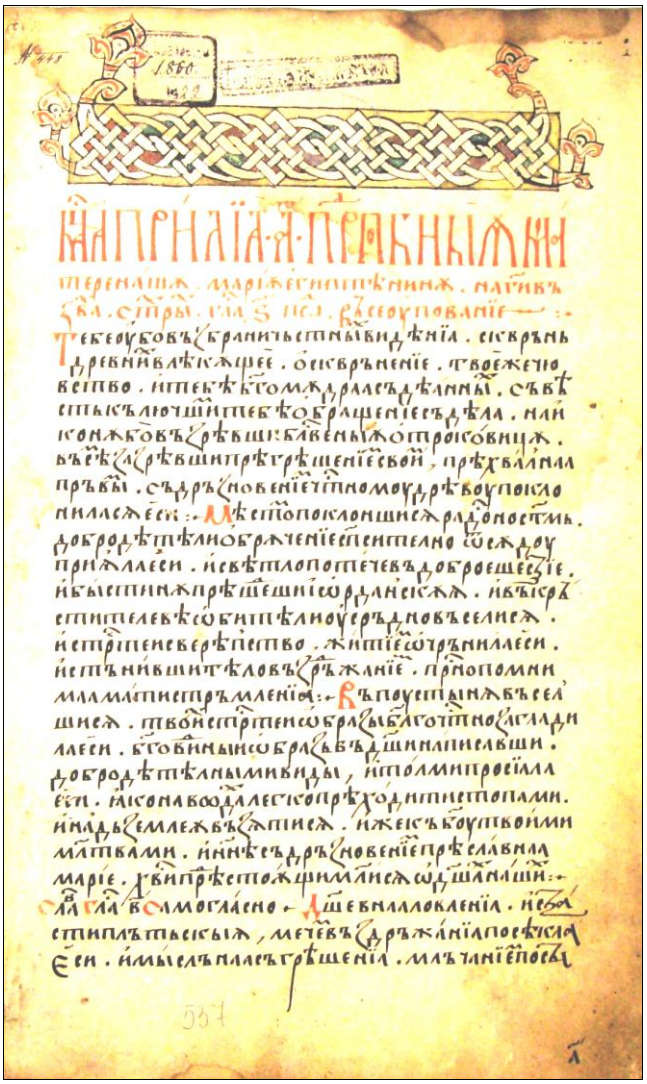

Fig. 1. Национална Библиотека „Св. св. Кирил и Методий” в София, ms. 537 (cca 1569-1570), f. 1 r.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

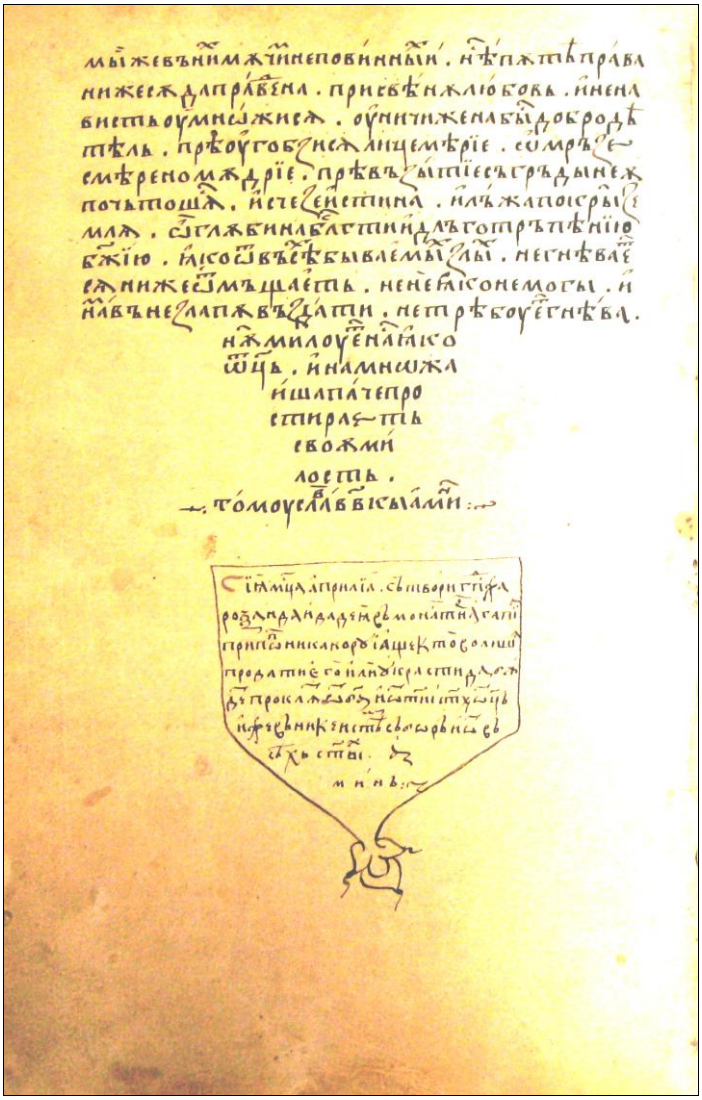

Fig. 2. Национална Библиотека „Св. св. Кирил и Методий” в София, ms. 537 (сса 1569-1570), colofon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIVIU BORDAȘ[*]

DORA D'ISTRIA ȘI CHESTIUNEA ORIGINII FAMILIEI GHICA[**]

Chestiunea obârșiei și a apartenenței etnolingvistice a întemeietorului familiei Ghica din Principatele Române a fost pomenită destul de mult atât în literatura istorică, academică, cât și în alte contexte. A fost însă mult mai puțin discutată și, mai ales, cercetată. Majoritatea autorilor s-au întemeiat doar pe unele dintre sursele disponibile (documente, relatări ale contemporanilor, cronici etc.), în general fără a le analiza critic în contextul lor[1]. Cel mai adesea, noile contribuții se întemeiau pe cele anterioare. Posibilele apartenențe etnice (albaneză, greacă, aromână – în ordinea propunerii lor) au produs chiar, ocazional, partizanate și pasionalități. Una dintre scrierile care au avut o mare influență în această dezbatere aparține unui membru al familiei, Elena Ghica (Dora d'Istria, 1828-1888), ale cărei motivații – așa cum vom vedea – nu au fost nici primordial, nici exclusiv științifice[2].

Fără a pretinde imposibile exhaustivități – dar nu fără a aspira, cu cumințenie, la ele –, prezentul articol își propune să discute chestiunea în lumina izvoarelor primare cunoscute, alături de cele mai relevante dintre acelea secundare[3].

---

[*] Cercetător științific afiliat, Colegiul Noua Europă. Institut de Studii Avansate, București; e-mail: liviubordas@gmail.com.

[**] Articolul a fost elaborat în anul 2012, în cadrul unui proiect de cercetare la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. A rămas nepublicat – la fel ca alte câteva lucrări despre Dora d'Istria redactate atunci – în așteptarea întoarcerii la acel proiect. Nu am renunțat la reluarea cercetărilor, dar, pentru că acest lucru va mai putea dura încă mult timp, am decis să public articolul în această formă. I-am adăugat doar câteva referințe bibliografice noi: ediții recente sau lucrări care sprijină ori ilustrează argumentația. Sunt conștient că el poate fi completat, îmbunătățit sau, probabil, corectat, lucruri pe care îmi propuneam – și îmi propun în continuare – să le fac eu însumi. Supunându-l atenției istoricilor, ele vor deveni mai ușoare. De asemenea, cred că articolul duce cu câțiva pași mai departe stadiul cunoașterii chestiunii discutate și, prin urmare, chiar și așa, ca *opera interrupta*, ar putea fi de folos altor cercetători.

[1] Judecată parțial valabilă chiar și în privința celui mai important și mai bun studiu dedicat întemeietorului familiei Ghica. Paul Cernovodeanu, *Știri privitoare la Gheorghe Ghica Vodă al Moldovei (1658-1659) și la familia sa* (I-III), în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 333-352; XX, 1983, p. 121-133; XXI, 1984, p. 169-178. L-am citit după parcurgerea surselor primare și nu a putut aduce o contribuție la chestiunea discutată aici.

[2] Dora d'Istria, *Gli albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika nei secoli XVII, XVIII e XIX su documenti inediti degli archivii di Venezia, Parigi, Berlino, Costantinopoli ecc.*, traduzione dal francese di Bartolomeo Cecchetti, Firenze, Tipografia editrice dell'Associazione, 1873. A fost mai întâi serializată pe capitole în „La rivista europea" (Firenze), între mai 1871 și august 1873.

[3] Bibliografia secundară e prea amplă pentru a putea fi indicată aici, iar marea ei majoritate nici nu este utilă prezentei discuții. Chiar și citarea principalelor lucrări ar implica o corectare a erorilor făcute de mari istorici și de cercetători respectați, lucru care nu se numără printre obiectivele articolului.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIX, 2022, p. 83-101

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

Cel mai vechi izvor narativ despre originea lui Gheorghe Ghica (ante 1598-1667)[4], întemeietorul familiei din Principatele Române, îi aparține lui Miron Costin (1633-1691), care avea douăzeci și cinci de ani la urcarea acestuia în scaunul Moldovei. El scrie în cronica lui – finalizată în 1675 – că Ghica venise acolo ca negustor, cu mai multe domnii înaintea celei a lui Vasile Lupu (c. 1595-1661). Adică cu o bună bucată de vreme înaintea anului 1634. „Fiindu de un niam cu dânsul, arbănaș, l-au trasu-l Vasilie vodă la curte" (*Letopiseţul Ţării Moldovei* XXI.1)[5].

Din date circumstanțiale se poate deduce că se afla în Moldova cu câtva timp înaintea anului 1626[6]. Nu se cunoaște însă nicio sursă documentară – balcanică, otomană, românească – care să-l pomenească înainte de a fi intrat în rândul boierimii moldovene. Prima mențiune documentară sigură se referă la el ca spătar, în iunie 1636[7], pentru ca mai apoi, în anii 1638-1639, să apară ca mare șetrar, în decembrie 1639 – mare stolnic, în 1641 – iarăși mare șetrar, în 1643 – mare medelnicer, iar în anii 1645-1647 – mare stolnic[8]. Din iulie 1647, când e numit mare vornic al Țării de Jos, prezența lui e mult mai bine documentată[9]. În 1639 (și, poate, și în anul următor) fusese capuchehaie la Poartă, iar în anii 1652-1653 e trimis din nou până la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu[10]. Într-unul dintre documente se afirmă însă că slujise și altor domni înaintea lui[11]. Prin urmare, nu e exclus ca o mențiune de la începutul anului 1631, unde e vorba de un Ghica mare șetrar, să se refere la el[12].

Numele Ghica (scris uneori Ghiga) nu era necunoscut în Principate, la toate clasele sociale, deși apare mai rar în izvoare, mai mult în Țara Românească decât în Moldova. Existau chiar și boieri de rang mare: un postelnic muntean la 1560[13] și un pârcălab

[4] Anii vieții lui au fost, cel mai adesea, estimați greșit. În jurul primirii domniei, în februarie și martie 1658, vârsta îi este apreciată, în mod vizual, a fi de peste șaizeci de ani (Hurmuzaki, *FGR*, 3, p. 241; *DIR Hurmuzaki*, 5.2, p. 43, 45). Ultima menționare documentară a lui datează din ianuarie 1667 (Eric D. Tappe, *An English contribution to the biography of Nicolae Milescu*, în *RER*, I, 1953, p. 152-160 (156). În aprilie 1667 e deja pomenit ca răposat (*Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, publicate de Aurel V. Sava, București, Imprimeria Națională, 1944, p. 121).

[5] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ediție critică de P. P. Panaitescu, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944, p. 191.

[6] Fiul său Ionașcu – născut din căsătoria cu Smada, fiica stolnicului Stamatie din Broșteni – apare ca postelnic într-un document din 15 martie 1646 (*DRH.A*, 28, p. 253-254).

[7] „Ghica spatariul" (*DRH.A*, 23, p. 502).

[8] *DRH.A*, 24, p. 232, 369, 462; 25, p. 44-46; 26, p. 133, 154, 463; 27, p. 3-6, 21, 39, 116, 161; 28, p. 43-44, 178, 180, 198, 226, 227, 228, 229, 253, 259, 265-269, 341, 420-422, 432, 438, 474-476, 482; *DB*, 2, p. 127; *DIAMTR*, 10, p. 206.

[9] Vezi, între altele, *Ispisoace*, 2.2, p. 90, 107, 130, 150, 152, 171, 172, 188, 192, 197; 3.1, p. 23-25; *Surete*, 3, p. 119-120, 131-132, 135/139; 9, p. 146-149; 21, p. 82-83; Iorga, *SDIR*, 5, p. 401; 6, p. 127; 16, p. 63, 191; *BCIR*, 4, p. 167; *DMC*, I, p. 44; *DIOI*, 1, p. 415-416, 429-430, 434-435, 477-478; 6, p. 137.

[10] Actele interne anterioare anului 1658, când primește domnia, se referă la el doar cu numele Ghica. În cele pe care le semnează ca domn își spune Gheorghe Ghica. Totuși, apare cu acest din urmă nume în cel puțin un act anterior; vezi *DB*, 1, p. 239. (E datat 1643, dar trebuie să fie, de fapt, din 1653, după domnia lui Vasile Lupu, căci Ghica e pomenit fără vreun titlu, iar fiul său, Gligorașco, apare cu rangul de postelnic. Nu e inclus în *DRH.A*, 27.) După cele două domnii ale sale, atunci când e menționat în documente i se spune adesea doar Ghica vodă/voievod (iar fiului său doar Grigore/Gligorașco vodă/voievod). Odată cu domnia lui Grigore II Ghica se folosește din nou prenumele în mod regulat. Uneori e numit „bătrânul", chiar din timpul vieții, dar ulterior acest atribuit i se aplică mai des fiului său pentru a-l distinge de următorii domni cu prenumele Grigore.

[11] *Surete*, 9, p. 133-135 (12 decembrie 1639). Nu e însă inclus în *DRH.A*, 25.

[12] *Surete*, 9, p. 120; *DRH.A*, 20, p. 447 (20 ianuarie 1631).

[13] Emisar în Transilvania al voievodului Petru Șchiopul (*DIR Hurmuzaki*, 11, p. 802, 873). Pentru alți Ghica (un vătaf, un căpitan, un agă, un negustor, un șetrar, un stegar și mai mulți proprietari) între anii 1568 și 1659, vezi *DIR.B XVI*, 3, p. 264-265; 4, p. 295; 6, p. 239, 326; *DIR.B XVII*, 3, p. 60, 516; *DRH.B*, 6, p. 83;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldovean în anii 1617-1625[14] (pe care mai mulți istorici l-au identificat, în mod eronat, cu Gheorghe Ghica). Și după instalarea în Principate a familiei domnitoare continuă să fie atestate, până în secolele XIX-XX, persoane având Ghica atât ca prenume, cât și ca patronim sau nume de familie.

Vom vedea mai încolo ce putea desemna termenul „arbănaş". Această asociere de „neam" e preluată de mai mulți dintre autorii care au scris după Costin, începând cu prima generație de noi „cronicari" moldoveni: Axinte Uricariul (c. 1670-c. 1733), Ion Neculce (1672-1745), Dimitrie Cantemir (1673-1723). E interesant că preocuparea de a localiza originea primului Ghica nu se regăsește la cronicarii munteni (și nici la cei din Transilvania). Cronica Bălenilor îl caracterizează pe fiul său, Grigore Ghica (ante 1630-1674)[15], doar ca „striin"[16], cu toate că, după Letopisețul cantacuzinesc, se născuse și crescuse în Moldova[17].

11, p. 260, 406; 21, p. 366, 372, 420, 449; 22, p. 236-238; 23, p. 138, 159, 241, 251-252, 368; 24, p. 487-488; 27, p. 490, 494, 520, 649; 28, p. 411; 30, p. 239; 31, p. 94, 117-118; 33, p. 299; 35, p. 350-351; 36, p. 183; 38, p. 90; 39, p. 414, 436-437; *CDTR*, 9, p. 146, 181, 249, 259, 273, 369; Iorga, *SDIR*, 6, p. 461; 7, p. 32. Câteodată același Ghica e numit Ghiga. (Lucrul se întâmplă și în documentele în care e vorba de familia domnitoare și chiar în unele manuscrise de cronici. Acesta poate fi, însă, un nume diferit, Ghigă, atestat și el cel puțin din secolul al XVII-lea.) Nu e identic cu numele Ghioca, Ghiuca, Gheoca, Gheuca, cum s-a crezut, greșit, uneori.

[14] Apare în documente ca pârcălab de Roman la 1617, fost pârcălab la 1623 și pârcălab de Hotin în anii 1624-1625 (*DIR.A XVII*, 4, p. 93; *DRH.A*, 18, p. 95, 305-306, 334-335, 407-408; *DIR Hurmuzaki*, 14.1, p. 118). Nu e exclus ca tot el să fie marele șetrar de la 1631. Era căsătorit cu Măriuța, fiica lui Drăghici Romășcel (diminutiv de la Romașcu, numele bunicului său), care era fiul lui Ion Liciul, ce fusese postelnic în sfatul domnesc și pârcălab de Neamț între anii 1524 și 1537. A avut cu ea trei fii, Dumitrașcu, Ionașcu, Gligorie, și o fiică, care trebuie să fie maturi la 1601, când li se întăresc proprietățile moștenite de la bunicul lor (*DIR A. XVII*, 1, p. 4-5). A doua fiică a lui Romășcel, Dimitra (sau Dumitra, căsătorită Nebojatco), e pomenită la 1583 ca proprietară în ținutul Hotinului (*DRH.A*, 7, p. 616). Aceasta înseamnă că Ghica trebuie să se fi născut pe la 1560 sau înainte. Demnitățile de pârcălab au venit așadar spre sfârșitul vieții, iar posibilitatea ca el să fie marele șetrar de la 1631 are șanse mai mici de probabilitate. La 1640, fiul său Dumitrașcu e înregistrat ca fost mare clucer, iar Gligorie (zis Ghieorghie) ca episcop de Huși (*DRH.A*, 25, p. 417-419; vezi și *DRH.A*, 27, p. 66-67, 140, 330-331). În anii 1641-1643, Dumitrașcu apare ca pârcălab și staroste de Putna (*DRH.A*, 26, p. 184, 269, 287, 338, 480, 482; 27, p. 105, 117), iar în 1643, ca proprietar în Iași (*DRH.A*, 27, p. 191). În acest ultim document e identificat cu patronimul Ghica, dar în celelalte amândoi frații sunt, de obicei, identificați cu patronimul Romășcel. Alți trei Ghiga [sic!], proprietari, sunt menționați în Moldova la 1582, 1611 și 1630 (*DIR.A XVII*, 3, p. 24; *Surete*, 5, p. 144; 19, p. 181).

[15] După un raport al bailului venețian din decembrie 1660, la urcarea în scaun era „in eta di trent'anni", formulă din care se înțelege că avea 30 de ani sau mai mult (*DIR Hurmuzaki*, 5.2, p. 79). Aceasta înseamnă că se născuse în 1630 sau înainte. Referindu-se la evenimentele armate din septembrie 1663, cronici germane contemporane îl descriu ca „ein wacker Herr von etlichen und 40 Jahren"/„ein wackerer Herr von etlich 40 Jahren" ([Hieronymus Oertel], *Ortelius redivivus et continuatus, oder der Ungarischen Kriegs-Empörungen. Historische Beschreibung*, II, Frankfurt am Mayn/Nuremberg, Daniel Fievet/Paul Fürst, 1665, p. 280; Iorga, *SDIR*, 20, p. 165). Aceasta înseamnă că s-ar fi născut înaintea anului 1623. În izvoarele interne e pomenit doar din 1653, când e boierit de domnul Gheorghe Ștefan, iar căsătoria lui – cu Maria Sturza, văduvă – datează din anii 1654-1655. Aceste fapte favorizează estimarea venețiană în detrimentul celor germane. Dacă ar fi avut vârsta înainte de 1653, când tatăl său era mare boier, nu există niciun motiv pentru care să nu fi fost boierit și el de către Vasile Lupu. (Presupunând că acest lucru s-a întâmplat, e greu de crezut că niciunul dintre documentele în care ar fi fost menționat nu s-a păstrat.)

[16] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediție de C-tin Grecescu, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 150.

[17] *Istoria Țării Românești, 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție de C-tin Grecescu și Dan Simionescu, București, Editura Academiei RPR, 1960, p. 146. Doi misionari italieni în Principate, care scriu în anii 1680, știau – foarte probabil din ceea ce spusese el însuși catolicilor – că se născuse la Pera, dintr-o mamă catolică (*Călători*, 7, p. 230; Gh. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în „Diplomatarium italicum", Roma, I, 1925, p. 1-223 (141). Aventurismul său cameleonic – care include o temporară convertire la catolicism, între 1667 și 1671, când se refugiase în Imperiul Habsburgic – face această informație suspectă. În lipsa unei date de naștere mai precise nu se poate ști dacă s-a născut

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dimitrie Cantemir, scriind în latină, îl pomenește ca „Georgius Gika" sau „Gica", „gente Albanus" (*Incrementorvm et decrementorvm Avlae Othmannicae* III.1.6)[18] și „Georgius Giga, Albanus" (*Descriptio Moldavie* II.2.49)[19]. Despre prima operă se estimează că a fost începută la Istanbul, între anii 1706 și 1710 și continuată apoi în Rusia din 1711 până în 1717, în timp ce a doua a fost scrisă în exilul rus, între 1714 și 1716.

Ion Neculce este unul dintre cei care l-au întovărășit pe Cantemir în Rusia, trecând apoi în Polonia, unde a rămas până în anul 1719. În această perioadă e situată scrierea operei sale *O samă de cuvinte*, în care se consemnează legenda despre pricopsirea lui Ghica. Sau, cum spune Neculce, „poveastea eșirii" lui, în paralel cu cea a marelui vizir Köprülü Mehmed Pașa (c. 1578-1661), împreună cu care ar fi plecat spre Istanbul ca să se căpătuiască. Despre Gheorghe Ghica scrie: „de niamul lui fiind arbănaș" și „au vinit la Moldova cu neguțitorie, apoi la Vasilie-vodă, lipindu-să de curte, fiind și Vasilie-vodă tot de un niam, arbănaș" (*O samă de cuvinte* XXXIX)[20]. Dar pe Köprülü, albanez musulman, nu îl consideră „arbănaș", ci „turc". Solidaritatea lor este, așadar, numai regională, nu cultural-religioasă și nici de „neam". Unele elemente ale legendei sunt contradictorii, iar multe altele sunt contrazise de date documentare, ceea ce a ridicat, pe bună dreptate, îndoieli asupra întregii ei veridicități. De pildă, despre Köprülü se spune că ar fi fost originar din Cipru (foarte probabil în virtutea asemănării fonetice a numelui). De asemenea, că amândoi ar fi fost „copii tineri" atunci când s-au pornit spre Istanbul din același sat. Nici Neculce nu considera relatările din *O samă de cuvinte* altceva decât tradiții orale care pot sau nu să fie crezute, despărțindu-le de ceea ce consemnează în letopiseț[21].

În a sa cronică paralelă a Țării Românești și a Moldovei, Axinte Uricariul îl preia textual pe Costin pentru domnia moldoveană a lui Ghica, în timp ce aceea munteană e relatată după spusele unui comis Iștoc, care slujise sub fiul său, domnul Grigore Ghica[22]. În contextul celei din urmă apare o altă asociere de „neam", de această dată cu Köprülü:

înaintea căsătoriei lui Ghica cu doamna Smada (cum au presupus majoritatea istoricilor) sau după aceea (cum permite să se creadă estimarea raportului venețian). Totuși niciun izvor nu-l pomenește ca fiu natural al lui Ghica. Dacă presupunem existența unei prime căsătorii a acestuia (înainte de a veni în Moldova, cum au făcut aceeași istorici), trebuie să presupunem și moartea timpurie a soției. În jurul acestei necunoscute mame a lui Grigore Ghica s-a țesut o legendă sub pana unor istorici târzii, care au scris că era greacă și chiar i-au găsit un nume: Ecaterina Vlasto (pornit de la o eroare paleografică – „Catinca" în loc de „cattolica" – a lui A. D. Xenopol).

[18] Dimitrie Cantemir, *Creşterile şi descreşterile Imperiului Otoman*, facsimil al manuscrisului Lat-124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., ediție de Virgil Cândea, București, Editura Roza Vânturilor, 1999, p. 298, 861, 863; *Incrementorvm et decrementorvm Avlae Othmannicae*, ediție de Dan Slușanschi, Timișoara, Editura Amarcord, 2001, p. 158, 432, 433.

[19] Idem, *Descriptio Moldaviae/Descrierea Moldovei*, ediție de Al. Papiu-Ilarian, traducere de Gh. Guțu, București, Editura Academiei RSR, 1973, p. 142, 143; *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae/ Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, ediție de Dan Slușanschi, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 126, 129.

[20] Ion Neculce, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ediție de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 186, 187.

[21] „Decii cine va ceti și le va crede, bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine; cine precum îi va fi voia așia va face" (*ibidem*, p. 161). Dar în letopiseț relatează o altă legendă, privitoare la convertirea lui Grigore Ghica (*ibidem*, p. 201-202). O altă variantă la D. Cantemir, *Creşterile şi descreşterile Imperiului Otoman*, p. 861-863; *Incrementorvm et decrementorvm Avlae Othmannicae*, p. 432-433. Pentru fapte (cu documente anexate), vezi Andrei Veress, *Pribegia lui Gligoraşcu Vodă prin Ungaria şi aiurea (1664-1672)*, în *AARMSI*, III.2, 1924, p. 269-336 (293-295).

[22] Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*, II, ediție critică de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1994, p. 84-97 (85, 96). Totuși, judecata generală asupra lui Grigore Ghica nu-i este prea favorabilă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„[...] era Ghica vodă foarte drag veziriului, fiind amândoi arbănași". Nu se poate însă ști dacă e vorba de un fapt cunoscut de Iștoc de la Grigore Ghica sau de o inferență (a lui Axinte Uricariul, a lui Iștoc, a altora). Originea albaneză a vizirului nu reprezenta un secret. Costin scrisese că Ghica era arbănaș. Iar relația lui Ghica cu Köprülü constituia subiectul legendei culese de Neculce. Ampla compilație a lui Axinte nu oferă indicii că acesta ar fi cunoscut scrierile lui Neculce. Dar chiar dacă așa ar sta lucrurile, e improbabil să nu fi avut cunoștință despre tradiția orală consemnată de contemporanul său.

Două cronici oficiale din vremea lui Neculce și Axinte, scrise sub Grigore II Ghica (1695-1752) și din îndemnul său, nu fac nicio referire la originea „arbănașă" a întemeietorului familiei. În cronica Moldovei atribuită lui Alexandru Amiras (care doar a tradus-o în greacă), scrisă între anii 1726 și 1729, capitolul dedicat domniei lui Grigore II Ghica începe cu „curgerea neamului" său, arătând cine i-au fost strămoșii și faptele lor[23]. În cronica Ghiculeștilor – scrisă la Iași, din 1730 și până după 1754, de către un moldovean, om de încredere al domnitorului și al fiului său, Matei –, capitolul despre Gheorghe Ghica se află în prima parte, pierdută, a singurului manuscris cunoscut, dar, în capitolul despre domnia fiului său în Țara Românească, se relatează pe scurt și domnia de aici a lui Gheorghe Ghica[24]. Trecerea sub tăcere de către aceste cronici a faptului că primul Ghica ar fi fost de „neam arbănaș" poate avea mai multe explicații: fie tradiția familiei cunoștea o altă origine, fie, după intrarea în rândurile fanarioților, Ghiculeștii nu doreau să se amintească despre obârșiile lor negrecești, fie amândouă.

Există, desigur, și alte cronici care nu sunt preocupate de originea lui Gheorghe Ghica. Totuși, în următorul secol și jumătate, identitatea lui „arbănașă" e repetată de mai mulți autori, devenind, pe măsura evoluției limbii, „arnăută" și „albaneză". Legenda s-a dezvoltat și ea, ilustrând cu elocvență mecanismele imaginației istorice, ceea ce proiectează îndoiala asupra tuturor elementelor versiunii neculcene care nu și-au găsit o confirmare documentară[25]. În cartea pe care a consacrat-o familiei ei, Dora d'Istria transferă identitatea albaneză asupra tuturor urmașilor întemeietorului acesteia, pentru ca, printr-o asemenea transmitere fictivă până la ea însăși, să devină portstindardul propriei glorii literare și politice[26].

Dar un codice liturgic grecesc de la mănăstirea Radu Vodă din București – închinată Ivironului athonit – conține o interesantă însemnare marginală din vremea lui Miron Costin. Manuscrisul aparținuse lui Dionisie Iviritul, egumen al mănăstirii până la

---

[23] *Cronica anonimă a Moldovei, 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, ediție de Dan Simionescu, București, Editura Academiei RSR, 1975, p. 104-105.

[24] *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție și traducere de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei RSR, 1965, p. 245-247.

[25] Câteva exemple din secolele următoare: Dionysios Photeinos, *Historia tēs palai Dakias, ta nyn Transilvanias, Vlachias, kai Moldauias*, III, Viennē, Typ. Iō. Varthol. Svekiou, 1819, p. 114-115 (versiune în română: Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesci și a Moldovei*, III, traducere de George Sion, Bucuresci, Imprimeria Națională a lui Iosef Romanov et Companie, 1859, p. 77-78). A fost preluată de o cronică românească anonimă scrisă după 1820; *Uricarul*, 21, p. 1-153 (114). Epameinōndas I. Stamatiadēs, *Biographiai tōn Hellēnōn megalōn dierměneōn tou Othōmanikou Kratous*, eklidontos Kōnstantinos Tepharikēs, Athēnēsi, Ktenas & Sutsas, 1865, p. 117 (versiune în română: Epaminonda I. Stamatiade, *Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din Imperiul Otoman*, traduse din grecește de Constantin Erbiceanu, Bucuresci, Tipo-Litografia Cărților Bisericești, 1897; ediție de Rodica Baconsky și Alina Pelea, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2016, p. 84). O ultimă scurtă dezvoltare la Moses Gaster, *Ghica*, în *Encyclopaedia Britannica*, vol. XI, 11th edition, Cambridge, Cambridge University Press, 1911, p. 921-922. Speculații lipsite de temei asupra felului în care Neculce ar fi pus cap la cap diverse date în legenda lui, la Paul Cernovodeanu, *op. cit*., I, p. 334.

[26] Dora d'Istria, *op. cit*., p. 7 ș.u. Primul capitol al cărții, publicat mai întâi în „La rivista europea", Firenze, II, vol. 2, fasc. 3, maggio 1871, p. 436-471 (439 ș.u).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numirea sa ca mitropolit al Ungrovlahiei de către Grigore Ghica, în timpul celei de-a doua domnii a lui. A deținut această funcție în ultima jumătate a anului 1672, până la moarte. Un cititor ulterior (foarte probabil un călugăr grec plin de sine) a dublat însemnarea de proprietate a egumenului scriind: „Dionysiou Iberētou kai makedonoblachiotou". O altă mână, și mai șovină, a adăugat în continuare „kai barbarou chōntrou arbanitou Ggika"[27]. Această asociere între un aromân din Macedonia și „arvanitul" Grigore Ghica exprimă – dincolo de disprețul grecesc față de balcanicii elenofoni – o solidarizare diferită de aceea pe care o înregistrează legenda moldoveană.

Un alt lucru interesant se poate constata în unele documente și cronici contemporane, unde numele întemeietorului familiei domnitoare e redat în forma Ghicu și Ghicul. Așa se întâmplă într-o scrisoare de la sfârșitul lunii octombrie 1659 a vizirului Köprülü Mehmed Pașa către hanul Crimeii sau într-o scrisoare a ambasadorului venețian la Viena, Alvise Molin (1606-1671), trimisă senatului la 20 martie 1660[28]. În a sa cronică a Transilvaniei, notarul sas Georg Kraus (1607-1679) îi spune și el Ghicul și chiar Ghica Ghicul[29]. Dat fiind că această ortografie – cu „u" și articol hotărât – se întâlnește în surse externe atât de diverse, ea ar trebui să dea de gândit și să impulsioneze revizitarea documentelor. Era Ghicu(l) numele său inițial sau o formă articulată a numelui Ghica apărută în Principate? Relativa raritate a acestei variante ar pleda pentru a doua ipoteză. Dar faptul că ea se găsește nu în izvoarele românești, ci în cele străine – și chiar la vizirul Köprülü –, lasă deschise alte posibilități[30].

Pe lângă tradiția pornind de la legenda moldoveană, există izvoare externe care îi consideră pe Ghiculești greci[31]. Câteva exemple doar. Referindu-se la momentul când Gheorghe Ghica a primit domnia Moldovei, un contemporan turc, cronicarul Hasan Vecîhî (c. 1622-1661), îl numește „grec"[32]. Anton Maria del Chiaro – care a trăit la

[27] Egumenul scrisese: „al arhimandritului Dionisie Iviritul și al prietenilor mănăstirii noastre imperiale". *Catalogul manuscriselor grecești*, II, întocmit de Nestor Camariano, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 43. Tudor Teoteoi opinează că autorul ultimei însemnări trebuie să fi aparținut grupării Cantacuzinilor, opuse Ghiculeștilor. Vezi T. Teoteoi, *Mitropolitul Dionisie al Ungrovlahici (1672) și originea sa aromânească*, în *Timpul istoriei. Profesorului Dinu C. Giurescu*, II, volum îngrijit de Ioan Scurtu şi Mihai Sorin Rădulescu, Bucureşti, 1998, p. 100-118 (114); reluat în idem, *Byzantina et Daco-Romana. Studii de istorie și civilizație bizantină și românească medievală*, București, Editura Omonia, 2008, p. 353-370 (368). E însă evident că ambele însemnări exprimă mult mai mult.

[28] Ortografiat Ghicu, respectiv Gikul. Vezi Andrei Antalffy, *Münşa'at al-Salatin al lui Rukhsanzade Ahmed Feridun, et-tevkii (pomenit şi supt numele de Ahmed Feridun Bei nişangi) ca izvor pentru istoria românilor*, în *BCIR*, 13, 1934, p. 5-23 (12); Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (Mihnea III), culese mai cu seamă din Archivele Veneției*, în *BCIR*, 13, 1934, p. 26-180 (154).

[29] Ortografiat Dikul. Vezi *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus, 1608-1665*, I-II, herausgegeben vom Ausschusse des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, Wien, Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1862-1864. Indicele de nume nu este complet. Iată o listă mai lungă, probabil și ea incompletă (numele e adesea urmat sau precedat de Waida/Vaida): Dikul (I, 343; II, 56, de cinci ori), Gyga Dikul (I, 343, de două ori; II, 93), Gyga (I, 333, 343, 369; II, 27, 57, de două ori), Georgio Gyga (II, 34). Fiul său, Grigore Ghica, e numit Gregorius Gyga (II, 57), Giga (II, 264), Georgius Gika (II, 316), Georgius Dika (II, 318), Dika (II, 321, de trei ori, 322, de cinci ori; 324, 326, 372, de șase ori, 373), Dicka (II, 373), Gligorasko (II, 402) și Gregorius (II, 404). În versiunea românească a fost redat peste tot în forma Ghica și doar unele dintre formele originale sunt reproduse în paranteze. Vezi Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608-1665*, traducere de G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, Editura Academiei RSR, 1965, p. 262 (Gyga Dikul, Dikul), 334 (Dikul Waida), 360 (Gyga Dikul).

[30] Ar trebui verificat dacă, în edițiile de documente contemporane în care e menționat primul Ghica, ortografia numelui nu a fost cumva, uneori, corectată în mod tacit de către editor, înlocuind „u" cu „a".

[31] Contemporani ardeleni ai domnului Țării Românești, Grigore Ghica, îl considerau „turc". Vezi scrisoarea lui Giovanni Luigi Zani din august 1663, în *Călători. Supl.*, 1, p. 173.

[32] Alături de Radu III Mihnea, domn al Țării Românești, care, dacă e să credem unele izvoare contemporane, era într-adevăr de origine greacă. Vezi *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, II, ediție de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

București între 1709 și 1716 – scrie despre fiul său, Grigore Ghica, că era „di origine Greco"[33]. Fapt cu atât mai relevant cu cât, în același capitol, el spune despre Gheorghe Duca (c. 1620-1685), un alt protejat al lui Vasile Lupu, că este „di rito Greco, di nazione Albanese" și îi dă chiar locul de naștere: Polytsani (scris Policciani), în nordul Epirului[34]. În timp ce cronicile interne susțin, mai vag, că era „grec" și „de moșie din țara grecească dela Rumele"[35]. El însuși posesor a două identități, evreu și italian, în plus protagonist atât al unei convertiri religioase, cât și al unei inițieri secrete, Del Chiaro ar trebui luat în serios când face observații identitare.

Studiile istorice asupra solidarităților etnice și geografice în secolul al XVII-lea au arătat că e greu de stabilit când termenul „neam" (asemenea turcului „cin") se referă la origine etnică și când la una geografică[36]. Nu putem, așadar, ști dacă faptul de a fi „arbănaș" „de neamul lui" se aplica unei solidarități etnice sau uneia regionale. Iar în cazul celei din urmă, dacă avea în vedere locul nașterii sau locul de proveniență al familiei (al strămoșilor pe linie paternă).

*

Asemenea lui Ghica, și Vasile Lupu era considerat nu doar „arbănaș" (sau *alvanitis, albanus* etc.), ci și „grec". În mod neobișnuit, documentele și cronicile turcești fac excepție în ambele privințe, ceea ce ar fi trebuit să pună pe gânduri[37]. Doar Evliyâ Çelebi (1611-1682), vizitând Moldova în 1659, îi spune „arnavud", după cum auzise de la localnici, cu care trebuie să fi vorbit în limba greacă (dar termenul nu apare în toate versiunile manuscrise ale operei sale, ceea ce face posibilă existența unei interpolări)[38].

Mihail Guboglu, București, Editura Academiei RSR, 1974, p. 168-188 (174); vezi și traducerea italiană a lui Giacomo Tarsia, din anul 1675, în N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor* (II), în *AARMSI*, II.21, 1898-1899, p. 1-108 (53-62; 57).

[33] Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, Antonio Bartoli, 1718, p. 123; Iorga, *SDIR*, 29, p. 123.

[34] Anton Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 129; Iorga, *SDIR*, 29, p. 127. Totuși alți autori din epocă (precum Cantemir) și istoricii moderni îl consideră de obicei grec. O face și Iorga, viitorul editor al lui Del Chiaro, chiar atunci când discută opera lui. Vezi N. Iorga, *Cronicele muntene. Întâiul memoriu. Cronicele din secolul al XVII-lea*, în *AARMSI*, II.21, 1898-1899, p. 303-462 (427).

[35] *Letopiseţul Ţării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661-1705*, ediție de C. Giurescu, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1913, p. 56. Sau „de niamul lui de la Rumele, din Țara Grecească" (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 192).

[36] De exemplu, recent, chiar unul dintre cei care acceptă albanismul primului Ghica: Michał Wasiucionek, *Ethnic solidarity in the wider Ottoman Empire revisited. Cins and local political elites in 17th-century Moldavia & Wallachia*, în Marinos Sariyannis (ed.), *New Trends in Ottoman Studies. Papers presented at the 20th CIÉPO Symposium, Rethymno, 27 June – 1 July 2012*, Rethymno, University of Crete, 2014, p. 232-245. Mai multă bibliografie despre aceste studii în Michał Wasiucionek, *Politics and Watermelons. Cross-Border Political Networks in the Polish-Moldavian-Ottoman Context in the Seventeenth Century*, Ph.D. Thesis, Florence, European University Institute, 2016; *The Ottomans and Eastern Europe. Borders and Political Patronage in the Early Modern World*, London, I. B. Tauris, 2019.

[37] Cel puțin acelea din colecțiile publicate de Mihail Guboglu, Mustafa Ali Mehmet și Tahsin Gemil. Vezi *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, I-III, întocmite de M. Guboglu și M. A. Mehmet, București, Editura Academiei RSR, 1966-1980; *Documente turcești privind istoria României*, I-III, întocmite de M. A. Mehmet, București, Editura Academiei RSR, 1976-1986; T. Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1984.

[38] Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi*, V kitap, Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu, hazırlayanlar Orhan Şaik Gökyay, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, p. 181-182. Nu se găsește în *Seyahatnamesi*, V, Dersaadet'te [İstanbul], İkdam Matbaası, 1315 [=1898], p. 350, după care au tradus Andrei Antalffy (*BCIR*, 12, 1933, p. 41) și Mustafa Ali Mehmet (*Călători*, 6, p. 475-476). Nici în *Seyahatnamesi*, V, tertip, tanzim, tashih ve sadeleştirme Mümin Çevik, İstanbul, Üçdal Nesriyat, 1984, p. 242 (și e improbabil să lipsească din cauza faptului că e una dintre edițiile cu limba modernizată).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Misionarul minorit Benedetto Emanuele Remondi da Milan, care îl cunoaște pe Vasile Lupu la Iași în 1636, îl descrie ca fiind „di natione Greco”[39]. Clericul sirian Paul de Alep (1627-1669), care îl întâlnește în 1653, scrie de mai multe ori că se trăgea din greci și îi spune Fasili Al-Rum[40]. Miron Costin (*Letopisețul Țării Moldovei* XIII.17) amintește că era văzut ca fiind „și el den greci”, înainte de a deveni domn, în 1633, chiar pe când se afla în fruntea unei revolte anti-grecești[41]. În timpul domniei i-a favorizat din abundență pe „greci” spre marea pagubă a pământenilor, iar sfârșitul ei a fost adus de o altă revoltă anti-grecească.

Aceste referințe la identitatea lui Vasile Lupu au în vedere ascendența patrilineară. După cum cred istoricii care au scris despre el, mama lui, Irina, aparținea unei familii de boieri pământeni, iar el însuși trebuie să se fi născut în Moldova sau Țara Românească, căci în acea perioadă tatăl său deținuse, alternativ, dregătorii în cele două Principate.

Și în cazul lui, Cantemir traduce „arbănaș” prin „albanus” și adaugă în plus că era „ex Epiro oriundus” (*Descriptio Moldavie* II.2.47)[42]. Nu știm cum a ajuns la localizarea originii. Poate inductiv, dat fiind că „arbănaș” era în mod obișnuit echivalat cu „epirot”[43]. Sau, mai probabil, a urmat izvoare grecești mai vechi.

Nu avem motive să credem că putea cunoaște gramata din 1642 a patriarhului Constantinopolului Parthenius I (15??-1646) pentru ridicarea la rangul de stavropighie a localității din care se trăgea familia lui Vasile Lupu: Alvanitochori, în dieceza de Cerven (la sud de Ruse)[44]. Dar trebuie să fi cunoscut cel puțin una dintre cărțile patriarhului Ierusalimului Dositheos II Notaras (1641-1707) publicate la București, în care e pomenit și Vasile Lupu. În una dintre ele susținea că acesta descinde din localitatea Alvanitochori, în Moesia (scris Mysia), lângă Dunăre (scris Tunava), iar neamul lui e originar din Macedonia[45]. În alta afirma că, după tată, se trage din Alvanitochori, în episcopia de Marcianopole (Veliki Preslav), iar după strămoși din Epir[46]. Cea din urmă ar putea fi sursa lui Cantemir. Dar aici, după ce trecuse o bună bucată de vreme, Dositheos încurcă localitățile (existau mai multe sate numite, în greacă, Alvanitochori). Prima este astăzi Poroiște, lângă Razgrad, iar cea de-a doua Belogradeț, lângă Varna.

Franz Babinger, care a cercetat chestiunea originii lui Vasile Lupu, studiind aceste izvoare și mergând la fața locului, a clarificat că este vorba de actualul Poroiște. Conform surselor adunate de Ljubomir Miletič, întemeietorii satului veniseră din zona Ioanninei

[39] Iorga, *AFIR*, 1, p. 78-81 (79).

[40] În traducerea lui M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru: „neamul lui grecesc”, „era fiu de grec” (*Călători*, 6, p. 75, 77, 87). Într-o nouă traducere: „obârșia sa grecească”, „se trăgea din stirpe grecească” (Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, ediție și traducere de Ioana Feodorov, București/ Brăila, Editura Academiei Române/Editura Istros, 2014, p. 217, 219, 227).

[41] Miron Costin, *op. cit.*, p. 81.

[42] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 142, 143 (vezi și p. 68, 246, 280, 350, 372); *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, p. 126, 127 (vezi și p. 274 etc.).

[43] Vezi, între altele, B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. II, București, Stabilimentul Grafic Socec, 1887, p. 1478; *Dicționarul limbii române*, t. I, p. I, București, Stabilimentul Grafic Socec, 1913, p. 227.

[44] *DIR Hurmuzaki*, 14.1, p. 728-730. Alvanitohori e numită patria (*patrida*) lui Vasile Lupu, ceea ce poate însemna atât locul său de naștere, cât și cel al tatălui său.

[45] În cea de-a doua prefață la cartea lui Meletios Syrigos, *Kata tōn kalvinikōn kephalaiōn, kai erōtēseōn Kyrillou tou Loukareōs. Antirrhēsis*, București, 1690, p. iiii. Vezi textul cu traducere în Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, I, București, Atelierele Socec & Co., 1903, p. 298-315 (308, 309). Alți autori – precum, de pildă, A. D. Xenopol și N. Iorga – au considerat că Tunava se referă la Târnova (Veliko Tarnovo), lângă care există un alt Alvanitohori (Arbanasi), întemeiat de aromâni și albanezi veniți din Pogoniani, lângă Ioannina.

[46] Dositheos, *Istoria peri tōn en Ierosolymois patriarchensanton*, București, 1715, p. 1171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la sfârșitul secolului al XVI-lea, lucru confirmat de tradiția orală culeasă de Babinger[47]. În ceea ce privește apartenența etnică a lui Vasile Lupu, el face o afirmație care a fost mai apoi verificată și ilustrată de alți cercetători:

> Denumirea de *Albanus*, albanez, după cum voi explica într-altă parte, nu are nicio însemnătate etnică, și sub numele de albanez nu se înțelegea, în niciun caz, în vremea aceea o naționalitate; dimpotrivă, fără șovăire, se poate primi originea greacă ori aromână, cu toată siguranța, ca, de exemplu, la Gh. Ghica[48].

La fel și în cazul lui Vasile Lupu: cei din familia tatălui său puteau fi ori greci ori aromâni grecizați. Alți cercetători au arătat că termenul „arbănaș" îi desemna și pe aromânii elenizați[49]. Babinger înclină totuși să creadă că strămoșii săi erau greci, spre deosebire de linia mai veche a istoricilor (G. Missail, A. D. Xenopol, N. Iorga) care nu excluseseră posibilitatea ca aceștia să fi fost aromâni[50]. O linie care data de cel puțin șapte decenii, dinaintea cărții Dorei d'Istria. Dar, dacă ar fi fost grec, ar fi existat mai multe izvoare precise – mai ales grecești – în această privință[51]. Iar faptul de a se fi pus în fruntea unei revolte anti-grecești e un serios argument împotrivă. Prin urmare, e mult mai probabil că era doar elenizat.

Iorga afirma că Vasile Lupu scria în română „cu greșelile de pronunțare ale semigrecului"[52] Dar analiza filologică a lui Dumitru Găzdaru a conchis că acesta scria ca un român, iar puținele elemente care au dus la concluzia lui Iorga indică de fapt o origine aromână, nu una greacă sau albaneză[53].

*

Același lucru se poate spune despre primul Ghica. Locul lui de proveniență nu este la fel de ușor de identificat. Spre deosebire de Vasile Lupu, nu există date documentare contemporane, ci doar izvoare narative din secolul următor.

---

[47] Franz Babinger, *Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu*, în *AARMSI*, III.18, 1936, p. 63-82 (66-67, 71n, 72); *Originea lui Vasile Lupu*, în *AARMSI*, III.19, 1937, p. 137-146.

[48] F. Babinger, *Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu*, p. 71.

[49] Vezi, între alții, Pericle Papahagi, *Numiri etnice la aromâni*, în *AARMSLit.*, III.3, 1925, p. 131-167 (140-141).

[50] Înainte de domnie, Vasile Lupu își spunea Lupul Coci, fiul lui Nicolae Coci sau fiul lui Coci. „Coci" era prenumele bunicului, un hipocoristic de la Constantin/Costachi, comun tuturor limbilor balcanice – și în formele „Coce", „Cocea", „Cocia", „Cociu" –, care se întâlnea des la aromâni. De asemenea, e interesant de reținut că prenumele Lupu e frecvent atestat, în acea vreme, nu numai la români, ci și la aromânii din ținuturile bulgărești de la sud de Dunăre. Dacă acceptăm că numele de domnitor Vasile a fost luat după împăratul bizantin Vasile I Macedoneanul – întemeietorul dinastiei macedonene, sub care a avut loc așa-zisa „Renaștere macedoneană" –, atunci și această identificare poate fi indicativă pentru originile lui Lupul Coci.

[51] Daniile lui către trei mănăstiri din Epir nu dețin un loc proeminent între numeroasele sale donații de pe tot cuprinsul lumii ortodoxe și reprezintă mult mai puțin decât daniile altor domni, precum, de pildă, Constantin Brâncoveanu. Vezi Petronel Zahariuc, *Din Epir în Polonia. Frânturi din activitatea ctitoricească a lui Vasile Lupu*, în idem, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a bisericii*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2008, p. 185-198 (186, 193); Lidia Cotovanu, *Le diocèse de Dryinoupolis et ses bienfaiteurs de Valachie et Moldavie. Solidarités de famille et traits identitaires multiples (XVIe-XVIIe siècles)*, în P. Zahariuc (ed.), *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericile Răsăritene în secolele XIV-XIX*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2009, p. 219-360 (240-257).

[52] Nicolae Iorga, *Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol*, în *AARMSI*, III.11, 1931, p. 161-163 (161).

[53] Demetrio Gazdaru, *La lengua y el orígen étnico del Vaivoda Moldavo de Vasile Lupu*, în „Románica", La Plata, IV, 1971, p. 71-80. Pentru greșeli similare în scrisul unor autori români, a se vedea Elena G. Zane, *Disgrafiile în manuscrisele lui N. Bălcescu*, în „Studii și cercetări de bibliologie", București, III, 1960, p. 253-266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cea dintâi informație – cunoscută până acum – despre locul de origine al întemeietorului familiei apare cândva între anii 1711 și 1717, la Dimitrie Cantemir. El susține că acesta s-a născut în satul Köprülü, de unde provine și ilustra familie de viziri[54]. Nu precizează nimic despre localizarea geografică a satului, foarte probabil pentru că era un lucru știut în epocă. Tradiția legată de familia Köprülü identificase – incorect – localitatea natală a întemeietorul ei ca fiind Köprülü (Veles), în nordul Macedoniei.

Următoarea informație pe care o cunoaștem indică într-adevăr Macedonia. Ea a fost culeasă de la un descendent din cea de-a patra generație, marele dragoman Alexandru Ghica (1698-1741), de către baronul Franz Philipp Ignatz von Gudenus (1710-1783), membru al ambasadei austriece la Constantinopol în anii 1740-1741[55].

După cum arată datele circumstanțiale, legenda lui Neculce și tradiția despre originea lui Köprülü au fost asumate de familia Ghica. Ele se văd îmbinate în mai multe scrieri din a doua jumătate a acelui secol. Atanasie Comnen Ipsilanti (1711-post 1789), care a crescut la Iași și al cărui tată se afla în slujba lui Grigore II Ghica, fratele marelui dragoman Alexandru, spune și el că primul Ghica se născuse în satul Köprülü[56]. Constantin Dapontes (1713/14-1784), care a trăit în Principate în anii 1731-1746 și 1756-1760, scrie că Köprülü l-a făcut domn pe „conlocalnicul" (*syntopitēs*) său Ghica[57]. Jean-Louis Carra (1742-1793), secretar în anii 1775-1776 al fiului marelui dragoman Alexandru, domnul Grigore III Ghica (c. 1724-1777), știa același lucru. Totuși, deși întemeietorului familiei îi spune Ghica Albanezul, despre descendentul său scrie că este „de famille grecque"[58].

Un loc de origine diferit este furnizat de o scriere mai târzie, *Genealogia Cantacuzinilor*, redactată în anul 1787, dar slujindu-se de însemnări anterioare. Marele ban Mihai Cantacuzino (1723-1793) scrie aici că „familia Ghica se trage din arnăuți, de la Ianina, din Zagora". Iar despre Gheorghe Ghica, preluându-l pe Miron Costin:

> El este de la Zagora: era om bogat, care pentru a lui negutătorie s-a dus la Moldova în anul 1634, în vreme ce acolo domnia Vasile Voevod, ce de felul său era iar arnăut, și îi zicea

[54] Dimitrie Cantemir, *Creşterile şi descreşterile Imperiului Otoman*, p. 863; *Incrementorvm et decrementorvm Avlae Othmannicae*, p. 433. Cartea a fost cunoscută mai întâi în 1735, în traducere engleză, transpusă apoi mai departe în franceză (1743) și germană (1745): *The history of the Othman Empire*, part II, translated into English by N. Tindal, London, Crown, 1735, p. 278 (tipărită greșit, 254).

[55] Mihail-Dimitri Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 297n; 2ème édition, revue et augmentée, 1999, p. 297n. Din păcate, fără a cita sursa.

[56] Dar în anul 1624 (!). Vezi Atanasie Comnen Ipsilanti, *Scrieri bisericești și politice în douăsprezece părți. Partea a douăsprezecea și cea din urmă (bucăți alese)*, în *DIR Hurmuzaki*, 13.1, p. 161-192 (179-180) – originalul grec; 13.2, p. 143-173 (161-162) – traducerea română.

[57] *Cronicul lui Chesarie Daponte de la 1648-1704*, în Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, textul grecesc și traducerea românească, București, Tipografia Cărților Bisericesci, 1890, p. 5-63 (7). Mai de curând s-a susținut că lucrarea ar aparține unui alt boier din Principate, Dimitrie Ramadan.

[58] „Le premier fut Gika Albanois né au village de Kioprilli, d'où l'illustre famille des Kioprilli Ogli a tiré son origine" (Jean-Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Jassy [de fapt, Bouillon], 1777, p. 87, 165). Dar, în memoriul său nepublicat, *Dissertation géographique, historique et politique sur la Moldavie et la Valachie* (1776), topit apoi în volum, nu se pomenește nici de Ghica Albanezul, nici de satul natal, ci doar de grecitatea familiei. Vezi *Călători*, 10.1, p. 242-255 (243); 10.2, p. 1369-1379 (1370). Tradiția despre satul Köprülü e perpetuată de istoricii ulteriori, precum Johann Christian von Engel (1804), Joseph von Hammer (1830), Mihail Kogălniceanu (1837) ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arbănaș. Numitul Domn primindu-l cu dragoste, ca pe un simpatriot, l-a făcut mare postelnic, apoi l-a orânduit a fi al său capichehaia la Constantinopol[59].

O paranteză: e nevoie ca o cercetare filologică specială să clarifice în detaliu relațiile istorice dintre termenul „arbănaș", atestat cel puțin din secolul al XVI-lea, și „arnăut", care începe să apară pe la începutul secolului al XVIII-lea (dar în mod frecvent abia de pe la 1740). Au aceeași intensiune semantică, fiind doar absorbiți în limba română în epoci diferite, sau cel dintâi, mai vechi, acoperea și alte arii semantice decât cel de-al doilea (care dobândește și sensuri noi)[60]?

Regăsim, așadar, aceeași dublare – Macedonia și Epir –, precum în cazul lui Vasile Lupu. După cum se vede, afirmația banului Mihai Cantacuzino despre Zagora epirotă venea împotriva unei false tradiții orale care era deja înrădăcinată în acea epocă. Rămâne în sarcina cercetărilor viitoare să descopere pe ce surse se întemeia. În cazul unor izvoare orale diferite, provenind din familie, banul era congener al celei de-a cincea generații de Ghiculești și contemporan al celei de-a patra. În cazul unor izvoare scrise, ar putea fi unele dintre documentele și manuscrisele din biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino (1639-1716) sau porțiunea inițială pierdută a cronicii Ghiculeștilor, scrisă pe la mijlocul acelui secol.

În secolul următor, Dora d'Istria[61] cunoștea deja falsitatea tradiției privind satul macedonean ca loc de baștină al vizirului Köprülü. Dar îmbrățișase o altă localizare fantezistă, ce a avut și ea o oarecare longevitate: un neidentificat sat Köprülü din nordul Albaniei, pe care ea îl plasează în câmpia Mirditei[62]. Până și-a scris cartea a descoperit ultima localizare, făcută de istorici: târgul Köprü în Asia Mică (azi Vezirköprü, 80 km la sud de Bafra)[63]. Prin urmare, creditând legenda neculceană,

[59] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată și adnotată de N. Iorga, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva", 1902, p. 396. Vezi și M.-D. Sturdza, *op. cit*., care face referire – dar fără a cita vreo sursă – la însemnări de pe la 1730.

[60] „Arbănaș" putea fi nume propriu, întâlnit la persoane fără nicio legătură dovedibilă cu Albania. Se regăsește chiar și la robii țigani; de exemplu, Iorga, *SDIR*, 7, p. 303 (la 1762).

[61] Înainte de a scrie monografia familiei s-a referit la originea ei albaneză în diverse alte opere. Vezi, de exemplu, Dora d'Istria, *Excursions en Roumélie et en Morée*, I, Zürich/Paris, Meyer et Zeller/J. Cherbuliez, 1863, p. 260, 262. Într-un articol scria că Köprülü i-a „chemat în România" pe „compatrioții" săi Ghiculeștii. Vezi *La nationalité albanaise d'après les chants populaires*, în „Revue des deux mondes", Paris, 63, nr. 2, 15 mai 1866, p. 382-418 (390).

[62] Ghica s-ar fi născut acolo „în secolul XVII" (Dora d'Istria, *Les femmes en Orient*, I, *La Péninsule orientale*, Zürich, Meyer et Zeller, 1859, p. 270-271n). Aceeași informație la ginerele lui Constantin Ghica (unchiul Dorei d'Istria), Eugène Poujade, *Chrétiens et turcs. Scènes et souvenirs de la vie politique, militaire et religieuse en Orient*, Paris, Didier, 1859, p. 108 (ed. II, 1862; ed. III, 1867). Între alți autori ulteriori, și Albert Ghica, *L'Albanie et la question d'Orient*, Paris, G. Dujarric, 1908, p. 277. E. I. Stamatiadēs plasează satul în Epir (*Biographiai tōn Hellēnōn megalōn diermēneōn tou Othōmanikou Kratous*, loc. cit.; *Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din Imperiul Otoman*, loc. cit.).

[63] Vezi, de exemplu, Johann von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, bd. 6, Pest/Wien, Hartleben/Strauss, 1830, p. 3; Franz Babinger, *Köprülü*, în *The Encyclopaedia of Islam*, vol. II, Leyden/London, Brill/Luzac, 1927, p. 1059-1062. Bunicul lui Köprülü s-ar fi stabilit acolo la sfârșitul secolului al XVI-lea. Amândoi istoricii atrag atenția asupra legendelor contemporane după care Köprülü ar fi fost fiul unui preot grec, sârb sau arab. În a sa *Istorie a preaputernicilor împărați othomani*, scrisă între 1788 și 1794, Ienăchiță Văcărescu (173?-1797) dă o versiune diferită a legendei. Ianache Văcărescu, *Istoria othomanicească*, ediție de G. Ștrempel, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2001, p. 58. O discuție recentă asupra legendei originii franceze a lui Köprülü, în Tülay Artan, *Imaginary Voyages, Imagined Ottomans. A Gentleman Impostor, the Köprülüs, and Seventeenth-Century French Oriental Romances*, în Seyfi Kenan, Selçuk Aksin Somel (eds.), *Dimensions of Transformation in the Ottoman Empire from the Late Medieval Age to Modernity. In Memory of Metin Kunt*, Leiden, Brill, 2021, p. 54-96 (68-72).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conchide că Gheorghe Ghica s-ar fi născut acolo, în ținuturile pontice, și se lansează în speculații pline de imaginație asupra motivelor care l-ar fi făcut pe tatăl lui să se strămute la o distanță atât de mare[64].

Conform cercetărilor istorice ulterioare, întemeiate pe documente contemporane, vizirul Köprülü provenea din Roshnik, lângă Berat (la 200 km mai la nord de Zagora)[65]. Și-a luat acest nume pentru că în orășelul din Asia Mică deținuse prima demnitate cu care și-a început ascensiunea administrativ-politică. Cel din Macedonia, pe care îl restaurase și unde s-ar fi născut fiul lui, și-a primit numele de la el, nu invers.

Așadar, dintre cele două informații despre locul de origine al lui Gheorghe Ghica, prima, deși mai răspândită, nu este decât o deducție eronată. În consecință, cealaltă ar putea să fie veridică. Rămâne ca noi cercetări documentare să-i retraseze proveniența și, eventual, să o coroboreze cu izvoare încă necunoscute.

La scara Imperiului Otoman, cei numai două sute de kilometri dintre Roshnik și Zagora îi puteau face pe Ghica și Köprülü să pară consăteni. Dar o posibilă solidaritate etnică a lor apare doar în compilația lui Axinte Uricariul și are toate șansele să fie și ea o simplă deducție. Nici Costin, nici Neculce și niciun alt autor din acea vreme nu pomenește vreo asociere de „neam". Lucrul acesta nu trebuie deloc neglijat. Iar pretenția legendei că ar fi plecat împreună din același sat e invalidată de foarte marea diferență de vârstă dintre cei doi. Köprülü se afla la Istanbul cu mult înainte ca Ghica să se nască și a ajuns acolo ca *devșirme*, ceea ce înseamnă că se născuse creștin, nu „turc", cum scrie Neculce. În plus, felul în care Ghica a fost detronat tocmai de către Köprülü, doar pentru că ceruse amânarea plății tributului, adus în obezi în capitală și internat în fortăreața Edikule, în camerele condamnaților la moarte (după ce, inițial, voise să-l execute direct la București), ridică serioase semne de întrebare asupra unei presupuse solidarități.

Așadar, și familia lui Vasile Lupu și cea a lui Gheorghe Ghica se trăgeau din zona Ioanninei (fără a exclude posibilitatea unei treceri prin Macedonia), ceea ce îi făcea „simpatrioți". Ca epiroți, sunt descriși de contemporani cu termenul „arbănaș" (*alvanitis* în greacă, *albanus* în latină), înlocuit mai târziu cu „arnăut". Aceasta nu însemna neapărat că apartenența lor etnică era albaneză.

Dimpotrivă, evidențele contextuale – mai puternice în cazul lui Ghica – înclină în favoarea unei apartenențe aromâne. Multiple izvoare atestă că regiunea Zagora (azi Zagori) de lângă Ioannina era locuită pe atunci în mod compact de aromâni, fiind numită de către greci Paleo-Vlahia[66]. Acest lucru se poate vedea atât în relatările călătorilor din secolele următoare, cât și pe primele hărți etnolingvistice.

Ipoteza originii aromâne a primului Ghica se sprijină pe următoarele principale argumente:

1) Numirea aromânilor din Albania și/sau Epir (arvanitovlahi, cum le spuneau grecii) ca „albanezi" (arvaniți) și frecventa lor confundare cu aceștia are o lungă tradiție care a fost și ea observată de mult. Pe lângă elemente culturale comune, precum portul și diferite obiceiuri, numeroase surse atestă că arvanitovlahii vorbeau și albaneza întocmai

[64] Dora d'Istria, *Gli albanesi in Rumenia*, p. 8 („La rivista europea", loc. cit., p. 440).

[65] Vezi, în special, İ. Metin Kunt, *The Köprülü years, 1656-1661*, Ph.D. thesis, Department of Near Eastern Studies, Princeton University, 1971, p. 33-49; M. Tayyib Gökbilgin, *Köprülüler*, în *İslâm Ansiklopedisi*, vol. VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, p. 892a-908a; idem, *Köprülü*, în *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, vol. V, Leiden, Brill, 1986, p. 256-263 (fascicula respectivă a apărut în 1980).

[66] Vezi, între altele, Theodor Capidan, *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1926, p. 29-30, 44, 51-52, 59-60, 78; idem, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1942, p. 12-14, 22, 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca albanezii[67]. Au existat și amestecuri etnice în care nu s-a pierdut identitatea părților componente[68].

2) Ei sunt prezenți în Țările Române cel puțin din secolul al XVI-lea[69], iar măcar o parte a negustorilor „arbănași" din secolul următor se vădesc a fi aromâni[70].

3) Numele Ghica (și variante, precum Ghicu) se întâlnește la aromâni, fiind larg atestat în familiile de negustori[71]. Sunt cunoscuți chiar și Ghica din Zagora, unul dintre ei aflându-se în Moldova pe la 1800[72]. Câțiva au intrat în rangurile boierești/nobiliare, atât în Principate, cât și în țările vecine.

---

[67] În plus, dată fiind atitudinea anti-grecească din Principate, explodând în numeroase revolte îndreptate împotriva „grecilor", putea fi convenabil pentru „arvanitovlahi" (elenofoni sau nu) să se prezinte drept „arbănași" (albanezi elenofoni); iar pentru cei care aspirau să evolueze (și) într-un context militar-politic acest lucru era mai util decât pentru cei care rămâneau într-unul exclusiv negustoresc. Bibliografia asupra aromânilor din Albania (și Epir) e amplă și suficient de cunoscută pentru a ne scuti de citarea ei. A se vedea mai ales studiile vechi, dar încă de referință, ale lui Theodor Capidan, Valeriu Papahagi, Silviu Dragomir. Ele sunt continuate și susținute de noi contribuții până azi.

[68] Pentru o ilustrare cu cazuri extreme, vezi Djordje Sp. Radojičić, *„Bulgaralbanitoblahos" et „Serbalbanito-bulgaroblahos" – deux caractéristiques ethniques du sud-est européen du XIVe et XVe siècles. Nicodim de Tismana et Grégoire Camblak*, în *Rsl*, XIII, 1966, p. 77-79.

[69] Despre emigrarea spre Principatele danubiene a locuitorilor regiunii Zagori, vezi Giōrgos Papageōrgiou, *Oikonomikoi kai koinōnikoi mēchanismoi ston oreino chōro. Zagori, mesa 18ou-arches 20ou ai.*, Iōannina, Ekdoseis Rizareiou Scholēs, 1995, care vorbește de o tradiție mult mai veche decât perioada pe care o studiază.

[70] De exemplu, un grup de negustori „arbănași" emigrați din Cervenavodă în Țara Românească, după 1595, sunt – măcar într-o mare parte – aromâni. Vezi Violeta Barbu, *Les arbanassi. Un réseaux marchand aux frontières de l'Empire Ottoman au début du XVIIe siècle*, în „Études balcaniques", Sofia, nr. 1-2, 2010, p. 206-222. Dintre studiile lui Lidia Cotovanu dedicate imigrației sud-dunărene în Țările Române, vezi *Despre ctitorii „arbănași" ai bisericii Adormirea Maicii Domnului din Călinești Prahovei (1646)*, în *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, editat de Mircea Ciubotaru și Lucian-Valer Lefter, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2014, p. 659-701 (665n). Referindu-se la locuitorii din zonele elenistice de la sud de Dunăre, ea evită să folosească identificări etnice, punând între ghilimele numele prin care se desemna apartenența lor colectivă. Trebuie însă ținut cont de faptul că diversitatea compoziției etnice a celor care erau numiți „greci" și „arbănași" nu poate fi plasată pe același plan cu aceea a celor numiți „vlahi".

[71] Am adunat deocamdată exemple începând din primele decenii ale secolului al XVIII-lea – și până în secolul XX –, dar, în mod evident, numele nu a apărut subit atunci. Explorarea orientată a documentelor balcanice va oferi, fără îndoială, și date pentru secolele anterioare. Vezi Gustav Weigand, *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der Sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, I, *Land und Leute*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1895, p. 63; N. Iorga, *Însemnări preoțești din Banat*, în *BCIR*, 6, 1927, p. 2-10 (3); Victor Papacostea, *Câteva note asupra familiei Sina (1788-1876)*, în „Revista macedoromână", București, II, nr. 1, 1930, p. 78-83 (83 și n.); *Despre corporațiile moscopolene*, în *RIR*, IX, 1939, p. 127-136 (131); ambele republicate în idem, *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice*, ediție de Cornelia Papacostea-Danielopolu, București, Editura Eminescu, 1983, p. 358-364, 411-415 (361, 415); Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, I-II, ediție postumă de Pericle Papahagi, București, Cultura Națională/Imprimeria Națională, 1929-1941, II, p. 118, 150, 184, 252 (Ghicu, I, p. 88; II, p. 8, 103; Ghìcali, II, p. 44, dar și alte nume apropiate fonetic: Ghiaca, Ghiuca, Ghiocu, Ghiogu, Ghioga); Anastase N. Hâciu, *Aromânii. Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani, Tipografia Cartea Putnei, 1936, p. 181, 185, 186n, 187, 189, 190, 214, 230, 251, 253, 258, 345, 349, 356, 426, 434 și n, 440 și n, 449, 475, 482, 490 și n, 501, 557, 581, 593, 602n (Ghicu, p. 392, 602n; Ghiculescu, p. 481, dar și alte nume fonetic apropiate: Ghișca, Ghiaca, Ghiciu, Ghiaciu, Ghioșcu, Ghiogu, Ghiocureț, și, desigur, Ghioca); Vasile Diamandi-Amincianul, *Românii din Peninsula balcanică*, București, Tiparul Universitar, 1938, p. 104, 147, 186; Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente*, I, București, Editura Universității din București, 2004, p. 115, 141, 145, 149 (Ghicu, p. 138, 158); *Documentele redeșteptării macedoromâne*, adunate și selectate de Victor Papacostea și Mihail Regleanu, ediție de Nicolae-Șerban Tanașoca și Ștefan Vâlcu, București, Editura Predania, 2012, p. 84, 144, 177, 260, 271, 297-302, 319-335, 346-349, 351, 353-354, 363-369 (Ghicu, p. 237-238, 257); Irina Nicolau, *Les caméléons des Balkans*, în „Martor", București, VI, 2001, p. 161-189 (177).

[72] Triandafil Ioan Ghica, prenumerant la o carte tipărită în 1806 de Dimitrios Govdelàs, profesor la Academia domnească din Iași. Vezi N. Iorga, *Algebra lui Gobdelàs*, în *RI*, 25, nr. 4-6, aprilie-iunie 1939, p. 155-157 (156).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un caz interesant este cel al unei familii din Moscopole, stabilită în Banatul habsburgic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, care a fost înnobilată între anii 1813 și 1818 cu numele Gyika de Désánfalva (numele maghiar al satului Dejan, colonizat în anii 1780). Susținând că sunt înrudiți cu familia Ghica din Principate, au preluat în blazon motivele heraldice ale Țărilor Române[73]. În timp ce prima generație își scria numele, în greacă, Gkikou, cea de-a doua folosea ortografia Gkikas, ceea ce arată că Ghica și Ghicu erau considerate variații ale aceluiași nume[74]. O parte din membrii următoarelor generații vor trece, în grafia latină, de la Gyika la Ghika.

Deși Ghiculeștii din Principate i-au recunoscut mai târziu ca „veri", istoricii care s-au ocupat de Ghiculeștii bănățeni au considerat gestul un oportunism politic, iar pretenția lor o pură ficțiune genealogică. Desigur, o descendență a acestora din urmașii lui Gheorghe Ghica e lipsită de orice fundament documentar. Dar e oare atât de implauzibil să fi putut descinde din rudele lui colaterale rămase în Epir? Primii Ghiculești bănățeni erau congenerii celei de-a patra generații de descendenți ai lui Gheorghe Ghica. Asumând că acesta lăsase cel puțin un frate în urmă – lucru absolut plauzibil –, descendenții fratelui ar fi fost veri de gradul patru cu domnii Scarlat Ghica (1715-1766), Matei Ghica (1728-1756) și Grigore III Ghica (c. 1724-1777). Era un grad de rudenie care conta pentru acea vreme și, mai ales, pentru sistemul familial al aromânilor. Apoi Moscopole se află la vreo 200 de kilometri mai la nord de Zagori, iar populația orașului a crescut continuu prin afluxul aromânilor din regiune.

În mod implicit, este cea mai veche revendicare – de care avem până acum știre – a originii aromâne a Ghiculeștilor din Principate. Pista merită urmărită prin cercetarea documentelor grecești și turcești din secolele XVII-XVIII privitoare la locuitorii din Zagori și Moscopole. Desigur, aceasta ar însemna să plecăm de la ipoteza că Ghica era un *patrōnymikón* și că devine nume de familie atât la descendenții lui Gheorghe Ghica, cât și la aceia ai posibililor săi frați rămași în Epir. Mai precis, că întemeietorul familiei din Principate era un Ghica (sau Ghicu?) fiu al unui Ghica (sau Ghicu?), acesta din urmă putând fi prenume sau patronim. Și, deci, că numele Gheorghe Ghica nu reprezenta dublarea localizată a unui prenume, așa cum au crezut – tot printr-o ipoteză, dar neasumată ca atare – unii istorici, ci localizarea unui nume precum Ghica sin Ghicu sau Ghicu sin Ghica.

*

Și în cazul lui Vasile Lupu, și în cel al lui Gheorghe Ghica apartenența geografică era albaneză, iar cea culturală grecească. De aici solidaritatea dintre ei. Ea dispăruse, totuși, după mazilirea lui Vasile Lupu, când fostul domnitor urzește intrigi de răzbunare față de Ghica, pe care numai închisoarea, iar mai apoi moartea l-au împiedicat să le pună în aplicare[75]. Era această solidaritate susținută și de apartenența etnică? Și care era ea? Cei care și-au pus problema au considerat-o a decurge implicit din una dintre

[73] Vezi M.-D. Sturdza, *op. cit.*, p. 182-183 și, mai ales, studiile lui Max Demeter Peyfuss, *Vuks Gastgeber im Banat. Die Familie Demelić von Panyova*, în „Österreichische Osthefte", Wien, 29, 1987, p. 122-133 (127-129, 132); *Aromunem um Kopitar*, în *ibidem*, 36, heft 3, 1994, p. 71-85 (77-79); *Aromanian Landlords in the Banat around 1800*, în *RI*, XIV, nr. 3-4, 2003, p. 59-82 (72-73; de asemenea, 61, 67, 69, 70, 71, 82).

[74] M. D. Peyfuss, *Vuks Gastgeber im Banat*, p. 128, 132.

[75] Nu doar Vasile Lupu și Köprülü, ci și alți actori istorici care par să provină din zona Albaniei se desolidarizează, în diferite momente, de Ghica. Cu Gheorghe Duca nici raporturile lui și nici cele ale fiului său Grigore nu au fost bune. Un alt exemplu semnificativ: în 1660, căpitanul Ghioca trece de partea lui Constantin Șerban atunci când acesta invadează Valahia, drept care, după întoarcere, Ghica îl pedepsește. Vezi Nicolae Stoicescu, *Constantin Șerban*, București, Editura Militară, 1990, p. 104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celelalte două. Cea de-a treia posibilitate, aromână, nu intra niciodată în calcul: deși omniprezenți, aromânii (disprețuiți ca „cuțovlahi") erau invizibili, în bună măsură și datorită proverbialului lor cameleonism (dintre ale cărui motivații nu va fi lipsit nevoia evadării de sub imperiul disprețului). Abia după două secole schimbările istorice îi fac să fie și ei luați în considerare. Așa cum am văzut, datele contextuale disponibile în prezent susțin posibilitatea unei sorginți aromâne, iar în cazul lui Ghica cu o mult mai mare rată de probabilitate. O confirmare este foarte greu, dacă nu imposibil de găsit după atâta timp. Dar faptul că probabilitatea aromână le depășește pe cele albaneză și, respectiv, greacă ar trebui să fie suficient.

Suficient, desigur, dacă istoria ar fi o întreprindere academică mai apropiată de științele naturale sau măcar de cele sociale. Dar foarte adesea – ca să nu spunem de regulă – ea se încuscrește cu alte tipuri de acțiune umană, dintre care acelea politice și ideologic-identitare îi sunt aproape întotdeauna rude prin alianță.

Cazul Dorei d'Istria și al cărții pe care a consacrat-o familiei ei este, poate, cea mai bună ilustrare. Dintre toate aceste izvoare despre originea lui Gheorghe Ghica, ea cunoștea – sau lua în seamă – doar pe Neculce, al cărui nume nu e însă menționat, pe Cantemir, pe Del Chiaro, concediat rapid ca fiind foarte inexact, și tradiția despre satul macedonean (după Carra sau Engel), pe care o respinge în favoarea târgului pontic (după Hammer). În prefața cărții, acordase documentelor din arhivele occidentale – pomenite și în subtitlul ei – întâietate absolută față de „cronicarii obscuri și servili". Și totuși, principalele surse în temeiul cărora susține originea albaneză a familiei sunt legenda culeasă de Neculce și tradiția legată de identificarea locului de naștere comun al lui Ghica și Köprülü[76]. Acestea sunt coroborate cu scrisori diplomatice venețiene din anul 1658 – indicate, dar nu citate –, despre care se sugerează că l-ar fi numit pe Ghica „albanese". Dar admite că, tot acolo, era numit „moldavo"[77].

Conștientă că identificarea e una geografică, Dora d'Istria respinge posibilitatea ca Ghica să fi fost grec. Ba chiar se lansează în presupuneri asupra clanului albanez din care ar fi provenit. Mai vechea ei speculație că s-ar trage dintre ghegii catolici din câmpia Mirditei[78] e acum revizuită în temeiul unor improvizații de filologie onomastică. Deși autorii mai vechi recunoscuseră în Ghica un hipocoristic al numelui (de origine greacă) Gheorghe[79], ei i se pare a fi – „în mod sigur", spune – identic cu numele albanez Gioca. Dat fiind că acesta e răspândit ca patronim (Gjokaj, adică descendent al lui Gjokë) în clanul gheg al Clementilor (Këlmendi, în nordul Albaniei, la frontiera cu

[76] Dora d'Istria, *Gli albanesi in Rumenia*, p. 4, 7-8 („La rivista europea", loc. cit., p. 437, 439-441).

[77] *Ibidem*, p. 7, 9. Referința la „moldavo" e probabil cea care survine în raportul din 19 martie 1658, publicat în *DIR Hurmuzaki*, 5.2, p. 43. Dintre documentele la care se referă – „lettera presentata dal segretario Cesareo 24 aprile; copia di contenuto in lettere da Vienna del 13 aprile 1658; lettere di Adrianopoli del 3 aprile 1658" – doar cel de-al doilea a fost publicat în *DIR Hurmuzaki*, 5.2, p. 45. Celelalte nu se găsesc printre documentele venețiene incluse aici sau în alte volume ale colecției (precum 9.1). Niciunul dintre acestea nu îl numește pe Ghica albanez.

[78] Dora d'Istria, *Les femmes en Orient*, I, loc. cit.

[79] Diminutivare întâlnită în greacă, română/aromână, albaneză. Conform dicționarelor onomastice românești, numele „Ghica" e un hipocoristic (prin afereză) de la Gheorghie, care s-a întâlnit cu numele de origine albaneză „Ghika" (cu aceeași proveniență). Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei RSR, 1963, p. 65; Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 220. Amândoi autorii subscriu vulgatei privitoare la originea albaneză a familiei Ghica. Vezi și Al. Graur, *Nume de persoane*, București, Editura Științifică, 1965, p. 67; Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, în „Dacoromania", Cluj, II, 1921-1922, p. 444-554 (491, 500-501). Într-o scrisoare în limba latină, din anul 1647, Vasile Lupu îi traduce numele prin Georgius (*DIAMTR*, 10, p. 206).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Muntenegru), strămoșul ei trebuie așadar să se tragă de acolo. Mai mult chiar, clanul ar fi de origine venețiană, „conform tradiției" (singura tradiție despre originea lui pe care o ia în seamă, de fapt o legendă marginală). Făcându-i și pe „albanezii din România" un fel de „italo-albanezi", nobletea și gloria originilor Dorei d'Istria – „contesa" care lăsase Veneția pentru Florența – sunt astfel dublate[80].

Chiar dacă italianul *albanese*, latinul *albanus* sau grecul *alvanitis* s-ar putea găsi în unele documente contemporane lui Gheorghe Ghica – ceea ce rămâne de dovedit –, ele aveau același sens larg precum „arbănaș" din textul lui Miron Costin, desemnând o apartenență regională. Iar *greco* și *grecus* – una culturală și religioasă. Fără să excludă posibilitatea aceleiași apartenențe etnolingvistice, ele nu pot fi totuși folosite – în lipsa altor dovezi – ca argumente pentru susținerea ei. Cât de relevantă era originea etnică în acel context e o chestiune importantă, care merită discutată cu toată seriozitatea și în toate amănuntele.

Dar nu trebuie uitat că problema *identității* etnice a Ghiculeștilor începe să se pună în alt context: abia odată cu proiectul Dorei d'Istria, care duce la revendicarea acestora de către albanezi în epoca mișcării lor politice și culturale de renaștere națională.

Niciunul dintre izvoarele documentare care, de-a lungul vremii, se referă la diverși descendenți ai lui Gheorghe Ghica nu spune că vreunul dintre ei ar fi albanez. Ocazional, până pe la începutul secolului al XIX-lea, sunt descriși ca „greci". Această identificare se găsește chiar și în izvoare românești[81]. Doar uneori se amintește că originea familiei ar fi în Albania, atunci când cel care scria avea cunoștință de izvoare narative mai vechi (precum unele dintre cele discutate aici). Așa cum se vede – și cum, desigur, e logic –, „originea" nu înseamnă „identitate". Până la Dora d'Istria nu avem nicio informație că vreunul dintre membrii familiei s-ar fi identificat ca albanez, sau ar fi vorbit albaneza, sau ar fi avut legături cu Albania[82]. Dora d'Istria reprezenta cea de-a șaptea generație de la întemeietorul familiei: Gheorghe Ghica era străbunicul străbunicului ei. Soțiile – și soții – descendenților lui provin dintre români, greci și, ocazional, alte națiuni, dar nu dintre albanezi. Cum se poate atunci vorbi despre ei ca despre „albanezii din România"? Transformarea îndepărtatelor origini ale familiei într-o marcă identitară etnică era o componentă a procesului de reinventare personală al Dorei d'Istria[83]. Iar mai apoi, pe urmele ei, al lui Albert Ghica (1868-1928) – din ramura moldavă a familiei –, ale cărui motivații personale sunt și mai explicite.

Fără opera Dorei d'Istria chestiunea apartenenței etnice a familiei nu s-ar discuta așa cum se discută acum. Niciuna dintre celelalte ficțiuni genealogice ale familiilor boierești române – și sunt destule – nu a produs o astfel de posteritate. Pe lângă recu-

[80] Dora d'Istria, *Gli albanesi in Rumenia*, p. 9 („La rivista europea", loc. cit., p. 441). Și în pseudonimul ei, Istrul, numele geto-grec al Dunării, devenise Istria, vechea provincie venețiană. Se pot, desigur, spune multe în jurul acestui progresiv *Drang nach Westen* în căutarea originilor (Veles – Mirditë – Këlmendi – Veneția), paralel cu propria-i transmutare spre Apus.

[81] Lăsând la o parte sursele grecești (precum cele editate și traduse în *DIR Hurmuzaki*, 13.1-2, 14.1-3), a se vedea, de exemplu, *DIR Hurmuzaki*, 9.1, p. 689 (la 1744); supl. 1.1, p. 709 (la 1758); 16, p. 1057 (la 1822); *Uricarul*, 7, p. 394 (la 1803); *Surete*, 6, p. 80 (la 1818). Lui Grigore II Ghica, primul domnitor Ghiculesc al regimului fanariot, Neculce îi spune „domn strein", la fel ca altor câțiva domni de origine greacă. Vezi Ion Neculce, *op. cit.*, p. 712.

[82] De asemenea, în izvoarele documentare în română și în alte limbi, numele e scris cu variații și litere alternative (g/gh/gk, i/y, k/kk/c/cc): Ghica, Ghika, Gkika, Ghyca, Ghyka, Gyka, Gika, Gikka, Gica, Gicca. Se întâlnesc și ortografii rare sau aberante, precum Ghikka, Gikas, Gikha, Gyika, Gycka, Gyko, Gyga, Giga, Gica, Kika, Ghiga, Giska, Gisca, Gyischa, Skika, Dghika, Dika, Dicka, Dica, iar în turcă Lika ș.a. Dar niciodată ortografia numelui albanez Gjika/Gjike (pronunțat: Gica/Gică).

[83] Am abordat deja această chestiune în articolul *O insulă exotică a culturii române: Dora d'Istria*, în *RITL*, XLVI, nr. 1-4, 2010, p. 317-328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perarea istoriei propriei familii, cartea avea și alte motivații de natură mult mai personală. La sfârșitul anilor '50, Dora d'Istria se supărase pe români care, împingându-l la sinucidere pe Grigore Alexandru Ghica (c. 1804-1857), principe unionist, și refuzându-i apoi scaunul Principatelor Unite lui Alexandru Dimitrie Ghica (1795-1862), unchiul ei, dovedeau că nu-i merită pe Ghiculești. Conform datelor disponibile până acum, documentarea pentru carte a început în anul 1866, când s-a instalat la Veneția. Se întâmpla la scurt timp după ce Carol I devenise domn al României, spulberând definitiv speranțele ei că Ghiculeștii se vor întoarce pe tron. Începe să-i vadă și pe ei ca pe un fel de „dinastie străină", care s-a aflat – cu intermitență – la cârma Principatelor timp de două secole, până în 1856 și, respectiv, 1858[84]. Dar, în concertul aristocrației europene, pe al cărei fundal se proiecta ea, două sute treizeci de ani de noblețe, mai ales în estul Europei și sub călcâi otoman, nu însemnau prea mult[85]. Nu se puteau măsura cu cele peste opt secole ale casei de Hohenzollern. Profilarea istoriei Ghiculeștilor pe fondul eredității albaneze trebuia să compenseze acest grav neajuns. Pentru spiritul romantic, de care Dora d'Istria era pe deplin îmbibată, albanezii reprezentau o aristocrație naturală, atât prin obârșiile străvechi ale „rasei" (pelasgice), cât și prin caracterul lor liber și marțial. În cartea ei, viața și faptele Ghiculeștilor sunt în mod constant explicate și justificate prin caracteristicile „rasei" lor. Cum ar fi putut face asta cu niște strămoși „cuțovlahi", care aveau ocupații plebeiene și cărora autorii greci le atribuiseră, cu succes, origini criminale[86]?

Ca mari filoeleni, se poate bănui că Ghiculeștii, în general, nu erau doritori să-și vadă originile asimilate aromânilor, atât de disprețuiți în lumea grecească. Legenda consemnată de Neculce era preferabilă (pentru obârșia familiei, nu pentru apartenența ei identitară). În 1826, Ghiculeștii moldoveni l-au dat în judecată pe un aromân din Clisura stabilit în Moldova, vornicul Ghica Hagi-Mașu, pentru îndrăzneala de-a purta celebrul nume, care după părerea lor ar fi fost de fapt Ghioca. Domnul Ioniță Sandu Sturdza le-a dat, desigur, câștig de cauză[87]. După Unire, când aromânii devin tot mai cunoscuți – ca aromâni – la nord de Dunăre și se constată numeroși Ghica printre ei, boierii Ghiculești preferă să-și scrie numele după principalele ortografii din franceză și germană: Ghika și Ghyka.

Faptul că, tot atunci, simultan cu cartea Dorei d'Istria – și în pofida ei –, începe să se vorbească despre posibilitatea originii aromâne a familiei Ghica, e un sincronism mai mult decât interesant. Dar istoriei „ipotezei aromâne" și confruntării ei cu mai vechea „ipoteză albaneză" li se cuvine un articol aparte.

---

[84] După 1821 au și existat acuzații din partea opozanților sau concurenților Ghiculeștilor că acești „principi pământeni" sunt străini de țară. Cele mai notorii, aduse de Gheorghe Bibescu lui Alexandru Dimitrie Ghica, s-au întâmplat în anii ei tineri. Ele s-au repetat în 1858, când unchiul ei a vrut să candideze la scaunul Principatelor Unite.

[85] Recenta noblețe a familiei este nu arareori amintită în documente, cronici și cărți scrise de autori apuseni, mai ales atunci când erau ei înșiși nobili.

[86] Izvoarele care au permis această reconstrucție – reprezentate cu precădere de corespondență, în parte inedită – vor fi discutate într-un viitor articol.

[87] Constantin Gane, *Despre Ghiculeștii Moldovei*, în „Sânzana", București, I, nr. 3, 23 octombrie 1937, p. 8, 10 (10). Ulterior procesului, pe la mijlocul secolului, Constantin Sion se referă la el ca „vornicul Tudorache Gheca Hagimiș ce s-au poreclit Ghica", „vornicul Tudorache Hagi-Mașu, ce s-au poreclit Gheca" și „Tudorache sin Gheca Hagi Maș" (C. Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane*, Iași, Buciumul Român, 1892, p. 20, 39, 97). Se vede că Ghica nu era porecla, ci patronimicul, tatăl său fiind hagiul Ghica Mașu. Vorbind despre el pe vremea când era dragoman al capuchehaiei Țării Românești, la 1821, Sion îl consideră „bulgar din olatul Silistrei". Tot acolo vorbește despre un „Gheorghe Gheca, grec". Pentru el nu prea existau aromâni. În toată arhondologia am găsit un singur „coțovlah" (p. 280). Vezi însă „clisureanul Ghica Hagi-Mașu Vornicul" la A. N. Hâciu, *op. cit.*, p. 475. Pentru identitatea aromână a tatălui său, vezi Dumitru și Elena Limona, *Catalogul documentelor grecești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin*, vol. I, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1958, doc. nr. 1701 (și p. vii a introducerii).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sigle și abrevieri

AARMSI	„Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, t. 9-39, 1886-1919; seria III, t. 1-29, 1923-1947, București, Carol Göbl/Socec/ Cartea Românească/Cultura Națională/Imprimeria Națională, 1887-1922, 1923-1948.
AARMSLit.	„Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare”, seria II, t. 12-40, 1889-1920; seria III, t. 1-17, 1924-1948, București, Carol Göbl/Socec/Cartea Românească/Cultura Națională/Imprimeria Națională, 1892-1920, 1924-1948.
BCIR	„Buletinul comisiei istorice a României”, publicat de Ioan Bogdan/Nicolae Iorga, vol. 1-16, București/Vălenii de Munte, Socec/Datina Românească, 1915-1916, 1924-1938.
Călători	*Călători străini despre Țările Române*, vol. I-X[1-2], ed. de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică/Editura Științifică și Enciclopedică/Editura Academiei Române, 1968-1983, 1997-2001.
Călători. Supl.	*Călători străini despre Țările Române*, Supliment 1, ediție de Ștefan Andreescu (coord.) *et al*., București, Editura Academiei Române, 2011.
CDTR	*Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului/Arhivele Naționale*, vol. 1-9, București, Arhivele Statului/Arhivele Naționale, 1947-2012.
DB	Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. 1-9, Cernăuți, Glasul Bucovinei/ Editura Mitropoliei Bucovinei, 1933-1939; București, Editura Casei Școalelor și a Culturii Poporului, 1942; Iași, Editura Taida, 2005-2006.
DIAMTR	*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. 1-11, publicate de Andrei Veress, București, Fundațiunea Regele Ferdinand I – Cartea românească/Fundația Regele Carol I – Imprimeria Națională, 1929-1939.
DIOI	*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. 1-10, editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura Dosoftei, 1999-2007.
DIR.A XVI	*Documente privind istoria României. Veacul XVI*, A. *Moldova*, vol. 1-4, București, Editura Academiei RSR, 1951-1953.
DIR.A XVII	*Documente privind istoria României. Veacul XVII*, A. *Moldova*, vol. 1-5, București, Editura Academiei RSR, 1952-1957.
DIR.B XVI	*Documente privind istoria României. Veacul XVI*, B. *Țara Românească*, vol. 1-6, București, Editura Academiei RSR, 1951-1953.
DIR.B XVII	*Documente privind istoria României. Veacul XVII*, B. *Țara Românească*, vol. 1-4, București, Editura Academiei RSR, 1951-1954.
DIR Hurmuzaki	*Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate sub auspiciile Academiei Române și ale Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, vol. 1[1-2]-22[1-2], Supliment 1[1-6], 2[1-3] [46 vol.], București, Socec/Carol Göbl, 1876-1917; București/Cernăuți, Cartea Românească/Glasul Bucovinei, 1922-1946.
DMC	Paul Mihailovici, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol*, I-III, în „Cercetări istorice”, Iași, VIII-IX, nr. 3, 1932-1933, p. 1-63; X-XII, nr. 1, 1934-1936, p. 105-127; XIII-XVI, nr. 1-2, 1937-1940, p. 106-112; republicat ca Paul Mihail, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol (1607-1806)*, Iași, Editura Lupta Moldovei, 1948.
DRH.A	*Documenta Romaniae Historica*, A. *Moldova*, vol. 1-4, 6-9, 18-28, București, Editura Academiei Române, 1969-2014.
DRH.B	*Documenta Romaniae Historica*, B. *Țara Românească*, vol. 1-11, 21-41, București, Editura Academiei Române, 1965-2021.
Hurmuzaki, *FGR*	Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. 1-5, București, Socec, 1878-1886.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iorga, *AFIR*	*Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului de Neculai Iorga, vol. 1-3, București, Imprimeria Statului, 1895-1897.
Iorga, *SDIR*	*Studii și documente cu privire la istoria românilor*, adunate și tipărite de N. Iorga, vol. 1-31, București, Editura Ministeriului de Instrucțiune Publică/ Socec/Minerva/Neamul Românesc, 1901-1916.
Ispisoace	*Ispisoace și zapise (Documente slavo-române)*, publicate de Gh. Ghibănescu, vol. 1^{1-2}-6^{1-2}, Iași, Tipografia Dacia/Tipografia Goldner/Viața Românească, 1906-1933.
Surete	*Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, publicate de Gh. Ghibănescu, vol. 1-25, Iași, Tipografia Dacia/Tipografia Lumina Moldovei/Viața Românească / Presa Bună; Huși, Tipografia Lețcae/Atel. Zanet Corlățeanu, 1906-1933.
Uricarul	Theodor Codrescu, *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. 1-25, Iași, Buciumul Român, 1852-1895 [titlul începând de la vol. 8; anterior variante].

DORA D'ISTRIA AND THE QUESTION OF THE ORIGIN OF GHICA FAMILY
(Summary)

Keywords: Dora d'Istria, Ghica family, ethnic origins, genealogical fictions, Albanians, Aromanians, Romanians.

The article addresses the issue of the origin of the founder of the princely family Ghica, which provided ten rulers of the Romanian Principalities (between 1658 and 1858) and a plethora of political, cultural and academic figures. Gheorghe Ghica (ante 1598-1667) came to Moldavia from Constantinople sometime before 1634. In a chronicle written by one of his contemporaries and in several others that followed he is called "Arbănaș" (Albanian). Therefore he was considered Albanian in every sense of the word, including the ethnic one, until later historians questioned the way in which the term was employed in the 17th century. Arguing that it indicated a geographic, regional, not an ethnic identity, some of them have offered circumstantial evidence that Gheorghe Ghica could have been Aromanian.

In a book published between 1871 and 1873, a member of the family who was living in Italy, Elena Ghica (Dora d'Istria, 1828-1888), used the historical tradition regarding the Albanian origin of the first Ghica in order to present the entire family as "the Albanians of Romania" (on the model of the Arbëreshë, the Italo-Albanians), despite the fact that none of his descendants are known to have identified themselves as Albanian (or to speak Albanian, for that matter). This was not only a scholarly project, but also one with personal, very subjective, motivations. Some of these were related to her changed feelings, after 1858, towards the Romanian political class (represented mainly by competing aristocratic families), while others were directly determined by her public advocacy for the political rights of the Albanian people, whose cause she embraced in the early 1860s. Following her book, the Ghica family and especially herself were annexed by the patriotic Albanian literature and remained in the Albanian historiography even after the end of the romantic-nationalist era.

Discussing the primary sources (and their later use), the article concludes that there is no direct evidence regarding the ethnicity of the first Ghica, while the circumstantial evidence gives more support to the Aromanian than to the Albanian hypothesis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RALUCA-NICOLETA PLIAN*

SECVENȚE DIN ACTIVITATEA SPITALELOR RUSEȘTI PREZENTE ÎN ORAȘUL IAȘI ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ

Introducere

Una dintre stipulațiile articolului XIX[1] al Convenției speciale încheiate pe 4/16 aprilie 1877 se referea la spațiile unde aveau să fie îngrijiți bolnavii și răniții armatei ruse. Astfel, se prevedea că aceștia vor fi tratați în așezăminte sanitare organizate în acest scop pe linia de comunicație și de etapă, în locuri stabilite de comandantul șef rus, însă nu în centrul orașelor, excepție făcând spitalele. Rolul autorităților române era acela de a ajuta la stabilirea lor și la închirierea clădirilor necesare, după cum aflăm din lucrarea lui Titus Frideric Mayer[2] ce analizează serviciul sanitar rus. Din păcate, lipsesc de aici informații relevante cu privire la locul unde au fost ridicate sau în ce spații au funcționat aceste așezăminte, la relația dintre conducerea acestora și autoritățile române, la colaborarea cu societatea românească civilă[3]. În condițiile în care subiectul nu a mai fost analizat în istoriografia românească[4], vom încerca în rândurile de mai jos să completăm, pe baza documentelor arhivistice și a presei locale, aceste informații. În textul de față ne propunem să oferim o imagine de ansamblu asupra modului în care s-a realizat comunicarea la nivel național și local dintre autoritățile militare sanitare ruse și autoritățile române, concentrându-ne în special asupra raporturilor cu autoritățile ieșene. Iașul, unul dintre primele orașe din țară unde a intrat armata rusă[5], a fost și unul dintre orașele prin

* Drd., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; e-mail: plian.raluca@gmail.com.

[1] *DIR*, vol. II, *1 ianuarie 1877 – 9 mai 1877*, București, Editura Academiei RPR, 1952, doc. 191, p. 117.

[2] Titus Frideric Mayer, *Serviciul sanitar în campania din 1877-78*, București, Institutul de Arte Grafice „Universale”, s.a.

[3] Găsim în schimb referiri privitoare la modul în care s-au pus în aplicare prevederile Convenției din 4/16 aprilie 1877, precum și o parte din corespondența dintre autoritățile ruse și cele ieșene în diverse dosare din fondul Primăriei orașului Iași din anii 1877-1878, aflate la ANI, și anume: dosar nr. 112/1877, „Spitalul ce se va construi pe platoul Copoului de Societatea Crucii din Rusia pentru bolnavii militari ruși”; dosar nr. 104/1877, „Quartiruirea oștenilor Armatei Imperiale rusești pe la casele din urbia Iassy”; în special dosar nr. 143/1877, vol. I, „Rechiziținea caselor necesare pentru spitalele armatei Române”. Printre dosarele care ar fi putut ajuta la creionarea unei imagini mai amănunțite se mai numără dosarul nr. 156, „Pentru lucrările înquartiruirilor trupelor armatei ruse”, care însă lipsește, și dosarul nr. 76/1879, care se află în curs de restaurare.

[4] În 1892 a fost publicat, în nr. al 50-lea din „Cercul publicațiunilor militare”, raportul ex-medicului inspector general V. Kosloff cu privire la serviciul sanitar rus, însă din punctul de vedere al morbidității și al mortalității.

[5] Trupele ruse au intrat în România la data de 11/23 aprilie 1877, prin trei puncte: Bestimac (județul Cahul), față în față cu orașul Leova pe Prut, Tabacu (județul Bolgrad) și Ungheni, capătul liniei ferate Iași – Ungheni, în orașul Iași și Bestimac pătrunzând deja avangarda („Curierul de Iassi”, anul X, 13 aprilie 1877, nr. 39, p. 2).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIX, 2022, p. 103-119

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care s-a făcut evacuarea ostașilor ruși și turci răniți pe front, fiind astfel unul dintre orașele tranzitate de armata imperială rusă pe toată perioada desfășurării războiului.

Primele spitale de divizie rusă au pătruns pe teritoriul românesc în luna aprilie, moment când împreună cu corpurile XIII și XIV au trecut granița și patru lazarete, numărul lor crescând pe parcursul anului 1877 la 23[6]. Conform regulamentului serviciului sanitar al Imperiului Țarist din 1869, în caz de război armata rusă avea la dispoziție 84 de spitale temporare a câte 630 de paturi; dintre acestea au intrat în acțiune 50 de spitale: 17 spitale nu au trecut granițele Imperiului Rus, 12 au intrat în România, 15 în Bulgaria și Rumelia, iar mai apoi încă 12 în România și Bulgaria[7].

Primele spitale care s-au stabilit în România au fost: la Iași, spitalul nr. 45, în luna aprilie 1877, și spitalul din Bacău; acestea au fost urmate în luna mai de alte spitale: nr. 51 la Galați, nr. 54 lângă București, la Pantelimon, și nr. 65 la Bârlad. Odată cu trecerea Dunării în luna iunie, s-au mai deschis încă trei spitale temporare în România: spitalul nr. 53 la Piatra Neamț, nr. 55 la Pitești și nr. 56 lângă Alexandria, la Mavrodeni. În următoarele trei luni au mai fost deschise încă șase spitale: în luna iulie, unul temporar la Zimnicea, nr. 63; în aceeași lună, spitalul nr. 56 a fost mutat în Bulgaria; în luna august, alte trei, unul la Frățești – nr. 46 și două la Zimnicea – nr. 47 și nr. 57; iar în septembrie, două spitale, unul la Șistov – nr. 66 și unul la Iași – nr. 70[8].

Singurul spital, dintre cele 39, care nu și-a schimbat locația a fost spitalul nr. 45 din Iași, celelalte mutându-se chiar și de cinci-șase ori. Spitalele au fost împărțite în secții care funcționau în diferite puncte din România. În unele locuri era folosită câte o singură secție din întreg spitalul, iar la nevoie erau deschise și celelalte secții. În localitățile unde trebuiau tratați un număr mare de bolnavi au funcționat simultan mai multe spitale: la Iași au activat 2[9], în timp ce la Adrianopol au lucrat 3-4 spitale. Transportul lor în România se realiza pe calea ferată până la Iași sau Frățești, iar de aici erau trimise mai departe cu trenul propriu sau cu transporturi de intendență. Ceea ce le lipsea spitalelor rusești erau adăposturile, deoarece nu aduceau cu ele și mijloace de adăpost transportabil, iar spațiul oferit în trenurile de război era insuficient[10].

Comisia de evacuare a bolnavilor din Iași

În momentul intrării armatei ruse pe teritoriul României nu era nimic decis cu privire la modul în care avea să se desfășoare evacuarea răniților – existau doar proiecte, au fost date sfaturi și s-au făcut oferte, fără niciun rezultat. Primul tren sanitar care a dus bolnavi în Rusia a fost trenul sanitar nr. 1 al Împărătesei Maria Alexandrovna, care a efectuat întâiul transport în 25 mai/6 iunie 1877. Odată ce armata rusă s-a apropiat de Dunăre, problema evacuării bolnavilor a devenit urgentă. În consecință, a fost convocată o Comisie de evacuare, al cărei președinte a fost generalul Kataly, inspectorul medical de campanie. Din această comisie mai făcea parte inspectorul spitalelor de campanie, însărcinatul Crucii Roșii și alți membri. La prima întrunire a Comisiei s-a decis adaptarea vagoanelor de marfă românești, în număr de 200, pentru transportul a câte opt persoane culcate; întrebuințarea vagoanelor de clasa a III-a pentru câte 20 de oameni

[6] Titus Frideric Mayer, *op. cit.*, p. 97.
[7] *Ibidem*, p. 105.
[8] *Ibidem*, p. 105-107.
[9] În documentele consultate se regăsesc adrese trimise de autoritățile mai multor spitale ruse nr. 45, nr. 47, nr. 70, nr. 71 și nr. 81.
[10] Titus Frideric Mayer, *op. cit.*, p. 106-107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

șezând; rearanjarea vagoanelor de marfă și de persoane care să alcătuiască trenuri cu câte 30 de vagoane. În afară de acestea s-a mai decis ca personalul Comisiei să fie format din: un funcționar din partea inspectorului spitalelor de campanie, unul însărcinat din partea Crucii Roșii, trei medici, zece frați de caritate, patru surori de caritate, patru subchirurgi, 25 de servitori pentru spital și trei angajați de la căile ferate. Totodată, s-a hotărât înființarea a trei Comisii de evacuare la Iași, Buzău și Pitești, însă cele de la Buzău și de la Pitești s-au dovedit inutile, deoarece în locul lor s-au constituit comisii la Slatina, Brăila și București, cea din Slatina funcționând doar o zi, pentru că în 26 mai/ 7 iunie a fost desființată și s-a creat o filială a celei din capitală la Frățești. Chiar dacă au fost create aceste comisii, le lipseau indicațiile precise pentru a funcționa în mod eficient. Ele au fost repartizate spitalelor nr. 45 din Iași, nr. 52 din Brăila și nr. 54 din București. Abia la finalul lunii mai au fost date instrucțiuni clare pentru organizarea evacuărilor: au fost organizate trenuri sanitare dotate cu personal specializat și au fost create puncte de evacuare și de etapă[11]. Ex-medicul inspector V. Kosloff, în darea de seamă asupra serviciului sanitar rus, recunoștea că lipsa unui serviciu de evacuare eficient și a mijloacelor de transport neadecvate au reprezentat un factor al aglomerării din spitale, infirmerii și ambulanțe[12].

Punctul de evacuare cel mai important se afla la Iași. Comisia de aici a funcționat regulat începând cu 15/27 iulie și era în permanență înștiințată de numărul de paturi goale din spitale în drumul spre Rusia, ea ocupându-se și de reglementarea transportului[13]. Numărul mare de bolnavi în tranzit a dus la aglomerarea orașului și la creșterea posibilității de răspândire a epidemiilor în oraș, motiv pentru care autoritățile ieșene au luat diferite măsuri de prevenție.

Transportul răniților s-a orientat aproape de la sine spre stația din Frățești; întrucât aici nu se afla niciun spital sau vreun adăpost, pacienții au fost urcați în trenuri și trimiși către Iași. Spitalul nr. 46 destinat pentru Frățești a ajuns la locul stabilit abia în luna iulie și a funcționat în magazia gării în carturi de spital, de trupă și de ofițeri. La început, bolnavii erau aduși la Iași cu trenurile care se întorceau de la sud de Dunăre. Abia la finalul lunii iulie, Comisia a reușit să obțină magazia gării, loc unde au fost adăpostiți temporar bolnavii și care a devenit baracă de evacuare[14]. După trecerea Balcanilor de către armata rusă, direcția evacuării bolnavilor s-a schimbat, iar Iașul și-a pierdut din importanță. Din aprilie 1878, a început evacuarea pe Dunăre până în Galați – Bender, creându-se în același timp și o Comisie la San Stefano, care s-a ocupat de transportul bolnavilor în porturile rusești prin Marea Neagră cu vapoare închiriate. O altă schimbare care a avut loc a fost mutarea Comisiei din Iași la Bender și crearea uneia noi la Brăila – Reni[15].

În punctul de evacuare aflat la Iași au sosit în total 101 896 de oameni, dintre care 28 081 răniți și restul bolnavi de malarie, tifos etc. Transportul acestora s-a realizat cu cele 11 trenuri sanitare ce au circulat în România, pe o lungime de 549 km de cale ferată, realizând 210 curse; cu cele 6 trenuri sanitare comandate în Viena, ce au transportat răniți din martie 1878 și până în februarie 1879; cu cele 74 de trenuri militare, ce au funcționat începând din iulie 1877 și până în februarie 1878. Din spitalele din Iași au fost evacuate

[11] *Ibidem*, p. 131-133.

[12] V. Kosloff, ex-medic inspector general, extras de S., *Dare de seamă asupra serviciului sanitar rus pe timpul resbelului 1877-78*, în „Cercul publicațiunilor militare. A 50-a publicațiune", Bucuresci, Tipo-Litografia și Fonderia de Litere Dor P. Cucu, 1892, p. 10.

[13] Titus Frideric Mayer, *op. cit.*, p. 132.

[14] *Ibidem*, p. 133-134.

[15] *Ibidem*, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7 302 persoane, astfel numărul total al celor ce au ajuns în Iași ridicându-se la 109 198. În interiorul Imperiului Țarist au fost evacuați prin intermediul Comisiei formate la Kiev, s-au primit din Iași și Bender 40 349 de bolnavi în perioada decembrie 1877 – februarie 1879, și prin Comisia de la Harkov înființată în martie 1879, unde au fost primiți 34 865. Din cei 75 214 bolnavi ajunși la cele două Comisii au plecat mai departe 66 078, restul rămânând pe loc. Din San Stefano au fost evacuați în Rusia prin porturile Mării Negre (în Odessa, Nikolaiev, Sevastopol și Feodosia) 801 507 bolnavi. Din Iași, în perioada iunie-octombrie au plecat spre Rusia 99 de trenuri sanitare și 31 de trenuri cu vagoane pentru transportul personal, care au dus 48 846 de persoane. Tot pentru evacuarea în Rusia au mai fost utilizate: 18 trenuri sanitare ale administrației militare ruse, 14 trenuri mixte și alte 57 tipuri de trenuri. Comparând numărul bolnavilor și al răniților ce au fost evacuați, la care se adaugă și numărul celor ce au decedat în timpul evacuărilor ce au avut loc prin punctele Iași, Bender și San Stefano (208 902 persoane) și al celor care au fost transportați (505 404 persoane), Frederik T. Meyer concluzionează faptul că fiecare pacient a fost mutat de aproximativ 2-4 ori dintr-un spital sau lazaret în altul[16].

Spitalele rusești din Iași

Convenția încheiată cu Imperiul Rus obliga România să dea curs solicitărilor armatei ruse, în limitele celor prevăzute în cuprinsul ei, printre acestea numărându-se și dreptul de a rechiziționa casele locuitorilor pentru a fi folosite de către administrația spitalelor rusești. Drept răspuns la adresa nr. 5306 expediată de prefectul de Buzău, ministrul de Interne, C. A. Rosetti, decidea că, în cazul în care proprietarul nu ceda casa de bunăvoie, administrația orașului putea să intervină, și să ia doar casele pentru care, în urma unui proces-verbal încheiat între părți, era stabilit un preț al chiriei corespunzător și mulțumitor pentru proprietar[17]. În același timp, prefectului de Prahova i s-a răspuns că, în cazul în care chiria nu era achitată, să fie eliberat un bon de rechiziție care urma să fie trecut „în cartea mare a despăgubirilor[18] datoriilor armatei imperiale[19].

Unul dintre spitalele care au funcționat în Iași pe perioada războiului a fost spitalul ridicat de Societatea Crucea Roșie rusă, destinat inițial soldaților ruși, dar în care au fost îngrijiți ulterior și prizonieri turci răniți. Prin adresa nr. 256 din 13 mai 1877, Societatea, aflată sub patronajul împăratului Rusiei Alexandru al II-lea, anunța comunei Iași hotărârea de a stabili în oraș un spital de 30 de paturi, ce vor fi aranjate în barăci amenajate în acest scop, motiv pentru care a solicitat autorizația pentru construcția sa. Locul care a fost considerat cel mai potrivit, ales de către delegatul Crucii Roșii, se afla „în partea dreaptă a șoselei Copou alături de via răposatei d-nei Manu”, având o suprafață de aproximativ 50 de stânjeni lungime și 15 stânjeni lățime. Înainte de a primi autorizația de ridicare a spitalului, inginerul orașului N. Bădărău[20] a mers la fața locului

[16] *Ibidem*, p. 141-143.

[17] *DIR*, vol. II, doc. 956, p. 484.

[18] Chestiunea despăgubirilor de război a fost dezbătută după 1878, fiind mai multe discuții între partea română și cea rusă. Tratativele s-au purtat, inițial, între comisarul rus, Mihail Obolenski, și cel român, Gh. M. Ghica. Negocierile dintre cele două părți s-au finalizat la 21 aprilie 1877, când a fost semnată „Convenția pentru stingerea pretențiilor reciproce provenind din resbelul de la 1877-1878”, ai cărei semnatari au fost ministrul de Externe român, N. Kretzulescu, și ministrul de Externe al Rusiei, N. K. Giers. Pentru mai multe detalii, a se vedea Adrian-Bogdan Ceobanu, *Politică și diplomație la sfârșitul secolului XIX. Din istoria relațiilor româno-ruse (1878-1899)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017.

[19] *DIR*, vol. II, doc. 906, p. 459.

[20] Biroul Tehnic al Primăriei orașului era format din: „architect comunal” N. Bădărău, inginerul Alfred Boguș și Octavie Albineț, conducător clasa I (vezi Scarlat Pastia, *Dare de samă despre administrațiunea*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a stabili dacă această construcție va afecta în vreun fel orașul. Astfel, în urma referatului inginerului s-a acordat autorizația stabilirii spitalului pe platoul Copou, pe partea dreaptă, fapt adus și la cunoștința paznicului de hotar[21].

Odată cu intensificarea luptelor la sud de Dunăre creștea și numărul soldaților răniți, iar șeful spitalelor militare ruse căuta soluții pentru ridicarea de noi corturi și închirierea de spații pentru spitalele rusești, cele deja existente devenind insuficiente. În consecință, în septembrie 1877, prin adresa nr. 892, șeful spitalului nr. 74 ruga să i se pună la dispoziție câmpul de lângă cazarma Copou pentru amplasarea de corturi pentru spitale, cerând, totodată, informații în privința costului chiriei[22]. Răspunsul primit din partea Primăriei de coordonatorul spitalelor ruse a fost unul negativ, cu justificarea că locul respectiv era întrebuințat pentru plimbare de către cetățenii ieșeni care mergeau acolo pentru a respira aer curat; în schimb, i s-a transmis că i se putea oferi o parcelă lângă terenul pe care se afla spitalul Crucii Roșii, fără să fie percepută chirie, având în vedere că destinația era pentru o instituție umanitară[23]. În aceeași lună a fost solicitată și punerea la dispoziție, în scopuri de depozitare, a casei ce se afla lângă corturile spitalului din Copou, cu chirie sau fără. În urma referatului nr. 55, din 16 septembrie 1877, înaintat de intendentul comunei, Mihail Brăescu, i s-a răspuns șefului spitalului că respectiva solicitare nu poate fi îndeplinită, deoarece casa în cauză nu aparținea comunei. În raportul înaintat se menționa că proprietarul casei era Grigore N. Sturdza, care însă nu locuia acolo, și că în vederea închirierii se recomanda o discuție direct cu acesta[24]. Principele însă nu a fost de acord cu închirierea părții nelocuite din casă de către autoritatea rusă, ceea ce l-a determinat pe generalul A. Drenteln să apeleze la comisarul român G. Mârzescu. Acesta din urmă a transmis adresa mai departe comisarului general român pe lângă armata rusă din Iași, Nicolae Rosetti-Bălănescu, care la rândul său i-a scris despre solicitare plenipotențiarului principelui M. Sturdza, P. Mavrogheni[25]. Problema ocupării caselor lui M. Sturdza nefiind rezolvată, comisarul N. Rosetti-Bălănescu a intervenit până și la ministrul de Externe, Mihail Kogălniceanu, pentru a obține acordul de la P. Mavrogheni sau de la principele Sturdza prin intermediul principelui Gorceakov. Kogălniceanu respingea cererea, motivând că soluționarea ei nu intra în atribuțiile Ministerului de Externe, și îi recomanda lui Rosetti-Bălănescu să se conformeze dispozițiilor Convenției[26]. La finalul anului 1877, conducerea spitalelor ruse solicita Primăriei comunicarea adreselor unde locuiau proprietarii imobilelor care și-au închiriat casele în folosul spitalului. Printre proprietarii a căror adresă o solicita se aflau: Aslan, Lecca, Tufescu, Turculeț, Cimara, Cozmea, Asachi, Pisoștchi Catichi și Sofianu[27].

La rândul său, și directorul spitalului nr. 74 a trimis la Primărie, în același scop, adrese destinate proprietarilor caselor ocupate cu chirie. Dintre cele trei adrese, două au fost înmânate proprietarilor de drept, iar cea de-a treia s-a întors fără răspuns, proprietarul Tufescu fiind plecat la Paris[28]. În luna august, la Primărie a sosit o nouă solicitare din partea directorului spitalului nr. 45, care cerea numirea unui delegat din

comunală a municip. Iasii pe timpul de la 1 sept. 1876 până la 1 sept. 1877: cetită la Consil. Comunal la deschiderea sesiunii, Iassy, Tipo-Litografia H. Goldner, 1877, p. 15).

[21] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 1.

[22] *Ibidem*, f. 7.

[23] *Ibidem*, f. 8.

[24] *Ibidem*, dosar 104/1877, vol. 1, f. 158.

[25] *DIR*, vol. VI, *1 septembrie 1877 – 15 octombrie 1877*, doc. 477, p. 239.

[26] *Ibidem*, doc. 740, p. 366-367; doc. 1075, p. 544-545.

[27] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 28.

[28] *Ibidem*, f. 44, 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partea oficiului pentru a primi banii pe chiria caselor în care au funcționat spitalele, având în vedere că cei doi proprietari, Radu și Cimara, nu s-au prezentat pentru încasarea chiriei. Și această problemă a rămas fără soluționare din partea Primăriei, care a motivat că „nu se poate implica în aceste afaceri private”[29].

Casele lui Gheorghe M. Cimara au făcut obiectul unei cereri de rechiziționare în folosul spitalului militar românesc[30], însă două camere erau deja închiriate spitalului rusesc. Conform adresei nr. 89953, din octombrie 1877, se dispunea ca soldații ruși care se aflau în această casă să fie mutați în alte locații; drept urmare, o parte au fost duși în casele Ghica și Vizanti, care erau închiriate de spitalul rus[31]. În aceeași lună, după decizia Comisiei de a rechiziționa casa lui Cimara, prefectul l-a înștiințat pe primar despre faptul că acestea nu pot fi luate, deoarece fuseseră închiriate armatei ruse înainte de a începe procesul de rechiziționare pentru armata română, și recomanda în schimb casa domnului Molinescu din strada Romană. În consecință, Comisia mixtă, în baza adresei prefectului nr. 12655, din 28 octombrie, și în conformitate cu art. XX din Regulamentul de rechiziție publicat în „Monitorul Oficial” nr. 149/1877, a rechiziționat casa din strada Romană[32].

La finalul războiului, zona spitalelor ruse din Iași era încă în plină dezvoltare, iar în aprilie 1878 pe Copou, lângă Grădina aleilor[33], au fost amplasate încă 20-30 de corturi. Ridicarea acestora a fost considerată ca un fapt împlinit și s-a recomandat „luarea de măsuri igienice precum înființarea de latrine” și „dezinfectarea deasă a acestora și a spațiului”[34].

Într-un răspuns transmis, în luna februarie 1878, de comisarul român din Iași, N. Rosetti-Bălănescu, comisarului general George M. Ghica, cel dintâi menționa că, în acel moment, în orașul Iași se aflau: trei spitale militare – nr. 47, 74 și 81, fiecare având 660 de paturi; o baracă permanentă a Crucii Roșii în Copou, cu 70 de paturi; și o baracă de evacuare lângă gară, cu 400 de paturi flotante[35].

Relația dintre conducerea spitalelor rusești și autoritățile ieșene

În vederea comunicării dintre autoritățile rusești și cele române, prin articolele II și III ale Convenției se specifica numirea de comisari speciali pe lângă armata rusă. În temeiul acestor articole, generalul Nepocoicițchi solicita numirea de comisari în orașele unde fuseseră înființate spitale militare și cerea să i se comunice numele persoanei sau a autorității locale căreia i se puteau adresa directorii spitalelor și comandații de etapă pentru a fi îndrumați și ajutați la nevoie[36].

Comunicarea dintre conducerea spitalelor rusești și autoritățile ieșene se realiza atât prin corespondența directă dintre directorul spitalelor și primar sau prefectul de

[29] *Ibidem*, f. 56-57.

[30] În dosarul nr. 143/1877 aflat la ANI în fondul Primăria Iași la filele 9-14 se află inventarul intern și extern al casei lui Gh. M. Cimara, realizat de Comisia mixtă în urma adresei prefectului nr. 12067, adresă ce răspundea cererii ministrului de Război nr. 8517, prin care se reglementa rechiziția pentru spitale a casei din strada Carol.

[31] *Ibidem*, dosar 104/1877, vol. I, f. 206.

[32] *Ibidem*, dosar 143/1877, f. 15-17.

[33] Grădina aleilor de la Copou era una dintre cele cinci grădini publice ce se aflau sub administrația comunei (Scarlat Pastia, *op. cit.*, p. 120).

[34] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 48.

[35] *DIR*, vol. IX, doc. 636, p. 301.

[36] *Ibidem*, vol. II, doc. 1190, p. 594.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

județ, cât și prin intermediul consulului Rusiei la Iași, Al. Iacobson, sau prin mijlocirea comisarului general român pe lângă armata rusă, N. Rosetti-Bălănescu. Relația dintre autoritățile spitalelor ruse și cele ale orașului a fost dintre cele mai bune și eficiente, urmărindu-se atât interesul pacienților, cât și cel al comunității ieșene.

Pentru a veni în ajutorul unei mai bune funcționări a spitalului și pentru sporirea confortului bolnavilor, printr-o scrisoare adresată în luna iunie Biroului tehnic al municipiului, Societatea Crucea Roșie solicita să fie luate o serie de măsuri. Una dintre schimbările propuse, atât pentru liniștea convalescenților, cât și în beneficiul orașului, prin scurtarea căii de legătură între străzi, a fost recomandarea ca „drumul dintre șoseaua Copou și Largușorul Sărăriei, ce trece prin via d-nei Manu, să fie mutat mai la vale". De asemenea, au fost sugerate și lucrări de înfrumusețare a locului din jurul spitalului. Totodată, s-a solicitat ca Societatea să se poată aproviziona zilnic din Cișmeaua de la Golia, cu câte 30-35 de vedre de apă, prin stabilirea unui orar în care să poată fi luat volumul de apă necesar[37]. Propunerile prezentate în referatul înaintat au fost acceptate, de lucrările de amenajare și de cele de mutare a drumului ocupându-se Societatea în cauză. În ceea ce privea stabilirea unui program pentru aprovizionarea cu apă de la Cișmeaua Goliei, a rămas ca acesta să fie decis împreună cu inginerul apelor, N. Teodor Calciu[38].

O serie de recomandări au venit și din partea comunei ieșene, mai exact din partea Consiliului de igienă[39] al orașului. Astfel, în cadrul ședinței din decembrie 1877, având în vedere numărul mare de spitale și pentru a evita răspândirea unei epidemii, mai ales în timpul sezonului de primăvară, s-a decis în unanimitate ca Primăria să intervină pe lângă Direcțiunea Spitalelor ruse cu următoarele cerințe: latrinele acestor spitale să fie curățate și dezinfectate de două ori pe săptămână; să fie săpate gropi în care să fie aruncate aceste dejecții și care să fie dezinfectate cu materiale chimice și acoperite cu pământ[40].

Preocupat de starea de sănătate a cetățenilor orașului și de reducerea riscurilor de transmitere a unor boli contagioase, Consiliul de igienă publică și salubritate, informat fiind că, după desființarea unor spitale rusești din oraș, o serie de obiecte precum saltele sau mobilă au fost scoase la vânzare, solicită Primarului ca prin autoritatea competentă să reglementeze ca asemenea obiecte să fie arse, iar mobilierul de lemn să fie dezinfectat înainte de a fi vândut[41].

Deși în mare parte cooperarea ruso-română în scopuri umanitare a decurs bine, au existat și unele neînțelegeri, plângeri venite din ambele părți. Unele sesizări din partea furnizorilor armatei ruse referitoare la taxele percepute de comună au fost adresate Comisarului general român pe lângă armata rusă, N. Rosetti-Bălănescu, care la rândul său le trimitea Primăriei spre rezolvare. O astfel de situație a fost adresa prin care furnizorul rus din Iași semnala că, încercând să aducă în oraș șapte lăzi cu vin pentru spitalul rus, i s-a perceput taxa comunală, deși conform art. 24 din Convenție ar fi trebuit să fie scutit de plata acesteia, deoarece vinul era destinat armatei ruse. Din punctul de vedere al primarului Iașului, această plângere, neîntemeiată, a deschis o corespondență „zadarnică",

[37] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 4.

[38] *Ibidem*, f. 4-6.

[39] Consiliul de igienă publică și salubritate era format din: primarul orașului – președinte, medicul primar – vicepreședinte, cei 5 medici de „dispărțituri", chimistul orașului, veterinarul orașului, arhitectul și inginerul orașului (Scarlat Pastia, *op. cit.*, p. 22).

[40] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 22.

[41] „Curierul de Iassy", anul XI, nr. 107, 29 septembrie 1878, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întrucât fuseseră luate dispoziții ca toate obiectele ce intră în oraș și sunt destinate ofițerilor armatei ruse să nu plătească taxă imediat ce locul lor era confirmat, iar pentru ca problema să fi fost rezolvată mai repede, furnizorul ar fi trebuit să se adreseze direct primăriei[42].

Din adresa nr. 414 din 23 septembrie 1877 trimisă oficiului Primăriei de către Comisia de cartiruire a trupelor ruse aflăm că relația cu trupele imperiale ruse a fost una foarte bună, iar comisarilor ruși le-a fost comunicat locul unde fuseseră cazați militarii ruși care au fost înregistrați în „registrul de corespondență"; în perioada 29 aprilie și până la data expedierii adresei menționate, în afara ofițerilor și soldaților ruși au mai fost cartiruiți: personalul spitalelor nr. 45, 70 și 74, aflat în subordinea maiorului Relanderu; personalul farmaciei militare, al cărui șef era generalul Golunbec; personalul spitalului Crucea Roșie, al cărui șef împuternicit era Razailovici[43].

Personalul sanitar

Convenția încheiată în aprilie 1877 reglementa, în linii mari, modul în care autoritățile române trebuiau să acorde ajutor militarilor ruși, pentru ca trecerea lor prin România să fie lipsită de impedimente. Cu toate acestea, a fost nevoie de noi ordine care trebuiau să reglementeze și să răspundă tuturor situațiilor create de prezenta rușilor. Textul Convenției nu conținea niciun articol care să aibă în vedere încartiruirea personalului medical și sanitar al armatei ruse, astfel încât, pentru a clarifica această situație, prefecții județelor s-au adresat ministrului de Interne. Acesta a decis ca încartiruirea personalului medical să se facă conform dispozițiilor Ordinului circular nr. 8770 din 30 aprilie 1877, prin plata unei chirii sau în urma înțelegerii între proprietar și persoana în cauză. Dar, deși chiria caselor a fost stabilită de comun acord, au existat situații în care cei care au luat în chirie imobilul au refuzat să plătească prețul stabilit; cum Primăria nu putea intermedia discuția dintre contractori, s-a solicitat intervenția ministrului de Interne. Un exemplu concret este cel de la Bârlad, unde Casa Proprietarilor Târgului Bârlad, care închiriase case spitalului rus pe baza unui contract ce a fost pus la dispoziție de Primăria orașului prin adresa nr. 2564, solicita ca, conform Convenției semnate cu Imperiul Rus, chiria prevăzută în contract, de 1 798 de lei noi, care nu fusese încă plătită de chiriași, să fie achitată[44].

Au fost și cazuri în care prețul chiriei unei case ocupate de spitalele rusești a trebuit să fie stabilit de către o comisie întrunită în acest scop. De exemplu, în orașul Ialomița, colonelul Dimitrof nu a reușit să ajungă la o înțelegere cu proprietarul casei, Vasile Nicolescu, asupra prețului chiriei. Astfel, având-se în vedere prevederile articolului XX din Convenție și Ordinul circular nr. 8770 din 30 aprilie 1877, Comisia s-a întrunit pentru a face expertiza locuinței în vederea stabilirii chiriei ce urma să fie plătită[45].

Au existat însă și situații în care cetățenii ruși nu au respectat prevederile Convenției și nu au apelat la ajutorul comisarilor din oraș pentru găsirea unei chirii, ci au intrat prin efracție în casele cetățenilor. O plângere în acest sens fost trimisă primarului orașului Iași de către Z. Valumb, care reclama că, în luna septembrie, câțiva soldați ruși au forțat intrarea casei pe care el o oferea spre închiriere și au înființat în interiorul

[42] ANI, fond Primăria Iași, dosar 104/1877, vol. I, f. 221-222; *DIR*, vol. VII, *16 octombrie – 30 noiembrie 1877*, doc. 223, p. 121-122.
[43] ANI, fond Primăria Iași, dosar 104/1877, vol. I, f. 166.
[44] *DIR*, vol. V, *16 iulie 1877 – 31 august 1877*, doc. 276, p. 130-131.
[45] *Ibidem*, doc. 1238, p. 616.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imobilului un atelier pentru producerea paturilor destinate spitalelor ruse; persoanele care doreau să închirieze locuința au fost puse pe fugă, iar proprietarul casei a rămas fără venitul pe care l-ar fi obținut în urma închirierii. Mai mult decât atât, pe lângă faptul că au ocupat casa în mod abuziv, soldații ruși au produs stricăciuni locuinței și aproape că au incendiat-o deoarece au făcut focul necorespunzător. Prin plângerea înaintată, păgubitul solicita să fie despăgubit cu suma de 20 de lei, sumă ce reprezenta câștigul pe un semestru[46].

Spre finalul conflictului, cetățenii erau epuizați și exasperați de numărul mare al soldaților pe care trebuiau să-i primească în cartier și au început să refuze cazarea acestora și chiar să solicite mutarea celor care locuiau în casele lor de mai mult timp[47]. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care subchirurgilor atașați spitalului militar rusesc nu li s-a oferit cazare, pretextul folosit de primar pentru refuzul dat șefului temporar al spitalului nr. 45 fiind că doar militarii care se aflau în trecere în oraș puteau primi cartiruire la cetățeni[48].

Pentru diferite servicii de care spitalele ruse aveau nevoie au fost angajate prin contract persoane din oraș. În cazul în care clauzele contractului nu erau respectate, șeful spitalelor ruse se adresa Primăriei pentru a constata și pentru a mijloci între cele două părți, fără însă a putea lua nicio decizie în soluționarea litigiilor apărute.

Cetățeanul A. Lupu, prin contractul încheiat cu Comitetul Spitalelor ruse, și-a luat angajamentul de a construi și de a repara diverse obiecte în casele ocupate de bolnavii spitalului nr. 70, mai precis în casele Gusti și Ghica. Întrucât lucrările efectuate nu-și îndeplineau scopul, fiind neconforme cu cerințele și condițiile prevăzute în contract, șeful spitalului solicita primarului să fie trimiși doi maiștri experți, în ziua de 14 septembrie, la ora 12, pentru a confirma că acel contract nu a fost respectat[49]. În conformitate cu referatul nr. 752 din data de 17 septembrie 1877 al arhitectului comunei, N. Bădărău, cetățeanul A. Lupu s-a angajat într-adevăr să construiască latrine în interiorul caselor, cu materiale proprii, contra sumei de 200 de lei, acestea fiind și singurele condiții expuse în contract, fără a fi specificate detalii despre modul în care closetele ar fi trebuit să fie construite. La fața locului, arhitectul a constatat că au fost construite trei bănci simple pe post de closet, fără canalizare, cu o scurgere nefuncțională, la ambele case apa scurgându-se prin dușumea și prin odăi. O asemenea construcție era considerată indecentă, neigienică și necorespunzând deloc sumei cerute de constructor prin contract[50]. Un alt caz este cel al evreului Herscu Feinzilberg, care, prin contractul semnat la 1 septembrie 1877, s-a obligat să facă pentru spitalul nr. 70 un număr de 221 de măsuțe. Termenul de livrare fiind depășit, Comitetul solicita Primăriei să dispună cercetarea persoanei în cauză și trimiterea ei la sediul din casa domnului Costan[51]. Însă, conform legii, acest oficiu nu dispunea de niciun mijloc de constrângere ori de sancționare a vinovatului pentru neîndeplinirea angajamentului luat[52].

[46] ANI, fond Primăria Iași, dosar 104/1877, vol. II, f. 398.

[47] În fondul Primăriei orașului Iași din 1877 sunt două dosare în care se află astfel de petiții sosite din partea cetățenilor. Spre exemplu, în noiembrie, cetățeanul Alexandru Serghievici Kosuhin a încartiruit în casa sa un ofițer de la spitalul nr. 45 împreună cu familia până la mutarea acestora într-o altă locuință cu chirie, solicitând mutarea „păstoiului" ce i-a fost dat după plecarea acestora (ANI, fond Primăria Iași, dosar 104/1877, vol. I, f. 23).

[48] *Ibidem*, f. 263-265.

[49] *Ibidem*, dosar 112/1877, f. 12-13.

[50] *Ibidem*, f. 13-15.

[51] *Ibidem*, f. 20.

[52] *Ibidem*, f. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, atunci când existau nereguli în casele închiriate se făcea o solicitare la Primărie pentru a trimite o echipă de sesizare. A fost și cazul caselor Gusti, unde funcționa spitalul nr. 81, în care apărea umezeală și unde a fost trimis arhitectul care a constatat problemele apărute[53]. În concluziile raportului său asupra serviciului sanitar rus, V. Kosloff – în afară de lipsa mijloacelor adecvate de transport a răniților, a lipsei hainelor de schimb pentru bolnavi, a insalubrității spitalelor – menționa și casele particularilor în care fuseseră adăpostiți bolnavi, dar care erau umede, neventilate și crăpate, ploaia putând trece prin acoperișuri[54].

Pentru nevoile alimentare ale spitalelor, ale convalescenților, dar și ale personalului, s-a solicitat punerea la dispoziția acestora a cuptoarelor diferitelor persoane din oraș. Convenția încheiată între guvernul rus și cel român nu prevedea ca asemenea bunuri private să fie puse la dispoziția spitalelor ruse în mod gratuit. Deși solicitarea era făcută prin intermediul Primăriei, cuptoarele care nu aparțineau orașului, ci erau proprietate privată, se puteau utiliza în mod gratuit doar în cazul în care deținătorul cuptorului îl dădea în folosință benevol și nu solicita plata unei chirii. În lipsa unor reglementări clare, apăreau astfel situații conflictuale, precum cea în care a fost implicată conducerea spitalului nr. 70; în urma deciziei Primăriei din 28 august, se hotărâse punerea la dispoziția spitalului a unui cuptor din casele domnului Horiclu Reinstein, pentru coacerea pâinii, beneficiarul nefiind anunțat, nici de către Primărie, nici de către proprietar, că se va percepe plata unei chirii. În luna octombrie, directorul Spitalului, Anicheev, a fost chemat în judecată pentru că nu a achitat chiria proprietarului cuptorului și pentru că acesta era folosit la coacerea pâinii pentru personalul inferior, iar nu pentru spital. Spitalul a solicitat lămuriri din partea Primăriei, întrucât prin intermediul acesteia s-a dat în folosință cuptorul cu destinația menționată. Răspunsul primit nu a fost însă cel așteptat: chiar dacă cuptorul a fost pus la dispoziție de către comisarul „Dispărțiturii I", convenția semnată nu-l scutea de plata chiriei pe cel care l-a ocupat; era scutit de așa ceva doar în cazul în care persoana în cauză nu pretindea să i se plătească o chirie[55].

Asanarea locurilor de înmormântare și a locuințelor unde au funcționat spitale rusești

Înainte ca Imperiul Rus să declare război Imperiului Otoman, au fost făcute de către administrația medicală rusă propuneri cu privire la modul în care să se realizeze dezinfectarea în spitalele armatei mobile. Responsabilitatea de a se ocupa de dezinfectarea câmpurilor de luptă, a locurilor de înmormântare și a zonelor unde aveau să fie ridicate taberele a fost preluată de la începutul conflictului de Societatea Crucea Roșie din Rusia. Profesorul Vladimir Vasilevici Markovnikov a fost angajat cu 400 de ruble pe lună, sumă pe care a refuzat să o primească[56], pentru a merge pe front să ofere asistență în combaterea epidemiilor. Angajarea sa a demonstrat administrației Crucii Roșii că nu era capabilă să se ocupe singură de combaterea epidemiilor[57]. Faptul că, după

[53] *Ibidem*, f. 30, 31, 35, 36.

[54] V. Kosloff, ex-medic inspector general, extras de S., *Dare de seamă asupra serviciului sanitar...*, p. 32.

[55] ANI, fond Primăria Iași, dosar 104/1877, vol. I, f. 187, 188, 190.

[56] Irina P. Beletskaya, Valentine G. Nenajdenko, *Towards the 150th Anniversary of the Markovnikov rule*, p. 11, https://amyd.quimica.unam.mx/pluginfile.php/6726/mod_resource/content/0/MARKOVNIKOV.pdf (consultat la data de 19.02.2023).

[57] Titus Frideric Mayer, *op. cit.*, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plecarea profesorului, în noiembrie 1877, numărul bolilor infecțioase a crescut considerabil, existând risc de epidemii, l-a determinat pe Marele Duce Nicolae să însărcineze Ministerul de Război să se ocupe de asanarea câmpurilor din Bulgaria, fără însă a renunța la ajutorul oferit de Crucea Roșie. Astfel, în februarie 1878, a fost constituită o comisie de asanare, al cărei președinte era generalul Foullon, având-l ca ajutor și locțiitor pe doctorul în igienă Erismann, iar ca membri – șase farmaciști și un veterinar[58]. Ajunsă în Iași în martie 1878, comisia și-a dat seama că trebuia să se concentreze în primul rând pe dezinfectarea spitalelor și a mijloacelor de transport pentru a evita răspândirea infecțiilor în Rusia[59].

Înainte de sosirea ordinului administrației sanitare române din ianuarie 1878 pentru constituirea, în județele României, a comisiilor însărcinate de igienizarea și dezinfectarea mormintelor, cu înmormântarea cadavrelor găsite, în Iași măsurile ce trebuiau luate în acest scop reveneau Consiliului de igienă al orașului. Acestea erau comunicate de către Primărie atât Serviciului Spitalelor ruse, cât și îngrijitorului cimitirului Eternitatea, Thoma Prazu[60]. Cadavrele nu trebuiau înmormântate într-o groapă comună, nu mai multe în același loc, ci câte două. Acestea trebuiau acoperite de pământ până la raclă, adăugat var nestins, iar apoi din nou pământ[61].

Societatea Crucea Roșie din Rusia donează Iașului spitalul din Copou

Prin adresa nr. 7992, prefectul județului Iași a făcut cunoscută comunei Iași oferta de donație a Crucii Roșii ruse, și anume dăruirea spitalului de pe platoul Copou. Actul a fost făcut în semn de mulțumire și recunoștință pentru bunăvoința și ajutorul pe care orașul Iași le-a arătat pe toată perioada tranzitării și ședерii bolnavilor și răniților ruși[62]. De la primirea acestei adrese și până să fie luată o decizie finală în privința acceptării sau nu a donației, s-a desfășurat o întreagă corespondență, timp de patru luni, între Primărie, Prefectură și consulul rus la Iași, Al. Iacobson.

Mai întâi, a fost instituită o comisie formată din reprezentantul despărțiturii, Rojniță, arhitectul comunei, inginerul comunal și medicul despărțiturii, care au mers la fața locului pentru a vedea starea clădirilor, costul lor, eventualele întrebuințări pe care acestea le-ar putea avea și care au analizat condițiile de construire, hotărând totodată dacă era în interesul orașului să primească darul făcut și dacă, prin ocuparea clădirilor, exista riscul de a se propaga vreo boală contagioasă[63]. Conform raportului întocmit de comisia trimisă în Copou, bunurile dăruite, și anume un spital mare, șase barăci de scândură, un zemnic și două latrine de scânduri se aflau în bune condiții. Costul construcției a fost evaluat, estimativ, până la suma de 35 000 de lei noi, iar materialul ce s-ar fi putut obține din distrugerea acestuia ar fi ajuns până la 9 000 de lei noi. În ceea ce privește starea sanitară și igienică a acestora, veterinarul a fost de părere că puteau fi locuite fără a exista vreun risc de îmbolnăvire și că îndeplineau toate condițiile igienice, nepunând în pericol sănătatea locuitorilor orașului. Referitor la modul de întrebuințare a localurilor, s-a considerat că ar putea fi folosite pentru adăposturi în cazul unor epidemii sau inundații. Interesându-se cine era proprietarul terenului pe care se afla lazaretul, comisia a

[58] *Ibidem*, p. 145.
[59] *Ibidem*, p. 146.
[60] Din septembrie 1876, înmormântările nu au mai fost accepte în interiorul orașului, ele s-au realizat numai în cimitirele Eternitatea și Galata (Scarlat Pastia, *op. cit.*, p. 30).
[61] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 51-52.
[62] *Ibidem*, f. 66.
[63] *Ibidem*; „Curierul de Iassy”, anul XI, nr. 126, 17 noiembrie 1878, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aflat că terenul a fost cumpărat de către Emil Castan de la Epitropia Sf. Spiridon cu prețul de 150 de franci. Suprafața terenului a fost apreciată la 1 hectar, proprietarul având construită în partea de nord-est o crâșmă cu beci de piatră, cu fața la șosea. Detaliile contractului de încheiere comisia nu le-a aflat, proprietarul nelocuind în Iași ci în Cârlig, însă a considerat că acestea ar trebui să se regăsească în textul unei convenții semnate anterior cu guvernul rus și pe care acesta ar trebui să o pună la dispoziția comunei odată cu donația făcută. Până la îndeplinirea formalităților însă, comisia a fost de părere că donația putea să fie primită în principiu și cerea ca terenul respectiv să fie pus sub paza unui custode din partea Primăriei. Mai mult, comisia recomanda ca donația făcută Primăriei să fie acceptată ca simplu dar și nu ca răsplată pentru sacrificiul făcut de oraș, deoarece ar fi „contrar datinilor strămoșești de a primi răsplătiri de la bunii ce-i găzduim”[64].

Un prim răspuns ce a fost transmis, la final de august, către Prefectură a fost că adresa primită urma să fie supusă dezbaterii în ședința Consiliului Comunal, care, în vederea deciziei pe care trebuia să o ia, avea nevoie să cunoască condițiile sub care acest spital fusese construit pe un teren care nu aparținea administrației ieșene. Astfel, Consiliul a solicitat prefectului ca, în urma înțelegerii cu consulul rus, să obțină actul pe care să-l transmită oficiului Primăriei. Odată cu primirea adresei amintite, a fost trimisă o notă și intendentului palatului comunal, prin care i s-a adus la cunoștință donația făcută, cerându-i-se ca locurile, aflate în bună stare, să fie păzite[65]. În consecință, la mijlocul lunii septembrie, a fost trimisă o scrisoare, cu numărul de înregistrare 13197, proprietarului terenului, prin care i se solicita să pună la dispoziția Primăriei actul de închiriere a terenului încheiat cu administrația Crucii Roșii ruse[66].

În această perioadă, prefectul județului a trimis mai multe note Primăriei, prin care cerea indicații în privința răspunsului pe care ar trebui să i-l dea consulului Rusiei în privința donației. Replica pe care a primit-o a fost că următoarea întrunire a Consiliului Comunal era tocmai la 1 octombrie 1877 și că nimeni nu se putea autopronunța, deoarece nu se cunoșteau clauzele contractuale; i se cerea să solicite din partea consulului Iacobson actul de închiriere[67]. În cele din urmă, a sosit și răspunsul consulului, care spunea că din momentul transmiterii deciziei direcției generale a Crucii Roșii din Rusia de a oferi municipalității ieșene baraca din Copou cu cele 80 de paturi ale spitalului și până în momentul trimiterii prezentei note, nr. 770, s-a purtat o corespondență care nu a oferit niciun răspuns concret. Deoarece chiria spațiului era plătită până la 26 octombrie și, de la acea dată, baraca trebuia ridicată iar locul predat proprietarului, direcția Crucii Roșii din Chișinău insista ca Primăria să ofere un răspuns pozitiv; însă, dacă ea considera că nu este oportun să primească această baracă, să dea dispoziții pentru dărâmarea ei și vinderea materialului, motiv pentru care se dorea să se primească un răspuns urgent[68].

Sub presiunea consulului Rusiei, care aștepta un răspuns concret și rapid din partea Primăriei, prefectul P. Mavrogheni îl ruga pe primar să accepte donația, având siguranța că, atunci când Consiliul avea să înțeleagă împrejurările care îl determinaseră să accepte oferta, nu va întârzia să își dea acceptul și să îndeplinească apoi toate formalitățile[69]. În răspunsul dat, primarul Scarlat Pastia îl anunța pe prefectul județului că a acceptat donația

[64] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 67-68.
[65] *Ibidem,* f. 58-59.
[66] *Ibidem,* f. 69.
[67] *Ibidem,* f. 70-72, 74-75.
[68] *Ibidem,* f. 76.
[69] *Ibidem,* f. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcută, motivând că, deși s-a aflat în sesiune ordinară, Consiliul nu s-a reunit și nu se cunoștea când se va întruni pentru a se pronunța asupra acestei chestiuni; și ținându-se cont de nenumăratele cereri venite din partea consulului pentru a i se da un răspuns clar, a luat decizia de a primi donația. Astfel, i s-a dat autorizația casierului[70] de a plăti proprietarului suma de 500 de lei, urmând ca la prima ședință a Consiliului chestiunea să fie discutată și să fie îndeplinite formalitățile de acceptare a donației. Odată ce casierului i-a fost dată indicația de eliberare a sumei de 500 de lei noi pentru plata chiriei, prin adresa nr. 14419 a fost înștiințat și proprietarul Emil Costan[71].

Situația creată de acceptarea sau neacceptarea donației făcute de Crucea Roșie rusă a fost dezbătută în sesiunea extraordinară a Consiliului Comunal de la 1-20 noiembrie 1878, mai exact în ședința din data de 3 noiembrie, moment când primarul a amintit că, timp de două luni, a așteptat ca actul să fie trimis. Având în vedere că actul nu a fost primit, Consiliul a votat ca donația să nu fie acceptată până la primirea lui. „Incidentul" petrecut și menționat în rezumatul ședinței, redat în ziarul local „Curierul de Iassi", făcea referire la primirea actului pe cale privată, ceea ce a dus la continuarea discuției în jurul acestui subiect. În încercarea de a lua decizia corectă, Consiliul a dezbătut mai multe situații posibile pentru a stabili ce anume se putea face cu darul primit. Consilierul Racoviță a întrebat ce sumă s-ar putea obține din vinderea materialului, exprimându-și totodată părerea ca donația să fie acceptată, fără prelungirea contractului, deoarece exista posibilitatea ca chiria să crească, motiv pentru care a propus mutarea lazaretului de pe locul lui Emil Castan sau desființarea lui[72]. Primarul i-a răspuns consilierului că mutarea lazaretului din Copou ar fi costisitoare și nu se cunoștea încă la ce va fi întrebuințat. Mai arăta, de asemenea, că exista o cerere din partea comandatului de divizie prin care solicita ca acesta să fie cedat armatei[73]. Consilierul Belcic a fost de părere că lazaretul nu poate fi cedat armatei deoarece aceasta avea nevoie de o construcție solidă. Mai mult, nu se știa nici dacă această construcție întrunea cerințele unui spital adevărat, ea fiind făcută de „nevoie și numai pentru convalescenți și pentru oameni care pot suferi temperaturi mai aspre". Soluția propusă de Belcic a fost de a se vinde prin licitație materialul, iar banii încasați să revină orașului. Astfel, s-a votat ca materialul să fie scos la licitație cu condiția ca lazaretul să fie desființat până la Sf. Dumitru și fără ca primăria să aibă vreo răspundere pentru ceea ce se întâmplă cu el mai departe[74].

O copie după convenția încheiată între proprietarul locului, Emil Castan, și Societatea Crucea Roșie rusă – la care se adăugau și explicațiile verbale ale proprietarului cu privire la condițiile de prelungire ale contractului de închiriere – a fost transmisă și prefectului județului[75]. Contractul încheiat între delegatul Societății Crucea Roșie, M. Raffalowitch, și Emile Sehl Castano, la data de 22 mai și înregistrat sub nr. 18 la Consulatul Franței din Iași, stipula următoarele: în baza contractului, proprietarul punea la dispoziția delegatului cea mai mare parte din terenul extravilan pe care-l poseda, pentru amplasarea și construirea de barăci, pe durata anului în curs. Contractul se

[70] În 1877, biroul Casieriei era format doar din trei angajați: C. G. Teohari – casier, Gr. Constantinov – ajutor și A. Velciu – „ajutor și țiitor de scripte" (Scarlat Pastia, *op. cit.*, p. 15).

[71] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 80, 82-83.

[72] „Curierul de Iassy", anul XI, nr. 127, 19 noiembrie 1878, p. 2.

[73] *Ibidem.* Prin adresa nr. 3018 se solicita, atât în numele interesului Armatei, cât și al igienei publice, ca spitalul construit pe spațiul domnului Costan să fie cedat pentru a funcționa acolo un spital militar (ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 65).

[74] „Curierul de Iassy", anul XI, nr. 127, 19 noiembrie 1878, p. 2.

[75] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 72-73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prelungea automat pentru încă un an prin simpla ocupare a acestuia după data de 23 aprilie 1878. Chiria stabilită era de 500 de franci pentru primul an, plătibili în două rate, prima achitată la încheierea contractului și cea de-a doua până la Sf. Dumitru, pe 25 noiembrie 1877. În ceea ce privea chiria pe cel de-al doilea an, s-a convenit ca aceasta să crească la 1 000 de franci, ce trebuiau plătiți în două tranșe, dar după expirarea termenului să fie plătit integral. O clauză specială a contractului prevedea ca proprietarul să dispună după bunul plac de a cincea parte din amplasament, în apropierea pivniței construite, și că, la expirarea contractului, delegatul sau Societatea să restituie terenul în bună stare și cu toate obligațiile îndeplinite[76]. În cazul în care Primăria dorea să prelungească contractul, proprietarul a cerut suma de 1 500 de lei chiria pe an ori posibilitatea ca Primăria să nu plătească nimic, dar în acest caz, după cinci ani, clădirea i-ar fi rămas lui[77].

Odată votată acceptarea donației spitalului din Copou făcută de Societatea Crucea Roșie rusă și trimise mulțumirile cuvenite din partea Consiliului pentru ofranda primită[78], a fost expediată și o adresă ministrului de Interne, prin care i s-a adus la cunoștință darul primit și prin care s-a solicitat aprobarea donației printr-o ordonanță domnească în conformitate cu legea, dar și aprobarea unui credit extraordinar de 500 de lei pentru plata chiriei[79]. Demersul a continuat prin luarea măsurilor necesare pentru aflarea valorii imobilului și pentru scoaterea la licitație a acestuia. Pentru început, i s-a solicitat arhitectului comunal să efectueze o evaluare estimativă a imobilului din Copou, care să conțină menționarea materialului ce putea fi folosit și a cheltuielilor pentru desființarea barăcilor[80]. Conform analizei amănunțite a materialului[81] realizată de arhitectul comunal N. Bădărău și transmisă prin raportul nr. 1079, suma și costul construcției lazaretului au fost evaluate la 6 114 lei și 51 bani; pentru desființare și aranjarea materialului s-ar fi cheltuit 1 350 de lei, iar costul ce ar fi fost obținut după desființare, pentru resturile care ar fi trebuit transportate, era de 4 764 lei și 51 bani. Prețul estimativ al spitalului din Copou și suma de 1 500 de lei pe care proprietarul o cerea pentru prelungirea contractului au fost aduse și la cunoștința Ministerului de Interne[82], iar în urma acestor explicații oferite Ministerul de Interne a aprobat primirea donației[83].

Condițiile[84] de vânzare a materialului obținut odată stabilite au fost trimise spre publicare în ziarul local „Curierul de Iassy”[85]. Pentru a putea participa la licitație, doritorii trebuiau să depună o garanție de 2 000 de lei în numerar, în bonuri ale tezaurului sau ale comunei Iași (art. 1); materialul nu putea fi adjudecat definitiv înainte de aprobare conform legii comunale (art. 2); în termen de trei zile de la notificare, cumpărătorul trebuia să depună la casierie plicul cumpărăturii, iar garanția îi era reținută până la ridicarea materialului, curățarea și nivelarea locului pe care erau construite barăcile (art. 3). În cazul în care cumpărătorul nu se conforma articolului 3, Primăria își revendica dreptul fără a-l notifica în prealabil (art. 4). Materialul neridicat rămânea comunei, urmând să fie preluat de aceasta în contul garanției depuse (art. 5). Cumpărătorul materialului

[76] *Ibidem*, f. 77-78.
[77] „Curierul de Iassy”, anul XI, nr. 127, 19 noiembrie 1878, p. 2.
[78] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 91.
[79] *Ibidem*, f. 93.
[80] *Ibidem*, f. 92.
[81] *Ibidem*, f. 98-103.
[82] *Ibidem*, f. 107.
[83] *Ibidem*, f. 112.
[84] *Ibidem*, f. 105.
[85] *Ibidem*, f. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avea obligația de a fi domiciliat în Iași și de a-și declara adresa de domiciliu (art. 6). Costurile publicării, ale timbrului și ale înregistrării contractului cădeau în sarcina cumpărătorului (art. 7)[86]. Începerea licitației a fost stabilită pentru ziua de vineri, 29 decembrie 1879, ora 12[87].

În ziua licitației, concurenții care s-au prezentat au declarat că nu sunt mulțumiți de condițiile impuse pentru a putea participa. S-a organizat o nouă licitație în data de 15 ianuarie 1879[88], iar pentru răspândirea informației au fost trimise 180 de afișe ce au fost lipite în oraș[89]. Întrucât nici a doua licitație nu a dus la niciun rezultat și niciun doritor nu s-a prezentat, licitația a fost suspendată[90], trimițându-se un anunț nou foii oficiale „Curierul de Iassy" plus 200 de afișe prin care era anunțată licitația ce urma să aibă loc în ziua de 13 februarie 1879[91].

Ultima licitație organizată pentru vinderea materialului a avut loc în 13 martie 1879, însă nici de această dată nu s-a prezentat niciun doritor[92]. Ca urmare a eșecurilor acestor licitații, s-a transmis în mod urgent arhitectului orașului ca lazaretul să fie desființat până la data de 20 aprilie. Materialul urma să fie transportat și așezat în perfectă ordine în apropierea șanțului grădinii Ghica Vodă[93], supravegherea lui și a clădirii rămânând în continuare în sarcina paznicului actual, Dimitrie Popescu[94].

Proprietarul terenului pe care se afla spitalul înființat de către Crucea Roșie din Rusia a trimis Primăriei două oferte de cumpărare a imobilului. Prima a fost formulată după cea de-a doua nereușită a licitației organizate de Primărie pentru vinderea materialului; prin scrisoarea trimisă, proprietarul oferea suma de 2 400 de franci. Propunerea făcută era însoțită de justificarea că, nelăsând în seama lui salvarea de la ruină a construcției, Primăria cheltuia mai mulți bani pentru consolidare, neștiind nici măcar dacă locul îi va aduce vreun beneficiu sau nu[95]. A doua propunere a venit după ce Consiliul Comunal a decis în ședință desființarea barăcilor, hotărârea fiind prezentată drept o dovadă că ofertantul ținea la înfrumusețarea orașului[96]. De data aceasta, Castan a oferit suma de 3 000 de lei noi, plătibili în două tranșe, jumătate la Sf. Gheorghe și jumătate până la 1 iulie 1879[97]; propunerea înregistrată sub nr. 6238 a fost supusă Consiliului și acceptată[98]. Imobilul a fost vândut proprietarului terenului sub următoarele condiții: prețul de 3 000 de lei să fie plătit în două rate, prima până la Sf. Gheorghe, iar a doua până la 1 iulie; cheltuielile aferente legalizării actelor reveneau cumpărătorului, după achitarea cărora i se dădeau cheile imobilului. Contractul de vânzare prevedea ca, în cazul în care condițiile nu erau îndeplinite la termenul fixat, fără să fie somat, Emil Castan era expropriat, iar Primăria devenea proprietara atât a construcției cât și a locului pe care era clădită. Convenția mai prevedea ca materialul rezultat din desființarea unor clădiri din apropierea lazaretului, pe

[86] *Ibidem*, f. 105, 110.
[87] *Ibidem* f. 109.
[88] *Ibidem*, f. 113-114.
[89] *Ibidem*, f. 116.
[90] *Ibidem*, f. 134.
[91] *Ibidem*, f. 125.
[92] *Ibidem*, f. 136.
[93] Grădina Ghica-Vodă a fost îngrădită și a fost amenajată cu plante în jurul monumentului domnitorului Ghica Vodă, în mare parte din subscripțiuni adunate de consilierul I. Corjescu (Scarlat Pastia, *op. cit.*, p. 120-121).
[94] ANI, fond Primăria Iași, dosar 112/1877, f. 137.
[95] *Ibidem*, f. 129.
[96] *Ibidem*, f. 142.
[97] *Ibidem*, f. 142-143.
[98] *Ibidem*, f. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cheltuiala primăriei, să revină instituției, cu condiția de a le ridica până la 23 aprilie 1879[99]. Castan devenea pe deplin proprietarul locului după achitarea întregii sume; dar până atunci nu putea demola nicio clădire, iar toate pagubele ce le suferea clădirea în acest interval trebuiau aduse la cunoștința Primăriei[100]. Cumpărătorul devenea proprietarul de drept al locului abia după achitarea taxei de timbru în valoare de 5 lei, după plata primei părți din sumă, la data de 21 aprilie 1879[101], iar celei de-a doua părți în iulie 1879. În luna mai 1879, convenția încheiată cu Emil Castan pentru vânzarea lazaretului a primit autentificarea, iar cele 28 de chei ale încăperilor lazaretului din Copou au fost înmânate noului proprietar, Emil Castan, la 5 iulie 1879[102].

Concluzii

Din motivele enunțate în introducerea textului, și anume lipsa unei lucrări care să trateze colaborarea dintre autoritățile ruse și cele române la nivel micro, cel al județelor, dar și a importanței pe care vechea capitală a Moldovei a avut-o în perioada Războiului de Independență, am încercat să redăm câteva fragmente din relațiile care s-au conturat între autoritățile ieșene și aceasta din urmă încă de la intrarea armatei ruse în țară și până la finalul războiului. Punerea în aplicare a articolului XIX al Convenției din 4/16 aprilie 1877 s-a reglementat „din mers", în funcție de problemele întâmpinate, fiind identificare soluții pentru rezolvarea diferențelor apărute. În ceea ce privește locuințele rechiziționate de către autoritățile locale pentru spitalele militare rusești și pentru personalul spitalicesc, pentru care s-a refuzat plata de către partea rusă și au fost eliberate bonuri, faptele au fost evidențiate într-o condică a despăgubirilor de război.

SCENES FROM THE ACTIVITY OF THE RUSSIAN HOSPITALS PRESENT IN THE CITY OF IAȘI DURING THE INDEPENDENCE WAR
(Summary)

Keywords: Romanian-Russian Convention, The City of Iași, The Red Cross Society.

The city of Iaşi played a significant role during the Independence War as early as the beginning of the conflict. It was one of the three points used by the Russian army to enter Romanian territory. In the city, Russian hospitals functioned where Russian soldiers were treated; simultaneously, it represented one of the primary points for evacuating wounded Russian soldiers. Article XIX of the Special Convention signed in April 1877 referred to the spaces where settlements would be active for treating wounded soldiers. During the conflict, many articles of the Special Convention required clarifications to be enforced, as the article considered within this text.

At the beginning of the conflict, there was no plan for evacuating the wounded from the battlefield. As the Russian army approached the Danube, the evacuation issue became urgent; a Commission was summoned, and it was presided by General Kataly. Following the Commission's first session, it was decided to establish an Evacuation Commission in Iaşi, which functioned

[99] În momentul când arhitectul orașului a fost trimis să se ocupe de desființarea construcțiilor, s-a alocat suma de 100 de lei. Din această sumă, au fost cheltuiți doar 77 lei și 15 bani, pentru demolarea unei latrine și a unei barăci. Trimis să constate starea materialelor și să vadă dacă acestea pot fi utilizate pentru pavarea pavilionului pentru muzică din grădina Copou, arhitectul comunei a comunicat că materialele nu pot fi întrebuințate în acest scop și că recomandă aducerea lor în magazia comunei pentru a fi folosite la zăplazuri (garduri), șosele sau poduri (*ibidem*, f. 172, 188, 191).

[100] *Ibidem*, f. 147.

[101] *Ibidem*, f. 151-152.

[102] *Ibidem*, f. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regularly from 15/27 July 1877; it was in permanent contact with the Russian hospitals and dealt with the regulation of patients' transports.

Of the 39 Russian hospitals that functioned in 1877-1878, hospital No. 45 in Iaşi was the only one to have maintained the same location; the rest moved even 5 or 6 times. In February 1878, the Romanian commissary in Iaşi – N. Rosetti-Bălănescu – conveyed to the general commissary George M. Ghica that in Iaşi, at that point, three military hospitals were active (i.e., hospitals No. 47, 74, and 81), a permanent barrack of the Red Cross located in Copou, and an evacuation barrack near the railway station. At the war's end, the Russian Red Cross Society donated the hospital established on the Copou plateau to the community of Iaşi. As it was built on private land, contractual clauses had to be observed, and the communal Council decided to receive the donation but sell the material and building. Following several failed attempts to auction the material, they accepted the offer of the owner of the land where the lazaretto was built; hence, in July 1879, Emil Castan became the owner of the building where the Russian Red Cross Hospital functioned.

According to Articles II and III of the Convention, the special Commissaries ensured communication between the Russian and Romanian authorities. According to these articles, General Nepocoiciţchi requested the appointment of commissaries in the cities where military hospitals were established. The Romanian general commissary was in charge of the communication between the management of the Russian hospitals and Iaşi authorities. Still, even the city's mayor or the county prefect chimed in, even the Russian councillor in Iaşi, Al. Iacobson. In the relationship between the authorities of the Russian military hospitals and the city authorities, the interests of both patients and the community of Iaşi were considered.

The Convention primarily regulated how the Romanian authorities had to assist the Russian soldiers transiting the Romanian territory. To prevent any discomfort created by their presence, new orders were issued to address all situations generated by the presence of Russians. No Article of the Convention regulated the billet of the Russian medical and health personnel; their accommodation was included in the Circular Order No. 8770 of 30 April 1877. This Order stated the payment of rent or the existence of an agreement between the owner and the person in question. In the case of misunderstandings after contracting rent or renting out a building for the function of a hospital or the failure to observe a services contract by an inhabitant, they could make a complaint to the City Hall. Still, it could not solve the issues, only take note of the matter.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NINA-MIHAELA CIOBOTARU-GAVRIL[*]

ALEXANDRU EM. LAHOVARI: MINISTRU LA PARIS „ÎN VREMURI DE RĂZBOI" (1914-1917)[**] (I)

Alexandru Em. Lahovari a debutat în diplomație în 1877, la o vârstă fragedă, 21 de ani, când, datorită legăturilor apropiate dintre familia sa și marele om politic Mihail Kogălniceanu, a fost numit atașat supranumerar la Agenția din Paris. Calitățile sale înnăscute și educația dobândită în străinătate s-au pliat rigorilor profesiei, astfel că a avansat rapid în această carieră, ajungând ca în doar 12 ani de la accederea în diplomație să i se acorde, în anul 1893, funcția de ministru plenipotențiar la Roma, în capitala Italiei, unul dintre statele cu un cuvânt greu de spus în politica europeană. Ulterior, după mandatul din *Lo Stivale*, Lahovari a reprezentat România, ca șef de misiune diplomatică la Constantinopol (1902-1906), Viena (1906-1908), Paris (1908-1917), destinul aducându-l, pe final de carieră, înapoi în Cetatea Eternă, acolo unde și-a început lungul parcurs în sprijinul diplomației românești.

Din punct de vedere istoriografic, cariera diplomatului Alexandru Em. Lahovari a fost studiată într-un număr redus de lucrări științifice, cercetări însă deosebit de consistente prin prisma informațiilor scoase la lumină. O contribuție notabilă a adus-o istoricul Costel Iordăchiță în lucrarea *Familia Lahovari. Ascendență și destin politic*, în care prezintă și o biografie a familiei diplomatului. Capitolul dedicat lui Alexandru Em. Lahovari[1] este substanțial, meritul lui Costel Iordăchiță fiind acela de a pune în circulație informații noi, necunoscute istoricilor. Cu toate acestea, istoricul piteștean nu insistă foarte mult asupra activității diplomatului în funcția de ministru plenipotențiar în orașele europene amintite în rândurile de mai sus. De asemenea, în volumul Alexandru Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906). Viena (1906-1908)*, îngrijit de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad, regăsim din nou date biografice despre acest ilustru reprezentant al statului român în politica internațională, însă, în studiul introductiv[2], se pune

[*] Doctor în istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași; e-mail: nina.gavril@yahoo.com.

[**] Acest text este parte din teza de doctorat intitulată *Alexandru Em. Lahovari: ministru plenipotențiar și trimis extraordinar al României la Paris (1908-1917)*, lucrare redactată de Nina-Mihaela Ciobotaru-Gavril sub coordonarea prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti. Teza a fost susținută în ședință publică, la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza", la data de 25 septembrie 2022.

[1] Costel Iordăchiță, *Alexandru Em. Lahovari*, în idem, *Familia Lahovari. Ascendență și destin politic*, Pitești, Editura Carmis, 2004, p. 191-231.

[2] Laurențiu Vlad, *Alexandru Em. Lahovary și misiunile sale diplomatice la Constantinopol (1902-1906) și Viena (1906-1908)*, în *Alexandru Em. Lahovary. Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906). Viena (1906-1908*), ediție îngrijită de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad, Iași, Institutul European, 2009, p. XI-L.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIX, 2022, p. 121-150

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

accent pe activitatea acestuia ca șef de misiune în Imperiul Otoman și Austro-Ungaria. În schimb, volumul *Alexandru Em. Lahovari. Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877-1914). Paris, Petersburg, București, Roma*, editat de Rudolf Dinu și Adrian-Bogdan Ceobanu, cuprinde o selecție de documente, note și comentarii despre activitatea diplomatului român până la momentul declanșării Primului Război Mondial. În studiul introductiv al acestei cărți[3], istoricul Rudolf Dinu analizează, folosind informații de primă mână, activitatea lui Lahovari până în 1899, momentul retragerii din postul de ministru plenipotențiar al României la Roma.

Pentru a înțelege mecanismul instituțional al diplomației românești din acele vremuri, dar și misiunea de aproape jumătate de veac a lui Alexandru Em. Lahovari, ca parte a acestui amplu angrenaj, ne sunt de mare ajutor, ca surse inedite, documentele instituționale, cât și personale, nu puține la număr, aflate în prezent în gestiunea Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Arhivei Ministerului Afacerilor Externe, cât și în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.

La Paris și-a petrecut primii ani din viață. Studiile le-a urmat tot în capitala Franței. Crescut și educat în mediul parizian, Lahovari a avut de mic prilejul de a călători alături de familie prin Europa, pe durata vacanțelor sale școlare, cunoscând astfel diferite culturi, obiceiuri și locuri, îmbogățindu-și formația intelectuală. Drept urmare, având în vedere competențele sale în domeniu, avansează rapid în ierarhie, iar în 1880 devine secretar clasa a II-a al Legației României din capitala Franței. La un an distanță, în 1881, ajunge în capătul opus al Europei, la Petersburg, în capitala Romanovilor, la insistențele viitorului său socru, Nicolae Kretzulescu. În Rusia a ocupat funcția de prim secretar de legație. În anul 1882, se căsătorește cu Ana Kretzulescu, într-o perioadă când legăturile matrimoniale din interes erau un fapt absolut normal, inclusiv în tagma diplomaților. Cu atât mai mult pentru un diplomat aflat la început de carieră, așa cum era Lahovari, căsătoria era privită ca un vehicul pentru pregătirea unei profesii de succes și venea la pachet cu dobândirea stabilității financiare și a unui statut social deosebit.

Până la numirea sa ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Roma, în 1/13 martie 1893, unde a rămas până în 1899, Alexandru Em. Lahovari a mai ocupat funcțiile de șef al Diviziei Politice, consilier de legație, respectiv de secretar general al Ministerului Afacerilor Străine. Moartea fratelui său în duelul contra lui Nicolae Filipescu, în 1897, urmată de decesul mamei în anul următor, îl determină să își prezinte demisia la 12/24 aprilie 1899. Rămâne în afara corpului diplomatic până în 1902, când devenea trimis extraordinar și ministru plenipotențiar în capitala Imperiului Semilunei. La Constantinopol, conduce misiunea diplomatică românească până în 1906, când este transferat la Viena.

Tensiunile existente în Europa la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, culminate cu anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Monarhia Bicefală în 1908, au produs separarea definitivă a Marilor Puteri în două tabere rivale. În acest context geopolitic internațional în plină deteriorare, Lahovari a îndeplinit misiunea de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Paris, unde a rămas până în septembrie 1917, când a urmat drumul Italiei. Mandatul său în fruntea acestei legații a fost unul dintre cele mai îndelungate ale unui plenipotențiar român în Hexagon, în perioada

[3] Rudolf Dinu, *Alexandru Emanuel Lahovari. Devenirea unui diplomat al Vechiului Regat (1877-1899)*, în *Alexandru Em. Lahovari. Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877-1914). Paris, Petersburg, București, Roma*, editori Rudolf Dinu, Adrian-Bogdan Ceobanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 9-50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de până la 1918. Practic, la aproape trei decenii de la numirea ca atașat supranumerar în cadrul Agenției Diplomatice de la Paris, Lahovari revenea în orașul atât de drag, unde își petrecuse copilăria și se formase ca adult.

Numirea lui Lahovari în calitate de ministru plenipotențiar în capitala Franței, în 1908, a fost posibilă ca urmare a demisiei titularului postului de la Paris de la acel moment, Grigore Ion Ghika. Pe atunci, Lahovari ocupa funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar pe lângă „Majestatea Sa Împăratul Austriei, Rege Apostolic al Ungariei”[4]. Propunerea ca Alexandru Em. Lahovari să ocupe locul rămas vacant din fruntea misiunii diplomatice românești din Paris a fost înaintată de președintele Consiliului de Miniștri, Dimitrie A. Sturdza, decretul de numire fiind semnat, la 30 septembrie 1908, de regele Carol I[5]. O lună și jumătate mai târziu, la 12 noiembrie 1908, Lahovari a fost primit în audiență solemnă de către președintele Republicii franceze, căruia îi remitea scrisorile prin care regele Carol I îl acredita în calitate de ministru plenipotențiar la Paris[6].

În primii cinci ai mandatului său de ministru plenipotențiar în Orașul Luminilor (1908-1913), Lahovari stabilește contacte solide cu factorii decizionali francezi. Relațiile României cu Franța intrau într-o nouă etapă după 1908, iar Alexandru Em. Lahovari a contribuit la îmbunătățirea acestora pe perioada cât s-a aflat la Paris. Astfel, primii cinci ani au fost decisivi. Lahovari a avut un rol important în risipirea neîncrederii care se instalase în Franța referitor la politica dusă de România, considerată o țară subordonată total politicii Triplei Alianțe. Corespondența oficială dintre Legația României la Paris și autoritățile centrale de la București conține ample rapoarte despre politica internă, cât și despre cea externă a Franței, dar și diverse informații din partea diplomatului român, privitoare la evenimentele cu impact la care acesta fusese martor în perioada respectivă; și pe care le considera utile superiorilor săi în conturarea unor analize interne pertinente necesare în luarea deciziilor majore de politică externă. Astfel, printre notele trimise de la Paris de Lahovari se regăsesc detalii legate de crizele marocane, vizitele oficiale în Franța ale diferitelor oficialități europene, dar și ale oamenilor de stat francezi în Europa, atitudinea Marilor Puteri în privința recunoașterii independenței Bulgariei, acțiunile derulate pentru combaterea unor știri false despre România, apărute în presa franceză, dinamica politicii franceze sau războiul italo-turc. Ca urmare a Primului Război Balcanic, Lahovari s-a deplasat de la Paris în România, fiind plenipotențiar însărcinat să prezideze comisia mixtă, diplomatică și militară, ce s-a reunit la Ostrov pentru a pune capăt diferendului cu vecinii de la sud de Dunăre în chestiunea Silistrei. Lahovari trebuia să contribuie la delimitarea noii granițe cu Bulgaria. Nu a rămas mult timp în țară, declanșarea celui de-al doilea război balcanic anulând discuțiile bilaterale româno-bulgare; inițiativa rectificării granței dobrogene era pasată militarilor, așadar forței armate.

Diplomația sub arme

În perioada ce s-a scurs de la semnarea Păcii de la București din 28 iulie/10 august 1913 și până la izbucnirea Marelui Război, relațiile româno-franceze au cunoscut un

[4] AMAE, dosar 77, litera L, nr. 7, 1887, vol. II, telegrama nr. 18661, D. A. Sturdza către Carol I.

[5] Numit prin Decretul nr. 2764 din 30 septembrie 1908 (AMAE, dosar 77, litera L, nr. 7, 1887, vol. II, telegrama nr. 2764, Carol I către D. A. Sturdza).

[6] „Le Figaro”, 13 noiembrie 1908, p. 1; AMAE, dosar 77, litera L, nr. 7, 1887, vol. II, telegrama nr. 1734, Alexandru Em. Lahovari către D. A. Sturdza.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

progres continuu. Oferim ca exemplu gestul lui Raymond Poincaré[7] „de a-l felicita pe Carol I cu privire la încheierea Păcii de la București. Ca răspuns, regele României a înmânat președintelui Franței medalia *Marea Cruce*”[8]. După cel de-al doilea război balcanic, Franța și-a continuat demersurile diplomatice susținute pentru îndepărtarea României de Germania și Austro-Ungaria, pentru atragerea *establishmentului* politic de la București de partea Antantei. Intensificarea întâlnirilor bilaterale româno-franceze era o parte a acestui arsenal. Apoi, deturnarea influenței Puterilor Centrale în România de către Paris se concretiza prin sporirea relațiilor economice, culturale, academice și politice, notează istoricul Hadrian G. Gorun[9].

Sfârșitul anului 1913 în România era marcat de neînțelegeri la nivel politic, cabinetul condus de Titu Maiorescu fiind „condamnat”, după cum relatează, în volumul său de amintiri, marele om politic I. G. Duca[10]. Conservatorii treceau în opoziție, iar în primele zile ale anului 1914 liberalii se urcau în barca Puterii prin instalarea în fruntea guvernului a echipei ministeriale conduse de liderul Partidului Național Liberal, Ion I. C. Brătianu. În tinerețe, șeful liberalilor locuise și studiase în Franța aproape un deceniu, astfel că, după cum subliniază și istoricul Rudolf Dinu, Brătianu era „un genuin francofil, ca mai toate vlăstarele elitei autohtone pentru care Parisul fusese o vocație”[11].

La doar câteva zile după instalarea noului guvern, la jumătatea lunii ianuarie 1914, Jean-Camille Blondel, ministrul francez la București, analizând parcursul educațional al titularilor portofoliilor ministeriale din cabinetul Brătianu, făcea o remarcă interesantă în contextul strategiei diplomatice a Parisului față de România: cu excepția ministrului de Finanțe, Emil Costinescu, toți membrii guvernului liberal, în frunte cu premierul Brătianu, studiaseră în Franța. Existau astfel premise puternice pentru o intensificare a legăturilor dintre cele două țări, cu atât mai mult cu cât deținătorul portofoliului Afacerilor Străine, Emanoil Porumbaru, era un francofil convins[12].

Așadar, din punctul de vedere al relațiilor bilaterale româno-franceze, anul 1914 se prezenta sub cele mai bune auspicii. Schimbul de vizite între delegați ai României și Franței a devenit din ce în ce mai frecvent: în ianuarie, o misiune militară condusă de amiralul Constantin Bălescu a vizitat arsenalul portului francez Toulon, iar ofițeri români, de profesie medici veterinari, au inspectat regimentele franceze de cavalerie și crescătorii de cai, pentru a observa metodele folosite în acest domeniu de către omologii din Hexagon. Tot în luna ianuarie 1914, Academia Română a trimis în Franța, în vizită de lucru, un specialist pentru a verifica diferite instalații ale Parisului și ale „Serviciilor Apelor”[13].

În această perioadă, Alexandru Em. Lahovari era implicat în discuțiile care vizau stabilitatea regiunii balcanice, atât cu înalți reprezentanți ai politicii franceze, cât și cu

[7] Raymond-Nicolas-Landry Poincaré (20 august 1860 – 15 octombrie 1934) a fost un avocat, om politic, prim-ministru, deținând și funcția de președinte al Franței între 18 februarie 1913 – 18 februarie 1920. A debutat în politică în 1887, fiind ales deputat de Meuse.

[8] ANIC, fond Casa Regală, Carol I, dosar 58/1913, f. 1.

[9] Hadrian G. Gorun, *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în Primul Război Mondial*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, p. 24.

[10] I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, München, Jon Dumitru Verlag, 1981, p. 9.

[11] Rudolf Dinu, *Diplomația Vechiului Regat, 1878-1914: management, obiective, evoluție*, în idem, *Diplomația Vechiului Regat (1878-1914). Studii*, București/Cluj-Napoca, Monitorul Oficial RA/Presa Universitară Clujeană, 2014, p. 91.

[12] Hadrian G. Gorun, *op. cit.*, p. 23.

[13] A vedea Mircea N. Popa, *Contribuții privind relațiile româno-franceze în anul 1914*, în *AUB*, anul XVII, nr. 2, 1969, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

persoane din corpul diplomatic acreditat la Paris sau cu demnitari de prim rang din țări prietene României. În informarea din 6/19 ianuarie 1914 adresată ministrului Afacerilor Străine, Emanoil Porumbaru, plenipotențiarul afirma că guvernul Franței își propunea să asigure pacea și respectarea tratatelor încheiate în urma conflictului balcanic, în acest sens fiind pregătită să ofere și asistență financiară Turciei; fonduri însă condiționate de obținerea de garanții din partea Înaltei Porți că nu va întreprinde acțiuni care să genereze complicații. Lahovari aflase aceste aspecte participând la o masă organizată la Legația Greciei, unde s-a întreținut cu premierul elen, Eleftherios Venizelos, ministrul Serbiei la Paris, Milenko Vesnitch, și ministrul francez Joseph Caillaux, deținătorul portofoliului Finanțelor. Lahovari considera că, dacă Franța reușea să tempereze „excesele șovinismului turc", făcea un mare serviciu țărilor vecine Imperiului Otoman, care erau concentrate pe dezvoltarea economică. Venizelos se declara încântat de discuțiile cu Brătianu din vara anului 1913, din timpul negocierilor de la București, dezvăluindu-i lui Lahovari că urma să se revadă peste câteva zile cu premierul României și cu ministrul Porumbaru. Premierul grec socotea că legăturile cu România se aflau pe un curs ascendent, iar o politică vamală reciproc avantajoasă putea duce la creșterea schimburilor comerciale între cele două țări. În discuția cu Lahovari, Venizelos aducea numai cuvinte de laudă la adresa economiei românești, fiind uimit de dezvoltarea acesteia. Totodată, înaltul oficial elen își exprima admirația pentru „progresele extraordinare" ale agriculturii și industriei românești[14]. Vizita șeful guvernului de la Atena în Franța era parte a unei agende mult mai complexe, ce începuse pentru Venizelos la Roma, și mai includea călătorii la Londra, Berlin, Sankt-Petersburg, Viena și București. Subiectul principal al discuțiilor purtate de premierul elen în toate aceste capitale era rectificarea granițelor Greciei. Venizelos urmărea obținerea recunoașterii, de către Marile Puteri, a controlului grecesc asupra a zeci de insule din Marea Egee. Monedă de schimb în acest troc diplomatic era regiunea Epirului. Atena trebuia să renunțe la pretențiile sale din nordul acestei regiuni, în favoarea Albaniei, iar premierul grec se aștepta la o ușoară rectificare, prin intermediul unui schimb de teritorii, urmată de o evacuare graduală a populației, pentru evitarea anarhiei[15]. În telegrama ce conținea detalii privind vizita lui Venizelos în Franța, Lahovari afirma că șederea îndelungată a prim-ministrului grec a avut mai mult un scop financiar decât politic, foarte probabil, după cum nota diplomatul, pentru contractarea unui împrumut de la Paris, cu aprobarea guvernului francez. „În prezent, băncile sunt asediate de noi cereri de împrumut", sublinia diplomatul, care prezenta cazul ministrului turc de Finanțe, Mehmed Djavid Bey, ce vizitase la rândul său Parisul „în vederea organizării unei operațiuni de amploare". Reocuparea Adrianopolului și interesul manifestat public de Turcia față de anumite insule aparținând Greciei stârneau o stare de neliniște chiar și în Franța; de altfel, Lahovari îl informa pe Emanoil Porumbaru de faptul că Înalta Poartă „cumpără în grabă blindate și se pregătesc deschis pentru a-și asigura superioritatea asupra forțelor navale ale Greciei"[16].

La 15/28 ianuarie 1914, la recepția diplomatică organizată la Quai d'Orsay, Lahovari a discutat aceste aspecte stringente pentru stabilitatea regională și europeană cu Gaston Doumergue, șeful diplomației franceze și lider al Executivului de la Paris în acea perioadă. Prim-ministrul francez considera că situația generală în estul Europei se

[14] AMAE, fond 71-1914, E2, partea a II-a, Madrid – Paris, 1914-1924, vol. 12, Rapoarte politice de la Paris, 1914, f. 234.
[15] *Ibidem*, f. 233.
[16] *Ibidem*, f. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbunătățise vizibil ca urmare a acordului încheiat între Marile Puteri în problema insulelor grecești și în trasarea frontierelor Albaniei. Doumergue era ferm convins că premierul grec Venizelos va respecta deciziile în acest subiect, având în vedere înțelepciunea acestuia și „politica sa prudentă și abilă". Însă Turcia rămânea în continuare un ghimpe pentru politica regională, iar politica sa „șovină" putea duce doar la dezastru, considera premierul francez. În plus, Doumergue, declarându-se prieten al Turciei, i-ar fi sfătuit în această calitate pe Mehmed Djavid Bey, ministrul Finanțelor, și pe Mehmed Rifaat Pașa, ambasadorul turc la Paris, să atragă „atenția Porții asupra situației critice în care se va afla dacă va asculta cu prea multă compasiune sugestiile unei opinii publice eronate și iresponsabile", după cum consemna Lahovari[17]. Doumergue spunea că i s-a părut bizară ideea unui acord bulgaro-turc îndreptat împotriva Serbiei și Greciei. Premierul francez, citat de Lahovari în telegrama transmisă Bucureștiului, afirma:

> Poarta ar trebui să se bucure că, prin recucerirea Adrianopolului și stabilirea unei frontiere bune în Tracia [Turcia – n.n.], a reușit să pună capăt unei serii de dezastre care o adusese aproape de ruină, dar nu trebuie să uite că principalul autor al acestor rele a fost Bulgaria, a cărei prietenie pare acum să o caute nebunește[18].

Din perspectiva liderului francez, Turcia nu trebuia decât să imite exemplele României, Greciei și Serbiei și să depună toate eforturile pentru a-și consolida poziția economică internă, „fără a se lăsa pradă iluziilor periculoase ale unor șovini"[19]. În acest context, Doumergue l-a felicitat pe Lahovari pentru politica externă a statului român de după războaiele balcanice, înaltul oficial francez menționând, între altele, că întreaga Europă se baza cel mai mult pe România pentru menținerea păcii:

> Ceea ce Marile Puteri nu au fost în stare să facă, România a făcut cu o promptitudine și o eleganță pe care am ajuns să le admirăm. Ceea ce ați făcut justifică speranța pe care Europa o are în dumneavoastră pentru viitor și, în acest sens, trebuie să fiți mulțumit să observați laudele unanime care v-au sosit din toate părțile, atât din partea Puterilor Triplei Înțelegeri, cât și din partea celor din Tripla Alianță. Ele vă vor încuraja cu siguranță să continuați în direcțiile pe care le-ați urmat cu atâta plăcere în politica dumneavoastră[20].

Relațiile tot mai cordiale dintre cele două țări erau un bun prilej pentru statul român de a putea accesa noi credite de pe piața bancară franceză la costuri neîmpovărătoare. Ministrul român la Paris, în raportul din 25 ianuarie/7 februarie 1914, menționa că a desfășurat o activitate perseverentă pentru a convinge băncile franceze de importanța acordării de împrumuturi României. Alexandru Em. Lahovari considera ofertele bancherilor francezi ca fiind generoase, iar, în plus, împrumuturile respective nu conțineau condiționări care să fie catalogate drept inadmisibile de autoritățile de resort de la București. Mai mult, plenipotențiarul român afirma că însuși Doumergue i-a oferit asigurări în privința acestor credite: „[...] nu avem niciun obstacol de care să ne temem"[21].

În această perioadă, guvernul de la Paris a acordat înlesniri tuturor românilor care solicitau autorizări pentru a călători în Franța, mai ales că Executivul francez era, la rândul său, mulțumit de modul în care francezii erau primiți și tratați în România.

[17] *Ibidem*, f. 240.
[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem*, f. 241.
[20] *Ibidem*, telegrama lui Lahovari către Doumergue, din 16/29 ianuarie 1914.
[21] *Ibidem*, f. 248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În martie 1914, premierul Gaston Doumergue și-a exprimat față de Alexandru Em. Lahovari „satisfacția sa pentru frumoasa și calda primire pe care România a făcut-o compatrioților săi, domnii Tardieu, Lacour-Gayet”[22]. După cum subliniază istoricul Nicu Pohoață, elita românească a apreciat la superlativ conferințele susținute de reprezentanți de seamă ai vieții politice și culturale franceze, Lacour-Gayet, André Tardieu, Stephan Lauzanne, generalul Pellicier[23].

Peste ani, după retragerea din diplomație, la vârsta senectuții, Lahovari rememora toate aceste episoade care i-au marcat cariera profesională și concluziona:

> [...] sentimentele francezilor față de România și față de politica sa deveneau tot mai încrezătoare și cordiale, înțelegându-se că divergențele dintre interesele noastre și acelea ale Triplei Alianțe căpătau un caracter tot mai accentuat și nu puteau să nu influențeze până la urmă politica viitoare a României[24].

Raymond Poincaré, președintele Republicii franceze, la un dejun unde au luat parte țarul Rusiei, Nicolae al II-lea, și ministrul Afacerilor Străine de la București, Emanoil Porumbaru, i-a împărtășit celui din urmă că, în Franța, România era privită cu multă simpatie, de multă vreme. În plus, Poincaré i-a spus lui Porumbaru că francezii erau „deosebit de mulțumiți de progresele neîncetate realizate de regatul român în toate domeniile”[25].

Întrucât am amintit de prezența țarului Nicolae al II-lea la acea întâlnire, trebuie să menționăm că nu doar relațiile statului român cu Franța cunoșteau un reviriment în acea perioadă. Legăturile României cu Imperiul Rus se ameliorau treptat, ajungând chiar cordiale în timpul celor două războaie balcanice, când Bucureștiul a primit sprijin de la Țarskoe Selo pentru a tranșa diferendul cu Bulgaria în chestiunea Silistrei. Mai mult, relațiile personale ale suveranilor români cu țarul Nicolae al II-lea și familia imperială rusă căpătau în același timp un caracter tot mai intim. Aceste legături tot mai amicale au dus la vizita întreprinsă în data de 1/14 iunie 1914, la Constanța[26], de țarul Rusiei, însoțit de familie[27]. S-a vorbit inclusiv de o posibilă alianță matrimonială între cele două state, printr-o logodnă a principelui Carol cu una dintre fiicele țarului. Ministrul de Externe Sazonov, care a însoțit delegația imperială, s-a întreținut cu Ion I. C. Brătianu, care i-a pregătit distinsului său oaspete un traseu ce includea și Predealul. Sazonov a ajuns până la granița României cu Austro-Ungaria, iar ca gest de frondă la adresa monarhiei bicefale a intrat ilegal câțiva kilometri pe teritoriul Transilvaniei[28]. Vizita familiei imperiale ruse în România a produs o „excelentă impresie în Franța”, nota Lahovari, peste ani, într-un articol dedicat politicii externe a României din perioada regelui Carol I[29].

---

[22] A vedea Mircea N. Popa, *Contribuții privind relațiile româno-franceze în anul 1914...*, p. 67.

[23] Nicu Pohoață, *România și Tripla Înțelegere*, București, Editura Pro Universitaria, 2020, p. 454.

[24] Alexandru Em. Lahovari, *Regele Carol și politica externă*, în *RFR*, nr. 5, 1 mai 1939, p. 287.

[25] ANIC, fond Diamandi, D. 27, f. 25, *apud* Hadrian G. Gorun, *op. cit.*, p. 28.

[26] Pentru mai multe detalii despre cum a fost receptată vizita țarului Nicolae al II-lea în cercurile politice din Anglia, a se vedea *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, vol. XI, editat de G. P. Gooch, D. Litt și Harold Temperley, Londra, Stationery Office, 1926, p. 2-3, doc. nr. 2.

[27] Alexandru Em. Lahovari, *Regele Carol...*, p. 286-287.

[28] Margaret MacMillan, *Războiul care a pus capăt păcii. Drumul spre 1914*, traducere din engleză de Smaranda Câmpeanu, București, Editura Trei, 2015, p. 522.

[29] AMAE, fond 71-1914, E2, partea a II-a, Madrid – Paris, 1914-1924, vol. 12, Rapoarte politice de la Paris, 1914, raport nr. 1077.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După momentul vizitei istorice de la Constanța a țarului Nicolae al II-lea, Lahovari informa Bucureștiul, printr-un raport întocmit la 11/24 iunie 1914, de faptul că

> [...] la Ministerul Afacerilor Străine nu este mai mică satisfacția pentru acest rezultat, la care politica Franței și reprezentanții săi la St. Petersburg și București au contribuit într-un mod atât de fericit. Franța are un rol important de jucat față de România, furnizându-i acesteia garanția bunelor dispoziții ale Rusiei față de ea și contribuind la dispariția a tot ceea ce în trecut provocase la noi juste susceptibilități sau nemulțumiri legitime[30].

Așa cum notează istoricul Ioan Scurtu, întâlnirea dintre Carol I și țarul Nicolae al II-lea la Constanța semnifica „o orientare în politica externă care nu era în spiritul tratatului din 1883”[31]. În context regional, cercetătorul Oliver Jens Schmitt catalogheză drept „șocantă” schimbarea în politica externă a României din 1914, adică apropierea de Imperiul Rus[32].

De la Paris, la data de 11/24 iunie 1914, Alexandru Em. Lahovari îl informa pe ministrul de Externe Emanoil Porumbaru că vizita țarului în România a făcut o „excelentă impresie” printre factorii de decizie din diplomația franceză și în presă. Lahovari scria că, după războaiele balcanice, Franța realiza că are un rol important de jucat în raport cu România; îi putea oferi inclusiv garanții pentru a înlătura îngrijorările părții române în privința relatărilor dintre București și Sankt-Petersburg. Plenipotențiarul român a profitat inclusiv de vizita la Paris a lui Maurice Paléologue, ambasadorul Franței în Rusia, aflat în concediu, pentru a dezbate implicațiile vizitei țarului la Constanța. Paléologue susținea că atât el, cât și Delcassé au semnalat neîncetat împăratului Nicolae al II-lea și ministrului de Externe al Rusiei necesitatea de a iniția, în privința României, o politică bazată pe solidaritatea intereselor, mai ales în zona Mării Negre. Lahovari a avut discuții pe această temă și cu Pierre de Margerie, șeful de cabinet al ministrului de Externe și director al Afacerilor Politice la Quai d'Orsay, de la care diplomatul român afla că Sazonov „a fost încântat de tot ce a văzut și a auzit în România”:

> Impresiile pe care le-a obținut în urma vizitei sale la noi au fost excelente din toate punctele de vedere. Ministrul rus de externe, a adăugat el [de Margerie – n.n.], a avut impresia că politica României este acum liberă. Este tot ceea ce își puteau dori Rusia și Franța, este ceea ce va permite României să fie, după propria noastră recunoaștere și consimțământ, adevăratul arbitru în Est[33].

În primele luni ale anului 1914, în marile capitale europene circulau zvonuri despre o posibilă încercare de revizuire a Tratatului de la București, intrigi puse mai ales pe seama guvernului de la Viena. În această privință, Consiliul de Miniștri de la București a fost informat de Lahovari că atitudinea Franței „va fi aceeași ca în vara trecută”[34]. Mai exact, factorii decizionali de la Paris respingeau ideea de revizuire a tratatului, spre satisfacția guvernului României, care dorea respectarea acestuia în condițiile în care armata țării nu era deloc pregătită, în caz de nevoie[35].

---

[30] *Ibidem.*

[31] Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. I, *Carol I*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 218.

[32] Oliver Jens Schmitt, *Balcanii în secolul XX: o istorie postimperială*, traducere din germană de Irina Manea și Andrei Pogăciaș, București, Editura Humanitas, 2021, p. 49.

[33] AMAE, fond 71-1914, E2, partea a II-a, Madrid – Paris, 1914-1924, vol. 12, Rapoarte politice de la Paris, 1914, f. 283.

[34] *Ibidem*, raport nr. 425; ANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 28/1914, f. 1.

[35] ANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 8/1915, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ajunul izbucnirii Marelui Război, politica externă a României, care începea să se abată de la tradiționala sa orientare pro-germană, se afla la răspântie de drumuri. La București și în marile capitale europene, prin reprezentanții diplomatici ai statului român, se încerca realizarea unei concordanțe între interesele, aspirațiile țării și soluțiile diplomatice oferite de realitatea internațională rezultată în urma crizei balcanice. Evenimentele petrecute în intervalul 1914-1916 au înlesnit și accelerat acest proces de reorientare a politicii externe românești. În martie 1914, în urma cererii Ministerului de Război, care parcă intuia evenimentul tulburător ce avea să afecteze lumea în următorii ani, Lahovari primea instrucțiunile pentru pregătirea mobilizării pentru perioada 1914-1915; instrucțiuni „cari trebuesc avute în vedere de către acel oficiu ori decăte ori împrejurările o vor cere", după cum se menționa în cerere[36]. Instrucțiunile veneau însoțite și de un formular de comunicare către rezerviștii mobilizați, document ce trebuia completat cu dispozițiile cuprinse în *Regulamentul asupra îndatoririlor autorităților civile în caz de mobilizare*. Acest document era o publicație confidențială ce trebuia returnată Marelui Stat Major, atunci când urma să fie înlocuit cu alt regulament. Conform instrucțiunilor Marelui Stat Major, fiecare legație și consulat trebuia să cunoască „în mod precis" locuințele persoanelor care domiciliau în străinătate și „cari fac parte din vreun element al armatei"[37]. La decretarea mobilizării, legațiile și consulatele erau obligate să facă cunoscut, prin orice mijloc considerau de cuviință, ordinul de mobilizare și să înlesnească întoarcerea cetățenilor români în țară. De asemenea, personalul responsabil din cadrul legațiilor și consulatelor trebuia să cunoască „în mod exact numărul celor lipsiți de mijloace", pentru a pune la dispoziție fondurile necesare în vederea asigurării transportului acestora către România[38]. Conform documentelor din Fondul Paris de la Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, în momentul decretării mobilizării, numărul solicitărilor depuse pentru întoarcerea în țară a cetățenilor vizați de ordinul de mobilizare ar fi presupus costuri ce depășeau cu mult fondurile de care Legația română de la Paris dispunea. În același timp, pentru funcționarii care ar fi fost scutiți de mobilizare, Ministerul de Externa urma să întocmească „certificatele M.d.D.1", ce aveau să fie transmise cercurilor de recrutare, pentru vizare, cel mai târziu în luna aprilie[39].

Primele zile ale Marelui Război

Matila Ghyka, ofițer de marină și diplomat român, prezintă în următoarele cuvinte imaginea Parisului înainte de izbucnirea războiului:

> Oamenii din generația mea își pot aminti atmosfera extraordinară de bucurie, de cheltuieli nebunești, euforie amețitoare ce domnea în această neobișnuită lună iunie [1914 – n.n.] la Paris. A fost ultima lună de plăcere pură de care s-a bucurat Europa, scutită de tragediile și spaimele ce aveau să domine anii ce ne despart. Totuși, excesul de plăceri și de nepăsare dădea o impresie ciudată de ireal. Mi-amintesc că, la sfârșitul unei petreceri încântătoare într-un restaurant la Paris cu mai mulți amici, unul din ei a exclamat profetic: „Asta nu poate dura!" Într-adevăr, la 28 iunie, după ce m-am întors la Londra, s-a aflat de asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand și a soției sale, pe urmă a venit ultimatumul dat Serbiei, intrarea trupelor germane în Belgia, revirimentul brusc al opiniei publice și al

[36] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 745, f. 1.
[37] *Ibidem*, f. 2.
[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernului englez, discursul lui Edward Gray și declarația de război a Marii Britanii făcută Germaniei[40].

În scrierile sale, diplomatul Alexandru Em. Lahovari acordă o atenție deosebită momentului în care afla de asasinatul de la Sarajevo, moment care, prin consecințele sale tragice, ajungea să fie supranumit și „împușcătura care s-a auzit în toată lumea". Ministrul român se afla la Hipodromul Longchamp, în ziua Grand Prix-ului din 28 iunie 1914, în tribuna Președintelui Republicii franceze, alături de reprezentanți ai celorlalte țări acreditate la Paris, membri ai guvernului și personalități civile și militare ale Franței. Potrivit relatării lui Lahovari, publicul aștepta începerea concursului hipic când le-a atras atenția sosirea în grabă a unui vechil de la Președinție, care îl căuta pe Poincaré ca să-i înmâneze o telegramă. Lahovari relatează că, după ce președintele Franței a luat la cunoștință de conținutul acesteia, Poincaré s-a apropiat de un grup

> [...] între care mă aflam și eu, alături de contele Szécsen[41], ambasadorul Austro-Ungariei, căruia i-a înmânat telegrama. Aceasta conținea vestea asasinatului arhiducelui François-Ferdinand, la Sarajevo. Atitudinea ambasadorului austro-ungar a părut stranie: fața sa nu și-a schimbat expresia și s-a limitat la a primi condoleanțe din partea anturajului său. Lumea se aștepta la o reacție de tulburare, specifică unui astfel de moment[42].

Toți cei din jurul ambasadorului au simțit emoția pricinuită de vestea primită, mai puternic decât însuși Szécsen. Lahovari, care cunoștea de mult timp profunda antipatie a ministrului austro-ungar pentru arhiducele Franz Ferdinand, nu fost surprins de impasibilitatea lui Szécsen[43]. Șeful misiunii românești la Paris legase o relație de prietenie cu ambasadorul austro-ungar în jurul anului 1887, mai exact în urma perioadei petrecute de Szécsen la București, în calitate de secretar, apoi de consilier al Legației Austro-Ungariei. În acea perioadă, Lahovari l-a întâlnit deseori, „fie în cabinetul meu de secretar din cadrul Ministerului Afacerilor Străine, fie în timpul weekend-urilor când venea să-și petreacă timpul cu noi pe timpul sezonului de vânătoare. Relațiile noastre au fost reluate, după sosirea sa la Paris", nota diplomatul român[44]. După postul de la București, Szécsen a fost consilier la Petersburg și Berlin, pe urmă la Roma, în calitate de ambasador al Austro-Ungariei la Vatican.

---

[40] Matila Ghyka, *Curcubeie*, prefață de Patrick Leigh Fermot, traducere de Georgeta Filitti, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 267.

[41] Contele Nikolaus (Anton) Szécsen von Temerin (26 noiembrie 1857 – 18 mai 1926) a fost un diplomat austro-ungar. Descendent al unei familii nobile, a fost numit în 1895 șef de secție secundară la Ministerul de Externe din Viena, fiind promovat în funcția de prim-șef al secției în ianuarie 1900. La insistența contelui Tisza și în ciuda experienței sale relativ limitate, el a fost numit ambasador al Austro-Ungariei la Sfântul Scaun în noiembrie 1901, o funcție importată având în vedere legăturile strânse dintre Casa de Habsburg și Papalitate. În 1906 a refuzat să îi succeadă în funcție lui Aehrenthal în Sankt-Petersburg din cauza cheltuielilor pe care le presupunea postul. În 1911 este numit ca ambasador la Paris. Pentru mai multe detalii, a se vedea William D. Godsey, *Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, Editura Purdue University Press, 1999, p. 64.

[42] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 131. Atât la Viena, cât și la Budapesta, vestea atentatului de la Sarajevo a fost primită cu sentimente împărțite. Franz Joseph nu avea prea multă simpatie față de nepotul său, ca urmare a căsătoriei acestuia. De asemenea, oamenii obișnuiți au respirat ușurați la aflarea veștii, întrucât arhiducele era cunoscut ca fiind un adept al unei politici agresive în Europa. Pentru mai multe detalii, a se vedea Constantin Nuțu, *România în anii neutralității (1914-1916)*, București, Editura Științifică, 1972, p. 92.

[43] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 131.

[44] *Ibidem*, f. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timpul discuțiilor despre evenimentul deosebit de grav ce avusese loc la Sarajevo, Lahovari și-ar fi exprimat, față de Poincaré, temerile sale; atentatul avea să servească Austro-Ungariei drept pretext pentru a declanșa război, având în vedere permanentele tensiuni din cercurile politice și din presa de la Viena cu privire la Serbia[45]. Colegii lui Lahovari nu-i împărtășeau angoasele, iar Poincaré a părut frapat de pesimismul observațiilor plenipotențiarului român[46]; fapt subliniat și în volumul de amintiri al președintelui de atunci al Franței, unde acesta menționa că „Lahovari era foarte sobru. Se îndoia că această crimă nu va furniza un pretext Austro-Ungariei pentru declanșarea războiului”[47].

Aceeași îngrijorare exista și în țară, unde regele Carol I și clasa politică se temeau de un eventual război din cauza poziției geografice a țării[48], Bucureștiul considerând că ar fi putut fi puse în pericol achizițiile teritoriale obținute în urma celui de-al doilea război balcanic[49]. Întocmai ca la Paris, factorii de decizie de la București au aflat de asasinatul de la Sarajevo tot la hipodrom, la cursele de cai, după cum rememora Charles J. Vopicka, ministrul de atunci al Statelor Unite ale Americii în România, Bulgaria și Serbia:

> Întorcându-mă la București pe 28 iunie, am luat parte la cursele care au loc în fiecare duminică, pe toată perioada verii. Toți membrii familiei regale se aflau acolo; în acea după-amiază regele a primit o telegramă prin care era anunțat de moartea arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo, în Bosnia. Vestea a fost primită cu o adâncă îngrijorare, iar regele, împreună cu toți diplomații au părăsit imediat cursele. La plecare, regele Carol a declarat că asasinatul va duce la declanșarea unui război mondial[50].

În lucrarea *Originile războiului*, Take Ionescu menționa că asasinatul de la Sarajevo a fost, „pentru răsboincii de la Viena, un dar ceresc. Puseseră mâna pe el cu o bucurie macabră”[51]. Pe de altă parte, A. D. Xenopol afirma că asasinarea arhiducelui Ferdinand a fost un pretext pentru ca Austro-Ungaria să „reînnoiască contra Sârbiei toate învinuirile vechi aduse acestui stat”[52], istoricul considerând, de asemenea, că „prilejul cu care a izbucnit silnicia făcută Sârbiei de Austro-Ungaria pare tot o uneltire ungurească”[53].

În perioada cuprinsă între atentat și ultimatumul transmis Serbiei, cabinetul de la Viena dădea public impresia că adoptase o atitudine destul de moderată după asasinarea lui Franz-Ferdinand. „Nimic nu indica însă că acest eveniment avea să fie folosit ca

[45] În ziarul „Lupta” din 17 ianuarie 1923, în articolul intitulat *Un vechiu diplomat: Al. Lahovary*, autorul prezintă cititorului câteva informații despre acesta, menționând că Primul Război Mondial l-a prins la Paris. De asemenea, în același articol era amintit faptul că Raymond Poincaré, cu prilejul publicării documentelor asupra războiului, „notează că acela care, la Longchamps, i-a spus că vede în acest atentat începutul războiului european a fost ministrul României: Alexandru Lahovary”.

[46] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 132.

[47] Raymond Poincaré, *Au service de la France: L'union Sacrée*, vol. 4, Paris, Les Petits-Fils de Plon et Nourrit, 1927, p. 174.

[48] Keith Hitchins, *România (1866-1947)*, ediția a IV-a, traducere de George G. Potra, București, Editura Humanitas, 2013, p. 293.

[49] Stevan K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor (1804-1945)*, traducere de Andreea Doica, prefață de Lucian Leuștean, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 200.

[50] Charles J. Vopicka, *Secretele Balcanilor. Șapte ani din viața unui diplomat în centrul furtunos al Europei*, cuvânt-înainte de Charles J. Vopicka, traducere, note și postfață de Andrei Alexandru Căpușan, Iași, Institutul European, 2012, p. 35.

[51] Take Ionescu, *Originile războiului: depoziția unui martor*, București, Atelierele grafice Socec & Co, 1915, p. 26.

[52] A. D. Xenopol, *Românii și Austro-Ungaria*, Iași, Editura H. Goldner, 1914, p. 134.

[53] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pretext pentru o acțiune politică împotriva Serbiei", consemna publicistul austriac Stefan Zweig[54]. De fapt, Austria și-a ascuns foarte bine intențiile, iar partenerul său din alianță, Germania, nu a fost suspectat că ar fi știut de planurile monarhiei austro-ungare, considera Lahovari[55]. De-a lungul zilelor critice care au precedat declarația de război a monarhiei bicefale contra Serbiei, Lahovari l-a informat pe Brătianu, în mod constant, despre evenimentele ce se desfășurau în culisele diplomației și despre îngrijorarea care cuprinsese cercurile politice din Franța cu privire la posibilitatea ca România să intre în război alături de Austro-Ungaria și Germania, de care statul român era legat prin tratatul de alianță. În această perioadă, în ceea ce privește politica externă, România juca „rolul preferat [...] de mireasă curtată și, mai ales, de mare putere", scria atașatul militar imperial-regal de la București feldmareșalului Conrad von Hötzendorf, la 6 iulie[56].

Diplomatul român la Paris rememora, la mult timp după aceste frământări profesionale din vara anului 1914, că

> [...] eu personal am respirat ușurat în momentul aflării deciziei guvernului italian de a rămâne neutri. Aveam o relație apropiată cu Tittoni[57] [ambasadorul Italiei în Franța – n.n.], care la fel ca mulți alți diplomați, se afla în vacanță de la mijlocul lui iulie, întrucât nimeni nu credea în iminența unui război[58].

Într-un articol publicat după finalul Primului Război Mondial, în ziarul „Le Matin"[59], intitulat *M. Lahovary confirme les explications de M. Raymond Poincaré*, diplomatul român relata jurnaliștilor francezi aspecte inedite, din sfera diplomației, din ziua în care s-a petrecut atentatul de la Sarajevo, dar și despre săptămânile care au urmat evenimentului, până la trimiterea ultimatumului Serbiei de către Austro-Ungaria. Lahovari menționa că, „pe la jumătatea lunii iulie, situația părea să se fi clarificat și nu mai era nimic care să prevadă catastrofa care avea să se dezlănțuie asupra Europei". Ca atare, diplomații se pregăteau de perioada concediului. Ministrul italian Tittoni se afla la acel moment în croazieră în Norvegia, la Capul Nord, iar Aleksandr Isvolski, ambasadorul Rusiei la Paris, era și el absent. Szécsen era singur la Paris, în timp ce familia sa plecase spre Budapesta.

Diplomatul român se întâlnea zilnic cu contele Szécsen și cu ministrul Serbiei, Milenko Vesnić[60], „în jurul unei mese de bridge la Uniune" și reluau uneori jocul la Vesnić, după cină[61]. Întrucât aproape toți colegii lui Lahovari din corpul diplomatic acreditat în Franța erau plecați din Paris, nici ministrul plenipotențiar român nu și-a

---

[54] Stefan Zweig, *Lumea de ieri. Amintirile unui european*, traducere din germană de Ion Nastasia, București, Editura Humanitas, 2012, p. 235.

[55] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 145.

[56] Raportul atașatului militar imperial-regal de la București [către feldmareșalul Conrad von Hötzendorf], București, 6 iulie 1914, [„Șansele cooperării militare cu România se diminuează",] în vol. *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii documentare*, vol. 1 (1914-1916), coord. Dumitru Preda, Maria Georgescu, Ștefan Pâslaru, Marin C. Stănescu, București, Editura Militară, 1996, p. 80.

[57] Tomasso Tittoni (18 noiembrie 1855 – 7 februarie 1931), diplomat italian.

[58] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 145.

[59] „Le Matin", 4 februarie 1921, p. 1.

[60] Milenko Radomar Vesnić (13 februarie 1863 – 15 mai 1912) a fost un politician și diplomat sârb. În 1904 era numit ministru plenipotențiar la Paris, funcție pe care a ocupat-o aproape 17 ani. A devenit prim-ministru al Regatului Iugoslaviei în 1920, în timpul mandatului său semnându-se Tratatul de la Rapallo. A scris numeroase studii referitoare la dreptul internațional și la poziția Bosniei și Herțegovinei în sistemul internațional după ocupația austro-ungară din 1878.

[61] „Le Matin", 4 februarie 1921, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amânat cererea obișnuită de concediu pentru două luni, pe care intenționa să și-l petreacă în România, după cele trei săptămâni din Karlsbad[62]. Lahovari rememorează că a plecat din Paris duminică seara, în 22 iulie 1914, pentru a se întâlni cu două dintre fiicele sale, Bébé și Tatiana, care îl așteptau în apropiere de München, la Garmisch-Patternkirchen[63].

În dimineața imediat următoare, în gară la München, două ediții speciale ale ziarelor anunțau că baronul Giesl[64], ministrul Austro-Ungariei la Belgrad, a pus la dispoziția guvernului sârb un ultimatum. În consecință, alarmat de tensionarea situației, Lahovari s-a întors de îndată la Paris, unde se întâlnea chiar și de două ori pe zi cu ambasadorul austro-ungar, după cum se confesa după război diplomatul jurnaliștilor francezi[65]. De siguranța fiicelor sale s-a ocupat Sabina Cantacuzino[66], care se găsea la München în momentul în care diplomatul a decis să se întoarcă la Paris, aceasta aducându-i fetele la București[67]. Cine și-ar fi imaginat că, la un an de la acea dată, Lahovari urma să treacă printr-un moment cumplit al vieții: pierderea fiicei sale, Bébé. Constantin Argetoianu tratează amplu în însemnările sale memorialistice tragicul episod. Astfel, soția plenipotențiarului român, Ana Lahovari, se instalase cu cele patru fete ale sale în vara anului 1915 la Poiana Țapului, acolo unde s-a și întâmplat totul. Petrecuseră cu toții, împreună, ziua de 22 iulie. Au glumit toată după-amiaza, întinși pe iarba verde, iar seara pe asfințite, fetele lui Lahovari l-au însoțit pe Argetoianu pe jos până la Sinaia, de unde acesta a luat trenul, pentru a fi prezent a doua zi dimineața la București. Argetoianu nota:

> Îmi aduc aminte că am făcut aproape tot drumul la braț cu Bébé, și că era voioasă și mai îndrăgostită de viață ca oricând. Cum trebuia să vie mumă-sa a doua zi la București, le-am poftit pe amândouă la dejun la Enescu. A doua zi, joi, 23 iulie, pe când îmi așteptam musafirele la restaurantul Enescu, am fost chemat la telefon, din Poiana Țapului, de către prietena mea Valentina Lahovari, care m-a anunțat că Bébé, fetița noastră, își pusese capăt zilelor cu un glonț de revolver. Ce a împins această tânără fată, frumoasă ca o floare și înzestrată cu toate ca să fie fericită, în brațele morții? Nu s-a știut niciodată, căci a luat cu dânsa secretul în sufletului ei... Lahovăreștii nu s-au mai ridicat niciodată după această lovitură[68].

[62] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 135. Karlsbad este vechiul nume al celebrei stațiuni balneare Karlovy Vary din Cehia. A fost numele oficial până în anul 1945, când germanii sudeți au fost expatriați din Cehia. Denumirea Karlsbad provine din germană și semnifică *Băile lui Carol*, referindu-se la împăratul romano-german Carol al IV-lea, împărat care a domnit între 1355 și 1378, având cetatea de scaun la Praga.

[63] Garmisch-Partenkirchen este o comună-târg din districtul cu același nume din landul german Bavaria, unde au avut loc Jocurile Olimpice de iarnă din 1936.

[64] Wladimir Rudolf Karl Freiherr Giesl von Gieslingen (18 februarie 1860 – 20 aprilie 1936) a fost general și diplomat austro-ungar. A făcut studiile la Academia Militară Terezіană, iar în urma absolvirii în 1879 a ieșit cu gradul de locotenent. A frecventat Colegiul de Război, pe care l-a terminat în 1884. La 13 noiembrie 1913 a fost numit ministru austro-ungar la Belgrad, părăsind Serbia după prezentarea ultimatumului.

[65] „Le Matin", 4 februarie 1921, p. 1.

[66] Sabina Cantacuzino rememorează și ea episodul în lucrarea sa: „[...] aflând că cele două fete ale Anei Lahovary erau la Partenkirchen în așteptarea fratelui lor Nicolae, ca să vie cu el la Leurdeni, le telefonai ca să se sosească imediat la hotelul nostru ca să le iau cu noi și cerui telegrafic bani tatălui lor la Paris. A doua zi avusei banii în ultimul moment, căci ghișeul băncii se închisese după mine, mobilizarea se declarase în Franța". Detalii, în Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu: 1914-1919*, ediția a III-a, revăzută, București, Editura Humanitas, 2014, p. 14.

[67] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 136.

[68] Constantin Argetoianu, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I-II (1871-1916), ediția a II-a revăzută și întregită de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2008, p. 397.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum am menționat deja, la 23 iulie, la miezul nopții, Austro-Ungaria transmitea un ultimatum dur Serbiei, prin care solicita ca, în termen de 48 de ore, să permită participarea unui înalt funcționar austriac la ancheta sârbă asupra atentatului. De asemenea, Dubla Monarhie cerea, prin aceeași notă, desființarea întregii structuri de propagandă pan-sârbească și pedepsirea tuturor funcționarilor și ofițerilor a căror participare la atentat urma a fi dovedită de anchetă[69]. Austriecii s-au folosit și de o stratagemă pentru a câștiga cât mai mult timp, de a lăsa Serbia fără alternative la acest demers: au așteptat ca președintele și premierul Franței să își încheie vizita la Sankt-Petersburg, pentru ca vaporul lor să se deplaseze cât mai în largul mării; împiedicau astfel comunicarea imediată între Franța și Imperiul Rus care ar fi dus la adoptarea de către cele două țări a unei poziții comune față de demersul austro-ungar[70]. „Violența ultimatumului i-a uluit pe diplomații europeni", conchide istoricul englez Miranda Carter[71].

Drept răspuns la situația tot mai tensionată pe plan european, Sir Edward Grey, ministrul britanic al Afacerilor Străine, propunea o conferință, în 26 iulie 1914, la care ar fi trebuit să ia parte Anglia, Franța, Germania și Italia, pentru găsirea unui acord pașnic la acest diferend. Însuși Grey caracteriza ultimatumul austro-ungar drept „cel mai formidabil document pe care l-a văzut vreodată adresat de un stat altui stat independent"[72]. Germania însă a refuzat propunerea, amintindu-și de experiența de la Algeciras și fiind convinsă că Anglia, Franța și Italia doreau să formeze un bloc care să blocheze Reichul[73].

Aflând de ultimatum, ambasadorul italian a revenit la Paris. Lahovari s-a întâlnit cu Tittoni, care i-a relatat împrejurările în care a aflat vestea și cum s-a grăbit să telegrafieze marchizului San Giuliano[74], ministrul Afacerilor Străine de la Roma, pentru a-i aduce la cunoștință faptul că actul spontan al cabinetului de la Viena a făcut ca pactul ce lega Italia de Tripla Alianță să rămână fără obiect. Prin somația sa, Austro-Ungaria încălca scopul pentru care fusese încheiat acest tratat. Tittoni a crezut că este de datoria lui să ofere sfaturi guvernului său înainte de a fi prea târziu. Această situație a determinat Italia să adopte poziția de neutralitate din 21 iulie 1914 până la 24 mai 1915[75].

De la Paris, Lahovari a informat permanent Bucureștiul despre starea de spirit și gândirea la rece cu care Franța analiza posibilele consecințe ale ultimatumului. De-a lungul celor zece zile scurse de la emiterea acelei note a Vienei și până la mobilizarea armatei franceze, plenipotențiarul român a căutat să afle de la Quai d'Orsay, la fel ca și colegii săi, informații despre evoluția crizei europene care, din păcate, nu lăsa prea multe speranțe pentru o încheiere fără război. În opinia sa, „diplomația nu a fost niciodată mai neîndemânatică ca în acele zile, când au existat oportunități pentru a îndepărta dezastrul care amenința Europa"[76].

---

[69] Dinu C. Arion, *Curs de istorie diplomatică (1713-1914), predat la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale, secția consulară, anul II*, București, Tipografia „Lupta", 1930, p. 337.

[70] Miranda Carter, *Trei veri, trei imperii și drumul către Primul Război Mondial*, traducere de Mihaela Negrilă, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 282.

[71] *Ibidem.*

[72] Constantin Nuțu, *op. cit.*, p. 92.

[73] Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 339.

[74] Antonino Paternò Castello, Marchese di San Giuliano (10 decembrie 1852 – 16 octombrie 1914) a fost om politic italian. Între 1905-1906 și 1910-1914 a fost ministru al Afacerilor Externe al Regatului Italiei. A dus o politică de prietenie îndreptată către Franța, dar a fost și un susținător al Triplei Alianțe, în vederea finalizării unității teritoriale a Italiei (din păcate, negocierile diplomatice cu Tripla Alianță au dus la eșec și la încheierea Acordului de la Londra din 26 aprilie 1915, urmat de intrarea în Primul Război Mondial a Italiei). A fost ambasador la Londra (1906-1909) și la Paris (1909-1910).

[75] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 146.

[76] *Ibidem*, f. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între timp, potrivit relatării ulterioare a lui Lahovari către gazetarii francezi, de după război, familia ambasadorului Szécsen părăsise deja Parisul, iar diplomatul Dublei Monarhii intenționa să i se alăture în Ungaria, în ultimele zile ale lunii iulie. În același articol, Lahovari afirma că ambasadorul Austro-Ungariei,

> [...] rămas singur la Paris, a venit la cină la Uniune, unde nu am omis să-l întreb, în fiecare zi, despre fazele conflictului austro-sârb și l-am întrebat neliniștit, constant, dacă nu s-ar putea găsi o cale care să împiedice furtuna ce urma să izbucnească. Dacă, de exemplu, Austria nu ar dori să permită unei alte puteri apropiate să medieze problema pentru a evita dezastrul[77].

Ministrul român l-a abordat pe Szécsen în chestiunea satisfacțiilor suplimentare pe care le-ar mai fi putut obține Austro-Ungaria, peste cele deja adjudecate până la acel moment. Plenipotențiarul român îi împărtășea temerile sale cu privire la izbucnirea unui conflict armat în care aproape toată Europa avea să fie implicată din cauza alianțelor deja existente[78]. În fiecare zi, diplomatul român primea același răspuns de la Szécsen, „care cu siguranță i-a fost dictat de la Viena: afacerea sârbă ne privește doar pe noi și numai pe noi, nu permitem niciunei țări să fie avocatul Serbiei", după cum considera Lahovari[79].

Această atitudine nu a fost negată în următoarele zile, timp în care ministrul român la Paris s-a mai întâlnit cu ambasadorul austro-ungar. Cu ocazia acestor întrevederi, când Lahovari aborda din nou acest subiect, diplomatul român nu a fost surprins de faptul că Szécsen spera ca Marile Puteri aflate în relații cordiale cu Serbia să o determine să accepte toate clauzele ultimatumului pentru a evita războiul. Schimbarea de atitudine i-a dovedit lui Lahovari că „Viena a realizat pe ultima sută de metri catastrofa pe care politica sa se pregătea să o dezlănțuie în Europa"[80]. După această conversație, ministrul român pleca imediat la ministrul Elveției, Charles Lardy, pe care Lahovari îl cataloga drept unul dintre cei mai experimentați diplomați și avocați din Europa, aflat de mai bine de douăzeci de ani la Paris[81]. La ora zece noaptea, Lahovari s-a întâlnit cu diplomatul elvețian și i-a relatat întrevederea cu ambasadorul austro-ungar Szécsen. Plenipotențiarul român l-a întrebat pe ministrul elvețian dacă privește această chestiune în același mod de abordare: „[...] că trebuie să mă duc la ministrul Serbiei, Vesnić, pentru a-i semnala reacția lui Szécsen pe care nu pot să mi-o explic decât printr-o schimbare în gândirea Vienei"[82]. Charles Lardy i-a cerut permisiunea diplomatului român de a se consulta, în prealabil, cu președintele Confederației Elvețiene, cu care, după 28 iunie 1914, obișnuia să discute în fiecare seară la telefon. Dar fără să mai aștepte răspunsul președintelui său, ministrul elvețian l-a încurajat pe Lahovari, sfătuindu-l să îl înștiințeze pe ministrul Serbiei de conversația avută cu contele Szécsen[83].

Lahovari s-a întâlnit cu diplomatul sârb, relatându-i toată discuția cu ambasadorul Austro-Ungariei și sugerându-i să sfătuiască guvernul de la Belgrad „să facă un ultim sacrificiu pentru menținerea păcii europene" și să ofere satisfacția cerută de Monarhia

[77] „Le Matin", 4 februarie 1921, p. 1.
[78] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 135-136.
[79] „Le Matin", 4 februarie 1921, p. 1.
[80] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 136.
[81] „Le Matin", 4 februarie 1921, p. 1.
[82] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 137.
[83] „Le Matin", 4 februarie 1921, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dualistă[84]. Ministrul român înțelegea foarte bine cât de dureroasă era o capitulare a Serbiei în fața puternicului său vecin. După Marele Război, în articolul din „Le Matin", Lahovari afirma că „dacă mai exista o cale de a îndepărta dezastrul care urma să cadă peste Europa, acceptarea ultimatumului de către Serbia ar fi fost calea de a-l evita"[85].

Ascultând rugămintea lui Lahovari, Vesnić l-a acompaniat la Quai d'Orsay, unde au fost primiți de către Henri Berthelot. Cei doi diplomați au dorit să afle dacă Ambasada Franței de la Viena a putut constata la Ballplatz schimbarea de atitudine pe care Lahovari a sesizat-o în discuția cu Szécsen. Reprezentantul României l-a sfătuit pe Berthelot să telegrafieze pentru a afla dacă dispozițiile guvernului austro-ungar lăsau ceva speranțe păcii. Se mai nădăjduia în existența unui răgaz, timp necesar pentru a sfătui Belgradul să accepte un ultim sacrificiu ca să evite ororile unui război general în Europa. Dar directorul politic de la Quai d'Orsay s-a arătat foarte sceptic, răspunzându-le că „este, din păcate prea târziu, războiul este deja inevitabil"[86]. Ca atare, demersul lui Lahovari a rămas, din păcate, fără rezultat[87]. A doua zi dimineața, la 1 august 1914, când Lahovari s-a deplasat la minister pentru a afla noutăți despre acest subiect, diplomatul român a luat la cunoștință de declarația de război a Germaniei împotriva Rusiei; reprezentantul României la Paris o considera

> [...] un fapt brutal care a rupt firul de care pacea Europei era încă legată și care a pus capăt eforturilor febrile și constante pe care majoritatea marilor puteri le-au exercitat pentru a împiedica degenerarea conflictului austro-sârb într-un mare război unde aproape toată Europa urma să fie atrasă fatal[88].

După cum notează Miranda Carter, în acele vremuri, „valorile armatei germane se infiltraseră atât de adânc în guvernare, încât diplomația ajunsese să pară aproape o modalitate lașă de tranșare a problemelor internaționale"[89].

Lahovari considera că starea de spirit din cercurile oficiale austro-ungare era așa cum îi dăduse de înțeles Szécsen, fapt dovedit de temerea care se instalase la Viena, din cauza consecințelor nefaste pe care un război european le-ar fi putut avea asupra monarhiei[90].

Și reprezentantul Angliei la Paris era foarte îngrijorat de situația tensionată creată după atentatul de la Sarajevo. Lahovari își amintește că Sir Francis Bertie era foarte neliniștit în ultimele zile ale lunii iulie 1914, după ultimatumul adresat Serbiei de Austro-Ungaria și că acesta nu-și ascundea teama de izbucnirea unui război în care Marile Puteri să fie implicate direct. Previziunile sale în ceea ce privea atitudinea guvernului britanic erau pesimiste. Sir Francis Bertie era conștient de reticența opiniei publice din Regatul Unit față de oricare angajament preventiv din partea guvernului său și nu îi ascundea aceste îngrijorări lui Lahovari. De asemenea, liderii politici de la Paris erau

[84] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 137.
[85] *Ibidem.*
[86] *Ibidem.*
[87] Și activitatea diplomatică europeană a încercat să ducă o politică de amânare a conflictului care se pregătea. Londra a încercat o mediere, propunând Germaniei să sugereze Vienei o prelungire a termenului ultimatumului. De asemenea, Londra a propus o conferință a ambasadorilor, dar ideea a fost respinsă atât la Berlin, cât și la Viena, argumentându-se că este vorba despre un conflict vital, fiind pusă în joc demnitatea unei mari puteri.
[88] „Le Matin", 4 februarie 1921, p. 1.
[89] Miranda Carter, *op. cit.*, p. 282.
[90] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preocupați de atitudinea cabinetului de la Saint-James și nu contau prea mult pe demersurile personale făcute de Poincaré pe lângă regele Angliei[91]. Prin intermediul lui Lady Avery[92], pentru care ambasadorul englez avea o slăbiciune, admirându-i frumusețea și eleganța, Lahovari era informat în legătură cu previziunile lui Bertie, din ce în ce mai pesimiste.

După cum consideră istoricul Lucian Boia, în Europa anului 1914 exista „un echilibru al puterilor care din păcate a funcționat prost în momentul decisiv”[93]. Bazându-se pe sprijinul diplomatic al Rusiei, Serbia a respins ultimatumul monarhiei bicefale. În criza din iulie 1914, Sankt-Petersburgul nu își mai permitea un nou insucces în Balcani, care i-ar fi șubrezit și mai mult statutul de mare putere, cu consecințe și mai nefaste decât cele din momentul anexării Bosniei de către Austria, în anul 1908. Germania, la rândul ei, a dat credit total Austro-Ungariei, unul fără de care Viena s-ar fi confruntat cu un război pe două fronturi, cu Serbia și Rusia totodată. În plus, constată istoricul John Darwin, „echilibrul de putere european nu a putut face față prăbușirii dominației otomane în Balcani”[94]. La escaladarea tensiunilor care au dus în final la declanșarea Marelui Război a contribuit și influența tot mai mare a castei militare, în dauna politicii și diplomației. Pe parcursul anilor ce au precedat momentul tensionat din vara anului 1914, strategii militari ai Marilor Puteri au trecut la reconfigurarea cât mai rapidă a timpilor de reacție pentru executarea planurilor în caz de conflict armat. Dimpotrivă, diplomația rămăsese blocată în „tradiționalul ei ritm comod”, potrivit analizei lui Henry Kissinger, făcând astfel aproape imposibilă soluționarea diplomatică a crizelor sub presiunea termenelor[95].

Declarația de război surprindea în Franța un număr mare de cetățeni români. Mulți dintre ei se aflau în stațiune, în diferite stațiuni termale din Hexagon. Prima lor reacție a fost să revină cât mai repede în țară, pentru că majoritatea dintre ei trimiseseră toți banii pe care îi aveau în România[96]. Din păcate pentru aceștia, scrisorile lor de credit nu mai puteau fi folosite în bănci; acestea își suspendaseră plățile și abia dacă le mai ofereau clienților o sumă modică în fiecare săptămână. Fondurile erau totuși insuficiente pentru a acoperi cheltuielile cu revenirea în România. Toți cetățenii străini din Franța se aflau în această situație; chiar și miliardari americani se găseau în acele momente în imposibilitatea de a-și plăti nota la Ritz. Aceștia s-au adresat ambasadei lor, iar de la Washington le-au fost trimise fonduri bănești necesare pentru îndeplinirea angajamentelor asumate, dar și pentru a putea porni la drum, înapoi către *Tărâmul Făgăduinței*[97]. În schimb, Legațiunea României nu dispunea de fonduri pentru a veni în ajutorul compatrioților,

[91] *Ibidem*, f. 147.

[92] Suzanne Mathilde Irma era de origine belgiană, văduva unui cunoscut industriaș englez, Sir William Beilby Avery. A petrecut cea mai mare parte a vieții ei în Paris, unde s-a ocupat de educația celor două fiice ale sale. A avut o relație cu Mihail Marghiloman, cu care s-a căsătorit.

[93] Lucian Boia, *Tragedia Germaniei: 1914-1945*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 101.

[94] John Darwin, *Visul imperial. Ascensiunea și căderea puterilor globale, 1400-2000*, traducere din limba engleză de Diana Popescu-Marin, București, Editura Litera, 2021, p. 431-432.

[95] Henry Kissinger, *Diplomația*, traducere de Mircea Ștefancu și Radu Paraschivescu, ediția a V-a, București, Editura ALL, 2018, p. 173.

[96] La 3 august 1913, Lahovari a primit o telegramă de la consulatul român din orașul Le Havre, prin care i s-au cerut instrucțiuni cu privire la repatrierea românilor aflați în acel moment pe teritoriul Franței. Ca urmare a decretului prezidențial cu privire la șederea/sejurul străinilor în Franța, consulul român a primit vizita a numeroși compatrioți români, care doreau să afle resursele de care consulatul dispunea pentru a-i trimite în România. Vezi AMAE, fond Paris, Problema Consulare, dosar 734 (1914-1918), semnătură ilizibilă.

[97] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

astfel că Lahovari a telegrafiat la București cerând sprijin. O primă sumă, de 40 000 de franci, a fost depusă la Legațiunea Franței de la București, iar banca franceză a fost autorizată să ofere o sumă suficientă pentru acoperirea celor mai urgente probleme[98]. Un alt obstacol, care a dus la plecarea cu întârziere a românilor din Franța, a fost mobilizarea generală decretată în această țară[99]. Măsura a avut ca efect direct suspendarea aproape în totalitate a traficului feroviar, ducând la mari dificultăți în găsirea unui mijloc de transport; astfel că cetățenii români nu puteau obține bilete pentru Elveția sau să ajungă la Marseille. În legătură cu aceste evenimente, Lahovari nota următoarele:

> Am fost aproape în fiecare zi la gara din Lyon pentru a interveni la autorități ca să obțin bilete la rarele trenuri care încă mai mergeau. Mulți dintre compatrioții noștri au avut ocazia de a face o călătorie deosebită de la Marseille la Constanța la bordul vasului de mesagerie maritimă. Mulțumită amabilității directorului companiei, am putut să asigur plecarea în condiții excelente a unui număr mare de compatrioți[100].

Ca urmare a atentatului de la Sarajevo, reprezentanții celor două sisteme de alianțe și-au intensificat eforturile diplomatice la București. „Diplomația lucra cu armele ei, nu atât pentru aducerea păcii în războiul care abia începuse, cât pentru atragerea unor noi aliați de o parte și de alta a blocurilor beligerante", arată Ștefan Mâșu și Ilie Dumitru[101]. România prezenta o importanță deosebită pentru cele două blocuri militare tocmai datorită poziției sale strategice și a rezervelor de cereale și petrol. Antanta dorea ca România să rămână neutră, în timp ce Puterile Centrale sperau ca autoritățile române să își onoreze obligațiile din tratatul secret și să intre în război de partea lor. Atât împăratul Franz Joseph, cât și kaiserul Wilhelm al II-lea au făcut apel la onoarea regelui Carol, la calitatea acestuia de ofițer prusac, solicitându-i ca „în calitatea sa de comandant și domnitor să ordone armatei să lupte umăr la umăr alături de noi pentru zdrobirea Rusiei"[102]. După cum menționa ministrul de atunci al Statelor Unite ale Americii în Bulgaria, România și Serbia, Charles J. Vopicka,

> [...] la începutul războiului mondial, orașul București a devenit cel mai important punct din Peninsula Balcanică, deoarece România era neutră, dar înconjurată de țări beligerante. Cum guvernul nostru [al Statelor Unite ale Americii – n.n.] a consimțit să ia în grijă interesele germane și austro-ungare din Serbia, mi s-au dat instrucțiuni să mă ocup de acestea. Toate scrisorile, telegramele și banii urmau a fi transmise din țările aflate în război prin România. În consecință, toate țările beligerante își aveau reprezentanți aici[103].

Alexandru Em. Lahovari considera, la 12 august 1914, că România era dispusă să se alăture militar Triplei Înțelegeri dacă Antanta îi garanta neutralitatea Bulgariei. În

---

[98] *Ibidem*, f. 155-156.

[99] La 23 septembrie/6 octombrie 1914, Lahovari a primit o telegramă de la Legația din Roma prin care era anunțat că, „în urma repatrierilor efectuate de această Legațiune, sumele ce fuseseră trimise de Minister în acest scop sunt acum cu desăvârșire sleite, astfel că, de aci înainte, acest oficiu se găsește în imposibilitatea de a mai înlesni cuiva întoarcerea în țară". Detalii vezi în AMAE, fond Paris, Problema Consulare, dosar 734 (1914-1918), telegrama nr. 938, către Alexandru Em. Lahovari, semnătură ilizibilă.

[100] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 156.

[101] Ștefan Mâșu, Ilie Dumitru, *Puterea economică în istoria lumii*, vol. II, *De la Marele Război la Marea Criză și de la Marea Criză la un nou Mare Război*. *Un studiu geoeconomic, geoistoric, geopolitic și juridic*, București, Editura Pro Universitaria, 2021, p. 25.

[102] Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900-1916)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, p. 61.

[103] Charles J. Vopicka, *op. cit.*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plus, plenipotențiarul român la Paris opina că, în cazul neimplicării Bulgariei în război, Turcia urma să rămână, la rândul ei, în afara conflictului armat. Pentru obținerea neutralității liderilor de la Sofia, Lahovari era convins că trebuiau uzitate atât promiterea de satisfacții teritoriale, cât și amenințările la adresa statului bulgar, prezentând chiar și un plan detaliat în acest sens generalului Berthelot și ambasadorului rus la Paris, Aleksandr Isvolski. Ca mijloc de amenințare a autorităților bulgare în vederea obținerii neutralității acestui stat, Imperiul Rus trebuia să trimită nave de război la Varna, cu un corp de debarcare format din soldați recrutați din Caucaz. Concomitent, Lahovari urmărea și menținerea unui echilibru al puterilor în regiunea balcanică, plan în care achizițiile de teritorii erau îmbinate cu cesiunile. Astfel, acesta considera că România putea să își declare public disponibilitatea retrocedării Cadrilaterului, Grecia să cedeze bulgarilor regiunea Kavala, iar Serbia să renunțe la o parte din Macedonia. Ulterior, România și-ar fi putut îndrepta atenția înspre obținerea Transilvaniei, Grecia, către cea mai mare parte din Epir, iar Serbia ar fi țintit anexarea Bosniei și Herțegovinei[104]. „Știrile din Franța sunt tendențioase și telegramele lui Lahovary s-ar zice că sunt redactate de Doumergue", i se confesa Brătianu lui Marghiloman[105].

În cele din urmă, s-a dovedit total nerealist proiectul unui bloc balcanic care să acționeze sub influența Antantei întrucât, după cum menționează istoricul Hadrian G. Gorun, „fiecare stat din regiunea balcanică avea propriile aspirații, propriile obiective la care nu puteau renunța cu ușurință în favoarea unor deziderate colective"[106].

Între două focuri

După declarația de război, regele Carol I a convocat pentru 21 iulie/3 august 1914 Consiliul de Coroană, „pentru a chibzui și a hotărî ce atitudine trebuie să ia țara noastră față de această catastrofă mondială", după cum nota Constantin Dobrogeanu-Gherea[107]. Introdusă de rege, instituția Consiliului de Coroană era un „mijloc paraconstituțional de decizie", consideră politologul Bogdan Iancu, prin care monarhul încerca să aducă echilibru într-o situație care îi scăpa de sub control, pentru a o „influența marginal"[108]. Dacă mult timp tratatul de alianță cu Austro-Ungaria a fost ținut secret de către Carol I chiar și față de unii prim-miniștri, din momentul producerii episodului Sarajevo începeau să apară informații despre existența acestuia, dar nu se cunoșteau foarte multe aspecte privind clauzele înscrise în document. După cum afirma Constantin Argetoianu, „cei care-l văzuseră și îl citiseră se numărau pe degete"[109].

La Consiliul de Coroană desfășurat la Sinaia au participat: regele Carol I, principele moștenitor Ferdinand, membrii guvernului, președinții Corpurilor Legiuitoare – Vasile Missir și Mihai Pherekyde, foștii președinți de Consiliu – Theodor Rosetti și Petre Carp,

[104] Archives du Ministère des Affaires Etrangères Français (AMAEF), Roumanie, D. 337, f. 19, *apud* Hadrian G. Gorun, *op. cit.*, p. 35.

[105] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I (1897-1915), București, Editura Institutului de Arte Grafice „Eminescu", 1927, p. 245.

[106] Hadrian G. Gorun, *op. cit.*, p. 37.

[107] Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Război sau neutralitate*, București, Atelierele grafice Socec & Comp., 1914, p. 3.

[108] Bogdan Iancu, *Separația puterilor în Constituțiile de la 1866 și 1923. Modernizarea periferică ca generator de autoritarism structural*, în Manuel Guțan, Oana Rizescu, Bogdan Iancu, Cosmin Cercel, Bogdan Dima, *Șefii de stat: dinamica autoritară a puterii politice în istoria constituțională românească*, București, Editura Universul Juridic, 2020, p. 269.

[109] Constantin Argetoianu, *Memorii pentru cei de mâine...*, p. 283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fără Titu Maiorescu, care nu se afla în țară la acea dată – și câte trei reprezentanți din partea celor două partide din opoziție: Take Ionescu, Constantin Cantacuzino-Pașcanu și Constantin Dissescu pentru Partidul Conservator Democrat, respectiv Alexandru Marghiloman, Iancu Lahovari și I. Grădișteanu pentru Partidul Conservator. Acesta a fost al doilea Consiliu de Coroană care s-a întrunit în România până la aceea dată, iar hotărârea adoptată, de păstrare a neutralității, a constituit „piatra de temelie" pentru politica statului român până la intrarea în război, la 14 august 1916[110]. În afară de regele Carol I și de Petre P. Carp, toți ceilalți prezenți la Sinaia au votat pentru păstrarea neutralității, întrucât tratatul de alianță pe care România îl avea cu Austro-Ungaria prevedea *casus foederis*. Astfel, România urma să intervină militar în favoarea Dublei Monarhii numai dacă Austro-Ungaria ar fi fost victima unei agresiuni militare din partea Serbiei sau Rusiei, Viena obligându-se în schimb să ofere asistență militară Bucureștiului în cazul oricărui atac[111]. Prevalându-se de acest aspect, notează istoricul Hadrian G. Gorun, „guvernul Ion I. C. Brătianu a procedat în așa manieră încât vechiul tratat nu a fost aplicat"[112].

Regele Carol I a fost puternic afectat de decizia luată la Sinaia, la Consiliul de Coroană, exprimându-și dezamăgirea față de această hotărâre a liderilor politici: „După patruzeci și opt de ani mă văd aproape singur", îi mărturisea suveranul lui Constantin Stere"[113]. Lui Take Ionescu, regele îi dezvăluia că avea un singur regret în viață, că „n-am murit înainte de începerea acestui război"[114]. La aproape patru decenii de la pierderea sudului Basarabiei în folosul Rusiei (din toamna anului 1878), încă îl măcina profund acest episod. Obiectivul său major rămăsese „restituirea celor trei județe pierdute de țară în timpul domniei mele"[115]. La rândul ei, regina Elisabeta era profund afectată de cursul evenimentelor, fiind o susținătoare a cauzei germane, și amenința cu plecarea de pe tron dacă România intra în război contra Reichului[116]. În schimb, principesa Maria se declara pentru intrarea României în război de partea Antantei, pentru eliberarea Transilvaniei[117].

Decizia de declarare a neutralității României era un semnal clar de îndepărtare față de foștii aliați, o adevărată „lovitură de proporții aplicată Puterilor Centrale", potrivit analizei istoricului Hadrian G. Gorun[118].

Pe toată durata neutralității, România a fost asaltată încontinuu de Marile Puteri care s-au folosit de toate mijloacele posibile, începând cu intervenții amicale până la

[110] *Ibidem*, p. 283-284.

[111] Bogdan Iancu, *op. cit.*, p. 268. Pe larg, Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914 este tratat în lucrarea Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 27-52 (capitolul *21 iulie 1914. Depășirea prevederilor unui tratat caduc*).

[112] Hadrian G. Gorun, *op. cit.*, p. 25-26.

[113] *Apud* Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi...*, vol. I, p. 222.

[114] Take Ionescu, *Regele Carol I în timpul războiului*, în „Universul", din 23 decembrie 1919, *apud* Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi...*, vol. I, p. 225.

[115] Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu. Războiul 1914-1919*, București, Tipografia Universul, 1937, p. IX-X, *apud* Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi...*, vol. I, p. 225.

[116] „Regina Elisabeta era cea mai înverșunată apărătoare a cauzei germane. Le spunea tuturor că niciodată și pentru nimic în lume nu va consimți să stea un ceas pe tronul unei țări în război cu Germania că, dacă România vrea să facă acest pas, regele trebuie să abdice imediat, că principele Ferdinand și copiii lui ar fi niște trădători față de sângele ce curge în vinele lor dacă n-ar urma fără șovăire pe bătrânul rege în exilul lui [...]. De dimineața până seara ațâța pe bietul rege, a cărui inimă era deja destul de stăpânită de atavismele lui germane și destul de tulburată" (I. G. Duca, *op. cit.*, p. 77-78).

[117] Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi...*, vol. I, p. 227.

[118] Hadrian G. Gorun, *op. cit.*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presiuni diplomatice, economice și militare, pentru a convinge România să adere la tabăra lor. Totuși, dorința de unitate statală și națională a factorilor politici de decizie de la București a făcut ca România anului 1916 să intre în război de partea Antantei[119].

Imediat după Consiliul de Coroană și stabilirea poziției României față de război s-a decis întrunirea Consiliului de Miniștri. S-a adus la cunoștința publicului, printr-un comunicat de presă atent redactat, decizia adoptării neutralității de către România. Documentul respectiv a fost prezentat regelui, înainte de a ajunge în presă, de către Take Ionescu, Alexandru Marghiloman și Mihail Pherekyde. Aceștia au încercat să prevină nașterea de suspiciuni sau de reacții violente din partea Puterilor Centrale. Astfel, motivau opțiunea noastră prin invocarea tratatului de alianță, care nu prevedea intrarea României în război într-o astfel de situație, precum și lipsa armamentului și a pregătirii militare necesare unei participări reale la un astfel de conflict[120].

Declarația de neutralitate din 3 august 1914, care a survenit imediat după gestul similar al Italiei, nu a făcut decât să strângă și mai mult relațiile pe care Lahovari le avea cu ambasadorul italian la Paris, cu care se întâlnea în fiecare zi la Cercul Uniunii, la partida obișnuită de bridge. Lahovari își amintea că l-a căutat pe Tittoni dimineața, la ambasadă, ca să discute despre anunțurile Marelui Cartier General, care nu le permitea să cunoască adevărata situație de pe front. Ministrul român a încercat să afle planurile de viitor ale Italiei, pentru că

> [...] nu a existat pentru mine nicio îndoială că declarația de neutralitate a guvernului italian constituia o prima etapă și că eforturile Austro-Ungariei și presiunile Germaniei la Roma susținute de oferirea unor cedări teritoriale[121] nu vor devia Italia din scopul sau interesele sale reale. Germania și-a trimis la Roma cei mai abili și mai pricepuți diplomați, printre care și prințul Bülow[122], cu promisiuni precum cedarea Regiunei Trentino și autonomia orașului Trieste. Nimic nu a putut distrage Italia din calea ei, iar Tripla Alianță nu a uitat dezertarea Italiei, precum și faptul că cesiunile teritoriale acordate nu au fost efemere[123].

În însemnările sale, ce rememorau personaje și evenimente din anii Marelui Război, Lahovari afirma că, încă de la începutul conflictului, susținuse interesele Antantei și că lucrase în favoarea acestora până când circumstanțele au permis intrarea României de partea Triplei Înțelegeri. În plus, plenipotențiarul considera că guvernul condus de

[119] Unul dintre motivele pentru care guvernul român nu dorea intrarea în război alături de Puterile Centrale a fost intensificarea politicii de maghiarizare asupra românilor din Transilvania. Puterile Antantei au sesizat, înainte de izbucnirea Primul Război Mondial, dorința de unitate a României, fapt pentru care, la 1 octombrie 1914, Rusia promitea României în schimbul neutralității sale alipirea teritoriilor ocupate în majoritate de populație românească din Austro-Ungaria. Detalii în Vasile Vesa, *Din corespondența între președintele Franței, Raymond Poincaré și țarul Nicolae al II-lea, privind România în perioada Primului Război Mondial,* în *SUBB*, seria Historia, fasc. 1, Cluj, 1970, p. 109.

[120] Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire*, în Gheorghe Platon (coord.), *Istoria românilor*, vol. VII, tomul II, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 405-406.

[121] A. D. Xenopol afirma că promisiunile teritoriale oferite Italiei și României de către Dubla Alianță „pentru a ne ademeni a ne alipi pe lângă ea sunt numai niște înșelătoare mirajuri, deoarece nici Franța, nici mai ales Rusia nu pot fi nimicite prin un războiu, și împrejurările viitoare ar putea totdeauna să facă să pierdem înapoi părțile anexate acuma din ele". A se vedea A. D. Xenopol, *Românii și...*, p. 143.

[122] Bernhard Heinrich Karl Martin von Bülow (3 mai 1849 – 28 octombrie 1929) a fost om de stat german. În 1873, tatăl său a devenit secretat de stat în Ministerul Afacerilor Străine (în timpul cancelarului Bismarck), timp în care și tânărul Bülow intra în corpul diplomatic. Primele sale misiuni au fost la Roma, Sankt-Petersburg, Viena și apoi la Atena. În 1876 a fost numit atașat la ambasada Germaniei la Paris, participând la Congresul de la Berlin ca secretar. În 1905 i-a fost acordat titlul de „prinț".

[123] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Brătianu făcuse aliaților „un mare serviciu”, trecând peste voința regelui Carol și alegând neutralitatea, în ciuda tratatului de alianță care lega România de Puterile Centrale. În opinia lui Lahovari, Consiliul de Coroană întrunit în chiar primele zile ale războiului „a dat dovadă de înțelepciune”, urmând exemplul Italiei[124].

Atitudinea oficială a României pe perioada neutralității a stârnit „critici injuste” și „interpretări fără fundament” din chiar primele zile ale lunii august 1914, considera ministrul român la Paris. Chiar și la Quai d'Orsay era afișat un profund scepticism cu privire la veritabilele intenții ale României. După declararea neutralității României, Lahovari a avut de înfruntat foarte multe piedici în activitate:

> Din primele zile, mi-a fost refuzată trimiterea unei telegrame cifrate, pe care i-am adresat-o lui Brătianu, sub pretextul că această modalitate este rezervată exclusiv Ambasadelor și Legațiilor care sunt aliate cu Franța. M-am văzut forțat să mă plâng la Quai d'Orsay și la președintele Republicei pentru a obține autorizația necesară de a continua să trimit telegrame cifrate. Am considerat necesar să protestez contra unei măsuri pe care o găseam inoportună și ofensivă. Am fost la Minister, unde am fost recunoscut de Philippe Berthelot, care mi-a declarat că nu poate să facă nicio excepție vis-à-vis de țările neutre, cu atât mai puțin cu cât România era legată prin tratat de Germania și Austro-Ungaria. A trebuit să demontez opinia formată cu privire la România și să îl conving că toate eforturile mele au ca scop încurajarea României de a intra în război alături de Franța pentru a-i elibera pe frații noștri care încă se aflau sub dominația Austro-Ungariei. Ca un ultim argument, i-am arătat lui Berthelot textul nemodificat al telegramei, propunându-i să îi arăt tot ceea ce voi trimite cifrat la București. S-a lăsat convins de argumentele mele și mi-a acordat beneficiul de a trimite în continuare telegramele cifrate[125].

La sfârșitul lui august 1914, ziarele din străinătate, care își desfășurau mult mai anevoios misiunea de informare a publicului din cauza cenzurii, ofereau vești din ce în ce mai îngrijorătoare cu privire la apropierea rapidă a armatelor germane de Paris. Lahovari își crease o obișnuință ca, în fiecare seară, după începerea războiului, să petreacă o oră în birou, la redacția ziarului „L'Écho de Paris”[126], unde discuta cu Arthur Meyer[127] și Réne Larna. În mare parte, aceste conversații vizau descifrarea comunicatelor oficiale ale Cartierului General. Lahovari se străduia să afle detalii importante pentru misiunea sa, dincolo de informațiile obscure prin care se încerca ascunderea pericolului, respectiv avansarea armatei germane, care determina un veritabil exod al locuitorilor din Paris[128]. La 26 august 1914, ministrul de Război francez Adolphe Messimy[129], a încredințat apărarea

[124] *Ibidem*, f. 68.

[125] *Ibidem*, f. 128-129.

[126] „L'Écho de Paris” a fost un cotidian creat în perioada celei de-a Treia Republici Franceze, fiind fondat la 12 martie 1884 de către Valentin Simon. Și-a schimbat denumirea la 28 martie 1938, după fuziunea cu ziarul „Le Jour”, denumindu-se „Jour-Écho de Paris”. Și-a încetat apariția în anul 1944.

[127] Arthur Meyer (16 iunie 1844 – 2 februarie 1924) a fost scriitor francez și director al prestigiosului ziar „Le Gaulois” (primul cotidian care a inaugurat o coloană distinctă pentru știri din cinema, din martie 1916). Și-a început cariera ca secretarul lui Blanche d'Antigny. Provenea dintr-o familie evreiască modestă, tatăl său fiind rabin. A debutat ca scriitor cu drama *Ce qu'il faut taire*, pusă și în scenă la Teatrul Bouffes-Parisiens, în 1914.

[128] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 67.

[129] Adolphe Marie Messimy (31 ianuarie 1869 – 1 septembrie 1935) a fost om de stat francez și general. A făcut studiile la École spéciale militaire de Saint-Cyr, unde a absolvit cu gradul de ofițer. La 25 de ani a fost promovat la gradul de căpitan, iar la 27 de ani a obținut Brevet d'état-major, deschizându-i astfel drumul către o carieră militară deosebită. A ocupat funcția de ministru de Război între 27 iunie 1911 și 14 iunie 1912, dar și în primele trei săptămâni după începerea Primului Război Mondial.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Parisului generalului Gallieni[130], devenit guvernator militar, care a luat măsurile cele mai urgente pentru aprovizionarea capitalei Franței[131]. Bine fortificat în 1840[132] de M. Thiers[133], Parisul nu ar fi putut rezistat totuși la noul armament al nemților. Era necesară, cu orice preț, salvarea prețioaselor monumente de artă și nenumăratelor comori existente în *Orașul Luminilor*[134].

La 18/31 august 1914, în telegrama transmisă ministrului Emanoil Porumbaru, Lahovari își informa șeful ierarhic că factorii decizionali francezi luau serios în considerare opțiunea schimbării reședinței guvernului, transfer ce putea fi decis în doar câteva zile. Corpul diplomatic acreditat la Paris urma a fi înștiințat cu 23 de ore înainte de luarea acestei hotărâri, printre locațiile avute în vedere pentru instalarea Executivului găsindu-se Bordeaux, în nordul regiunii Aquitania, sau Clermont-Ferrand, oraș situat în centrul țării[135]. Lahovari îi transmitea lui Porumbaru că moralul armatei franceze era excelent. Perspectiva sumbră a apropierii frontului de Paris, a mizeriei și durerii ce însoțeau conflictul armat nu diminuaseră curajul francezilor. Ei așteptau, cu mare încredere, sfârșitul războiului printr-un marș susținut al armatei ruse asupra Berlinului, estimat atunci la cinci sau șase săptămâni[136]. Tot la 31 august 1914, la finalul acelei zile, potrivit însemnărilor lui Poincaré, Lahovari, la care făcea referire ca „amabilul ministru al României", îi trimitea președintelui Republicii franceze informații noi din țara noastră. Datele erau obținute de la București de Lahovari, de la soția sa, care îi transmisese o scrisoare în limbaj codat, pentru a nu risca interceptarea mesajului de către structurile de informații ale țărilor Puterilor Centrale:

> Domnule Președinte, îmi scrie el, am primit imediat de la soția mea o scrisoare trimisă ieri din București, la ora 15,30. Ea îmi spune: Dispozițiile de care vorbește scrisoarea mea se accentuează; aproape obținută promisiunea de depunere de bani. În limbajul convenit aceasta vrea să spună că se apropie momentul în care vom lua atitudinea pe care o doresc, știți Dv. care. Al dumneavoastră, Lahovary[137].

Preocupat să obțină informații relevante despre situația frontului, după cum am menționat în rândurile de mai sus, Lahovari a primit o circulară de la Ministerul Afacerilor Străine al Franței în care i se comunica că, la 1 septembrie, un tren special urma a transporta, la Bordeaux, pe președintele Republicii și guvernul. Un alt tren era programat a pleca din Paris, tot cu destinația Bordeaux, în după-amiaza aceleiași zile, fiind destinat

[130] Joseph Simon Gallieni (24 aprilie 1849 – 27 mai 1916) a fost soldat francez, fiind fiu de ofițer de infanterie. S-a născut în Italia. După ce a terminat liceul Prytanée militaire de La Flèche, a continuat studiile la École spéciale militaire de Saint-Cyr. La 15 iulie 1870 a fost numit locotenent în Regimentul de Infanterie Marină.

[131] Pentru mai multe detalii cu privire la activitatea lui Gallieni în perioada războiului, a se vedea Pierre Barthelemy Gheusi, *Guerre et Théâtre. 1914-1918. Mémoires d'un Officier du Général Gallieni et journal parisien du Directeur du Théâtre National de l'Opéra-Comique pendant la guerre*, Nancy/Paris/ Strasbourg, Berger-Levrault, 1919.

[132] Vezi *La question des fortifications de Paris* – 1840, la http://www.cheminsdememoire.gouv.fr/fr/la-question-des-fortifications-de-paris-1840 (accesat la 20 aprilie 2017).

[133] Adolphe Thiers (15 aprilie 1797 – 3 septembrie 1877) a fost avocat, jurnalist, istoric și om politic francez. A ocupat diferite funcții politice: senator, deputat, președinte al Consiliului de miniștri și ministru al Afacerilor Străine, ministru de Interne. Pe durata mandatului său de președintele al Republicii franceze, între 31 august 1871 și 24 mai 1873, a inițiat reforme administrative, fiscale și militare.

[134] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 67.

[135] ANIC, fond Casa Regală, dosar 52/1914, f. 2.

[136] *Ibidem.*

[137] Raymond-Nicolas-Landry Poincaré, [*Strădanii pentru alăturarea României la Antanta*], în vol. *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii documentare*, vol. 1 (1914-1916), p. 305-306.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

membrilor corpului diplomatic care doreau să părăsească capitala Franței. Aproape toți omologii lui Lahovari au părăsit în grabă Parisul, urmând guvernul francez la Bordeaux. Doar ambasadorii Spaniei și Statelor Unite ale Americii, respectiv ministrul Olandei au rămas în Paris, datorită ordinelor primite de la guvernele lor. În circulara de la Quai d'Orsay i se solicita lui Lahovari să indice persoanele care-l vor acompania la Bordeaux, astfel încât să i se pună la dispoziție biletele necesare. A decis să lase provizoriu la Paris aproape tot personalul legației – Charles Adolphe Cantacuzéne[138], Jean Lahovari, André Popovici, Jean Gheorghiu, Colonelul Soutzo – și să fie însoțit doar de către Alexis Catargi[139].

La Bordeaux, ministrul român a fost surprins într-un mod neplăcut să afle că nu se rezervaseră în oraș camere de locuit pentru el și însoțitorul său, fiind nevoit să se instaleze în localitatea învecinată Arcachon[140], unde erau instalate misiunile diplomatice ale țărilor neutre. Ca urmare a acestei situații neprevăzute, Lahovari l-a trimis la Arcachon pe Alexis Catargi, în timp ce plenipotențiarul român insista pe lângă oficialii francezi să obțină cazare în Bordeaux[141].

În ciuda unor îndoieli cu privire la atitudinea României, care încă persistau printre câteva dintre personalitățile cu un cuvânt greu de spus de la Quai d'Orsay, încrederea pe care conduita lui Lahovari a inspirat-o în cadrul Ministerului francez al Afacerilor Străine i-a oferit posibilitatea de a rămâne în Bordeaux. Astfel, în urma stăruințelor sale, au fost eliberate două dintre cele mai bune camere de la Grand Hotel, iar șeful de misiune român a putut rămâne în contact direct, pe durata celor două luni cât s-a aflat în Bordeaux, cu guvernul francez, cu corpul diplomatic, cu presa și cu principalele personalități oficiale franceze și străine[142].

Între timp, la București, preferința explicită a regelui Carol I pentru Puterile Centrale a dus la o campanie publică virulentă contra monarhului, acesta fiind atacat zilnic în ziare, prin desene și caricaturi: „În timp ce regele era neîndoielnic pro-german, el a dorit ca toți membrii familiei sale să se abțină de la orice comentariu asupra condițiilor militare și diplomatice ale României", nota Charles J. Vopicka[143]. Divergențele din familia regală deveniseră publice. În volumul de amintiri intitulat *România în lumini și umbre (1909-1919)*, Ethel Greening Pantazzi menționează, la rândul ei, diminuarea treptată a popularității bătrânului rege din luna august 1914. Ea preciza că „oamenii vedeau în el obstacolul participării țării la război și recâștigării provinciilor-surori Transilvania și Banat de la unguri"[144].

---

[138] Scarlat Cantacuzino (6 iunie 1874 – 8 august 1949) a fost poet, eseist și diplomat. S-a născut la București, dar studiile atât liceale, cât și facultatea le-a urmat la Paris. S-a remarcat printr-o bogată publicistică – poezii, eseuri, studii despre literatură și istoria artei – semnându-se Charles-Adolphe Cantacuzène. Primul volum, intitulat *Les sourires glacés*, l-a publicat la vârsta de 22 de ani, în 1896. În 1912 s-a căsătorit cu Julietta Missir, iar în anul imediat următor i-a dedicat volumul *Amour de Juliette*.

[139] Alexis Catargi (17 septembrie 1876 – 20 august 1923) a fost un compozitor și dirijor român, fratele lui Barbu și al Olgăi Catargi. Studiile muzicale le-a început la București cu Robert Klenck (vioară), continuându-le la Viena, Roma și Paris, cu Andre Gedalge (armonie, contrapunct), Van Dyck (canto), Vincent d'Indy (compoziție) și Camille Chevillard (compoziție, dirijat). A luat lecții particulare cu George Enescu (vioară, compoziție). A fost atașat cultural și secretar de legație la Paris între 1914 și 1918. A scris cronici muzicale, articole și eseuri. A dirijat diverse formații orchestrale și trupe lirico-dramatice.

[140] Oraș situat la aproximativ 72 km de Bordeaux.

[141] ANIC, fond Kretzulescu familial, dosar 832, f. 67-68.

[142] *Ibidem*, f. 68.

[143] Charles J. Vopicka, *op. cit.*, p. 85.

[144] Ethel Greening Pantazzi, *România în lumini și umbre (1909-1919)*, traducere din engleză de Constantin Ardeleanu și Gabriela Debita, cuvânt-înainte, note și comentarii de Constantin Ardeleanu, București, Editura Humanitas, 2015, p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În urma tratativelor diplomatice, la 18 septembrie/1 octombrie 1914, prin semnarea acordului secret Diamandy – Sazonov, în schimbul neutralității României, Rusia își asuma obligația de a apăra integritatea teritorială a țării noastre și îi recunoștea deziderateleor naționale, drepturile asupra teritoriilor din Austro-Ungaria locuite de români[145]. După cum se vede, puterile Triplei Înțelegeri aveau poziții diferite în privința participării României la război. Din perspectiva cabinetului rus, afirma Sazonov, scopul principal al politicii Antantei trebuia să fie „ruperea României de Puterile Centrale și menținerea neutralității sale, mai mult decât participarea sa directă la război". Principala preocupare a ministrului de Externe rus era de a priva Germania și Austro-Ungaria de grânele și petrolul românești, de care cele două țări duceau lipsă și erau capitale în ecuația războiului[146]. Acordul româno-rus s-a parafat inclusiv cu consimțământul regelui Carol I, dezvăluia tânărul, pe atunci, ministru I. G. Duca[147]. Însă, la nivelul opiniei publice, cu toate că Antanta era opțiunea predilectă a elitelor românești, Rusia nu era percepută ca un partener onest:

> Ce îi preocupă în principal pe cei care susțin cauza Aliaților este lipsa de încredere în Rusia. De când Basarabia a fost ruptă de la români, aceștia și-au urât vecinul, cum numai un pitic poate să urască un uriaș. Prietenii îmi spun sincer: „Iubim Franța, admirăm Anglia și am dori să intrăm în război imediat de partea lor, dar Anglia este departe, Franța este departe; vom lupta alături de ruși – și nu avem încredere în ei!"[148].

În Franța, venit într-o audiență la fostul său coleg de la liceul Concorcet[149], Raymond Poincaré, Lahovari îi aducea la cunoștință președintelui Republicii franceze revendicările teritoriale românești: Transilvania, Banatul și Bucovina[150]. Printr-o intensă campanie diplomatică, pe mai multe „fronturi", vârfuri de lance fiind Ionel Brătianu, Emanoil Porumbaru, Constantin Diamandy și Alexandru Em. Lahovari, România reușea să convingă atât Rusia, cât și Franța de legitimitatea pretențiilor asupra teritoriilor din Austro-Ungaria locuite de români[151].

La mijlocul lunii septembrie 1914, în tot acest context potrivnic conștiinței sale, Carol I era decis să abdice dacă România declara război Austro-Ungariei, având pregătit inclusiv discursul prin care își anunța decizia de a renunța la tron[152]. La 10 octombrie 1914, bătrânul rege își dădea însă ultima suflare. După cum opinează istoricul Rudolf Dinu, „dispariția lui Carol I, dincolo de semnificația sa simbolică de gest final al epocii Vechiului Regat, a reprezentat un moment de referință în istoria diplomatică a României moderne, mai important poate decât decizia neutralității din august 1914"[153].

---

[145] Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2008, p. 268.

[146] S. Sazonov, *Les années fatales, Souvenirs de… (1910-1916)*, Paris, 1927, în vol. *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii documentare*, vol. 1 (1914-1916), p. 374.

[147] I. G. Duca, *Raporturile unui ministru tânăr cu regele Carol I*, București, 1933, p. 29-30, *apud* Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în Epoca Modernă*, București, Editura Oscar Print, 1998, p. 477.

[148] Ethel Greening Pantazzi, *op. cit.*, p. 123.

[149] Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I (1918-1937), ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1993, p. 55.

[150] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 351, f. 11, *apud* Hadrian G. Gorun, *op. cit.*, p. 66.

[151] Hadrian G. Gorun, *op. cit.*, p. 112.

[152] Sorin Cristescu, *Un proiect al regelui Carol I devine public după 83 de ani. Destinul se opune abdicării*, în *MI*, nr. 10, din octombrie 1997, p. 19, *apud* Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi...*, vol. I, p. 228.

[153] Rudolf Dinu, *Diplomația Vechiului Regat, 1878-1914: management, obiective, evoluție*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Odată cu dispariția regelui Carol I, Puterile Centrale își vedeau năruite și ultimele speranțe în legătură cu o posibilă atragere a României în războiul contra Antantei. Pentru Franța și Rusia, dispărea însă „principalul obstacol în calea unei alianțe cu Antanta”[154]. Succesorul la tron, Ferdinand, nu a urmat exemplul regelui Carol, care s-a implicat puternic în politica externă a României. Începând din octombrie 1914, prim-ministrul Ion I. C. Brătianu a devenit principalul factor decident asupra acestor chestiuni strategice, în care exercita o „adevărată dictatură”, potrivit istoricului Glenn E. Torrey[155]. Obiectivele liderului liberal în materie de politică externă vizau obținerea de garanții sigure din partea țărilor Antantei pentru realizarea dezideratelor naționale[156], desfășurând o activitate diplomatică intensă încă din primele luni de război[157]. De cele mai multe ori, Brătianu alegea să se substituie serviciului diplomatic român, discutând direct cu reprezentanții Marilor Puteri acreditați la București și nu numai[158]. La începutul anului 1914, când cel supranumit și *Sfinxul* devenea președinte al Consiliului de Miniștri de la București, structura diplomatică externă a României cuprindea 15 legații și o agenție, de la Cairo[159], iar sarcinile trasate reprezentanților din străinătate erau dublate de discuții purtate de Brătianu și prin alte canale de comunicare[160]. Chiar și plenipotențiarii români din străinătate, cu toate că îl informau periodic pe ministrul de Externe Emanoil Porumbaru, știau că deciziile în chestiunile cu adevărat importante erau luate de Brătianu și acționau în consecință[161].

Antanta vedea România, în prima fază a războiului, ca parte a unui angrenaj mai mare, alături de Bulgaria și Grecia, o alianță regională în siajul Triplei Înțelegeri. Rusia și Franța vizau inclusiv reconstituirea alianței balcanice din 1912, care să aducă laolaltă, în aceeași tabără, Serbia, Bulgaria și Grecia[162].

La 20 octombrie/2 noiembrie 1914, Lahovari scria Bucureștiului pentru a informa autoritățile asupra pregătirilor pentru părăsirea orașului Bordeaux întreprinse de către ambasadorul Turciei. În plus, plenipotențiarul român comunica rezultatele întâlnirii cu Théophile Delcassé, ministrul Afacerilor Străine al Franței, care îl înștiințase că guvernul bulgar avea să mențină o atitudine strictă de neutralitate față de Turcia și România. De asemenea, ministrul francez de la Sofia primise asigurări categorice în acest sens din partea Executivului bulgar. „Domnul Iswolski, la rândul său, mi-a dat aceeași veste bună”, conchidea Lahovari[163].

Într-o nouă informare, datată 27 octombrie/9 noiembrie 1914, plenipotențiarul de la Paris comunica superiorilor săi că intrarea României în război, alături de Tripla

[154] Hadrian G. Gorun, *op. cit.*, p. 46.

[155] Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, București, Meteor Publishing, 2014, p. 21.

[156] Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. II, *Ferdinand I*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 13.

[157] Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 295.

[158] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 21.

[159] Adrian-Bogdan Ceobanu, *Continuitate vs. discontinuitate: plenipotențiarii români în timpul Primului Război Mondial*, în Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Ștefan Ceaușu (ed.), *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 109.

[160] Daniel Cain, *Un trimis al Majestății Sale: Nicolae Mișu*, București, Editura Anima, 2007, p. 115.

[161] Claudiu-Lucian Topor, *Diplomația românească în vremea Marelui Război. Miniștrii de externe – biografii sumare și portrete retușate (1914-1918)*, în Mihail E. Ionescu (coord.), *Anul 1916 în dinamica războiului mondial. Intrarea României în „Marele Război”*, București, Editura Militară, 2017, p. 162.

[162] Iuri Nikiforovici Danilov, [*Rusia și intrarea României în război*], în vol. *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii documentare*, vol. 1 (1914-1916), p. 135.

[163] ANIC, fond Casa Regală, dosar 52/1914, f. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înțelegere, nu mai era așteptată cu aceeași nerăbdare ca în urmă cu o lună, în contextul în care armatele Antantei rezistaseră cu brio atacurilor brutale ale germanilor și austriecilor. La acel moment, potrivit informațiilor culese de Lahovari, în Franța nu mai exista îndoială asupra succesului final contra inamicilor, iar intrarea României și a Italiei în război deveneau chestiuni de importanță secundară pentru alianță[164]. Conform telegramei, o nouă armată, de 600 000 de soldați francezi, în care era încorporată promoția din 1914, se pregătea ca în termen de cel mult două săptămâni să ia calea frontului, participând la marile bătălii ce se desfășurau de mai bine de o lună, de-a lungul întregii linii de la Marea Nordului până la Belfort:

> Germanii s-au epuizat în eforturi inutile și în pierderi colosale, iar descurajarea lor este trădată de ușurința cu care se predau. În Franța, dimpotrivă, elanul trupelor este minunat, iar încrederea generală în succesul final se manifestă sub toate formele: invitația adresată atașaților militari străini de a merge pe front, schimbul de telegrame de felicitare și de victorie între șefii armelor aliate, vizita domnului Poincaré la arme și afirmarea unui succes decisiv și a perspectivei iminente a întoarcerii guvernului la Paris înainte de sfârșitul lunii, examinate deschis de presă și avute în vedere ca fiind aproape hotărâte. Toate acestea confirmă impresia generală de încredere[165].

Conform aceluiași document diplomatic, o victorie franceză covârșitoare nu putea să îi scoată din țară pe invadatori; în cel mai rău caz, orice ofensivă germană urma a fi oprită definitiv[166].

ALEXANDRU EM. LAHOVARI: A MINISTER IN PARIS "IN TIMES OF WAR" (1914-1917) (Summary)

Keywords: diplomacy, First World War, Romania, international relations, Paris, France, Alexandru Emanoil Lahovari, Quai d'Orsay.

Born, raised and educated in Paris, Alexandru Emanoil Lahovari, descendant of a renowned family of politicians, contributed, for about half a century, to the development of the Romanian state's foreign relations with powerful countries on the Old Continent, his long and prodigious career in the field of diplomacy contributing to the fulfilment of the strategic agenda of the political decision-makers in Bucharest in the field of international relations.

Tensions in Europe in the late 19th and early 20th centuries, culminating in the annexation of Bosnia and Herzegovina by the Bicephalous Monarchy in 1908, led to the definitive separation of the Great Powers into two rival camps. In this deteriorating international geopolitical context, Lahovari was appointed Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary to Paris, where he remained until September 1917, when he went to Italy. His term at the head of this legation was one of the longest of any Romanian plenipotentiary in Hexagon in the period up to 1918.

The Assassination at Sarajevo, the Austro-Hungarian ultimatum, the outbreak of the Great War and the reactions of the Great Powers to the escalation of tensions are just some of the crucial events Lahovari experienced during the second part of his mandate in the City of Lights. This article aims to present the actions taken by the Romanian minister in Paris in support of the national cause, how Lahovari used his professional and personal relations in support of Romanian foreign policy at the Quai d'Orsay and beyond during the First World War.

[164] *Ibidem*, f. 78.
[165] *Ibidem.*
[166] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ

Fig. 1. Alexandru Emanuel Lahovari, 1905
(ANIC, Colecția Documente Fotografice, Ilustrate, vol. II, nr. 5455).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 2. Alexandru Emanoil Lahovari
(ANIC, Colecția Documente Fotografice, Format III, nr. 536, Alexandru Emanuel Lahovari).

Fig. 3. Ana Lahovari, Comitetul Crucii Roșii, Paris 1916
(ANIC, Colecția Documente Fotografice, Format III, nr. 554).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 4. Alexandru Emanoil Lahovari, 1927
(ANIC, Colecția Documente Fotografice, Format I, vol. III, nr. 7543/1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IONEL DOCTORU[*]

ACTIVITATEA LUI CONSTANTIN DIAMANDI ÎN CONTEXTUL NEGOCIERII TRATATULUI FRANCO-ROMÂN (1924-1926)

Tratatul franco-român – propunerile părții române

România a fost una dintre cele mai mari beneficiare ale Marelui Război. Odată cu Marea Unire de la 1918, statul român își îndeplinise dezideratul de uniune națională. Noile frontiere mulțumeau pe deplin autoritățile române, astfel că, imediat după Conferința de Pace de la Paris, atenția autorităților române s-a îndreptat spre menținerea *statu-quo*-ului teritorial. Politica externă urmată de guvernele care s-au succedat la putere a avut la bază trei direcții principale: alianța cu alte state formate după 1919, interesate de menținerea *statu-quo*-ului teritorial trasat la Paris, sprijinirea Ligii Națiunilor, organizație internațională creată pentru a menține pacea internațională, și întărirea legăturilor cu Franța, cea mai mare putere militară a Europei[1].

După Marele Război, Franța rămăsese singura Mare Putere victorioasă dornică să mențină *statu-quo*-ul teritorial, deoarece se simțea amenințată în continuare de Germania. Celelalte puteri aveau alte interese[2]. Prin urmare, Franța a trebuit să găsească o soluție complementară, a unei alianțe cu care să încadreze Germania, atât de la vest, cât și de la est[3]. Dar Rusia bolșevică nu mai prezenta aceeași soluție ca vechiul Imperiu Rus, astfel că privirile s-au îndreptat spre statele mici din centrul și estul Europei, care doreau și ele păstrarea *statu-quo*-ului internațional[4].

În tot acest timp, România voia să fie integrată în sistemul francez de alianțe care atunci se materializa. Mai mult chiar, pentru autoritățile române, rezolvarea problemelor de securitate, ce vizau în special granița de est, nu putea veni decât de la Paris. Astfel, la 13 ianuarie 1920, Alexandru Vaida-Voevod, președintele Consiliului de Miniștri în acel an, propunea contelui Saint-Aulaire, ministrul plenipotențiar francez de la București,

[*] Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași; e-mail: doctoruionel@yahoo.com.

[1] Traian Sandu, *La longue marche vers le traité franco-roumain de 1926: Alliance d'un système de revers, réassurance à Locarno ou texte de circonstance?*, în „Revista Institutului Diplomatic Român”, anul II, nr. I (III), semestrul I, 2007, p. 191.

[2] Jean-Baptiste Duroselle, *Istoria relațiilor internaționale, 1919-1947*, vol. I, traducere de Anca Airinei, București, Editura Științelor Sociale și Politice, 2006, p. 17-20.

[3] Jean-Paul Bled, *Le maréchal Foch et le système militaire français en Europe centrale (1918-1924)*, în *Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les États d'Europe centrale et orientale de 1919 à 1929*, Paris, Château de Vincennes, 2001, p. 17-24.

[4] Traian Sandu, *Le système de sécurité français en Europe centre-orientale, L'exemple roumain 1919-1933*, France, L'Harmattan, 1999, p. 13-14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încheierea unei alianțe cu Franța. Ministrul francez a înștiințat Parisul și a sugerat *Quai d'Orsay*-ului să lase guvernul român în poziția de solicitant[5]. Negocierile pentru semnarea unui tratat franco-român au demarat în aceeași lună, în timpul vizitei lui Alexandru Vaida-Voevod la Paris. Timp de patru ani în schimb, negocierile franco-române au trenat. Cauzele amânării tratatului au fost multiple. În viziunea *Quai d'Orsay*-ului, statul român se confrunta cu două mari probleme în ceea ce privea includerea sa în sistemul politico-militar gândit la Paris: faptul că România nu avea granițe comune cu Germania și nu putea ajuta direct Franța într-un potențial conflict; dar și sensibilitatea Uniunii Sovietice cu privire la Basarabia. La aceste probleme, de natură geopolitică, s-au suprapus și alte cauze, care au făcut ca relațiile româno-franceze să fluctueze în primii ani interbelici.

Trenarea negocierilor a fost determinată și de instabilitatea politică de la București[6], care a influențat, la rândul ei, Legația de la Paris[7]. În primăvara anului 1924, pe fondul stabilității guvernării liberale, autoritățile române au considerat că existau toate premisele pentru semnarea unui tratat franco-român. La Paris, guvernul lui Raymond Poincaré, erodat pe plan intern și extern de problemele iscate de ocuparea Ruhr-ului, avea nevoie de o întărire a legăturilor cu aliații ei estici. Din acel moment, negocierile privind acordul dintre cele două state au continuat, în ritm susținut.

La 18 martie 1924, Victor Antonescu, ministrul plenipotențiar al României la Paris, a prezentat la *Quai d'Orsay* un proiect de tratat franco-român analog tratatului franco-cehoslovac. Înainte de a fi analizat de Poincaré, tratatul propus de români a trecut prin mâinile directorului politic de la *Quai d'Orsay*, Jules Alfred Laroche[8]. După ce l-a analizat, Laroche a spus că acordul s-ar fi putut inspira mai bine din opțiunile iugoslavilor. Proiectul a fost agreat de Poincaré, care a considerat că se potrivește intereselor Franței în regiune și situației internaționale din acel moment. Însă pactul suferise modificări: implicarea militară a Franței în România, era respinsă din start de Laroche; apoi, garantarea frontierei noastre de est fusese și ea înlăturată[9].

Deși Parisul a dat semne clare că dorește să semneze cu România, tratatul schițat de francezi nu a fost întru totul acceptat de partea română[10]. Blocarea negocierilor, din

[5] Gelu Hogaș, *Relații politice româno-franceze (1919-1926)*, Iași, Editura Studis, 2013, p. 104-105.

[6] De la propunerea părții române, făcută la 13 ianuarie 1920, Alexandru Vaida-Voevod nu a mai stat în fotoliul de premier decât până la 12 martie 1920. S-a instalat apoi guvernul Alexandru Averescu, care a rezistat până la 16 decembrie 1921, când a fost înlocuit de Take Ionescu: o guvernare urmată la foarte scurt timp, 19 ianuarie 1922, de aceea a lui Ion I. C. Brătianu. Vezi Nicolae C. Nicolescu, *Șefii de stat și de guvern ai României (1859-2003)*, București, Editura Meronia, 2003.

[7] La 1 februarie 1920, guvernul Vaida-Voevod l-a schimbat pe Victor Antonescu cu Dimitrie I. Ghica (vezi Stan Stoica, *Dicționar biografic de istorie a României*, București, Editura Meronia, 2008, p. 228). Șefia lui Ghica în cadrul Legației de la Paris a durat până în 1922, când noul guvern liberal l-a înlocuit tot cu același Victor Antonescu (Dănuț Chirilă, *Relații militare româno-franceze între anii 1916 și 1940*, București, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I", 2006, p. 88-126).

[8] Arhivele Naționale ale României (ANR), Microfilme 012/Franța, rola 191, 813c, dosar 64, *Pourparlers avec la Roumanie*, 16 juin 1925, f. 110. Cu state vechi în cadrul administrației centrale a Ministerului de Externe, Laroche a fost membru al comisiilor teritoriale și președinte al Comisiei de revizuire a tratatelor de la 1919 din cadrul Conferinței de Pace de la Paris. În această calitate, Laroche a fost unul dintre personalitățile franceze care au susținut, în mod decisiv, pretențiile românești către Transilvania. Din acest motiv, directorul de la *Quai d'Orsay* era pus în temă cu orice problemă care implica statul român. Totodată, în cadrul Ministerului de Externe, Laroche era unul dintre cele mai influente personalități, iar părerea sa avea „greutate" (Jules Laroche, *Au Quai d'Orsay avec Briand et Poincaré (1913-1926)*, Paris, Hachette, 1957, p. 73).

[9] ANR, Microfilme 012/Franța, rola 191, dosar 12, série Z, carton 577, vol. 64, *Pourparlers avec la Roumanie*, 16 juin 1925, f. 110-111.

[10] După ce a văzut schița, Antonescu a explicat că tratatul nu adaugă nimic la Pactul Societății Națiunilor; iar Basarabia nu primea garanțiile care, conform lui Ion Gheorghe Duca, ministrul Afacerilor Străine de la București, erau primordiale pentru România (*ibidem*, f. 111-113).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cauza pretențiilor noastre, s-a întors împotriva Bucureștiului. La 14 iunie 1924, Édouard Herriot era desemnat de către președintele Republicii Franceze, Goston Doumergue, să formeze noul guvern[11]. Pentru Franța, guvernul Herriot a reprezentat o ruptură în ceea ce privea politica externă[12]. Noul premier a renunțat la politica de forță și a încercat o politică de colaborare cu Germania[13], având la bază o înțelegere cu Anglia[14]. Pentru moment, Herriot părea să renunțe la politica sistemului de alianțe[15], încercând să întărească rolul Ligii Națiunilor[16]. În noul context, politica externă a Franței părea să nu mai acorde importanța cuvenită statului român. Parisul recunoscuse URSS și negocia aspecte ce țineau de plata creanțelor franceze acordate Rusiei țariste; dar și de domeniul militar, guvernul sovietic solicitând, în repetate rânduri, să i se retrocedeze flota ținută „ostatică" de către francezi la Bizerta[17].

În vara anului 1924, ministrul plenipotențiar al României de la Paris, Victor Antonescu, și-a anunțat demisia. După o scurtă perioadă de instabilitate, la 10 decembrie 1924, Constantin Diamandi a fost numit ministru plenipotențiar[18] în cea mai importantă capitală europeană și se părea că „România este din nou bine reprezentată la Paris"[19].

Până să ajungă la Paris, Diamandi ocupase funcțiile de ministru plenipotențiar la Sofia (1909-1911), Roma (1911-1913) și Petrograd (1914-1918). De asemenea, Diamandi mai activase ca membru al delegației României la Conferința de Pace de la Paris în 1919 și înalt comisar la Budapesta în timpul ocupației militare românești[20]. Pe tot parcursul carierei sale, Diamandi dăduse dovadă de o mare abilitate în arta negocierilor și părea omul potrivit, în opinia lui Ion I. C. Brătianu, pentru semnarea unui tratat cu partea franceză. La fel ca Victor Antonescu, Diamandi avea o legătură puternică cu Ion I. C. Brătianu, iar cariera lui a luat „avânt" în perioada cât liderul liberal conducea destinele României[21].

Prin instalarea lui Diamandi în fruntea Legației de la Paris se dorea dinamizarea demersului diplomatic și a negocierilor pentru semnarea tratatului franco-român. Capa-

[11] Pierre Milza, *De Versailles à Berlin, 1919-1945*, Paris VIe, Masson et Cie, Éditeurs 120, boulevard Saint Germain, 1972, p. 33-36.

[12] John Pollard, *The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914-1958*, Oxford University Press, 2014, p. 210-211.

[13] Relațiile Franței cu Republica de la Weimar erau încordate. În urma presiunilor internaționale, Parisul acceptase planul Dawes, care diminua semnificativ tranșele de despăgubire pe care Germania trebuia să le plătească. Materializarea planului Dawes a reprezentat „o gură de oxigen" atât pentru economia Germaniei, cât și pentru cea a Franței. Schema propusă de Statele Unite a creat, în scurt timp, un circuit financiar cu efecte benefice asupra întregii Europe și care a dat speranțele unei păci durabile. Vezi Lucian Leuștean, *O istorie internațională a Europei în secolul X*, vol. I (1919-1945), Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2015, p. 149.

[14] Geneviève Tabouis, *Douăzeci de ani de tensiune diplomatică*, București, Editura Politică, 1965, p. 22.

[15] Traian Sandu, *Tableau géostratégique européen au lendemain de Locarno*, în Jacques Bariéty, *Aristide Briand, la Société des Nations et l'Europe, 1919-1932*, Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 2007, p. 37.

[16] Nicole Jordan, *The Popular Front and Central Europe: The Dilemmas of French Impotence, 1918-1940*, Cambridge University Press, 1992, p. 9.

[17] Gelu Hogaș, *op. cit.*, p. 118-119.

[18] ANR, fond Constantin Diamandi, dosar 3, 1928, Adresa Direcției Personalului și Protocolului nr. 65719, f. 4.

[19] „Îndreptarea", anul 7, nr. 2, sâmbătă, 3 ianuarie 1925, p. 1.

[20] AMAE, Fond 77 – Constantin Diamandy, dosar D12, vol. 1; 2.

[21] Din postura de secretar general interimar al Ministerului Afacerilor Străine (1909), Diamandi a profitat de această șansă pentru a-și consolida relația sa cu Ion I. C. Brătianu, având avantajul că fratele său, George Diamandi, era unul dintre liderii așa-numiților socialiști generoși, aduși de marele lider liberal în cadrul Partidului Liberal. Vezi Elena Mușat, Laura Dumitru (ed.), *Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd*, vol. I, *Memorii, corespondență diplomatică: 1914-1915*, studiu introductiv de Daniel Cain, București, Arhivele Naționale ale României, 2020, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

citatea sa de a negocia, experiența diplomatică, răbdarea și relațiile diplomatului cu nume mari ale politicii și diplomației franceze, precum Raymond Poincaré[22], Aristide Briand, Louis Marin și Philippe Berthelot, erau avantaje care trebuiau să conteze în viitoarele tratative. În schimb, situația politică a republicii franceze, de la sfârșitul anului 1924 și începutul anului 1925, nu părea să-i favorizeze demersul[23]. Diamandi nu agrea noua politică socialistă de la Paris, în timp ce politicienii din guvernul Herriot[24] nu se înscriau printre „legăturile" pe care diplomatul le avea în capitala Franței[25]. O altă problemă a noului ministru plenipotențiar era plata datoriilor de război. În ciuda faptului că era un bun negociator, Diamandi nu stăpânea la fel de bine ca Antonescu chestiunile financiare, iar acest aspect avea să se vadă în cadrul discuțiilor cu privire la tratat.

La Paris, Diamandi a observat că politica franceză era una foarte fragmentată, cu greu putându-se schița niște proiecte comune[26]. Acest fapt făcea ca negocierile sale să cuprindă o paletă largă de lideri politici, cu vederi și ideologii complet diferite[27]. Abordarea acestor personalități trebuia să fie una flexibilă, Diamandi fiind nevoit să treacă peste propriile convingeri politice pentru a înțelege un spectru larg de mentalități. Încă din primele zile ale misiunii sale, diplomatul a observat că diplomația română a omis, din motive variate, să comunice, de-a lungul timpului, cu formațiunile politice mai puțin afine cu realitatea politică românească. Din acest motiv, între stânga socialistă franceză și Legația română de la Paris exista o barieră de comunicare greu surmontabilă[28].

Venirea lui Diamandi[29] la Paris s-a produs într-un moment de răceală accentuată între cele două state. Într-o discuție purtată cu ministrul de Externe polonez, la 30 decembrie 1925, I. G. Duca s-a lansat într-o critică virulentă la adresa Parisului, reproșând *Quai d'Orsay*-ului atitudinea sa față de retrocedarea flotei de la Bizerta, refuzul împrumutului, recunoașterea guvernului sovietic etc.; astfel, concluziona că Franța nu mai era amica României. Înainte de încheierea discuției, Duca a precizat că această conversație

[22] Primele negocieri pe care România le-a avut cu Franța, în timpul Marelui Război, au avut loc între Constantin Diamandi și Raymond Poincaré. Vezi Eliza Campus, *Raymond Poincaré, 1860-1934. Un om în istoria lumii. Din istoria relațiilor româno-franceze*, Editura Universității din București, 1998, p. 65.

[23] ANR, fond Constantin Diamandi, dosar 206, 1922-1927, telegrama descifrată nr. 6274, Ministerul Afacerilor Străine, București, semnată I. G. Duca, trimisă lui Constantin Diamandi, 31 decembrie 1924, f. 2.

[24] Guvernul Édouard Herriot a fost perceput negativ de către noul diplomat român. Socialist fiind, Herriot vizitase în trecut URSS-ul și avea relații bune cu liderii sovietici (Contele de Saint-Aulaire, *Însemnările unui diplomat de altădată în România, 1916-1920*, traducere de Ileana Sturdza, București, Editura Humanitas, 2016, p. 15).

[25] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, Raport, Legația de la Paris, 4 aprilie 1925, nepaginat. Acest fapt îl „silise să frecventeze mult cercurile de stânga". Astfel, „în saloanele Legației se putea întâlni pe vremea sa, „toute le palette, de la Rohan-Chabot și Luynes la Paul Boncour și Léon Blum". Vezi Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I, *1918-1937*, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1993, p. 176.

[26] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, Raport, Legația de la Paris, 4 aprilie 1925, nepaginat.

[27] Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 176.

[28] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, însemnări, nepaginat.

[29] Venirea lui Diamandi a fost pregătită din timp de autoritățile de la București. La 31 decembrie 1924, Nicolae Titulescu, ministrul României de la Londra, s-a întâlnit cu prim-ministrul Franței, Édouard Herriot (vezi Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 237). Herriot i-a spus lui Titulescu că temerile românilor sunt legitime, dar restituirea vaselor fusese promisă de Raymond Poincaré, iar el, ca succesor al său, nu putea să treacă cu vederea acest aspect (Maria Georgescu, *România, Franța și securitatea europeană în anii '20. Speranțe și iluzii*, București, Editura Militară, 2004, p. 237-238). Liderul francez i-a mărturisit lui Titulescu teama că Germania ar putea ataca Polonia, iar Rusia – România. Acest fapt ar fi putut duce, în opinia sa, la un război general în „cele mai deplorabile condiții". În acest context, Herriot îi propune lui Titulescu înființarea unei baze militare în Marea Neagră, în care să pătrundă nave franceze și engleze (Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 237).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu trebuia să rămână confidențială, asigurându-se în acest fel că ajungea la urechile lui Jules Laroche. De fapt, Duca îi reproșa lui Laroche modificările pe care acesta le adusese proiectului de tratat și care, în opinia sa, ar fi blocat negocierile. Declarațiile lui Duca au creat nervozitate la Paris, iritându-l pe Jules Laroche. La rândul său, Laroche a adus acuze lui Duca și statului român, subliniind neseriozitatea cu care Bucureștiul a abordat problema datoriilor de război și a celor preluate după „decesul" dublei monarhii[30].

Una din primele directive primite de Diamandi a fost de a remedia conflictul cu Laroche. Conform lui I. G. Duca, directorul politic al *Quai d'Orsay* reprezenta „cheia" tratatului cu Franța. Prima întâlnire pe care Diamandi a avut-o pe malurile Senei a fost cea cu Jules Laroche, la 26 decembrie, înainte ca diplomatul să-și depună scrisorile de acreditare în fața președintelui francez[31]. În cadrul discuțiilor dintre cei doi, s-a afirmat necesitatea strângerii relațiilor bilaterale prin efortul de soluționare a numeroaselor probleme de ordin economic și financiar. Laroche a declarat că România trebuie să facă mai multe eforturi de natură economică pentru a crea legături mai strânse cu Franța[32].

La 10 ianuarie 1925, Constantin I. Diamandi s-a întâlnit cu Éduard Herriot. Precum menționa în raportul său, Diamandi îl găsește pe Herriot „într-un cărucior, un om obosit, suferind". Premierul îi somează pe români să plătească datoriile de război și să recunoască datoriile moștenite prin disoluția Imperiului Austro-Ungar; dădea de înțeles că, fără rezolvarea acestor aspecte, tratatul nu putea fi semnat[33]. La fel ca și în întâlnirea cu Titulescu, Herriot îi prezintă lui Diamandi proiectul unei flote la Marea Neagră: „Avem un crucișător nou, foarte bun, am trimite torpiloare, am organiza apărarea Dv. și cred, a adăugat Herriot, că și Anglia ar trimite vasele ei". În viziunea premierului francez, acea flotă urma să constituie aripa dreaptă a Mediteranei, cu rolul de a apăra România și Turcia în fața unei eventuale agresiuni rusești[34]. După expunerea lui Herriot, Diamandi a replicat că „o asemenea politică navală cere ca preciziune și corolar o înțelegere, o alianță, bineînțeles pacifică, pur defensivă și al cărei cuprins ar putea fi adus la cunoștința Ligii Națiunilor"[35].

Dar Herriot nu se simțea bine, era bolnav, astfel că nu fusese atent la explicațiile lui Diamandi. Atunci când Diamandi i-a prezentat proiectul de tratat, în mod accidental, premierul francez a fost de acord cu toate propunerile noastre. Diplomatul semnala autorităților de la București faptul că el nu credea că cererile românești vor fi primite de

[30] ANR, Microfilme 012/Franța, rola 194, dosar 5, série Z, carton 582, vol. 79, 11 janvier 1925, f. 2-3.

[31] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama descifrată nr. 6604, I. G. Duca trimite lui Constantin I. Diamandi, Ministerul Afacerilor Străine, 6 februarie 1925, f. 117.

[32] ANR, Microfilme 012/Franța, rola 194, dosar 3, série Z, carton 582, vol. 82, Visite du Ministre de Roumanie a M. Laroche, 27 décembre 1924, f. 177.

[33] În 1923, la Innsbruck, Regatul Sârbo-Croat, România și Polonia au semnat un protocol prin care au fost fixate procentele de responsabilitate pentru plata datoriilor fostului Imperiu Austro-Ungar. Pentru România, cea mai importantă datorie viza împrumutul Porților de Fier, în valoare de 1 250 000 franci elvețieni (ANR, Microfilme 012/Franța, rola 194, 752c, dosar 3, f. 262. Cu privire la flota rusească, Herriot i-a repetat diplomatului român că guvernul său trebuia să respecte angajamentul luat de Poincaré față de sovietici. Premierul a menționat că Rusia nu putea fi împiedicată să-și organizeze propria sa flotă de război și, chiar dacă francezii nu returnau flota, sovieticii oricum își construiau alta. Ca ripostă la înarmarea Uniunii Sovietice, politicianul francez îi propunea lui Diamandi ca apărarea României să se facă prin „internaționalizarea Mării Negre", folosindu-se de stipulațiile Conferinței de la Lausanne din 1923 (vezi AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, însemnări, nepaginat).

[34] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, Raport anexă la telegrama cifrată nr. 6307, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui I. G. Duca, 12 ianuarie 1925, f. 86-89.

[35] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, însemnări, nepaginat. Potrivit lui Diamandi, obiectivele politicii românești erau: un acord franco-englez; gruparea în jurul Franței a aliaților continentali, ceea ce „i-ar da o greutate chiar și în tratările ei cu Anglia și America" (Maria Georgescu, *op. cit*., p. 240).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quai d'Orsay, dar dorea să se folosească de acordul dat, chiar dacă era ambiguu, pentru a forța materializarea acestor deziderate[36].

După întrevederea cu Herriot, Diamandi a trimis lui I. G. Duca un raport în care i-a sugerat să formuleze o propunere de alianță, socotind că ar fi mai avantajos să se negocieze pe un text expediat de la București, rămânând ca francezii să facă doar unele modificări. În opinia lui Diamandi, textul viitorului tratat trebuia să se inspire din acordul franco-cehoslovac. Diplomatul sugera ca asistența Franței și contingentul militar puteau fi introduse într-o convenție specială sau, dacă situația o cerea, printr-un schimb de note. Prezența contingentului militar ar fi întărit, în special din punct de vedere moral, acțiunea flotei și ar fi completat concursul francez în caz că România ar fi fost atacată[37]. Convenția militară, care urma să fie introdusă în tratat, trebuia ca, în caz de agresiune sovietică, să stipuleze intrarea Franței în război, de partea noastră. Astfel, Parisul ar fi trimis un contingent pentru ca drapelul francez să fie reprezentat[38].

După întâlnirea cu Herriot, diplomatul a telegrafiat imediat la București. Diamandi și-a exprimat opinia că Franța avea să renunțe, din cauza presiunilor externe, la politica de încercuire a Germaniei cu un „lanț" de aliați de-ai săi, semnarea tratatului fiind cu siguranță amânată. Potrivit lui Traian Sandu, Diamandi era convins că amploarea cerințelor sale crea inevitabil dificultăți în negocierile cu francezii; astfel că diplomatul, ca șef al negocierilor, a încercat să pună eventualele amânări pe seama „influențelor externe", neasumându-și nicio responsabilitate[39].

La 20 ianuarie 1925, Londra primește propunerea Berlinului[40] de garantare a granițelor franco-belgiano-germane, la care urma să se adauge drept garant Marea Britanie. Parisul avea să recepționeze propunerea mai târziu, la 9 februarie[41], dar informația ajunsese mai rapid în capitala Franței[42]. Francezii bănuiau dorința germană, Poincaré refuzase una anterioară, și, cu toate că, inițial, fuseseră suspicioși, au decis să-i ofere un răspuns. Pactul propus de germani făcea ca Franța să se transforme dintr-un stat garant al tratatelor de pace într-un stat garantat. Această perspectivă nu era pe placul *Quai d'Orsay*-ului, dar părea să fie unica soluție în care Londra putea fi atrasă în cadrul unei alianțe[43].

Deși românii știau că se plănuia un asemenea pact, propunerea propriu-zisă a creat emoție. Proiectul german a pus presiune pe Diamandi. I. G. Duca i-a sugerat lui Diamandi „să ia poziție față de un pact limitat la granițele occidentale". Iar Diamandi a contactat legațiile țărilor din cadrul Micii Antante și Ambasada Poloniei de la Paris.

---

[36] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 238.

[37] AMAE, Ffond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6338, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 20 ianuarie 1925, f. 101.

[38] Jean Nouzille, *Aspectul militar al relațiilor franco-române între 1919 și 1939*, în „Revista de Studii Internaționale", anul XXV, nr. 3-4 (113-114), mai-august 1991, București, Editura Academiei Române, p. 180.

[39] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 239.

[40] Propunerea germană a fost făcută pe fondul refuzului Aliaților, din ianuarie 1925, de a evacua zona Kölnului. Vezi Jacques Néré, *Foreign Policies of the Great Powers*, vol. VII, *The Foreign Policy of France from 1914 to 1945*, London, Routledge & Kegan Paul Ltd, 1975, p. 71.

[41] Jon Jacobson, *Locarno Diplomacy, Germany and the West, 1925-1929*, New Jersey, Princeton University Press, 1972, p. 4.

[42] AMAE, fond Paris, vol. 22, însemnări, nepaginat.

[43] În decembrie 1922, cancelarul german Wilhelm Cuno a avansat o propunere de garantare a granițelor franco-germane. Oferta a fost făcută Statelor Unite și nu Franței, iar Poincaré a respins-o categoric. Proiectul a fost reluat de vicontele Edgar Vincent D'Abernon și sugerat cancelarului Gustav Stresemann. Vezi Constantin Iordache, *România și relațiile internaționale din sud-estul european: „modelul" Locarno (1925-1927)*, București, Editura Curtea Veche, 2001, p. 13-14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ambasadorul polonez i-a exprimat îndoielile sale cu privire la finalizarea tratatului de garanții. În ciuda sfatului, aparent liniștitor, Diamandi abordează în perioada următoare o serie de personalități franceze[44]. Diplomatul român s-a întâlnit cu deputații francezi Pierre Renaudel și Louis Loucheur. Cei doi deputați i-au dezvăluit lui Diamandi că obiectivul de prim interes al Franței era o garanție cu Belgia și Marea Britanie pe Rin. Conform opiniei lui Loucheur, extinderea sistemului de alianțe în Europa de Est ar fi îngrijorat Marea Britanie, care nu susținea o asemenea politică, și ar fi îndepărtat-o de cauza franceză[45].

După consumarea acestor întâlniri, Diamandi a trimis o telegramă la București, datată la 25 ianuarie 1925, în care a schițat câteva propuneri cu privire la pactul cu Franța. În cadrul primului punct, Diamandi preciza că tratatul românesc nu trebuie să includă un termen limitat la cinci ani, deoarece ar putea da părții franceze impresia că Bucureștiul voia să facă „alianță numai pentru timpul cât suntem la strâmtoare”[46]. Diamandi nota faptul că urma să-l întrebe pe Herriot dacă „nu ar fi necesar” să fie precizat și un termen limită al pactului. Prin intermediul celui de-al doilea punct, Diamandi a mai propus o modificare a textului notei pentru baza navală, care să implice o apărare mai largă a României[47].

Înainte de a prezenta oficial propunerea românească, Diamandi menționa că avea să ceară o audiență particulară la Herriot, spre a-l influența pozitiv. Mai apoi, diplomatul îl întreba pe Duca dacă n-ar considera oportun să îl intercepteze pe ambasadorul Angliei din Paris – cu care Diamandi nota că „înjghebase foarte bune raporturi personale” – pentru a-l informa despre intențiile românilor de a semna un tratat cu Franța. Motiva această inițiativă prin faptul că, oricum, englezii ar fi aflat de negocieri; astfel, informarea lor ar fi risipit teama multor politicieni francezi care gândeau că un acord franco-român ar fi fost rău văzut de către Anglia; mai mult, pe această cale afla ce „gândește” cu adevărat Londra[48].

Propunerile lui Diamandi au fost agreate de ministrul de Externe român. În ceea ce privea proiectul bazei navale, I. G. Duca preciza că fusese acceptat, doar că trebuia să fie parte componentă a tratatului[49]. Pactul creionat de români era cu siguranță unul foarte îndrăzneț. Includerea bazei navale în cadrul proiectului românesc nu făcea altceva decât să extindă cooperarea militară, inclusă deja de Diamandi în pact. Pe cât de ambițioasă era această inițiativă a lui Duca, pe atât de hazardată părea a fi, ținându-se cont de faptul că, încă de la primele discuții cu autoritățile franceze, acestea din urmă dădeau de înțeles că nu vor nicio clauză militară. Așa cum dedusese foarte bine Diamandi, din discuțiile avute cu autoritățile franceze, baza navală nu era altceva decât o propunere de moment care să compenseze retrocedarea vaselor rusești. Toate acestea se făceau într-un moment cât se poate de nefavorabil. Propunerea germană bulversase ordinea priorităților diplomației franceze. Interesul Parisului pentru România scăzuse încă din momentul alegerii lui Herriot, iar acum, după prezentarea proiectului german, se afla la cele mai scăzute cote.

---

[44] AMAE, fond Paris, vol. 22, însemnări, nepaginat.

[45] Gelu Hogaș, *op. cit*., p. 120-121

[46] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6350, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 25 ianuarie 1925, f. 106.

[47] Ultima propunere avea în vedere acordul militar franco-român, referitor la cazul în care România ar fi fost atacată; Diamandi ar fi considerat că „armata franceză va stabili de acord cu Guvernul român” modalitatea de acțiune (*ibidem*).

[48] *Ibidem.*

[49] *Ibidem,* telegrama nr. 4485, MAS, București, semnat I. G. Duca, f. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diplomatul român s-a întâlnit cu ambasadorul britanic și i-a prezentat părerile *pro* și *contra* ale politicienilor francezi cu privire la tratat, precum și poziția autorităților franceze în privința pactului de garanție occidental. Ambasadorul britanic s-a arătat favorabil atât negocierilor cu privire la tratat, cât și la proiectul bazei navale[50]. Așa cum remarcase și Diamandi, poziția politicii externe franceze se modificase semnificativ de la discuția inițială cu Herriot; nu mai încuraja deloc o implicare a Franței în estul Europei. Totuși, premierul francez nu a fost un susținător înfocat al pactului de garanții și a încercat pe cât posibil să menajeze aliații est-europeni. Atent la toate detaliile politicii externe, premierul a încercat să penduleze cât mai atent cu putință între o dezvoltare a relațiilor cu Germania și Uniunea Sovietică și o păstrare a influenței franceze în estul Europei[51].

La 29 ianuarie 1925, Diamandi a trimis o telegramă în care îi spune lui Duca faptul că, de la ultima întâlnire cu Herriot, din 10 ianuarie, el nu mai discutase deloc cu premierul francez. Diamandi a mai adăugat că încercase să se folosească de această situație pentru a propune un tratat bazat pe necesitatea unei legături mai strânse cu Franța, fără a insista sau preciza mai mult, deoarece contextul nu îi mai permitea să pluseze. Însă, Diamandi evitase să aducă în discuție proiectul creionat de Poincaré, pentru a nu coborî standardele în care diplomatul dorea să negocieze. Diamandi i-a cerut lui Duca mai multe sugestii, subliniind că lipsa indicațiilor îngreunează semnificativ discuțiile cu partea franceză[52].

Atitudinea oficialităților franceze, cauzată de propunerea germană, crease un blocaj la care diplomatul nu avea pe moment soluții. Totodată, Diamandi era deranjat de modul greoi în care Duca îi răspundea. Cumva Duca nu acorda importanța cuvenită inițiativelor lui Diamandi? La această întrebare diplomatul avea să primească răspuns destul de târziu, la 6 februarie 1925. Diamandi a observat că Duca îi studiase propunerile și chiar îi „corectase" una dintre ele[53]. Conștient de răspunsul său tardiv, Duca motivează că întârzierea a fost provocată de boala regelui[54].

Între timp, propunerea bazei navale a lui Herriot a ajuns la cunoștința autorităților sovietice. Iar Moscova a dat de înțeles că poate să facă probleme Parisului, pe plan internațional, pe această temă. Pentru a nu provoca protestele rușilor, mai ales în contextul propunerii germane, Herriot a decis să renunțe la acest plan[55].

La 19 februarie 1925, Constantin Diamandi a predat proiectul de tratat, conceput de partea românească, lui Herriot[56]. Primind documentul, Herriot a declarat că, după ce

[50] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 239. Pe baza propunerii bazei navale, ministrul Marinei de la București și-a făcut planuri pentru o reorganizare a armatei române prin intermediul unui sprijin francez[50]. În acest sens, ministrul Marinei a contactat *Quai d'Orsay*-ul. Schimbul de opinii a dat rezultate pozitive, Parisul oferindu-se să participe la reorganizarea armatei române. Totodată, autoritățile noastre au înștiințat între timp și amiralitatea britanică cu privire la intenția franceză de a crea o bază navală la Marea Neagră. Vezi AMAE, fond Paris, vol. 22, însemnări, nepaginat.

[51] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 243.

[52] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6366, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 29 ianuarie 1925, f. 113.

[53] Duca menționa că ar fi nepotrivit ca, în cazul în care România ar fi fost atacată, guvernul român să se adreseze armatei și nu guvernului francez. Acest fapt ar fi indus ideea că Bucureștiul acorda o mai mare importanță armatei în defavoarea guvernului de la Paris. Duca considera că negocierile trebuiau să pornească de la „aceste baze" (*ibidem*, telegrama descifrată nr. 6603, MAS, București, semnată I. G. Duca, trimisă lui Constantin Diamandi, 6 februarie 1925, f. 116).

[54] *Ibidem*, telegrama descifrată nr. 6604, MAS, București, semnată I. G. Duca, trimisă lui Constantin Diamandi, 6 februarie 1925, f. 117.

[55] ANR, Microfilme 012/Franța, rola 190, dosar 8, série Z, Carton 577, vol. 58, telegramme nº 206, Ministère des Finances, envoyé a Jean Herbette, 26 avril 1925, f. 181.

[56] Proiectul conținea o anexă, cu caracter secret, privind baza navală propusă de premierul francez. Articolul 2 al alianței prevedea ca „cele două guverne să se înțeleagă în caz de agresiune armată în vederea salvgardării intereselor lor legitime și a apărării teritoriilor lor așa cum sunt recunoscute ca atare de tratatele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urma să îl studieze, avea să dea un răspuns părții române. Diplomatul a observat că „obsesia" francezilor pentru garantarea frontierei de pe Rin putea să conducă la punerea în discuție a *statu-quo*-ului teritorial în Europa de Est și, implicit, a tratatelor de pace. Diamandi era împotriva unui pact care ar fi garantat doar granițele occidentale, declarând că este necesară păstrarea *statu-quo*-ului teritorial atât în Europa de Est, cât și în cea de Vest.

Spre dezamăgirea lui Diamandi, Herriot credea că, în noile circumstanțe, crearea unei baze navale la Constanța nu-și mai avea rostul. După discuția cu Herriot, impresia lui Diamandi a fost că premierul credea cu tărie în tratatul propus de germani[57]. Acest fapt reprezenta, nici mai mult, nici mai puțin, decât o blocare pe un termen nedefinit al tratatului franco-român. Pentru a debloca negocierile, Diamandi l-a întrebat pe Duca dacă i se îngăduie să facă toate „sforțările pentru a încerca ca noi să ajungem la un rezultat privitor la pact, punând în mișcare toate elementele care ar fi favorabile, inclusiv și Președintele Republicii". Inițiativa a fost aprobată de Duca[58].

A doua zi, la prima oră a dimineții, Diamandi l-a contactat pe Jules Alfred Laroche[59]. Diplomatul dorea să afle dacă Herriot l-a pus la curent pe directorul politic al *Quai d'Orsay* cu proiectul de tratat propus de București și ce părere avea despre acesta. După cum menționează Diamandi, proiectul de tratat se afla pe masa lui Laroche. Diplomatul i-a spus că scopul pentru care fusese numit la Paris era acela de a încheia tratatul cu Parisul. Avansând în discuții, Diamandi a observat că proiectul bazei navale, propus de Herriot, nu fusese discutat și nici studiat, ceea ce însemna că nu se afla pe lista de priorități a guvernului francez[60].

Laroche a luat în mână tratatul și, răsfoindu-l, a făcut și prima critică. Directorul *Quai d'Orsay* și-a exprimat dezacordul cu privire la preambulul pactului care făcea trimitere la Tratatul prin care Franța recunoștea apartenența Basarabiei la România și nu la tratatele semnate după Marele Război. În opinia lui Laroche, înțelegerea trebuia să aibă ca bază tratatele de pace și nu tratatele semnate în comun[61]. A abandona această cale însemna ca Parisul să se lase condus de politica „statelor mici", pe care garanțiile franceze le-ar fi făcut să devină imprudente, le-ar fi îndemnat să intre în tot felul de dispute, implicând în acest fel și Franța. Spre finalul discuției, directorul *Quai d'Orsay* i-a dat de înțeles lui Diamandi că, până nu se rezolvă problema datoriilor de război, nu

semnate între ele". În preambul era specificat faptul că era vorba de tratatele semnate în comun și nu de tratatele de pace (AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6434, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 21 februarie 1925, f. 123).

[57] Precum menționa în raportul său, premierul francez i-a expus că în Tratatul Renan, care se negocia în acel moment, se avea în vedere posibile modificări teritoriale (coridorul Danzing), în favoarea Germaniei. Pentru a compensa pierderea teritoriului, Marile Puteri doreau crearea unei baze navale care ar fi servit interesele Varșoviei, Herriot explicând cinic că „lucrăm pentru siguranța Poloniei, chiar fără știrea ei" (*ibidem*, telegrama cifrată nr. 6434, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 21 februarie 1925, f. 123-124). Diamandi a observat o anumită nepăsare pe care Herriot ar fi arătat-o față de soarta României. Premierul ar fi menționat că, în condițiile existenței unui tratat de securitate pe Rin, un atac al Uniunii Sovietice asupra statului român nu ar mai fi condus la un conflict general, ci s-ar fi menținut doar la nivel local (AMAE, fond Paris, vol. 22, telegrama nr. 66, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui I. G. Duca, 21 ianuarie 1925, nepaginat).

[58] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6451, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, f. 132.

[59] *Ibidem*, telegrama descifrată nr. 6604, MAS, București, semnată I. G. Duca, trimisă lui Constantin Diamandi, 6 februarie 1925, f. 117.

[60] Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 241.

[61] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se poate discuta de semnarea tratatului cu România[62]. Concluzia trasă de Diamandi, după ultimele întâlniri, era că partea română trebuia să se folosească de perioada în care Parisul formula răspunsul la propunerea Germaniei, pentru a accelera demersurile cu privire la tratat. Având în vedere că Herriot nu era chiar convins de pactul de garanții, ar fi existat șanse ca România să semneze cu Franța până ca negocierile oficiale cu Anglia și Germania să-i pună piedici[63].

Diamandi și-a pregătit cu minuțiozitate noul demers. Diplomatul a întrebat Bucureștiul dacă este oportun ca, în viitoarele întâlniri, să își exprime părerea personală a necesității ca Franța să completeze ciclul pactelor ei defensive în același timp cu România și Iugoslavia[64]. În paralel, diplomatul a cerut *Quai d'Orsay*-ului documentele[65] cu privire la chestiunile financiare româno-franceze, pentru a ști cum să discute această problemă în negocierile care urmau[66]. Diamandi a purtat discuții cu omologii săi polonez, cehoslovac și iugoslav, stabilind să facă un demers comun pe lângă *Quai d'Orsay* în chestiunea datoriilor austro-ungare. La *Quai d'Orsay*, miniștrii au fost primiți de Jacques Seydoux, director-ajutor al Afacerilor Politice și Comerciale. Seydoux le-a dat asigurări, spunând că și Franța dorește să vadă rezolvată, cât mai curând, această problemă a reparațiilor. Ca urmare, cei patru miniștri au trimis, la 8 aprilie 1925, un memoriu *Quai d'Orsay*-ului, în care cereau ca Parisul să nu impună foștilor aliați din război plata unor datorii care le-ar împovăra economiile, ci să colaboreze pentru o rezolvare fructuoasă a acestei chestiuni[67].

În discuțiile care au urmat, Diamandi[68] a căutat să inducă autorităților franceze ideea că ar fi în interesul Franței ca, premergător încheierii tratatului de garanții, Parisul să-și completeze ciclul pactelor separate cu aliații ei din est pentru ca, imediat după semnarea „aranjamentului de pe Rin", Germania să fie încadrată în acest sistem de alianțe[69]. De asemenea, Diamandi a încercat să impresioneze *Quai d'Orsay*-ul accentuând situația dramatică în care se afla granița de est a României, precum și pericolul

[62] ANR, Microfilme 012/Franța, rola 191, dosar 12, série Z, carton 577, vol. 64, Visite de M. Diamandi à M. Laroche, 20 février 1925, f. 98-110. Pentru a spori presiunea asupra oficialităților franceze, Diamandi i-a sugerat lui Duca să îl atenționeze pe ministrul plenipotențiar al Franței de la București, de Billy, asupra urmărilor pe care le-ar avea „asupra influenței și politicii Franței" în România o tărăgănare sau un refuz de a „îndeplini propriile ei propuneri privitoare la pactul de alianță". Vezi AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6438, MAS, București, semnată I. G. Duca, trimisă lui Constantin Diamandi, 22 februarie 1925, f. 127.

[63] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6451, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, f. 132.

[64] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-2927, însemnări, nepaginat.

[65] În acest sens, diplomatul a expediat un memoriu Direcției Generale a Mișcării Fondurilor din cadrul Ministerului de Interne de la Paris, pentru a primi ordinele financiare definitivate sau disputate dintre cele două state. După studiul prealabil al documentelor financiare, Diamandi a trimis un document guvernului francez, în care expunea toate chestiunile de ordin financiar, subliniind eforturile statului român de soluționare a diferendelor cu Franța. Vezi AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama nr. 417, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 30 martie 1925, f. 149.

[66] *Ibidem,* Note sur les questions financières franco-roumaines, f. 143-146.

[67] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, telegrama nr. 461, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui I. G. Duca, 9 aprilie 1925, nepaginat.

[68] În paralel, prin intermediul Biroului de Presă, proaspăt reînființat în cadrul Legației de la Paris, au fost abordați o serie de ziariști și de personalități influente în încercarea de a crea un curent de opinie favorabil semnării tratatului, atât în cadrul presei, cât și în interiorul politicii franceze. Vezi AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 15, 1925, Raport despre activitatea Biroului de Presă și Propagandă în decursul lunilor aprilie, mai, iunie 1925, semnat Noti Constantinide, trimis lui I. G. Duca, f. 3.

[69] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, nepaginat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iminent al unei invazii sovietice[70]. Pentru a lămuri acest aspect, Parisul l-a contactat însă pe Jean Herbette. Ambasadorul francez de la Moscova a atras atenția asupra administrării necorespunzătoare a Basarabiei, a instabilității politice din România, excluzând pericolul unei invazii sovietice[71].

După discuțiile duse cu oficialitățile franceze, Diamandi a informat Bucureștiul că, în sprijinul cauzei române, au fost câștigați Paul Boncour, Pierre Renaudel și Alexandre Varenne[72]. Acești politicieni se arătau, în opinia lui Diamandi, pentru semnarea tratatului cu România, astfel că diplomatul a căutat, din acel moment, să se folosească de ei, cât mai mult, în sprijinul eforturilor sale[73]. După cum menționa Traian Sandu, demersurile lui Diamandi și ale diplomației iugoslave, precum și propunerea germană au creat, în interiorul politicii franceze, o „concurență" între acceptarea pactului de garanții urmat de o diminuare a prezenței în Europa de Est, pe de o parte, și dezvoltarea relațiilor cu aliații estici prin semnarea de tratate cu România și Iugoslavia, pe de alta[74].

Un nou guvern și noi speranțe

La 17 aprilie 1925 a fost ales guvernul Paul Painlevé, cu Aristide Briand în postura de ministru de Externe. Revenirea lui Briand într-o poziție politică importantă și numirea lui Philippe Berthelot ca secretar general la Ministerul Afacerilor Străine i-a bucurat inițial pe români[75]. Într-o convorbire cu directorul Afacerilor Politice de la *Quai d'Orsay,* Diamandi și-a exprimat satisfacția pentru revenirea la putere a lui Aristide Briand, „autorul tratatului de alianță cu România în timp de război", sperând că acesta să fie „artizanul tratatului de alianță dintre cele două țări în timp de pace"[76].

Diplomatul român mai spera că, odată cu revenirea lui Briand[77], politica franceză va deveni mai aspră cu Berlinul. Întoarcerea la o poziție mai dură pe plan internațional putea duce la o revitalizare a politicii de încercuire a Germaniei și atunci poziția României, în cercurile politice franceze, s-ar fi întărit[78].

---

[70] ANR, Microfilme 012/Franța, rola 194, dosar 3, série Z, carton 582, vol. 82, Visite du Ministre de Roumanie à M. Corbin, 11 février 1925, f. 203.

[71] Într-un final, Diamandi s-a întâlnit și cu președintele francez. Doumergue i-a sugerat lui Diamandi posibilitatea ca Mica Antantă să strângă relațiile cu Polonia pentru a crea un bloc statal comun. Conform lui Doumergue, Mica Antantă și Polonia trebuiau să propună Germaniei încheierea unui pact care să respecte Tratatul de la Versailles și *statu-quo*-ul teritorial european. În acest mod, opina Doumergue, garanțiile de securitate din vest puteau să se extindă spre estul Europei. Propunerea președintelui francez nu l-a mulțumit pe Diamandi, care a remarcat că aceste idei mascau de fapt dorința lui Doumergue de a vedea un stat francez mai puțin implicat în estul Europei. Diamandi l-a contactat pe ambasadorul Poloniei la Paris. Diplomatul i-a prezentat propunerea lui Doumergue, dar acesta a refuzat-o categoric (AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, însemnări, nepaginat).

[72] Alexandre Varenne era, din 4 iunie 1924, vicepreședinte al Camerei Deputaților. În 28 iulie 1925, Varenne a fost numit guvernator general în Indochina franceză, Diamandi pierzând astfel un important susținător al cauzei sale. Vezi Laurent Joly, *Antisémites et antisémitisme à la Chambre des députés sous la IIIe République,* în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", 3/2007 (n° 54-3), p. 63-90.

[73] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, însemnări, nepaginat. Cei trei deputați socialiști aveau influență în cadrul politicii franceze, fiind în același timp și ziariști (AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama descifrată nr. 71, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 27 mai 1925, f. 166).

[74] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 241.

[75] În 1922, Aristide Briand își dăduse demisia din funcția sa, în mare parte deoarece a refuzat să-și asume responsabilitatea abandonării aliaților central-est-europeni în schimbul unui tratat de garanție britanic (idem, *Tableau géostratégique…*, p. 37).

[76] Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 246.

[77] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, însemnări, nepaginat.

[78] Walter A. McDougall, *France's Rhineland Policy, 1914-1924. The Last Bid for a Balance of Power in Europe,* New Jersey, Princeton University Press, 1978, p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noua realitate rezultată în urma instalării noului guvern părea, în opinia diplomatului, favorabilă tratatului franco-român. Diamandi transmitea la București faptul că Franța era în continuare interesată să-și completeze ciclul pactelor ei separate cu foștii săi aliați. Franța, conchidea Diamandi, ar fi dorit ca, la momentul semnării Tratatului Renan, Germania să fie încadrată în acest ciclu[79]. Mai mult chiar, la 27 aprilie 1927, lui Diamandi i s-a dat de știre că se prevedea posibilitatea unor eventuale renunțări a creanțelor de război franco-engleze, în urma demersurilor făcute de delegații Micii Înțelegeri și ai Poloniei. Această decizie avea să fie luată în calcul numai după ce România ar fi ratificat Protocolul de la Innsbruck și ar fi rezolvat într-un mod satisfăcător chestiunea împrumutului Porților de Fier[80]. Pentru Diamandi, aceasta era o veste foarte bună, doar că trebuia să convingă Bucureștiul să primească aceste condiții. Astfel că diplomatul român îl implora pe Duca să facă în așa fel încât condițiile să fie acceptate, menționând că, „în calitate de reprezentant al României la Paris, nu mă pot împiedica de a vă arăta cât ar fi de ușurător scoaterea acestui spin din calea tratativelor noastre viitoare”[81].

Contrar credinței lui Diamandi, Aristide Briand prelua portofoliul Externelor cu intenția de a încerca o apropiere de Germania[82]. Trendul urmat de politica reconciliatoare a lui Briand a fost observat de Diamandi în scurt timp. După întâlnirea cu Briand, 27 aprilie 1925, Diamandi a mai remarcat faptul că noul ministru de Externe nu dorea să garanteze frontierele Basarabiei. Pentru semnarea tratatului, România trebuia să-și normalizeze relațiile cu Rusia sovietică, Briand oferindu-se a mijloci apropierea dintre cele două state[83]. Mai mult, Briand i-a dat de înțeles lui Diamandi că refuză să ia vreun angajament față de statul român pentru a nu pune în pericol viitorul pact de garanții[84].

După întâlnirea cu Diamandi din 27 aprilie 1925, Briand a luat toate măsurile pentru a se informa cu privire la chestiunea pactului cu România. Ministrul de Externe l-a contactat pe Jules Laroche. Directorul *Quai d'Orsay* i-a atras atenția ministrului de Externe asupra necesității de a fi foarte atent la clauzele acordului propus de Diamandi, astfel încât Franța să nu fie atrasă în conflicte pe care nu și le dorește[85]. Autoritățile franceze au ajuns la concluzia că tratatul cu România, ca orice alt acord de acest fel semnat de statul francez, își avea utilitatea lui. Potențialul agresor s-ar gândi de două ori înainte de a ataca, deoarece și-ar da seama că ar lupta

[79] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, însemnări, nepaginat.

[80] În cadrul Comisiei de Reparații, din 20 februarie 1923, s-a stabilit ca, prin articolul 186 din Tratatul de la Trianon, României să îi fie atribuit împrumutul Porților de Fier, în valoare de 1 250 000 franci elvețieni. Datoria a fost contractată inițial de către Ungaria, parte a Imperiului Austro-Ungar, tocmai în 1896, prin intermediul unor bănci britanice, pentru a îmbunătăți navigația pe Dunăre. Bucureștiul a fost nemulțumit de acest fapt și a contestat această decizie. Londra a făcut în permanență presiuni asupra Parisului pentru a constrânge, la rândul său, guvernul român să plătească această datorie. Problema a reprezentat o mare piedică pentru Diamandi în demersurile sale pentru ratificarea tratatului cu Parisul (ANR, Microfilme 012/Franța, rola 194, dosar 3, série Z, carton 582, vol. 82, Emprunt des Portes de Fer, 19 février 1925, f. 187-190).

[81] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, Raport nr. 531, Legația de la Paris, semnat Constantin Diamandi, 28 aprilie 1925, f. 156-158. Ca urmare a apelului făcut de Diamandi și pentru a nu bloca negocierile franco-române, guvernul de la București a recunoscut, la 6 noiembrie 1925, în cadrul Conferinței de la Praga, datoriile, reduse semnificativ, ce-i reveneau după dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar, dar autoritățile române refuzau în continuare să ratifice Protocolul de la Innsbruck (AMAE, fond Paris, vol. 784, 1926-1928, telegrama nr. 1473, Legația de la Paris, semnată N. B. Cantacuzino, 5 februarie 1926, nepaginat).

[82] Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 65.

[83] AMAE, fond Paris, vol. 22, 1921-1927, însemnări, nepaginat.

[84] Traian Sandu, *România în cadrul Micii Antante: alianța de rezervă a Franței în Europa Centrală interbelică, 1919-1938*, în Valentin Naumescu (coord.), *România, Marile Puteri și ordinea europeană, 1918-2018*, Iași, Editura Polirom, 2018, p. 79.

[85] ANR, Microfilme 012/Franța, rola 191, dosar 12, série Z, carton 577, vol. 64, f. 103-110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împotriva unei alianțe. Pentru *Quai d'Orsay*, existența în sine a pactelor reprezenta o garanție suficientă și eficientă a păcii, dar și certitudinea unui sprijin neprețuit pentru statele mici[86].

La 9 mai 1925, Diamandi l-a vizitat pe Berthelot care redacta, în acel moment, răspunsul Franței la propunerea germană. După discuția cu acesta, Diamandi a ajuns la concluzia că era timpul unei „temporizări" a negocierilor, păstrând speranța că răspunsul Parisului nu va fi acceptat[87].

Negocierile franco-române

La mijlocul lunii mai, Constantin Diamandi s-a întâlnit cu Paul Painlevé. Premierul francez i s-a confesat, spunându-i că toate „obiecțiunile făcute privitor la pactul de garanție tripartit cu Germania nu au fost zadarnice". Conform lui Painlevé, răspunsul francez nu a fost primit. Entuziasmat, Diamandi s-a deplasat la *Quai d'Orsay* și a vorbit cu Briand. Ministrul de Externe francez îi confirmă faptul că discuțiile cu germanii nu au adus rezultatele dorite, astfel că negocierile cu partea română puteau reîncepe[88]. Negocierile privind tratatul franco-român s-au reluat în cel mai scurt timp. Deși tratativele au reînceput, ele nu au continuat în modul în care Diamandi și l-ar fi dorit. Ministrul român a observat cu multă îngrijorare că Briand nu renunțase la propunerea germană, iar discuțiile cu privire la tratat se blocaseră din nou[89].

Pentru a debloca discuțiile cu partea franceză, Diamandi a trimis, la 30 mai 1925, o lungă scrisoare personală lui Briand, direct de la Vichy, unde se afla la o cură, în care făcea o prezentare generală a relațiilor româno-franceze și a contextului european; îi cerea, în cele din urmă, să grăbească semnarea tratatului. În scrisoare era prezentată „o cascadă" de argumente ce erau redate sub forma unor amintiri[90]. Scrisoarea îl obliga practic pe Briand să răspundă. Inițiativa diplomatului a provocat un anume deranj la Paris[91]. Conștient că a „tulburat apele", Diamandi a „păstrat o rezervă absolută față de *Quai d'Orsay*", timp de două săptămâni, așteptând să fie chemat[92].

Revenit de la Geneva, Aristide Briand l-a convocat imediat, la 14 iunie, pe Diamandi. Influențat în mod pozitiv de negocierile duse cu omologii săi german și britanic, Briand i-a dezvăluit diplomatului român că Franța trebuie să facă totul pentru a menține și buna înțelegere cu Marea Britanie, certificându-i totodată faptul că garanțiile noului pact urmau să se limiteze la Rin[93]. La Geneva, Briand obținuse aderarea fără condiții a Germaniei la Liga Națiunilor și, folosindu-se de articolul 16 (privind asistența țărilor agresate) din cadrul Pactului Ligii Națiunilor, a reușit, cu sprijinul Marii Britanii, să-și păstreze libertatea de a semna pacte de garanție cu aliații săi[94]. Spre finalul întâlnirii,

[86] *Ibidem*, f. 111-112.

[87] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6641, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, f. 163.

[88] *Ibidem*, telegrama cifrată nr. 6656, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 15 mai 1925, f. 165.

[89] AMAE, fond Paris, vol. 22, însemnări, 1921-1927, nepaginat.

[90] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, scrisoare confidențială atașată la telegrama descifrată nr. 6681, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 2 iunie 1925, f. 169-175.

[91] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 246.

[92] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6696, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 14 iunie 1925, f. 176.

[93] *Ibidem*, f. 176-177.

[94] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Briand a declarat că e gata să încheie tratatul cu România, cerându-i lui Diamandi explicații despre „punctele unei convenții militare”[95].

În ciuda declarațiilor lui Briand, negocierile oficiale dintre cele două părți nu demaraseră la începutul lunii iulie. Profitând de venirea familiei regale la Paris, Diamandi decide să-i forțeze mâna lui Briand. Într-o întâlnire la care a asistat și regele Ferdinand, presat de insistențele lui Diamandi, Briand menționează că „sunt foarte fericit că pregătim cu Ministrul Majestății Voastre un pact de alianță, care va fi un nou inel în favoarea păcii”[96]. Ministrul francez părea să accepte și aspectele de natură militară cerute de români, refuzate de el în repetate rânduri, ceea ce făcea ca declarația lui să fie bizară. Acest fapt l-a îndemnat pe Traian Sandu să concluzioneze că Briand făcuse aceste promisiuni doar pentru a evita presiunile din partea lui Diamandi, dar și din partea susținătorilor acestuia din Camera Deputaților, care îl „pistonaseră” în mod repetat în ultimele zile[97].

Entuziasmat, diplomatul i-a cerut lui Duca să fie pregătit „cu privire la modalitățile convenționii militare”[98]. În urma presiunilor părții române, Parisul a decis să înceapă într-un final negocierile oficiale. La 24 iulie 1925, Constantin Diamandi a avut prima întâlnire de lucru cu Berthelot[99]. După studiul variantei de tratat propusă de Poincaré părții române și după modul cum decurseseră în trecut negocierile duse de Victor Antonescu, Berthelot declara că autoritățile române nu avuseseră „o linie fermă de conduită” și că guvernul Franței avea rezerve în privința spațiului dintre Prut și Nistru[100]. De asemenea, Diamandi a observat că Berthelot nu era deloc de acord cu o cooperare militară și îi solicita părții române să elimine orice referire la acest aspect[101]. După doar două runde de negocieri, toate propunerile inserate de Diamandi și de Duca în proiectul de tratat fuseseră respinse. Într-un final, se ajunsese la un acord asupra formei tratatului. Propunerea Parisului evita toate formulele juridice, clauzele tratatului fiind schițate în formule largi, care dădeau posibilitate unor reinterpretări atunci când francezii considerau acest fapt necesar[102].

La 4 august 1925, Diamandi preda *Quai d'Orsay*-ului un proiect de declarație de neagresiune împotriva Uniunii Sovietice și, la 26 august, i-a cerut lui Briand să activeze formalitățile necesare semnării pactului[103]. Conform lui Diamandi, pactul de neagre-

[95] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama cifrată nr. 6696, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 14 iunie 1925, f. 176-177.

[96] *Ibidem*, telegrama descifrată nr. 6726, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 3 iulie 1925, f. 178.

[97] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 246.

[98] Maria Georgescu, *op. cit*., p. 250.

[99] Traian Sandu, *La Grande Roumanie...*, p. 177-178.

[100] În prima declarație, România își exprima intențiile sale pacifice față de Uniunea Sovietică. În a doua declarație, care avea un caracter strict secret, erau luate în calcul schimburi de vedere între statele majore, care urmau să aibă loc doar în cazul în care, în ciuda eforturilor pacificatoare ale celor două părți, pacea ar fi fost amenințată. Ținându-se seama de termenii tratatelor pe care Franța le semnase cu Polonia și Cehoslovacia, *Quaid d'Orsay* trebuia să se sfătuiască, înaintea semnării acordului cu România, cu cele două state. Înaintea semnării tratatului cu București, Parisul a dorit să informeze guvernul britanic, accentuând semnificația și importanța convenției cu România (Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 182).

[101] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama descifrată nr. 6785, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 26 iulie 1925, f. 194-196.

[102] *Ibidem*, telegrama descifrată nr. 6788, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 27 iulie 1925, f. 197-198. Franța urma să subordoneze negocierile cu București și cu Belgradul pactului de garanții și să dea acestor acorduri un caracter moral, eminamente defensiv, de garantare a păcii, nespecificându-se niciun inamic (Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 182).

[103] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama confidențială nr. 6812, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 5 august 1925, f. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siune era de fapt „întins la toate statele vecine României”[104]. La 1 septembrie 1925, textul definitiv al tratatului, împreună cu anexele sale au fost trimise Ministerului Afacerilor Străine de la București[105]. Deși înțelegerea fusese definitivată, Parisul nu dădea semne că dorea să-l semneze. În cazul ratificării sale, pactul semnat cu Bucureștiul nu putea să rămână secret, deoarece, potrivit condițiilor tratatelor franco-polone și franco-cehoslovace, Varșovia și Praga trebuiau să fie informate înainte de parafarea unui asemenea document[106]. Existau temeri ca nu cumva Moscova să afle de tratat. În cazul în care ar fi aflat că Parisul semna tratatul cu România, exista temerea că rușii vor încerca să-i îndepărteze pe germani și englezi de pactul de garanții[107].

La 5-16 octombrie avea să se semneze Tratatul de la Locarno. Noua realitate creată nu a convenit statelor din est. Printre nemulțumiți s-a regăsit și România. Deși pactul de garanții nu afecta în mod direct Bucureștiul, acesta ducea la o redefinire a securității Franței și a aliaților săi polonezi și cehoslovaci, modificând întreaga configurație a sprijinului diplomatic[108]. Negarantând granițele de est, Occidentul dădea un semnal puternic că acceptă o eventuală modificare a *statu-quo*-ului teritorial, chiar dacă acest fapt s-ar fi făcut în mod pașnic[109]. Spre sfârșitul lunii octombrie 1925, guvernul Painlevé demisionează, fiind înlocuit de un executiv condus de Aristide Briand[110]. Avantajos pentru români, Briand își păstra portofoliul de la Externe. Menținerea cuplului Briand – Berthelot a fost foarte importantă pentru Diamandi. Un nou ministru de Externe ar fi însemnat o altă orientare, care ar fi afectat cu siguranță tot ceea ce obținuse până în acel moment diplomatul român.

Imediat după Locarno, Diamandi a început din nou să preseze *Quai d'Orsay*-ul pentru semnarea tratatului. Diplomatul român a subliniat că, odată cu încheierea Tratatului renan, nu mai exista impedimentul, des menționat, care împiedica semnarea pactului cu România[111]. Doi factori aveau să blocheze din nou discuțiile între cele două părți: criza politică de la Paris și dorința *Quai d'Orsay*-ului de integrare a Germaniei în Liga Națiunilor[112].

Începutul anului 1926 a fost unul deosebit de greu pentru partidul de guvernământ din România. Pe plan intern, PNL a fost atacat în repetate rânduri de opoziție, din pricina renunțării la tron a prințului Carol, dar și din cauza insuccesele pe planul

[104] *Ibidem*, telegrama confidențială nr. 6850, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui I. G. Duca, 17 august 1925, f. 203.

[105] *Ibidem*, telegrama confidențială nr. 6873, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 1 septembrie 1925, f. 213.

[106] Maria Georgescu, *op. cit*., p. 260.

[107] Pentru a nu da niciun motiv germanilor și britanicilor să renunțe la negocieri, Briand a decis să dilueze componenta militară a tratatelor cu Cehoslovacia și Polonia. Acest fapt a convins Praga și Varșovia, îngrijorate că vor rămâne fără aliatul lor vestic, să înceapă cu Moscova discuții privind pactele de garantare (Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 248). Tocmai teama lui Briand, ca negocierile cu românii să iasă la iveală, avea să se concretizeze și încă destul de curând. Un articol scris la 15 septembrie 1925, de către un ziar sovietic, tulburase apele la Paris. Semnalarea articolului a fost făcută de către ambasadorul Franței la Moscova, care menționa că în material se specifica faptul că guvernul francez și cel român ar fi încheiat în secret un tratat de alianță (Jean Nouzille, *op. cit*., p. 182).

[108] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 250.

[109] AMAE, fond Franța/71, dosar 16, 1925-1926, Raport nr. 141, Biroul de Presă, semnat Noti Constantinide, trimis lui I. G. Duca, 1 noiembrie 1925, f. 35-41.

[110] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 45, 1920-1928, telegrama descifrată nr. 7003, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 28 noiembrie 1925, f. 146.

[111] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 63, 1920-1926, telegrama descifrată nr. 6957, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 13 noiembrie 1925, f. 225-226.

[112] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politicii externe. Nereușita lui Vintilă Brătianu în ceea ce privește obținerea împrumutului de pe piața internațională, dar și eșecul lui Duca de a semna tratatul cu Franța păreau să cântărească din ce în ce mai mult. Blocarea negocierilor franco-române i-a îndemnat pe polonezi să pună la cale un plan de mediere româno-sovietică. Varșovia a cerut Parisului să susțină eforturile sale de creare a unui „Locarno" polono-sovietic-român. Totodată, a îndemnat Bucureștiul să se apropie de Uniunea Sovietică și pentru a revizui tratatul polono-român, care trebuia reînnoit în martie 1926, într-un sens antigerman. Propunerea polonezilor a fost primită pozitiv la Paris, dar Bucureștiul s-a arătat foarte îngrijorat de această opțiune, deoarece soarta Basarabiei urma să fie supusă arbitrajului.

Presiunile polonezilor au stârnit îngrijorări puternice la București. Autoritățile române gândeau că o revizuire antigermană a înțelegerii cu Polonia ar fi afectat negocierile cu Parisul; din acest motiv s-a ajuns la concluzia că singura rezolvare a acestei situații era o grăbire a semnării tratatului cu Franța[113]. În acest context, implicarea Italiei în spațiul central-estic european a fost de bun augur pentru România. Relațiile cu Italia se îmbunătățeau, la începutul lui 1926, și I. G. Duca le aproba. Conform lui Jean Nouzille, apropierea de Roma s-a realizat prin mijlocirea lui Nicolae Petrescu-Comnen și a lui Dino Grandi, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Externe italiene[114]. Pentru italieni, pactul cu Bucureștiul reprezenta o parte dintr-un proiect mai amplu care trebuia să ducă, într-un final, la izolarea Iugoslaviei. În acest cadru, România ar fi servit, pentru Mussolini, drept un „cal troian" în cadrul Micii Înțelegeri. Demersul liderului italian era favorizat și de pasivitatea Parisului, care nu dorea să stârnească suspiciunile britanice și germane cu privire la o abandonare a politicii de la Locarno[115].

Negocierile duse atât cu guvernul italian, cât și cu cel francez au fost duse în paralel. Directivele pe care Duca i le trimitea lui Diamandi depindeau în mare măsură de rezultatele pe care le aveau discuțiile cu Roma. După ce negocierile oficiale cu italienii au primit girul lui Mussolini, Duca decide să se folosească de acestea pentru a forța semnarea tratatului cu Franța[116]. La 14 februarie, Diamandi s-a întâlnit cu Philippe Berthelot[117]. La sugestia lui I. G. Duca, diplomatul român îi comunică „într-un mod strict confidențial" cuprinsul telegramei prin care Mussolini propunea României un tratat de alianță pe baza *statu-quo*-ului[118]. Diamandi și-a exprimat regretul că Franța[119] nu a fost primul stat cu care România să fi semnat un tratat. Expresia folosită de Diamandi dădea de înțeles că tratativele italo-române erau mai avansate și că se îndreptau, mai rapid decât negocierile cu Parisul, spre o finalizare fructuoasă[120].

---

[113] *Ibidem*, p. 254-255.

[114] Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 187-189. La începutul anului 1926, au existat mai multe întâlniri între ministrul plenipotențiar român de la Roma, Lahovary, și mai mulți oficiali italieni, ajungându-se la concluzia că era nevoie de o înțelegere între cele două state. Vezi AMAE, fond Problema 71/România, vol. 1, 1920-1931, răspuns la telegrama descifrată nr. 345, Legația de la Roma, semnată Alexandru Em. Lahovary, 28 ianuarie 1926, f. 304.

[115] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 250.

[116] AMAE, fond Problema 71/România, vol. 1, 1920-1931, telegrama descifrată nr. 452, Legația de la Roma, semnată Alexandru Em. Lahovary, trimisă lui I. G. Duca, 7 februarie 1926, f. 307.

[117] Fl. Anghel, N. Mareș, D. Preda, *România – Polonia. Relații diplomatice*, vol. 1, *1918-1939*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2003, p. 72.

[118] Valeriu Florin Dobrinescu, *Diplomația României, Titulescu și Marea Britanie*, Iași, Editura Moldova, 1991, p. 97.

[119] ANR, Microfilme 012/Franța, rola 194, dosar 3, série Z, carton 582, vol. 82, télégramme no. 132, Ambasade de la Republique Française pres S. M. Le Roi di Italie, 5 mars 1924, f. 90.

[120] AMAE, fond Problema 71/România, vol. 1, 1920-1931, telegrama descifrată nr. 585, Legația de la Roma, semnată Alexandru Em. Lahovary, trimisă lui I. G. Duca, 16 februarie 1926, f. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Negocierile Bucureștiului cu Roma i-au îngrijorat pe francezi. Pentru a lămuri acest aspect, autoritățile franceze l-au contactat pe ambasadorul italian la Paris, marchizul Carlo Durazzo, pentru a-l chestiona cu privire la discuțiile italo-române. S-a aflat astfel că demersurile dintre cele două state nu erau atât de avansate precum declara Diamandi, astfel că *Quai d'Orsay*-ul a decis să nu grăbească ratificarea pactului cu statul român[121].

În Franța, criza politică nu se sfârșise, ci, din contra, ajunsese din nou într-un punct mort. La 5 martie 1926, guvernul a căzut[122]. Dar, deși nu avea un sprijin politic solid, susținerea președintelui francez i-a fost de ajuns lui Briand ca să mai fie o dată nominalizat ca premier[123]. Diplomatul român a încercat să se folosească de criza politică prin care trecea guvernul francez, pentru a smulge semnătura Parisului. La presiunile făcute de Constantin Diamandi, Briand era „încolțit" în cadrul Comisiei Afacerilor Străine de diferiți membri „pentru pasivitatea lui în chestiunea tratatului" franco-român[124]. Această criză, precum și eșecul intrării Germaniei în Ligă aveau să întârzie și mai mult semnarea pactului cu Parisul. Pentru a nu rămâne izolați, românii și-au îndreptat speranțele către Polonia, care acum era propulsată ca putere regională după retragerea Franței. Aproape izolată, România a semnat un tratat diferit cu Varșovia[125]. Reînnoirea tratatului cu Varșovia a produs un anume deranj printre puterile semnatare ale pactului de la Locarno, iritându-i deopotrivă și pe sovietici[126]. Parisul a fost satisfăcut de semnarea tratatului româno-polon și, profitând de acest fapt, a redus din obligațiile militare ale acordului pe care îl avea cu Polonia[127].

Semnarea tratatului franco-român

Primăvara anului 1926 a fost una tulbure pentru politica internă a României. Odată împlinit termenul legal al guvernării, Ion I. C. Brătianu și-a dat demisia, la 28 martie 1926, nu însă ca înainte să-l propună Regelui pe Alexandru Averescu drept succesor. Averescu urma să conducă noul guvern până când uzura cauzată de guvernare și manevrele politice ale lui Ion I. C. Brătianu aveau să readucă Partidul Liberal la putere[128]. În aprilie 1926, Ion Mitilineu îi succeda la șefia Ministerului Afacerilor Străine lui I. G. Duca[129]. În noua ecuație politică de la București, prezența lui Mitilineu, impus de I. C. Brătianu și de Rege, garanta orientarea pro-franceză a noii guvernări. Controlul impus de Brătianu guvernului Averescu i-a asigurat lui Constantin Diamandi

[121] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 256.

[122] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 45, 1920-1928, telegrama descifrată nr. 7339, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 8 martie 1926, f. 163.

[123] *Ibidem*, telegrama descifrată nr. 7352, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 10 martie 1926, f. 164.

[124] Maria Georgescu, *op. cit*., p. 268.

[125] Spre deosebire de acela din 1921, care era o alianță cu caracter defensiv, noul pact era unul de garanție. Dacă articolul 2 al tratatului din 1921 prevedea asistența armată în cazul unui atac neprovocat asupra frontierelor orientale ale celor două state, în acordul din 1926, același articol stipula sprijin contra oricărei agresiuni exterioare, a integrității teritoriale și a independenței politice. Vezi Daniel Hrenciuc, *Cu ochii la răsărit: relațiile româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2012, p. 257.

[126] Maria Georgescu, *op. cit*., p. 269.

[127] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 259.

[128] Dan Falcan, *Ionel Brătianu maestrul absolut al politicii românești*, în „Historia", anul VIII, decembrie 2019, p. 45.

[129] Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România, 1821-1999*, vol. 3, *Cele trei dictaturi*, București, Editura Epsilon RHO, 2017, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

continuarea misiunii la Paris, dar acum diplomatul trebuia să negocieze tratatul în termeni oarecum diferiți[130].

Venirea lui Averescu la guvernare a dat naștere, în cadrul guvernului francez, temerii ca nu cumva influența franceză din România să scadă[131]. Noul guvern se angaja să cumpere material de război italian și accelerează negocierile cu guvernul de la Roma pentru semnarea unui tratat de prietenie și colaborare[132]. Proaspăt investit în postul de ministru de Externe, Ion Mitilineu i-a trimis o telegramă lui Constantin Diamandi, făcând apel la „toată abilitatea și experiența" sa pentru a duce la capăt semnarea mult așteptatului tratat. Nu în ultimul rând, ministrul de Externe îi aduce la cunoștință diplomatului că Lahovary primise instrucțiuni să grăbească semnarea pactului cu Italia. Conform lui Mitilineu, demersurile lui Diamandi trebuiau să fie condiționate de negocierile duse de Lahovary la Roma[133].

Conștient că schimbarea guvernului de la București provoca neliniște în capitala Franței și că guvernul Averescu era bănuit de o anume înclinație către regimul lui Mussolini și de tendințe dictatoriale, Diamandi a încercat să nu irite partenerul francez; ci doar să-l stimuleze, lăsând să se întrevadă că, în lipsa unui acord solid între București și Paris, importanța Romei în România și în regiune urma să crească.

Timpul trecea, iar intrarea Germaniei în Liga Națiunilor nu se întrevedea la orizont. Eforturile lui Briand de a mijloci relațiile sovieticilor cu România păreau să fie un eșec, liderul francez explicându-i lui Diamandi că „îndârjirea ambasadorului sovietic la adresa României, care vorbește de plebiscit" în chestiunea Basarabiei, era un obstacol greu de trecut[134]. Pentru Diamandi, negocierile italo-române nu mai puteau fi un avantaj în discuțiile cu Parisul deoarece Briand cunoștea stadiul lor. Italienii, la rândul lor, erau deranjați de continuarea negocierilor franco-române. Singurul atu pe care diplomatul îl mai avea era grupul de politicieni pe care reușise să-l atragă de partea cauzei române. Într-o întâlnire avută cu Briand, în seara de 22 aprilie 1926, acesta i-a spus diplomatului român că, în cadrul Senatului și al Camerei, i s-a cerut să motiveze întârzierea semnării pactului cu România. În telegrama sa către București, Diamandi sublinia că presiunea care se exercitase asupra lui Briand, în Senat și Cameră, fusese cauzată de „intervențiunile discrete" pe care le făcuse atât în „rândurile dreptei, cât și ale stângii"[135].

Deși autoritățile franceze amânaseră în repetate rânduri semnarea tratatului cu România, guvernul de la București a încercat să aibă o atitudine cât se poate de amicală în relația sa cu ministrul plenipotențiar francez. Precum sugera Diamandi, o înrăutățire a relației cu ministrul Robert de Billy putea afecta negocierile cu Parisul, care și așa nu decurgeau precum dorea guvernul român. Robert de Billy raporta lui Briand, în urma întrevederii avute cu Ion Mitilineu, că „nimic în fraza sa sau accentul său să-mi permită să cred a avea un ton arțăgos" și i s-a părut că „înțelege perfect" de ce tratatul fusese amânat[136].

La 24 aprilie 1926, Germania și Uniunea Sovietică semnează la Berlin un tratat de neagresiune și neutralitate. Cunoscut ca Tratatul de la Berlin, înțelegerea din cele două

[130] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 259.
[131] Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 184.
[132] *Ibidem*, p. 187-189.
[133] ANR, fond Constantin Diamandi, dosar 58, 1926, f. 1.
[134] Alberto Basciani, *Dificila Unire, Basarabia și România Mare, 1918-1940*, traducere de George Doru Ivan, Maria Voicu, București, Editura Cartier, 2018, p. 207-209.
[135] AMAE, fond Problema 71/Franța, vol. 1, 1921-1934, telegrama descifrată nr. 7452, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, 23 aprilie 1926, f. 44-45.
[136] Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țări avea la bază neutralitatea în cazul unui atac efectuat de către un stat terț[137]. La două zile de la semnarea tratatului germano-rus, Constantin Diamandi acordă un interviu ziarului „Le Matin", pe prima pagină, în care evidențiază partea negativă a pactului, sugerând că semnarea sa era cauzată chiar de pactul de garanții de la Locarno. Deși nu făcea trimitere directă la Locarno, cititorul era lăsat să înțeleagă că pactul de pe Rin punea în discuție granițele estice, iar tratatele de pace deveneau nule[138]. Semnarea tratatului germano-sovietic, venirea la putere a guvernului italofil al lui Averescu și lovitura de stat din Polonia, dată de Piłsudski, în mai 1926, l-a făcut pe Briand să fie mai precaut și să reconsidere planul de retragere din estul european. Schimbarea de atitudine a lui Briand a devenit și mai accentuată ca urmare a unei crize ministeriale instalată pe scena politică pariziană și provocată de demisia lui Raoul Péret, ministrul Finanțelor.

Criza politică instalată la Paris a reprezentat o șansă pe care Diamandi nu o putea pierde. Unul din personajele-cheie care a înclinat „balanța", fără să vrea, în favoarea părții române a fost Joseph Caillaux. Ministru de Finanțe, în guvernul lui Aristide Briand, Caillaux a avut un trecut politic furtunos. În timpul războiului, Caillaux a fost acuzat de trădare, iar acum conducea negocieri secrete cu Berlinul pentru a obține ajutor financiar în schimbul susținerii unor compensații revizioniste. Caillaux nu era o persoană foarte bine văzută la Paris[139]. Într-un ultim „asalt" asupra lui Aristide Briand, ministrul de Externe demisionar, Diamandi i-a atras atenția „că s-ar putea să fie acuzat de adversarii săi că a comis o greșeală gravă, anume aceea de a nu fi strâns mai tare legăturile Franței cu foștii ei aliați de la Răsărit, pentru cazul în care politica sa de apropiere față de Germania n-ar da roade"[140].

În capitala Franței circulau zvonuri despre negocierile duse de Caillaux, iar Diamandi a contribuit la propagarea lor în rândul celorlalți politicieni. Lipsit de susținere, Briand nu a dorit să dea impresia că ignoră România, unul din foștii aliați de la est, în favoarea Germaniei, în condițiile în care negocierile de aderare la Liga Națiunilor nu se prezentau așa cum dorise *Quai d'Orsay*-ul. Totodată, în cadrul politicii franceze, susținătorii lui Diamandi se manifestau din ce în ce mai zgomotos, iar acum, în contextul acestei crize, i-ar fi creat probleme mai mari lui Briand. Cedând presiunilor, Briand a semnat, la 15 iunie 1926, tratatul cu România, dar a fost antedatat la 10 iunie pentru a nu fi perceput ca o compensație pentru întoarcerea lui Caillaux[141].

Convenția dintre cele două state cuprindea nouă articole[142] și intra în vigoare din momentul schimbului de ratificări; și rămânea în vigoare timp de zece ani, putând

[137] Acordul avea valabilitate cinci ani și reafirma Tratatul germano-sovietic de la Rapallo, semnat în 1922. Ratificarea înțelegerii a fost făcută la 29 iunie 1926, iar Tratatul a fost înregistrat în seria de tratate ale Ligii Națiunilor, la 3 august 1926 (Walter G. Moss, *A History of Russia*, second edition, vol. II, *Since 1855*, London, Anthem Press, 2005, p. 284).

[138] „Ceea ce mă interesează este ceea ce tratatul nu conține – menținerea s*tatu-quo*-ului teritorial european și respectarea frontierelor stabilite prin tratatele de la Versailles, Saint Germain și Trianon. Nu văd în alianța ruso-germană un păzitor al *statu-quo*-ului teritorial și al proiectelor europene. Ce este grav, este că viitorul Europei este pus la îndoială" (*Le Traité germano-russe. Les inquiétudes de la Petite Entente*, în „Le Matin", année 43, n. 15377, lundi, 26 avril 1926, p. 1).

[139] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 260.

[140] Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 177.

[141] Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 260.

[142] În primul articol, Franța și România se angajau reciproc să nu se dedea, în niciun caz, la vreun atac, invazie sau război. Articolul 2 menționa că Franța și România se angajau să rezolve pe cale pașnică toate problemele care nu se rezolvau prin procedeele diplomatice obișnuite. Articolul 3 menționa faptul că guvernele francez și român se angajau să cerceteze în comun chestiunile de natură să primejduiască securitatea externă a Franței sau a României ori să dăuneze ordinii stabilite prin tratatele ale căror semnatare erau cele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi reînnoit prin mijlocirea unui preaviz notificat la sfârșitul celui de-al nouălea an. La 10 iunie 1926, tratatului i-a fost adăugată o convenție militară care prevedea că, în cazul în care forțele armate ale celor două țări s-ar afla în situația de a coopera, statele lor majore urmau să aibă schimburi de opinii asupra condițiilor tehnice ale acestei colaborări. Convenția dintre cele două state avea să fie comunicată spre înregistrare la Societatea Națiunilor, conform articolului 18 din pact[143].

Semnarea tratatului[144] franco-român a reprezentat o mare reușită a diplomației românești și a implicat un efort susținut al ministrului plenipotențiar de la Paris. Încă din primele zile ale misiunii sale, Constantin Diamandi a fost implicat în discuții, adeseori dure, cu autoritățile franceze. Negocierile au fost abordate de Diamandi într-un mod combativ, dar supralicitând rolul său de reprezentant al unei mici puteri pe scena politică internațională. La Paris, demersul lui Diamandi a fost defavorizat de schimbarea, în repetate rânduri, politicii externe franceze, diplomatul fiind nevoit să-și regândească strategia în fața unor politicieni francezi care nu doreau să facă unele compromisuri.

Numirea lui Briand în fotoliul de la Externe i-a dat lui Diamandi speranțe deșarte. Ministrul român a crezut, în mod eronat, că noul ministru de Externe va accelera pactul cu partea română. Diplomatul a observat că politica lui Briand era cel puțin la fel de conciliatoare ca aceea a lui Herriot. În acest context, diplomatul român a dat dovadă de creativitate și realism politic. Presiunea pe care o exercitase asupra *Quai d'Orsay*-ului se desfășurase pe mai multe planuri – mediatic, politic și, nu în ultimul rând, epistolar. Diamandi stăpânea arta diplomației. Când simțea că demersurile sale produc tensiuni, el ceda inițiativa și aștepta să fie chemat la discuții.

Semnarea Tratatului de la Locarno a produs modificări semnificative pe scena europeană, ivindu-se în acest context noi provocări pentru statul român, dar și pentru

---

două state. Acesta era un articol fără caracter obligatoriu, ceea ce le permitea Franței și României să nu fie atrase în crizele balcanice sau cele de pe Rin. În articolul 4 se preciza că, dacă în ciuda intențiilor pașnice ale Franței și României, aceste două state se vedeau atacate fără provocare din partea lor, cele două guverne urmau să se concerteze fără întârziere în vederea salvgardării intereselor lor naționale legitime și a menținerii ordinii stabilite prin semnarea tratatelor ale căror semnatare erau (Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 188). În cadrul articolului 5, cele două state se angajau să se consulte reciproc în privința încercărilor „de a modifica statutul politic al țărilor europene". Articolul 6 includea recunoașterea reciprocă a tratatelor semnate de fiecare în parte, dar fără nicio referință explicită, pentru a elimina amenințarea integrării tratatului într-un sistem de alianțe cu caracter militar. În articolul 7, tratatul era supus „drepturilor și obligațiilor Înaltelor Părți Contractante în temeiul Pactului Societății Națiunilor". Articolul 8 prevedea înregistrarea la Liga Națiunilor, iar articolul 9 menționa că tratatul urma să fie reînnoit la zece ani. Vezi Alexandru Vianu, Zorin Zamfir, Constantin Bușe, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. 1 *(1917-1939)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 119.

[143] Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 188. Caracterul convenției era unul vag și pacifist și stipula subordonarea cooperării militare față de apariția circumstanțelor care o impuneau, ceea ce-i reducea capacitatea de reacție, deoarece semnatarii nu aveau capacitate de prognoză (Traian Sandu, *Le système de sécurité...*, p. 261).

[144] Presa, atât cea română, cât și cea franceză, nu a discutat prea mult despre negocierile franco-române. Parisul a îndemnat partea română la discreție totală, astfel că puține detalii au fost divulgate. Totuși, au existat informații care au ieșit la iveală și au fost publicate în anumite gazete, astfel că publicul român a fost informat cu privire la starea negocierilor de la Paris. Pentru mass-media din România, soarta tratatului se afla în mâinile francezilor, statutul de mică putere a României fiind irelevant în cadrul negocierilor (*Tratatul dintre Franța și România*, în „Adevărul", anul 39, nr. 13004, duminică, 9 mai 1926, p. 1; *Politica Franței*, în „Țara Noastră", anul 6, nr. 35, duminică, 30 august 1925, p. 1126). Negocierile cu partea franceză i-au adus lui Diamandi o bună vizibilitate în presa românească (*În chestia interviewului d-lui Diamandi*, în „Adevărul", anul 39, nr. 13002, vineri, 7 mai 1926, p. 4; *Declarațiile d-lui Diamandi, ministrul României la Paris*, în „Universul", anul 44, nr. 96, miercuri, 28 aprilie 1926, p. 1; *D. Diamandi, ministrul României la Paris, despre tratatul ruso-german. Se pune în joc viitorul Europei*, în „Universul", anul 44, nr. 100 bis, luni, 3 mai 1926, p. 4; *Revizuirea acordului dela Londra privitor la datoriile de război ale României*, în „Dimineața", anul 21, nr. 5853, vineri, 18 decembrie 1925, p. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

misiunea lui Diamandi. Noua prioritate politică a autorităților pariziene a amânat negocierile pentru tratat într-un moment în care România nu mai putea să mizeze pe niciun sprijin internațional. Pentru a grăbi semnarea tratatului cu Franța, Diamandi a încercat să se folosească de fiecare avantaj pe care îl deținea. Atunci când situația i-a permis, Diamandi a jucat cartea italiană pentru a forța „mâna" autorităților franceze. Susținut de la București, diplomatul și-a intensificat tonalitatea discursului, apelând și la mass-media pentru ca mesajul său să fie auzit de *Quai d'Orsay*. Dar diplomatul român nu avea să se oprească aici. El s-a lăsat implicat într-o țesătură de intrigi politice cu scopul de a crea presiune; și obținea astfel premisele necesare mult așteptatei semnări a înțelegerii într-un moment de criză al statului francez.

Semnarea tratatului a reprezentat pentru diplomat punctul culminant al carierei sale, dar și un reper important al relațiilor dintre București și Paris, încheind un capitol zbuciumat și oscilant al raporturilor dintre cele două state.

CONSTANTIN DIAMANDI'S ACTIVITY IN THE CONTEXT OF NEGOTIATING THE FRANCO-ROMANIAN TREATY (1924-1926) (Summary)

Keywords: Constantin Diamandi, diplomacy, Paris, legation, mission.

Signed on June 15, 1926 but dated June 10, 1926, the Romanian – French Treaty represented one of the greatest successes of interwar Romanian diplomacy. Constantin Diamandi, Minister plenipotentiary of Romania in France, represented the central figure of the French-Romanian negotiations. The negotiations of the parties covered a period of 3 years, including practically Constantin Diamandi's first mission to Paris. In this content, the Minister plenipotentiary's actions included the interaction with a wide range of political leaders, sometimes with completely different points of view and ideology and so, the Romanian diplomat was forced to overcome his personal political beliefs in order to understand a wider spectre of mentality. In Paris, Diamandi's initiative suffered from the repeated modification of the French approach in foreign policy so that the diplomat was determined to rethink his strategy in front of various French political figures who were not willing to make any compromises. In these conditions, the diplomat gave proof of creativity and political realism and his pressure on the Quai d'Orsay covered various segments – media, political and last but not least, epistolary.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CRISTIAN CONSTANTIN[*]

ÎN NUMELE REGELUI: SERVICIUL DE (CONTRA)INFORMAȚII ȘI PROPAGANDĂ AL GĂRZILOR NAȚIONALE DIN ȚINUTUL DUNĂREA DE JOS (1939-1940)

Cercetătorii și diletanții din România, ultimii proveniți în marea lor majoritate din rândul rezerviștilor structurilor de informații ale României socialiste[1], au oferit publicului larg și dezorientat o imagine cosmetizată a tărâmului serviciilor de informații românești din secolul al XX-lea. Unii scribi, mai zeloși din „interes didactico-științific", s-au aplecat, cu acribie, să cerceteze habitatul *intelligence*-ului românesc, coborând în negura timpului, chiar până în Antichitate. De la „serviciile românești de informații" din vremea lui Burebista și până la hilaritate nu a fost decât un insignifiant pas pentru ofițerul Direcției Securității Statului care dorea să-și legitimeze acțiunile „patriotice" din anii regimului Ceaușescu în ochii opiniei publice[2]. Tot despre un autoproclamat serviciu de informații „patriotic" vom citi și în paginile următoare.

Noul context istoriografic creat de decizia conducerii Arhivelor Naționale ale României[3] din data de 26 mai 2022[4] le pune cercetătorilor și contribuabililor serioase

[*] Cercetător dr., Centrul de Istorie urbană, Universitatea din Hradec Králové, Republica Cehă; e-mail: cristian.constantin@hotmail.com.

[1] Denumirea oficială a serviciului românesc de informații (Securității) în timpul regimului lui Nicolae Ceaușescu a fost „Direcția Securității Statului" (DSS), iar ofițerii acestei structuri represive aveau statutul de „activiști de partid [PCR – n.n.]. cu atribuții/însărcinări speciale". În Republica Socialistă România nu au existat structuri informative cu titulatura de „Direcția pentru Apărarea Ordinii Constituționale", după cum lasă să se înțeleagă actualii rezerviști ai DSS, preluați de structurile informative românești post-revoluționare.

[2] Marian Ureche, *Istoria serviciilor secrete românești până la 1944*, vol. I-VI, București, Editurile Paco și Publisol, 2015-2019; vezi și alte stupizenii patriotarde la Cristian Troncotă, Florin Constantiniu, Ion Cristoiu, *Istoria serviciilor secrete românești: de la Cuza la Ceaușescu*, București, Editura „I. Cristoiu", 1999.

[3] Structură încorporată Ministerului Afacerilor Interne în anul 1951 și, după evenimentele din decembrie 1989, redusă la obediență de către de Direcția Generală de Protecție Internă (cu denumirile anterioare; colocvial: „Doi și-un sfert"), serviciul secret al ministerului respectiv. Vezi propria descriere de pe site-ul Arhivelor Naționale ale României: „În contextul noilor orientări ideologice din perioada comunistă, în 1951 Direcția Arhivelor Statului trece în subordinea Ministerului Afacerilor Interne, iar modelul de organizare sovietic pătrunde și în domeniul arhivisticii românești. În 1996, o nouă lege a venit să reglementeze activitatea instituției Arhivelor, ocazie cu care denumirea de Arhivele Statului este înlocuită cu cea de Arhivele Naționale ale României."; disponibilă on-line la adresa: http://arhivelenationale.ro/site/despre_anr/istoricul-anr/ (consultată la 17.08.2022).

[4] Comunicatul conducerii Arhivelor Naționale ale României din 26.05.2022: „În atenția utilizatorilor serviciilor sălii de studiu a Serviciului Arhive Naționale Istorice Centrale: Ca urmare a necesității verificării prealabile a conținutului unităților arhivistice solicitate la sala de studiu, în vederea asigurării respectării măsurilor cu privire la protecția informațiilor clasificate, vă informăm că există posibilitatea apariției unor întârzieri în onorarea cu promptitudine a comenzilor și chiar posibilitatea ca unele unități arhivistice solicitate să nu poată fi date spre cercetare. Până la realizarea unei evidențe care să permită cunoașterea anticipată a cuprinsului unităților arhivistice din punct de vedere al informațiilor clasificate conținute, ne cerem scuze pentru eventualele neplăceri create"

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIX, 2022, p. 173-196

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

piedici în aflarea adevărului istoric. Decizia a favorizat Omertà din jurul unor chestiuni sensibile ale trecutului recent al României, precum economia dirijată și supravegheată de ofițerii de informații (ante și post decembrie 1989)[5]. În România actuală, memoria rămâne parțial la latitudinea instituțiilor abilitate cu ordinea și siguranța națională, incapabile sau direct interesate să nu înțeleagă specificul cercetării istorice: redarea obiectivă a adevărului istoric, atât cât sursele (documentele arhivistice) o permit.

Dacă istoria Securității comuniste a fost larg disecată și încă mai naște controverse pentru publicul larg, problema serviciului de informații constituit în cadrul Gărzilor Naționale de către Frontul Renașterii Naționale (FRN), partidul unic creat pentru a susține regimul de dictatură personală și autoritară instaurat de regele Carol al II-lea în februarie 1938, a rămas aproape necercetată[6]. Timp de aproximativ doi ani, în paralel cu structurile de informații oficiale din rândurile Ministerului de Interne și ale Armatei, în România, pentru susținerea regelui și a regimului său, au fost elaborate note informative de către diverși „oameni de bine". Conjunctura a fost creată atât de situația geopolitică extrem de tensionată în plan internațional, care a culminat cu izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, cât și cu nevoia regelui (inclusiv a camarilei regale) de a dispune de o sursă de informații devotată regimului de la București și paralelă celorlalte structuri similare existente la nivelul statului român. Expansionismul curentelor totalitare a constituit o problemă majoritară pentru liderii politici de la București. Superior acțiunilor firave ale comuniștilor din România, coordonate de agenții Uniunii Sovietice, Mișcarea Legionară, adeptă și stipendiată de național-socialiștii din Berlin, prin formațiunea sa politică (Garda de Fier), a influențat mersul evenimentelor politice și sociale din România anilor 1930[7].

Principala problemă a vieții politice din România Mare a constituit-o confruntarea între democrație și autoritarism. Criza democrației românești s-a accentuat după Marele

(disponibil pe website-ul Arhivelor Naționale ale României la adresa http://arhivelenationale.ro/site/2022/05/26/in-atentia-utilizatorilor-serviciilor-salii-de-studiu-a-serviciului-arhive-nationale-istorice-centrale-2/; consultată la data de 25.08.2022). Vezi dezbateri în presă și mediul academic: Mihai Roman, *Mai mulți cercetători denunță „cenzura" serviciului secret al Poliției, temutul Doi și-un sfert, în gestionarea* arhivelor, în „G4Media", 26.05.2022, disponibil la adresa https://www.g4media.ro/mai-multi-cercetatori-denunta-cenzura-serviciului-secret-al-politiei-temutul-doi-si-un-sfert-in-gestionarea-arhivelor-mihai-demetriade-obsesia-culturii-secretului-este-parte-din.html (consultată la 25.08.2022); Scrisoarea deschisă a președintelui Academiei Române, Ioan-Aurel Pop, către domnul Lucian Nicolae Bode, Ministrul Afacerilor Interne, din data de 30 mai 2022, disponibilă la adresa https://acad.ro/institutia/comunicate/2022/19_d0530_scrisoarePresedinteAR.pdf (consultată la 25.08.2022).

[5] Cătălin Botoșineanu, *În căutarea unui trecut, dar nu a celui oficial. Documentele clasificate și memoria recentă în România post-decembristă*, în „Contributors", publicat on-line în data de 16.05.2022, disponibil la adresa: https://www.contributors.ro/in-cautarea-unui-trecut-dar-nu-a-celui-oficial-documentele-clasificate-si-memoria-recenta-in-romania-post-decembrista/ (consultată la 24.08.2022).

[6] Keith Hitchins, *România 1866-1947*, ediția a IV-a, traducere de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 2013, p. 414-460. Cele mai relevante studii pe tema Gărzilor Naționale ale FRN au fost publicate de: Radu Florian Bruja, *Organizarea si activitatea Gărzilor Naționale ale Frontului Renașterii Naționale*, în *CC*, vol. 8-9 (18-19), 2002-2003, p. 77-94; Petre Țurlea, *Partidul unui rege: Frontul Renașterii Naționale*, București, Editura Enciclopedică, 2006; Radu Florian Bruja, *Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale*, Iași, Editura Junimea, 2006; Florența Mititelu, *Gărzile Naționale ale Frontului Renașterii Naționale*, în „Hrisovul", serie nouă, vol. XV, 2009, p. 65-79; Mihaela Camelia Buzatu, *Eșecul politicii de relansare a Frontului Renașterii Naționale – influențe interne*, în „Analele Universității din Craiova", seria Istorie, nr. 1 (21), 2012, p. 129-138; idem, *Organizarea și funcționarea Gărzii Naționale – formațiune auxiliară a Frontului Renașterii Naționale*, în „Analele Universității din Craiova", seria Istorie, nr. 2 (22), 2012, p. 113-122; Florin Grecu, *Legislația rasială și retorică antisemită a Partidului Națiunii*, în „Sfera Politicii", nr. 2 (178), 2014, p. 124-135; idem, *Brațul armat al partidului-stat: Garda Națională*, în „Sfera Politicii", nr. 4-5 (180-181), 2014, p. 121-130.

[7] Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 414-460; Constantin Iordachi, *A Continuum of Dictatorships: Hybrid Totalitarian Experiments in Romania, 1937-44*, în António Costa Pinto, Aristotle Kallis (eds.), *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014, p. 233-271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Crah de pe Wall Street din 1929 și a sporit atracția antisemitismului în rândurile unor elemente confuze și avide de putere din cadrul societății autohtone. În toamna anului 1937, după doar șapte ani și jumătate de domnie, s-a creat contextul dorit de regele Carol al II-lea. Visul suveranului de la București s-a împlinit: regele a putut domni și guverna nestingherit, chiar simultan (prin apropiați).

Acest studiu se dorește o incursiune într-un subiect inedit până la acest moment: activitatea serviciului de informații al partidului unic al suveranului Carol al II-lea în ținutul Dunării sau Dunărea de Jos, o construcție administrativă inedită și unică în istoria românilor, dar, care prin structura sa socio-economică, a reprezentat regiunea cu cele mai mari concentrări de elemente etnice potente financiar de pe întreg cuprinsul Regatului României. Delațiunile mărunte, provenite din invidii, orgolii și interese economice personale, și-au găsit loc printre problemele stringente ale tânărului stat național unitar român. Atât cât ne vor permite documentele de arhivă, vom putea constata preocupările breslei informatorilor regali din ținutul Dunărea de Jos[8].

Monarhul de la București a fost întreaga sa viață un adept al modei și modelelor din societatea europeană. Pus în situația de a alege traiectoria propriului stat, Carol al II-lea a optat, după tendința anilor pe care îi trăia la conducerea destinelor țării sale, pentru introducerea unui regim politic de dictatură personală și suprimarea unei părți semnificative a libertăților cetățenești, dar, în planul relațiilor internaționale, a rămas loial tendinței generale din societatea românească: menținerea alianțelor cu Anglia și Franța. Or, un asemenea demers trebuia susținut de o construcție politică aparent nouă ca ideologie și mesaj public. Noul partid avea nevoie și de un „braț înarmat". La vremuri noi, suveranul s-a bizuit pe oameni de un prototip vechi, dar pe care, cel puțin în aparență, îi considera loiali monarhiei, instituție cu care se identificau atât regele Carol al II-lea, cât și principalii reprezentanți și beneficiari ai statului (camarila regală): militarii în rezervă. Regimul monarhiei autoritare și-a fabricat instituții pe care, ulterior, le-a politizat în dorința de a controla întreg aparatul de stat și de partid[9].

Dincolo de stilul descriptiv, inerent domeniului istoric, analiza interdisciplinară ne-a fost de un real folos în elaborarea acestui studiu. Prin recurgerea la referințe legislative și la surse arhivistice, am putut dezlega enigma din spatele fabricării în laboratoarele Palatului Regal a unei structuri de (contra)informații și propagandă. În aparență, această organizație a servit interesele partidului-stat, dar, în realitate, a făcut jocurile clasei conducătoare de la București. Studiul răspunde la câteva interogații necesare perceperii situației din România sfârșitul anilor 1930: Ce a făcut serviciul de informații și propagandă al Gărzilor Naționale pentru partidul-stat? De ce regimurile autoritare dispun de astfel de instrumente informative care servesc intereselor politice? Serviciul de (contra)informații al Gărzilor Naționale a îndeplinit întocmai sarcinile trasate de la București?

---

[8] Vezi situația economică a României în anii 1937-1941 la: John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Bloomington, Indiana University Press, 1982; Alice Teichova, *East-Central and South-East Europe, 1919-1939*, în Peter Mathias, Sidney Pollard (eds.), *The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire*, vol. 8, *The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, p. 887-983; Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 205-314; Cristian Constantin, *Comerțul cu cereale la Gurile Dunării: integrarea pe piață, structuri productive și infrastructura de transport (1829-1940)*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2018, p. 402-562.

[9] Angela Banciu, *Istoria vieții constituționale în România (1866-1991)*, București, Editura Șansa, 1996; Florian Tănăsescu, *Parlamentul și viața parlamentară din România (1930-1940)*, București, Editura Lumina Lex, 2000; Dorin Cimpoeșu, *Instituții contemporane ale puterii în stat și ale societății românești (1918-2011)*, București, Editura Renaissance, 2011.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum vom vedea, comuniștii nu au introdus în spațiul românesc nici măcar notele informative despre viața privată a oamenilor. Românii s-au bucurat de „binefacerile" poliției politice și în timpul regimului carlist. Datorită documentelor conservate în arhivele locale, consultate înaintea deciziei Arhivelor Naționale ale României din 26 mai 2022, vom observa în ce manieră au respectat conducătorii serviciului de informații analizat directivele de întocmire și păstrare a diverselor rapoarte și note informative primite din partea propriilor agenți. Consultarea materialelor arhivistice aflate în custodia Serviciului Județean Galați al Arhivelor Naționale ale României oferă, prin utilizarea metodei comparative, o imagine alternativă și (poate) completă a realităților din spatele activității serviciului de informații și propagandă al partidului carlist, conspirat în cadrul acțiunilor „patriotice" ale Gărzilor Naționale.

Cadrul politic

Ultimele alegeri parlamentare libere din România înaintea izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial au condus la schimbarea paradigmei formării Cabinetului de Miniștri de la București. La scrutinul general din 20 și 22 decembrie 1937, Partidul Național Liberal, care forma guvernul Gheorghe Tătărescu încă din 1933, a obținut rezultate extrem de slabe, nereușind să adune 40% din voturi, care, conform legii electorale a Primei Majoritare, le-ar fi garantat liberalilor majoritatea parlamentară. Partidul Național Liberal, susținut din umbră de peste cinci ani de către regele Carol al II-lea, s-a văzut în imposibilitatea de a realiza o alianță cu Partidul Național Țărănesc sau cu Partidul Totul pentru Țară (aripa politică a organizației Garda de Fier a legionarilor). În aceste condiții, suveranul de la București l-a invitat pe Octavian Goga, președintele Partidului Național Creștin, să formeze un nou guvern (29 decembrie 1937 – 10 februarie 1938). În pofida unor aspecte deloc de neglijat referitoare la orientarea politică a grupării pe care o reprezenta poetul și omul politic transilvănean, partidul noului președinte al Consiliului de Miniștri s-a clasat doar pe locul al patrulea la alegerile generale din decembrie 1937 (9,5% din voturi) și, prin vocea liderului său[10], a promovat o platformă deschis antisemită[11].

Conflictul dintre regele Carol al II-lea și Garda de Fier devenise tot mai vizibil cu ocazia alegerilor din 1937 și, pentru moment, suveranul a găsit o alternativă în partidul antisemitic al lui Octavian Goga și A. C. Cuza. Situația din România acelor ani era tot mai tensionată. Un grup paramilitar, numit Lăncierii cu tricouri albastre, a fost acreditat drept noul braț (înarmat) al regimului. Instantaneu, Lăncierii s-au făcut utili decidenților politici: au demarat o campanie împotriva legionarilor (Garda de Fier) și a membrilor Comunității Evreiești. La scurtă vreme, incidentele s-au dovedit nefaste pentru imaginea internațională a României: o parte a mediului antreprenorial evreiesc a boicotat rezultatul deciziilor clasei politice din România, retrăgându-și investițiile și refuzând să plătească impozitele, liderii de la Paris și Londra i-au amenințat pe conducătorii de la București cu sancțiuni, iar Uniunea Sovietică și-a retras ambasada din București. Banca Națională a României a fost pe punctul de a declara insolvența regimului[12].

[10] Profesorul universitar ieșean A. C. Cuza era președintele suprem al Partidului Național Creștin.

[11] Kurt W. Treptow, *Alegerile din decembrie 1937 și instaurarea dictaturii regale în România*, Iași, Centrul de Studii Românești, 1996; *Cabinet Aims to Rule Rumania*, în „The New York Times", 24 decembrie 1937, p. 4.

[12] Vezi punctul de vedere legionar în Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 246-247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În urma unor ciocniri de stradă și alianțe între simpatizanții Partidului Național Creștin și Garda de Fier, la 8 februarie 1938, Octavian Goga și Corneliu Zelea Codreanu au semnat un acord prin care încercau domolirea ambițiilor regelui Carol al II-lea. În replică, la două zile distanță, suveranul de la București a demis Cabinetul condus de Octavian Goga și a pus bazele unui guvern național, reunit în jurul Patriarhului Bisericii Ortodoxe Române, Miron Cristea. Drumul către o dictatură regală în România era pavat cu o nouă lege fundamentală și măsuri legislative, prin care libertățile politice ale cetățenilor erau „reglementate" și controlate de către apropiații monarhului. La câteva zile de la coagularea noului executiv de la București, monarhul a promulgat, în 20 februarie, o nouă Constituție a României, care se dorea, după modelul italian, corporatistă și autoritară, dar prin care s-a proclamat că interesele domnești se situau mai presus de cele individuale[13].

Voința regelui s-a făcut ascultată de către propriii supuși din administrația centrală. Legionarii, conduși de fanaticul lor „Căpitan", Corneliu Zelea Codreanu, constituiau principala forță activă de opoziție a regimului instaurat de suveranul român pe malurile Dâmboviței. În aprilie 1938 au început măsurile sistematice de neutralizare a acțiunilor Mișcării Legionare. În urma unui conflict între istoricul și omul politic Nicolae Iorga și Corneliu Zelea Codreanu, un număr apreciabil de legionari, în frunte cu „Căpitanul" acestora, au intrat în malaxorul intrigilor Palatului Regal și al ministrului de Interne Armand Călinescu. La 18 aprilie 1938, conducătorii Gărzii de Fier au fost reținuți și li s-a intentat un proces, în urma căruia au primit sentințe cu termene îndelungate, ce ajungeau până la zece ani de muncă silnică pentru înaltă trădare în cazul lui Corneliu Zelea Codreanu[14].

În dimineața zilei de 30 noiembrie 1938, în pădurea Tâncăbești, în apropiere de București, la ordinele exprese ale lui Carol al II-lea și sub pretextul unor evadări înscenate de către jandarmii din escorte, au fost asasinați 14 membri marcanți ai Mișcării Legionare, aflați în custodia autorităților statului, după condamnarea lor definitivă în urma unor procese publice: Corneliu Zelea Codreanu, Nicadorii (trei asasini ai prim-ministrului Ion Gheorghe Duca) și Decemvirii (zece asasini ai lui Mihai Stelescu)[15].

Cel puțin în aparență, Legea pentru recunoașterea și funcționarea breslelor de lucrători, funcționari particulari și meseriași demonstra schimbarea paradigmei vieții economice din România[16]. Afacerile construite în decenii de trudă ale neobositilor antreprenori, mulți dintre aceștia cu origini ori pașapoarte străine, au început să scârțâie, sub privirile direct interesate ale camarilei regale. În pofida derapajelor politice, economia României a atins maximul său istoric în 1938, fiind anul de referință pentru situația anterioară izbucnirii celei de a doua conflagrații mondiale[17].

[13] Alexandru G. Savu, *Dictatura regală*, București, Editura Politică, 1970, p. 171-196; vezi și Angela Banciu, *op. cit.*, passim; Florian Tănăsescu, *op. cit.*, passim; Dorin Cimpoeșu, *op. cit.*, passim.

[14] Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 456-458.

[15] Alexandru G. Savu, *Sistemul partidelor politice din România, 1919-1940*, București, Editura Politică, 1970, p. 171-196; idem, *Dictatura regală*, p. 154-158.

[16] Legea nr. 3499 din 11 octombrie 1938, adoptată de Parlamentul României, pentru recunoașterea și funcționarea breslelor de lucrători, funcționari particulari și meseriași, publicată în *MOf*, nr. 237, 12.10.1938, disponibilă la adresa: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/37628 (consultată la 26.08.2022).

[17] Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 205-314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Brațul înarmat" al partidului carlist

Frontul Renașterii Naționale (FRN) a fost primul partid de masă înființat vreodată în România și a reprezentat emanația regimului de dictatură personală a regelui Carol al II-lea, fiind dominat de principiul centralismului birocratic. Decretul-lege pentru înființarea FRN din 15 decembrie 1938, publicat o zi mai târziu în „Monitorul Oficial", specifica încă din primul său articol că acest partid reprezenta „unica organizație politică în stat", pentru ca Art. 7 să stipuleze că „orice altă activitate politică decât acea a FRN fiind socotită clandestină, iar autorii pedepsiți". La Art. 2 a fost prevăzut că scopul declarat al FRN îl reprezenta „mobilizarea conștiinței naționale în vederea întreprinderii unei acțiuni solidare și unitare românești de apărare și propășire a patriei și de consolidare a statului"[18]. Membrii FRN nu beneficiau de dreptul de a alege, dar nici de acela de a fi aleși în funcții de conducere la orice nivel. Partidul unic era lipsit de un program oficial sau de o doctrină. După cum subliniau analiștii atenți ai vieții politice românești interbelice, „întregul experiment [al partidului unic carlist – n.n.] a fost caracterizat de improvizație și grabă"[19].

După capitularea Franței, la 22 iunie 1940, în București, a fost publicat Decretul-lege pentru transformarea FRN în Partidul Națiunii, al cărui prim articol preciza: FRN devenea partid unic și totalitar, sub denumirea de Partidul Națiunii, și la conducerea supremă a acestuia se afla regele Carol al II-lea[20].

Dictatura regală, prin măsurile adoptate, a dus la lichidarea multora dintre libertățile cetățenești, iar la solicitarea decidenților de la București au fost adoptate o serie de măsuri restrictive: introducerea stării de asediu pe întregul teritoriu al României, adoptarea Constituției din 27 februarie 1938, dizolvarea tuturor asociațiilor și partidelor politice. Astfel, suveranul și camarila sa au creat condițiile instaurării unei dictaturi militare de tip fascist în România Mare. Evoluția ulterioară a politicii interne și externe a dictaturii regale și a cercurilor conducătoare din jurul monarhului a fost sprijinită prin folosirea unor asociații cultural-sportive și a organizațiilor existente deja, precum „Straja Țării" și „Muncă și voie bună", iar pe de altă parte prin înființarea FRN, care trebuia să-i coaguleze pe reprezentanții marelui capital și funcționarii statului în jurul suveranului. În scopul menținerii cu orice preț a „ordinei, ierarhiei și disciplinei", organizațiile FRN au colaborat asiduu cu organele Siguranței (serviciul secret din România), poliției și jandarmeriei pentru a preveni și reprima acțiunile duse împotriva politicii trasate de suveranul de la București. Pentru a dispune de un instrument operativ de execuție a directivelor FRN, regimul de dictatură personală a lui Carol al II-lea a înființat, la 24 aprilie 1939, Gărzile Naționale, organism acreditat cu propagarea și aplicarea doctrinei politice a partidului unic regal și, în caz de război, colaborarea cu organele militare pentru menținerea „siguranței și liniștei publice". Gărzile Naționale au reprezentat instrumentul politic și armat al partidului unic monarhic din România, constituind un substitut al Gărzii de Fier (Mișcării Legionare). Gărzile Naționale erau alcătuite din unități sătești, comunale, orășenești, de plasă, județene și municipale. Totodată, în marile centre urbane, unitățile se puteau divide în centre și subcentre, iar în Capitală, unitatea de gardă urma să se subdividă în sectoare, sectoarele în centre și centrele în subcentre. Conducerea FRN a

[18] *MOf*, nr. 293, 16 decembrie 1938; vezi și https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/30588 (consultată la 24.08.2022).

[19] Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 459.

[20] Decretul-lege pentru transformarea FRN în Partidul Națiunii, vezi *MOf*, 22 iunie 1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

optat pentru organizarea unităților Gărzilor Naționale după modelul utilizat de Armata Română în cazul infanteriei[21].

Gărzile Naționale ale FRN-ului au reprezentat instituția politizată a regimului de dictatură autoritară a regelui Carol al II-lea, care și-a dovedit ineficiența din cauza numeroaselor sincope existente la nivel organizatoric. Militarii, cei mai mulți ancorați în preocupările specifice pensiei, au condus, mai mult pe la diversele parade publice, atât partidul unic, cât și Gărzile Naționale. Spre deosebire de Mișcarea Legionară, accederea tineretului în funcțiile de conducere și la acțiunile publice din cadrul partidului unic și ale Gărzilor Naționale a reprezentat unul dintre deziderateле nerealizate ale regimului carlist. Noile instituții create de partidul unic, puternic ideologizate de cercurile Palatului Regal, au servit instaurării ordinii în România, prin intermediul organelor coercitive de supraveghere și control[22].

România nu a făcut notă discordantă de la modelul european interbelic. După cum semnala istoricul german Armin Heinen, „regimurile autoritare necesită sprijinul armatei, iar dictatura regală românească nu a făcut excepție”[23]. În cadrul României Mari s-a propagat și aplicat dezvoltarea noțiunii militarizării instituțiilor statului, prin prezența generalilor în structurile de conducere ale partidului unic. Pentru ideologii FRN, haosul politic instaurat de pluripartitism a condus la decadența democrației, parlamentarismului și politicianism. În aceste condiții, după cum semnalau sursele contemporane, „Garda nu era o organizație după modelul întrebuințat de partidele politice în care totul se reducea la asmuțirea unor oameni împotriva altor oameni”[24]. Imixtiunea militarilor de carieră, fie și în retragere, în politică și în aparatul de stat denotă că dictatura regală a fost un regim politic lipsit de legitimitate în ochii opiniei publice. Monarhia autoritară nu a putut administra puterea decât prin recurs la personaje consacrate în cadrul forțelor armate române. Încă de la apariția Gărzilor Naționale, a devenit vizibilă principală trăsătură organizațională a „brațului înarmat” al regimului carlist: blazarea în spiritul cazon. Dincolo de obsesia festivismului și de uniforme, pe alocuri hilare și luate în derâdere de către contemporani, funcționarii statului român din vremea dictaturii regale au manifestat un spirit corporativ și cazon, izvorât din disciplina și obligația de a respecta ierarhia militară din rândul armatei, pe alocuri resemnate și incapabile să producă elemente specifice modernizării și progresului unei societăți. Unitățile Gărzilor Naționale au fost conduse de comandanți, numiți dintre membrii FRN, preferați fiind foștii ofițeri activi ai armatei sau cei în rezervă. Comandantul Capitalei, comandanții de ținut și de județ au fost numiți prin decret regal, la propunerea Ministerului de Interne, iar toți ceilalți comandanți de plasă, centru orășenesc, comună și sat au fost numiți prin decizia generalului-comandant. Partidul unic al suveranului s-a preocupat și de învățământul politic al cadrelor sale. Conducerea FRN a condiționat accederea într-o funcție de comandă în cadrul Gărzilor Naționale de absolvirea unui stagiu de pregătire teoretică[25].

---

[21] ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale [FRN], dosar nr. 174/1939-1940, f. 75-137.

[22] Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 454-460; Mihaela Camelia Buzatu, *Eșecul politicii de relansare a Frontului Renașterii Naționale – influențe interne*, p. 129-138; idem, *Organizarea și funcționarea Gărzii Naționale – formațiune auxiliară a Frontului Renașterii Naționale*, p. 113-122;

[23] Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2006, p. 341-342.

[24] *Solemnitatea depunerii jurământului comandanților de ținut ai Gărzilor Naționale. Cuvântarea lui A. Călinescu*, în „Universul”, 4 mai 1939, p. 11.

[25] *Regulamentul pentru organizarea și funcționarea Gărzii Naționale*, în „Universul”, 26 aprilie 1939, p. 9; vezi și ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 171/1939, f. 2-3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe parcursul celor doi ani și jumătate de dictatură regală, autoritățile politice de la București au controlat birocrația și birocrații din România, prin intermediul partidului și al Gărzilor Naționale, alcătuite, într-o proporție semnificativă, din ofițeri în rezervă ai armatei române. În principal, partidul-stat din România a fost fiabil datorită simbiozei dintre elitele militare și cele politice din cadrul partidului unic, reprezentând instrumentul de autoritate în opera de guvernare, impus în mod direct de către suveranul de la București. Cum FRN-ul nu a reprezentat doar un instrument de control administrativ, ci a jucat rolul de curea de transmisie a propagandei regimului regelui Carol al II-lea, având, împreună cu Marele Stat Major, datoria de a desfășura acțiuni împotriva curentelor ideologice totalitare ale epocii, conducătorilor politici ai județelor și ținuturilor li s-a trasat sarcina de a se ocupa de gestionarea siguranței statului român, prin neutralizarea elementelor fasciste (legionarii) și comuniste.

De regulă, regimurile autoritare cu valențe militare, prin ofițerii numiți în structurile de conducere ale statului, controlează actul de guvernare. În linii mari, programul de guvernare al militarilor este lipsit de orice ideologie specifică și acționează pe baze prevalent pragmatice, în limitele mentalității birocratice, specifice militarilor și civililor, în prezența unui partid unic, de masă, sprijinit de puterea politică și economică, care poate fi prezent mai mult cu scopul de a ocupa spațiul politic, pentru a reduce participarea populației la „treburile cetății”, decât în dorința unei mobilizări populare, fie chiar controlate. În acest sens, FRN a indus modelul invocat și asupra „brațului său înarmat”. Astfel, generalul-comandant a reprezentat organul de conducere permanentă al Gărzilor Naționale și, în această calitate, a îndeplinit atribuțiile de membru în Consiliul Superior al FRN. Generalul era ajutat în conducerea Gărzilor Naționale de un Stat Major, numit prin decret regal, dintre foștii ofițeri superiori ai armatei active. Statul Major al Gărzilor Naționale dispunea de un Serviciu al Propagandei, care avea ca atribuții culegerea informațiilor privitoare la starea de spirit de pe întreg cuprinsul României, la problemele de interes obștesc și față de principiile și scopurile FRN. Totodată, acțiunile acestora vizau propaganda desfășurată în interesul organizației[26]. Serviciului de propagandă, care s-a dovedit a fi cel mai activ dintre toate subdiviziunile sale centrale ale Gărzilor Naționale, i s-au trasat sarcini privitoare la propagarea în publicațiile periodice a informațiilor legate de partidul unic[27].

Unitățile Gărzilor Naționale de la nivelul ținuturilor, Capitalei și județelor erau conduse de comandanți numiți, prin înalt decret regal, din rândurile membrilor FRN, care se bucurau de prestigiu și, de preferință, erau foști ofițeri ai armatei active sau ofițeri în rezervă. Aceștia erau subordonați direct regelui, dar rolul de mediator între cele două părți a fost jucat de generalul Petre Georgescu, devenit, la 11 februarie 1939, comandantul general al Gărzilor Naționale. Inițial, în ianuarie 1939, liderii de la București l-au numit pe generalul Gheorghe Rasoviceanu, pe care istoricul Nicolae Iorga îl considera „brav” și capabil „să aducă în organizarea acestor gărzi naționale sufletul său viteaz și neobosita lui putere de muncă […], iar Gărzile Naționale vor avea o solidă și puternică organizație, model de onestă cheltuială de energie românească”[28]. Generalul Rasoviceanu era erou al Primului Război Mondial și al campaniei din Transilvania din 1919. În urma sa a rămas doar o notă din 9 februarie 1939, prin care a

[26] „Universul”, 26 aprilie 1939, p. 9; vezi pe larg la Mihaela Camelia Buzatu, *Organizarea și funcționarea Gărzii Naționale – formațiune auxiliară a Frontului Renașterii Naționale*, p. 113-122.

[27] Florin Grecu, *Brațul armat al partidului-stat: Garda Națională*, p. 121-130.

[28] ASRI, fond D, dosar 11382, vol. II, f. 169, *apud* Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încercat organizarea Gărzilor Naționale, dar și semnale din partea contemporanilor că era impulsiv. Monarhul de la București s-a reorientat către cineva mai ușor de manevrat, precum generalul de brigadă Petre G. Georgescu, din rezerva Cavaleriei[29].

Comandantul Gărzilor Naționale de plasă și de comună era un organ în subordinea comandantului de județ, având drept atribuție principală obținerea și transmiterea de informații, în formă brută, comandantului Gărzilor Naționale de județ. Conform regulamentelor interne, comandantul de plasă și comună nu poseda niciun fel de scripte și nu ținea niciun fel de dosar în această privință. Informațiile obținute de la informatori erau transmise verbal sau prin note informative fără păstrarea vreunei copii. Activitatea Gărzilor Naționale a început la 1 mai 1939[30].

Capitolul IV-lea din Legea de organizare a FRN-ului prevedea mijloacele contrainformative ale partidului unic din România dictaturii regale. Metodele militarizate practicate de FRN erau specifice unităților militare și de poliție, nicidecum unei organizații politice. În aceste condiții, recrutarea agenților acoperiți și rezidenți s-a realizat din rândul membrilor Gărzilor Naționale. Procedura de conspirare a agenților rezidenți impunea ca aceștia să fie pe deplin acoperiți din punctul de vedere al ocupației cotidiene. Comunicarea „ofițerilor de informații" ai FRN-ului s-a realizat direct cu comandamentul Gărzilor Naționale de care aparțineau și puteau fi cunoscuți numai de către aceștia. Comandamentul de județ al Gărzilor Naționale emitea un număr de ordine dintr-un carnet special pentru fiecare agent în parte[31].

Agenții partidului unic au cules informații referitoare la starea de spirit a populației, contrainformații de ordin politico-social, activitatea diferiților oameni politici încadrați sau neîncadrați în FRN (Partidul Națiunii din 22 iunie 1940), acțiuni contrare ideologiei și doctrinei partidului unic, idei sau păreri diferite față de cele oficiale, informații de ordin polițienesc sau judiciar, acțiuni care urmăreau răsturnarea ordinii sociale prin acte de teroare, spionaj, acțiuni subversive, tot ce era contrar siguranței interne și externe a statului român[32].

În pofida însărcinărilor oficiale de a ține sub control fostele partide politice interbelice, Gărzile Naționale au fost lipsite de acțiuni dinamice și practice din cauza programului politic insuficient de atractiv. Membrii Gărzilor Naționale au îndeplinit rolul de butaforie în piesa politică regizată de monarhul de la București, participând, cu precădere, la diferite manifestații ale FRN-ului, și s-au implicat prea puțin în acțiunile concrete ale vieții sociale și economice de la sfârșitul anilor 1930. Faptul că unitățile Gărzilor Naționale erau constituite din oameni trecuți de vârsta de 50 de ani, considerați, în rapoartele vremii, drept obosiți și inapți pentru o activitate ce presupunea mobilitate, spirit de inițiativă și entuziasm, a făcut din aceștia (aparent) simpli agenți constatatori ai contravențiilor la legea speculei[33].

La 27 februarie 1939, cu ocazia manifestațiilor prilejuite de aniversarea unui an de la adoptarea Constituției Dictaturii Regale, Armand Călinescu afirma că

> Frontul Renașterii Naționale este așezat pe bază profesională, ca exprimare a preocupărilor politice, și completat cu o gardă proprie, ca instrument de disciplină și ordine interioară, cu

[29] ANIC, fond FRN, dosar 170, f. 26.
[30] Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 71-80.
[31] ANIC, fond FRN, dosar 2/1939-1940, f. 330.
[32] *Ibidem.*
[33] *Ibidem*, dosar 23/1940, f. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rost limitat, într-un domeniu în care oștirea, ca factor suprem de apărare a Țării, nu e bine să fie amestecată[34].

Ținutul Dunărea de Jos, între majoritari și minoritari

Europa încă visa la pace în 1938. Revizionismul german transpunea proiecția propriilor hărți în realitatea noilor granițe europene. Germania nazistă a anexat Austria la 12 martie 1938 (*Anschluss*) și Adolf Hitler schița ultimele detalii în privința Cehoslovaciei. Acordul de la München din 29-30 septembrie 1938 a permis primul rapt teritorial asupra Cehoslovaciei: regiunea Sudetă/Sudetenland. În paralel, România devenise scena ambițiilor și paradelor dictate de la Palatul Regal din București. După o Constituție atipică tradiției monarhiei constituționale românești, Carol al II-lea socotea necesară o nouă împărțire teritorial-administrativă a țării.

Decretul-lege pentru reforma administrativă din 13 august 1938, publicat o zi mai târziu în „Monitorul Oficial", a reprezentat emanația factorilor de decizie de la București, prin care au creat o nouă împărțire administrativ-teritorială a României[35]. Autoritățile române au inovat prin apariția pe harta țării a celor zece ținuturi administrative, în fruntea cărora se afla un Rezident Regal numit, prin decret regal, pe o perioadă de șase ani. În baza aceluiași decret-lege, primarii comunelor nu mai erau aleși, ci numiți pentru un mandat de șase ani. Noile unități teritorial-administrative reprezentau o creație artificială, în cadrul unui ținut erau înglobate județe și localități care de-a lungul secolelor au aparținut, în funcție de evoluția istorică a granițelor statelor române medievale și moderne, unor alte provincii istorice, cu tradiții și etnii conlocuitoare diverse. În mare parte, singurul element comun care le conferea dreptul de apartenență la statul român era populația majoritară de etnie română[36].

Ținutul Dunării sau Dunărea de Jos a fost unul dintre cele zece noi regiuni administrativ-teritoriale create de penița tehnocraților regimului personal al regelui Carol al II-lea și era al doilea din țară ca mărime, cu o suprafață de 37 958 km^2, și al patrulea din punctul de vedere al populației (aproximativ două milioane de locuitori)[37]. Ținutul Dunărea de Jos cuprindea zece din vechile județe ale României interbelice (Covurlui, Brăila, Tulcea, Ismail, Cahul, Fălciu, Tutova, Tecuci, Putna și Râmnicu Sărat), iar sediul rezidentului regal a fost fixat în Galați, cel mai mare oraș al ținutului. În perioada 14 august 1938 – 1 februarie 1939, diplomatul Victor G. Cădere, fost ministru plenipotențiar al României la Belgrad, a fost numit rezident regal la Galați. Dar acesta a fost rechemat în serviciu la Ministerul Regal al Afacerilor Străine în februarie 1939 și a fost înlocuit cu istoricul Constantin C. Giurescu (rezident regal: 1 februarie – 28 septembrie 1939), după care a urmat mandatul unui funcționar interbelic pe nume Paul Goma (4 noiembrie 1939 – 6 septembrie 1940)[38].

---

[34] *Ibidem*, dosar 228, f. 18.

[35] Vezi analize pe larg ale evoluției teritorial administrative din România la Daniela Antonescu, *Evoluția reformelor administrativ-teritoriale din România în ultimul secol*, în A. Iancu, G. Georgescu, V. Axenciuc, F. M. Pavelescu, C. Ciutacu (coord.), *Economia României după Marea Unire*, vol. II, *Economie sectorială*, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 729-746; vezi și Vasile Pușcaș, Vesa Vasile (coord.), *Dezvoltare și modernizare în România interbelică, 1919-1939*, București, Editura Politică, 1938; Daniela Antonescu, *Studiu retrospectiv privind organizarea administrativ-teritorială a României, în ultimii 100 de ani*, disponibil on-line la adresa: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/90620/1/MPRA_paper_90620.pdf (consultată la 28.08.2022).

[36] Daniela Antonescu, *Evoluția reformelor administrativ-teritoriale din România în ultimul se*col, p. 729-746.

[37] Conform recensământului din 1930; vezi Constantin C. Giurescu, *Ținutul Dunărea de Jos (14 august 1938 – 1 iunie 1939) (raport rezidențial)*, București, 1939, p. 10-11.

[38] Grigore Lazarovici, Ștefan Stanciu, *Galații. Istorie și contemporaneitate*, Galați, Editura Alma, 2002, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Județele ținutului Dunării (1938) au reprezentat o construcție administrativ-teritorială în care diversitatea și densitatea populației minoritare au jucat un rol semnificativ în evoluția evenimentelor de la finele anilor 1930. Populația românească a fost prezentă în proporție de aproximativ 70%. Etnicii români erau majoritari în județele Brăila (89,4%), Covurlui (83,7%), Tulcea (62,6%), Râmnicu Sărat (96,3%), Putna (93,3%), Tecuci (86,5%), Tutova (93,7%) și Fălciu (94,4%), în timp ce în județele din sudul Basarabiei populația românească avea o majoritate sensibilă (Cahul – 51,2%; Ismail – 31,9%). Aproximativ o treime din populația județelor riverane fluviului Dunărea era alcătuită din etnici ruși și ucraineni (cca 11%), bulgari (9%), evrei (4%), germani (1,5%), la care se adăugau găgăuzii și turco-tătarii din sudul Basarabiei, dar și comunitățile elene din porturile dunărene[39].

Cotidianul ținutului Dunării a fost influențat în mod constant de contextul politic internațional și de probleme economice naționale. În aceste împrejurări, viața economică a ținutului s-a orientat spre dezvoltarea cu precădere a industriei de război în detrimentul producției de bunuri de consum, iar mare parte din produsele industriale și cele agricole au fost stocate pentru viitoarele necesități ale armatei române. Inflația și specula au devenit fenomene curente la Dunărea de Jos după ce exporturile unor articole de primă necesitate s-au intensificat pe parcursul anului 1939. Standardul de viață al tuturor categoriilor de salariați și al populației rurale, preponderent angajate în muncile agricole, a scăzut considerabil[40]. Insuflate în mică măsură de mișcarea comunistă, acțiunile sindicale din porturile Brăila și Galați s-au intensificat pe fondul scăderii standardului de viață. La greve s-au alăturat muncitorii căilor ferate, iar numărul șomerilor din principalele centre urbane ale ținutului Dunării a sporit considerabil[41].

Mediul antreprenorial și autoritățile statului român resimțeau temerile izvorâte din conjunctura politică internațională a vremii. Elita începea să fie conștientă de iminenta izbucnire a unui război în Europa. În iunie 1939, temerile întreprinzătorilor, cumulate cu lipsa mijloacelor financiare, au condus la sistarea sau la diminuarea volumului de lucrări în domeniul construcțiilor, fapt care a provocat nemulțumiri salariale ale muncitorilor de la Societatea română de lucrări publice din Galați, concretizate prin mișcări de protest[42]. În vara aceluiași an, aspecte similare s-au petrecut și cu salariații feroviari din Galați[43].

Activitatea politică a muncitorimii din ținutul Dunării trebuie încadrată în contextul general al finalului deceniului 1930. După înființarea FRN ca partid unic, mulți dintre membrii breslelor din județele ținutului au fost înscriși din oficiu în această formațiune, renunțând în mod oficial la simpatiile politice din anii anteriori dictaturii personale a regelui Carol al II-lea. Unele studii, publicate chiar după Revoluția din 1989, țin să evidențieze intensificarea mișcărilor clandestine ale comuniștilor din România,

> [...] cauzată pe de o parte de nemulțumirile sociale acumulate în urma crizei interne, pe de altă parte de poziția geografică a ținutului, situat în apropierea frontierei româno-sovietice,

[39] *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, București, 1938.

[40] Vezi SJAN Galați, fond Rezidența regală a ținutului Dunărea de Jos, dosar nr. 4/1938; „Anuarul Statistic al României pe anul 1939-1940", București, Monitorul Oficial, Imprimeria Națională, 1940, p. 650; Alexandru Gh. Savu, *Dictatura regală (1938-1940)*, p. 363-376.

[41] Leontin Negru, *Contribuții la cunoașterea stării de spirit și a activității politice a populației ținutului Dunărea de Jos în anul 1939*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studențești: Arheologie – Istorie – Muzeologie", vol. VII, 2001, p. 233-238.

[42] Petru Panțâru, *Aspecte din mișcarea muncitorească gălățeană în perioada dictaturii regale*, în „Danubius", vol. VI-VII, 1972-1973, p. 273-281.

[43] SJAN Galați, fond Rezidența regală a ținutului Dunărea de Jos, dosar nr. 21/1938-1939, f. 688.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precum și de compoziția etnică neomogenă a ținutului, culoarea politică roșie având cu precădere adepți din rândul minorității evreiești și a celei ruse, aceasta din urmă fiind cunoscută pentru sentimentele sale ostile statului român[44].

Din analiza mai atentă a documentelor rezultă că nu există dovezi certe despre implicarea Partidului Comunist din România în organizarea propriu-zisă a unor conflicte de lucru sau lansarea unor lozinci proprii cu ocazia manifestațiilor populare, cum au fost și cele din 1 mai 1939, organizate sub garanția uniunilor din bresle[45]. Cercetătorul Leontin Negru a evidențiat multe dintre realitățile socio-economice existente la nivelul ținutului Dunării în timpul dictaturii regale[46].

Conform unor informații din 6 februarie 1939, la mai puțin de două luni de la înființarea FRN, rezidentul regal Constantin G. Giurescu avea înscriși pe listele partidului-stat din România aproximativ 300 000 de membri din ținutul Dunării, cam 15% din întreaga populație a celor zece județe componente. Regimul instaurat de regele Carol al II-lea a căutat să-i elimine din funcțiile publice pe adepții Mișcării Legionare și pe membrii partidelor istorice (PNL și PNȚ). Pe parcursul anului 1939, rezidentul regal le-a solicitat prefecților de județe liste cu primarii în funcție la acea dată și cu precizarea formațiunii politice aparținătoare înaintea instaurării dictaturii regale[47].

Un aspect esențial al perceperii realităților din regiunea analizată trebuie să țină seama de sentimentele minorității față de organizarea statală. Din analiza surselor documentare reiese că cei mai turbulenți erau cetățenii cu origini slave (rușii, ucrainenii și bulgarii), care, de regulă, locuiau în comunități compacte și erau refractari la cultura românească, dar și la deciziile statului român. Nu de puține ori, au fost consemnate plângeri din partea învățătorilor și lucrătorilor poștali români pentru agresiunile fizice și verbale suferite în localitățile cu o populație dominată de sentimente rusofile. Autoritățile statului român, în nota epocii, au încadrat aceste delicte la conflicte de natură etnică[48]. La polul opus s-au situat comunitățile de negustori greci din porturile dunărene, pescarii lipoveni din Delta Dunării și găgăuzii din sudul Basarabiei. În pofida unei legislații antisemite adoptate încă din timpul guvernării Goga – Cuza, de la sfârșitul anului 1937, minoritatea evreiască a avut o atitudine preponderent amicală față de acțiunile statului român, ce poate fi explicată prin dorința de a beneficia de un climat de liniște, propice desfășurării activităților economice în care erau angrenați. Pe fondul înăspririi condițiilor de viață din statele europene, o parte din comunitatea iudaică din ținutul Dunării s-a gândit la emigrarea legală în Palestina. Legea cultelor interzicea comunității israelite din România dreptul de a organiza „export de conaționali". În aceste condiții, organizarea plecărilor evreilor către Țara Sfântă a fost intermediată de personaje dubioase din cadrul aceleiași etnii, dar care urmăreau doar beneficiile materiale personale. Autoritățile române au identificat problema și au decis acordarea unui aviz nefavorabil acestor „afaceri"[49].

Autoritățile statului român au pus comunitatea germană din România sub o strictă supraveghere. Factorii de răspundere de la București se temeau de izbucnirea unor

[44] Leontin Negru, *Contribuții la cunoașterea stării de spirit…*, p. 234-235.
[45] *Ibidem*, p. 235.
[46] *Ibidem*, p. 233-238.
[47] *Ibidem.*
[48] Vezi informații relevante în SJAN Galați, fond Rezidența regală a ținutului Dunărea de Jos, dosar nr. 21/1938-1939.
[49] Leontin Negru, *Identități etnice la Dunărea de Jos și ultimatumul sovietic (23 august 1939 – 28 iunie 1940)*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați", seria Istorie, anul IV, nr. 4, 2005, p. 267-276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posibile conflicte de stradă pe fondul manifestațiilor publice de simpatie față de regimul național-socialist de la Berlin[50]. În aceste condiții, ziua națională a Germaniei din 30 ianuarie 1939 a fost sărbătorită la Galați și Brăila în avans, pe 28 și 29 ianuarie, în interiorul clădirilor comunității germane și fără participarea cetățenilor români de etnie germană[51].

La ultima centralizare a membrilor partidului unic al regelui Carol al II-lea, datată 18 august 1940, Partidul Națiunii număra 379 552 de membri doar în ținutul Dunărea de Jos, iar înscrierile erau în continuă creștere chiar și în primele zile ale lunii septembrie 1940[52].

În urma analizei documentelor Inspectoratului de Poliție al ținutului Dunărea de Jos[53], cercetătorul Leontin Negru ajunge la concluzia că

> [...] deși, inițial, refugiații polonezi s-au bucurat de simpatia populației românești, ei nu au reușit să păstreze acest sentiment la adresa lor datorită unui comportament scandalos, nu de puține ori pretându-se la furturi din gospodăriile populației autohtone[54].

Serviciul de (contra)informații al Gărzilor Naționale din ținutul Dunării

O circulară a Gărzilor Naționale din 26 iunie 1939 informa rezidența regală de la Galați de modul în care urma să se desfășoare acțiunea informativă prevăzută de art. 2, lit. e) din propriul Regulament. Pentru ca activitățile informative ale agenților regelui să nu fie stingherite de către alți funcționari ai statului român, Ministerul de Interne, ca răspuns la intervenția FRN, a dat dispoziții Inspectoratelor regionale de poliție, Inspectoratului General al Jandarmeriei și Prefecturii Capitalei ca acestea să faciliteze personalului Gărzilor Naționale culegerea de informații de care aveau nevoie. Dispozițiile referitoare la trimiterea notelor și rapoartelor informative, impuse de colonelul Gheorghe Popovici (șeful de Stat Major al Gărzilor Naționale) și de către căpitanul A. Vișineanu (șeful Serviciului de Informații al Gărzilor Naționale), trebuiau redactate pe hârtie care să nu poarte altă indicație decât numele județului în colțul drept sus, nu urmau să fie semnate și ștampile. Notele și rapoartele informative erau puse în plic sigilat, menționându-se „Serviciul Informațiuni". Acest plic trebuia introdus în altul pe care se scria adresa Comandamentului Gărzilor Naționale din București[55].

Informații relevante despre activitatea serviciului de informații al Gărzilor Naționale a FRN din ținutul Dunărea de Jos pot fi desprinse din parcurgerea documentelor păstrate la Serviciul județean Galați al Arhivelor Naționale ale României, în fondul Frontul Renașterii Naționale – Garda Națională a ținutului Dunărea de Jos (anterior: Comandamentul Gărzii Naționale a FRN din ținutul Dunărea de Jos), care conține doar două unități arhivistice (dosare). Din parcurgerea filelor din aceste dosare putem vedea la ce se pot preta unii oameni și ce „activități subversive" pot dăuna orânduirii impuse de regimul de dictatură personală al lui Carol al II-lea, dar, dincolo de toate acestea, ce delațiuni abjecte trebuia să suporte hârtia din partea agenților de informații ai Gărzilor Naționale. Având în vedere directivele venite de la comandamentul central al Gărzilor

[50] SJAN Galați, fond Rezidența regală a ținutului Dunărea de Jos, dosar nr. 21/1938-1939, f. 12.
[51] *Ibidem*, f. 10-12.
[52] Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 251-252.
[53] SJAN Galați, fond Rezidența regală a ținutului Dunărea de Jos, dosar nr. 32/1939, f. 7.
[54] Leontin Negru, *Contribuții la cunoașterea stării de spirit…*, p. 237.
[55] Vezi SJAN Galați, fond FRN – Garda Națională a ținutului Dunărea de Jos (anterior: Comandamentul Gărzii Naționale a FRN din ținutul Dunărea de Jos) [în continuare, fond FRN – GN Dunărea de Jos], dosar 1/1939, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Naționale, comandamentele locale nu ar fi avut dreptul de a păstra copii ale notelor și rapoartelor informative, dar, în purul stil românesc de adaptare a legii după propriul interes, dubluri ale acestor documente se regăsesc astăzi în arhivele locale.

În vara anului 1939, Paul Ignat, medicul veterinar al orașului Focșani, era denunțat pentru activitățile sale. Delatorul își informa superiorii de unele mișmașuri ale veterinarului, care, în complicitate cu un măcelar evreu, modifica tăblițele cu calitatea vitelor dispuse spre tăiere și făcea speculă cu „măruntaie" de animale (ficat, rinichi etc.), pe care le comercializau în marile orașe, chiar și la București[56]. Cu ocazia târgului de vite desfășurat la Focșani în cursul lunii iunie 1939, Paul Ignat ar fi primit câte 10 000 de lei de la fiecare măcelar din oraș pentru ca să-și pună ștampilele de calitatea I pe produsele din carne de calitatea a II-a.

Alte rapoarte informative venite în iulie 1939 din județul Putna prezentau situația speculei cu produse din carne, în special pește, din piețele din Focșani. Populația era nemulțumită de turnura pe care o lua creșterea vertiginoasă a prețului la pește[57].

Măcelarul evreu Rubin, „intermediarul operațiilor necurate ale veterinarului Pascu", ar fi adus la abator o vită moartă și, după ce i s-a luat pielea, pe care a păstrat-o, a mai primit cu ajutorul veterinarului o despăgubire de 3 500 de lei din partea comunei. Același veterinar percepea taxe în nume propriu pentru tăierea și încadrarea vitelor în categorii superioare, percepea sume de bani de la măcelari pentru înzestrarea armatei române, dar banii nu ajungeau în conturile oficiale. Raportul informativ preciza că

> […] măcelarii se întreabă dacă controlul biletelor vitelor cade în atribuțiile medicului veterinar sau al Poliției […] și că [măcelarii – n.n.] se arată sceptici la o eventuală cercetare de către organele locale a neregulilor arătate […], ar fi de dorit ca o eventuală cercetare să se facă de către persoane indicate din altă localitate și că în acest caz ei afirmă că ar ieși la iveală lucruri grave[58].

Pentru „ochii și timpanele" suveranului, în pauzele făcute la supravegherea speculei măcelarilor evrei puteau redacta o notă informativă despre posesorii de sutană ortodoxă. Preotul Miron, protoiereul circ. I-a din județul Putna, cu reședința la Focșani, domicilia în comuna Scurta, în afara circumscripției sale, și venea la reședința Protoieriei o singură dată pe săptămână, timp de două-trei ore. De regulă, preotul Pascu era trimis pentru slujba religioasă din capitala județului Putna, care avea domiciliul la Focșani și îndeplinea actele de urgență spirituală în lipsa titularului. În raport se mai arăta că preotul Miron nu dorea să-și îndeplinească sarcinile pentru aducerea unui preot pe lângă biserica din satul Sasu, comuna Biliești, „pe motiv că trebuie să găsească unul care să plătească mită, cum a pretins de la Preotul Crihan ce se găsește la Mănăstirea Trotușanu, se zice suma de 80 000 lei". Nota informativă mai cuprindea și informații despre faptul că preotul Nicolau din Biliești ar fi păstrat biserica din satul Sasu până când ar fi găsit pentru fiica sa un absolvent de Teologie, pe care să îl instaleze ca preot la acel locaș de cult. Conform surselor informative, fata preotului era „tânără încă și mai are până la căsătorie"[59].

Foștii ofițeri ai Armatei române, pensionați, trecuți în rezervă și deveniți agenți ai serviciului secret al FRN, erau familiarizați cu târguielile cotidiene din piețele locale.

[56] *Ibidem*, f. 4.
[57] *Ibidem*, f. 10.
[58] *Ibidem*, f. 12.
[59] *Ibidem*, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru aceștia, interesul pentru alimentele de bază destinate populației devenise o problemă mult mai importantă decât nevoile stringente ale armatei. În loc să fie preocupați de starea reală a artileriei și aviației, agenții regelui erau cu ochii pe brutarii nemulțumiți de primăria Focșani pentru fixarea prețului maximal al pâinii sub prețul de producție. Informatorii menționau că ar fi existat busculade pe fondul lipsei de pâine din Focșani și a fost nevoie ca poliția să intervină pentru a calma spiritele[60].

O notă din 30 august 1939 arăta că pe raza județului Putna erau stabiliți și înscriși în FRN 105 cetățeni români de etnie maghiară și niciun sas. Niciunul dintre aceștia nu ocupa funcții și nici nu era membru al Consiliului Superior Național și nici la Directoratul FRN[61]. Cetățeanul român Eneric Szabady, notar într-o comună din județul Putna, nutrea sentimente pro-maghiare și se manifesta public în acest sens. Raportul informativ menționa că, în luna martie 1939, s-a sustras de la obligațiile ce îi reveneau în cadrul centrului comunal de colectare a rechizițiilor pentru armată și a intrat în camera sa, unde a ascultat postul de radio din Budapesta. În două rânduri a aruncat crucea de pe masa primăriei locale și nu a luat parte la serbările naționale ale României. Deși era obligat de legislația în vigoare în România Mare, s-a sustras, în mod regulat și vădit de la obligațiile care îi reveneau[62]. Nu am putut determina dacă delațiunile din notele informative erau sau nu întemeiate și de alte interese decât cele pur „patriotice" ale delatorului.

Agenții de informații ai Gărzilor Naționale doreau să creeze impresia că micii antreprenori români deveniseră brusc loiali principiilor promovate de statul carlist. În realitate, se subliniau aspectele xenofobe și paranoia unor cetățeni. În aparența păstrată de notele informative, teama de spionii unor state vecine i-a cuprins pe români. O notă din septembrie 1939 aducea în discuția organelor de ținut problema muncitorilor de la cazarma nouă a Regimentului 5 de Artilerie grea din Focșani. Mulți dintre constructori erau de etnie maghiară și dețineau un pașaport eliberat de statul ungar. Sursa informa că

> […] tot timpul între ei vorbesc numai ungurește […], iar românii se întreabă nedumeriți cum la executarea unei lucrări cu caracter militar să se întrebuințeze elemente streine pe când în localitate și în împrejurimi se găsesc meseriași destoinici cari ar fi în măsură să fie mai cu tragere de inimă în executarea unor asemenea lucrări mai cu seamă că această lucrare nu se execută într-un teren izolat ci în plin centru al așezământului militar.

Localnicii considerau că „în astfel de ocazii spionii ar putea recolta informații foarte prețioase pentru dușmanii neamului nostru"[63]. Nu putem conchide dacă alți antreprenori din Focșani erau direct interesați de efectuarea acelei lucrări și de contravaloarea acestora, dar, din analiza documentelor, aflăm că în județul Tecuci se desfășurau acțiuni de înșelăciune a populației cu parcele de teren fictive[64].

Germania nazistă a atacat Polonia la 1 septembrie 1939, fiind urmată după 16 zile de Uniunea Sovietică. În mai puțin de trei săptămâni, construcția statală poloneză din perioadă interbelică dispărea de pe harta Europei, creând o imensă criză umanitară în Răsăritul continentului. Din septembrie 1939, ținutul Dunării s-a confruntat cu o problemă stringentă: criza refugiaților polonezi[65].

---

[60] *Ibidem*, f. 17.
[61] *Ibidem*, f. 20.
[62] *Ibidem.*
[63] *Ibidem*, f. 24.
[64] *Ibidem*, f. 27.
[65] Dumitru Tuțu, *Septembrie 1939. Ajutor și ospitalitate victimelor agresiunii naziste*, în *MI*, nr. 9, 1989, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autoritățile de la București recunoșteau în corespondența cu Ministerul de Interne rolul informativ al Gărzilor Naționale, revenind adesea pentru a le clarifica celorlalte instituții ale statului român, deranjate de noua conjunctură din sfera *intelligence*-ului autohton, raza de acțiune a agenților de informații ai FRN[66]. Declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial a impus accentuarea activităților desfășurate de agenții de informații ai Gărzilor Naționale. La 5 septembrie 1939, generalul Petre G. Georgescu a transmis un ordin circular prin care a solicitat activarea imediată a formațiunilor de mobilizare, în scopul de a fi folosite la o eventuală mobilizare a Armatei, dar a cerut și o „acțiune informativă și contrainformativă", pentru a menține ordinea în plan intern, cu o strictă supraveghere a fostelor organizații politice[67].

La 7 septembrie 1939, ministrul de Interne Armand Călinescu îl informa pe rezidentul regal al ținutului Dunărea de Jos de categoriile de refugiați polonezi care intrau în grija autorităților române. Guvernul României se ocupa de oficialitățile poloneze, iar refugiații militari intrau în grija Ministerului Armatei de la București. Refugiații civili aveau dreptul de a se stabili oriunde în țară, sub supraveghere, cu excepția Capitalei, Basarabiei și Bucovinei. La 27 septembrie 1939, Constantin C. Giurescu le-a adus la cunoștință prefecților din ținutul Dunării telegrama transmisă de ministrul de Interne, ocazie cu care a fost înființat Comisariatul general pentru evidența și asistența refugiaților polonezi. Numărul refugiaților polonezi care a trecut prin România a depășit o sută de mii de persoane. Din datele centralizate de statul român, la 14 octombrie 1939 se aflau 23 837 de refugiați polonezi pe teritoriul românesc, majoritatea fiind militari. Inițial, autoritățile de la București au vizat cazarea acestora în regiunea Tulcea – Babadag și Delta Dunării, însă au renunțat la această opțiune din cauza condițiilor de cazare necorespunzătoare din sezonul rece. Afluența sporită a refugiaților a dictat fixarea unei zone intermediare de orientare a primelor convoaie de polonezi și a vizat localitățile Focșani, Mărășești, Panciu și Odobești, situate în vestul ținutului Dunării și aparținând județelor Putna și Tecuci[68].

În jurul datei de 20 septembrie 1939, localitățile din județul Putna au fost luate cu asalt de către miile de refugiați polonezi, civili și din armată. Conform unei note informative a agentului „A.62 D.", „în lipsă de ocupație majoritatea [refugiaților polonezi – n.n.] a invadat bodegile și cârciumile consumând băuturi spirtoase din belșug, turmentându-se și provocând dezordine"[69]. Educați în mediul cazon și, cel puțin declarativ, adepți ai ordinii și disciplinei, agenții coroanei române din teritoriu erau nemulțumiți de lipsa organizării din rândurile militarilor polonezi. În opinia aceleiași surse informative, situația a degenerat și s-a ajuns până la cazuri în care soldații polonezi au cerut socoteală ofițerilor, „numindu-i trădători, zicând că i-a dus în țară străină, lăsându-i să sufere de foame și de frig"[70].

După intrarea pe teritoriul României, mulți dintre militarii polonezi posedau încă revolvere și muniție, la sfârșitul lunii septembrie 1939. Refugiații polonezi au trecut granița cu România la bordul a peste cinci mii de autoturisme, pe care, din lipsă de fonduri, le-au vândut la prețuri derizorii unor samsari din Brăila, Galați, Ismail și

[66] Vezi organizarea și modul de funcționare la nivel central în Mihaela Camelia Buzatu, *Organizarea și funcționarea Gărzii Naționale – formațiune auxiliara a Frontului Renașterii Naționale*, p. 113-122; Florin Grecu, *Brațul armat al partidului-stat: Garda Națională*, p. 121-130.

[67] ANIC, fond FRN, dosar 179, f. 7-13.

[68] Dumitru Tuțu, *op. cit.*, p. 16; Leontin Negru, *Contribuții la cunoașterea stării de spirit…*, p. 237.

[69] SJAN Galați, fond FRN – GN Dunărea de Jos, dosar 1/1939, f. 41.

[70] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constanța. Sursele nu menționau nimic despre înțelegerile membrilor camarilei regale (Gabriel Marinescu) cu proprietarii atelierelor auto pentru a le solicita polonezilor sume consistente în schimbul reparațiilor necesare autovehiculelor. Refugiații, cei mai mulți dornici să părăsească România și lipsiți de sume consistente de valută occidentală, își abandonau mașinile, în schimbul unor sume derizorii, samsarilor din târgurile și orașele din Moldova[71].

Punctul doi al notei informative a cuprins „numele funcționarilor bugetari și diurniști" de la întreprinderile comunale care aveau origine străină (altă etnie) și concluzia că „opinia publică locală ar căpăta satisfacție dacă aceste elemente străine de neam și sentimente ar fi înlocuite cu funcționari recrutați dintre români"[72].

Situația a ajuns disperată în rândurile ofițerilor și soldaților din armata poloneză la sfârșitul lunii septembrie 1939. Refugiații vindeau, la prețuri derizorii și fără documente, aproape tot ce au putut lua cu ei în exil: mantale de postav, haine de piele, revolvere, cauciucuri și camere de la automobile[73].

În octombrie 1939, comandantul Gărzilor Naționale ale ținutului Dunărea de Jos le raporta superiorilor săi de la București că dările de seamă informative ale agenților „M.6.U." și „A.5.M.D." nu au fost predate de aceștia în pofida deselor sale stăruințe, în timp ce agentul „T.13.M." a raportat telegrafic, direct Capitalei, că „n-a întocmit darea de seamă informativă pe luna Septembrie, neavând nici un caz care să poate interesa Comandamentul"[74].

Privită în ansamblu, România Mare a neglijat obligațiile față de minoritățile sale, cu precădere din Basarabia, mulțumindu-se doar să promoveze o vagă politică de românizare. În aceste condiții, o parte din minoritari au contestat autoritatea Capitalei în regiunile locuite de ele, oferind pretexte de imixtiune, pe cale diplomatică sau prin propagandă subversivă, pentru vecinii revizioniști ai statului român. Periodic, rezidenței regale a ținutului Dunării i se transmiteau indicații din partea președinției Consiliului de Miniștri de la București cu privire la ce atitudini trebuie să ia față de diferitele probleme ivite în activitatea curentă. Un asemenea caz s-a petrecut la 27 septembrie 1939. După ce Reich-ul nazist și Uniunea Sovietică au ocupat Polonia, din București s-a cerut luarea unor măsuri disciplinare împotriva funcționarilor statului român care „au părăsit precipitat locuințele și și-au trimis familiile în interiorul țării"[75].

Serviciul de informații și propagandă al Gărzilor Naționale a fost preocupat constant de acțiuni de poliție politică împotriva propriilor cetățeni. Sursele informative din cadrul cancelariei Episcopiei Hușilor transmiteau atitudinile șovăielnice din mediul clerical. Informațiile arătau că, în 17 octombrie 1939, la ora 7:50, în mod întâmplător, funcționarii administrativi și unii preoți au discutat despre rolul Gărzilor Naționale și al regimului carlist în România, dar și despre oportunismul unora dintre foștii dregători ai statului român care au adoptat de fațadă propaganda noului regim politic instalat și sprijin de monarhie. Se informa că majoritatea celor prezenți nutrea sentimente față de

[71] *Ibidem*; vezi și Ionuț Marcu, *Carol al II-lea, între dragostea pentru Elena Lupescu și dictatura regală*, în „Historia", disponibil on-line la adresa: https://historia.ro/sectiune/general/carol-al-ii-lea-intre-dragostea-pentru-elena-586869.html (consultată la 29.08.2022). A se vedea interpretări mai vechi, în nota insuflată autorului de interesele PCR și DSS, asupra afacerilor Casei Regale a României la Costin Murgescu, *Casa regală și afacerile cu devize: 1935-1940*, București, Editura Academiei RSR, 1970.

[72] SJAN Galați, fond FRN – GN Dunărea de Jos, dosar 1/1939, f. 41.

[73] Notă informativă a agentului „A.62 D." din data de 10 octombrie 1939; SJAN Galați, fond FRN – GN Dunărea de Jos, dosar 1/1939, f. 42.

[74] *Ibidem*, f. 61.

[75] SJAN Galați, fond Prefectura județului Tecuci, dosar 67/1938-1939, nenumerotat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vechile partide politice interbelice. Sursa detalia fiecare opinie exprimată de către participanții la discuții, lăsând impresia că a fost unul dintre martori[76].

Neîncrederea autorităților în elementele minoritare era întreținută prin notele informative. Aproximativ 60 de evrei mobilizați la Regimentul 10 din Focșani ar fi oferit șpagă pentru a rămâne în reședința regimentului, în cadrul trupelor „sedentare", și nu au primit nicio sarcină din cauza neîncrederii superiorilor în aceștia. Comercianții evrei reușeau să doarmă noaptea în locuințele lor din exteriorul cazărmii și chiar să vândă la propriile prăvălii sub pretext că ar fi internați la Spitalul Militar din localitate[77].

În toamna anului 1939, rapoartele informative au început să fie centralizate și să cuprindă sinteze ale activităților desfășurate la nivelul plaselor fiecărui județ[78]. Notele informative întocmite de agenții regelui și sintetizate de colonelul în rezervă Alexandru Bute, comandantul Gărzilor Naționale din județul Putna, abundau în delațiuni ce au vizat inclusiv corpul ofițeresc din localitate, cu elemente ce țineau de viața privată a acestora. Un anume soldat Lupu Cojocaru din Regimentul 50 Infanterie, de profesie misit de vinuri, cu vie în arendă, se recomanda să nu fie mobilizat pe loc la agricultură. Un căpitan din Regimentul 5 Artilerie, comandantul Diviziei 104, cantonat în comuna Slobozia-Ciorăști, era văzut frecventând clubul din oraș, unde pierdea sume de bani la jocul de cărți. Căpitanul Georgescu Constantin a achiziționat de la refugiații polonezi un motociclu cu ataș și l-a prezentat sucursalei vămii din Focșani pentru a plăti taxele vamale. De la registrator și până la taxator, toți funcționarii publici i-au pretins și a fost nevoit să ofere sume cuprinse între 100 și 500 de lei pentru a-și îndeplini formalitățile vamale. Protestând, funcționarii s-au justificat că au salarii mici din care nu își pot întreține familiile[79].

Dispozițiile date de guvernul de la București în 1939 pentru concentrarea premilitarilor au afectat recoltarea porumbului și au împovărat familiile acestora, care au primit salarii de mizerie și nu au fost hrăniți de către angajatori[80]. Trupele cantonate în jurul orașului Focșani achiziționau vite de la săteni pe prețuri derizorii, cu mult sub mercurialul zilei. În prealabil, reprezentanții Armatei române îi amenințau pe sătenii care nu vor să vândă la prețul oferit că le vor fi luate vitele, cu bonuri de rechiziție, de către trupele rusești care urmau să ocupe Moldova. Discriminarea pe baza statutului social și a averii a fost relatată pe larg în notele informative ale agenților Gărzilor Naționale. În unele comune din județul Putna, rechizițiile se efectuau doar de la cei nevoiași, protipendada fiind scutită de o asemenea corvoadă[81].

Darea de seamă informativă asupra stării de spirit din județul Tutova pe luna octombrie 1939 a adus în discuție modul de lucru al funcționarilor români din orașul Bârlad, reședința de județ. Specula continua să se manifeste în întreg județul, iar populația părea îngrijorată („terorizată" – în document) de grija zilei de mâine. Guvernul întreprindea măsuri energice pentru a limita efectele speculei asupra populației și acțiunile se lăsau așteptate la nivel local. Notele informative abundau de remarci la organele de control ale primăriei, care „nu își făceau datoria", iar șeful poliției orașului Bârlad continua „a vegeta, dezinteresându-se complet de ceea ce fac speculatorii și protejând în special pe jidani, fiind omul acestora"[82].

[76] SJAN Galați, fond FRN – GN Dunărea de Jos, dosar 1/1939, f. 70.
[77] *Ibidem*, f. 75.
[78] *Ibidem*, f. 84.
[79] *Ibidem*, f. 88.
[80] *Ibidem.*
[81] *Ibidem.*
[82] *Ibidem*, f. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aproape toate notele informative dau impresia unor interese ascunse ale informatorilor în legătură cu subiectul și persoanele implicate. Agenții de informații ai Gărzilor Naționale le sesizau superiorilor că în Bârlad se petreceau „lucruri necinstite între organele de control și speculanți", chiar ajutorul de primar, după cum s-a transmis și într-un raport din luna septembrie 1939, făcea afaceri dubioase cu morarii și brutarii din localitate. Informațiile au fost furnizate de către un funcționar superior al primăriei Bârlad, agent al Gărzilor Naționale[83].

Moscova utiliza etnicii ruși, ucraineni, germani și evrei din zona inferioară a Dunării pentru a destabiliza situația de la granița româno-sovietică. Rapoartele informative ajunse la rezidența regală din Galați atenționau autoritățile române de situația de fapt din rândurile unora dintre negustorii evrei din regiune. O parte a comunității iudaice își punea speranța că România nu va rezista prea mult într-un posibil conflict armat cu Uniunea Sovietică și încerca să speculeze starea de panică din rândul populației majoritare. Astfel, comercianții evrei au încercat să profite de situația dificilă a economiei românești din regiunea Dunării de Jos și, „speculând populația prin urcarea prețurilor la produsele de primă necesitate fără just motiv"[84], au creat haos și pagube însemnate buzunarelor românilor. O altă caracteristică a perioadei a constituit-o sustragerea unor elemente evreiești, cu toată stăruința autorităților române, de la obligațiile concentrării militare, dar și a dezertării și trecerii Nistrului de către unii soldați basarabeni din armata română[85].

Pe lângă minoritari, care, dintr-un motiv sau altul, au sprijinit ideologia și au mijlocit propaganda comunistă, au existat și etnici români care s-au dedat curentelor totalitare. Agenții racolați de comuniști nu au stat deoparte. Spre exemplu, în localitatea Vulcănești din județul Cahul, Ștefan Beda, secretarul FRN, fost participant la revolta de la Tatar-Bunar din 1924, a fost arestat în februarie 1940 deoarece a instigat populația să nu subscrie la împrumutul de înzestrare a armatei române[86].

Reforma informativă din rândurile Gărzilor Naționale

În toamna anului 1939, la nivelul central al FRN au început să fie emise instrucțiuni concrete pentru organismele din teritoriu pe fondul abundenței notelor informative transmise Comandamentului Central. Totodată, FRN lua în calcul realitățile din teren și posibilitatea ca agenții să fie deconspirați de alte structuri ale statului român ori ca notele transmise să depășească sfera de interes și legală a serviciului din cadrul Gărzilor Naționale. Directivele centrale menționau expres că informațiile „nu vor fi căutate" și se interzicea înființarea de birouri speciale pentru culegerea lor. Orice informație ar fi fost procurată de către un membru al Gărzilor Naționale trebuia verificată și adusă la cunoștința comandamentului județean pe cale ierarhică. Gărzile Naționale, prin unitățile sale și membrii acestor unități, erau chemate să-și aducă contribuția informativă Marelui Stat Major, fără ca prin aceasta să se înțeleagă aservirea față de orice autoritate sau instituție de stat. Așadar, serviciul de informații al partidului unic al regelui Carol al II-lea nu se subordona și nici nu dădea socoteală vreunei instituții a statului român[87].

[83] *Ibidem.*
[84] SJAN Galați, fond Rezidența regală, dosar 133/1940, f. 115.
[85] *Ibidem*, f. 128-129.
[86] *Ibidem*, dosar 74/1940, f. 165.
[87] SJAN Galați, fond FRN – GN Dunărea de Jos, dosar 1/1939, f. 125 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Conform noilor prevederi, informațiile din județ și din orașul reședință de județ se centralizau la Comandamentul de județ, între 28 și ultima zi a lunii în curs. Comandantul de județ soluționa imediat, de acord cu autoritățile locale, chestiunile și plângerile ce puteau fi rezolvate, restul erau trimise la Ținut în copie. Comandantul ținutului centraliza, până în a cincea zi a lunii, toate lucrările județelor și soluționa cu rezidența regală tot ceea ce se putea rezolva, înaintând cele rămase Capitalei.

Până cel mai târziu la data de 8 a lunii, comandanții de județ înaintau direct Comandamentului, Serviciului Informații, exemplarul original al informațiunilor centralizate pe județ. O parte din reforma modelului de funcționare a serviciului de informații carlist a constat în introducerea soluționării la nivel de județ și ținut a unei părți semnificative din conținutul rapoartelor informative, în special a plângerilor și reclamațiilor individuale, care impuneau măsuri ale autorităților locale. Această decizie a fost adoptată pentru a decongestiona Serviciul respectiv de la Comandamentul General, cât și pentru a interesa reprezentanții locali ai autorităților de la centru, în rezolvarea unor probleme de rang inferior. „Contactul" [agentul/informatorul – n.n.] urma să folosească plic și hârtie de scrisoare particulară, francată recomandat, adresându-se nominal celui în cauză, fără să-i mai fie notată demnitatea ocupată în cadrul Gărzilor Naționale, fiind necesară cunoașterea exactă a adresei celui căruia i se adresa. Se introducea păstrarea unei copii a comunicării. În cazul studierii unor probleme care implicau competențe diverse și verificarea discretă a informațiilor furnizate, se puteau face propuneri concrete, arătând scopul, persoana și retribuția necesară. Informațiile au fost grupate pe trei nivele de urgență și pe „probleme".

Prima chestiune, de primă urgență, a vizat problema națională. Informatorii aveau obligația să observe și să comunice superiorilor aspirațiile, tendințele, activitatea desfășurată și manifestațiile membrilor principalelor comunități etnice (maghiarii, șvabii, sașii, secuii, evreii și ucrainenii) din România. De asemenea, se aveau în vedere legăturile acestor etnici cu organizațiile din Ungaria, Germania, Uniunea Sovietică și influența ce decurgea de la acestea[88].

Problema secundă a vizat spectrul politic și a fost încadrată la urgență de rangul al doilea, vizând activitatea fostelor partide politice românești și minoritare (Liberal, Național Țărănesc, Socialist, Comunist, Maghiar, German, Evreiesc) și acțiunile fruntașilor din cadrul acestor formațiuni politice care s-au încadrat în regimul carlist și dacă aceștia au continuat activitatea în vechile idei politice. Sursele informative trebuiau să observe atitudinea populației la deciziile adoptate de clasa politică, eventualele nemulțumiri, modul de manifestare al acestora și dacă decidenții politici beneficiau de deplină încredere din partea poporului. Importante erau și opiniile minorităților față de regimul carlist, încadrarea și nemulțumirile minorităților la acțiunile situației din România anului 1939. Trecutul conducătorilor minorităților din România și influența acestora asupra celor din propriile organizații/comunități etnice trebuiau analizate serios. Atitudinea românilor și minorităților față de cel de-al Doilea Război Mondial și de statele implicate a reprezentat o altă problemă de rangul al doilea pentru „culegătorii" de informații ai Gărzilor Naționale[89].

Problema a treia, de primă urgență, a vizat elemente de ordin social: curente sociale care se agitau în rândurile populației majoritare și ale minorităților din România (scopul, mijloacele de lucru, originea fondurilor, subordonarea față de străinătate, regiu-

[88] *Ibidem.*
[89] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nile în care acționează); liderul fiecărui curent social și trecutul său; legăturile cu celelalte curente sociale[90].

Problema a patra, de urgență secundă, a vizat aspectele vieții și cultelor religioase din România, urmărind legăturile acestora cu organizațiile internaționale, fondurile și subordonarea față de străinătate. Problema a cincea, de prima însemnătate, a reprezentat strângerea de informații despre situația economică din țară, mijloacele de ameliorare și „inamicii" din calea progresului preconizat al regimului carlist. Problemele șase și șapte, de urgență secundă, au vizat situația sistemului sanitar și al celui cultural din România[91].

Problema a opta a ținut să analizeze aspectele morale, naționale și patriotice ale românilor. Starea de spirit a populației românești și cauzele care o determină să dezvolte sau nu sentimentul național; raporturile populației majoritare cu cea minoritară s-au aflat în atenția ochilor vigilenți ai oamenilor regelui[92].

Cea de a noua chestiune, de primă urgență, a adus în atenția organelor informative situația militară din România. Agenților Gărzilor Naționale li se solicita să verifice asigurarea păstrării secretului de serviciu de către militarii români, descoperirea și prevenirea acțiunilor de spionaj, sabotaj, terorism și propagandă subversivă, starea de spirit a funcționarilor, procentul minorităților din fiecare întreprindere și sentimentele pe care le nutreau acestea față de statul român. Totodată, la această categorie a fost încadrată problema originii și trecutului conducătorilor de întreprinderi private din România[93].

Directivele de la Centru au fost aplicate după posibilitățile și voința locală. Delațiunile pline de resentimente față de anumite etnii și categorii socio-profesionale au continuat. Concurența din mediul economic depășise limitele *fair play*-ului, notele informative fiind presărate cu elemente clare de ură rasială față de evrei; acestea s-au intensificat pe fondul cedărilor teritoriale ale României din vara anului 1940. Resentimentele față de clasa politică de la București și Puterile Axei erau tot mai vizibile în rândurile populației.

Organizația Partidului Națiunii din Brăila raporta, la 1 septembrie 1940, starea de spirit a populației locale:

> A început să dispară încrederea în conducători […]. Ura contra Italiei și Germaniei nu cunoaște margini. Arbitrajul de la Viena, opera Italiei pentru a satisface Ungaria, a aruncat doliu în sufletele tuturor românilor și n-am auzit glas românesc care să nu blesteme și să înjure pe acei ce nu știu să facă dreptate, ci lucrează numai după interesele proprii […]. Ura contra Ungariei nu dă timp să se mai judece și alte evenimente […]. Absorbiți de nenorocirile întâmplate Țării, nimeni nu mai gândește la politică. După pierderea Basarabiei, cedarea Ardealului a revoltat întreaga populație. S-a pierdut încrederea în cuvântul celor ce conduc azi destinele Europei[94].

Localnicii erau indignați de atitudinea liderilor de la București, care au cedat fără luptă Ardealul: „Revolta sufletească abia se poate stăpâni și mai toți se întreabă cu ce ochi ne vor privi frații ardeleni pe care îi lăsăm în robie […]. Sentimentul național clocotește în sufletul românilor"[95]. Sursele informative din Galați transmiteau că în rândurile populației județului Covurlui se ridica problema „dacă nu vom lua măsuri

[90] *Ibidem.*
[91] *Ibidem.*
[92] *Ibidem.*
[93] *Ibidem*, f. 125-129.
[94] ANIC, fond FRN, dosar 253, vol. II, f. 2.
[95] *Ibidem*, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contra vinovaților de aceste greșeli [cedări teritoriale către Uniunea Sovietică, Ungaria și Bulgaria – n.n.]”[96].

În ultimele zile ale regimului lui Carol al II-lea, animozitatea latentă a populației de până atunci față de politica și acțiunile FRN/Partidului Națiunii a devenit publică. Spre exemplu, în 2 septembrie 1940, primarul orașului Galați, generalul Stoilov, l-a insultat pe căpitanul N. Chiriac, comandantul Gărzilor Partidului Națiunii din județul Covurlui: „A strigat în gura mare, în fața a foarte multă lume adunată, că d-sa nu are nevoie de Gărzile Partidului și nici de Partidul Națiunii”[97].

Concluzii

Serviciul de informații din cadrul Gărzilor Naționale a servit intereselor sferelor înalte ale FRN/Partidului Națiunii. Notele și rapoartele informative transmise conducerii din Ținut și Capitalei de către agenții din teritoriu arătau o imagine paralelă celei oficiale despre ținutul Dunărea de Jos. Construcția artificială a unei regiuni teritorial-administrative, care se întindea de la Munții Carpați și până la Gurile Dunării, a permis observarea atentă a evoluției stărilor de spirit prin filtrul agenților regelui. Documentele păstrate demonstrează o tendință vădită, poate influențată și de neprecizarea concretă a atribuțiilor acestui serviciu, a agenților Gărzilor Naționale către delațiuni aparent minore, nemulțumiri cotidiene, pline de patimă, și scrise, de cele mai multe ori, în interes personal. Ideologia naționalistă, cu tentă fascistă, a regimului carlist și-a pus amprenta asupra elementelor ce trebuiau prelucrate operativ de către agenți.

La sfârșitul anilor 1930, elementul alogen a devenit inamicul public principal al statului român, iar acțiunile etnicilor maghiari și ale celor cu origini slave trebuiau strict supravegheate de „ochiul” vigilent al regelui. La urechile suveranului de la București au ajuns informații despre refugiații armatei poloneze, specula, stocurile comerciale de cereale din porturile Dunării Maritime, dar și acțiunile subversive ale spionilor comuniști și ale Puterilor Axei. În purul stil al primării interesului personal al agentului, uneori și pentru gâdilarea orgoliului camarilei regale, notele informative au fost completate cu ample și repetate relatări exagerate despre preoți care oferă preferențial ultima împărtășanie unor enoriași, medici veterinari avari sau membri ai partidelor istorice.

Partidul regelui a pătruns tot mai adânc în viața privată a propriilor cetățeni. Spiritul cazon al membrilor Gărzilor Naționale, acumulat în deceniile de slujbă în solda Armatei române, le impunea un stil de lucru lipsit de scrupule și total obedient față de comandantul suprem, regele Carol al II-lea. Eșecul unor operațiuni ample a fost previzibil prin utilizarea, aproape în exclusivitate, a unor rezerviști ai armatei. Adevăratele probleme ale țării au rămas în planul secund, butaforia paradelor și a uniformelor membrilor partidului unic regal a fost completată de notele informative ale cooperativei de delațiuni meschine ale Gărzilor Naționale. Voit sau nu, acțiunile informative ale agenților Gărzilor Naționale au servit mai degrabă interesele personale ale regelui, camarilei sale și, cel mai mult, privilegiaților din ținut decât spre îmbunătățirea traiului cetățenilor de rând ai României Mari.

[96] *Ibidem*, dosar 253, vol. I, f. 252.
[97] *Ibidem*, f. 273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ

FRN
Comandamentul Gărzii Naționale
Serviciul Informații
Nr. 275
1939, 26 iunie
Secret

CIRCULARA
GARDA NAȚIONALĂ
Ținut Dunării

Pentru ca acțiunea informativă prevăzută de art. 2, lit. e din Regulament să nu fie stingherită sau rău intenționată de organele polițienești, Ministerul de Interne, ca răspuns la intervenția noastră, comunică că cu No. 41573/IV și 41584 din 15/VI c. a dat dispoziții Inspectoratelor regionale de poliție, Inspectoratului General al Jandarmeriei și Prefecturii Capitalei ca acestea la rândul lor să pună în vedere organelor în subordine să faciliteze personalului nostru culegerea informațiunilor de care avem nevoie.

Transmițându-vă aceasta, vă atrag încă odată atențiunea că activitatea Dv. informativă nu trebuie să îmbrățișeze chestiuni cari revin poliției și jandarmeriei. Rostul nostru – în această istorie – și este cunoscut din ordinele și instrucțiunile date până în prezent.

Odată cu aceasta vi se comunică și următoarele dispoziții în legătură cu trimiterea notelor și rapoartelor informative.

Acestea vor fi scrise pe hârtie care să nu poarte altă indicație decât numele județului în colțul drept sus.

Nu vor fi semnate și nu vor purta ștampile.

Notele și rapoartele vor fi puse în plic sigilat menționându-se „Serviciul Informațiuni”. Acest plic va fi introdus în altul pe care va fi scris adresa Comandamentului la București.

Sănătate!

D.O.
Șeful de Stat Major
Colonel Gh. Popovici
[semnătura olografă]

Șef Serv. Informații
Căpitan A. Vișineanu
[semnătura olografă]

Serviciul județean Galați al Arhivelor Naționale ale României, fond Frontul Renașterii Naționale – Garda Națională a ținutului Dunărea de Jos (anterior: Comandamentul Gărzii Naționale a FRN din ținutul Dunărea de Jos), dosar 1/1939, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IN THE NAME OF THE KING: (COUNTER)INTELLIGENCE AND PROPAGANDA SERVICE OF THE NATIONAL GUARDS OF THE LOWER DANUBE COUNTY (1939-1940)
(Summary)

Keywords: Galați, Focșani, dictatorship, espionage, denunciation.

This article aims to present how the personal dictatorship regime of King Charles II of Romania established and subordinated to the single party an intelligence service, through which it carried out political police actions against its citizens. As is shown by the information contained in the archival documents, which are kept at the territorial services of the National Archives of Romania, the agents of the propaganda department of the National Guards of the National Revival Front/Party of the Nation carried out counter-intelligence operations in sensitive regions of Romania and duplicated the tasks of similar structures within the police, gendarmerie and army. The Lower Danube County was a prosperous region of the Romanian monarchy, bordering the Soviet Union, and was dominated by ethnic and foreign citizens. The King's agents' briefing notes reveal a world of intelligence willing to serve its homeland but also agents resentful of some of their countrymen. Very often, the leaks touched on personal and trivial subjects, which they considered of interest to the sovereign's ears.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN D. IVĂNESCU[*]

CONȚINUTUL ȘI FORMELE REPRESIUNII ÎN ROMÂNIA ANILOR 1948-1958

Comuniștii români din perioada interbelică au rămas în afara comunității politice. Nefamiliarizat cu mecanismele de funcționare a instituțiilor democratice, PCR nu a folosit tacticile normale de a câștiga puterea, prin lărgirea treptată a influenței în interiorul societății, ci metode atipice, precum infiltrarea partidelor adverse, folosirea serviciilor secrete, provocările, mobilizarea străzii, manipularea muncitorilor utilizați ca formațiuni de șoc etc.

Clandestinitatea, închisorile și exilul au constituit mediul formării lor, aceste experiențe determinând cele mai multe decizii ale primei generații de militanți, atât timp cât au deținut puterea. Suspiciunile, intrigile, mentalitatea „cetății asediate" și a dușmanului strecurat înăuntru, precum și divizarea partidului în celule izolate sunt rezultatul clandestinității. Ceea ce a marcat cel mai mult comportamentul politic al partidului, constituind și sursa principală a terorii pe care a dezlănțuit-o, a fost ideologia. Credința în misiunea istorică a partidului a fost axa principală în jurul căreia s-a derulat represiunea. „Dreptul" acestei „avangărzi" de a folosi orice metode pentru realizarea viziunii ei utopice a fost declanșatorul terorii. Dată fiind victoria inevitabilă a proletariatului, condus de avangarda sa revoluționară, celelalte categorii sociale erau sortite excluderii, teroarea fiind astfel justificată „ca o mișcare a costurilor sociale" ale tranziției spre societatea fără clase[1].

Între 1948 și 1953, distrugerea elitelor antebelice a reprezentat pentru comuniști principala prioritate, în atingerea acestui scop fiind mobilizate eforturile aparatului politic, represiv, ale justiției și administrației. Înainte de a fi condamnate de tribunalele speciale, ele fuseseră „condamnate de istorie" și, deci, tratate ca „dușmani ai poporului", „bandiți și spioni", „degenerați", „elemente descompuse".

Eliminarea din societate a elementelor reprezentative ale „orânduirii burgheze", care edificaseră de fapt România modernă, și a celor care se opuneau deschis comuniștilor, considerați ca fiind irecuperabili, a coincis cu o îndoctrinare sistematică, realizată prin presiuni și promisiuni, a restului componentelor sociale. În acest spectru de acțiuni au fost antrenate toate organele de stat, organizațiile de partid, tineret și femei, mass-media, iar ca pârghii de realizare au fost utilizate metode de constrângere economică, asemenea naționalizării, confiscării și comasării proprietăților urbane și

[*] Cercetător științific gradul III, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași; e-mail: sorinivanescu67@yahoo.com.

[1] Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 62.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIX, 2022, p. 197-207

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rurale, sistemul de colectare a produselor agricole și de impozitare; metode de constrângere politică, concretizate în imposibilitatea promovării în funcții de conducere a nemembrilor de partid; metode de constrângere administrativ-juridică, precum internarea în lagăre și colonii de muncă, pedeapsa cu închisoarea sau chiar cu moartea, concedierea, eliminarea din școli și institute de învățământ superior; metode de constrângere morală, asemeni celebrelor procese-publice, demascărilor din întreprinderi și instituții, până la reeducările din penitenciare; metode de constrângere fizică prin maltratarea opozanților regimului, încheiată tragic pentru mulți dintre ei[2].

Între anii 1948 și 1953, „noii stăpâni au fost preocupați de zdrobirea și eliminarea oricărei alternative politice interne”[3], teroarea având un caracter politic, elitele antebelice devenind ținta principală a represiunii, folosită nu numai pentru a sancționa fapte considerate delicte, dar și ca „mijloc de reconstrucție socială și ca instrument fundamental în perpetuarea sistemului”[4]. Ea a avut proporții de masă, atingând, pe lângă liderii partidelor istorice, foști demnitari, intelectuali, oameni de afaceri, comandanți militari, orășeni și țărani, înstăriți sau săraci, dar și muncitori.

Acest atac metodic indică gradul de izolare a comuniștilor români, subordonați ocupantului străin, aflat în conflict cu societatea românească. Represiunea a proliferat și pentru a determina populația să nu acționeze, într-o vreme de mari lipsuri datorate crizei economice, prezenței trupelor de ocupație și administrării industriei după naționalizare, la acestea adăugându-se presiunea exercitată asupra țărănimii. Represiunea a fost folosită atât pentru a preveni protestele, dar și pentru a le pedepsi atunci când totuși aveau loc.

Amenințarea „primejdiilor externe” și a „dușmanilor strecurați în rândurile noastre” a întreținut starea de psihoză necesară intimidării societății și pentru excluderea ei de la procesul decizional, obiectivul tactic al acestei campanii având drept scop „paralizarea societății”, cum o definea Elemer Hankiss, cel strategic urmărind distrugerea ei[5]. Pe măsură ce represiunea a trecut de la clasele definite de propagandă comunistă ca „exploatatoare” spre segmente mai neutre din punct de vedere ideologic și apoi chiar spre clase considerate exploatate, s-a produs o diminuare drastică a credibilității comuniștilor și o refacere a marginalității lor.

Pretextând existența unui inamic ce reușise să se infiltreze la fiecare nivel al societății și care acționa ca un agent al unei conspirații internaționale, regimul a lăsat loc unei delimitări imprecise a acțiunilor ce trebuiau pedepsite și a permis eliminarea diferitelor proceduri juridice ce trebuiau să determine ceea ce constituia în fapt un act criminal.

Declanșarea terorii a găsit, din nefericire, societatea românească acomodată cu exercitarea violenței, anii ’30-’40 banalizând în Europa crima ca instrument politic de rezolvare a conflictelor de interese, România nefăcând excepție de la acest proces. Asasinarea oponenților politici, campania din Rusia și apoi cea din Vest, cu miile de morți, răniți și prizonieri, la care s-au adăugat distrugerile și ocupația militară străină cu tot cortegiul ei de violențe și suferințe, au creat un sentiment tot mai accentuat de neputință din partea populației. Violența a fost considerată un fenomen inevitabil, represiunea comunistă fiind văzută ca o extindere a unei experiențe deja cunoscute.

---

[2] Sorin D. Ivănescu *Direcții și obiective în activitatea Securității, 1948-1958*, în *AIIX*, tomul XLII, 2005, p. 431.

[3] Zbiegniev Brzezinski, *Marele eșec. Nașterea și moartea comunismului în secolul XX*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993, p. 109.

[4] *Ibidem*, p. 112.

[5] *Apud* Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tema „patriei în primejdie", a „cuceririlor poporului amenințate de agresori" au fost instrumentele folosite de comuniști pentru a institui un climat de stare de asediu propice luării celor mai represive măsuri contra populației. Ascuțirea „luptei de clasă" a constituit argumentul ideologic necesar justificării arestărilor, proceselor-spectacol, asasinatelor sau operațiunilor speciale de masă, iar cultivarea de către propagandă a lui Stalin și a Armatei Roșii a reprezentat mitul salvaționist al epocii. Pentru a-și realiza scopurile propuse, partidul s-a aflat în strânsă legătură cu poliția politică, pe care a coordonat-o, șefii Securității fiind numiți în funcție după o selecție și verificare atentă din partea conducerii comuniste[6]. Măsurile represive, ce au provocat în România populară un climat de teroare, au reprezentat actul de voință politică a conducerii superioare de partid, aceasta stabilind scopurile, Securitatea ocupându-se de atingerea lor.

> Partidul comandă, poliția te face să vorbești. Comitetul Central spune ce este, poliția politică arată că este. Cadrele recunosc în poliție existența puterii lor, polițaii cinstesc partidul, esență a aceleiași puteri[7].

În România „democrat-populară", puterea era exercitată de Secretariatul Biroului Politic, unde până în 1952 deciziile erau disputate între Gheorghiu-Dej și echipa Luca – Pauker – Teohari Georgescu. După înlăturarea acestei grupări, sub pretextul „devierii de dreapta", hotărârile erau luate de fapt de Dej, ele urmând apoi a fi discutate în Biroul Politic și Comitetul Central, unde sufereau de regulă corecții minore. Controlul exercitat asupra Securității a fost întărit ulterior de Nicolae Ceaușescu, care a mers până la subordonarea Inspectoratelor Județene de către prim-secretarii de partid, aceștia având obligația de a superviza anumite acțiuni represive întreprinse de poliția politică, precum și racolarea de informatori din rândurile membrilor de partid. Detaliile diferitelor acțiuni represive făceau obiectul dezbaterilor în forurile de conducere ale partidului, ce ordona în mod direct represalii contra unor categorii socio-profesionale (chiaburi, preoți, intelectuali etc.) sau împotriva membrilor partidelor istorice și a legionarilor.

În perioadele de relaxare a represiunii, miile de victime ale sistemului erau puse pe seama greșelilor și lipsurilor Securității. Dezvăluirea lor, în diferite etape, va deveni o armă de luptă și șantaj politic utilizată atât de Gheorghiu-Dej, cât și de Nicolae Ceaușescu, ori de câte ori aceștia considerau necesară înlăturarea potențialilor rivali. Un exemplu este revelator: în perioada ascensiunii spre putere, declanșată în 1954, Ceaușescu se va folosi intens de Securitate, pentru ca în aprilie 1956, și apoi în 1968, să participe activ la dezvăluirea abuzurilor poliției politice, a practicilor acesteia de încălcare a legilor și a ceea ce considera a fi o sustragere de sub controlul partidului. Prin crearea și întreținerea unui „conflict" partid – securitate, Nicolae Ceaușescu a încercat întotdeauna să scoată curată suprastructura politică a țării, ce nu dorea să se încarce cu trecutul Securității, deși se cunoștea că aceasta acționase permanent sub „conducerea și îndrumarea organelor de partid". Faptul că șefii Securității au avut și calitatea de membri ai Comitetului Central, contactul direct cu conducerea de partid,

[6] Pentru a înțelege modul în care s-a realizat coordonarea activității Securității, vezi Stelian Tănase, *op. cit.*; Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România, Gheorghiu-Dej și statul polițienesc* (1948-1965), Iași, Editura Polirom, 2001; Marius Oprea, *Partidul și Securitatea*, în Marius Oprea (coord.), Nicolae Videnie, Ioana Cîrstocea, Andreea Năstase, Stejărel Olaru, *Securiștii partidului. Serviciul de Cadre al PCR ca poliție politică. Studiu de caz: arhiva Comitetului Municipal de Partid Brașov*, Iași, Editura Polirom, 2002.

[7] Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precum și preocuparea pe care Dej (iar mai târziu Ceaușescu) a arătat-o față de modul de funcționare a aparatului represiv, mergând până la implicarea directă în dirijarea unor anchete, demonstrează subordonarea directă a poliției politice față de hotărârile conducerii comuniste.

În anii în care a fost implicată în mod direct în luptele pentru putere dintre vârfurile Partidului, Securitatea a cunoscut perioade de creștere a autonomiei, dar fie că s-a supus deciziilor unei conduceri colective, fie că a acționat conform ordinelor unei singure persoane, a răspuns întotdeauna solicitărilor de reprimare a dușmanilor regimului, oricare ar fi fost aceștia în viziunea conducerii. Niciodată nu s-a pus problema unei Securități situate în afara „liniei" indicate de partid.

Guvernanții comuniști, dându-și seama că nu se pot impune în fața poporului român prin mijloace politico-ideologice, au recurs la cele coercitive, Securitatea începând tot mai mult să îndeplinească ceea ce partidul nu reușea prin structurile proprii, participând astfel la „misiunea istorică" de comunizare a României. Mai mult, sintezele informative prezentate de poliția politică organelor de partid au abandonat treptat linia obiectivității în analiza evenimentelor ce puteau aduce în mod real atingere siguranței statului român și intereselor naționale, informațiile care conveneau organelor de decizie predominând ca pondere, lucru ce a condus la o justificare sub aspect legislativ și politic a măsurilor represive.

Ingerințele politicului în activitatea MAI au început încă din 1945, când, pe baza ordinului nr. 29, din 8 mai 1945, al Ministerului de Război, lua ființă Serviciul pentru educație, cultură și propagandă, prin care se urmărea îndoctrinarea marxist-leninistă a cadrelor. După înființarea noilor organe de ordine și informare ale regimului „democrat-popular", în aceste instituții s-au constituit organizații de partid. La nivelul aparatului central al MAI exista o organizație de partid unică pe întregul minister, controlată de CC al PMR. În teritoriu existau organizații de bază, care se aflau sub conducerea directă a birourilor comitetelor regionale, raionale și orășenești de partid, cu rol de educare a lucrătorilor în spirit marxist-leninist, „a urii neîmpăcate împotriva dușmanului de clasă" și a respectării legalității populare. În perioada 1945-1949, organizațiile de partid din MAI s-au aflat sub conducerea organelor locale, după această dată, se pare că în urma sfaturilor consilierilor sovietici, au trecut sub îndrumarea unei direcții politice, care funcționa cu drept de secție a CC al PMR. Această Direcție Generală Politică a fost desființată în 1954, organizațiile de partid din MAI. fiind de acum subordonate teritorial și nu departamental, de „viața de partid" din Securitate răspunzând prim-secretarii județeni[8]. Din 1954, secretarii de raion erau puși la curent de MAI în privința situațiilor operative din zona de responsabilitate cu privire la „manifestările și acțiunile dușmanului de clasă", precum și despre problemele care „necesită intervenția organelor de partid"[9].

La 22 februarie 1957, Biroul Politic a decis ca nu numai prim-secretarul să aibă dreptul de control asupra activității MAI din teritoriu, ci în întregime birourile executive raionale, și nu doar în privința „vieții de partid", ci inclusiv asupra muncii informative[10]. Prin această hotărâre s-a dispus ca birourile regionale, raionale și orășenești de partid „să controleze și să ajute concret organele de securitate în buna organizare a muncii informative" (în sensul ca membrii de partid bine verificați să participe la activitatea de

[8] Vezi hotărârea Biroului Politic nr. 774/1954 cu privire la îmbunătățirea muncii organizațiilor de bază ale partidului din MAI și la intensificarea controlului activităților lor, ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 16/1955, f. 7-12.

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem*, dosar 5/1957, f. 25-27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culegere de informații sau să aibă calitatea de gazde ale caselor de întâlniri, precum și a celor conspirative) și, de asemenea, ca urmărirea membrilor Partidului Comunist din teritoriu să se facă doar cu încuviințarea[11] acestora.

Cadrul pentru acțiunile Securității l-au creat noile legi, care transformau opoziția față de regim în infracțiune. La 27 februarie 1948 era republicat Codul Penal[12], modificările aduse acestuia sub coordonarea fostului ministru al Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, au constituit baza legislativă ce a facilitat acțiunile Securității de reprimare a „dușmanilor poporului". Ulterior, în funcție de prioritățile stabilite de partid poliției politice, s-au făcut modificări Codului Penal, pentru a se lăsa un câmp larg de acțiune Securității. Dacă în Codul Penal din 1948 se prevedea, în primul articol, principiul neaplicării retroactive a pedepselor, cu excepția măsurilor de siguranță care însoțeau sau înlocuiau pedepse penale (stabilirea domiciliului obligatoriu, a interdicțiilor de a locui într-o anumită localitate), Decretul nr. 187 din aprilie 1949 nu mai face nicio mențiune privind acest principiu de drept[13]. Mai mult, aliniatul 3 al acestui document menționa că „faptele considerate ca periculoase pentru societate pot fi pedepsite și atunci când nu sunt anume prevăzute de lege ca infracțiuni", pentru încriminarea lor urmând a fi utilizate dispoziții legale pentru „infracțiunile asemănătoare"[14]. Textul a oferit puteri nelimitate structurilor specializate de urmărire penală ale Securității, care în anchete, atunci când au stabilit infracțiunile, au realizat încriminarea „prin analogie" folosind tehnica „probelor indirecte"[15].

Dacă articolul 184 din Codul Penal din 1948 pedepsea „crima de înaltă trădare" cu munca silnică pe viață, Legea nr. 16 din 15 ianuarie 1949 sancționa trădarea de patrie cu moartea. Aceeași pedeapsă era prevăzută pentru „procurarea sau transmiterea către o putere străină sau dușmănoasă a statului" a unor secrete de stat (art. 1, aliniat B), „uneltire împotriva securității interne și externe a RPR" (art. 1, aliniat C), „actele de teroare săvârșite individual sau în grup" și „constituirea în bande în scop terorist sau de sabotaj" (art. 1, aliniat D); furtul de armament sau aparatură militară. Dincolo de înăsprirea sancțiunilor, Legea nr. 16 din 15 ianuarie 1949 introducea un concept cu totul nou: solidaritatea internaționalismului proletar. Justiția română se arăta gata să pedepsească orice opozant sau disident care ar fi îndrăznit să lupte împotriva unui stat „în care puterea o dețin cei care muncesc" (art. 5), adică împotriva oricărui regim comunist. Legea îi asimila pe autorii infracțiunilor amintite cu „instigatorii, complicii, favorizatorii sau tăinuitorii" (art. 6, aliniat 1)[16].

Principalele prevederi penale cu caracter represiv pentru perioada ce o studiem au fost cuprinse la Titlul I al Codului Penal, Crime și delicte în contra statului din Cartea a II-a, Crime și delicte în special[17]. Modificările ulterioare au vizat mărirea cuantumului unor pedepse, lărgirea spectrului încriminărilor și a posibilităților de acuzare, lucruri ce au crescut capacitatea de acțiune a organelor de cercetare penală ale Securității. Retragerea trupelor sovietice din RPR a dus la înăsprirea regimului de teroare în urma aplicării Decretului 318 din 1958[18]. Articolele 184-188 și 190-192 încriminau trădarea

[11] *Ibidem.*

[12] *MOf*, nr. 48, din 27 februarie 1948.

[13] „Buletinul Oficial", nr. 25, din 30 aprilie 1949; vezi Titlul 2, Capitolul I.

[14] *Ibidem.*

[15] Textul a fost abrogat prin Decretul nr. 102 din 29 februarie 1956, publicat în „Buletinul Oficial", nr. 6, din 29 februarie 1956.

[16] „Buletinul Oficial", nr. 12, din 15 ianuarie 1949.

[17] *Codul Penal. Text oficial cu modificările până la data de 1 decembrie 1960, urmat de o anexă de legi penale speciale*, București, Editura Științifică, 1960.

[18] „Buletinul Oficial", nr. 27 din 21 iulie 1958.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de patrie, colaborarea cu dușmanul pe timp de pace sau de război și divulgarea de secrete privind capacitatea de apărare a țării. Articolul 189 acorda aceeași pedeapsă pentru „actul încriminat îndreptat contra unui aliat cu care România luptă în comun”[19], iar articolul 194 pedepsea în același mod pe spionii străini prinși pe teritoriul României și la muncă silnică pe viață pentru „transmiterea de secrete statelor străine, organizațiilor contrarevoluționare sau persoanelor particulare, când acestea sunt în serviciul unor puteri străine”[20].

Des utilizate în condamnarea opozanților politici au fost articolele 207-218 din Codul Penal, privind delictele contra siguranței interioare a statului. Prin Decretul 318/1958, actele violente devin „acte de teroare”, fiind pedepsite cu moartea, iar „amenințarea cu săvârșirea unor acte de teroare împotriva vieții, integrității corporale ori a sănătății membrilor organelor de stat sau a persoanelor care desfășoară o activitate cu caracter obștesc, comisă în legătură cu activitatea acestora” se sancționa cu muncă silnică de la 5 la 25 de ani și degradare civică timp de 10 ani[21]. Decretul nr. 1 din ianuarie 1959 stipula că tentativa de săvârșire a actelor de terorism (din primul paragraf al articolului 207 Cod Penal) să fie pedepsită la fel ca și fapta consumată[22].

În 1948 se introduce în Codul Penal, prin articolul 209, delictul de uneltire contra ordinii sociale, ce a suferit în timp cele mai numeroase modificări față de forma sa inițială[23]. Analiza articolului 209 reliefează accentuarea laturii politice a condamnărilor, instanțele de judecată putând să trimită în închisori un număr tot mai mare de adversari ai regimului. Prin Decretul nr. 469 din 1957[24] s-a renunțat la calificarea uneltirii drept delict, ea fiind socotită în noul text infracțiune, ceea ce a avut drept consecință o „substanțială” majorare a pedepselor.

Subminarea economiei naționale și sabotajul contrarevoluționar erau încriminate de articolul 209 indice 1 al Codului Penal, modificat prin Decretul 209 din 1953, fiind integrate acele acte săvârșite în instituții sau întreprinderi de stat „în scop contrarevoluționar, în folosul foștilor proprietari sau organizațiilor capitaliste interesate”. Prin articolul 209 indice 4, tentativa se pedepsea ca și fapta consumată[25]. Decretul 318 din 1958 a eliminat sintagma „în scop contrarevoluționar”, lărgind posibilitățile Securității de încriminare a unor persoane ostile sistemului. Actele de răzvrătire sau instigare la răzvrătire erau dur sancționate prin articolele 210-212, ca și actele de rebeliune, prevăzute și pedepsite de articolele 258-262[26].

Din Codul Penal sovietic a fost împrumutată acuzația de omisiune de denunț, prevăzută în legislația românească la articolul 228, fiind pedepsite astfel inclusiv formele

---

[19] *Codul Penal. Text oficial cu modificările până la data de 1 iunie 1958, urmat de o anexă de legi penale speciale*, București, Editura Științifică, 1958, p. 101.

[20] *Codul Penal...*, ediția 1960, p. 111.

[21] „Buletinul Oficial”, nr. 27, din 21 iulie 1958.

[22] „Buletinul Oficial”, nr. 1, din 14 ianuarie 1959.

[23] În Codul Penal din 1948, uneltirea nu a fost considerată o crimă, ci un delict, putându-se administra o formă de detenție mai ușoară, închisoarea corecțională. Erau socotite delicte de uneltire contra ordinii sociale următoarele infracțiuni: propovăduirea prin viu grai a schimbării formei de guvernământ, propaganda pentru răsturnarea violentă a ordinii de stat, constituirea de organizații secrete în acest scop, stabilirea de legături cu persoane și asociații din străinătate sau din țară în scopul de a primi instrucțiuni sau ajutoare pentru pregătirea unei răsturnări, „a ordinei democratice a statului”. Aliniatele 3 și 4 ale articolului 209 erau încriminate, iar pedeapsa sporită, inițierea și participarea la „organizațiuni de tip fascist, politice, militare și paramilitare”, precum și propaganda în favoarea acestora. Vezi *Codul Penal al RPR*, București, 1948, p. 67.

[24] „Buletinul Oficial”, nr. 26, din 30 septembrie 1957.

[25] *Codul Penal…*, ediția 1958, p. 110-111.

[26] *Ibidem*, p. 133-134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de disidență pasivă. Modificările aduse articolului menționat de Decretul nr. 469 din 1957, făceau cetățenilor o invitație deschisă la delațiune și colaborare cu organele represive, prin aceea că „persoanele care, mai înainte de orice urmărire, vor fi înștiințat autoritățile competente sau care, chiar după ce culpabilii au fost descoperiți sau după ce s-a început urmărirea, au înlesnit arestarea acestora" urmau a fi scoase de sub urmărire penală[27].

Codul Penal a oferit structurilor Securității un câmp foarte larg de acțiune împotriva celor identificați de regim drept „dușmani ai poporului". Mai mult, în urma Decretului nr. 62 din februarie 1955, acesta a fost modificat prin adăugarea unui articol care nu a fost niciodată publicat, respectiv 193 indice 1, unde era încriminată „activitatea intensă contra clasei muncitoare sau a mișcării revoluționare, desfășurată într-un post de răspundere în aparatul de stat sau într-un serviciu secret pe timpul regimului burghezo-moșieresc", pedepsită cu temniță grea pe viață și confiscarea totală a averii. Dacă fapta fusese săvârșită într-un alt post decât unul de conducere, sancționarea urma a fi făcută prin detenție grea de la 5 la 25 de ani și confiscarea totală ori parțială a averii. În baza prevederilor citate au fost judecați și condamnați, în 1955-1956, foști angajați ai Poliției, Siguranței și Serviciului Secret, arestați în anii 1948-1950[28]. În unele cazuri s-a încercat „legalizarea" unor abuzuri (perioade lungi de detenție fără proces), pronunțându-se retroactiv sentințe egale cu durata de detenție, ce au avut loc în contextul politic care a urmat Conferinței de la Geneva din 1955[29].

Infracțiunile contra securității statului au fost judecate, de regulă, de către tribunalele militare teritoriale și Tribunalul Militar pentru unitățile MAI și aceasta „pentru asigurarea unei mai mari operativități și a unei mai sigure conspirativități a proceselor". Rezultatele activității desfășurate în cadrul MAI s-au concretizat în pronunțarea a 58 733 de condamnări, în intervalul 1948-1958, sub următoarele acuzații: uneltire contra ordinii sociale, apartenență la organizații subversive și teroriste, agitație publică și instigare dușmănoasă, trecerea frauduloasă a frontierei, favorizarea infractorului și omisiune de denunț, crime contra păcii și umanității și activitate intensă contra clasei muncitoare, crime de război, trădare de patrie și spionaj în favoarea țărilor capitaliste, răspândire de manifeste și deținere de publicații interzise, sabotaj și diversiune, activitate dușmănoasă pe linia cultelor și sectelor[30]. Durata pedepselor a fost cuprinsă între 1 și 10 ani, dar s-au înregistrat și numeroase condamnări la muncă silnică pe viață și la moarte[31]. Pedepsele erau diferențiate și prin regimul penitenciar, distingându-se temnița grea, munca silnică, detenția riguroasă și închisoarea corecțională.

Măsurile cu caracter penal împotriva opoziției anticomuniste, cu toată duritatea lor, nu au satisfăcut de multe ori nevoile Securității, stânjenită de faptul că tribunalele trebuiau să țină cont de apărarea legalității. Interesant este un document semnat la 24 martie 1958 de ministrul Afacerilor Interne, general-colonel Alexandru Drăghici, intitulat *Referat cu privire la unele aspecte nesatisfăcătoare din activitatea unor organe judecătorești*, unde se menționează:

> În ultimul timp, organele securității statului au trimis în judecată infractori contrarevoluționari, care au săvârșit fapte grave împotriva statului nostru democrat-popular. Analiza

[27] *Ibidem*, p. 99-118.

[28] Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorghe Onișoru, *Cu unanimitate de voturi. Sentințe politice adnotate și comentate*, București, Editura Fundația Academia Civică, 1997, p. 25.

[29] *Ibidem.*

[30] ASRI, fond Documentar, dosar 7778, vol. 3, f. 71-81.

[31] Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 24-28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazurilor judecate arată că unii din acești infractori au fost sancționați cu multă blândețe, indulgența mergând până la absolvirea de pedeapsă, deși vinovăția lor era evidentă[32].

În atenția serviciilor de Securitate s-au aflat permanent toate persoanele care „unelteau împotriva cuceririlor democratice", indiferent de naționalitate, sex, profesie, avere sau apartenență politică. Ierarhizarea cea mai des folosită în epocă, pentru desemnarea categoriilor de persoane supravegheate informativ, era următoarea:

1) „Reacțiunea internă", formată din foști fabricanți și moșieri, „elemente ale fostului aparat de stat burghez", ofițeri deblocați, foști polițiști, clerici, „sectanți", foști membri ai partidelor istorice, legionari și „elementele capitaliste de la sate"[33]. Acestora li s-au adăugat, în timp, alte categorii cum ar fi repatriații (în special cei germani), marinarii, „studenții și intelectualii reacționari"[34]. Erau urmărite persoanele ce acționau individual, în grup – „bande teroriste și organizații subversive"[35] – sau în formațiuni etnice, cum s-a întâmplat în cazul „diversiunii titoiste"[36]. Spre exemplu, la nivelul anului 1951, erau urmărite informativ 417 916 persoane, din care 5 401 au fost arestate pentru „activitate dușmănoasă". Alții, mai numeroși, au fost trimiși în unități de muncă[37].

Atribuțiile Securității au vizat distrugerea tuturor formelor de împotrivire practicate de opoziția internă, în care rolul predominant a revenit fostelor partide democratice și Mișcării Legionare. În acest sens, poliția politică a urmărit „acțiunile de reorganizare ale fostelor partide politice", „sistemele de legătură și modalitățile de sprijinire" a rezistenței din munți și eforturile emigrației politice românești în susținerea Mișcării Naționale de Rezistență, aparatul represiv fiind implicat tot mai mult în realizarea obiectivelor politice și economice preconizate de guvernanții comuniști.

2) Persoane venite din exterior, sub acoperire diplomatică, clandestin, parașutate de occidentali sau trecute frontiera terestră de iugoslavi, sosite pe cale maritimă din Turcia sau pe cea fluvială din Austria cu misiuni de spionaj și sabotaj[38]. Din cei 45 299 de indivizi supravegheați informativ pe această linie, 9 211 erau suspectați de sabotaj în favoarea SUA, din care 46 au și fost arestați în 1951, totalul arestărilor pe probleme de spionaj cifrându-se la 267 de persoane. Cei implicați erau urmăriți de 904 agenți, din care cinci erau ofițeri rezidenți de Securitate, 306 informatori calificați și 593 informatori necalificați[39].

Încă din 1948, „demascarea acțiunilor de spionaj imperialiste" a constituit o direcție principală de acțiune a Securității. Din informațiile obținute, s-a ajuns la concluzia că Statele Unite se aflau în spatele celor mai multe acțiuni subversive îndreptate împotriva României, americanii organizând în acest scop centrele de pregătire în spionaj și diversiune de la Issny și Lindau în Germania Occidentală, de la Audilly și Chevilly în Franța, precum și în câteva localități din Grecia și Italia. Agenții instruiți în aceste școli fuseseră selecționați din rândurile tinerilor care cunoșteau zonele unde fuseseră semnalate acțiuni de rezistență, mulți dintre ei fiind legionari refugiați în străinătate după rebeliunea din ianuarie 1941. După recrutare, aceștia erau special

[32] ACNSAS, fond Documentar, dosar 196, f. 76.
[33] ASRI, fond Documentar, dosar 9189, f. 6-7.
[34] *Ibidem*, dosar 10238, f. 5.
[35] *Ibidem*, dosar 9189, f. 8.
[36] *Ibidem*, f. 9.
[37] *Ibidem*, f. 10.
[38] Neagu Cosma, *Cupola. Din culisele Securității*, București, Editura Globus, 1994, p. 84.
[39] ASRI, fond Documentar, dosar 9189, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

antrenați și pregătiți pentru acțiuni clandestine. Gordon Mason, șeful stației CIA la București între anii 1949 și 1951, spunea că:

> [...] agenții erau instruiți să contacteze grupurile din rezistență, să le informeze despre interesele Vestului față de activitățile lor și să le aprovizioneze cu fonduri, arme ușoare de foc, muniție și medicamente. Aveau asupra lor stații radio pe care să le distribuie luptătorilor din rezistență pentru a le permite să ia legătura cu agenții din exterior[40].

Introducerea lor în România se făcea de obicei pe calea aerului, prin parașutare, sau peste granița cu Iugoslavia.

Din studierea documentelor întocmite de Securitate rezultă că activitatea informativă, desfășurată de către structurile specializate ale țărilor occidentale, a vizat pentru perioada anilor ’50 domeniul politic (cum erau respectate drepturile și libertățile cetățenești înscrise în Constituția RPR; relațiile cu URSS, atât cele bilaterale cât și cele din cadrul unor organisme internaționale precum CAER sau ONU; situația cadrelor din „conducerea superioară de partid și de stat”, fiind interesați mai ales în „detectarea conflictului dintre membrii guvernului și a divergențelor din cadrul partidului comunist, care puteau fi exploatate”; relațiile cu celelalte state comuniste din Tratatul de la Varșovia, iar după 1956 situația lui Imre Nagy anchetat de sovietici în România); economic (se constată interesul pentru obiectivele industriale prevăzute în Planul de Stat pentru care urma să se importe mașini, utilaje și instalații, calitatea, caracteristicile tehnice ale acestora, prețurile pe care statul român era dispus să le plătească, tratative între reprezentanții români și cei ai firmelor occidentale, identificarea minelor de uraniu și denumirea întreprinderilor ce se ocupau cu astfel de exporturi, sistemul de pază și locul unde se prelucrau minereurile, contractele încheiate cu anumite firme); tehnico-științific (realizările științifice care își găsiseră aplicabilitatea în producție, capacitatea de asimilare a întreprinderilor din România a unor procedee tehnologice occidentale, etc.) și militar (obiective militare, locuri de amplasament, destinația lor strategică, întreprinderi industriale ce executau comenzi speciale pentru armată, localitățile unde se aflau aerodroame militare, amplasarea unităților de rachete, manevre militare ce se desfășurau în cadrul Tratatului de la Varșovia, situația trupelor sovietice din România).

Măsurile represive întreprinse împotriva celor care amenințau, în mod real sau imaginar, regimul de „democrație populară” au îmbrăcat multiple forme: condamnarea la ani grei de închisoare, interzicerea unor drepturi și confiscarea averii, dislocarea din zonele de frontieră, fixarea domiciliului obligatoriu, internarea în unități, colonii și locuri de muncă obligatorii.

Direcțiile județene de Securitate erau obligate, din februarie 1949, să întocmească o sinteză informativă săptămânală conținând „toate faptele sau stările de fapt ce s-au petrecut în raza lor, de luni dimineață până duminică seara”. Sinteza trebuia trimisă cel târziu luni la prânz.

Spre deosebire de Polonia și Ungaria, moartea lui Stalin nu a afectat prea mult politica internă a României, nu a existat o schimbare majoră în conducerea partidului, nici o descentralizare a economiei, ci doar o încetinire a procesului de colectivizare. Gheorghiu-Dej a lăudat mai mult de formă principiul conducerii colective introduse de Hrușciov, liderul român făcând un pas înainte în întărirea controlului, ordonând judecarea cu ușile închise a lui Lucrețiu Pătrășcanu, între 6 și 13 aprilie 1954, și executarea lui prin împușcare la 17 aprilie. Măsurile luate de URSS pentru eliberarea prizonierilor

[40] *Apud* Cristian Troncotă, *Istoria securității regimului comunist din România 1948-1964*, București, INST, 2003, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politici și reducerea terorii au fost imitate și la București. Numărul arestărilor scade. De asemenea, regimul a trecut în 1953 la eliberarea unei părți a deținuților politici, ce-i drept pentru scurt timp, reducerea unor pedepse, grațieri, mai multe decrete fiind promulgate în acest sens: 155/1953, 544/1954, 421/1955.

Reducerea represiunii nu a avut doar un aspect cantitativ, dar și unul calitativ, ea devenind mai „selectivă". Sunt vizate, în continuare, elitele antebelice și intelectualii care nu aderaseră la regim, dar și persoanele ce intrau în contact cu străinii. Vechile elite sunt în continuare supravegheate, constituind frecvent obiectul anchetelor și al măsurilor punitive. Se înregistrează în schimb o scădere a represiunii în mediile țărănești, probabil și ca rezultat al încetinirii ritmului colectivizării, iar în ceea ce privește pe muncitori, se renunță la unele practici în cazul neîndeplinirii normelor și are loc o reducere a muncii forțate.

În aprilie 1957 sunt emise, prin Ordinul MAI nr. 85, *Instrucțiunile privind munca de supraveghere operativă*, fiind stabilite noile obiective ale urmăririi desfășurate de cadrele de securitate:

a) elemente urmărite informativ de organele securității statului;

b) criminalii descoperiți dar încă nearestați din motive operative;

c) persoanele străine – funcționari ai legațiilor, misiunilor sau consulatelor statelor capitaliste, de asemenea și cetățeni sosiți din aceste țări sau care călătoresc în tranzit pe teritoriul țării noastre;

d) persoanele care vizitează ambasadele și legațiile capitaliste;

e) rudele și cunoscuții criminalilor de stat urmăriți;

f) agenții organelor securității statului suspecți de duplicitate sau necinste[41].

Se constată o deplasare a accentului activității de urmărire informativă din zona „reacțiunii interne" către elementele suspectate de spionaj în favoarea unei puteri străine.

Revoluția din 1956 de la Budapesta și revoltele muncitorești din Polonia au constituit un șoc. Evenimentele au pus comuniștii din România în cea mai dificilă situație de la venirea lor la putere. Într-un discurs ținut la 16 decembrie 1956, Gheorghiu-Dej enumeră, din punctul său de vedere, cauzele revoluției de la Budapesta: „a fost arestat un mare număr de vechi membri ai partidului", s-au „deschis larg porțile partidului", pătrunzând astfel „elemente carieriste, străine, cât și elemente reacționare"; „Se știe că este necesară o vigilență neobosită pentru a apăra puritatea rândurilor partidului"; „Existența mai multor grupuri în conducerea partidului macină unitatea acestuia"[42]. Regăsim în acest discurs teme și obsesii ale comuniștilor din anii '40 și începutul anilor '50. Teama unei eventuale revolte asemănătoare celei de la Budapesta – unde Imre Nagy declarase neutralitatea Ungariei și, implicit, ieșirea din Tratatul de la Varșovia – transpare din articolul 9 al Decretului 318/1958[43], care preciza că oricine constituie un grup sau colaborează cu forțe străine în scopul de a comite un act „ce poate face ca statul român să fie implicat într-o declarație de neutralitate sau într-o declarație de război" era pasibil de pedeapsă capitală.

Din revolta budapestană, comuniștii români au tras concluzia că asemenea manifestări se datorau inconsecvențelor aplicării politicii staliniste, „noului curs" a lui

[41] Ordinul MAI al RPR, nr. 85, din 1.IV.1957, *Instrucțiuni privind munca de supraveghere operativă a organelor MAI din RPR*, broșură de uz intern.

[42] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Cuvântare rostită la Conferința de partid a Regiunii autonome maghiare*, decembrie 1956, în *Articole și cuvântări. Decembrie 1955 – iulie 1956*, București, Editura Politică, 1956, p. 193-205.

[43] „Buletinul Oficial", nr. 27, din 21 iulie 1958.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hrușciov, la care se adăugau denunțarea cultului personalității, precum și disensiunile de la vârful partidului.

Dacă, în intervalul 1948-1953, comuniștii s-au folosit de „pericolul reacțiunii interne", invocând fragilitatea regimului și a instituțiilor sale, pentru a-și justifica represiunea, în 1958, după zece ani de monopol al puterii, dezlănțuirea represiunii indica atât o nesiguranță a regimului în urma retragerii Armatei Roșii, dar și dorința de a arăta Moscovei că lucrurile nu vor scăpa de sub control. Represiunea din anii 1958-1961 a avut un caracter preventiv, de evitare a unei revolte; PMR nu câștigase adeziunea în aproape niciunul din straturile societății, chiar dacă numărul membrilor de partid crescuse foarte mult, iar populația avea puternice sentimente antisovietice.

Revoluția din Budapesta indica că pericolul pentru regim venea mai ales din mediile intelectuale, în jurul cărora se puteau regrupa, în caz de criză, tineretul, studenții și supraviețuitorii elitelor antebelice. Din această cauză, pentru aparatul de Securitate a devenit o adevărată prioritate urmărirea „elementelor reacționare din rândurile intelectualității și tineretului studios"[44]. O practică nouă o reprezintă demascările publice, organizate în diferite orașe, având drept țintă mediile intelectuale, iar ca scop distrugerea reputației celor care se conturau ca o alternativă la cultura oficială. Oamenii politici care supraviețuiseră sau fuseseră eliberați din închisori în 1953-1955 fac obiectul unei minuțioase supravegheri, persecuții, mulți dintre ei fiind din nou arestați.

Represiunea se produce în același timp cu tentativele conducerii partidului de a găsi deschideri spre Europa de Vest și SUA, pentru a cere susținere economică și politică, în timp ce în țară mulți intelectuali, unii dintre ei deținuți sau demascați public, erau acuzați de cosmopolitism, legături cu Occidentul sau propagandă în favoarea acestuia. Poziția contradictorie a comuniștilor români se datora dorinței lor de a se emancipa de sub tutela sovietică, dar în același timp exista teama de a nu fi răsturnați de o revoltă populară asemănătoare cu cea din Ungaria sau de sovietici pentru „trădarea cauzei bolșevismului".

CONTENTS AND FORMS OF REPRESSIONS IN ROMANIA IN 1948-1958
(Summary)

Keywords: Cold War, repression, communism, Red Army, Hungarian uprising.

In 1948-53, the Communists used the "danger of the domestic response" to the Cold War, invoking the regime's fragility and its establishments to justify their repression. In 1958, following a decade of monopoly over power, the outburst of repression indicated both the uncertainty of the regime after the retreat of the Red Army and the desire to show Moscow that things would not get out of control. The repression of 1958-61 had a preventative character meant to avoid an uprising. Despite the tremendous increase in party members, the PMR [Romanian Workers' Party] had not obtained adhesion in almost any layer of society. The population had solid Anti-Soviet views.

The Budapest Revolution showed that the danger for the regime came mainly from the intellectual circles around which the youth, students, and survivors of the elites before the war gathered in times of crisis. Hence, the *Securitate* prioritised monitoring the "reactionary elements among the intellectuality and educated youth." A new practice was public reveals organised in various cities, targeting the intellectuals. The purpose was to destroy the reputation of the people who represented an alternative to the official culture. The politicians who survived or had been released from prisons in 1953-55 became the target of elaborate surveillance and persecution, and many were arrested.

[44] ASRI, fond Documentar, dosar 10256, f. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VALENTIN MAIER*

ÎNFIINȚAREA FACULTĂȚILOR DE MEDICINĂ VETERINARĂ ȘI DE FARMACIE ÎN CADRUL UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

Introducere

La înființarea sa în 1864, Universitatea din București reunea trei facultăți: Drept, Filosofie și Litere, și Științe. De la aceste trei facultăți s-a ajuns la o structură extinsă, prin înființarea în 1869 a Facultății de Medicină și în 1890 a Facultății de Teologie, precum și la o diversificare în interiorul lor, în ceea ce privește catedrele sau alte unități componente (laboratoare, clinici, institute, biblioteci). În paralel, alte tipuri de învățământ treceau printr-o dezvoltare, chiar dacă inferioară ca statut, referindu-mă aici la învățământul de medicină veterinară reprezentat de Școala Superioară de Medicină Veterinară și la cel farmaceutic, prin Școala Superioară de Farmacie. Învățământul farmaceutic a fost primul dintre cele două enumerate anterior care a fost integrat în învățământul superior, prin transformarea sa în secție a Facultății de Medicină în 1898. În ciuda numeroaselor demersuri, nici învățământul de medicină veterinară și nici cel farmaceutic nu au fost desfășurate în cadrul unor facultăți, până după Primul Război Mondial, la începutul anilor 1920.

Pe baza documentelor de arhivă, a actelor legislative, a „Anuarului Universității din București" și a lucrărilor scrise de profesorii începutului de secol al XX-lea, îmi propun să arăt care au fost principalele motive care au condus la înființarea facultăților de medicină veterinară și farmacie în cadrul Universității din București de abia după Primul Război Mondial și mai ales cum a fost dusă la îndeplinire această realizare importantă a învățământului superior autohton.

În acest scop, voi încerca să reconstitui situația celor două tipuri de învățământ dinaintea Primului Război Mondial și să arăt care au fost principalii artizani ai acestor reușite, problemele peste care au trebuit ei să le depășească și argumentele aduse în sprijinul înființării acestor facultăți.

Istoria învățământului de medicină veterinară și momentul înființării facultății au făcut obiectul unor cercetări în perioada recentă[1], care însă nu se opresc în detaliu asupra perioadei de înființare a facultății[2]. O mențiune importantă trebuie făcută pentru cartea

* Asistent de cercetare, Muzeul Universității din București; e-mail: valentin_maier @yahoo.com.

[1] Ioan Stancu, *Reprezentanți de seamă ai medicinii veterinare românești (1856-2001)*, București, 2002, p. 21, 23; Vasile-Viorel Popa, Nicolae Cornilă, *Omagiu: 150 de ani de învățământ medical veterinar în România – București*, București, 2011.

[2] În cartea semnată de Ioan Stancu, în parte, doar se reiau cele scrise în perioada interbelică de Ion D. Poenaru, *75 de ani dela întemeierea învățământului medicinei veterinare în România: 1856-1931*, București, 1931.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIX, 2022, p. 209-227

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profesorului Ion D. Poenaru scrisă în anul 1931[3], care, fiind mai aproape de evenimentele petrecute cu zece ani înainte, a reușit să ofere informații semnificative posterității, precum contribuția Societății studenților în medicină veterinară și a senatorului N. Tănăsescu la înființarea facultății.

În ceea ce privește istoria învățământului farmaceutic, el a fost mai bine acoperit prin lucrările apărute în ultimii ani, fie interesate de istoria farmaciei sau a personalităților sale[4], amintind aici inclusiv pe Ștefan Minovici[5]. Cu toate acestea, preocupările legate mai ales de momentul înființării facultății de farmacie au fost prezentate sumar.

Atât integrarea învățământului de medicină veterinară, cât și a celui farmaceutic în cadrul Universității din București au fost menționate și în monografiile dedicate acestei instituții[6], dar, din pricina caracterului de sinteză al acestor tipuri de lucrare, detalierea a lipsit[7].

Să mai spunem că în studiile mai sus-menționate nu au fost prezentate legile de înființare pentru facultățile de medicină veterinară și farmacie și mai ales expunerile de motive care au stat la baza lor, adică punctul de vedere al Statului, dincolo de cele ale medicilor veterinari sau farmaciștilor, în parte, destul de bine cunoscute până acum istoriografiei. În cuprinsul acestui studiu încerc să rezolv aceste lipsuri și să aduc în discuție și lucrări ale profesorilor apărute în perioada înconjurătoare Primului Război Mondial, căzute pe nedrept în uitare, deși ele oferă perspective utile în demersul nostru. În plus, prin toate acestea, îmi propun să demonstrez și că înființarea facultăților de medicină veterinară și farmacie în cadrul Universității din București în 1921, respectiv în 1923, a fost mult accelerată, dacă nu chiar datorată Primului Război Mondial, mai ales având cunoștință despre zecile de ani anteriori în care s-a militat steril pentru înființarea acestor instituții.

Pentru început vom prezenta succint evoluția învățământului de medicină și vom detalia doar situația sa în timpul Primului Război Mondial. Astfel, vom înțelege contextul care a făcut posibilă înființarea facultăților de medicină veterinară și farmacie.

Facultatea de Medicină

Bazele învățământului medical românesc (medicină, medicină veterinară și farmacie) au fost așezate de către Carol Davila[8], cel care a înființat o „școală de mică chirurgie” în

[3] Ion D. Poenaru, *op. cit.*

[4] Ferdinand Nistor, Sorin Ursoniu, *Istoria farmaciei*, Timișoara, 1992; Vasile I. Lipan, *Directorii și decanii învățământului farmaceutic din București (1855-2000),* ed. a II-a, București, 2006; Vasile I. Lipan, *Ștefan Minovici: luptător pentru o cauză nobilă*, București, 2008; Vasile I. Lipan, *Istoria farmaciei române în date*, București, 2009; Ioan Grecu, Gheorghe Mermeze, Ancamaria Negru, *Figuri de farmaciști români*, Oradea, 2009; Ana Carată, *Istoria farmaciei. Comparații și schițe de curs pentru studenți*, București, 2010; Vasile I. Lipan, *Dicționar biografic de farmaciști români*, 2 vol., București, 2011.

[5] N. Ioanid, B. Angelescu, *Frații Minovici*, București, 1970; Adrian Majuru, *Familia Minovici – univers spiritual*, București, 2005; Vasile I. Lipan, *Directorii și decanii învățământului farmaceutic din București (1855-2000),* p. 70-77.

[6] Alexandru Balaci, Ion Ionașcu (red.), *Universitatea din București: 1864-1964*, București, 1964; Ovidiu Bozgan, *Universitatea din București: 1864-1990*, București, 1990; Ovidiu Bozgan, Adina Berciu-Drăghicescu, *Universitatea din București: 1864-2004*, București, 2004; Ovidiu Bozgan (coord.), Bogdan Murgescu (coord.), *Universitatea din București: 1864-2014*, București, 2014.

[7] Cu excepția câtorva lucrări (Ovidiu Bozgan, *Universitatea din București: 1864-1990*, București, 1990, p. 29, 30; Ovidiu Bozgan, Bogdan Murgescu (coord.), *Universitatea din București: 1864-2014*, București, 2014, p. 135-147).

[8] Viața și activitatea lui Carol Davila au generat o bogată bibliografie, dar credem că este necesară o biografie nouă și modernă. Vezi G. Grigorescu, *Boala d-lui Profesor Dr. Davila*, București, 1884 (extras din revista „Spitalul”); D. Grecescu, *Schițare din viața și activitatea Generalului Doctor Carol Davila, publicată*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1855, transformată în 1857 în Școala Națională de Medicină și Farmacie și, la rândul ei, în Facultatea de Medicină în anul 1869, atunci când a intrat în subordinea Universității din București.

Facultatea de Medicină a cunoscut o dezvoltare rapidă, integrând în 1898 și învățământul farmaceutic și ajungând să aibă, chiar de la bun început, cei mai numeroși studenți și profesori din întreaga Universitate. De exemplu, în ceea ce privește numărul de studenți, dacă în 1869 erau 48 de studenți la Drept, 10 la Litere și Filosofie și 17 la Științe, la Medicină erau înregistrați 111[9]. Referitor la profesori, de data aceasta pe exemplul din anul 1893 (unde avem date statistice disponibile), totalizăm cei mai mulți profesori (23) la Medicină, adică aproape o treime din toată Universitatea din București, în condițiile în care erau doar 11 la Științe, la fel la Litere și Filosofie, 10 la Drept și 8 la Teologie (înființată din 1890)[10]. În preajma Primului Război Mondial, în 1914, Facultatea de Medicină avea cea mai complexă structură din întreaga Universitatea, cu cele 34 de catedre și mai multe clinici, laboratoare și institute componente[11].

Odată cu mobilizarea și mai ales după ocuparea teritoriului românesc de către trupele Puterilor Centrale, facultățile Universității din București și-au restrâns activitatea inițial și ulterior și-au închis porțile. Majoritatea studenților au plecat la război, iar în ceea ce-i privește pe profesori, ipostazele în care îi putem regăsi sunt mai variate. În primul rând, majoritatea profesorilor nu au plecat la război din cauza vârstei înaintate, doar profesorii Facultății de Medicină, cu o singură excepție (Ștefan Sihleanu), au fost mobilizați în întregime[12]. O parte dintre profesori au rămas în teritoriul ocupat, ceilalți s-au refugiat în Moldova sau în străinătate, de unde au susținut cauza României.

Pe măsură ce războiul a avansat, condițiile de viață s-au înrăutățit: lipsa unor adăposturi adecvate, hrănirea insuficientă, igiena precară, toate acestea și nu numai, au făcut ca soldații și civilii să fie din ce în ce mai expuși îmbolnăvirilor. Mai ales că, în aceste condiții grele, multe boli au apărut atunci pentru prima oară în România, altele s-au transformat în adevărate epidemii. Administrația militară germană a trebuit să găsească soluții la această problemă, pentru că inclusiv propriii soldați erau afectați, alături de populația română. Consultând actele legislative ale acelei perioade („ordonanțele pentru întreaga Românie ocupată"), vom vedea mai multe exemple de acte care se ocupau de sănătatea publică[13].

---

cu ocasiunea inaugurării monumentului său în ziua de 12 Octomvrie 1903 și cu încuviințarea comitetului instituit pentru rădicarea acestui monument așezat la Facultatea de Medicină din București, după datele și amintirile culese de Dr. D. Grecescu, București, 1903; Hélène Perticari-Davila, *Le Général Dr. Carol Davila*, Bucarest, 1930; M. St. Butoianu, I. Bălănescu, *Carol Davila 1828-1884. Viața și faptele sale*, București, 1930; G. Z. Petrescu, *Carol Davila 1828-1884*, București, 1930; ***, *Discursuri ținute cu ocaziunea comemorării centenarului Generalului Dr. Carol Davila (1828-1930)*, București, 1931; I. Vintilescu, *Activitatea lui Carol Davila în domeniul farmaciei (Davila ca farmacist)*, [f.l.], [1941]; Elena General Perticari-Davila, *Din viața și corespondența lui Carol Davila*, ed. a II-a, București, 1945; Dan Berindei, *Despre relațiile dintre Carol Davila și Mihail Kogălniceanu*, în „Ocrotirea sănătății în RPR", VI (1956), nr. 3, iulie – septembrie; G. Barbu, *Viața și opera doctorului Carol Davila*, București, 1957; G. Barbu, *Carol Davila și timpul său*, București, 1958; G. Barbu, *Informații inedite cu privire la Carol Davila*, în „Viața medicală", 5, 1 martie 1961; G. Brătescu, *Tinerețea lui Carol Davila*, București, 1979; Marin Manu Bădescu, *Călătoriile lui Carol Davila*, București, 1985; I. Weinberg, *Carol Davila*, București, [f.a.]; Eniu Bălteanu, *Davila*, București, [f.a.]; Léon Thévenin, *Essai sur le Charles-Antoine-François Davila suivi d'un aperçu sur la carrière médicale de Davila en Roumanie par le Médecin Général I. Bălănescu*, Bucarest, [f.a.].

[9] „Anuarul Universității din București", 1892/1893, București, 1893, p. 23, 24.

[10] *Ibidem*, p. 32-42.

[11] „Anuarul Universității din București", 1914/1915, București, 1916, p. 139-179.

[12] SANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 3271/1916, f. 1-5.

[13] „Ordonanță pentru întreaga Românie ocupată, afară de partea Dobrogei, care a aparținut, până la pacea din București, Bulgariei, privitoare la măsurile de apărare contra răspândirii bolilor molipsitoare" –

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aceea, nu trebuie să fim surprinși că, în toamna anului 1917, a fost gândită redeschiderea Facultății de Medicină[14], ca primă facultate din cadrul Universității din București care să beneficieze de această șansă. Hotărârea de redeschidere a fost luată la 12 noiembrie 1917, atunci când s-au stabilit și alte măsuri[15].

În primul rând, s-a prevăzut ca înscrierea studenților să înceapă de la 20 noiembrie 1917. Pe urmă, programul facultății și, se subînțelege, cadrele didactice care aveau voie să predea la facultate se stabileau prin aprobarea Statului Major Administrativ al Administrației Militare în România. Astfel, printre profesorii care au predat la Facultatea de Medicină deschisă sub ocupație germană s-au aflat, în plus față de cei rămași în teritoriul ocupat, și următorii: N. Bărdescu (Catedra clinicii chirurgicale I-a și a anatomiei topografice), Moscu (Catedra clinicii chirurgicale a II-a), Cealîc (Catedra clinicii urologice), Cohn (catedra clinicii I-a – obstetricală), L. Moscuna-Sion (Catedra clinicii a II-a – ginecologică), C. Zamfirescu (Catedra de clinică și patologie infantilă), C. Kollo (Catedra de farmaceutică chimică și galenică), Gr. Caracaș (Catedra de analiză a alimentelor și băuturilor), C. Gr. Orleanu (Catedra de igienă), Orăscu (Catedra de otorinolaringologie), T. Nasta (Catedra de medicină operatorie), Mihail (Catedra clinicii oftalmologice), Kiriak (Catedra de patologie chirurgicală), I. Urlățeanu (Catedra de patologie medicală), I. Tomescu (Catedra de clinică chirurgicală infantilă și ortopedie), Zalplachtka și Sutzu (Catedra clinicii bolilor nervoase și electroterapiei), F. Rainer (Catedra de anatomie descriptivă) și S. Radian (ținea cursul de Botanică Medicală)[16].

Conform celor hotărâte, Facultatea de Medicină a fost redeschisă la 3 decembrie 1917, adică la 15 luni de la închiderea sa[17]. Decizia a aparținut în primul rând autorităților germane, dar și decanului de atunci, Mihail Petrini-Galați, care a avut rolul său în convingerea lor și în rezolvarea unor formalități organizatorice. El a dispus completarea numărului de profesori pentru Facultatea de Medicină, a făcut intervenții pentru obținerea materialelor necesare și a mediat alte cereri între autoritățile de ocupație, minister și facultate[18].

Ședința inaugurală a fost ținută în amfiteatrul Palatului Facultății de Medicină de la Cotroceni. În cadrul acesteia, a luat cuvântul generalul de infanterie Tülff von Tschepe und Weidenbach, care a afirmat că deschidea Facultatea de Medicină în beneficiul poporului român și în numele Puterilor Centrale, pentru ca „tinerimea studioasă, călăuzită de bărbați de știință cu experiență, să găsească aici ceea ce așteaptă patria de la ea”[19].

Din partea Universității din București, s-a adresat profesorul de limbi slave Ioan Bogdan, în acea vreme pro-rector și principalul reprezentant al instituției în teritoriul ocupat, pe timpul cât rectorul Ioan Athanasiu era mobilizat în război (și mai ales era în teritoriul liber). În primul rând, Bogdan s-a arătat fericit că a fost deschisă o primă facultate, cea de Medicină, „a cărei deschidere s-a părut mai urgentă decât a celorlalte Facultăți”[20].

---

21 aprilie 1917; „Ordonanță privitoare la fabricarea și vânzarea culturii Bacilului de tifos în șoareci” – 2 ianuarie 1918; „Ordonanță pentru întreaga Românie ocupată referitoare la măsuri de luat la epizootii” – 16 iulie 1918; „Ordonanța relativă la carantina în porturile Constanța, Brăila și Sulina” – 5 august 1918.

[14] SANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 190/1917.

[15] „Ordonanțe pentru Populația României în Coprinsul Administrației Militare”, 309, 12 noiembrie 1917.

[16] *Ibidem.*

[17] La începutul lunii octombrie 1916, a fost luată decizia de neîncepere a anului I la Facultatea de Medicină (SANIC, fondul Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 3271/1916, f. 8, 9).

[18] „Gazeta Bucureștilor”, nr. 350, 3 decembrie 1917.

[19] *Ibidem.*

[20] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A mulțumit autorităților germane pentru încrederea acordată prin această decizie și a mărturisit că vrea să fie doar un pas în redeschiderea întregii Universități. Bogdan a pus accent pe prețuirea pe care germanii o purtau în general vieții intelectuale și pe faptul că românii trebuie să le fie recunoscători pentru această decizie.

Normal, și decanul Mihail Petrini-Galați a ținut un scurt discurs. El a început prin a mulțumi câtorva persoane care au facilitat această decizie (general-medic von Goetz, colonel Hentsch și consilier Velser)[21], dar a direcționat repede discursul spre problemele date de specialitatea sa de profesor și medic. În această calitate, a oferit sfaturi studenților, pentru ca ei să-și urmeze cariera cu demnitate și să învețe cât mai mult la toate cursurile, „fiindcă toate se leagă între ele pentru același scop: completarea și unitatea științifică a medicului”[22]. La final, Petrini-Galați a evocat și contribuția profesorilor Buicliu, Herescu și Stănculeanu, care muriseră de doar câțiva ani.

Un ultim discurs a fost ținut de Virgil Arion, girantul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Arion a adus un elogiu medicilor, adică a celor care, mai ales în vremea de război de atunci, se transformaseră în „supraoameni”: „Ceea ce-l izolează așa, în mijlocul furtunii în împlinirea datoriei lui de medic, e cultul științei, căutarea și aplicarea repede, energică, a mijloacelor de vindecare cele mai sigure față de bolnavii lui”[23]. Arion a mulțumit și autorităților germane pentru această măsură și a amintit și câteva lucruri despre războiul pe care umanitatea îl purta.

Mai trebuie scris că printre cei prezenți la evenimentul redeschiderii Facultății de Medicină s-au aflat Alexandru Marghiloman, C. C. Arion, Lupu Costache, Gala Galaction, Grigore Antipa, dar și universitarii Dimitrie Onciul, Nicolae Măldărescu, Ștefan Sihleanu, Ștefan Minovici și Victor Babeș[24], personalități importante ale vremii, mare parte dintre ei profesori ai Universității din București.

Dacă redeschiderea Facultății de Medicină a fost realizată la sfârșitul anului 1917 sub ocupație străină, facultatea avea să mai aștepte încă un an pentru a fi redeschisă de data aceasta sub administrare română, liberă. De abia în 1919, începerea anului universitar a fost marcată cu o ceremonie la care Mina Minovici, noul decan al Facultății de Medicină, a ținut un discurs mobilizator prin care a subliniat importanța facultății pe care o reprezenta: „[...] facultatea din București a devenit un centru de unde să radieze lumina departe și în interior”[25].

În același timp, Minovici a ținut să anunțe o amânare de aniversare, pentru că, dacă în 1919 se împlineau 50 de ani de la înființarea Facultății de Medicină, ceremoniile care trebuiau să aniverseze această împlinire aveau să fie decalate pentru anul 1920. Situația grea după război a fost cauza acestei întârzieri și este de subînțeles faptul că refacerea inventarului mobil și imobil al facultății, care a fost distrus de război, a mai durat alți câțiva ani, la fel și completarea cu numărul de cadre necesar conform specialităților complexe pe care facultatea o avea. De la un moment de cumpănă pentru sistemul de sănătate autohton, s-a ajuns, în scurt timp, la trei facultăți de Medicină; vom vedea în cele ce urmează cum s-a întâmplat această realizare importantă pentru țară.

---

[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem.*
[24] *Ibidem.*
[25] Mina Minovici, *Discurs ținut cu ocaziunea deschiderii cursurilor Facultății de Medicină din București pe anul școlar 1919-1920*, București, 1919, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Facultatea de Medicină Veterinară

Începuturile învățământului de medicină veterinară pot fi regăsite încă din 1856, odată cu inițiativa lui Vasile Lucaci, dar actul de înființare datează din 1861, atunci când prin dispoziția lui Carol Davila s-a înființat Școala de Medicină Veterinară[26]. În 1883, instituția a fost ridicată la statutul de Școală Superioară, în principal la insistențele lui Alexandru Locusteanu, iar din 1909 a fost organizată ca instituție de învățământ superior.

Învățământul medicinei veterinare a progresat datorită efortului unor personalități precum Locusteanu, Udrischi, Riegler[27] și mai ales Constantin Motaș. Ultimul dintre cei menționați a devenit și primul decan al Facultății de Medicină Veterinară.

Au fost mai multe tentative de a îmbunătăți statutul medicinei veterinare, inclusiv prin ridicarea gradului instituției de învățământ de la cel de școală superioară la cel de facultate. În ciuda unor memorii în care erau evidențiate problemele pe care învățământul medicinei veterinare le avea înainte de Primul Război Mondial[28], inclusiv cele organizatorice, numeroasele tentative de a înființa o facultate au fost sortite eșecului.

În timpul Primului Război Mondial au fost evidente problemele pe care insuficienta dezvoltare a acestui învățământ le-au creat, în primul rând lipsa unui personal suficient ca număr și pregătire[29]. În plus, războiul a afectat patrimoniul Școlii Superioare de Medicină Veterinară, laboratoarele, muzeele și biblioteca fiind devastate, alături de numeroase instrumente și instalații[30].

După război, activitatea de refacere a instituției a intrat în sarcina lui Constantin Motaș. El a reușit, alături de multe personalități ale culturii românești[31], să redacteze și un memoriu către Ministerul Învățământului de la acea vreme, în scopul transformării școlii în facultate[32], rămas însă fără rezultat. Nu era însă primul demers de acest fel. Motaș, absolvent al Școlii Superioare de Medicină Veterinară în 1892, a promovat necesitatea înființării unei facultăți de medicină veterinară începând cu 1907, inclusiv prin activitatea depusă la Societatea de Medicină Veterinară[33]. Mai mult, Motaș a fost o personalitate importantă nu doar pentru calitățile sale de profesor sau organizator, dar și pentru activitatea sa științifică[34], pe larg recunoscută încă din timpul vieții[35].

Constantin Motaș a semnat și articole în presă pentru susținerea învățământului de medicină veterinară, precum cel din 1918 din „Renașterea română", unde director era rectorul Universității din București, Ioan Athanasiu, medic veterinar și cunoscător și el

[26] Ioan Stancu, *op. cit.*, p. 21, 23; Vasile-Viorel Popa, Nicolae Cornilă, *op. cit.*, p. 25.

[27] A condus Institutul Pasteur, înființat în 1911, și responsabil de realizarea vaccinurilor pentru animale (Ioan Stancu, *op. cit.*, p. 76).

[28] Alexandru Locusteanu, Gheorghe Udrischi, *Organizarea medicinii veterinare în România*, București, 1913.

[29] Vezi și perspectiva militară a nevoilor medicinei veterinare, sintetizată în 13 propuneri, în I. Bucică, *Serviciul veterinar la Divizia 3-a pe timpul campaniei*, Huși, 1918.

[30] Vasile-Viorel Popa, Nicolae Cornilă, *op. cit.*, p. 45.

[31] Ioan Cantacuzino, Mina și Ștefan Minovici, Victor Babeș, Traian Lalescu, Grigore Murgoci, Traian Săvulescu și alții.

[32] Vasile-Viorel Popa, Nicolae Cornilă, *op. cit.*, p. 46.

[33] *Ibidem*, p. 110.

[34] Constantin Motaș a fost primul care a evidențiat agentul patogen în sângele oilor bolnave de hemosporidioză, primul care a reușit transmiterea cârceagului de la oi bolnave la cele sănătoase (1902) sau a arătat microfilariile în sângele câinilor (Ioan Stancu, *op. cit.*, p. 50, 51).

[35] A fost președintele Asociației Generale a Medicilor Veterinari, membru al Societății Centrale de Medicină Veterinară din Paris și membru al Societății de Biologie, fiind ales inclusiv șef al Serviciului Veterinar Central (Ion D. Poenaru, *op. cit.*, p. 58). A nu se confunda cu o personalitate cu același nume și născută tot la Vaslui, dar în 1891 nu în 1869, distins zoolog, biolog și hidrobiolog român.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndeaproape al problemelor acestui învățământ[36]. În acest material, Motaș milita pentru o reformă a învățământului superior care să includă și modificări pentru medicina veterinară, arăta necesitatea unui institut zootehnic[37] pentru contribuțiile pe care le putea aduce în agricultură (ramura creșterii animalelor) și, nu în ultimul rând, oportunitatea de „a se ridica școala la rangul de facultate cu dreptul de a conferi titlul de doctor în medicina veterinară, așa după cum s-a făcut în Germania, Elveția, Italia, Ungaria, Japonia, Statele Unite ale Americii etc."[38]. Pentru o țară precum România, cu o economie în mare parte bazată pe agricultură, zootehnia era foarte importantă și un mod prin care se puteau obține beneficii mai mari din agricultură (hrană îmbunătățită caloric și siguranță alimentară pentru populație, dar și un prilej de a exporta mărfuri semnificativ mai importante valoric decât cerealele). Posibilitatea de a oferi titlul de doctor, nu doar ca studentul să primească diploma de medic veterinar, era considerată capitală pentru atragerea cât mai multor studenți către domeniul medicinei veterinare. Și observăm cum, în sprijinul acestei idei, a fost adus și argumentul comparării cu alte state dezvoltate din lume.

În urma acestor demersuri repetate făcute de Motaș și colegi de-ai lui, și mai ales în urma experienței Primului Război Mondial, statul român a devenit conștient de necesitatea existenței unui învățământ de medicină veterinară care să fie realizat în cadrul unei facultăți la Universitatea din București. Astfel că, în anul 1921, s-a decis și au fost arătate motivele care au stat la baza înființării Facultății de Medicină Veterinară.

În primul rând, a fost constatat faptul că instituția era deja organizată după criteriile învățământului superior: admiterea era deschisă candidaților cu „opt clase de liceu", corpul profesoral era investit meritocratic, „în baza studiilor făcute în țară și în străinătate, precum și a lucrărilor originale", iar cursurile cu durata de cinci ani erau la nivel superior, fiind completate de lucrările practice în laborator[39]. Admiterea, actul educațional, corpul profesoral și îmbinarea învățământului cu practica erau toate la un nivel oportun cu aspirațiile organizatorice mai înalte.

În plus, în februarie 1920, Senatul Universității din București a validat transformarea Școlii Superioare de Medicină Veterinară în facultate[40]. Se îndeplinea așadar o altă condiție esențială pentru înființarea Facultății de Medicină Veterinară, și punctăm astfel și un consens în rândul comunității academice bucureștene.

De asemenea, s-a arătat că, pentru bugetul țării, înființarea acestei facultăți nu ridica cheltuieli financiare suplimentare, ceea ce evident că a contat destul de mult, lipsa fondurilor fiind în trecut o motivație și pentru stoparea altor demersuri organizatorice, atunci când s-a luat contact cu mediul politic și autoritățile centrale.

Am arătat că, după experiența Primului Război Mondial, autoritățile române au fost convinse de necesitatea acestei noi. Trebuie evidențiat că, în expunerea de motive pentru legea de înființare a facultății, au fost făcute mențiuni exprese privind oportunitatea de a crea câți mai mulți medici veterinari. Ei erau necesari în satisfacerea nevoilor economice, pentru menținerea igienei publice, pentru urgențele militare, toate acestea mai ales în condițiile unui teritoriu mult mărit și cu probleme variate (dezvoltare inegală,

[36] C. S. Motaș, *Organizarea învățământului de Medicină Veterinară*, în „Renașterea română", nr. 3 și 4, 1918, p. 179-184.

[37] Institutul avea să fie înființat abia în 1926, în cadrul Facultății de Medicină Veterinară. Vezi Alexandru Balaci, Ion Ionașcu (red.), *op. cit.*, p. 39.

[38] *Ibidem*, p. 183.

[39] SANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 41/1921, f. 181 r.-v.

[40] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

condiții sanitare diferite, obiceiuri și mentalități diferite prin diversitatea naționalităților integrate)[41].

Pentru a mări corpul medical veterinar trebuiau atrași mai mulți candidați, iar statutul de facultate era mai ofertant decât cel de școală superioară, având în vedere și concurența din partea celorlalte facultăți, în special de medicină.

Pentru toate cele amintite, s-a luat hotărârea de înființare a Facultății de Medicină Veterinară la 22 iulie 1921[42], astfel că ea devenea cea de-a șasea facultate a Universității din București. Redăm mai departe expunerea de motive prezentată în ședința Senatului din data de 5 iulie 1921:

> Încă de la anul 1900, de când în școala superioară de medicină veterinară condițiile de admitere pentru candidați erau, ca și pentru celelalte instituții similare înglobate în Universitate, de a avea 8 clase de liceu, s-a constatat că această școală a fost socotită într-o stare de inferioritate față de celelalte instituții școlare în care condițiile de admitere erau egale, în special față de facultatea de medicină umană, deși amândouă au fost înființate în același timp de către medicul general Carol Davila, în aceleași condiții, cu studii asemănătoare, întrucât și una și alta sunt ramuri ale biologiei, dar cu aplicări diferite.
> Având în vedere că:
> 1. Școala superioară de medicină veterinară este organizată după tipul universitar încă de la 1909;
> Având în vedere că:
> 2. Studenții nu sunt admiși decât cu 8 clase de liceu;
> Având în vedere că:
> 3. Corpul profesoral este recrutat, ca și la toate facultățile, în baza studiilor făcute în țară și în străinătate, precum și a lucrărilor originale;
> Având în vedere că:
> 4. Studiile ce se predau în această școală sunt universitare și asemănătoare celor de la facultatea de medicină umană, iar unele se fac împreună cu studenții acestei facultăți și cu acei de la facultatea de științe;
> Având în vedere că:
> 5. Durata cursurilor este de 5 ani, în plus cel puțin 6 luni pentru prepararea în laboratoarele școlii a unei teze originale, și în baza căreia se obține numai titlul de medic veterinar;
> Având în vedere că:
> 6. Senatul universitar din București, într-un consiliu ținut în luna februarie 1920, a fost de acord ca școala de medicină veterinară să fie transformată în facultate de medicină veterinară;
> Având în vedere că:
> 7. Fostul ministru al instrucțiunii publice, d. profesor Borcea, a depus în Parlamentul de sub guvernul d-lui Vaida un astfel de proiect, dar, dizolvându-se în acel timp Parlamentul, legea nu s-a putut vota;
> Având în vedere că:
> 8. Transformarea școlii de medicină veterinară în facultate nu necesită nici o cheltuială în plus pentru Stat, întrucât ea actualmente are laboratoarele necesare pentru bunul mers al învățământului, iar venitul net ce și-l creează prin consultații și prepararea de seruri întrece cifre de 500.000 lei;
> Având în vedere că:
> 9. Necesitatea de a se crea câți mai mulți medici veterinari pentru satisfacerea nevoilor economice ale țării și păstrarea unei cât mai severe igiene publice, precum și lipsurile mari de medici veterinari militari, evidențiate și mai mult odată cu întregirea hotarelor țării, întrucât, pentru România întregită, nu există decât o singură școală de medicină veterinară;

[41] *Ibidem.*
[42] *MOf*, nr. 87, 23 iulie 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Având în vedere că:
> 10. Necesitatea de a se atrage către această ramură a științei medicale cât mai mulți tineri.
> Supunem aprobării d-voastre următorul proiect de lege pentru modificarea articolelor următoare din legea învățământului de medicină veterinară, promulgată prin decretul regal no. 1824 din 27 mai 1909 și publicată în Monitorul Oficial no. 51 din 4 iunie 1909.
> [...] Art. 1 – Învățământul medicinii veterinare se dă în facultatea de medicină veterinară.
> [...] Art. 23. – Facultatea de medicină veterinară conferă diploma de doctor în medicină veterinară și zootehnie. Pentru obținerea ei, candidatul va trece examenele studiilor care se predau în facultate și va susține o teză, care va fi o lucrare originală.
> Diplomele obținute în virtutea acestor examene conferă posesorilor lor toate drepturile prevăzute prin legi și regulamente[43].

Propunerea a fost adoptată în Senat (5 iulie 1921; 70 de voturi *pentru*, 4 *împotrivă*) și în Adunarea Deputaților (19 iulie 1921; 100 de voturi *pentru*, 2 *împotrivă*) în forma următoare, cu câteva precizări suplimentare:

> Art. unic. Art. 1, 6 și 23 se modifică astfel:
> Art. 1. Învățământul medicinii veterinare se dă în facultatea de medicină veterinară, care se încorporează Universității din București.
> Art. 6. Personalul didactic al facultății de medicină veterinară se compune din profesori titulari, conferențiari, șefi de lucrări și asistenți. Ei sunt asimilați corpului didactic al celorlalte facultăți.
> Art. 23. Facultatea de medicină veterinară conferă diploma de doctor în medicină veterinară după normele celorlalte facultăți. Pentru obținerea ei, candidatul va trece examenele studiilor care se predau în facultate în 5 ani și va susține o teză, care va fi o lucrare originară. Diplomele obținute conferă profesorilor toate drepturile prevăzute de legi și regulamente [...]”[44].

În această reușită, un rol important l-au avut și studenții în medicină veterinară, în special Mihail D. Dron, președintele Societății studenților în medicină veterinară. El a întocmit o broșură pe baza argumentelor oferite de profesori în favoarea unui învățământ medical veterinar modern, pe care a distribuit-o parlamentarilor. Propaganda veterinarilor în rândul parlamentarilor a fost însoțită de succes, senatorul N. Tănăsescu asumându-și susținerea în Parlament a acestei cauze. El a avut inițiativa parlamentară de a prezenta proiectul de lege pentru transformarea școlii în facultate, care ulterior a devenit lege în vigoare, motiv pentru care studenții i-au păstrat o recunoștință pe care au imortalizat-o și într-o scrisoare cu un text care poate fi citit și astăzi[45].

Să mai scriem și că Facultatea de Medicină Veterinară a fost cea dintâi facultate înființată în cadrul Universității din București după Primul Război Mondial. Facultatea de Medicină Veterinară era condusă de decanul Constantin Motaș, nimeni altul decât fostul director al Școlii Superioare de Medicină Veterinară și, din acest punct de vedere, avem o continuitate, ceea ce este important pentru orice domeniu de activitate, dar în același timp observăm și recunoașterea pe care Constantin Motaș a primit-o, desigur, în urma unui concurs de împrejurări favorabile, inclusiv, așa cum am arătat, și a unei comunități academice unite.

Nou înființata facultate a fost structurată pe 11 catedre: 1) Anatomie comparată și topografică (Constantin Gavrilescu); 2) Anatomie patologică și microbiologie (Paul

[43] SANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 41/1921, f. 181 r.-v.
[44] *MOf*, nr. 87, 23 iulie 1921.
[45] Ion D. Poenaru, *op. cit.*, p. 91-94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Riegler); 3) Chimie biologică (Radu Vlădescu); 4) Clinica și patologia „boalelor" contagioase (Constantin S. Motaș); 5) Clinica și patologia chirurgicală (Gh. Udriski); 6) Clinica și patologia medicală (Ioan Poenaru); 7) Farmacodinamie și terapeutică (Gr. I. Slavu); 8) Fiziologie și istologie (I. Athanasiu); 9) Igienă și medicină experimentală (Al. Ciucă); 10) Parazitologie și inspecția sanitară a alimentelor (I. Ciurea) și 11) Zootehnie și exteriorul animalelor (Gh. Constantinescu).

Facultatea de Medicină Veterinară avea în componența sa și laboratoare (anatomie comparată, anatomie patologică și microbiologie, chimie biologică, farmacodinamie și terapeutică, fiziologie și histologie, igienă și medicină experimentală, medicină operatoare și obstetrică, parazitologie și inspecția sanitară a alimentelor, zootehnie și exteriorul animalelor) și servicii (clinica bolilor contagioase, clinică și patologie chirurgicală, clinica și patologia medicală). Ca și în cazul celorlalte facultăți, de exemplu Medicină și Științe, partea practică a învățământului avea cel puțin un rol la fel de important precum cea teoretică, de aceea trebuie să remarcăm atenția primită la înființare de către Facultatea de Medicină Veterinară.

Facultatea de Farmacie

În ciuda unor inițiative din prima jumătate a secolului al XIX-lea, începuturile învățământului farmaceutic au fost trasate de Carol Davila în 1855. A urmat apoi faza de anexare la Facultatea de Medicină (1870-1898)[46] și, după 1900, o renaștere, impulsionată de Ștefan Minovici, prin înființarea Facultății de Farmacie (1923)[47].

Ca și în domeniul medicinei, Davila a fost decisiv și în sprijinul farmaciei: a pus bazele unui laborator, a legiferat poziția farmaciștilor militari, a fixat termenii de recrutare, gradele și avansarea farmaciștilor, a susținut înființarea botanicii ca știință și a Grădinii Botanice[48]. Cu toate acestea, trebuie spus că învățământul farmaceutic s-a desprins cu mare greutate din cel al medicinei[49], fiind considerat, o bună parte de timp, doar o simplă anexă:

> Existența științelor naturale și fizico-chimice în acest învățământ și în special a botanicei, a fizicei, a chimiei, a farmacognoziei[50], a determinat în țara noastră confuzia și concepția că învățământul farmaceutic ar putea funcționa ca o anexă pe lângă facultățile de științe și de medicină, neglijându-se aproape complet partea științifică și practică a învățământului farmaceutic propriu-zis[51].

Profesorul Ion Vintilescu[52] a arătat, în multe prilejuri, modul cum învățământul farmaciei a progresat, încât prin cursurile speciale pe care trebuia să le urmeze un viitor

[46] La 1898, învățământul farmaceutic a fost ridicat la statutul de învățământ universitar, devenind secție în cadrul Facultății de Farmacie (Vasile I. Lipan, *Ștefan Minovici: luptător pentru o cauză nobilă*, București, 2008, p. 16).

[47] I. Vintilescu, *Învățământul farmaceutic în România*, București, 1942, p. 3.

[48] Idem, *Activitatea lui Carol Davila în domeniul farmaciei (Davila ca farmacist)*, [f.l.], [1941], p. 4-6.

[49] Învățământul farmaciei a fost considerat în dese rânduri o problemă dificilă, chiar din secolul al XIX-lea, trecând prin mai multe organizări (M. Minovici, *Chestiunea învățământului farmaciei în România*, București, 1885).

[50] Studiul medicamentelor naturale în cadrul chimiei farmaceutice.

[51] I. Vintilescu, *Învățământul farmaceutic în România*, p. 73.

[52] A fost primul farmacist român doctor în farmacie al unei universități străine, a întocmit regulamentul de funcționare al Facultății de Farmacie în 1924, decan al facultății între 1931 și 1936 (Vasile I. Lipan, *Directorii și decanii învățământului farmaceutic din București (1855-2000)*, p. 96; Ana Carată, *op. cit.*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

farmacist (farmacie chimică, farmacie galenică, analiza alimentelor și băuturilor, farmacognozia vegetală, analizele toxicologice și biologia, igiena, bacteriologia) se putea vorbi chiar de „arta farmaceutică", nu doar de farmacie:

> Cum dar ar mai putea fi denumită ca artă Farmacia de azi, din moment ce, debarasată de orice empirism de altădată, a ajuns a evolua cu preciziune valoarea medicamentelor prin anumite proprietăți fizico-chimice și cum s-ar mai putea susține că practica, singură, ar putea înlocui chiar în parte studiile farmaceutice universitare[53]?

Vintilescu a observat în 1915 că tendința ultimilor ani a fost aceea de a „dirija organizația culturală și profesională a farmaciei din țara noastră către o stare care să o egaleze cu farmacia din țările străine mai înaintate" și că, astfel, era nevoie de o dezvoltare mai mare a învățământului farmaceutic[54]. Farmacia, ca și medicina erau printre științele indicatoare și purtătoare ale progresului, iar România acelor vremuri încerca să se ralieze acestor demersuri.

Un alt element important pentru edificarea farmaciei ca știință diferită de medicină este farmacopeea. Ea reprezintă un act fundamental, un instrument de lucru esențial pentru specialistul farmacist deoarece în cuprinsul ei erau indicate „substanțele ce se cer aproape zilnic farmacistului și pe care acesta este obligat să le aibă"[55]. Materiile prime din instrumentarul dialectic erau variate, unele fiind destul de complexe și care încercau serios abilitățile de chimist ale farmacistului, de unde și relația atât de strânsă între aceste două științe.

În România au fost mai multe asemenea ediții de cărți[56], și ca și în alte aspecte privitoare la farmacie, și în acest caz progresele au fost treptate. Problema principală care s-a ivit a fost faptul că „nu există o continuitate și [pentru] că suprimările și reintroducerile de medicamente, făcute fără vreo justificare, n-au fost cerute de o evoluție naturală"[57]. Putem distinge aici probleme structurale, organizatorice, lipsa unui învățământ superior care să susțină nevoile farmaciei românești resimțindu-se puternic. La fel și o slabă implicare a statului, răspunzător mult timp și de lipsa unei facultăți de farmacie.

Mina Minovici a fost un alt cunoscut medic care s-a dedicat învățământului farmaceutic. La scurt timp de la încheierea Primului Război Mondial, Mina Minovici deplângea starea învățământului medical care aprecia că trebuia schimbată (număr de studenți mai mare, clădire mai încăpătoare, dezvoltare a clinicilor și laboratoarelor), și prin extensie, a celui farmaceutic, care trebuia „schimbat radical", punctând că „trebuie creat[ă] o facultate de sine stătătoare"[58]. De asemenea, prin această înființare de facultate, absolvenții învățământului farmaceutic ar fi fost mult mai mult decât „simpli herboriști sau

p. 173). Totuși ar mai fi multe de știut despre el, și avem chiar o constatare într-o carte recentă, din 2010, care ne arată că, deși este important pentru cunoașterea istoriei farmaciei în România, despre Vintilescu se știu atât de puține lucruri, la fel și despre lucrările sale (Ana Carată, *op. cit.*, p. 171).

[53] I. Vintilescu, *Farmacia și științele farmaceutice*, București, 1915, p. 3 (extras din „Revista Farmaciei", nr. 8, 1915).

[54] *Ibidem*, p. 1.

[55] Idem, *Cele trei ediții ale Farmacopeii Române*, București, 1913, p. 5 (extras din „Revista Farmaciei", nr. 3, 1913).

[56] Pentru o descriere a edițiilor apărute, vezi Ferdinand Nistor, Sorin Ursoniu, *Istoria farmaciei*, Timișoara, 1992, p. 105-108; I. Vintilescu, *Cele trei ediții ale Farmacopeii Române*, p. 5; Samuil Izsak, *Studii și cercetări de istoria medicinii și farmaciei din RPR*, București, 1962, p. 100-121.

[57] I. Vintilescu, *Cele trei ediții ale Farmacopeii Române*, p. 7.

[58] Mina Minovici, *Discurs ținut cu ocaziunea deschiderii cursurilor Facultății de Medicină din București pe anul școlar 1919-1920*, București, 1919, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

droghiști", adevărați oameni de știință: „Vreau ca farmacistul să fie un om de știință, un personaj în societate [...]"; în același timp, era și o poartă de acces pentru femei, Mina Minovici apreciind că ele își puteau astfel „afirma însușirile de muncă și conștiinciozitate" și, în condițiile deficitare în care se afla corpul de specialiști farmaceutici după război, ar fi fost și un câștig enorm pentru farmacie și societate în general[59].

Din poziția de decan al Facultății de Medicină, Mina Minovici a continuat și în anii următori să mențină în atenția publicului necesitatea unei facultăți de farmacie: „Cu regret trebuie să constat că unul din cele mai îndreptățite deziderate: crearea unei Facultăți independente a învățământului farmaceutic, nu s-a putut traduce încă în fapt"[60].

Rolul esențial în această problemă a revenit însă fratelui său, Ștefan[61], care a fost cel mai fervent promotor farmaciei, în general, și, în special, al necesității înființării unei facultăți de farmacie. Licențiat în științele fizice al Facultății de Științe din București și doctor în chimie la Universitatea din Berlin[62], Ștefan Minovici avea studiile necesare pentru a înțelege mult mai bine necesitățile farmaciei și importanța acestei științe pentru societate. Din posturile de profesor la Catedra de chimie analitică a Facultății de Medicină din 1913 și director al laboratorului de chimie analitică[63], Ștefan Minovici a avut un rol crucial în așezarea învățământului farmaceutic pe baze moderne.

Ștefan Minovici a ținut discursuri, a redactat memorii și a scris articole în ziare și cărți prin care a argumentat importanța unei științe farmaceutice bine închegate, separarea de învățământul medical și înființarea unei facultăți care să pregătească un corp de farmaciști profesioniști[64].

Într-un discurs pe care l-a ținut cu ocazia inaugurării Laboratorului de Chimie analitică de la Facultatea de Medicină, Ștefan Minovici expunea următoarele: „Dacă la noi s-a înjghebat un învățământ farmaceutic, aceasta s-a făcut mai mult dintr-un sentiment național […] decât pentru a satisface niște necesități imperios cerute de împrejurările timpului"[65]. Cu aceeași ocazie, în calitate de chimist și de militant pentru cauza farmaciei, Ștefan Minovici arăta că „laboratorul de chimie analitică este pentru farmacist și chimist ceea ce clinica e pentru medic"[66]. Încă o dată subliniem personalitatea providențială pentru farmacie și țară, pe care Ștefan Minovici a reprezentat-o la acel moment.

Chiar dacă era atât de importantă înființarea laboratorului, nu trebuie să ne imaginăm că ea a fost pe măsură de facilă. Ștefan Minovici trebuie să fi sesizat în dese rânduri autoritățile cu mult timp înainte și nu doar pentru acest laborator, ci și pentru altele și pentru ideea în sine de completare a învățământului cu practica, mai ales pentru învățământul farmaceutic.

---

[59] *Ibidem,* p. 17.

[60] M. Minovici, *Discurs ţinut cu ocaziunea deschiderii cursurilor Facultăţii de Medicină din Bucureşti pe anul şcolar 1920-1921*, București, 1920, p. 8.

[61] Este momentul aici să spunem că Ștefan Minovici făcea parte dintr-o familie cu alți doi frați, la fel de celebri și organizatori de instituții: Mina cu al său Institut Medico-Legal (1892 – „Morga orașului") și Nicolae cu Societatea „Salvarea" (1906), primul muzeu de artă populară (1906), primul spital de urgență din România (1934).

[62] „Anuarul Universității din București", 1915/1916–1923/1924, București, 1924, p. 164.

[63] *Ibidem.*

[64] Ștefan Minovici a avut inițiativa de a contribui și altfel în favoarea celor două științe pe care le-a servit atât de bine, înființând în 1919 Asociația Generală a Corpului Farmaceutic din România și, în același an, Societatea de Chimie din România (Adrian Majuru, *Familia Minovici – univers spiritual*, București, 2005, p. 23).

[65] Ștefan Minovici, *Discurs rostit cu ocazia solemnităţii inaugurărei Laboratorului de Chimie analitică al Facultăţii de Medicină, secţiunea Farmaciei (12 noembrie 1900)*, București, 1900, p. 4.

[66] *Ibidem,* p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Laboratoarele trebuiau să ajute studentul farmacist să fie pregătit în mod practic pentru viitoarea carieră, chimia[67] fiind o „știință eminamente practică" și esențială în farmacie. Despre situația de la acea vreme, Ștefan Minovici nu putea spune decât că este „o dezordine, o anarhie de laborator"[68]. Laboratorul era „o simplă cameră care nici prin mărime, nici prin construcția ei nu corespunde menirii nu unui laborator de chimie analitică destinat de a concretiza aceea ce învață teoria, dar nici unei modeste săli de lucrări practice", până și „liceele Capitalei sunt incomparabil mai bine înzestrate"[69]. Putea fi o exagerare sau putea fi chiar realitatea, însă afirmația puncta și cât de mult credea Ștefan Minovici în necesitatea unui învățământ practic.

Profesorul Ștefan Minovici scria despre Carol Davila și contribuția pe care a avut-o în înființarea farmaciei, dar și că, din păcate, în anii ce au urmat, farmacia nu a avut zile prea bune: starea proastă a farmaciei era cauzată de „lipsa de interes ce s-a adus acestei instituții de către lumea politică", precum și de către corpul profesoral, catedrele existente ale învățământului farmaceutic de la începutul secolului al XX-lea fiind „simple ficțiuni" fără laboratorul corespunzător[70]. Dezvoltarea dizarmonică putea fi stopată doar printr-o formă de organizare superioară, așa cum era considerată facultatea și, desigur, cadrul reprezentat de Universitatea din București era cel mai onorant și potrivit.

Tot Ștefan Minovici a vegheat asupra viitorului învățământului farmaceutic, luând atitudine și împotriva unor colegi. În primul rând, a scris un memoriu despre abilitarea lui C. Mladoveanu ca docent în specialitatea farmacognoziei[71], considerând că era o alegere nepotrivită:

> Abilitarea D-lui Dr. Mladoveanu ca docent și menirea sa ca conferențiar ar fi ca o lovitură dată învățământului farmaceutic, care luptă de ani de zile pentru independența sa și împotriva tendinței monopolizatoare a facultății de medicină, care, căutând să acapareze pentru absolvenții săi, până și catedrele fundamentale ale farmaciei, pune piedici primejdioase dezvoltării studiului științific al acesteia[72].

Preocupat de binele învățământului farmaceutic, Ștefan Minovici nu a ezitat să conteste ideile unui alt coleg, Nicolae Mălădărescu, fost decan al Facultății de Medicină (1894-1906) și profesor de farmacologie și clinică terapeutică[73], de numele căruia se legau totuși începuturile învățământului farmaceutic. Mălădărescu era considerat de Ștefan Minovici un „caracter impulsiv, retrograd":

---

[67] Ștefan Minovici a fost preocupat de îmbunătățirea statutului chimiei, așa cum putem afla din nenumăratele memorii pe care le-a redactat, și nu doar în legătură cu învățământul farmaceutic (Ștefan Minovici, *Facultatea de Ştiinţe din Bucureşti şi catedrele de chimie analitică şi de chimie alimentară. Memoriu adresat Consiliului Facultăţei de Ştiinţe din Bucureşti*, [f.l.], [f.a.]; idem, *Organizarea învăţământului chimiei teoretice la Facultatea de Ştiinţe din Bucureşti. Memoriu adresat Consiliului Profesoral al Facultăţii de Ştiinţe*, București, 1929).

[68] Șt. S. Minovici, *Laboratoriele de Chimie ale învăţământului farmaceutic. Memoriu adresat D-lui Ministru al Cultelor şi Instrucţiunei Publice*, București, 1899, p. 5.

[69] *Ibidem*, p. 6, 8.

[70] Idem, *Învăţământul nostru farmaceutic*, București, 1898, p. 2, 6.

[71] Despre înființarea acestei catedre în cadrul Facultății de Medicină vezi cele scrise în V. Sion, *Organizarea Facultăţei de Medicină*, [f.l.], [f.a.], p. 16, 17.

[72] ***, *Memoriul d-lui Prof. Dr. Ştefan Minovici adresat domnului ministru al Instrucţiunei Publice cu privire la abilitarea D-lui Dr. C. Mladoveanu ca docent în specialitatea farmacognoziei*, București, 1915, p. 8.

[73] „Anuarul Universității din București", 1907-1908, București, 1908, p. 19, 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Mulți se vor fi mirând cum, ca pensionar și la vârsta psalmistului, în loc să își petreacă restul vieții în liniște se agită și prin discuții vehemente și atacuri personale, caută încă să își impună niște idei care nu mai cadrează cu timpurile în care trăim[74].

Faptul că Măldărescu susținea că locul învățământului farmaceutic era în cadrul Facultății de Medicină, l-a determinat pe Ștefan Minovici să aibă acel ton mai vehement în critici. Desigur că au fost schimbate mai multe replici dure și de o parte și de alta, care astăzi nu mai pot fi urmărite de noi din cele rămase scrise. Opinia diferită a lui Măldărescu asupra locului unde farmacia putea prospera era cu atât mai ciudată sau, dimpotrivă, mai argumentată, cu cât el a predat farmacologia[75], pentru început la Școala Națională de Medicină și Farmacie, iar ulterior la Facultatea de Medicină. Nici acest detaliu nu era uitat de Ștefan Minovici, care scria, nu fără oarecare „venin”:

> D-l Măldărescu a fost profesor 40 de ani și decan 14 și n-a fost în stare să organizeze nici cel puțin laboratorul său de farmacologie și farmacognozie, unul din cele mai importante pentru învățământul farmaceutic[76].

Ștefan Minovici, ca și ceilalți frați ai săi (Mina și Nicolae), a fost un foarte bun organizator[77], atât chimia[78], cât și farmacia beneficiind din plin de energia, munca și priceperea sa. În aproape toate scrierile care s-au păstrat de la Ștefan Minovici găsim una sau mai multe mențiuni, dacă nu, scrieri în întregime, despre buna organizare a farmaciei, bineînțeles, mai ales în formula organizatorică de facultate.

Dacă, de exemplu, în 1913, Ștefan Minovici arăta că „o facultate autonomă de farmacie rămâne o năzuință a viitorului”[79], în 1923, înainte cu câteva luni de înființarea facultății, spera ca unul din marile idealuri ale farmaciștilor să se îndeplinească[80]. Și într-adevăr, până la urmă, idealul a devenit realitate: după repetatele acțiuni pentru înființarea Facultății de Farmacie, care au fost întinse pe mai mulți ani, ea a fost întemeiată chiar în 1923.

Ca și în cazul înființării Facultății de Medicină Veterinară, Primul Război Mondial a fost un eveniment decisiv în înființarea Facultății de Farmacie. Din expunerea de motive care a stat la baza legii de înființare a Facultății de Farmacie, putem afla exact care au fost elementele hotărâtoare în luarea acestei decizii și să probăm și ceea ce am scris anterior. În primul rând, dezvoltarea intensă din ultimii ani, atât a învățământului de medicină, cât și a celui de farmacie, făcea necesară separarea celor două. Și, într-adevăr, dacă avem curiozitatea să consultăm structura organizatorică a Universității din București, vom constata că, de departe, Facultatea de Medicină avea cel mai mare număr de catedre (34) dintre toate facultățile, reprezentând aproape o treime din întreaga

---

[74] Ștefan Minovici, *O facultate de farmacie. Răspuns criticei D-lui Prof. Dr. N. Măldărescu*, București, 1914, p. 4 (extras din „Universul”, nr. 110, 111/1914).

[75] Niculae Măldărescu, *Programa cursului de farmacologie, terapeutică și clinică terapeutică*, București, 1909.

[76] Ștefan Minovici, *O facultate de farmacie. Răspuns criticei D-lui Prof. Dr. N. Măldărescu*, p. 13.

[77] „Calitatea înnăscută de bun organizator, om al ordinii și al datoriei, calitate caracteristică familiei sale și calitatea de perseverență” (***, *Omagiu profesorului Ștefan Minovici cu prilejul a 25 ani de profesorat 1897-1922*, București, 1923, p. 21).

[78] Ștefan Minovici este considerat unul dintre profesorii fondatori ai școlii de chimie românească (***, *File din istoria chimiei în Universitatea din București*, București, 1998, p. 2).

[79] ***, *Omagiu profesorului Ștefan Minovici cu prilejul a 25 ani de profesorat...*

[80] ***, *Omagiu profesorului Ștefan Minovici*, București, 1913, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

universitate și un corp didactic și auxiliar pe măsură, fie și dacă ne gândim la celelalte componente precum laboratoare și clinici[81].

În sprijinul dezvoltării luate de învățământul farmaceutic în ultimii ani erau aduse și argumente statistice. Astfel, era arătat faptul că doar învățământul farmaceutic singur înregistra 400 de studenți, „populație mai mare ca a facultăților de științe, teologie și medicină veterinară”[82]. De asemenea, măsura de separare între medicină și farmacie avea în prealabil și încuviințarea Consiliului Profesoral al Facultății de Medicină, prin deciziile luate în 15 martie 1914 și 10 iulie 1919, și a Senatului Universitar, prin hotărârea din 14 decembrie 1921[83]. Toate acestea ne arată că, etapizat, măsura a fost avizată de toate forurile interesate ale Universității din București, respectându-se și o ierarhie organizatorică.

Nu în ultimul rând, avem motive generate de Primul Război Mondial. Întinderea teritorială și creșterea populației după Primul Război Mondial și Marea Unire făceau ca necesitatea creării unui corp specializat de farmaciști, inclusiv farmaciști militari, să fie mai importantă ca oricând („[...] această profesiune trebuie să fie reprezentată în România Mare de aproape 7 000 de profesioniști”)[84], pentru că altfel sănătatea publică putea fi pusă în pericol. Efortul de modernizare și grija pentru populație au contat în bună măsură în decizia de înființare a facultății de farmacie. Era adus în sprijinul acestei decizii și exemplul Franței, fosta aliată din Primul Război Mondial, care a creat patru facultăți de farmacie, dar și motive economice care reclamau ca „printr-o cultură serioasă să se poată utiliza toate materialele din țară la prepararea medicamentelor”[85]. În acest ultim aspect, trebuie evidențiat că un argument, adus de multe ori nu doar pentru dezvoltarea învățământului farmaceutic, dar și pentru multiplicarea farmaciilor în țară, era necesitatea producerii în țară a medicamentelor și nu importarea lor. La mică depărtare în argumentație se afla și necesitatea de „românizare” (mulți farmaciști în România acelei perioade erau străini) și profesionalizare a corpului inițial de farmaciști care se afla în țară, iar aici rolul unei facultăți nu putea fi decât principal.

Cu toate aceste argumente aduse în sprijinul înființării Facultății de Farmacie a fost luată decizia de a se integra în cadrul Universității din București cea de-a șaptea facultate, astfel că se împlinea dorința exprimată încă din cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea de corpul profesional al farmaciștilor. Facultatea de Farmacie a Universității din București a fost înființată, așadar, la 12 iunie 1923[86] și și-a deschis pentru prima oară cursurile în această nouă formulă organizatorică la 15 octombrie în același an[87]. Iată expunerea de motive la legea specială adoptată în Senat (31 mai 1923; 69 voturi *pentru*, 4 *împotrivă*) și în Adunarea Deputaților (1 iunie 1923; 101 voturi *pentru*, 1 *împotrivă*):

> Extinderea pe care luat-o învățământul medical, prin numărul studenților, catedrelor și instituțiunilor lui, pune în imposibilitate o administrație comună cu aceea a învățământului farmaceutic.
> În adevăr, după cum se știe, studenții învățământului farmaceutic fac, pe lângă cei 3 ani de Universitate, și 2 ani de practică în farmaciile publice. Din cauza aglomerării lucrărilor

[81] Despre problemele organizatorice de la Facultatea de Medicină, vezi V. Sion, *op. cit*.
[82] SANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 22/1923, f. 20.
[83] *Ibidem.*
[84] *Ibidem.*
[85] *Ibidem.*
[86] *MOf*, nr. 54, 12 iunie 1923.
[87] Vasile I. Lipan, *Ștefan Minovici: luptător pentru o cauză nobilă*, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privitoare la învățământul medical, decanul facultății de medicină nu mai poate face acest control, așa că mulți studenți în farmacie se prezintă cu certificate de complezență, fără să fi frecventat serios farmacia.
Având în vedere, deoparte, adresa d-lui decan al facultății de medicină cu No. 37/922, prin care ni se face cunoscut imposibilitatea de a mai putea administra și învățământul farmaceutic, iar pe de alta încheierea consiliului profesoral din 15 Martie 1914 și 10 Iulie 1919, precum și încheierea Senatului Universitar din 14 Decembrie 1921, care în unanimitate s-a pronunțat pentru separarea învățământului farmaceutic de cel medical, considerând că acest învățământ, atât de important organismului unui Stat, e frecventat numai la Universitatea din București de o populație de aproape 400 de studenți, populație mai mare ca a facultăților de științe, teologie și medicină veterinară, și că deși avem astăzi 4 Universități, dar la toate acest învățământ se găsește într-o stare precară ceea ce constituie, din lipsa unei administrațiuni și control special, un pericol pentru sănătatea publică, considerând că această profesiune trebuie să fie reprezentată în România Mare de aproape 7 000 de profesioniști; considerând că pretutindeni acest învățământ își are organizațiunea sa autonomă, dovadă Franța care, apreciind rolul important pe care îl are farmacistul, a creat 4 Facultăți de farmacie (Paris, Strasbourg, Montpellier și Nancy); considerând că este în interesul țării ca printr-o organizație autonomă a învățământului să poată pregăti farmacistul astfel încât printr-o cultură serioasă să se poată utiliza toate materialele din țară la prepararea medicamentelor; pentru toate aceste motive, propunem prezentul proiect de lege de separarea învățământului farmaceutic de cel medical și crearea unei Facultăți de farmacie, deocamdată, pe lângă Universitatea din București, rămânând ca apoi treptat, pe măsura pregătirii corpului didactic, această organizațiune să se întindă și la celelalte Universități.

Proiect de lege
Art. unic. – Pe lângă Universitatea din București, învățământul farmaceutic se separă de cel medical, creându-se o facultate de farmacie [...][88].

În continuare, reproducem un scurt pasaj și din Legea pentru crearea facultății de farmacie pe lângă Universitatea din București, moment care a consfințit realizarea unui deziderat așteptat și meritat de un corp de specialiști din țară, precum cel al farmaciștilor:

Art. I. Învățământul universitar farmaceutic se separă de cel medical. În acest scop se creează o facultate de farmacie pe lângă Universitatea din București.
Art. II. Un regulament de administrație publică, făcând parte integrantă din această lege, va determina modul de organizare și funcționare a acestei facultăți [...][89].

În semn de recunoaștere a activității depuse, decanul Facultății de Farmacie era ales Ștefan Minovici. În structura acestei tinere facultăți funcționau la începuturi patru catedre: 1) Farmacie chimică și galenică (M. Georgescu); 2) Botanică generală (Th. Solacolu); 3) Chimie analitică (Șt. Minovici); 4) Chimie alimentară (I. Vintilescu). Chiar dacă era cea mai nouă facultate în structura Universității din București, prin necesitățile sale, Facultatea de Farmacie reunea și laboratoare (farmacie chimică și galenică, botanică generală, chimie analitică și analiza alimentelor și băuturilor).

Inaugurarea Facultății de Farmacie la 15 octombrie 1923 a fost un prilej foarte bun pentru a rememora un întreg parcurs realizat în slujba farmaciei. La solemnitatea acestui eveniment au luat parte mai multe personalități importante ale vremii precum Ermil Pangrati, rectorul Universității din București, Mina Minovici, decanul Facultății

[88] SANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 22/1923, f. 20.
[89] *MOf*, nr. 54, 12 iunie 1923.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Medicină, sau Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii. Aceștia au sprijinit din postura lor cauza farmaciei și a unei instituții de învățământ superior dedicată ei[90]. De la eveniment bineînțeles că nu a lipsit Ștefan Minovici, care cu această ocazie a arătat necesitatea curentă a facultății:

> O profesiune cu un rol așa de important în Stat și cu un număr așa de mare de practicieni ai ei, căci ne trebuiesc 4 000-5 000 de farmaciști în România Mare, nu mai încape vorbă că merită toată solicitudinea guvernului. Creată această facultate deocamdată la București, ea va supraveghea viitoarea instrucțiune și educațiune a farmacistului român și va fi și un organ consultativ al autorității școlare[91].

Mai trebuie prezentate câteva dezvoltări ulterioare. Astfel, după război, învățământul farmaceutic nu a funcționat fără probleme. Vintilescu arăta „că, de la război încoace, o mare parte dintre medicamentele din comerț nu îndeplinesc condițiile de puritate fixate de științele farmaceutice și prevăzute în Farmacopee”[92]. În ceea ce privește condiția farmacistului, ea avea în continuare nevoie de îmbunătățiri:

> Din punct de vedere social, farmaciștii sunt pregătiți a garanta, prin instrucția lor, ca medicamentele să îndeplinească anumite condițiuni de puritate, condițiuni fizico-chimice stabilite în mod precis de științele farmaceutice și prevăzute în farmacopee[93].

Trebuia schimbat și cadrul legislativ, care nu reglementase situația drogheriilor și farmaciilor. Cele dintâi făceau posibilă vânzarea unor medicamente de către oameni fără pregătire[94]. Situația din anii 1920 putea fi zugrăvită astfel: „[...] medicamentele, otrăvurile și stupefiantele se găsesc în mâna oricui, legea sanitară este nesocotită, iar publicul găsește medicamentele în altă parte decât în farmacii”[95]. Starea lucrurilor însă nu avea să se schimbe decât parțial, așa cum observăm și din alte scrieri, precum cea a profesorului Socrat Lalu, uneori fiind și vina farmacistului, care își extindea atribuțiile, pentru că „în loc să rămână auxiliari modești și credincioși, unii și nu puțini farmaciști înlocuiesc pe medic”[96]. Sigur că, Socrat Lalu scria din postura medicului și nu a farmacistului, dar oricum problemele științei farmaceutice nu erau puține la număr, cel mai important este că exista o dezbatere științifică în jurul ei și care în timp a avut totuși și efecte benefice.

Un alt exemplu de evoluție în organizarea științei farmaceutice îl avem grație lui Daniel Danielopolu, cel care atrăgea atenția asupra problemelor învățământului farma-

---

[90] Lista persoanelor care au contribuit la înființarea Facultății de Farmacie poate fi ușor completată. În acest sens, ne putem îndrepta atenția către articolele semnate de Al. Iteanu: *Facultate de Farmacie fapt împlinit*, în „Revista Farmaciei”, nr. 6, iunie 1923, p. 185-189; *Facultatea noastră*, în „Revista Farmaciei”, nr. 10, octombrie 1923, p. 331-334. Al. Iteanu era la acea vreme președintele Asociației Generale a Farmaciștilor din România și deci o persoană avizată nu doar în problemele farmaciei și farmaciștilor, dar și în efortul înființării Facultății de Farmacie. O altă sursă importantă este și cartea special tipărită pentru a marca acest eveniment, care în parte reia articolele din „Revista Farmaciei”: ***, *Inaugurarea Facultății de Farmacie din București. Sărbătorirea zilei de 15 octombrie 1923*, București, 1923.

[91] ***, *Inaugurarea Facultății de Farmacie. Solemnitatea dela Facultatea de Medicină și Farmacie. Deschiderea anului școlar 1923*, în „Revista Farmaciei”, nr. 10, octombrie 1923, p. 342, 343.

[92] I. Vintilescu, *Pentru îndreptarea situațiunei farmaciei în România*, p. 2.

[93] I. Vintilescu, *Pentru îndreptarea situațiunei farmaciei în România*, București, 1925, p. 8.

[94] Pentru un corp al problemelor generate de instituția drogheriei inclusiv în perioada interbelică, vezi Gh. P. Pamfil, *Rolul farmaciei și al industriei chimico-farmaceutice în viața poporului român*, București, 1940, p. 12, 13.

[95] I. Vintilescu, *Pentru îndreptarea situațiunei farmaciei în România*, p. 4.

[96] S. Lalu, *În chestiunea „specialităților farmaceutice”. Reflexiunile unui medic*, București, 1935 (extras din „Revista Științelor Medicale”, nr. 6-7, 1935).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceutic în anii 1930: număr mare de licențiați care „nu-și găsesc întrebuințare", nevoi de ordin social și național („marea majoritate a farmaciilor nu este în mâna Românilor", o problemă veche)[97], au determinat nevoia de unificare a învățământului farmaceutic în București (de la Iași și Cluj)[98]. Unificarea era necesară și pentru că resursele financiare erau insuficiente, într-un mediu care părea să nu încurajeze progrese notabile:

> Clinici cu servicii absolut insuficiente, laboratoare în care nu se găsește nimic, seminarii dezorganizate, asistenți plătiți cu leafă de mizerie, guverne care au suprimat complet fondul de material, obligând totuși facultățile să facă lucrări practice[99].

Cele de mai sus au rol de epilog: problemele farmaciei nu s-au încheiat nicidecum odată cu înființarea Facultății de Farmacie în anul 1923. Îmbunătățirea situației sale generale a fost un proces îndelungat, dar cu siguranță trecerea de la statutul de Școală Superioară de Farmacie la cel de Facultate a creat premisele necesare și a reprezentat un pas înainte în așezarea farmaciei pe baze moderne, precum s-a întâmplat și în cazul medicinei veterinare, și în edificarea unor corpuri de specialiști pe măsura necesităților.

Încheiere

Atât învățământul medical veterinar, cât și cel farmaceutic au avut o dezvoltare sinuoasă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în România. Cu precădere la începutul secolului al XX-lea s-a pus tot mai insistent problema de a desfășura aceste tipuri de învățământ într-o formulă organizatorică superioară, pe măsura importanței lor, adică într-o facultate. În ciuda demersurilor repetate, un timp, ele s-au încheiat cu eșecuri. A fost necesar ca să izbucnească Primul Război Mondial pentru ca situația să se schimbe și dezmorțirea instituțională să se producă.

Așa cum au dovedit documentele consultate, atât înființarea Facultății de Medicină Veterinară în 1921, cât și a Facultății de Farmacie în 1923 au reprezentat urmări ale războiului și ale noii stări de fapt a țării. Războiul a revelat importanța existenței unui corp de medici veterinari și farmaciști suficient ca număr și pregătire. Succesul Primului Război Mondial și Marea Unire au deschis în fața țării alte probleme, în primul rând un teritoriu și o populație mărite, dar și dezvoltarea inegală a rigorilor igienei în noua configurație statală. Cerințele de specialiști în medicina veterinară și farmacie ale noului stat erau pe măsură, iar singurele forme organizatorice capabile să le satisfacă erau facultățile nou înființate, sub patronajul celei mai prestigioase instituții din țară, Universitatea din București. Astfel, prin cele șapte facultăți componente, Universitatea din București își consolida poziția de instituție de cultură capitală pentru dezvoltarea României.

---

[97] Danielopolu prezintă această problemă fără să fie antisemit, spunând că la universitate „noi nu am făcut deosebire între un creștin, un evreu sau oricare alt neam, dacă era mai capabil"; chiar și mai clare sunt alte două afirmații: „Eu condamn cu toată severitatea mișcările antisemite în universitate", „să reprimăm cu ultima asprime apucăturile extremiste și să nu ne fie frică de amenințările nimănui" (D. Danielopolu, *Activitatea parlamentară 1934-1937*, București, 1937, p. 14, 64, 67, 68).

[98] „Organizarea învățământului farmaceutic la București este mai completă și mai specială decât la Iași și Cluj", cu toate că fiecare „universitate vrea să-l monopolizeze la ea" (D. Danielopolu, *Activitatea parlamentară 1934-1937*, București, 1937, p. 11). Pentru Facultatea de Farmacie trebuie rememorată activitatea unui alt spirit puternic de organizator de instituție farmaceutică: Gh. Pamfil. Utilă în acest sens este lucrarea Gh. Pamfil, *Organizarea și activitatea Institutului Farmaceutic de la Universitatea din Cluj*, [București], [1922].

[99] D. Danielopolu, *op. cit.*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totul s-a suprapus perfect și cu eforturile desfășurate de Constantin Motaș și Ștefan Minovici în beneficiul medicinei veterinare, respectiv farmaciei. Ei au fost și primii decani ai facultăților înființate, dar nu au fost doar cei care au cules primii roadele acestor reușite. Ei au fost în primul rând părți componente decisive ale acestei ofensive desfășurate pe întinderea a zeci de ani în favoarea modernizării științei, învățământului și în definitiv a societății românești.

THE ESTABLISHMENT OF THE FACULTIES OF VETERINARY MEDICINE AND PHARMACY WITHIN BUCHAREST UNIVERSITY
(Summary)

Keywords: World War I, Higher Education, University of Bucharest, Medicine, Veterinary Medicine, Pharmacy, Carol Davila, Constantin Motaș, Ștefan Minovici.

The University of Bucharest was established in 1864 with three faculties in its structure (Philosophy and Letters, Law and Sciences). Until the end of 19th century another two faculties were integrated: Medicine and Theology. However, other sciences quickly developed to a certain point where their development was hindered by the form of organization, like veterinary medicine and pharmacy. Along with medicine, they were all part of a necessary modernization of the Romanian society and all were starting to build an increase in status and attention from the State through the sustained actions carried by Carol Davila. If medicine got early the needed frame of development for having the possibility to train physicians in various specializations in a faculty from 1869, the cases of both veterinary medicine and pharmacy were in different situations. Professors in this field of studies explained the importance of having these types of education at the level of higher education and then in a new form of organization, in a faculty under the structure of the University of Bucharest. All of these were obtained after decades of reports and other documents generated to highlight the needs of these types of education and also of a modernized society. The first success was that, gradually, veterinary medicine and pharmacy were recognized as being part of higher education. Still, no faculties were organized for them. After World War I passed and its difficult to manage consequences started to affect the society the State was convinced to upgrade these institutions from the status of Superior School to Faculty. Veterinary Medicine was the first to be organized as a faculty under the University of Bucharest, starting from 1921. Then, two years later, Pharmacy undergone the same treatment and became the seventh faculty of the University. Practically, under this structure from 1923, the University of Bucharest functioned until the beginning of communism, in late '40s.

The establishment of both the veterinary medicine and pharmacy as faculties was a sustained process that had as main driver two personalities and also professional didactical staff, and of course, students demanding the change. For the veterinary medicine, the central role was taken by Constantin Motaș, while for pharmacy important was the personality of Ștefan Minovici. They were regarded as important scientists in their fields of activity and also were capable of following closely the bureaucratic challenge of convincing the State that it is in its interest and also of the society as a whole, to have more and better trained professionals in veterinary medicine and pharmacy. Arguments after arguments and documents after documents were conceived to support this idea and in this study I follow this process, retracing some of its most important milestones, from the situation of Medicine in general in the period of World War I and concluding with the laws which ruled the establishing of the Faculty of Veterinary Medicine and Faculty of Pharmacy under the structure of University of Bucharest, in the benefit of the Romanian society and its course towards modernization.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IONUȚ NISTOR[*]
MARIAN HARIUC[**]

RUMÄNISCHE STUDENTEN AN DEUTSCHEN UNIVERSITÄTEN IM ERSTEN ZWISCHENKRIEGSJAHRZEHNT[***]

Die internationale Studentenmobilität ist eine wesentliche Komponente für das Verständnis der akademischen Dynamik im Allgemeinen, des Kultur- und Informationsaustauschs, der nationalen Strategien im Bereich der Kulturdiplomatie, aber auch der institutionellen Politik gegenüber anderen Bildungsumfeldern. Gleichzeitig bietet die Mobilität von Studenten in andere Universitätszentren ein weites Feld für die Untersuchung von Motivationen und Zielen, von den Auswirkungen des Kontakts mit dem Ausland, sowohl aus einer prägenden akademischen als auch aus einer persönlichen Perspektive, und von den Auswirkungen, die sie bei ihrer Rückkehr in ihrem Fachgebiet und im Leben der Stadt haben. Es handelt sich also um ein großzügiges und komplexes Thema[1], das in einer Studie, selbst in einer Querschnittsstudie wie der vorliegenden, nicht erschöpft werden kann.

Analysen, die sich mit der akademischen Mobilität befassen, haben ein komplexes Bild des Phänomens geliefert, indem sie Daten über die Anzahl der rumänischen Studenten liefern, die in verschiedenen Perioden an traditionellen Universitäten in Europa studiert haben, indem sie Vergleiche zwischen den Etappen und den Zielländern anstellen und indem sie in die Intimität der persönlichen Erfahrungen derjenigen eindringen, die während ihres Studiums im Ausland zu Persönlichkeiten des politischen, kulturellen und wirtschaftlichen Lebens in Rumänien wurden. In Ermangelung gesicherter Daten für eine genaue Kenntnis der Anzahl rumänischer Studenten, die nach Deutschland gingen, sowie nach Zeiträumen und Universitätszentren gegliederter Daten, werden wir hauptsächlich die der Geschichtsschreibung bereits bekannten Zahlen verwenden, die den allgemeinen Trend aufzeigen und ein gutes Bild vermitteln, zu dem wir einige in den Akten des Bildungsministeriums und des Politischen Archivs

[*] Dr., Dozent an der „Alexandru Ioan Cuza" Universität Iași, Fakultät für Geschichte; e-mail: inistor2001@gmail.com.
[**] Dr., Wissenschaftlicher Mitarbeiter am „A. D. Xenopol" Institut für Geschichte, Rumänische Akademie Iași; e-mail: m.hariuc89@gmail.com.
[***] This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS-UEFISCDI, project number PN-III–P-4-ID-PCCF-2016-0131.
[1] Das Thema wurde in der rumänischen Geschichtsschreibung in den Werken von Lucian Nastasă-Kovács behandelt: *Intelectualii și promovarea socială (pentru o morfologie a câmpului universitar)*, Klausenburg, Limes Verlag, 2004; *Itinerarii spre lumea savantă. Tinerii din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Klausenburg, Limes Verlag, 2006; und Irina Nastasă Matei: *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă*, Bukarest, Eikon Verlag, 2016.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

des Auswärtigen Amtes ermittelte Zahlen hinzufügen werden[2]. Es handelt sich also weniger um einen statistischen Ansatz und ohne den Anspruch, ein endgültiges Zahlenbild der Mobilität nach Deutschland zu liefern, sondern vielmehr um den Versuch, die institutionellen Mechanismen der akademischen Mobilität und die Erinnerungen einiger Studenten, die in den 1920er Jahren in Deutschland studierten, in Betracht zu ziehen.

Die Studienreise nach Westeuropa hat in Rumänien eine echte Tradition. Viele begabte junge Menschen machten sich auf den Weg nach Paris, Berlin oder Wien, nicht nur in der Hoffnung, einen Abschluss in Fachgebieten zu machen, die es damals im Land nicht gab oder die unterentwickelt waren, sondern auch, um sich als Mensch voll weiterzuentwickeln. Es war eine Gelegenheit zur menschlichen und intellektuellen Entfaltung, zur Begegnung mit kulturellen Vorbildern[3], zur Information durch die renommiertesten Fachleute der Zeit, zu einer Initiationsreise in die westliche Moderne[4] und zum Erleben des parakulturellen Angebots von Restaurants und Salons, das bei jungen Menschen so beliebt ist[5]. Die Erfahrungen im Ausland, insbesondere im Westen, haben die Persönlichkeit der jungen Menschen, die das Land verlassen haben, stark geprägt, ihre Identität in all ihren Aspekten geformt und Fragen über das Selbst, den Anderen, die kulturellen Unterschiede und die Mission gegenüber ihrer Heimat aufgeworfen. Nichifor Crainic reflektiert über seinen eigenen Zustand:

> Für uns Rumänen kann das Umfeld einer überlegenen fremden Kultur zwei verschiedene Aspekte haben: Entweder assimiliert es uns oder es lässt sich assimilieren. In Bezug auf die überlegene ausländische Umgebung bezieht sich das Gefühl, von dem ich spreche, auf eine kulturelle Überlegenheit, die der eigentliche Grund dafür ist, dass wir für eine gründlichere Ausbildung ins Ausland gehen. Die Wiener Umgebung, in der ich zwei Jahre lang lebte, so intensiv wie 20 Jahre lang, weit davon entfernt, mich zu assimilieren, formte im Gegensatz dazu alles, was in mir am spezifischsten war. In Wien habe ich mich durch die Isolation mehr als Rumäne gefühlt als zu Hause durch die Gemeinschaft[6].

Das ausgeprägte Gefühl von Identität und Differenz wurde auch von Anton Golopenția empfunden, der einige Tage nach seiner Ankunft in Deutschland an Petre Comarnescu schrieb:

> Wenn man sich den Tisch hier ansieht, ist man fast beleidigt. Im Universitätsrestaurant kommt der zweite Mann immer noch herein, holt sich einen Teller mit Linsen oder so etwas und eine Wurst, die am einen und am anderen Ende mit einer Schnur zusammengebunden ist, und isst sie, natürlich ohne Brot. Ich, byzantinisch und gleich in Kleidung und Essen und allen Details des Lebens, sitze da und staune[7].

Der Kulturschock wurde durch die Auswirkungen des akademischen Umfelds und die üppige Freude, die neue Umgebung vollständig zu entdecken, noch verstärkt. Ion

[2] Die rumänischen Universitäten und das Bildungsministerium führen keine Aufzeichnungen über die Mobilität von Studenten. Darüber hinaus wurden einige Mobilitäten auf eigene Rechnung durchgeführt, so dass sie den offiziellen Aufzeichnungen entgingen.

[3] Lucian Nastasă-Kovács, *Intelectualii și promovarea socială*..., S. 156.

[4] Lucian Nastasă-Kovács, *Itinerarii spre lumea savantă*..., S. 74.

[5] *Ebd*., S. 87.

[6] Nichifor Crainic, Florin Duțu (Hrsg.), *Zile albe, zile negre. Memorii*, Bukarest, Floare Albă de Colț Verlag, 2015, S. 217-218.

[7] Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*, Bd. I, Hrsg. Sanda Golopenția und Ruxandra Guțu Pelazza, Bukarest, Albatros Verlag, 2004, S. 182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Plăcinţeanu, der an das Physikalische Institut in Berlin kam, erinnerte sich Jahre später: „Ich hatte so viele Illusionen, und mein erstes Erlebnis hatte ich vor einem Radio, das 1923 vom Potsdamerplatz aus Tanzmusik zu uns ins Labor übertrug"[8]. Und Tudor Vianu bekennt, dass er die neue Luft des Westens inspirieren möchte:

> Ich passte ganz gut in diese noch romantische Umgebung, in der wir lange Bibliotheksstunden, musikalische Frömmigkeit in Kirche und Konzertsälen, Spaziergänge in den schönen Gegenden Liechtensteins, Hohenzollerns usw. und fröhliche kameradschaftliche Zusammenkünfte abwechselten[9].

Als er Rumänien unmittelbar nach dem Krieg verließ, hoffte Vianu, in einer Atmosphäre, die noch immer von Ressentiments gegenüber seinen ehemaligen Anhängern geprägt war, „das alte Deutschland vor der imperialistischen Ära" zu treffen. Und die kulturellen Auswirkungen waren überwältigend. In Tübingen fand er eine reiche Literatur mit Übersetzungen der großen Theoretiker der Kulturgeschichte, beeindruckende Bauwerke und Musik, die ihn in eine Welt der Begeisterung einführte[10]. Die deutsche Erfahrung war umso intensiver, als sie nach der Enttäuschung des Kontakts mit der Wiener Universitätslandschaft kam, die auf der Suche nach ihrem früheren Ruhm war. Die psychologischen Studien, derentwegen er in die ehemalige österreichisch-ungarische Hauptstadt gekommen war, waren im Niedergang begriffen, und die von Franz Celemens Brentano[11] aufgebaute Schule der Psychologie hatte ihren Ruhm verloren[12].

Die Entscheidung der rumänischen Schüler für Frankreich und Deutschland war bis 1918 der Haupttrend, was sich durch die Verwendung der beiden Sprachen in der familiären Erziehung und in den staatlichen Grund- und Mittelschulen, durch das Vorhandensein reichhaltiger Bibliotheken in den beiden Sprachen im Besitz wohlhabender Familien, aber auch durch das Funktionieren eines Systems von Privatschulen, in denen auf Französisch und Deutsch unterrichtet wurde, oder durch die französischen oder deutschen Gouvernanten, in deren Obhut die Kinder der rumänischen Elite gelassen wurden, erklären lässt[13]. Hinzu kommt die politische Entscheidung der Familie für oder gegen einen der beiden Räume, eine Rivalität, die sich auf einer breiteren Ebene, einschließlich der institutionellen und legislativen Organisation und des Modells, feststellen lässt.

Junge Rumänen gingen nach Frankreich und Deutschland, um sich in Literatur, Philosophie, Recht und exakten Wissenschaften zu spezialisieren, und nach Österreich, um Medizin zu studieren[14]. Das deutsche Modell war besonders attraktiv, sowohl wegen des Kontakts mit Persönlichkeiten aus den Fachgebieten als auch und vor allem wegen des offenen, mobilen Systems, das es den Studenten ermöglichte, nach einem Semester die Universität oder Hochschule zu wechseln. Die Noten wurden gesondert bewertet, und am Ende ihrer Wanderschaft konnten Studierende ihre Abschlussprüfungen ablegen, unabhängig davon, wie viele Fakultäten oder Universitäten sie wechselten. Nicolae

[8] I. Plăcinţeanu, *Însemnări de călătorie*, in „Însemnări ieşene", Jahrgang IV, Bd. IX, Nr. 2, 1939, S. 347.
[9] Tudor Vianu, Henri Zalis (Hrsg.), *Corespondenţă*, Bukarest, Minerva Verlag, 1970, S. 116.
[10] Vgl. Tudor Vianu, *Jurnal*, Bukarest, Eminescu Verlag, 1970, S. 310-312.
[11] Franz Clemens Brentano (1838-1917) war Professor an der Universität Wien.
[12] Vgl. Tudor Vianu, *Jurnal*..., S. 324.
[13] Vgl. Lucian Nastasă-Kovács, *Itinerarii spre lumea savantă*..., S. 100.
[14] *Ebd*., S. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bagdasar[15] war überrascht von der Freiheit, die ein an einer deutschen Universität eingeschriebener Student bei der Wahl seines Studiengangs hat. Es gab keine Verpflichtung, eine bestimmte Anzahl von Fächern zu belegen oder alle Vorlesungen zu besuchen. Die gleiche Freiheit galt auch für das Promotionsstudium:

> Sie konnten für Ihre mündlichen Prüfungen Themen wählen, die Sie nicht in der Vorlesung besucht hatten: Nur Ihr persönliches Interesse schrieb vor, dass Sie diese Kurse und ihre Seminare mindestens ein Semester lang besuchen mussten, um Ihren Professor kennen zu lernen und so Ihre Prüfung zu erleichtern. Die Einschreibung an einer Fakultät hinderte Sie nicht daran, Kurse an anderen Fakultäten zu besuchen, wenn diese Kurse Sie interessierten und Sie dafür bezahlt haben. Als Sie sich eingeschrieben haben, haben Sie sich an der Universität eingeschrieben, nicht an der Hochschule[16].

Bis zum Ersten Weltkrieg wurde Deutschland besonders für Studienrichtungen wie experimentelle Psychologie, Archäologie, Geographie, Vorgeschichte, Byzantinologie, romanische Philologie oder Pädagogik gewählt. Die meistbesuchten Hochschulen waren die Universität Berlin (für Jura, Literatur, Naturwissenschaften), die Universität München (für Medizin, Naturwissenschaften, Byzantinologie), die Universitäten Jena, Heidelberg, Halle, Göttingen, Tübingen, das Polytechnikum Charlottenburg in Berlin, die Bergakademie in Freiburg und die Hochschule für Technik und Wirtschaft Leipzig[17].

Zwischen 1862 und 1880 studierten 610 junge Rumänen an deutschen Universitäten, davon 336 aus dem Alten Reich[18]. Im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts lag der Anteil der rumänischen Studenten an fünfter Stelle, nach den Russen, Österreich-Ungarn, Schweizern und Engländern. Im Jahr 1901 waren 1,4% aller Ausländer Rumänen, und 1906 stieg der Anteil auf 2,3%. Im Jahr 1910 lag der Prozentsatz bei 2,6% und im Jahr 1914 bei 2,9%.

Der Krieg führte zwangsläufig dazu, dass rumänische Studenten in Deutschland und Österreich-Ungarn nicht sicher waren, ob sie ihr Studium fortsetzen sollten. Im Jahr 1916 ordneten die kaiserlichen Behörden ihre Entfernung von den deutschen Universitäten und Fachhochschulen an. Infolgedessen erhielt das Bildungsministerium in Bukarest im September 1918 einen Antrag von 68 jungen Menschen[19], die um eine Rücknahme der Entscheidung baten und den Wunsch äußerten, ihr Studium wieder aufzunehmen, wahrscheinlich in der Hoffnung auf ein baldiges Kriegsende[20]. Die Studenten versuchten somit auf diplomatische Weise, das Risiko zu vermeiden, ihre Studienjahre in Deutschland zu verlieren. Der Wunsch der jungen Rumänen wurde auch von den Beratern der deutschen Gesandtschaft in Bukarest geteilt. A. Horstmann

[15] Bagdasars Zeit in Berlin fällt zusammen mit den Studien anderer zukünftiger Wissenschaftler wie Constantin Balmuș, George Breazul, Al. Philippide oder Iorgu Iordan. Allerdings haben sie nicht in Deutschland promoviert, sondern waren für kürzere Zeit dort. Vgl. Nicolae Bagdasar, *Amintiri. Notații autobiografice*. Tritonic Verlag, Bukarest, 2004, S. 217.

[16] *Ebd*., S. 183.

[17] Vgl. Lucian Nastasă-Kovács, *Itinerarii spre lumea savantă...*, S. 226-240. Siehe auch Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin (1940-1945)*, Klausenburg, Mega Verlag, 2018, S. 18.

[18] Elena Siupur, *Etudiants de l'espace roumain et du sud-est européen dans les universites allemandes au XIX siècle*, in „Revue Roumaine d'Histoire", XXXVI, nr. 3-4, 1997, p. 302, zit. nach Lucian Nastasă-Kovács, *Itinerarii spre lumea savantă. Tinerii din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)...*, S. 206.

[19] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63035.

[20] Der Antrag wurde im Zusammenhang mit den Vorbereitungen für den Beginn des neuen Schuljahres gestellt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Berater der Gesandtschaft und Leiter der Politischen Abteilung des Oberkommandos „Mackensen") vertrat die Auffassung, dass es nicht im Interesse des deutschen Staates sei, wenn rumänische Studenten ihr Studium nicht fortsetzen könnten, da die Zurückdrängung des französischen Einflusses eine vorrangige Politik in Berlin sei[21]. Der Zugang junger Rumänen, die in Deutschland ausgebildet wurden, zur Hochschulbildung wurde unter diesen Umständen als eine Möglichkeit angesehen, diese Botschafter deutscher Sitten und Kultur zu unterstützen. Der bereits bestehende Einfluss auf die rumänische akademische Umgebung konnte nicht verloren gehen[22].

Unmittelbar nach dem Krieg kümmerten sich die rumänischen Vertreter in Berlin auch besonders um Lösungen, die jungen Rumänen helfen sollten, ihr Studium fortzusetzen[23]. Eine wichtige Rolle spielte die rumänische Militärmission für die Repatriierung von Kriegsgefangenen in Berlin, die von Major Gheorghe Rozin geleitet wurde. Er setzte sich bei Horstmann dafür ein, dass der Minister eine Liste rumänischer Studenten erhielt, die in Deutschland studieren wollten[24]. In Ermangelung einer klaren Position zur Frage der Rückkehr rumänischer Studenten nach Deutschland baten die Behörden in Bukarest auch um einen Standpunkt, um zu wissen, welche Antworten sie auf die zahlreichen Anträge auf Zulassung an deutschen Hochschulen geben sollten[25]. Die Interventionen waren nicht nur offiziell und institutionell. Rudolf Brandsch, ein ehemaliger Abgeordneter der Sachsen in Budapest, nutzte seine Position und seinen Einfluss, um die Zustimmung des neuen österreichischen Staates zur Zulassung von 34 Siebenbürger Sachsen zum Studium in Wien zu erreichen. Ziel der Intervention in der ehemaligen Reichshauptstadt war es, den jungen Menschen die Ausreise zu ermöglichen, damit sich die rumänischen Studenten später mit den von Wiener Institutionen ausgestellten Zeugnissen an einer deutschen Universität einschreiben konnten. Wien war damit zu einer Ausweichroute für das deutsche Visum geworden[26].

Trotz einiger Stellungnahmen, die die massenhafte Zulassung von Rumänen befürworteten, sahen die deutschen Behörden die Möglichkeit, dass eine große Zahl von Studenten an die preußischen Universitäten gelangen könnte, im Allgemeinen mit Skepsis. Allein im Sommer 1921 verzeichnete die deutsche Gesandtschaft in Rumänien 107 Bewerbungen von jungen Menschen, die in Deutschland studieren wollten. Die Frage der Zulassung ausländischer Studenten wurde von den Vertretern der Universitäten in mehreren deutschen Hochschulregionen erörtert. Schließlich wurde eine zurückhaltende Stellung eingenommen, wobei der Zugang kontrolliert und selektiv erfolgt und jeder Antrag gesondert geprüft wird[27]. Ein Beweis für diese Zurückhaltung ist, dass 23 rumänische Studenten[28], die vor dem Krieg an der Technischen Hochschule Charlottenburg immatrikuliert waren und Anfang 1919 einen Antrag auf Verlängerung ihres Aufenthalts stellten, von der Hochschule nicht angenommen wurden.

[21] Die Strategie Berlins wurde auch im Fall der jungen Juden in Rumänien deutlich. Die deutschen Behörden waren der Ansicht, dass ihre Zulassung zu deutschen Universitäten den bereits bestehenden französischen Einfluss verringern würde. Vgl. *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur R, 63035.

[22] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63035.

[23] *Ebd.*

[24] *Ebd.*, 15. März 1920.

[25] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63035. Die Informationen stammen aus einer Mitteilung der Schweizerischen Gesandtschaft in Berlin, die auch einen Brief aus Rumänien vom 28. März 1920 enthält.

[26] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63035.

[27] *Ebd.*

[28] *Ebd.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Der Hauptgrund für die Zurückhaltung war die Überfüllung der Universitäten mit jungen Menschen aus ganz Europa, und die selektive Zulassung, insbesondere auf der Grundlage anspruchsvoller deutscher Sprachtests, wurde zu dieser Zeit vorherrschend. Die Entscheidung, besondere Voraussetzungen im Zulassungsverfahren für ausländische Studierende einzuführen, zu denen auch gute Sprachkenntnisse gehören, beruhte auf der realen Situation und den Bedürfnissen der deutschen Hochschulen, die mit jungen Menschen aus ganz Europa überschwemmt wurden. Tudor Vianu, der 1920 in Tübingen war, erinnert sich an die Sprachbarrieren, die für einige Studenten aus Rumänien schwer zu überwinden waren[29].

Im Falle der deutsch-rumänischen Beziehungen war die Situation umso komplizierter, als es 1920 noch keine diplomatische Vertretung in Rumänien gab. Die Formalitäten waren daher viel schwieriger, es fehlte an Kommunikation und Information, weshalb viele junge Menschen versuchten, nach Deutschland zu gelangen, bevor sie von den dortigen Universitäten eine positive Antwort erhielten. Eine Zeit lang war die Schweizer Gesandtschaft in Bukarest die Institution, die den Dialog mit den deutschen Behörden über die Frage der Studentenmobilität vermittelte[30], aber der Prozess war nicht dynamisch genug. Zu den formalen Hindernissen kam die Weigerung einiger Einrichtungen hinzu, Studenten aus ehemaligen Feindstaaten aufzunehmen. Dies ist der Fall bei der Staatlichen Fachhochschule in Friegberg (Hessen). Nicolae Bagdasar, der unmittelbar nach dem Ende des Konflikts nach Deutschland kam, bemerkte auch die Reaktion der Deutschen, die nicht verstanden, wie junge Menschen aus einem ehemaligen Feindesland von der Möglichkeit profitieren konnten, in Deutschland eine Hochschulausbildung zu absolvieren[31]. Verdächtigungen und gegenseitiges Misstrauen haben zu diskriminierenden Reaktionen und Maßnahmen geführt, die in der Presse spekuliert und in diplomatischen Kreisen untersucht wurden. In einem 1922 in der Zeitung „Dimineața" veröffentlichten Text wurden die Probleme der rumänischen Studenten in Wismar beschrieben. Sie beschwerten sich darüber, dass sie während der Vorlesungen beleidigt wurden und von ihren deutschen Kollegen und anderen Bürgern durch die Stadt verfolgt wurden. Der Artikel spiegelte die freundliche Haltung der Rumänen gegenüber ihren deutschen Mitbürgern in Rumänien wider. Um keinen Raum für Spekulationen zu lassen, die die ohnehin fragilen deutsch-rumänischen Kulturbeziehungen weiter verschlechtern könnten, führte die deutsche Gesandtschaft Gespräche mit der Redaktion der Zeitung und sicherte zu, Ermittlungen einzuleiten[32]. Eine solche Haltung könnte dem Prozess der Wiederherstellung der kulturellen Beziehungen – und nicht nur – zwischen diesen beiden Ländern nur schaden, denn rumänische Studenten könnten im Prozess der Normalisierung der bilateralen Beziehungen von unbestreitbarer Bedeutung sein[33].

Die Entscheidung für Deutschland war für diejenigen naheliegend, die an einer größeren Autonomie und Mobilität innerhalb des nach dem Ersten Weltkrieg beibehaltenen Hochschulsystems interessiert waren. Die jungen Leute wurden von der Vielfalt der Studiengänge, der spezialisierten Ausbildung und der Nützlichkeit der technischen Fachrichtungen angezogen, die in ihrer Heimat so begehrt und gut bezahlt waren, aber auch von der gesellschaftlichen Stellung der deutschen Akademiker, den

[29] Tudor Vianu, *Jurnal*..., S. 67.
[30] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63035.
[31] Vgl. Nicolae Bagdasar, *Amintiri. Notații autobiografice*..., S. 164.
[32] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63038.
[33] *Ebd*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studien- und Forschungsbedingungen – das Ergebnis einer enormen finanziellen Anstrengung des Staates –, den Bibliotheken und dem Zusammentreffen mit weltweit führenden Persönlichkeiten an jeder Universität[34]. Simon Bayer[35], der sich sowohl für Recht als auch für Wirtschaft interessierte, schrieb 1922 an Tudor Vianu und bat ihn um Rat. Vianu, der bereits in Deutschland studierte, antwortete:

> Man muss sich über den 'Titel' klar werden, sonst spricht nichts dagegen, dass man hier zum Beispiel Wirtschaftsrecht studiert. Die meisten Wirtschaftswissenschaftler hier belegen Kurse in Rechtswissenschaften. [...] Für euch, die ihr mit eurem Abschluss aus Bukarest kommt, und mit jahrelangen Anwaltsprüfungen, sieht es anders aus. In 3-4 Semestern (nicht in 7 Semestern wie bei den Deutschen!), wenn Sie sich bereit fühlen, beantragen Sie eine Verkürzung Ihres Praktikums auf der Grundlage Ihres Hochschulabschlusses und Ihr Antrag kann nicht abgelehnt werden[36].

Und auch Vianu vermerkte in seiner Korrespondenz, um seine Wahl von Tübingen zu rechtfertigen: „Ich habe mich mit Professor Karl Groos[37] getroffen – einem Psychologen und Ästhetiker, dessen Name mir einfiel, als ich in Wien war"[38]. Es war eine starke Motivation, die wir als Leitmotiv in vielen Schriften derjenigen finden, die sich in Deutschland spezialisiert haben. Das große Interesse der jungen Menschen an technischen Studiengängen, aber auch die Zurückhaltung der Deutschen, einer großen Zahl ausländischer Studenten den Zugang zu diesen Fachrichtungen zu ermöglichen, hat Constantin Rădulescu-Motru Anfang der 1920er Jahre gut eingefangen. Er stellt fest:

> Diejenigen, die praktische Studien in Labors und Fabriken machen wollten, fanden die Tore überall verschlossen; diejenigen, die humanistische Studien und insbesondere Studien in Literatur und Philosophie machen wollten, fanden die Tore überall weit offen. [...] [Praktische Erziehung], die den Menschen zum einfachen Arbeiter machen und schließlich die Demokratie über die ganze Welt verbreiten soll, darf nicht im Interesse der Deutschen mit Ausländern geteilt werden.

Stattdessen war das Studium der Philosophie von Goethe, Schiller oder Kant frei:

> Nicht nur, dass diese Studien für Ausländer, die nach Deutschland kommen, kostenlos sind, sondern wenn die Ausländer darum bitten würden, wären die Deutschen bereit, diese Studien auf eigene Kosten überall auf der Welt zu verbreiten, wo immer sie darum gebeten werden, wenn auch nur, damit die Ausländer sie besser kennenlernen. Lassen Sie die rumänische Regierung versuchen, die Einrichtung eines Lehrstuhls für deutsche Zivilisation an einer ihrer Universitäten auf Kosten des deutschen Staates vorzuschlagen, und Sie werden sehen, ob er abgelehnt wird!

Professor Motru erklärte, dass die an den polytechnischen Schulen ausgebildeten Studenten Fähigkeiten und Kenntnisse erwarben, die sie zu produktiven Arbeitern, potenziellen Konkurrenten der deutschen Arbeiter, mit wirtschaftlichen und kommer-

[34] Vgl. Lucian Nastasă-Kovács, *Intelectualii şi promovarea socială*..., S. 164.

[35] Simon Bayer war ein bekannter Rechtsanwalt im Bukarest der Zwischenkriegszeit, der zur erlesenen Entourage der rumänischen Kulturelite gehörte.

[36] Tudor Vianu, *Corespondență*..., S. 65.

[37] Karl Groos (1861-1946) war ein Philosoph und Psychologe, der eine instrumentelle Evolutionstheorie des Spiels vorschlug.

[38] Tudor Vianu, *Corespondență*..., S. 104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziellen Auswirkungen machen könnten, während die humanistischen Studien dem Studenten nur den Respekt vor der deutschen Kultur einimpften und ihn zu einem „zukünftigen Anhänger der deutschen Politik" machten[39]. Nicolae Bagdasar behauptete auch, dass in den frühen 1920er Jahren, als er nach Berlin kam, die meisten rumänischen Studenten am Charlottenburger Polytechnikum[40] eingeschrieben waren, etwa 100. Danach folgten die an der Handelsakademie und der Universität eingeschriebenen Personen. Und die Zahlen bestätigen die Behauptungen der beiden. Die überwiegende Mehrheit der Bewerbungen ging an deutsche Fachhochschulen (Berlin, München, Stuttgart). Nicolae Bagdasar hat auch eine Erklärung dafür: In Rumänien gibt es keine höhere technische Ausbildung.

Der Weltkrieg markierte einen Wendepunkt in der Dynamik des akademischen Austauschs. Die Schuld Deutschlands und die schwerwiegenden wirtschaftlichen Probleme nach dem Konflikt führten dazu, dass der deutsche Raum nicht nur von rumänischen Studenten weniger frequentiert wurde. Der zahlenmäßige Rückgang wurde nach einigen Jahren durch die von der Weimarer Regierung ergriffenen Maßnahmen im Bereich der Kultur und des Bildungswesens überwunden, ein echter Versuch, die durch den Krieg verlorenen Positionen wiederzugewinnen. Seit Anfang der 1920er Jahre hat Deutschland kulturelle Beziehungen mit der UdSSR, Ungarn, Bulgarien, Spanien, Italien und Griechenland aufgebaut und Institute zur Förderung der internationalen wissenschaftlichen Zusammenarbeit gegründet. 1919 wurde die Deutsche Studentenschaft Auslandsamt gegründet, 1922 das Deutsche Institut für Ausländer, das Deutschkurse, Konferenzen über das politische und kulturelle Leben im neuen Deutschland organisierte, und 1925 die wichtigsten Institutionen, über die Kulturpolitik und akademischer Austausch stattfinden sollten: Akademischen Austauschdienst (AAD) – aus dem 1931 der DAAD hervorging – und die Alexander von Humboldt-Stiftung, die jährlich großzügige Stipendien an herausragende ausländische Wissenschaftler vergab[41]. Die Neue Weimarer Republik war auch bestrebt, die zutiefst negativen und verunglimpfenden Wahrnehmungen zu ändern, die durch die schuldbeladene Dimension genährt wurden. Durch die Hochschulbildung fand Deutschland einen Weg, der Welt zu erklären, dass es nicht für die Schrecken des Krieges verantwortlich war, und der Student wurde mit dem Status eines Botschafters ausgestattet, durch den die deutsche Kultur mit anderen Umgebungen in Kontakt treten und den Transfer von Werten und Wissen in periphere Räume bewirken konnte[42].

Durch diese Maßnahmen des Studentenaustauschs konnte Deutschland Mitte der 1920er Jahre das Niveau der Vorkriegszeit in Bezug auf die Zahl der Ausländer erreichen. Im Jahr 1925 gab es 7946 junge Menschen aus anderen Ländern an deutschen Universitäten. Allmählich, bis 1933, ging dieser Anteil immer weiter zurück[43]. Im akademischen Jahr 1926/1927 standen Bulgarien mit 711 Studenten, Rumänien mit 645 Studenten, die Tschechoslowakei mit 555 Studenten und Polen mit 495 Studenten

[39] C. Rădulescu-Motru, *Școala practică și democrația* (Vortrag in Alba Iulia am 29. August 1929, anlässlich des Kongresses der Lehrervereinigung in Ardeal), in „Revista de filosofie", Bd. XIV (Neue Reihe), Nr. 3, Juli-September 1929, S. 354-355.

[40] Vgl. Nicolae Bagdasar, *Amintiri. Notații autobiografice...*, S. 169.

[41] Vgl. Irina Nastasă Matei, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă...*, S. 116f.

[42] Vgl. Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin (1940-1945)...*, S. 32.

[43] Vgl. Irina Nastasă Matei, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă...*, S. 125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

an der Spitze der Länder, die in Deutschland studierten[44]. Obwohl die deutschen Hochschulen eine große Zahl junger Menschen stellen[45], haben sie in Rumänien gegenüber Frankreich den Kürzeren gezogen. Im Jahr 1927 studierten etwa 2000 Studenten an französischen Universitäten, 700 an deutschen und 500 an italienischen[46]. Unter ihnen waren viele Juden, was die deutschen Behörden auf antisemitische Äußerungen an rumänischen Universitäten zurückführten[47].

Jedes Jahr gehen mehrere hundert junge Menschen aus Rumänien nach Deutschland, so dass die rumänischen Universitäten weiterhin an der Spitze der rumänischen Präferenzen stehen. Im Jahr 1928 wählten 580 junge Menschen eine Spezialisierung in Deutschland, 1929 – 674, 1930 – 697, 1931 – 702 und 1932 – 567[48]. Im Jahr 1929 waren 470 Studenten aus Rumänien deutscher Herkunft. Im folgenden Jahr sank die Zahl auf 389[49]. Die meistbesuchten Einrichtungen waren: Universitäten Berlin, München und Leipzig sowie der Technischen Universität Berlin. Es folgten die Universitäten in Frankfurt, Köln, Freiburg, Jena und Dresden. Die meisten jungen Leute studierten Medizin, evangelische Theologie[50], Landwirtschaft und Polytechnikum, Philosophie, Zahnmedizin, Jura und Germanistik. „Wenn Sie sich der Philosophie widmen wollen, ist der einzig mögliche Weg, nach Deutschland zu gehen", schrieb Tudor Vianu 1922 an Nicolae Bagdasar[51] in einem Brief[52]. Die überwiegende Mehrheit waren Jungen, und im Jahr 1929 machten weibliche Schüler nicht mehr als 5% aller jungen Rumänen in Deutschland aus. Die meisten Studentinnen gingen nach Berlin und studierten dort Medizin, Zahnmedizin und moderne Sprachen[53].

Unmittelbar nach dem Krieg schenkte Deutschland den in verschiedenen europäischen Ländern lebenden ethnischen Gruppen, darunter auch den Siebenbürger Sachsen, besondere Aufmerksamkeit. Bereits 1920 vertraten die deutschen Behörden die Auffassung, dass die politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen zu Rumänien mit der Unterstützung der Sachsen aufrechterhalten werden könnten, die sich zu Trägern des Einflusses auf die rumänische Bevölkerung entwickeln würden. Auch die jüdische Bevölkerung in den mehrheitlich deutschen Gebieten stand im Mittelpunkt des Interesses, da ein erheblicher Teil derjenigen, die ein Studienvisum für Deutschland beantragten, junge Juden waren, für die ein Hochschulstudium eine Chance darstellte, sich vom ungarischen Einfluss zu lösen und sich den deutschen politischen Interessen anzuschließen. Der Vorschlag von Graf Lerchen, ehemaliger deutscher Konsul in Braşov, ist bezeichnend für das Verhältnis zwischen Deutschstämmigen in Rumänien

[44] *Ebd*., S. 127f.

[45] Zwischen 1928 und 1932 stammten die meisten ausländischen Studenten in Deutschland aus Rumänien und Polen.

[46] Vgl. Irina Nastasă Matei, *Educaţie, politică şi propagandă. Studenţi români în Germania nazistă*..., S. 138.

[47] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 64101.

[48] Vgl. Irina Nastasă Matei, *Educaţie, politică şi propagandă. Studenţi români în Germania nazistă*..., S. 129f.

[49] Vgl. Vasile Ciobanu, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni. 1918-1944*, Sibiu, Hora Verlag, 2001, S. 300.

[50] Diese Fakultät wurde hauptsächlich von jungen Deutschstämmigen besucht, weil es diese Spezialisierung in Rumänien nicht gab.

[51] Nicolae Bagdasar (1896-1971) war Philosoph und seit 1943 korrespondierendes Mitglied der Rumänischen Akademie.

[52] Tudor Vianu, *Corespondenţă*..., S. 37.

[53] Vgl. Irina Nastasă Matei, *Educaţie, politică şi propagandă. Studenţi români în Germania nazistă*..., S. 141-143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

und dem deutschen Staat. Er sprach offen die Frage des Zugangs dieser Bevölkerung zu den deutschen Hochschulen an und argumentierte, dass Deutschland eine vorrangige Politik in Bezug auf die Beziehungen zu den Sachsen, den Bayern und den anderen Gemeinschaften von Landsleuten entwickeln müsse, die eine „deutsche Nation in Großrumänien" bilden könnten. Darüber hinaus wurden die 26 deutschen Abgeordneten, die in die rumänische Legislative eingezogen waren, als Vorteil für den Dialog mit den Behörden in Bukarest angesehen. Im Hinblick auf die Zulassung zu deutschen Universitäten unterschied der Konsul jedoch zwischen Sachsen und Schwaben einerseits und Rumänen andererseits. Der Zugang der Ersteren zu deutschen Hochschulen wurde als Mittel zur Stärkung des „Deutschtums" in Osteuropa gesehen[54]. Die Tatsache, dass die Idee des Konsuls nicht nur eine persönliche war, sondern von breiteren politischen Kreisen geteilt wurde und auf dem Interesse der rumänischen Mitbürger beruhte, wird durch die rund 200 Bewerbungen junger Menschen für ein Studium in Deutschland im Jahr 1920 bestätigt[55].

Die deutsche Kulturoffensive hat für Rumänien nicht die erwarteten Ergebnisse gebracht. Obwohl Rumänien zu den wichtigsten „Lieferanten" von Studenten gehört, hat es in absoluten Zahlen weder die Zahl der Studenten erreicht, die vor dem Weltkrieg nach Deutschland kamen, noch haben die kulturellen und akademischen Beziehungen die Intensität erreicht, die in derselben Zeiteinheit mit anderen europäischen Ländern vergleichbar ist. Die Erklärungen liegen vor allem in den Unterschieden und Unvereinbarkeiten zwischen den Bildungssystemen, dem mangelnden politischen Willen in Bukarest und den Ressentiments gegenüber dem „Aggressor" von 1916-1918. Ein junger Rumäne, der in Deutschland studieren wollte, bekam sein Abitur nicht anerkannt, da die rumänische Sekundarschule 7 Jahre und die deutsche 8 Jahre dauerte und er zusätzliche Prüfungen ablegen oder ein Vorbereitungsjahr besuchen musste[56]. Im Jahr 1926 teilte das deutsche Bildungsministerium über unsere Gesandtschaft in Berlin seinem rumänischen Amtskollegen mit, dass ihm das Gesetz über die Abiturzeugnisse im rumänischen System bekannt sei und dass es nicht die Gewohnheit habe, im Ausland ausgestellte Zeugnisse anzuerkennen. Anschließend betonte sie, dass sie vor der Entscheidung über Anträge auf Immatrikulation an deutschen Hochschulen in jedem Einzelfall prüfen werde, ob das Studium des Petenten die Voraussetzungen für eine Immatrikulation an der betreffenden Hochschule erfüllt[57]. Für die Zulassung zu einer deutschen Hochschule waren eine Geburtsurkunde, ein Bachelor-Abschluss und eine Bescheinigung des Wohnorts über die finanzielle Leistungsfähigkeit des jungen Menschen im Ausland erforderlich, die alle ins Deutsche übersetzt und beim Auswärtigen Amt oder der deutschen Gesandtschaft beglaubigt wurden. Hinzu kamen ein Lebenslauf in deutscher Sprache zum Nachweis von Sprachkenntnissen und ein polizeiliches Führungszeugnis. Das gesamte Dossier musste zusammen mit einem Antrag an den Rektor der betreffenden Universität im August an die Gasthochschule geschickt werden. Aufgrund eines positiven Bescheids bekam man ein Visum für die Einreise nach Deutschland erteilt[58].

[54] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63035.

[55] *Ebd.*

[56] Vgl. Irina Nastasă Matei, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă...*, S. 139.

[57] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 467, 1926, f. 23.

[58] Tudor Vianu, *Corespondență...*, S. 38. In einem der Ablehnungsbescheide, die Nicolae Bagdasar erhielt, heißt es, dass die deutsche Gesandtschaft Studenten, die nicht nachweisen konnten, dass sie bereits an

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dies ist in Frankreich oder Italien nicht der Fall, wo die Bildungssysteme freizügiger sind. Vlad Hohor, ein Chemie-Absolvent, bewarb sich beim Ministerium um ein Stipendium in Paris und führte Argumente an, die die Entscheidung vieler junger Rumänen veranschaulichen: „einfache Gleichwertigkeit des Abschlusses, die Möglichkeit, sich in die staatliche Promotion einzuschreiben, die französischen und rumänischen Bürgern vorbehalten ist, niedrigere Studiengebühren als in Deutschland"[59]. Hinzu kommt die Fata Morgana der französischen Hauptstadt, die George Ștefănescu so treffend formuliert hat:

> Ich glaube, dass nichts dem Wunsch des Moslems, die Stadt Mekka durch seine bescheidene Pilgerfahrt zu ehren, näher kommt und ihm mehr entspricht als der lebendige, jugendliche und unbändige Wunsch des rumänischen Studenten in der deutschen Hauptstadt, Paris zu sehen und kennenzulernen.

Er kontrastiert auch den in französischen Universitätskreisen gepflegten freien Geist, der auch im Alltag und im Privaten spürbar war, mit dem ideologisch geschwängerten *Reaktionärismus* in Berlin[60]. Der Ruf der französischen Universitäten war in Rumänien sehr gut[61], und die Konkurrenz aus dem deutschen Umfeld war groß. Außerdem waren das rumänische und das französische Bildungssystem kompatibler, vor allem nach der Einführung des Bakkalaureats. In Anlehnung an die französische Gesetzgebung wurde die Abiturprüfung in Berlin als Sieg von Paris im Wettbewerb um Studenten, aber auch als zusätzliches Hindernis für die Zulassung von Sachsen und Sächsinnen an deutschen Universitäten gesehen. Und zu einer Zeit, in der ganze Generationen in Frankreich studiert hatten, ohne von den französischen Behörden in irgendeiner Form eingeschränkt zu werden, und in der das französische Ministerium 1929 die Voraussetzungen für die Anerkennung des rumänischen Abiturs geschaffen hatte, wurde in Deutschland das Interesse an einer kompatiblen Gesetzgebung und an spezifischen Lösungen immer größer, um nicht aus dem Wettbewerb herauszufallen. Einer der Vorschläge, die der rumänischen Seite unterbreitet wurden, war, dass Deutschstämmige die Zulassung ohne Nachweis des Abiturs beantragen können sollten[62].

Unter diesen Umständen widmeten die Behörden in Paris und Berlin sowie die Zeitungen dem Phänomen der Studentenmigration, den Bedingungen, die rumänischen Studenten geboten werden, und der Art und Weise ihrer Integration besondere Aufmerksamkeit. 1921 gab die Zeitschrift *L'Intransigeant* die Zahl der rumänischen Studenten in Frankreich mit 800 an, davon 500 an der Universität Paris, und unterstrich damit die Vormachtstellung gegenüber Deutschland. Die Zeitung wies auch auf die schwierige materielle Situation dieser jungen Menschen hin, die Gefahr liefen, ihr Studium nicht mehr finanzieren zu können. Darüber hinaus achteten beide Länder auf

---

einer deutschen Universität eingeschrieben waren, kein Visum erteilen konnte (siehe Nicolae Bagdasar, *Amintiri. Notații autobiografice...*, S. 153). In einer Ansprache des rumänischen Ministers in Berlin heißt es außerdem, dass ausländische Studenten für die Erteilung eines Visums einen Nachweis über die Zulassung an einer deutschen Einrichtung (diplomatische Vertretung oder Konsulat) vorlegen müssen (siehe Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Fond Kultur, R 63036).

[59] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 581, 1929, f. 194.

[60] George Ștefănescu, *Scrisori din străinătate. Două metropole – Berlin și Paris*, in *VR*, Jahrgang XX, 1929, Nr. 4, S. 79.

[61] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63036.

[62] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 64101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

die Auswirkungen der steuerlichen Maßnahmen auf die zahlenmäßige Entwicklung der rumänischen Studenten und versuchten, die Schwierigkeiten des anderen zu spekulieren und durch Maßnahmen zur Förderung der Hochschulmigration zu kompensieren[63].

Das Problem der hohen Studien- und Lebenshaltungskosten in Deutschland war für viele junge Rumänen ein unüberwindbares Hindernis. Der Zustrom von Studenten in den ersten Nachkriegsjahren ist auch auf die günstigen Lebenshaltungskosten zurückzuführen[64]. Doch innerhalb kürzester Zeit änderte sich die Situation radikal, was die meisten Studierende überraschte. Die Wirtschaftskrise der Nachkriegszeit und vor allem die Abwertung der Mark führten zu höheren Gebühren und Preisen. Im Jahr 1923 wurde eine neue Währung eingeführt, die der Vorkriegsmark entsprach, wobei ein Dollar mit vier Mark bewertet wurde. Die unmittelbare Folge war eine Verringerung der Präsenz von Ausländern in Deutschland, wodurch das Leben sehr teuer wurde[65]. Die deutschen Behörden haben versucht, die Preise in einem vernünftigen Rahmen zu halten, da sie sich bewusst sind, dass unkontrollierte Erhöhungen ausländische Studenten in die Arme der konkurrierenden französischen Universitäten treiben würden. Doch die Nachkriegsverschuldung und die wirtschaftlichen Schwierigkeiten machten es unmöglich, eine kurzfristige Lösung zu finden. In einem Dokument vom 14. Juni 1920 an die Schweizerische Gesandtschaft in Bukarest, die die deutschen Interessen in Rumänien vertrat, protestierte die rumänische Regierung gegen die Situation der rumänischen Studenten in München, die auf die Anwendung der Goldsteuer zurückzuführen war[66]. Die Reaktion der deutschen Einrichtung war ein Ablenkungsmanöver: Die Maßnahme war eine Reaktion auf die gleichen Regeln, die in Rumänien für deutsche Studenten eingeführt wurden, so die Polytechnische Schule. Der Goldstandard und die Instabilität des Wechselkurses führten dazu, dass die Gebühren im Nachkriegsdeutschland zwischen 600 und 5.000 Mark schwankten[67].

Auch das Königlich Rumänische Konsulat in München griff das Thema in einem Schreiben vom 12. Dezember 1923 an die bayerischen Staatsbehörden für Unterricht und Kultur auf. Das Konsulat bat um eine Ermäßigung der Gebühren für rumänische Studenten an den Universitäten und Akademien dieses Bundeslandes. Diese Gebühren wurden jedoch nicht nach Vorzugskriterien festgesetzt, da alle Studenten, unabhängig von ihrer Nationalität, den gleichen Betrag, den Gegenwert der Goldmark, zahlen mussten[68].

Auch die Studenten des Charlottenburger Polytechnikums, die 1919 Rumänien verlassen hatten, äußerten ihre Unzufriedenheit mit ihrer materiellen Situation. Sie forderten vom rumänischen Staat eine Erklärung für die Verzögerung der Stipendien und schrieben, dass sie aufgrund der Finanzkrise in Deutschland „am Rande des Elends" stünden und Gefahr liefen, ihr Studium abzubrechen: „Für uns ist das Stipendium kein bloßes Hilfsmittel, sondern eine Frage der Existenz". Ihre Unzufriedenheit erklärt sich aus der Nachricht, dass das Bildungsministerium die Zulagen für sie halbieren wolle, „mit der Begründung, dass hier in Deutschland nach dem Fall der Mark die Summe von 5.000 Lei ausreichen würde", doch die Abwertung habe die Preise

[63] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63037.
[64] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63035.
[65] Vgl. Nicolae Bagdasar, *Amintiri. Notații autobiografice...*, S. 174f.
[66] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63035.
[67] *Ebd*. Die Korrespondenz erfolgt über die Schweizerische Gesandtschaft, 14. Juni 1920.
[68] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63039.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> [...] in phantastische Höhen getrieben, so dass von einer Verbilligung des Lebensunterhalts keine Rede sein kann: 1 kg Brot – 400 Mark, 1 kg Milch – 180 Mark (5 Lei), eine bescheidene Mahlzeit (Mittagessen) kostet 500 Mark – 14 Lei; ein möbliertes Zimmer 7.000-10.000 Mark. Daher wurden mindestens 40.000-50.000 Mark (1.200 Lei) benötigt. Und dann waren da noch die Schulgebühren. Es wurden also etwa 1.500 Lei pro Monat benötigt[69].

In der Korrespondenz rumänischer Studierender in Deutschland mit Freunden im Lande oder mit den rumänischen Behörden wurden häufig finanzielle Probleme erwähnt. Während seines Studiums in Tübingen[70] schrieb Tudor Vianu im Juli 1922 an Nicolae Bagdasar: „Dein Entschluss, nach Deutschland zu kommen, freut mich [...], aber zuerst musst du deine Tasche gut packen". Mit weniger als 5.000 Mark konnte man in Deutschland nicht leben, die Studiengebühren waren für Ausländer fünfmal so hoch, dazu kam noch die Gebühr von 800 Mark für den Aufenthalt in der Stadt zum Studium[71]. Im September desselben Jahres schrieb Vianu an seinen Freund Simon Bayer, der sich ebenfalls für ein Praktikum in Deutschland interessierte: „Als ich hierher kam, konnte ich mit 3-4.000 Mark auskommen, heute muss man mit 10-12.000 Mark rechnen"[72]. An die instabile finanzielle Lage, die junge Menschen, die zum Studium kamen, vor große Probleme stellte, erinnert sich auch Ion Plăcințeanu[73], der 1925 in Berlin war, mit schwarzem Humor: „Ich verließ das Land mit einem Scheck über mehrere Millionen Mark in der Tasche, dessen Wert während der zweitägigen Reise von Iași nach Bukarest um weniger als die Hälfte sank"[74].

Die Studenten haben jedoch Wege gefunden, um in der Fremde zu überleben. Dies war auch eine Herausforderung in ihrer prägenden Erfahrung. Die Studenten der Fachhochschule haben beispielsweise mit dem Besitzer eines Restaurants vereinbart, dass sie am Ende des Monats für ihren täglichen Verzehr bezahlen. Und da die Mark ständig abgewertet wurde, aßen sie schließlich fast umsonst. Andere kauften Gebäude mit Dutzenden von Wohnungen und erzielten damit monatliche Mieteinnahmen. Mehrere von Rumänen gegründete Schülerfirmen kamen jungen Menschen mit finanziellen Problemen zu Hilfe, die in verschiedenen deutschen Städten angekommen waren und in Deutschland Fördermittel, auch bei Banken, beantragten[75].

Zu diesen finanziellen Problemen, die die Zahl der Studenten, die nach dem Krieg nach Deutschland gingen, reduzierten, kam eine gewisse Passivität der Bukarester Regierung gegenüber dem damals vorherrschenden Trend, Abkommen über den internationalen akademischen Austausch zu schließen, hinzu. In der europäischen Dynamik des Phänomens ratifizierte Rumänien bis Anfang der 1930er Jahre solche Abkommen nur mit Frankreich, der Tschechoslowakei und Polen. Erst 1935 schloss es ein Kulturabkommen mit Deutschland, das die Zahlung von 75 Mark pro Monat für 650 rumä-

[69] Rumänisches Nationalarchiv, Bestände des Ministeriums für Unterrichtswesen, Dossier 464/1922, f. 143-144.

[70] Tudor Vianu besuchte 1920-1922 die Universität Wien und ging dann nach Deutschland, wo er 1923 an der Universität Tübingen in Philosophie promoviert wurde.

[71] Tudor Vianu, *Corespondență*..., S. 37. Vgl. auch Nicolae Bagdasar, *Amintiri. Notații autobiografice*..., S. 153.

[72] Tudor Vianu, *Corespondență*..., S. 65.

[73] Ion Plăcințeanu (1893-1960) war Mathematiker und Professor an der Universität von Iași.

[74] I. Plăcințeanu, *Însemnări de călătorie*..., S. 346.

[75] Nicolae Bagdasar, *Amintiri. Notații autobiografice*..., S. 177f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nische Studenten und die gegenseitige Gleichwertigkeit der Diplome zwischen den beiden Ländern vorsah[76].

Was die institutionelle Organisation der Mobilität angeht, war die Situation an den rumänischen Hochschulen nicht mit der in Deutschland vergleichbar. Der Deutsche Akademische Austauschdienst unterhielt an fast jeder Universität ein Büro und war im Ausland mit einer Außenstelle oder einem Korrespondenzbüro vertreten. Im Jahr 1935 unterhielt dieser Dienst Büros in neun Ländern und nahm junge Menschen auf, die in ihrem Heimatland einen Hochschulabschluss erworben hatten[77]. Die rumänischen Universitäten verfügten nicht über solche Strukturen zur Verwaltung und Förderung der Studentenmobilität.

In Rumänien gab es in den 1920er Jahren zwei Möglichkeiten, im Ausland zu studieren: 1) durch direkte, selbstfinanzierte Bemühungen an der ausländischen Universität, 2) oder durch die Unterstützung und Vermittlung des Bildungsministeriums in Form eines Stipendiums und nach Erfüllung bestimmter Kriterien: Das Studienfach muss an den rumänischen Universitäten weniger stark vertreten sein[78], die Begünstigten müssen Hochschulabsolventen oder Doktoren sein und von 2/3 der Professoren der Fakultät, an der sie ihren Abschluss gemacht haben, nominiert werden oder den zu diesem Zweck auf Fakultätsebene organisierten Wettbewerb gewinnen[79]. So prüfte der Fakultätsrat der Fakultät für Philosophie und Literatur in Bukarest 1926 45 Anträge von Studenten auf Stipendien für Auslandsaufenthalte. Und da fast alle Bewerbungen von Absolventen mit *Magna Cum Laude* oder *Cum Laude* stammten, musste der Rat eine strenge Auswahl treffen[80].

Die Kategorie derjenigen, die auf eigene Faust ausgereist sind, wird in den rumänischen Aufzeichnungen nicht durchgängig erwähnt, und ihre Wege lassen sich nur insofern nachvollziehen, als sie Zeugnisse, Memoiren oder Tagebücher hinterlassen haben. Zu dieser Kategorie gehören Constantin I. Bardeanu, Petre Rădulescu, Anghel Vasilescu und Eugen Radoteanu, die 1926 an das Bildungsministerium schrieben, dass sie nach mehreren Versuchen an der Fachhochschule in Danzig zugelassen worden waren, aber aufgrund finanzieller Schwierigkeiten[81] nicht mehr für ihren Lebensunterhalt aufkommen konnten und die rumänischen Behörden um finanzielle Unterstützung

[76] Vgl. Irina Nastasă Matei, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă*..., S. 56.

[77] Vgl. C. Săndulescu-Godeni, *Schimbul de studenți și elevi în Germania*, in „Revista Generală a Învățământului", Jahrgang XXVIII, Nr. 1-2, Jan.-Feb. 1935, S. 24.

[78] Dies gilt insbesondere für das Fachgebiet der lutherischen Theologie, das in Rumänien nicht existierte, obwohl die meisten ethnischen Deutschen dieser Konfession angehörten. Die Situation wird in Victor Kristoffys Brief an das Bildungsministerium deutlich, in dem er sich um ein Stipendium an der Universität Marburg bewirbt, „da es im Land keine lutherische theologische Fakultät gibt" (siehe Nationalarchiv von Rumänien, Bestand des Ministeriums für öffentliche Bildung und religiöse Angelegenheiten, Akte 665, 1923, f. 13). Der Antragsteller erhielt vom Ministerium eine positive Antwort. In diesem Zusammenhang ist auch die Entscheidung des Senats der Universität von Iași zu sehen, der 1931 beschloss, dass alle 10 Stipendien, die der Einrichtung gehörten, nur für Fachrichtungen vergeben werden sollten, die im Land nicht verfolgt werden konnten. Diese Stipendien wurden wie folgt verteilt: drei für Medizin, drei für Naturwissenschaften, zwei für Jura, eines für Literatur und eines für Theologie (siehe Nationalarchiv von Rumänien, Ministerium für öffentliche Erziehung und religiöse Angelegenheiten, Akte 466, 1932, f. 16).

[79] Irina Nastasă Matei, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă*..., S. 57.

[80] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 467, 1926, f. 193.

[81] Ab Dezember 1923 wurde in Danzig die harte Währung eingeführt, d. h. 25 Gulden entsprachen einem Pfund Sterling, was das Leben verteuerte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

baten[82]. Die vier jungen Leute tauchten in den Listen des Ministeriums aus jenem Jahr nicht als rumänische Studenten mit Auslandsstipendien auf, was uns zu dem Schluss führte, dass sie auf eigene Faust nach Deutschland gegangen waren. Miron Oltean, ein Student der Technischen Fachhochschule Berlin, der einen ähnlichen Antrag an das Bildungsministerium gestellt hat, fällt in die gleiche Kategorie. Seine Situation ist umso interessanter, als die Petition über den rumänischen Militärattaché in Berlin nach Bukarest gelangte, der Olteans Antrag ebenfalls unterstützte[83]. Der Umlauf offizieller Dokumente zwischen rumänischen Einrichtungen und die Notizen der diplomatischen Vertretungen deuten außerdem auf eine ständige Beteiligung der ausländischen Gesandtschaften an der Frage des Studentenaustauschs hin, sei es durch die Weiterleitung von Anfragen junger Menschen oder durch offizielle Bemühungen um finanzielle Unterstützung oder durch Informationen über das akademische Angebot in westlichen Ländern. Der Vermerk des Außenministeriums vom März 1926 an das Unterrichtsministerium, in dem das Programm und die Bedingungen für die Aufnahme an der Handelsakademie in Wien, die von der österreichischen Gesandtschaft übermittelt wurden, mitgeteilt werden, ist in dieser Hinsicht sehr aussagekräftig[84]. Im Juni 1929 übermittelte auch das rumänische Generalkonsulat in München eine statistische Aufstellung der in seinem Bezirk studierenden rumänischen Studenten. Dreiundvierzig junge Menschen besuchten die Universität München: fünf aus Sibiu, drei aus Brașov, drei aus Feldioara, zwei aus Bukarest, zwei aus Timișoara und je einer aus Cisnădie, Alba Iulia, Șura Mare, Deta, Târnava Mică, Turnu Severin, Sânandrei, Biertan, Reșița, Anina und Codlea. Die wichtigsten Fachrichtungen waren Technik (Maschinenbau, Bauwesen) – 11 Studenten, gefolgt von Tiermedizin – neun Studenten, Human- und Zahnmedizin – sieben Studenten, Architektur – vier, Chemie – vier, Grafik und Malerei – drei, Philosophie – drei und Landwirtschaft – zwei. An der Universität Würzburg zwei junge Leute aus Mureș und Klausenburg, die beide Medizin studieren, in Stuttgart einer aus Suceava, der Ingenieurwissenschaften studiert, und in Eningen ein Student aus Bukarest[85]. Eine wichtige Rolle im Prozess des Studentenaustauschs spielte die Gesandtschaft in Berlin, über die die Rumänische Nationalbank Stipendien (in Mark) an junge Menschen vergab, die in Deutschland studierten[86]. Im Zusammenhang mit den politischen Veränderungen der frühen 1930er Jahre, dem Aufkommen extremistischer Strömungen, der Ansteckung junger Menschen mit nationalsozialistischem Gedankengut und ihrer Verwandlung in Träger neuer politischer und gedanklicher Strömungen waren es auch die diplomatischen Vertretungen, die auf die Brisanz eines unkontrollierten Schüleraustauschs aufmerksam machten. Die Prager Gesandtschaft forderte daher das Ministerium auf, zu intervenieren, „um die Vergabe von Auslandspässen, insbesondere an mittellose Studenten, zu unterbinden, da diese unseren Gesandtschaften und Konsulaten weiterhin Unannehmlichkeiten bereiten, zu einem Ärgernis werden und

[82] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 467, 1926, f. 241.

[83] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 453, 1926, f. 290.

[84] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 467, 1926, f. 58.

[85] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 579, 1929, f. 55-58.

[86] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 581, 1929, f. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sich leicht von jeder subversiven Propaganda überzeugen lassen"[87]. Und wenn diese Probleme von den rumänischen Behörden in der Hauptstadt der Tschechoslowakei gemeldet wurden, mit der wir nicht viele Schüleraustausche hatten, wie könnte dann die Situation in Frankreich oder Deutschland aussehen? Das Bildungsministerium und die ausländischen Gesandtschaften hatten also offizielle Befugnisse im Studentenaustauschverfahren, aber es gab auch inoffizielle Interventionen anderer Institutionen des rumänischen Staates. 1929 bat die Präfektur von Târnava Mica das Bildungsministerium um ein Stipendium für Septimiu Popevici aus Blăjel, der in Konstanz studierte. „Die Familie war arm und konnte das Studium des Jungen nicht finanzieren", argumentierte der Präfekt[88]. Unter Ausnutzung seiner politischen Position unterstützte Hans Otto Roth auch Ernest Girscht aus Schäßburg in einem Schreiben an das Ministerium für ein einjähriges Stipendium an der Frankfurter Handelsakademie[89].

Über die zweite Kategorie von Studenten liegen detailliertere Informationen vor, da das Bildungsministerium über Aufzeichnungen zu den Stipendien verfügte, die für Reisen in verschiedene Länder gewährt wurden, und die Stipendiaten mit Bukarest korrespondierten. Die Stipendien wurden von einem speziellen Ausschuss vergeben, der im Ministerium angesiedelt war und sich aus dem Rektor der Universität Bukarest, dem Rektor der Akademie für Höhere Handels- und Industriestudien, dem Direktor der Fachhochschule und den Generalsekretären der Ministerien für Bildung und Finanzen zusammensetzte[90]. Die Zahlungen erfolgten über die Rumänische Nationalbank und die rumänischen Gesandtschaften aus dem Stipendienfonds, der im Haushalt des Ministeriums für Unterricht enthalten ist. Im Jahr 1929 wurden den rumänischen Stipendiaten 2.000 Lei pro Monat zugewiesen, wobei dem Ministerium für diese Ausgaben ein Gesamtbudget von 1.080.000 Lei zur Verfügung stand[91]. Jede Universität erhielt jedes Jahr eine bestimmte Anzahl von Stipendien, für die sie dem Ministerium Kandidaten vorschlug.

Im Jahr 1926 studierten sieben junge Menschen aus Rumänien in Deutschland und erhielten vom rumänischen Staat ein Stipendium von 2000 Lei pro Monat. Mircea Ionescu, Laurențiu Broșu, Cornel Bodea und Eugen Bodea besuchten die Fachhochschule in Berlin, Alexandru Panu studierte an der Höheren Technischen Schule in Dresden, Ionel Gheție an der Polytechnischen Schule in Wien und Aurelia Christescu an der Fakultät für Literatur in Berlin[92]. Letzterer hatte einen Magna-Cum-Laude-Abschluss in Geschichte und war vom Rat der Fakultät für Literatur empfohlen worden, sich an der Universität Berlin auf Vorgeschichte zu spezialisieren. Der dem Rat vorgelegte Bericht wurde von Vasile Pârvan, dem renommierten Historiker, unterzeichnet, der die intellektuellen Qualitäten von Frau Chistescu und ihre Beteiligung an den archäolo-

[87] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 465, 1932, f. 14.

[88] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 581, 1929, f. 2.

[89] Auf der Resolution zur Unterstützung des Antragstellers unterzeichnete Hans Otto Roth mit „Abgeordneter" – Nationalarchiv von Rumänien, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 665, 1923, f. 4.

[90] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 581, 1929, f. 33.

[91] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 580, 1929, f. 67.

[92] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 453, 1926, f. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gischen Ausgrabungen in Bacau würdigte[93]. Im selben Jahr studierten 18 junge Rumänen in Frankreich, mit folgenden Spezialisierungen: Chemie-Physik – 1, industrielle Chemie-Physik – 1, Naturwissenschaften – 3, Literatur – 7, Mathematik – 2, Botanik – 1, Zoologie – 1, Medizin – 1, und erhielten 2.700 Lei pro Monat vom rumänischen Staat[94]. Im akademischen Jahr 1928/1929 hatte das Bildungsministerium 43 Stipendiaten im Ausland: 25 in Paris, drei in Wien[95], zwei in Cambridge, je einen in Lüttich, Liverpool, Zürich, Bologna, Athen, Straßburg und Rom. Sechs junge Menschen spezialisierten sich in Deutschland, in Berlin: Filomela Brătianu (deutsche Sprache), N. Zanfirescu (Agrarchemie), Sorin Pavel (Philosophie), N. Moldovan (experimentelle Psychologie), N. Ștefănescu (griechische Sprache), Șt. Teodorescu (lateinische Sprache)[96].

Im Jahr 1929 vergab das Bildungsministerium 66 Stipendien für Studenten in Frankreich, Deutschland, Italien, Großbritannien und der Tschechoslowakei[97]. Fünf von ihnen wurden von der Fakultät für Philosophie und Literatur in Bukarest empfohlen und von Dekan Dimitrie Gusti unterzeichnet: Maria Harting (Absolventin der modernen Philologie), die ihre Spezialisierung in Philologie am Institut für Bibliologie der Universität Berlin fortsetzen möchte[98], Olga Hrenciuc – Abschluss in moderner Philologie[99], Elena Foltzer – Abschluss in moderner Philologie[100], I. Nestor – Hauptfach Psychologie und Bruno Colbert – Hauptfach Germanistik[101]. Für alle beantragte die Fakultät beim Ministerium, den Austausch zu genehmigen[102].

Im Jahr 1931 bot der rumänische Staat 13 Stipendien für junge Leute an, die an der Universität Bukarest eingeschrieben waren (vier von ihnen wollten nach Berlin gehen), 12 Stipendien für diejenigen aus Iași (vier von ihnen gingen nach Deutschland) und je vier Stipendien für die Universitäten von Czernowitz und Klausenburg (alle gingen nach Paris). Im Jahr 1932 gingen von den 17 vom rumänischen Staat angebotenen Stipendien 13 nach Frankreich[103]. Im Jahr 1932 vergab der rumänische Staat Stipendien im Wert von je 2.000 Lei pro Monat, zu denen noch drei Stipendien im Wert von 24.000 Lei für den Druck der Doktorarbeiten der Stipendiaten, zwei Stipendien für die rumänischen Schulen für historische und philologische Studien in Paris und Rom (im Wert von je 2.000 Lei), ein Stipendium für einen basarabischen Studenten[104], zwei Stipendien für

[93] *Ebd.*, f. 118.

[94] *Ebd.*, f. 170.

[95] Mircea Păucă (Absolvent der Fakultät für Naturwissenschaften in Bukarest) – für die Spezialisierung in Paläontologie, Virgil Ianovici (Absolvent der Fakultät für Naturwissenschaften in Iași) – für die Spezialisierung in Mineralogie und I. Valeriu Bărbosu – für die polytechnischen Schulen; siehe Nationalarchiv von Rumänien, Ministerium für öffentliche Erziehung und religiöse Angelegenheiten, Akte 580, 1929, f. 13.

[96] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 581, 1929, f. 203.

[97] Im Wintersemester 1929-1930 wurden 161 rumänische Studenten an deutschen Universitäten zugelassen (Vgl. *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 64101).

[98] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 579, 1929, f. 189.

[99] *Ebd.*, f. 190.

[100] *Ebd.*, f. 191.

[101] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Erziehung und religiöse Angelegenheiten, Akte 579, 1929, f. 187.

[102] Das Ministerium für Unterricht genehmigte die Gewährung der Devisen, und das Finanzministerium führte die Transaktion durch.

[103] Irina Nastasă Matei, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă*..., S. 57f.

[104] Bereits 1922 baten Studenten aus Bessarabien den rumänischen Staat um Hilfe, um ihr Studium fortzusetzen, da das Leben in Deutschland sehr teuer geworden war. Die meisten derjenigen, die Unterstützung beantragten, wurden am Polytechnikum Charlottenburg eingeschrieben (siehe ANIC, Ministerium für Unterricht, 709/1922, f. 51-55).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

polnische Studenten, zwei für tschechoslowakische Studenten und zwei für tschechoslowakische Studenten im Rahmen des Abkommens über die kleine Presse[105]. Die vier Stipendiaten in Deutschland waren: Ștefan Teodorescu und Victoria Ionescu-Heroiu – in München, Costin Kirițescu – in Berlin und Mihail Popp – in Bonn[106]. Costin Kirițescu studierte Volkswirtschaft und Finanzen an der Universität Berlin und schrieb eine Dissertation zum Thema „Rumänischer Agrarkredit", für die er eine Finanzierung durch das Ministerium beantragte[107]. Mihail Popp studierte Slawistik in Bonn, wobei er seine Wahl damit begründete, dass die dortige Universität „das beste Zentrum für das Studium der Literaturwissenschaft" sei. Eine wichtige Rolle bei der Wahl seines Aufenthaltsortes spielte die Anwesenheit von Professor Oskar Walzel[108], „dem renommiertesten deutschen Theoretiker der Literaturwissenschaft", und die Möglichkeit, im Laboratorium für experimentelle Phonetik von Professor Menzerath[109] zu arbeiten, wo er „mit neuen Apparaten und innovativen Arbeitsmethoden vertraut wurde". Diese prägenden Erfahrungen veranlassten den jungen Mihail Popp, beim Ministerium eine einjährige Verlängerung seines Stipendiums zu beantragen, damit er sein Studium der „Phänomenologie in der Literaturwissenschaft und der idealistischen Linguistik" vervollkommnen konnte[110]. Ștefan Teodorescu studierte seit 1930 in Deutschland. Er kam im zweiten Semester an die Universität Berlin, wo er als Absolvent der Bukarester Literaturwissenschaft seine sprachwissenschaftlichen Studien fortsetzte. Er untersuchte „das Problem des modernen Neo-Humanismus in Bezug auf das deutsche Denken" und veröffentlichte 1930 eine Studie in der Zeitschrift „Gândirea". Wie bei anderen Studenten war auch bei den jungen Rumänen das Vorhandensein einer Persönlichkeit in diesem Bereich ausschlaggebend für ihre Berufs- und Studienwahl. Er folgte damit dem Weg von Paul Maas[111] und Fuchs[112], die 1930 ihren Lehrstuhl nach Königsberg verlegten. „Ihre Abwesenheit und mein Interesse an den Quellen rhetorischer Werke haben mich dazu veranlasst, für das Sommersemester nach München zu gehen, wo der bedeutende Latinist Johannes Stroux[113] lehrte" – gestand Teodorescu und zeigte damit die Flexibilität des deutschen Bildungssystems und die Bedeutung, die junge Menschen der Begegnung mit den Gipfeln in ihrem Interessengebiet beimessen. Und er fährt fort: „Ich habe den Sommerkurs in München besucht, in einer Atmosphäre, die der Kultur im Allgemeinen und dem Klassizismus im Besonderen aufgrund der starken katholischen Tradition Bayerns sehr viel zuträglicher ist"[114], womit er mit großer Selbstverständ-

[105] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 466, 1932, f. 43.

[106] *Ebd.*, f. 80. In der Korrespondenz des Bildungsministeriums vom April und Juli 1932 zum Thema Stipendien in Deutschland, Șt. Teodorescu ist als Lateinschüler in Bonn aufgeführt. C. Kirițescu studierte politische Ökonomie und Mihail Popp Slawistik (siehe Nationalarchiv Rumäniens, Ministerium für öffentliche Bildung und religiöse Angelegenheiten, Akte 466, 1932, f. 28, 29).

[107] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 466, 1932, f. 200.

[108] Oskar Walzel (1864-1944), in Österreich geborener Professor für deutsche Literatur.

[109] Paul Menzerath (1883-1954) war Professor für Psychologie und Phonetik an der Universität Bonn.

[110] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 466, 1932, f. 202.

[111] Paul Maas (1880-1964) war ein deutscher Wissenschaftler und Begründer der Textkritik.

[112] Harald Fuchs (1900-1985) war ein deutscher Gelehrter, Spezialist für klassische Philologie und Autor der vielbeachteten Werke Augustinus und die alte Idee des Friedens und Geistlicher Widerstand gegen Rom in der Antike.

[113] Johannes Stroux (1886-1954) war ein deutscher Klassizist, 1945 Rektor der Universität Berlin und Präsident der Berliner Akademie der Wissenschaften.

[114] Rumänisches Nationalarchiv, Ministerium für öffentliche Unterweisung und religiöse Angelegenheiten, Akte 581, 1929, f. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lichkeit den Unterschied zwischen dem akademischen Umfeld und dem pulsierenden Trubel der Hauptstadt im Gegensatz zu der besinnlichen Umgebung, die die „Provinz" bietet, erfasst. Dies war auch eine Option, die viele der jungen Leute bei der Entscheidung über ihren Studienort in Betracht zogen. Tudor Vianu schrieb Simon Bayer zu diesem Thema an und versuchte, ihm ein Praktikum in Tübingen in Aussicht zu stellen:

> Berlin wirst du besuchen und dann wirst du verstehen, dass es unangenehm ist. Und schließlich, wenn Sie das provinzielle Bewusstsein, das wir hier haben, überwinden wollen, und wenn Sie zu einer Art Weltbürgertum mit Lackstiefeln, Gummigeruch und einem breiten Spektrum an Wissen gelangen wollen, können Sie in einem Wintersemester dorthin gehen, wenn es in der Provinz dämmert. Für den Anfang und für die Privatsphäre ist die Kleinstadt zu empfehlen[115].

Und Anton Golopentia vertraute er an: „Tübingen war für mich ein Ort der Erfüllung und der Entfaltung. Als ich dort ankam, war ich fast fertig. Das Wien des Jahres 1920 mit seinen Unzulänglichkeiten hat mich inspiriert, und ich war auch mit meinen Studien im Stillstand"[116].

Der Niedergang der alten Reichshauptstadt war auch für Nichifor Crainic, der 1920 auf Drängen von Lucian Blaga dorthin kam, eine Realität. Obwohl es einer „Wiedergeburt der Seele" gleichkam, wie er selbst gestand, hatte das Wiener Erlebnis seinen früheren Duft verloren. Er traf viele Studenten aus der Bukowina und Siebenbürgen, einer echten „rumänischen Kolonie" aus der Zeit vor 1914, von denen die meisten an der Medizinischen Fakultät immatrikuliert waren, „der einzigen Fakultät, die zu dieser Zeit noch den alten Ruhm der Wiener Universität bewahrte"[117]. Die Zerstörung des Reiches und die Niederlage im Krieg haben den Sockel der Hauptstadt zerstört und das Zentrum in eine Peripherie verwandelt. Und in dem politischen und wirtschaftlichen Morast, der folgte,

> [...] hatte die Universität wenig mit mir zu teilen [...] Der alte Professor Jerusalem[118] schlug eine Einführung in die Philosophie in einer populären Form vor. Ich hatte so viel zu tun und hätte meine Zeit damit verschwendet, ihm zu folgen, um mir vertraute Dinge anzuhören. Ich hätte gerne einen Kurs in Metaphysik belegt, konnte ihn aber nicht finden. Ich hätte mir einen Kurs in mittelalterlicher Philosophie gewünscht, aber den gab es nicht. [...] Worauf könnte ich mich spezialisiert haben? Als ich Bukarest verließ, riet mir mein ehemaliger Professor Ion Mihălcescu[119], mich auf Geopolitik zu spezialisieren. Da sein Fachbereich voll war, aufgeteilt werden sollte und die Geopolitik ein eigenes Fach werden sollte, hätte ich die Möglichkeit gehabt, mich zu bewerben. Ich habe geantwortet, dass ich einen Lehrstuhl nicht in Betracht ziehe. Ich gehe nach Wien, um mich für meine künftige Karriere als freier Publizist fit zu machen[120].

[115] Tudor Vianu, Henri Zalis (Hrsg.), *Corespondență*..., S. 66.
[116] *Ebd.*, S. 115.
[117] Nichifor Crainic, Florin Duțu (Hrsg.), *Zile albe, zile negre*..., S. 190.
[118] Wilhelm Jerusalem (1854-1923) war ein österreichischer Lehrer und Philosoph. Nach dem Ersten Weltkrieg wurde er außerordentlicher Professor für Philosophie und Pädagogik an der Universität Wien.
[119] Ioan Mihălcescu (1874-1948) studierte Theologie an der Theologischen Fakultät in Bukarest sowie an den Universitäten in Berlin und Leipzig. Er war Professor am Lehrstuhl für dogmatische und symbolische Theologie an der Theologischen Fakultät in Bukarest, Priester an der Amza-Kirche in Bukarest und Dekan der Theologischen Fakultät in Bukarest (1927-1929, 1933-1936) und der Theologischen Fakultät in Chișinău (1926-1927).
[120] Nichifor Crainic, Florin Duțu (Hrsg.), *Zile albe, zile negre*..., S. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Und wenn die Universität ihm nicht das bot, was er suchte, „so tat es ihre Bibliothek zum großen Teil"[121], er besuchte Buchhandlungen, „um mich in die moderne deutsche Literatur einzuführen„ und Antiquariate, „wo ich Bücher entdeckte, die für meine geistige Entwicklung entscheidend waren"[122].

Im Gegensatz zu dem nicht gerade großzügigen akademischen Umfeld erfüllten Crainics persönliche prägende Erfahrungen ihn spirituell, kompensierten seine Unzulänglichkeiten und gaben ihm ein Gefühl von Sinn. Sein Aufenthalt in Wien war die Gelegenheit, Lucian Blaga kennenzulernen, die Gelegenheit für lange Spaziergänge und Ausflüge mit anderen rumänischen Studenten, die für sie alle „die Ausmaße eines Symposiums" annahmen. „Wir hatten den Eindruck, dass wir aufgerufen waren, unserem Rumänien ein neues kulturelles Gesicht zu geben, das in all diesen fruchtbaren Diskussionen präsent war"[123]. Aber der Zusammenbruch der österreichischen Währung, der das Budget des jungen Crainic schwer belastete, war stärker als der Geschmack der wissenschaftlichen Befragung. 1923 kehrte Nichifor Crainic nach Bukarest zurück, wo er sein Doktorat in Philosophie nicht abschließen konnte.

Die gleiche Art von Begeisterung angesichts der herausfordernden und vielversprechenden deutschen urbanen Umwelt findet sich in Emil Ciorans Notizen. In einem Brief an Anton Golopentia aus dem Jahr 1934 schrieb er:

> Von München kann ich Ihnen nur sagen, dass ich keine Worte habe, um es zu loben. Sie ist nicht eine Stadt, sondern die Stadt [Kursivschrift des Autors]. Alles ist angenehm und sympathisch in dieser wunderbaren Stadt. Die Universität interessiert mich nicht; außerdem ist sie katastrophal arm[124].

Ciorans Enthusiasmus darf jedoch nicht von der politisch-ideologischen Prägung seines intellektuellen Strebens und den Einflüssen eines Geistes getrennt werden, der seit 1933 die deutsche Gesellschaft und darüber hinaus radikal verändert hat. Die Schärfung der Sinne, die Exaltiertheit, die Radikalität des Diskurses, die Intoleranz gegenüber dem persönlich erlebten oder durch akademische Ideen vermittelten Anderssein kennzeichnen den Beginn der 1930er Jahre und spiegeln sich auch in den Erfahrungen der jungen Rumänen wider, die nach Deutschland kommen. Anton Golopenția schrieb in einem Brief an Petre Comarnescu[125] im November 1933:

> Alle Professoren betreten den Saal mit erhobenen Armen. Als Spranger[126] Hegels Ausspruch zitierte, dass Zeiten ohne Kriege Zeiten des Marasmus seien, brach der ganze riesige Saal in ein begeistertes Reiben des Fußbodens mit den Füßen aus [...] Alles wird aus seiner (nationalsozialistischen) Perspektive beurteilt. Es hat ein Stadium erreicht, in dem auch Privatpersonen dazu beitragen, den Hitlerismus zu festigen. An der Universität: Sportkurse speziell für Philologen und Philosophen. Der Zeit entsprechend werde ich im Sommersemester einen Schießkurs belegen (vielleicht sogar einen Boxkurs)[127].

Eine neue Welt wurde auf den Ruinen der alten geboren!

---

[121] *Ebd*.
[122] *Ebd*., S. 197.
[123] *Ebd*., S. 196.
[124] Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară*..., Bd. I, S. 160.
[125] Petre Comarnescu (1905-1970) war ein Essayist, Literaturkritiker und Journalist, der zu den Gründern der Zwischenkriegszeit-Zeitschrift „Criterion" gehörte.
[126] Eduard Spranger (1882-1963) war ein deutscher Theoretiker, Philosoph und Psychologe.
[127] Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară*..., S. 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Die systemischen Probleme in den deutsch-rumänischen Beziehungen der Nachkriegszeit wurden in einigen Fällen durch Vorurteile gegenüber dem neuen Bild Deutschlands als Feindstaat im Weltkonflikt und als Aggressor noch verstärkt. Werturteile und Stigmatisierungen des ehemaligen Gegners erschienen sowohl im offiziellen Diskurs in Bukarest als auch in den privaten Stellungnahmen angesehener rumänischer Intellektueller und Meinungsmacher. Die Zurückhaltung der Regierung Alexandru Averescu[128], junge Menschen zum Studium nach Deutschland zu schicken, wurde in Berlin als vorübergehende Haltung verstanden. Die Berliner Behörden hofften, dass ihre Kollegen in Bukarest bald erkennen würden, dass die Beschränkungen der Freizügigkeit von Studenten, die sich in Bereichen spezialisieren wollten, die in Deutschland besser entwickelt sind oder die es im eigenen Land nicht gibt, schwerwiegende Nachteile mit sich bringen[129]. Auch Sextil Pușcariu äußerte 1924 in einem Brief an Ioan Bianu Vorbehalte gegenüber Deutschland. Pușcariu war verärgert und schrieb einige Eindrücke seiner Korrespondenz mit Gustav Weigand, dem berühmten deutschen Romanisten, nieder:

> Dieser Mann [Weigand], zweifellos von großem Verdienst für das Studium der rumänischen Sprache und ein guter Lehrer [...], hat alle Fehler seiner Nation, unter denen Anmaßung und Unbewusstheit die größten sind [...] Vor dem Krieg hatte ich eine so hohe Wertschätzung für das deutsche Volk, dass ich alle seine Fehler verzieh. Aber seit ich sie im Krieg gesehen habe, wild, unmännlich, eingebildet und habgierig, ist meine Wertschätzung so geschwunden, dass ich ihre Sünden sehe, die ich vorher nicht gesehen habe[130].

Selbst Nicolae Iorga konnte sich nicht vorstellen, dass junge Menschen im kulturellen Umfeld eines Landes, das noch vor wenigen Jahren einen großen Teil des rumänischen Territoriums militärisch besetzt hatte, eine Hochschulausbildung absolvieren könnten[131].

Es war keine einmalige Reaktion, aber wir können das Stigma Deutschlands auch nicht zu einem Phänomen des dritten Jahrzehnts in Rumänien machen. Ein Teil der rumänischen Kulturelite blieb nicht so sehr dem deutschen Modell treu, sondern war sich des Wertes des dortigen akademischen Umfelds bewusst. In seinen Memoiren fängt der renommierte Sprachwissenschaftler Iorgu Iordan die Atmosphäre und die persönlichen Erfahrungen in Deutschland während des Zweiten Reiches und der Weimarer Republik ein. Auf der Suche nach einer Spezialisierung in romanischer Philologie und nachdem er zu Hause nur die Rumänischkurse von Ovid Densușianu[132] besucht hatte, die „zu wenig und nicht auf dem Niveau waren, das ich mir erträumt hatte", machte sich Iordan 1913 auf den Weg nach Deutschland und hielt sich zwei Monate in Berlin auf. Die Begründung war eindeutig: Das Fachgebiet der romanischen Philologie sei von deutschen Fachleuten „geschaffen" worden, insbesondere durch die Beiträge von Friederich

[128] Wir glauben, dass die zurückhaltende Haltung der rumänischen Regierung gegenüber Deutschland auch durch die Anwesenheit von General Averescu erklärt werden kann, einem der militärischen Befehlshaber, der direkt am Krieg gegen die Mittelmächte beteiligt war.

[129] *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Fond Kultur, R 63036.

[130] Der Grund für Sextil Pușcarius Verärgerung war die Tatsache, dass Weigand trotz seiner Ausbildung und seiner Bedenken „im Jahr 1917, als es uns so schlecht ging, Vorträge über die Bulgaren hielt" (siehe *Briefe an Ioan Bianu*, ed. Marieta Croicu und Petre Croicu, Bd. III, Bukarest, Minerva Verlag, 1976, S. 612).

[131] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin (1940-1945)...*, S. 20.

[132] Ovid Densușianu (1873-1938) war Philologe, Linguist, Folklorist, Literaturhistoriker, Professor an der Universität Bukarest und ordentliches Mitglied der Rumänischen Akademie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diez[133]. Der Krieg unterbrach sein Studium, aber 1921 kehrte er nach Bonn zurück, um seine zweisemestrige Spezialisierung in Philologie fortzusetzen[134]. Nur drei Jahre nach dem Ende des Weltkrieges machte Jordan auf dem Weg nach Bonn in Berlin Halt, um bei der Familie zu wohnen, die ihn 1913 aufgenommen hatte:

> Ich besuchte diese Familie ohne jede Verlegenheit: wir waren seit zwei Jahren 'Feinde' [...] aber diese Tatsache spielte für mich keine Rolle, und ich stellte mit großer Freude fest, dass sie auch für die Mitglieder der Familie Wagner keine Rolle spielte. Ähnliche Beobachtungen habe ich in Bonn gemacht, unabhängig von der sozialen Kategorie der Menschen, mit denen ich in Kontakt kam[135].

Und er fügte nachdenklich hinzu:

> Ich habe nie eine feindselige Haltung der Deutschen gespürt; die Deutschen sind, individuell oder menschlich betrachtet, ein makelloses Volk. Andererseits befindet sich ihre Kollektivität, die von anderen Kriterien bestimmt wird, am entgegengesetzten Pol. [...] Die Franzosen sind genau das Gegenteil: Individuell sind sie gegenüber Ausländern reserviert, aber ihr Land hat immer Verständnis für die Probleme anderer gezeigt[136].

Die Äußerungen des rumänischen Sprachwissenschaftlers, die umso interessanter sind, als seine politische Zugehörigkeit zur Linken und die intensive Propaganda der Kommunisten über die politische Verantwortung Deutschlands im Widerspruch zu den Emotionen seiner eigenen Erinnerungen an Deutschland zu stehen scheinen, bestätigen die Anerkennung, die die Wissenschaft genießt, und den Wert, den das politische Pathos verloren hat.

Tudor Vianu war auch ein echter Botschafter des deutschen Kulturkreises, der als Student von Tübingen so begeistert war. Anfang 1928 hielt er in der Kulturstiftung „Carol I." einen Vortrag, in dem er seine prägenden Erfahrungen in Deutschland, seine intellektuellen Erlebnisse, seine Beziehungen zu Lehrern und Kollegen, seine Eindrücke vom universitären Umfeld und vom Alltagsleben schilderte. Sein Vortrag war als Einladung an die jüngere Generation gedacht, an deutschen Universitäten zu studieren. Die Wirkung der Botschaft war umso größer, als der Redner auf der Höhe des Lehrstuhls war und seine eigenen Erfahrungen direkt und offen mitteilte.

Vom Bild und dem Wert des deutschen akademischen Raums zeugt auch der Antrag, den der Fakultätsrat der Philosophisch-Literarischen Fakultät der Universität Bukarest 1926 an das Bildungsministerium richtete, um einigen Studenten Stipendien in Deutschland zu gewähren. Das Dokument lautet:

> In Anbetracht der Tatsache, dass unsere Beziehungen mit der deutschen Kultur aufgrund der bekannten politischen Ereignisse unterbrochen sind, bittet der Rat, in der Überzeugung, dass es zu unserem Nachteil ist, wenn diese Situation anhält, da es Disziplinen gibt, die an deutschen Universitäten und Schulen hervorragend vertreten sind, und in Anbetracht der

[133] Vgl. Iorgu Iordan, *Memorii*, Bd. II, Bukarest, Eminescu Verlag, 1977, S. 28. Friedrich Diez (1794-1876) war ein deutscher Philologe und Professor an der Universität Bonn. Seine wichtigsten Werke sind: Grammatik der romanischen Sprachen und Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen.

[134] Iorgu Iordan war der Meinung, dass der größte Spezialist für romanische Philologie zu dieser Zeit Wilhelm Meyer Lubke war, der in Bonn lehrte.

[135] Iorgu Iordan, *Memorii*..., S. 184.

[136] *Ebd*., S. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Tatsache, dass unsere Nachbarn auf dem Balkan sowie die hochzivilisierten Völker Europas und Amerikas ihre jungen Leute schicken, um sich mit der deutschen Universitätskultur vertraut zu machen, Sie zu intervenieren, um den Studenten die notierte Währung für ein Studium in Deutschland zu gewähren[137].

Die akademische Pilgerreise nach Deutschland in den 1920er Jahren hatte also eine Reihe von Merkmalen, die sich nur durch eine umfassendere Analyse des politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Kontextes in beiden Ländern erklären lassen. Ohne das Niveau des Austauschs vor dem Ersten Weltkrieg zu erreichen, zählten die Studienreisen rumänischer Studenten nach Deutschland weiterhin zu den wichtigsten Zielen nach Frankreich. Der Rückgang der Zahl der jungen Menschen, die in den ersten Jahren des dritten Jahrzehnts auswanderten, erfolgte vor dem Hintergrund der Wirtschafts- und Finanzkrise der Nachkriegszeit, der Zurückhaltung der deutschen Seite bei der Erteilung von Massenvisa für Ausländer und der im politischen und kulturellen Umfeld beider Seiten erkennbaren Vorurteile in Bezug auf die Feindschaft während des Krieges. In dem Bestreben, seine einflussreiche Position in der europäischen Wissenschaft wiederherzustellen, und in offensichtlicher Konkurrenz zu Frankreich, unternahm Deutschland ab Mitte der 1920er Jahre konkrete Schritte zur Wiederaufnahme der Kontakte und zur Schaffung eines internationalen Austauschsystems. Die Unterschiede in der Gesetzgebung und den Systemen zwischen Bukarest und Berlin haben jedoch eine Annäherung der beiden Länder erschwert. Erst 1935 wurden bilaterale Abkommen zur Förderung des akademischen, kulturellen und wissenschaftlichen Austauschs geschlossen. Wien hingegen stand auf der Liste der rumänischen Optionen fast gar nicht. Die Auflösung des Kaiserreichs führte zum Niedergang der Hauptstadt, ein Prozess, der seit den frühen 1920er Jahren zu beobachten war. Und wenn zu Beginn der Zwischenkriegszeit die österreichischen Universitäten noch von jungen Leuten aus den ehemaligen Provinzen der dualistischen Monarchie besucht oder als Sprungbrett zu den deutschen genutzt wurden, so verschwanden zu Beginn der 1930er Jahre der Wusch der rumänischen Studenten, in Wien zu studieren, aus den Bukarester Unterlagen.

ROMANIAN STUDENTS IN GERMAN UNIVERSITIES IN THE INTERWAR PERIOD
(Summary)

Keywords: academic mobilities, cultural exchanges, German universities, the interwar period.

Without reaching the level of exchanges before the First World War, Germany continued to grace in the 20ˢ the top destinations preferred by Romanian students, after France. The drop in the number of students leaving – which occurred in the first years of the third decade – was due to the post-conflict economic and financial crisis, Germany's hesitations to grant mass visas to foreigners, and the prejudices within the political and cultural communities of both countries regarding the antagonism during the war. Eager to regain its influential position in European

[137] Bei dieser Gelegenheit wurden neun Studenten für Frankreich, zwei für Deutschland – Absolventen in Geschichte – und je einer für Großbritannien und die Schweiz nominiert (siehe Nationalarchiv von Rumänien, Ministerium für öffentliche Bildung und religiöse Angelegenheiten, Akte 467, 1926, f. 193).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

academia and in apparent competition with France, Germany began taking concrete steps in the mid-20ˢ to resume the contacts and create an international system of exchanges. However, the legislative and systemic changes between Bucharest and Berlin made this process challenging. As late as 1935, bilateral agreements were concluded meant to encourage academic, cultural, and scientific exchanges. On the other hand, Vienna was almost removed from the Romanian's list of options concerning destinations abroad. The dissolution of the Empire led to the fall of the capital – it obviously began in the early 20ˢ. Whereas in the early inter-war years, the Austrian universities still counted students from the former provinces of the dual monarchy or they were used as a ladder to "climb" to the German ones, in the early 30ˢ, Bucharest no longer recorded Romanian students interested in this country.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STEFAN LEMNY*

ALPHONSE DUPRONT ÎN ROMÂNIA: 1932-1940/41

Printre istoricii francezi care, pe urmele unui Jules Michelet sau Edgar Quinet, au dovedit o simpatie deosebită pentru români și istoria lor, Alphonse Dupront ocupă un loc de prim plan. Importanța sa este datorată contribuției sale la dezvoltarea legăturilor intelectuale franco-române în perioada anilor 1930, dar și poziției prestigioase pe care avea s-o dobândească în istoriografia ultimilor 50 de ani după cum au recunoscut-o alți istorici de valoare: Pierre Chaunu îl considera, „poate, cel mai mare dintre istoricii moderniști" și „unul dintre cei mai mari istorici ai secolului"[1], iar François Furet vedea în el „unul dintre cei mai mari istorici francezi ai timpului nostru"[2].

Pasiunea lui Dupront pentru România n-a fost cu totul ignorată până acum. Ea punctează inevitabil biografia intelectuală pe care i-a consacrat-o Sylvio Hermann De Franceschi[3] și constituie subiectul unor analize speciale. Romanistul Alexandru Niculescu, profesor asociat al Universității Paris IV între 1980 și 1993, i-a dedicat unul dintre primele articole, recunoscând în el, cum o indică chiar prin titlul ales, „un mare prieten al României"[4], ca și Zoe Dumitrescu-Bușulenga, care i-a consacrat peste câțiva ani un articol cu un titlu identic[5]. Contribuția cea mai solidă din punct de vedere documentar revine lui André Godin, fost cercetător la CNRS, într-un studiu temeinic, bazat pe explorarea arhivelor Institutului francez[6] pe care Alphonse Dupront l-a dirijat între 1932 și 1940[7]. Același autor a publicat de altfel și bogata corespondență a istoricului cu Jean Marx, responsabilul Serviciului de opere franceze în străinătate de care depindea instituția de la București[8], oferind sursa cea mai prețioasă și pentru contribuția de față.

Printre evocările lui Dupront, din perspectiva pasiunii sale pentru cultura și civilizația română, ar fi de amintit și comunicările prezentate în cadrul colocviului dedicat

* Doctor în istorie, Bibliothèque Nationale de France; e-mail: stlemny@gmail.com.

[1] Pierre Chaunu, *Préface*, în François Crouzet, François Furet (dir.), *L'Europe dans son histoire: la vision d'Alphonse Dupront*, Paris, Presses Universitaires de France, 1998, p. XV, XVII.

[2] François Furet, *Préface*, în Alphonse Dupront, *Qu'est-ce que Les Lumières?*, Gallimard, 1996, p. II.

[3] Sylvio Hermann De Franceschi, *Les intermittences du temps: lire Alphonse Dupront*, Paris, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2014.

[4] Alexandru Niculescu, *Un mare prieten al României*, în „România literară", nr. 46, 1995.

[5] Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Alphonse Dupront, un mare prieten al românilor*, în *MI*, octombrie 2003, p. 9-12.

[6] Denumirea oficială a instituției la data respectivă era Institut Français de Hautes Études en Roumanie, Institutul de Înalte Studii în România. În mod curent era însă cunoscută și sub numele de Institutul francez.

[7] André Godin, *Une passion roumaine: histoire de l'Institut Français de Hautes Études en Roumanie, 1924-1948*, Paris, L'Harmattan, 1998.

[8] Idem, *La correspondance d'Alphonse Dupront et de Jean Marx (9 avril 1932 – 9 mars 1940)*, în „Mélanges de l'École française de Rome, Italie et Méditerranée", tomul 107, nr. 1, 1995, p. 207-411.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIX, 2022, p. 253-277

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui pe 15 și 16 mai 1998 la Institutul francez din București de Răzvan Theodorescu, *Alphonse Dupront, ses disciples et la Roumanie d'il y a 30 ans*, și Eugen Simion, *La Sorbonne des années 70, vue par un universitaire roumain*[9]. În fine, foarte recent, activitatea sa în România a fost pusă în lumină prin publicarea unor noi documente din corespondența sa[10].

Lucrările amintite oferă elemente prețioase pentru a adânci analiza rolului ce a revenit istoricului francez în dezvoltarea legăturilor dintre compatrioții săi și români. La acestea adăugăm acum rezultatul propriilor investigații bibliografice, oferite îndeosebi de lectura unor scrieri memorialistice, precum și al consultării altor surse inedite: o parte din corespondența sa, dispersată în diverse colecții arhivistice[11], dar mai ales fondul documentar pus la dispoziție de soția istoricului, doamna Monique Dupront, înainte ca acest fond să fie depus spre conservare în colecțiile Școlii normale superioare din Paris.

Întâlnirea cu România

Trebuie precizat că întâlnirea lui Dupront cu România prin numirea sa ca director al Institutului francez, în octombrie 1932, se datora mai mult împrejurărilor de moment decât unei dorințe prealabile. La 26 de ani, tânărul normalian, fost bursier al Academiei franceze de la Roma, avid să persevereze în studiul culturii renascentine și al istoriei religiei, era mult mai preocupat de ideea de a obține un post similar în Italia. Fără succes, s-a mulțumit cu o altă destinație. România i se părea soluția cea mai convenabilă și apropiată de locul visat prin fondul moștenirii latine, dar și prin poziția ei exotică la hotarele orientale ale Europei: ea avea să fie pentru el, cum o va spune în scrisori, „Orientul nostru leger", ba chiar „steril", dându-i impresia de a îndeplini un adevărat „apostolat oriental"[12].

Candidatura sa a fost bine primită. Henri Focillon îl recomanda cu multă căldură prietenilor săi din România. Într-o scrisoare adresată lui Nicolae Iorga, la 17 iulie 1932, îl prezenta ca „tot ce avem mai bun"[13] pentru a asigura noua direcție după mandatul bine îndeplinit de Paul Henry, calități despre care îi scria și lui George Oprescu[14].

Prin alegerea făcută, Alphonse Dupront se îndepărta de o carieră tipic universitară sau de cercetător. Obligațiile misiunii și sacerdoțiul său oriental se vor dovedi chiar în detrimentul propriilor proiecte de studiu din lipsa de timp și a lucrărilor de care avea nevoie: „Timpul meu se scurge – se plânge el într-o scrisoare adresată lui Jean Marx, la 7 decembrie 1932, puțin după sosirea sa la București –, fără să fi putut avansa cu un singur rând în lucrările personale"[15]. În aprilie 1933, el se bucura de posibilitatea de a se

[9] *„Colloque Alphonse Dupront" en hommage au Directeur de l'Institut Française de Bucarest (1932-1941)*, 15-16 mai 1998. Printre participanți: Jean Mesnard, Vlad Alexandrescu, André Godin, Andrei Pleșu, Bruno Neveu, Étienne Broglin, Pierre Ménat, ambasadorul Franței la București la data respectivă. Din păcate, actele colocviului n-au fost publicate.

[10] Vasile Pușcaș, Veronica Turcuș, *Un episod de diplomație culturală franco-română după 1918: Alphonse Dupront și Institutul Francez de Înalte Studii din București*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»", Series Historica, 57, 2018, p. 476-483, http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2018/29_Puscas_Turcus.pdf (accesat la 16 februarie 2019).

[11] Vezi trimiterile ulterioare în aparatul de note și anexe.

[12] André Godin, *op. cit*., p. 237-238, 260, 263, 311, 322, 348.

[13] Scrisoare comunicată de domnul Andrei Pippidi, în Arhiva Iorga – Pippidi, pachet XXIII.

[14] Radu Ionesco (ed.), *Hommage à Georges Opresco: lettres de Henri Focillon à G. Opresco*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", Série Beaux-arts, XIX, 1992, p. 82, *apud* André Godin, *op. cit*., p. 214. Henri Focillon a trimis o scrisoare în același sens lui Nicolae Iorga, la 17 iulie 1932.

[15] André Godin, *op. cit*., p. 244.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alătura grupului de istorici francezi prezenți la Congresul internațional de științe istorice de la Varșovia[16], ceea ce nu-l împiedeca însă a se considera „cineva care a dorit odinioară să fie istoric și care se întreabă neliniștit la sfârșit de an ceea ce-a putut să ajungă”[17]. El trebuia să constate lentoarea cu care avansa în studiul său pasionant despre Jules Ferry, un studiu „care resimte teribil urmările exilului meu românesc”, după cum se plângea lui Jean Marx la 29 noiembrie 1933[18]. Iar în mai 1935, el regreta din nou „senzația amară de a-și pierde uneori timpul și de se găsi într-o fundătură”[19]. Într-adevăr, în afară de studiile apărute în România și de articolele pe teme românești asupra cărora vom reveni, din această perioadă datează puține lucrări de interes istoriografic[20].

Sensul unei misiuni culturale

Dar sacrificiul tânărului normalian era făcut cu bună știință. Entuziasmul său în căutarea alterității culturale, dincolo de hotarele patriei sale, s-a dovedit mai puternic decât ambiția unei realizări profesorale în competiție cu propriii săi compatrioți: „A reveni în Franța nu mă tentează în mod deosebit: cred că mă voi adapta greu jansenismului ambiant și prostiei în ce privește lumea internațională”[21]. „Mi se pare greu – mai precizează el cu alt prilej – de a mă regăsi în mijlocul certurilor occidentale, a intrigilor universitare și de altă natură, și de a suferi un eșec în ultimul moment.”[22]

Nimic n-a fost însă mai decisiv în alegerea sa decât posibilitatea de a conjuga pasiunea pentru descoperirea altor culturi și mentalități cu dorința de a juca rolul de mesager al culturii franceze peste hotare. Experiența sa în România între 1932 și 1940 este, în acest sens, fundamentală. Ea are loc în contextul unei acțiuni mai largi privind politica culturală a Franței în lume și într-o perioadă marcată pretutindeni de adânci transformări prevestitoare de cataclismul celui de-al Doilea Război Mondial. Viziunea ce călăuzește această acțiune este structurată în jurul câtorva idei – „acțiune spirituală”, „prestigiu francez”, „cooperare intelectuală”[23] – valabile și în cazul României. Cel care slujea această politică avea însă misiunea de a o adapta realităților naționale pe care le descoperea în anii 1930, ani de remarcabile realizări culturale, dar și de derive politice ce au torpilat până la urmă fragedul regim democratic. De la începutul misiunii sale, Alphonse Dupront exprima astfel obiectivul său, în acord cu directivele primite de la Paris, vizând „a orienta viața spirituală a noii Românii spre o sinteză de câteva secole de occidentalism și de o foarte bogată tradiție națională”[24], „a marca prin acțiunea noastră viața intelectuală românească”[25], „a viza intelectualii, publicul cultivat de azi – cum scria el în 1935 – și de mâine”[26].

[16] *Ibidem*, p. 256.

[17] *Ibidem*, p. 259. Comunicarea prezentată în august 1933 și publicată sub titlul *D'un „humanisme chrétien" en Italie à la fin du XVIe siècle*, în „Revue historique”, tomul 75, martie-aprilie 1935, p. 296-307.

[18] *Ibidem*, p. 276. Studiul va vedea lumina tiparului după câțiva ani sub titlul *Jules Ferry opposant à l'Empire. Quelques traits de son idéologie républicaine*, în „Revue historique”, tomul 77, ianuarie-iunie 1936, p. 352-374.

[19] *Ibidem*, p. 322.

[20] Alphonse Dupront, *Thiers*, în A. B. Duff, F. Galy (ed.), *Hommes d'État*, III, Paris, Desclée De Brouwer, 1936, p. 467-588; idem, *Autour du baroque romain*, în „La Renaissance”, XIX, octombrie-decembrie 1936, p. 7-9.

[21] André Godin, *op. cit*., p. 322.

[22] *Ibidem*, p. 360.

[23] *Ibidem*, p. 236, 255, 260, 309, 322 etc.

[24] *Ibidem*, p. 241.

[25] *Ibidem*, p. 263.

[26] *Ibidem*, p. 309, 311.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acțiunea sa era cu atât mai complicată cu cât ea se confrunta cu fenomenele noi ce caracterizau atunci societatea românească. El sesiza, de exemplu, „haosul misticilor”[27] sau faptul că „evenimentele riscă să ne depășească aici”, cum îi scria, în 19 noiembrie 1933, responsabilului său direct de la Paris, Jean Marx, constatând că „tinerimea română s-a îndreptat în mod teribil spre un misticism rușinos și, în această privință, cunoașterea modului nostru de gândire nu poate s-o oprească, fiindcă ea ne ignoră”[28]. El remarca, de asemenea, „criza xenofobă”, „mișcarea antisemită” sau „exagerarea naționalistă prezentă”[29], tot atâtea motive care dădeau inițiativelor culturale ale Franței un sens particular în direcția cultivării valorilor umaniste universale.

Într-un nou context

Rolul lui Dupront n-ar fi de înțeles în afara contextului mai general în care a avut loc, favorizat de dezvoltarea relațiilor dintre Franța și România. *Voiajul lui Louis Barthou la București*, imediat după numirea sa ca ministru al Afacerilor Străine, este exemplar în acest sens, inclusiv prin valoarea simbolică pe care a avut-o vizita sa la sediul Institutului francez în data de 22 iunie 1934, câteva luni înaintea tragicului său sfârșit alături de regele Iugoslaviei în atentatul din 9 octombrie 1934. Pentru Alphonse Dupront, vizita sa a fost ocazia de a face o virtuoasă pledoarie despre misiunea instituției pe care o dirija – „[...] o casă strălucitoare de spiritualitate franceză, un mic colț al Franței în care prietenilor noștri români le place să se întâlnească”[30] –, lăsând să transpară în același timp și natura nu mai puțin sentimentală a angajamentului său: „[...] cum să reziști sunetului de nai, seara, când noaptea se lasă pe văi și ciobanul își dezvăluie naturii și turmei de oi dorințele, regretele și visele de viitor, «dorul» greu de definit?”[31]

Importanța pe care a câștigat-o Institutul cultural francez în viața culturală din România și-a găsit curând ilustrarea și prin *instalarea într-un sediu nou*, corespunzător aspirațiilor de deschidere către societatea română, dar și dorinței de a rezista concurenței în termeni de imagine cu institutele culturale italian și german prezente în București. Abia mutat în noua clădire, mai spațioasă – o casă boierească, tipic românească –, Alphonse Dupront se grăbea să noteze:

> [...] ce diferență și, pentru noi, ce câștig în modul de viață. Avem în sfârșit lumină, soare, câțiva arbori și o bucată de grădină ce ne convine. Dar să lăsăm deoparte această idee egoistă meritată totuși după patru ani de existență solitară. Ceea ce contează în Orientul nostru este efectul produs, și la București se poate vedea pretutindeni că noi am câștigat bătălia contra italienilor și a altor meșteri de spectacular[32].

Mandatul său nu se limita doar la direcția Institutului francez. El consista de asemenea în *dirijarea Misiunii universitare franceze*, al cărei rol era de a coordona activitatea profesorilor francezi încadrați în școlile și universitățile românești. Cumulând cele două direcții, Dupront a insuflat dinamismul și spiritul său de inițiativă unei rețele mult mai largi de mesageri culturali ai Franței răspândiți în orașele importante din

[27] *Ibidem*, p. 270.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*, p. 301, 319, 354.
[30] *Discours de M. A. Dupront*, în *Le Président Louis Barthou à l'Institut Français de Hautes Études en Roumanie*, Bucarest, 1934, p. 24.
[31] *Ibidem*, p. 21.
[32] André Godin, *op. cit.*, p. 344.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România. Încă din anul 1933, el preconiza, de exemplu, unele măsuri pentru depășirea imobilismului ce i se părea că se instalase în mijlocul unora dintre ei, considerând că „o epurare se impune”[33]. Socotită prea radicală, propunerea sa nu s-a realizat, dar autorul ei a contribuit cel puțin la combaterea unor inerții în activitatea celor chemați să contribuie prin activitatea lor profesională la dezvoltarea legăturilor intelectuale franco-române.

În afară de aceste două filiere esențiale în serviciul cooperării franco-române, Alphonse Dupront a apreciat de la început necesitatea colaborării cu un mediu intelectual filo-francez mai larg, capabil să susțină acțiunile culturale ale Institutului francez. Chiar în 1932 – aflăm din scrisoarea inedită a lui Claudio Isopescu către romanistul Giulio Bertoni[34] – el era inițiatorul unei asociații de prietenie franco-române, probabil aceea care participă ulterior în mod activ la activitățile institutului dirijat de el.

Animat de un profund entuziasm, de spirit de inițiativă și de o energie particulară, Alphonse Dupront a reușit astfel să-și îndeplinească mandatul cu succes, contribuind la scrierea unei pagini dintre cele mai prestigioase ale prezenței culturale franceze în România. Activitatea sa se confundă din acest punct de vedere cu istoria Institutului cultural francez bine studiată de André Godin, a cărui contribuție ne permite să rezumăm aici doar câteva din principalele direcții.

Dupront și principalele direcții de activitate ale institutului

„Visul” cel mai arzător al lui Dupront în dirijarea Institutului francez de la București, vis „demn de *O mie și una de nopți*”[35], cum spunea el, era *invitarea temporară în România, în calitate de conferențiari, a unor personalități reprezentative ale vieții intelectuale franceze* – oameni de știință, artiști, scriitori. Prezența lor era, în concepția sa, esențială pentru o „politică de calitate sau de o calitate susținută de renume”[36]. Între numele pe care le-a cultivat în serviciul acestui deziderat, întâlnim câteva figuri prestigioase ale vieții intelectuale din Franța din vremea sa: Fernand Baldensperger și Paul Hazard, cofondatori ai „Revue de littérature comparée”, istoricii de artă Louis Gillet și Henri Focillon, acesta din urmă prezent în România „în virtutea unui ritm trienal”[37], romanistul Mario Roques, matematicianul și omul politic Emile Borel, filozoful Léon Brunschvicg, reprezentant al idealismului critic pe care Dupront îl aprecia pentru „utilitatea de a face cunoscută aici gândirea filozofică franceză într-un moment în care inteligența română e neliniștită de absolut”[38]. Între scriitorii de renume figurează Jules Romains, care i-a cauzat unele emoții cu ocazia turneului său prin afișarea ostentativă a pozițiilor sale antifasciste sau antihitleriste[39], Paul Valéry, François Mauriac, André Maurois, Paul Claudel, a căror vizită nu a avut loc până la urmă[40]. Eșecul unor invitații îl face să se gândească, în 1935, „în disperare de cauză”, la Roger Martin du Gard, doi ani înainte ca el să devină și mai renumit prin obținerea premiului Nobel pentru literatură.

[33] *Ibidem*, p. 255.

[34] Carte poștală (București, 16 octombrie 1932), în colecțiile Bibliotecii Estense – Universitaria, Modena, comunicată prin amabilitatea Bibliotecii de Annalisa Battini, e-mail din 30 mai 2015: „Ieri abbiamo visto il Dupront, dirett. Dell’Istituto francese, il quale ti manda tanti, tanti ossequi mi ha detto di voler seguire Il nostro esempio, cioè di formare qui una assoc. Cult. Franco-romena”

[35] André Godin, *op. cit.*, p. 263.

[36] *Ibidem*, p. 300.

[37] *Ibidem*, p. 272.

[38] *Ibidem*, p. 254.

[39] *Ibidem*, p. 282, 293.

[40] *Ibidem*, p. 300, 339

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exigențele directorului Institutului francez în alegerea invitaților francezi se văd și în dorința sa de a face posibilă o vizită a lui Lucien Febvre, în octombrie 1935[41].

Animat de ideea de a promova valorile culturale franceze în România, Dupront a contribuit și la *realizarea unor prestigioase manifestări*: expoziții de carte („Cartea franceză și Africa de Nord", în 1933[42], expoziția Victor Hugo, în 1936[43], săptămâna cărții franceze în România, 1-8 decembrie 1938), concerte și spectacole de teatru (Quator Calvet, în 1935[44], turneul Comediei franceze, în 1935)[45] etc.

Atenția acordată invitaților francezi de marcă s-a conjugat cu *atragerea în viața Institutului a numeroși reprezentanți prestigioși ai vieții intelectuale românești*. Pornind de la audiența acestuia în mediul universitar, îndeosebi în rândurile medicilor, juriștilor și oamenilor de știință, încă înainte de mandatul său, Dupront și-a axat și mai mult rolul său de *impresario*, cum recunoaște în una din scrisori[46], în direcția cooptării unor personalități și din domeniile mai puțin reprezentate anterior. Grație demersurilor sale, în sfera de gravitate a Institutului s-au găsit astfel lingviști (Alexandru Rosetti, Alexandru Graur, Iorgu Iordan), istorici literari și de artă, esteticieni (Basil Munteanu, Tudor Vianu, în afară de George Oprescu, simpatizant de mai multă vreme), un filozof ca Ion Petrovici și un geograf ca Simion Mehedinți, sociologi (Dimitrie Gusti, Henri H. Stahl), numeroși istorici (de la Nicolae Iorga la cei mai tineri, Andrei Oțetea, Gheorghe I. Brătianu, Mihai Berza, Dionisie Pippidi), scriitori (Ilarie Voronca, Alice Voinescu, Ion Pillat, Emil Botta, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Victor Eftimiu, Ion Marin Sadoveanu, Mihail Sebastian), pictorul Steriadi[47], colecționarul Zambaccian etc.

În deschiderea către *inteligentzia* românească în marea ei diversitate de opinii și sensibilități, Institutul l-a avut printre conferențiari și pe „surprinzătorul și fascinantul" Nae Ionescu, cum avea să mărturisească mai târziu Dupront[48]. În orice caz, în eforturile de a lărgi sfera de colaboratori ai Institutului, el s-a sprijinit și pe ajutorul câtorva personalități proeminente ale vieții intelectuale din România. În discursul rostit la 24 noiembrie 1934, cu ocazia aniversării a zece ani de la înființarea Institutului, tânărul director aducea un omagiu vibrant lui Ioan Cantacuzino, mort în același an, dar și lui Nicolae Iorga, Emil Racoviță, Gheorghe Țițeica, cărora le mulțumea în calitatea lor de „membri vigilenți ai Comitetului nostru de patronaj"[49]. Între ei, cazul lui Nicolae Iorga rămâne excepțional: „nimic de ceea ce este francez nu poate să-i fie străin[50]", recunoștea Dupront despre el în același discurs. Scrisorile publicate în anexe aduc noi mărturii despre invitațiile adresate marelui istoric de a participa la activitățile Institutului: în ianuarie 1937, de exemplu, el îi solicita cu insistență prezența pentru a inaugura un nou ciclu de conferințe despre Istoria civilizației franceze cu o comunicare despre Ludovic al XIV-lea[51].

---

[41] *Ibidem*, p. 317-318.
[42] *Ibidem*, p. 267.
[43] *Ibidem*, p. 341.
[44] *Ibidem*, p. 309.
[45] *Ibidem*, p. 337.
[46] Vezi scrisoarea către Ovid Densușianu, 10 avril 1934, în anexe.
[47] Vezi scrisoarea lui Alphonse Dupront către Liviu Floda, 4 iunie 1987, în Vasile Pușcaș, Veronica Turcuș, *op. cit*., p. 496-498.
[48] Vasile Pușcaș, Veronica Turcuș, *op. cit*., p. 498.
[49] Text inedit în Arhivele Alphonse Dupront, în curs de transfer la École Normale Supérieure, Paris, rue d'Ulm.
[50] *Ibidem.*
[51] Publicată în *RI*, XXIV, 1938, p. 1-14. În decembrie 1938, N. Iorga îi reproșa lui Dupront „neîngăduite atitudine" la adresa sa, semn că bunele lor relații au intrat într-o fază mai tulbure. Vezi N. Iorga,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Imensa rețea de colaboratori și prieteni de care Dupront a știut să se înconjoare i-a permis astfel să imprime *un nou elan în activitatea obișnuită, aproape cotidiană, a Institutului*. Faptul se degajă din efervescența manifestărilor: conferințe prezentate sub auspiciile instituției la sediul acesteia sau în alte locuri din capitală și din țară (o nouă mărturie aduce în acest sens scrisoarea lui Dupront către Cezar Petrescu, invitat în 1937 să conferențieze despre romanul francez la Cernăuți[52]), reuniuni de seară dedicate dezbaterii unor subiecte ale actualității culturale din societatea franceză și română, animarea activității unui grup de studenți interesați de literatura și istoria Franței[53], aportul la promovarea culturii franceze prin intermediul altor instituții (ca în cazul Universității Libere de la București, cum se vede din corespondența cu Sabina Cantacuzino[54]).

Alphonse Dupront se distinge ca principalul organizator, ajutat de o restrânsă *echipă de colaboratori* printre care întâlnim de-a lungul timpului François Galy, autorul unei teze de doctorat în drept susținută în 1932[55], Hubert Fabureau, specialist în Apollinaire, Mallarmé și Paul Valéry, Alain Guillermou, care va avea un rol decisiv în ilustrarea și impulsionarea noilor studii de literatură română în Franța.

Avântul imprimat Institutului de directorul său transpare mai ales în grija acordată de el *rolului bibliotecii*. Încă din primul an al misiunii sale, în 1932, el insista cu energie pentru obținerea unei dotații solide în acest domeniu[56]: „[...] dacă noi dorim să strălucim în profunzime și a marca prin acțiunea noastră viața intelectuală românească, avem nevoie de cărți, mai ales de texte”[57]. Decepționat de primele rezultate, a încercat unele soluții novatoare: „Pentru ce editorii nu ne-ar oferi în numele misiunii de propagandă câteva cărți în schimbul grijii noastre de a obține recenzii în revistele și gazetele românești” – propunea el, în 1933, lui Jean Marx, precizând că a intrat deja în legătură în acest sens cu unii responsabili ai vieții culturale[58]. Insistențele sale au avut rezultate: pentru nevoile crescânde ale bibliotecii, el a obținut în 1939 detașarea de la Paris a unei bibliotecare „foarte cultivate și de inițiativă”, cum o aprecia el, Germaine Lebel, care va contribui la dotarea bibliotecii cu un statut, remarcându-se și pentru contribuția ei personală la studiul istoriei românești[59].

Revers al acțiunilor menite să încurajeze prezența franceză în peisajul cultural românesc este *trimiterea unor români în Franța în calitate de conferențiari*, de bursieri sau în cadrul unor vizite colective – altă preocupare în care Dupront s-a investit cu pasiune. Demersurile sale privind prima categorie au înfruntat cele mai mari dificultăți. El deplângea de la început, în 1933, viciile de natură administrativă datorate impo-

Jurnalul ultimilor ani. 1938-1940, ediție de Andrei Pippidi, București, Editura Humanitas, 2019, p. 117. Andrei Pippidi mi-a semnalat și aceste două conferințe susținute de Iorga la Institutul francez: *Ludovic al XV-lea cel Iubit*, în *RI*, XXV, 1-3, 1939; *Definiția sufletului frances*, conferință la radio, 3 noiembrie 1939, publicată în vol. *Sfaturi pe întunerec*, ediție de Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Casa Radio, 2001, p. 581-584.

[52] În anexe.

[53] André Godin, *op. cit.*, p. 245, 256.

[54] În anexe.

[55] François Galy**,** *La Notion de constitution dans les projets de 1793*, thèse pour le doctorat en droit, présentée et soutenue le 30 mai 1932, Paris, A. Mechelin, 1932.

[56] André Godin, *op. cit.*, p. 244.

[57] *Ibidem*, p. 263.

[58] *Ibidem*, p. 249. A se vedea și constatarea sa alarmantă privind lipsa unor publicații importante, p. 262.

[59] *Ibidem*, p. 219. Într-adevăr, ca istoric, ea va publica mai târziu teza sa despre *La France et les Principautés danubiennes du XVIe siècle à la chûte de Napoléon Ier*, Paris, Presses universitaires de France, 1955. Va dirija ulterior o altă bibliotecă într-un moment crucial al existenței ei: Biblioteca națională din Alger, a cărei administratoare generală a fost până în 1962.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sibilității de a adresa invitații oficiale în numele universităților franceze sau de a anunța acestora venirea unor profesori români[60]. De aici, dificultatea pe care o releva tot el de „a da o anume strălucire acestor manifestări de schimb intelectual", de a asigura buna primire a oaspeților români în Franța și de a le asigura ecoul necesar în publicații[61]. El constata, dimpotrivă, „ignorarea completă a acestor conferințe" când presa ar fi trebuit să arate „că nu sunt doar un Popovici[62] sau un Iorga pentru a merge în Franța în fiecare an și a-și face un renume mai mult sau mai puțin contestabil de spirit universal"[63]. Prezența lui Louis Barthou la Institutul francez era de altfel pentru el un bun prilej de a aminti, în discursul adresat acestuia, „dificultățile, adesea materiale, [care] au împiedecat, din păcate, venirea regulată a dascălilor români" în Franța, spre deosebire de profesorii francezi care au putut răspunde, în ritmul de patru pe an, invitațiilor făcute de colegii lor români[64]. Printre profesorii români care s-au deplasat în aceste condiții în Franța putem întâlni și reprezentanții unor domenii variate, provenind din diverse locuri ale României: biospeologul Emil Racoviță, în 1932, lingvistul Sextil Pușcariu, în 1933, arhitectul George Matei Cantacuzino, în 1933, sociologul Dumitru Gusti, în 1934, zoologul Ioan Borcea, în 1934, juristul Petru Dragomirescu, în 1934, scriitorul Ion Marin Sadoveanu, în 1939[65].

Mult mai eficient se dovedește a fi rolul lui Dupront în *trimiterea în Franța a tinerilor bursieri români*. Pentru aceasta el a început prin a clarifica, încă din 1933, procedura desemnării lor, precum și responsabilitățile sale personale, „nu pentru a se încărca de câteva hârtii în plus (în sens de: formalități) – cum ținea să precizeze –, ci din dorința de a fi util", „pentru a evita de a utiliza rău subvențiile" și „a asigura buna calitate intelectuală a viitorilor bursieri"[66]. Este ceea ce i-a permis să aibă un cuvânt decisiv în ajutorul acordat mai multor generații de tineri pentru desăvârșirea studiilor în Franța. Ștefania Cristescu-Golopența, discipola lui Dimitrie Gusti, viitoarea specialistă în etnologie și sociologie a fost una dintre primele care au beneficiat de recomandarea sa, în noiembrie 1932[67]. În anul următor, Dupront se declara mulțumit, în general, de alegerea noilor bursieri, formula rezerve doar față de un candidat și regreta că Mihai Berza și Liviu Rusu, „cu mult mai îndreptățiți decât alții de a merge în Franța", n-au făcut parte din lotul celor aleși[68]. În 1935, el susținea, „în mod cu totul particular", candidatura lui Camil Petrescu[69]. Intervenția sa pentru sprijinirea tinerilor de talent devine mai energică în anii următori: în 1937, el susține 19 bursieri din 25, iar în 1939 el obține „satisfacție pentru toate bursele", mai puțin pentru ajutorarea studenților liberi, cei veniți în Franța cu propriile mijloace[70]. O mărturie în plus a performantei sale din acest an se află în scrisoarea lui Ion Ureche (?) către Tudor Vianu din 29 septembrie 1939:

[60] André Godin, *op. cit.*, p. 253.
[61] *Ibidem.*
[62] Este vorba, desigur, de criticul și istoricul literar Dumitru Popovici (1902-1952), autorul unei scrieri de referință în analiza Luminilor din spațiul românesc, *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945.
[63] *Ibidem*, p. 268.
[64] *Discours de M. A. Dupront*, loc. cit., p. 22.
[65] André Godin, *op. cit.*, p. 235, 249, 281-282, 286, 396.
[66] *Ibidem*, p. 250, 254.
[67] *Ibidem*, p. 241.
[68] *Ibidem*, p. 274.
[69] *Ibidem*, p. 328. În același an, printre beneficiarii unei burse în Franța se număra și Maria Holban (vezi Nicoleta Roman, *Maria Holban*, în *RI*, tomul XXI, 2010, nr. 1-2, p. 138).
[70] *Ibidem*, p. 364, 405.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„[...] i-am scris d-lui prof. Dupront, solicitându-i o bursă. Acordase la mulți anul acesta (la unul pentru gimnastică!), fără a mai avea propuneri din partea Facultății – dar aproape toți au plecat”[71].

Datorită acestui rol, Alphonse Dupront a contribuit la stabilirea în Franța a lui Eugen Ionescu și a lui Emil Cioran. Înainte de a-și reface o glorie nouă în patria de adopțiune, ambii au avut cuvinte de recunoștință pentru ajutorul primit într-un moment critic al carierei lor. Beneficiar în toamna anului 1938 al unei asemenea „burse salvatoare”[72], Eugen Ionescu avea să-i mărturisească, peste câțiva ani, gratitudinea pentru „faptul de a fi «aici» și nu «acolo»”[73]. Este și sentimentul exprimat, încă din 1941, de compatriotului său Cioran:

> Sejurul meu la Paris, acum când sunt pe punctul de a recapitula greșelile și certitudinile din trecut, mi se pare cel mai decisiv, cotitura cea mai importantă spre viitor, din bilanțul experienței mele. Și știu prea bine cui îi sunt îndatorat pentru această reușită, care mă îndepărtează, sper pentru totdeauna, de această fantomă care bântuie intelectualul român: teama de a nu reuși[74].

La aceste două nume ale culturii românești salvate de cataclismele istoriei s-ar mai fi putut adăuga unul dacă intenția acordării unei burse similare s-ar fi putut realiza și în cazul lui Mihail Sebastian: cel puțin așa se înțelege din însemnările lăsate de acesta în jurnalul său pe data de 10 aprilie 1940[75].

Articole și conferințe

Spiritul activ și de inițiativă al directorul Institutului cultural francez este ilustrat și de prezența sa pe scena vieții intelectuale din capitală și provincie, de numeroasele sale contacte și prietenii cu figuri dintre cele mai marcante ale vieții politice și culturale românești. Este ceea ce a putut să constate și Paul Morand în timpul vizitei sale în România în 1934, impresionat de acest „tânăr, plin de tact și de înțelepciune și înzestrat cu o rară calitate: simpatia intuitivă, care să-i permită să pătrundă în psihologie unui popor străin”. El a recunoscut de altfel în Alphonse Dupront „cea mai bogată sursă de informații, mai ales în ceea ce privește mediile intelectuale bucureștene” de care s-a servit în cartea sa despre București[76].

Ceea ce contribuit, de asemenea, la succesul misiunii sale în România este enorma rigoare profesională ce anunța viitorul marelui istoric francez. Dacă, după cum s-a

---

[71] Geo Șerban, *Centenar Tudor Vianu: scrisori inedite către Profesor de la un fidel discipol*, în „România literară”, nr. 5, 1996, accesibil online, http://www.memoria.ro/marturii/perioade_istorice/perioada_interbelica/centenar_tudor_vianu:_scrisori_inedite_catre_profesor_de_la_un_fidel_discipol/764/

[72] André Le Gall, *Eugène Ionesco: mise en scène d'un existant spécial en son œuvre et en son temps*, Flammarion, 2008, p. 184, 544.

[73] Scrisoare din 31 ianuarie 1947, publicată de Marie-France Ionesco, *Portrait de l'écrivain dans le siècle: Eugène Ionesco, 1909-1994*, Gallimard, 2004, p. 130-131.

[74] Scrisoare din 19 aprilie 1941, publicată în Laurence Tacou, Vincent Piednoir (dir.), *Cioran*, Paris, L'Herne, 2009, p. 460.

[75] „Dupront i-a spus lui Rosetti, alaltăieri, la un dejun, că are intenția să mă trimită în Franța. Ce-o mai fi și asta?”; vezi Mihail Sebastian, *Jurnal: 1935-1944*, text îngrijit de Gabriela Omăt, prefață și note de Leon Volovici, București, Editura Humanitas, 1966.

[76] Paul Morand, *București*, traducere din limba franceză de Sașa Constantinescu, București, Editura Paideia, 2012, p. 261-262, 293, *cf.* Andrei Pippidi, *Morand et ses hôtes roumains*, în *Paul Morand l'Européen*: *actes du colloque, Bibliothèque Centrale Universitaire, Bucarest, 22-23 septembre 2009*, Bucarest, Ambassade de France en Roumanie, Institut Français, 2009, p. 128-129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

văzut, el n-a putut realiza proiectele de cercetare pe care și le-ar fi dorit atunci în publicațiile din Franța, el a contribuit în schimb la evocarea unor teme culturale franceze – Umanismul, Pascal – în fața publicului român[77]. La aceasta s-au adăugat analizele inspirate direct de realitățile românești, ca în cele câteva articole apărute în presa franceză pe marginea acțiunii culturale a Franței în străinătate[78] sau despre viața politică din România după marele șoc al alegerilor din 1937[79].

Mai numeroase sunt conferințele și alocuțiunile prezentate în virtutea funcției sale cu ocazia unor evenimente publice: cu excepția discursului rostit pentru primirea lui Louis Barthou la Institutul francez, în 22 iunie 1934, singurul text publicat[80], majoritatea au rămas din păcate în manuscris sau s-au pierdut, unele lăsând eventual o urmă în amintirea acelora care le-au ascultat[81]. Ele dau o imagine sugestivă a simpatiei sale pentru cultura și civilizația românească, a dorinței de a contribui la cunoașterea și prețuirea acestora în Franța, criticând prejudecățile ce marcau percepția alterității în patria sa.

> Trebuia odată pentru totdeauna a se pune capăt legendei francezului închis în lumea lui și a-l face cel puțin să traverseze Europa – spunea el la 24 noiembrie 1934 în conferința prilejuită de împlinirea a zece ani de la înființarea Institutului –, trebuia ca România să înceteze să mai fie o fantezie pariziană, trebuia mai ales să fie dată ocazia numeroșilor savanți ai celor două țări de a relua schimburile lor de vederi întrerupte, de a dezvolta prietenia lor, de a crea noi legături[82].

O călduroasă evocare a prieteniei franco-române în spiritul respectului reciproc al valorilor culturale și a sentimentelor patriotice ale celor două popoare transpare și în textul inedit al conferinței sale din 16 iunie 1938 cu ocazia unei donații de cărți din partea Franței destinate Universității de la Iași pe care o considera o „metropolă a geniului românesc”[83].

Profunzimea analizei sale străbătută de o nețărmuită iubire pentru poporul român și istoria sa conferă un interes cu totul aparte și unui text inedit, *Definițiile României*, dedicat descifrării a ceea ce el numea „misterul” specificității românești[84].

Din perspectiva experienței acumulate în timpul sejurului său, istoricul în devenire ar fi putut aduce și o altă contribuție importantă la cunoașterea României în Franța, în contextul creat de expoziția internațională organizată în 1939 la Paris. Comisarul general al pavilionului românesc solicitase, în acest sens, concursul său pentru realizarea

---

[77] Alphonse Dupront, *De l'Humanisme français*, în *Hommage à la France. Recueil de conférences faites à la salle Concordia le 17 février 1934*, publié par l'Association Culturale „Concordia”, Bucarest, Cartea Românească, 1934, p. 9-25; idem, *L'honnête homme de Pascal*, în *Mélanges d'Histoire littéraire et de Littérature comparée*, offerts à Charles Drouhet, Bucarest, „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1940, 35 p. De adăugat conferința sa despre Racine, menționată de Andrei Oțetea în scrisoarea publicată în anexe.

[78] Alphonse Dupront, *D'une politique de rayonnement français à l'étranger*, în „L'Europe nouvelle”, 26 septembrie 1936, p. 969-971, 3 octombrie 1936, p. 997-1000, 31 octombrie 1936, p. 1091-1094, 21 noiembrie 1936, p. 1162-1166.

[79] Idem (sub pseudonimul Pierre Noël), *Où va la Roumanie?*, în „L'Europe nouvelle”, 22 ianuarie 1938, p. 77-80.

[80] *Discours de M. A. Dupront*, loc. cit., p. 24.

[81] Vezi scrisoarea lui Mihail Sebastian, 20 iunie 1940, în anexe.

[82] Text inedit în Arhivele Alphonse Dupront, în curs de transfer la École Normale Supérieure, Paris, rue d'Ulm.

[83] *Ibidem.*

[84] *Ibidem*, text intitulat *Définitions de la Roumanie*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unui volum regrupând textele unor scriitori francezi care ar fi trebuit să constituie „o formă de omagiu" adusă României de Franța. Un raport inedit al discuțiilor pe marginea proiectului arată obiecția ridicată atunci de Dupront, nemulțumit de caracterul „prea ocazional" al lucrării, în contradicție cu exigențele instituției pe care o conducea[85]. El susținea, în schimb, oportunitatea unui volum care, publicat cu ocazia expoziției, trebuia să răspundă „unei nevoi durabile", întrucât la data respectivă, arăta el, nu exista „nici un studiu de ansamblu, realizat în mod științific, despre România, despre diferitele aspecte ale vieții, teritoriului și oamenilor ei". Din nefericire, proiectul său nu s-a realizat.

Ultimii ani

Spre sfârșitul anilor 1930, misiunea culturală și diplomatică a lui Dupront devine sursa unor dileme profunde. Oricât de fidel s-a dovedit angajamentului său românesc, el n-a abandonat ideea unei activități similare în Italia, la Napoli sau Florența: această posibilitate apare din nou în 1937, fiind văzută de el ca o necesitate imperioasă „pentru a da vieții mele un sens". Are însă sentimentul că nu și-a adus contribuția până la capăt, cum ar fi dorit-o, și că, pentru aceasta, „un an de randament intens" era încă necesar[86]. Profesiunea sa de credință merită amintită pentru devotamentul generos ce o străbate:

> Aș dori să asigur mai întâi continuitatea operei pe care am condus-o împreună în această țară. Ea are nevoie de un fel de încoronare, de stabilizare, și pentru Institut și pentru Misiune, și pentru acțiunile noastre din provincie. Trebuie în plus să asigurăm o anume securitate morală oamenilor, profesorilor noștri, bursierilor și elevilor[87].

Doi ani mai târziu, Dupront continuă să se găsească la același post, cu sentimentul datoriei împlinite și a necesității tot mai presante a unei noi afecțiuni, „din necesitatea morală de o schimbare de mediu"[88]. Tragica situație europeană din vara anului 1939 îl surprinde în plină perioadă de vacanță în locurile sale natale, în Franța, de unde, chemat de sentimentul datoriei, revine de urgență la București: „Regula de a fi la postul său apare ca o regulă elementară, în caz de situație gravă ca aceasta. Cu atât mai mult că bătălia acolo [în România] va fi dură dacă războiul survine"[89]. Încă o dată, constrâns acum de necesitățile războiului, el este la postul său în fruntea Institutului chiar dacă, după cum ține să precizeze, de o manieră provizorie[90].

O luare de poziție, animată de cel mai nobil patriotism, avea să pună capăt însă foarte curând misiunii sale: adeziunea sa din prima clipă la Apelul lansat de generalului De Gaulle de la Londra poporului său, în 18 iunie 1940. În scrisoarea către General, datată din București, la 22 iunie 1940, el anunța chiar intenția de a schița „un plan de rezistență franceză în România" și a unei „rețele cu țările vecine", în vederea „organizării francezilor din Europa Orientală în serviciul cauzei grandorii franceze". Câteva zile înainte, el mai ținea la sala Dalles o conferință ce a făcut să vibreze publicul prin noblețea mesajului transmis în contextul tragicelor împrejurări ale ocupării Parisului de către trupele germane. Inedită, scrisoarea pe care i-a trimis-o Mihail Sebastian, sub proaspăta impresie a discursului, aduce o mărturie emoționantă:

---

[85] *Rapport du Directeur de l'Institut Français sur la publication éventuelle par les soins de cet Institut d'un volume consacré à la Roumanie*, în Arhivele Alphonse Dupront.

[86] André Godin, *op. cit.*, p. 358.

[87] *Ibidem*, p. 360.

[88] *Ibidem*, p. 401.

[89] *Ibidem*, p. 399.

[90] *Ibidem*, p. 401.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Dragă domnule Dupront, aș fi dorit să vă strâng mâna după admirabila Dv. conferință de marți. A fi avut curajul și forța de a vorbi într-o asemenea zi, în ciuda veștilor teribile care ne sfâșie inima, a fost o bună acțiune și un frumos exemplu. [...] Am ieșit de la conferința Dv., nu consolat, căci n-aș putea să fiu, dar cu sentimentul că dezolarea noastră trebuie să lase locul unei atitudini mai ferme, mai încrezătoare, mai curajoasă. Nu, nimic nu este încă definitiv pierdut, nimic nu va fi pierdut definitiv[91].

Atitudinea gaullistă a directorului Institutului francez de la București n-a rămas neobservată de guvernul de la Vichy. Ea a condus la revocarea sa din post, la 22 octombrie 1940, și, în cele din urmă, la întoarcerea sa în Franța, în ciuda intenției sale de a lucra alături de General[92]. Poate cu această speranță, el nu s-a grăbit să părăsească România. Așa se face că el se mai găsește aici la începutul anului 1941. La 21-22 ianuarie, el străbate locurile vitale ale Capitalei pentru a urmări spectacolul sinistru al tentativei legionare de lovitură de stat, care a lăsat impresii profunde în jurnalul său[93]. Abia în martie[94], el se resemnează în fine la ideea că „trebuie să plece, să meargă la Paris pentru a continua aventura", cum scrie bunei sale prietene Marta Rainer, soția medicului și antropologului Francisc Iosif Rainer[95].

Concluzie. Un istoric înscris în istorie

Activitatea desfășurată de Alphonse Dupront în România între anii 1932 și 1940 reprezintă o pagină importantă a vieții sale și a istoriei culturale prin prisma legăturilor intelectuale dintre Franța și România. Înainte de a se consacra cu plenitudinea talentului său operei de istoric, el contribuise în felul său la facerea istoriei în virtutea angajamentului profesional în serviciul relațiilor și a reprezentării culturale ale țării sale. Asumându-și misiunea cu pasiune, el slujise mai mult decât prestigiul Franței în lume, îndeosebi în România, și mai mult decât dezvoltarea legăturilor dintre cele două țări: activitatea sa a contribuit și la cultivarea idealului cultural european încă de la sfârșitul perioadei interbelice, când el era atât de amenințat. Pierre Chaunu a remarcat semnificația anilor petrecuți de el în România, care i-au permis să descopere o altă manieră de a fi european și de a înțelege Europa și din unghiul de vedere al Estului ignorat de occidentali[96]. Experiența românească va avea de aceea consecințe durabile asupra carierei ulterioare a istoricului atras de îndatoririle sale universitare, mai întâi la Montpellier, între 1940 și 1956, apoi la Universitatea Paris IV al cărei prim președinte va deveni în 1969.

Desigur, în ciuda cunoașterii profunde a lumii românești, Dupront n-a revendicat niciodată calitatea de specialist al acesteia, așa cum a fost, de exemplu, Paul Henry, predecesorul său la direcția Institutului cultural francez, autorul unei mono-

[91] Vezi scrisoarea lui Mihail Sebastian, 20 iunie 1940, în anexe.

[92] Jean-Marie Mayer, *Alphonse Dupront et le Général de Gaulle en 1940-1941*, în „Cahiers Alphonse Dupront", 1, 1992, p. 9-17.

[93] Alphonse Dupront, *Journées révolutionnaires. Bucarest, 22 janvier 1941*, în „Cahiers Alphonse Dupront", 3, 1994, p. 20-23. În acest context, s-a întâlnit cu Dionisie M. Pippidi cu care a schimbat câteva cuvinte cu aluzie la evenimente relatate de Andrei Pippidi, în „Cahiers Alphonse Dupront", 4, 1992.

[94] André Godin, *Une passion roumaine*, p. 120-126.

[95] Vezi scrisoarea sa, nedatată, în anexe.

[96] Pierre Chaunu, *La dimension spirituelle d'une Europe en quête de son identité*, în François Crouzet, François Furet (dir.), *L'Europe dans son histoire*, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grafii fundamentale despre bisericile din Bucovina[97]. Este motivul pentru care el a declinat invitația pe care i-o adresase Demostene Botez de a scrie un articol despre Eminescu în paginile revistei „Viața Românească", cu ocazia unui număr omagial pregătit în 1963: „[...] eu cred în ceea ce scriu. Cu cât materia este mai mare, cu atât ea impune respect", faptul de a fi citit și cunoscut opera marelui poet în perioada ședерii sale nefiind pentru el suficient pentru a-și îngădui să și o comenteze[98]. Dar cel care se afirma atunci, după susținerea în 1956 a impresionantei sale teze despre „mitul Cruciadei"[99], printre marii istorici ai țării sale a continuat să fie un prieten al românilor și să contribuie la cunoașterea istoriei lor.

ALPHONSE DUPRONT IN ROMANIA: 1932-1940/41
(Summary)

Keywords: cultural history, France and Romania, interwar period, Alphonse Dupront.

The activity carried out by Alphonse Dupront in Romania between 1932 and 1940 represents a significant page of his life and the cultural history through the intellectual relations between France and Romania. Before delving into historical work with all his pen craftsmanship, he had played a role in history-making pursuant to his professional commitment to serve his country's relations and cultural representation. Assuming his mission diligently, he had served more than France's prestige in the world, particularly in Romania, and more than the development of the relations between the two countries: his activity also contributed to the cultivation of the European cultural ideal from the end of the interwar period, when it was more threatened than ever. Pierre Chaunu highlighted the significance of the years spent in Romania, which allowed him to discover a whole new manner of being European and understanding Europe from the perspective of the East ignored by the westerners. Hence, the Romanian experience had long-standing effects on the subsequent career of the historian attracted by his university duties, first in Montpellier between 1940 and 1956, then at Paris IV University (he became its chairman in 1969).

Of course, despite his deep insight into the Romanian world, Dupront never claimed to have been a specialist like Paul Henry – his predecessor as the head of the French Cultural Institute, the author of a fundamental monograph about the Bukovina churches. This is the reason why he declined the invitation addressed by Demostene Botez to write a paper about Eminescu in the journal "Viața Românească" for a homage issue of 1963, "[...] I believe in what I write. The more extensive the topic, the more respect it demands" – having read and known the great poet's work during his stay was not enough for him to comment upon it. Dupront proved to be one of the great historians of his country when he defended his thesis on the "myth of the Crusade" in 1956, and continued to be a friend of Romanians and helped to make their history known.

[97] Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVIe siècle, architecture et peinture: contribution à l'étude de la civilisation moldave*, Paris, Ernest Leroux, 1930.

[98] Scrisoarea lui Alphonse Dupront către Demostene Botez, 16 noiembrie 1963, Biblioteca Academiei Române, cota S. 39/MCXLIV. Își va îngădui mai târziu doar o evocare a lui Eminescu cu ocazia colocviului dedicat acestuia în 1975 la Universitatea Paris IV Sorbonne pe care o prezida (vezi *Eminescu după Eminescu*, volum îngrijit de Dim. Păcurariu, Iași, Editura Junimea, 1978).

[99] Alphonse Dupront, *Le Mythe de croisade*, 4 vol., Gallimard, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ*

Corespondență inedită cu românii

1. 24 martie 1938, București. ***Alphonse Dupront către Grigore Antipa*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE H^TES ÉTUDES EN ROUMANIE
27, Boulevard Vintilă Brătianu

Bucarest, le 24.3.38

Monsieur et cher Maître,

J'ai été tout au regret d'être absent de Bucarest ces jours passés et de n'avoir pu dimanche m'associer à l'hommage qui a vous été si justement donné d'une sympathie reconnaissante.

Il m'eût été agréable, au côté des éminents intellectuels roumains qui ont relevé si justement vos mérites, de vous apporter la pensée attentive de l'Université française et l'assurance de la haute estime que vous garde la science et la technique de mon pays.

Vous me permettrez cependant, mon cher Maître, de remplacer, s'il se peut, ce témoignage d'une présence par ce billet de félicitations où je souhaiterais que vous trouviez le plus vibrant des hommages comme le vœu d'espérance. Un homme comme vous ne mesure pas avec le temps et cette cérémonie dite jubilaire ne sera pour votre magnifique activité qu'une autre promesse d'avenir.

À quoi je voudrais joindre, mon cher Maître, sur un plan modestement personnel, l'expression d'une joie très vive et l'assurance de mon meilleur dévouement.

A. Dupront

Biblioteca Academiei Române, cota S. 35/CMXXXVI.

2. 4 august 1933, Condom (Gers). ***Alphonse Dupront către Sabina Cantacuzino***[1].

INSTITUT FRANÇAIS
DE H^TES ÉTUDES EN ROUMANIE
19, Str. Nicolae Bălcescu

Condom (Gers), le 4 août 1933

Madame,

J'ai couru tout Paris à la recherche d'un archéologue : cette gent érudite se cache obstinément aux champs. Ce qui est sagesse par ces temps de canicule mais grand ennui pour un infortuné directeur qui tient à rester, malgré son inconvenant silence, fidèle à

* Publicarea acestei selecții de scrisori a fost posibilă grație bunăvoinței Doamnei Monique Dupront și a Domnului Andrei Pippidi, care ne-au pus la dispoziție documentele aflate în colecțiile familiei lor, și a Doamnei Mădălina Lascu, care ne-a facilitat consultarea corespondenței existente la Biblioteca Academiei Române. Le aduc și aici mulțumirile mele. S.L.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ses promesses. La dernière réunion de notre Comité parisien avait, sur ma proposition, décidé d'inviter un archéologue ; les trois noms mis en avant restaient ceux de MM. Picard, ancien directeur de l'École d'Athènes[2], Albertini[3] et Carcopino[4]. Aux premières démarches, le projet n'a pas résisté : M. Carcopino reste attaché au terroir, M. Albertini, introuvable et M. Picard n'est libre qu'au printemps prochain. C'est tout de même une première espérance qui s'accorderait très bien avec nos possibilités matérielles, mais ce serait peut-être aller contre vos projets, Madame, que de vous demander de reculer jusqu'au printemps votre cycle archéologique. Reste pour l'automne une dernière possibilité, à laquelle je m'accroche obstinément : saisir M. Roussel[5] sur la route d'Athènes. Je n'ai malheureusement pas pu passer chez lui pour connaître au moins approximativement ses intentions de voyage, mais j'ai demandé à M. Focillon[6], son camarade de promotion à l'École Normale, de lui écrire un mot. D'ailleurs, à mon prochain passage à Paris, j'espère être renseigné par l'un de mes amis qui est son collaborateur à Athènes.

Tous ces excuses me sont pénibles, Madame. J'aimerais largement contribuer à votre œuvre de formation intellectuelle et vous donner souvent cette occasion que vous souhaitez avec tant d'obligeant empressement de montrer à votre auditoire quelques-uns des maîtres de la pensée de l'érudition française. Ce serait pour nous élémentaire gratitude, en même temps qu'un strict devoir. Me permettez-vous de vous avouer, Madame ? C'est pour moi réelle désillusion, en découvrant au sortir de mes bibliothèques romaines ce monde de l'action intellectuelle, de nous trouver si souvent fort peu capables de répondre aux témoignages si nombreux de sympathie, de curiosité, de bon vouloir que les intellectuels roumains aiment à multiplier. La France, et je viens d'en faire dans nos administrations encore la pénible expérience, par sagesse comme par routine, s'attache à une politique étroite d'économies, sans plan d'ensemble et sans voir avec assez de netteté quel devoir présent d'affirmation intellectuelle face aux mystiques collectivistes s'impose de plus en plus à elle. À cette méthode trop moyenne, nous risquons d'être rapidement dépassés et contraintes à l'aventure où sombrera le vrai libéralisme, celui de l'esprit.

Mais où vais-je m'égarer, Madame, oubliant que vous jouissez de très légitimes vacances ? Vous serez indulgente pour ma rhétorique, qui ne veut pas masquer une impuissance présente à vous donner ferme réponse. Elle vient peut-être de la canicule gasconne, et surtout de mon souci de vous assurer ; Madame, de mon entier dévouement à votre grand œuvre comme de ma particulière reconnaissance pour la sympathie attentive avec laquelle vous avez bien voulu suivre nos efforts cette année pour faire de l'Institut, cette maison de large et sain rayonnement où l'on retrouvera avec une exacte connaissance de la vie roumaine et des admirables possibilités, un vrai cénacle d'intelligence française.

J'ai été très touché, Madame, de votre délicate pensée de nous consacrer un peu de votre temps pour nous amener à la découverte de la terre roumaine.

Malheureusement, je ne sais si ce sera possible. Je rentrerai à Bucarest, seul, aux environs du 1er septembre, et le 10, sans doute, je m'échapperai encore une quinzaine de jours à Milan pour retrouver à l'Ambrosienne mon humanisme finissant et pour attendre ma femme et nos enfants. Le 25 au plus tard, toute la maisonnée sera en place. Mais je serai très heureux, si vous êtes à Bucarest, au débout de septembre de vous venir dire, Madame, mes sentiments dévoués et de vous apporter enfin quelque précision.

Il me reste à vous souhaiter de reposantes vacances dans la fraicheur si spirituelle de vos Carpathes. Vous savez, sans autre assurance, comme je reste tout à votre disposition, en vous disant, Madame, mes hommages respectueux.

A. Dupront

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ma femme a été très sensible à votre pensée délicate et elle me prie de vous assurer de ses souvenirs respectueusement sympathiques.

J'allais oublier. M. Achille Mestor[7], professeur à la Faculté de Droit de Paris, et excellent conférencier... parfois un peu facile, sera à Bucarest fin octobre – début novembre. Il parlerait très volontiers à l'Université Libre. Mais pourrait-il s'insérer dans un cycle ? De politique générale plutôt.

22, rue P. Bazax, Condom (Gars)
Jusqu'au 20 août.

Biblioteca Academiei Române, cota S. 17(1)/CSXVIII.

[1] Sabina Cantacuzino (1863-1944), fiica lui Ion C. Brătianu, soția doctorului Constantin Cantacuzino, poetă, scriitoare, animatoare a unor opere sociale și activități culturale, între care Universitatea Liberă.

[2] Charles Picard (1883-1965), arheolog, istoric al Greciei antice, director al Școlii franceze de la Atena (1919-1925).

[3] Eugène Albertini (1880-1941), epigrafist, specialist al Africii de Nord din perioada romană.

[4] Jérôme Carcopino (1881-1970), istoric al Romei antice, ministru al Educației naționale în guvernul de la Vichy.

[5] Pierre Roussel (1881-1945), epigrafist, director al Școlii franceze de la Atena (1925-1935).

[6] Henri Focillon (1881-1943), istoric al artei franceze, atașat României, *cf*. George Oprescu, *Un mare istoric de artă, prieten al românilor: Henri Focillon*, București, Imprimeria Națională, 1944.

[7] Achile Mestre (1874-1960).

3. 12 mai 1940, București. ***Alphonse Dupront către Sabina Cantacuzino*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE H^{TES} ÉTUDES EN ROUMANIE
27, Boulevard Dacia

Bucarest, le 12 mai 1940

Madame,

Le dimanche, il faut faire examen de conscience et compter sur ses doigts ses mérites. Eussé-je risqué d'en manquer, vous avez bien voulu d'une trop aimable lettre me défendre de l'aveu. Je suis donc en train de me persuader, pendant que le ciel s'assombrit de votre indulgence surtout. Ce que j'ai fait pour l'Université Libre est simple désir de coopération intellectuelle, avec peut-être un accent personnel de dévouement et d'attachement qui va à l'œuvre, mais non moins à sa « rectrice ».

Aussi, Madame, tout remerciement était-il geste gratuit et pour moi d'autant plus émouvant. Vous dirai-je en retour ma reconnaissance sincère ? Vous la savez entière et franche. Elle ne trouve d'ailleurs pas autre moyen de se manifester que de continuer simplement. Avec un remords cependant – celui d'avoir indirectement manifesté l'attrait des belles broderies roumaines. Me voici comblé mais fort aussi de ma leçon : désormais j'admirerai en silence.

Mais vous me trouverez toujours, à vous, Madame, bien attentivement dévoué.

A. Dupront

Biblioteca Academiei Române, cota S. 17(4)/CSXVIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. 10 aprilie 1934, București. ***Alphonse Dupront către Ovid Densușianu*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE H^TES ÉTUDES EN ROUMANIE
27, Boulevard Vintilă Brătianu

Bucarest, le 10 avril 1934

Monsieur le Professeur,

Je me permets même en vacances d'être inopportun : c'est ma "faculté maitresse". Et cela suffira sans doute pour me garder toute votre bienveillante indulgence... Voici : j'ai pensé qu'il pourrait être utile d'avoir une dernière conversation pour préciser les points de détail à l'occasion de la venue prochaine de M. Mario Roques. Serait-ce vraiment abuser que de vous convier à l'Institut, lundi prochain 12, après 17 heures, en même temps que quelques-uns de vos collègues, intéressés en quelque mesure par les conférences de M. Roques ? Autour d'une tasse de thé, simplement et sans trop prendre de votre temps, nous pouvons fixer définitivement le programme.

Tout cela, il va sans dire, Monsieur le Professeur, avec l'intention de vous déranger le moins possible. Mon malencontreux métier d'impresario m'oblige à ne point tenir compte des plus saines règles de la vie universitaire : vous aurez raison de ne pas m'approuver.

Sachez bien cependant, Monsieur le Professeur, je vous prie, mon entier dévouement.

A. Dupront

Biblioteca Academiei Române, cota S. 25 (11)/DXXXVIII.

5. 30 ianuarie 1934, București. ***Alphonse Dupront către Nicolae Iorga*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE HAUTES ÉTUDES EN ROUMANIE
Str. Nicolae Bălcescu, 19
Bucarest, 3

Bucarest, le 30 janvier 1934

Monsieur le Professeur,

J'aurai très grand plaisir à réunir à l'Institut Français, samedi prochain, 3 février, vers 18 heures, le Comité de Patronage de l'Institut Français de Hautes Études en Roumanie. Ses conseils, comme son appui, nous sont indispensables pour mettre au point le programme de l'année nouvelle où nous voudrions, mes collaborateurs et moi-même, développer notre rayonnement d'une manière vraiment efficace.

Si ce n'est point abuser de votre temps, je me permets de vous demander, Monsieur le Professeur, de vouloir bien venir nous donner, avec l'encouragement de votre présence, ces directions utiles qui affermiront notre action.

Veuillez croire, Monsieur le Professeur, je vous prie, à ma vive gratitude, comme à mon entier dévouement.

A. Dupront
Le Directeur
De l'Institut Français

Biblioteca Academiei Române, Corespondența Iorga, vol. 408, f. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. 12 noiembrie 1934, București. ***Alphonse Dupront către Nicolae Iorga*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE HAUTES ÉTUDES EN ROUMANIE
19, Str. Nicolae Bălcescu

Bucarest, le 12/11/34

Monsieur le Président,

M. le Recteur Charlety sera très prochainement à Bucarest pour présider à la célébration du dixième anniversaire de la fondation de l'Institut Français.

Il me serait très précieux de profiter des conseils du Comité roumain pour l'établissement d'un programme et pour chercher à donner à cette manifestation tout son éclat et toute sa portée spirituelle.

Je vous serais donc très reconnaissant, Monsieur le Président, s'il vous était possible de prendre part à la réunion du Comité qui aura lieu à l'Institut Français ce jeudi 15 Novembre à 11h30.

Veuillez croire, Monsieur le Président, je vous prie, à mon entier dévouement.

Le Directeur de l'Institut
Français de Hautes Études en Roumanie
A. Dupront

Arhiva Iorga – Pippidi, pachet VII/1.

7. 18 iunie 1934, București. ***Alphonse Dupront către Nicolae Iorga*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE HAUTES ÉTUDES EN ROUMANIE
19, Str. Nicolae Bălcescu

Bucarest, le 18 juin 1934

Monsieur le Président,

L'Institut Français de Hautes Études en Roumanie recevra ce vendredi prochain, le 22 juin à 10 heures 45, M. Louis Berthou.

Nous serions très honorés, mes collaborateurs et moi-même, si vous vouliez bien vous joindre à nous pour accueillir dans notre maison le Ministre des Affaires Étrangères de France.

En m'excusant par avance d'être peut-être importun, je vous prie, Monsieur le Président, de croire à mes sentiments tout dévoués.

A. Dupront
Le Directeur de l'Institut
Français de Hautes Études en Roumanie

Biblioteca Academiei Române, Corespondența Iorga, vol. 407. f. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8. 1 iunie 1935, București. ***Alphonse Dupront către Nicolae Iorga*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE HAUTES ÉTUDES EN ROUMANIE
19, Str. Nicolae Bălcescu

Bucarest, le 1 juin 1935

Monsieur le Président,

Pour reprendre une tradition déjà ancienne et établir en commun le bilan de cette année, j'ai pensé qu'il pouvait être utile de réunir le Comité de l'Institut Français de Hautes Études en Roumanie avant la séparation des vacances. Il m'a semblé que la date du mercredi 5 juin à 19 heures conviendrait à la plupart des membres du Comité.

En vous conviant, Monsieur le Président, à apporter à notre réunion l'aide précieuse de votre sympathique bienveillance, je me permets de vous assurer une fois de plus de mes sentiments tout respectueux et dévoués.

A. Dupront

Biblioteca Academiei Române, Corespondența Iorga, vol. 419, f. 40.

9. 1 ianuarie 1937, București. ***Alphonse Dupront către Nicolae Iorga*.**

UNIVERSITE DE PARIS
INSTITUT FRANÇAIS
DE HAUTES ÉTUDES
EN ROUMANIE
27, Boulevard Vintilă Brătianu
Bucarest, III
N° 479

Bucarest, le 1 janvier 1937

Monsieur le Président,

J'aurais vivement souhaité pouvoir vous présenter moi-même les vœux de la Nouvelle Année : c'est toujours un rare plaisir que de vous retrouver et de profiter de votre conversation. C'eût été aussi pour moi l'occasion d'acquitter au nom de notre Institut un devoir de reconnaissance mais vous avez fort opportunément quitté la ville pour poursuivre dans la quiétude des Carpathes vos hauts travaux.

C'est presque mal venu à moi de me faire importun dans votre repos qui doit être étonnement laborieux. Mais je ne voudrais pas manquer, en ces jours de début d'année, de vous adresser, de la part de notre Institut et pour moi-même, nos vœux les meilleurs pour l'An nouveau. Ils sont, au demeurant, presque inutiles parce que vous n'appartenez plus aux destins, mais ils vous diront, Monsieur le Président, un dévouement fidèle et notre respectueuse sympathie.

J'ai honte de n'arrêter point la mes importunités mais c'est encore une matière de souhait que je veux formuler. L'an dernier, il ne vous a pas été possible, puisque vous avez été retenu à Paris, d'inaugurer notre second cycle sur la Renaissance. Je tiendrais beaucoup à ce que cette année il n'en fût pas de même. Pour notre cycle du Préclassicisme nous devons avoir vos auspices, Monsieur le Président, et je me permets d'espérer que

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vous voudrez bien nous le donner. La première conférence du cycle serait consacré à Henri IV : il trouverait en vous un de ses plus sûrs historiens.

Si vous acceptez, Monsieur le Président, comme je le souhaite vivement, d'inaugurer notre cycle, je vous serais très obligé de bien vouloir me faire connaître la date de votre convenance. Nos conférences ont toujours lieu salle Dalles, le Mardi à 18 heures et j'aimerais commencer, à votre choix, le 19 ou le 26 Janvier.

Je tiens à vous renouveler, Monsieur le Président, pour votre famille et pour vous-même, nos souhaits fort attentifs et je vous prie de compter sur mes sentiments bien reconnaissants et fidèles.

Le Directeur de l'Institut Français
de Hautes Études en Roumanie
A. Dupront

Arhiva Iorga-Pippidi, pachet II/1.

10. 5 ianuarie 1937, București. ***Alphonse Dupront către Nicolae Iorga*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE HAUTES ÉTUDES
EN ROUMANIE
27, Boulevard Vintilă Brătianu
Bucarest, III
N° 5

Bucarest, le 5 janvier 1937

Monsieur le Président,

Je m'étais permis lors de votre dernier voyage à Paris à vous importuner d'un télégramme pour vous demander de vouloir bien inaugurer notre nouveau cycle de conférences d'Histoire de la civilisation française sui traitera cette année de « l'âge classique ».

J'ai préféré, n'ayant pas eu connaissance de votre décision, retarder la réalisation de notre projet. Car il m'importait, pour une tradition maintenant établie et comme caution scientifique et spirituelle de notre cycle, que vous vouliez bien le consacrer par la conférence d'inauguration.

J'ai pensé la fixer à votre choix, soit au lundi 17, soit au mardi 18, à 6 heures de l'après-midi, toujours à la salle Dalles. Le sujet en serait Louis XIV.

Vous m'obligeriez beaucoup, Monsieur le Président, si vous vouliez me faire connaître votre agrément pour ce projet.

J'aime profiter de ce moment de l'année pour vous dire, autrement que d'un billet trop laconique, les souhaits que nous formons, mes collaborateurs et moi, pour l'éminent savant qui garde à nos œuvres de rayonnement intellectuel français en Roumanie, une si attentive sollicitude. Qu'il soit assuré en même temps du dévouement reconnaissant que je lui garde.

A. Dupront

Monsieur le Président N. Iorga
Șoseaua Bonaparte, 6
Loco

Scrisoare în colecția domnului Andrei Pippidi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

11. 8 martie 1937, București. ***Alphonse Dupront către Nicolae Iorga*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE HAUTES ÉTUDES
EN ROUMANIE
27, Boulevard Vintilă Brătianu
Bucarest, III
N° 158

Bucarest, le 8 mars 1937

Monsieur le Président,

M. de Martonne vient de m'annoncer sa venue, à plusieurs reprises déjà envisagée, comme très probablement pour la fin du mois courant.

Une réunion aura lieu à l'Institut Français ce jeudi, 11 mars à 17 h pour préparer le programme du séjour de notre professeur.

Je vous serais très reconnaissant si vous vouliez bien y prendre part et m'apporter ainsi le gaut concours de votre autorité et de vos conseils.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, l'assurance de mes sentiments à vous dévoués.

Le Directeur de l'Institut Français
de Hautes Études en Roumanie
A. Dupront

Monsieur le Président N. Iorga

Arhiva Iorga – Pippidi, pachet II/1.

12. 13 aprilie 1937, București. ***Alphonse Dupront către Cezar Petrescu*.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE HAUTES ÉTUDES
EN ROUMANIE
27, Boulevard Vintilă Brătianu
Bucarest, III
N° 312

Bucarest, le 13 Avril 1937

Cher Monsieur,

J'ai quelque confusion d'avoir tardé à répondre à votre aimable billet, mais la semaine qui vient de s'écouler a été pour moi de travaux forcés et j'avais hâte de trouver un moment pour vous remercier de votre aimable acceptation à porter la bonne parole. J'ai tout de suite informé Cernăuți de vos intentions et voici le programme de solennités qu'on vous propose : jeudi, 21 avril à 17 h, réception au Cercle des amitiés franco-roumaines ; à 18 h, conférence sur « le roman français » sous les auspices du Cercle ; à 20 h I/2, dîner au Palace. Le vendredi 23 sera réservé à la Liga culturală. Ce qui vous contraindra sans doute à arriver à Cernăuți soit jeudi matin, soit le jeudi à midi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dans cet espoir, l'un de mes collaborateurs, secrétaire du Cercle, M. Dementhon[1], serait très heureux de vous convier chez lui à déjeuner.

Vous m'obligeriez beaucoup, cher Monsieur, en me disant si ce programme a votre approbation.

Quant aux conditions, j'ai presque scrupule que vous vous en remettiez si aimablement à moi. Je suis tenté de vous dire que les vôtre seront les miennes. Mais il en faut finir, n'est-ce pas ? Je puis mettre à votre disposition un chèque de 500 frs. français, sous la réserve express que vous me direz votre convenance.

Je vous ai bien reconnaissance de nous aider ainsi et je vous prie, cher Monsieur, en me rappelant à l'aimable souvenir de Madame Petrescu, de me croire votre tout cordialement dévoué.

A. Dupront

Biblioteca Academiei Române, cota S. 22 (1)/DCCXCVI.

[1] Georges Dementhon, la data respectivă, profesor la universitatea de la Cernăuți în cadrul Misiunii universitare franceze.

13. 20 februarie 1936, București. *Alphonse Dupront către Marta Rainer*[1].

Mission
Universitaire française
EN ROUMANIE
DIRECTION

Bucarest, le 20 Février 1936

Bien chère Madame,

Quel méchant homme, je suis digne de tous les enfers ! Il faut seulement me plaindre puisque je suis déjà privé des plaisirs élyséens, ceux de l'esprit et du cœur... Et en manière d'indulgence, je vous demanderais de me faire le très vif plaisir de venir avec le Professeur Rainer à l'Institut, ce lundi, 24 février, autour d'une table d'amitié.

Je voudrais autour de M. et de Mme Bodin réunir quelques amis, les meilleurs et les plus chers. Votre place est là, la première. Dites-moi vite que vous ne nous manquerez pas.

J'attends avec confiance un billet de vous, bien chère Madame, en vous disant ma fidèle gratitude, en même temps qu'un remords non moins fidèle. Assurez, je vous prie, le Professeur Rainer de mes pensées les meilleurs et croyez, bien chère Madame, à mon entier dévouement,

A. Dupront

Biblioteca Academiei Române, cota S. 25 (1)/MXXII.

[1] Marta Rainer, medic la Spitalul Colțea, soția medicului Francisc-Iosif Rainer (1874-1944), creatorul școlii românești de antropologie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

14. 6 ianuarie 1939, Nice. ***Alphonse Dupront către Marta Rainer*****.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE H[TES] ETUDES EN ROUMANIE
27, Boulevard Vintilă Brătianu

Nice, le 6 janvier 1939

Bien chère Madame,

À l'étape de la lumière, près d'une mer qui est cet après-midi impitoyablement belle, je veux vous dire sans plus tarder mes pensées reconnaissantes et mes remerciements pour vos souhaits.

L'éloignement ne m'en a pas fait perdre les souvenirs et je les ai emportés avec moi, au travers des neiges, comme une assurance précieuse d'amitié pour ce séjour de Paris où je vais tâcher, avec la force de mes moyens, de défendre des idéals qui sont nôtres.

Le ciel méditerranéen m'aurait-il redonné l'optimisme ? Je le veux du moins et c'est sous son signe que j'aime vous dire pour l'an nouveau des souhaits bien attentifs. Vous savez trop, le Professeur et vous-même, vous oublier pour les grandes causes pour que je m'attends à vous dire des banalités.

Mais que l'an qui vient fortifie, n'est-ce pas, les valeurs spirituelles et humaines que nous aimons. Nous vous en sentirons plus proches et déjà récompensés.

Dites au Professeur, je vous prie, des vœux inutiles au sage et partagez avec lui les sentiments d'admiration affectueuse que je vous garde.

A. Dupront

Biblioteca Academiei Române, cota S. 25 (3)/MXXII.

15. București. ***Alphonse Dupront către Marta Rainer*****.**

INSTITUT FRANÇAIS
DE H[TES] ETUDES EN ROUMANIE
27, Boulevard Vintilă Brătianu

Bucarest

Chère Madame,

Le diable ne s'est point encore fait ermite ; mais c'est tout juste s'il n'a pas dit pour tous les papiers et les soucis. Et cependant il faut partir, s'en aller à Paris continuer l'aventure. Je ne le voudrais pas faire sans être venu vous apporter une pensée fidèle et bien affectueuse.

Consentirez-vous à perdre un moment avec moi demain, samedi, en fin d'après-midi ou après dîner ? Je voudrais dans le jardin parfumé apprendre la sagesse : j'en ai tellement besoin.

J'espère que ce sera possible et je vous en dis déjà mon bien reconnaissant merci.

A. Dupront

Biblioteca Academiei Române, cota S 25 (5)/MXXII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16. 10 august 1938, Pucioasa. ***Nicolae N. Condeescu***[1] ***către Alphonse Dupront.***

Mon cher Directeur,

A défaut d'un Dijon inaccessible par ma faute, je me suis contenté d'un court séjour à Brașov où le grand Tronchon[2] et ne non moins grand Bray[3] tiennent haut le flambeau de l'érudition française. Le dernier a entendu parler merveilles de toi et regrette de ne pas te connaître personnellement. Il m'a demandé toutes sortes de tuyaux sur la Mission et son œuvre. Ah ! les délicieuses promenades faites avec la fille de Van Tieghem sous les frais ombrages du corso brachovien ! On a pris tant de plaisir à évoquer un Caen hospitalier dont le souvenir remonte en 1927 qu'on s'est donné rendez-vous à Lausanne pour l'année prochaine.

Grâce aux Dieux tutélaires de l'histoire littéraire, on s'est revu plus tôt – avant-hier exactement – à Târgoviște où Șerban[4] les a menés voir les ruines. Il y a eu réception officielle, banquet, des flots de tzuica et des tonnes d'éloquence. À ton serviteur on a dévolu le rôle plus modeste de pérorer devant les monuments. Il s'en est acquitté honorablement au dire de l'assistance.

Je termine ma seconde épître-rapport par le vœu ardent de ton prompt retour, et par les mêmes assurances d'amitié fidèle et dévouée.

Condeescu
Pucioasa, le 10 août 1938

Arhivele Alphonse Dupront, în curs de transfer la École Normale Supérieure, Paris, rue d'Ulm.

[1] Nicolae N. Condeescu (1904-1966), profesor de limbă și literatură franceză la Universitatea din București, colaborator la „Revue d'histoire littéraire de la France", fost student al Școlii Normale Superioare din Paris, unde s-a împrietenit cu Dupront.

[2] Henri Tronchon (1877?-1941), critic și istoric literar, profesor la Universitatea din Strasbourg, autor de numeroase lucrări, printre care prefața volumului lui I. Hașeganu, *La France dans l'œuvre des écrivains roumains contemporains de langue française*, Paris, Les Belles Lettres, 1940.

[3] René Bray (1896-1954), istoric al ideilor, specialist al secolului al XVII-lea, la data respectivă profesor la Universitatea din Lausanne.

[4] Nicolae Șerban, șeful catedrei de franceză la Universitatea ieșeană între anii 1918 și 1942.

17. 27 octombrie 1939, Iași. ***Andrei Oțetea către Alphonse Dupront.***

TEATRUL NAȚIONAL IAȘI
CABINETUL DIRECTORULUI

Jassy, le 27 octobre 1939

Monsieur,

Je regrette qu'une affaire survenue à l'improviste m'a empêché de vous accompagner à la gare. J'aurais voulu vous remercier de l'attention que vous avez bien voulu témoigner au Théâtre National de Jassy et de votre belle allocution qui a relevé l'hommage que nous avons voulu rendre à Racine.

Veuillez bien, Monsieur, agréer l'assurance de mon attachement tout dévoué.

A. Oțetea

Arhivele Alphonse Dupront, în curs de transfer la École Normale Supérieure, Paris, rue d'Ulm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

18. 20 iunie 1940. ***Mihail Sebastian către Alphonse Dupront.***

ce jeudi 20 juin 1940

Cher Monsieur Dupront,

J'aurais voulu vous serrer la main, après votre admirable conférence de mardi [donc du 18 juin 1940 – S.L.]. Avoir eu le courage et la force de parler dans un tel jour, malgré les terribles nouvelles qui nous déchiraient le cœur, cela a été une bonne action et un bel exemple.

Je vis depuis tant de jours comme dans un long cauchemar, dont j'attends avec stupeur, avec effroi la fin. Tout ce qui m'est cher se joue dans ce drame.

Je suis sorti de votre conférence, je ne dis pas consolé, car je ne puis l'être, mais avec le sentiment que notre désolation doit faire place à une attitude plus ferme, plus confirmée, plus courageuse.

Non, rien n'est encore définitivement perdu, rien ne sera définitivement perdu.

Croyez, cher Monsieur Dupront, à ma fidélité pour les choses qui vous sont chères, et à mon dévouement personnel.

Mihail Sebastian

Arhivele Alphonse Dupront, în curs de transfer la École Normale Supérieure, Paris, rue d'Ulm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASTRID CAMBOSE[*]

CE *NU* SPUNE ETNOLOGUL. DILEME ETICE ÎN REDAREA INTERDETERMINĂRILOR SUBIECT – OBIECT – CONTEXT, ÎN CERCETAREA DE TEREN

Urmărind la un moment dat un discurs al cărui subtext dificil se întâmplă să îl cunoaștem foarte bine, putem aprecia atât ceea ce spune vorbitorul, cât și ce *nu* spune; cu cât cunoaștem mai precis situația *de facto* la care se referă locutorul, putem constata gradul de adecvare a discursului la *universul de referință* – în cazul ipotetic la care ne referim, această sintagmă nu desemnează însă numai ceea ce lingvistica numește referent, ci o mult mai vastă sferă umană, căreia discursul respectiv îi aparține și în raport cu care îi putem cântări adevărul, verosimilitatea, pertinența, subtilitatea ș.a.m.d. Spusul și ne-spusul se completează și abia împreună dau imaginea corectă a universului de referință; desigur, o imagine de ansamblu evidentă numai pentru cel care deține *en connaisseur* datele întregii probleme.

Făcând pasul înapoi față de postura privilegiată a cunoscătorului intim al universului de referință, regăsim perspectiva publicului larg; pentru acesta, explicitul și implicitul discursului se distribuie în alte proporții, mai modeste sub aspectul elucidării temei. Totuși, în cazul fericit al discursurilor adecvate, prezentarea însăși nu devine falsă. Dimpotrivă: spunând atât cât trebuie (și trecând simultan sub tăcere ceea ce trebuie), discursul creează o imagine convingătoare, verosimilă și satisfăcătoare pe plan intelectual. Același discurs (cel adecvat) este bun și pentru publicul larg, și pentru insul familiarizat cu detaliile private ale problemei. *Cum ajunge un bun vorbitor la un discurs de calitate pe o temă delicată?* Ce mecanisme psihologice reglează sinceritatea sa față de anumite detalii și distanța loială, detașarea ori indiferența cu care „face abstracție" de altele? Cheia problemei stă în adresa mentală a discursului. Uneori, nici nu conștientizăm „cui" anume îi adresăm, în mod subtil, cuvintele noastre, mai precis la cine anume ne raportăm când ne formulăm ideile așa, iar nu altfel, pe cine evităm să jignim, de cine ne temem, la aprobarea cui facem cu adevărat apel, în forul intim în care se formulează gândurile înainte de a fi rostite. Cui se adresează *cu adevărat* un discurs *adecvat* pe o temă sensibilă? Ipoteticul cunoscător intim al universului de discurs, la care ne-am referit mai sus, va constata că, deși comunicarea este menită, să zicem, publicului general, adevăratul receptor este chiar cel despre care se face vorbire, cel aflat în miezul problemei: subiectul însuși al discursului. *Bunul vorbitor se adresează mental subiectului*, față de care manifestă o impresionantă solidaritate.

[*] Dr., cercetător științific gradul III, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Academia Română – Filiala Iași; e-mail: astrid.iasi@yahoo.com.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIX, 2022, p. 279-286

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă particularizăm ipoteticul „subtext dificil" și îl plasăm în aria etno-antropologiei, iar pe autorul discursului îl identificăm sub trăsăturile profesionale ale unui etnolog/antropolog, întrebarea deschide o pistă de reflecție asupra a ceea ce *nu* spune el atunci când își construiește textul etnologic având în față publicul și în minte pe subiecții terenurilor de la care a pornit demersul său de cercetare.

Terenul etnografic/antropologic leagă[1] cercetătorul și pe cel cercetat în calitate de subiect (sau „informator", sau oricum l-am numi). Nu trebuie să mai spunem că terenul etnografic este întotdeauna greu, întotdeauna delicat, întotdeauna minat. În cazul demersurilor de cercetare cu adevărat reușite, subiectul terenurilor noastre nu se află în postura de a fi considerat „altul" față de cercetător, ci este „celălalt", adică un partener, un colaborator[2] și o sursă de autoritate semiotică; aceasta este abordarea cunoscută în ultimele decenii sub denumirea de *paraetnografie* – care ajunge, de pildă în cadrul antropologiei americane, până la o transformare radicală a demersului de cunoaștere într-unul de acțiune comună „academico-locală", cu scop social. Mai mult, din experiență mulți dintre noi cunoaștem foarte bine mecanismele de reciprocitate din teren: cercetătorul cercetat devine subiectul subiecților săi. Vom încerca să urmărim cum își recâștigă etnologul o formă de control asupra propriilor terenuri, în aceste condiții de comunicare multidirecțională.

Punerea în discurs este adesea o formă de manipulare cu (de regulă) bune intenții. Etnologia creează texte, dar și relații de putere; ea oferă o modelare a realității descrise, pe care o trece prin filtrul biasurilor culturale și o forjează sub amprenta ideologică – în sens larg – a timpului când are loc cercetarea. În acest sens, se poate afirma că nu există etnologie obiectivă. Să luăm ca exemplu metoda chestionarului. Când o cercetare se aplică la propriul spațiu cultural, chestionarele etnografice cartografiază perimetrul a ceea ce autorii doresc să afle (ori chiar să demonstreze) cu privire la respectiva societate, iar etnologiile elaborează, pe seama răspunsurilor la acele chestionare, anumite imagini-proiecție, reprezentări ale unei identități comune construite pe baza parcimonioaselor date[3] luate în considerare voluntar. Subliniem termenul *voluntar*, întrucât esențială este *selecția pe care o operăm în masa realului*. Cea mai mare parte din informația propriu-zisă primită pe teren prin varii canale (atât în mod reflectat și „profesional", cât și subliminal, prin propria apartenență la, ori imersiune în universul de studiu) va rămâne netransmisă. Sau cel puțin neverbalizată – afirmăm aceasta gândindu-ne la faptul că procesul identificat încă din anii 1920 de Bronisław Malinowski ca diferență între ceea ce spun oamenii/subiecții și ceea ce fac ei este valabil în toate sensurile, etnologul transmițând, la rândul lui, unui potențial cititor fie mai mult decât spune *expressis verbis,* fie mai puțin decât spune ori, adesea, chiar altceva decât spune. Nu ne vom hazarda să avansăm procentele la care se poate ridica *diferența* însumată pe care o creează toate

[1] Ioana-Ruxandra Fruntelată a identificat corect mecanismul sincerității uneori copleșitoare a narațiunilor sinelui, întâlnite de cercetător în cadrul muncii de teren: răstimpul privilegiat al dialogului creează o breșă calitativă în linearitatea timpului obișnuit al insului; acesta se deschide, atingând „un apogeu al memoriei subiective", iar autonarațiunea rezultată are funcție terapeutică la nivelul imaginii proprii a subiectului cercetat (Ioana-Ruxandra Fruntelată, *Despre interpretarea etnologică*, București, Editura Etnologică, 2020, p. 134 sqq).

[2] Douglas R. Holmes, George E. Marcus, *Collaboration Today and the Re-imagination of Classic Scene of Fieldwork Encounter*, in "Collaborative Anthropologies", vol. 1, University of Nebraska Press, 2008, p. 86.

[3] A devenit un loc clasic avertismentul metodologic extrem că tot „ceea ce noi numim datele noastre sunt de fapt propriile noastre constructe ale constructelor altor oameni" și că, în fond, „explicăm explicații" (Clifford Geertz, *Interpretarea culturilor. Eseuri alese*, traducere de Ciprian Șiulea, postfață de Ștefan Guga, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014, p. 19).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceste „filtre" față de datele propriu-zise cu care a luat contact în teren cercetătorul, dar este lesne de apreciat că procentele de „abatere" pot fi ameţitoare. Este un truism faptul că textul care ajunge la receptorul final (în cazul nostru, la cititorul textului de etnologie) este produsul unei virtual nesfârșite serii de scrieri, transcrieri și rescrieri.

Dacă este atât de complicată redarea datelor vizate de o cercetare de teren, ce ar mai fi atunci de spus despre *ceea ce nici măcar nu se dorește a se afla* pe un teren etnografic? Sunt multe lucruri despre care nu întrebăm. Sunt alte lucruri despre care *se știe prea bine, dar se trec sub tăcere*. Ori, și mai grav pentru un demers de cunoaștere, sunt unele despre care nici nu știm, nici nu am putea afla și nici măcar nu ne-am gândi că semnifică ceva. *Hic sunt leones*... Seculare omisiuni, statornice prejudecăți, multe soiuri de complexe și încăpățânate (răs)tălmăciri se împletesc cu firul propriei noastre neputințe de a ne conduce liber demersul de cunoaștere. Sărac și rigid, acesta e însă materialul din care fiecare își croiește cât de bine poate haina de etnolog. Cel mult, ne-spusul se mai strecoară uneori printre rânduri, dându-ne de rușine pretențiile pozitiviste, științifice, umaniste, antropologice sau cum vor fi fiind numite suporturile teoretice pe care ne sprijinim și în spatele cărora am dori să ne ascundem cât mai temeinic. Sumar pregătiți, ne deplasăm în terenurile „noastre", pe care ne propunem de regulă să le transformăm în texte. Deschidem uși în fața cărora noi înșine vom închide ochii dacă priveliștea nu ne convine; stârnim voci, ocazionăm mărturisiri, precipităm reflecții de care ulterior vom face cu cruzime abstracție, ca și când n-ar fi existat. Astfel, noi înșine suntem primii cenzori ai terenurilor cercetate. Aplicăm un triaj începând încă din momentul înregistrării și transcrierii materialelor și îl încheiem în travaliul redactării textului etnologic; triajul va fi parțial sub formă de *selecție* (alegem doar ceea ce considerăm relevant, înlăturând „banalul", redundanțele și informațiile care ni se par străine de tema noastră de cercetare), parțial sub formă de cenzură și autocenzură (înlăturăm mai ales ceea ce considerăm ofensator pentru comunitate, amenințător pentru poziția noastră personală, incoerent față de restul descrierii/demonstrației noastre). Fiecare dintre aceste practici are dezavantaje majore și va face obiectul unei critici probabil aspre într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat al etno-antropologiei. Ceea ce considerăm „banal" ori „irelevant" va interesa, poate, cercetătorul de mâine mult mai mult decât detaliile pe care le simțim noi astăzi ca fiind de interes; este instructiv cazul atâtor noi genuri umaniste, precum ego-istoria, microsociologia, antropologia culturală etc., dezvoltate pe marginea datelor culturale anterior clasificate ca „irelevante". A doua formă de triere este *cenzura*, cu multiplele sale valențe. O anume cenzură ține de politica oricărui domeniu și este, sub acest aspect, inerentă și inevitabilă, etnologia fiind datată istoric, la fel ca oricare produs cultural; însă sub regimuri politice autoritare sau totalitare etnologul suportă și o cenzură suplimentară, cu mult mai dură, cea impusă de politica statală; cenzură care nu țintește doar omiterea elementelor incomode din descrierea etnologică, ci vizează chiar falsificarea disciplinei înseși, printr-o rescriere în cadrele prefabricate impuse. Cenzură este și cea prin care subiecții noștri își calibrează discursul astfel încât să fie satisfăcător pentru ei și pentru așteptările microgrupurilor sociale din care fac parte. Cenzură este și cea lingvistică, prin care sunt evitate fie chiar din relatare, fie prin transcrierea ulterioară, detaliile simțite ca „vulgare". Dar cea mai eficientă metodă de triere a informațiilor care vor pătrunde în textul etnologic este, probabil, autocenzura – un subiect prea vast spre a putea fi abordat în paginile de față.

Parcurgând pagini din etnologia românească profesionistă a ultimului secol, să ne propunem un exercițiu: să ne plasăm în postura unui „străin" care ar citi textul în mod neutru, fără să pună nimic de la el; vom constata că, în numeroase cazuri, neranforsat cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

propriile noastre detalii și puneri în context, discursul se va dilua, va descreşte în pertinenţă și poate chiar va lăsa loc pentru vagul conceptual. Desigur, nu toate textele ne permit să ne modificăm grila de lectură; aici operează criteriul de *thick description* al lui Gilbert Ryle și Clifford Geertz[4]. Dar în majoritatea situațiilor, mai ales pentru textele aflate sub o mai puternică presiune ideologică, o astfel de lectură-falsificare se produce aproape de la sine. Vedem acționând în acest fel de texte cel mai simplu mod al etnologului de a *nu* spune diverse lucruri: *tăcerea etnologică*. Lucrurile trecute sub tăcere sunt alese parțial conștient. Adică, profesional vorbind, sunt cenzurate. Tăcerea etnologică este o tăcere profesionistă. Un amator în branșă, o știm cu toții, *tace greșit*, iar tăcerea lui poate fi mai grăitoare decât ar fi tratarea deschisă a subiectului asupra căruia și-a propus să nu spună „prea multe". Etnologul „cu state vechi" recunoaște astfel de stridențe în textele altora și încearcă să le evite în ale sale. Cum o va face? *Cum face ca să-și descrie adecvat terenul și în același timp să-l cenzureze?* Cum face ca să nu falsifice universul de cercetare, univers la care se raportează *inclusiv* prin importantele omisiuni la care va proceda în redactare? Căci alegerea a ceea ce *nu* va spune este o parte semnificativă din decizia sa, atunci când prezintă un teren. Evantaiul ne-spuselor noastre în calitate de cercetători este amplu. (Câteva exemplificări ar putea aduce ceva mai multă lumină; ne vom referi, așadar, la anumite detalii de fond din propriile cercetări de teren.)

Uneori, subiecții înșiși impun cercetătorului să tacă asupra unei bune părți din „materialul" pe care i l-au transmis. Etnologul n-o va face însă, sau cel puțin nu până la capăt. Ca să ne exprimăm riguros, el nu va putea spune direct acele lucruri „delicate" asupra cărora a fost prevenit, dar nici nu va tăcea complet cu privire la ele, ci, în măsura în care servesc demersului de cercetare pe care și l-a propus, le va exprima *cumva* (iar acest „cumva" conține atât ceea ce spune, cât și ceea ce nu spune etnologul). Am avut cu toții pe teren dialoguri de o riscată sinceritate, în timpul cărora sau ulterior cărora subiecții ne-au rugat explicit să nu spunem mai departe ceea ce am aflat. De ce ne-au mai încredințat atunci lucrurile respective? Probabil pentru că acele mărturisiri erau esențiale în actul comunicării, erau cele care făceau diferența între simpla conversație și o comunicare autentică, necesară ca act terapeutic sau pentru ca profilul psihologic al intervievatului să fie cel resimțit de el ca propriu. Ceea ce pentru cercetător este o „anchetă de teren", de regulă pentru subiecți este cu totul altceva și poate avea o miză cu mult mai intimă.

Este, aici, locul să deschidem o problemă arzătoare a terenurilor noastre: ceea ce am putea numi „anti-GDPR"-ul etnologic. În mijlocul mișcării globale de protecție a datelor cu caracter personal și a identității celui care se exprimă (subliniem: *se* exprimă, în ultimă instanță, *pe sine însuși*) în spațiul public, noi, etnologii, mai ales cei din spațiul sud-est european, nu avem voie să anonimizăm informația, ci suntem ținuți să redăm cele mai intime convingeri, detalii de viață și experiențe ale subiecților noștri *cu tot cu „fișa de informator"* – mai mult, trebuie să ne asigurăm că în textul nostru etnologic le transcriem discursul cât mai fidel, ca adevărul demersului de cunoaștere pe care l-am parcurs *împreună* cu ei să nu aibă de suferit. Este aici, evident, o contradicție în termeni.

[4] Identificând în „logica informală a vieții concrete" (Clifford Geertz, *op. cit.*, p. 25) obiectul analizei culturale, iar în „structurile suprapuse de inferență și implicație cu ajutorul cărora un etnograf încearcă în mod constant să-și găsească drumul" (*ibidem*, p. 17) metodologia de bază, antropologii occidentali contemporani evocă un stil de lucru necaracteristic pentru ceea ce *grosso modo* am putea numi paradigma noastră etnologică națională.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum putem reda intimul, chiar secretul personalității, lipindu-i în același timp „fișa de informator", un talon nu cu mult mai empatic decât cel atașat la morgă unui corp de mult rece?

Desigur, etica cercetării etnologice este un domeniu inepuizabil. Nu vom încerca să-l cartografiem în câteva pagini. Dorim să atragem atenția doar asupra câtorva aspecte de care ne-am lovit mai frecvent. Etnologul este acuzabil – în primul rând de către colegul și concurentul său mai pozitivist, etnograful, dar și de către istoric, dialectolog, sociolog ș.a. – că nu redă informații „autentice" dacă nu își însoțește interpretările cu citate exacte din discursul subiecților săi și mai ales cu fișe de informator complete, într-un demers acribios de „sursologie" etnoculturală. Poziția aceasta ne apare mai degrabă ca o încercare disperată de a atinge himera autenticității, decât ca o garanție a capturării adevărului. Este o cârjă daliniană care nu poate sprijini nimic: cercetătorul nu se poate „ascunde", sub aspectul responsabilității pentru propriul text, nici în spatele informatorilor săi, nici în spatele metadatelor. El nu publică (de regulă) un interviu, nici o anchetă, ci un document etnologic, un text. Or, textul îi aparține. Nimic nu garantează, propriu-zis, veridicitatea unei pagini de etnologie; veridicitatea cercetărilor de teren poate fi contestată în orice condiții, chiar și atunci când fișa informatorului este completă, căci acest lucru nu exclude falsificarea informației la orice nivel – de la simpla identificare fictivă a informatorului, până la atribuirea unor replici inexistente, manipularea transcrierii înregistrărilor, „coregerea" pieselor înregistrate, emiterea unor suprainterpretări ș.a.m.d. Garantul autenticității informațiilor pe care ne sprijinim textele nu este „informatorul", cum s-a crezut în trecutul pozitivist încă recent al științelor umaniste. *Unicul garant (și responsabil!)* pentru tot ceea ce apare ca rezultat al unui teren, de la înregistrări până la elaborarea concluziilor, *este cercetătorul*. În probitatea lui profesională se află sursa încrederii pe care textul său o produce, nu în identificarea „informatorilor" săi prin nume și prenume, ani de „studii", vârstă, sex, ocupație, confesiune religioasă etc. Desigur, datele personale ale subiecților sunt întotdeauna relevante, dar relevante *în cadrul cercetării, împreună cu toate celelalte informații*, iar nu în afara acesteia, ca o „marcă oficială" a adevărului; cel care trebuie să le cunoască și să țină seama de ele este numai cercetătorul.

Opțiunea unora dintre etnologi (inclusiv a mea) în fața unor informații cu caracter *delicat* pe care le acumulăm pe teren este, așa cum se procedează și în antropologia culturală americană, anonimizarea subiecților și gestionarea materialelor de o manieră precaută, astfel încât rezultatul final al anchetei de teren să nu le aducă localnicilor deservicii în cadrul comunității proprii. Mai precis, în cazul informațiilor considerate de subiecții noștri sensibile, nu doar că vom anonimiza sursele, ci vom fragmenta și recontextualiza citatele, așa încât membrii comunității să nu poată deduce legătura între sursa „X" și informația „Y". Cel mai greu este de făcut acest lucru atunci când scriem un text cu caracter monografic, menit să se „reîntoarcă" în comunitate (cum sunt, de pildă, cercetările îndelungate asupra unui rit, cu repetate descinderi ale cercetătorului în aceleași localități, cu publicări etapizate în funcție de progresele cercetării, cu reveniri asupra unor informații și asupra unor subiecți etc. – genul de țesătură densă care plasează demersul cercetătorului în atenția comunității locale). Nu putem controla impactul pe care l-ar avea textele noastre asupra unora dintre subiecții pe care comunitățile lor de origine i-ar recunoaște în ele. Din acest motiv, informațiile sensibile trebuie „despecificate" sub aspectul apartenenței la sursa lor, mai ales într-o monografie. La polul opus, cel mai ușor ne vine să gestionăm datele cu caracter sensibil atunci când le includem într-un eseu pe o temă ceva mai largă, eventual publicat într-o limbă străină. Cunoașterea etnologică poate fi prezentată, în concluzie, cu atât mai puține precauții sub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aspectul protecției detaliilor sensibile, cu cât subiecții terenului cercetat se află mai departe de „raza de impact" a produsului etnologic final care este textul/filmul/documentarul realizat de noi pe respectivul teren.

Să analizăm un exemplu. Recent, am făcut o cercetare a culturii tradiționale într-un sat din zona Săbăoani, la inițiativa monografică a Bisericii Romano-Catolice. Alte câteva sate din zonă aveau deja monografii dedicate lor. Capitolul de etnologie din monografia proiectată urma să fie integrat în volum, iar acesta trebuia să se integreze unei serii de lucrări care celebrează secolele de catolicism pe Valea Siretului (o zonă ai cărei localnici sunt considerați ceangăi). *Cadrul principial de cenzură* era clar, așadar, încă de dinainte de a fi pășit în sat: trebuiau să fie respectate interesele religiei oficiale. Cât despre cunoașterea propriu-zisă a realității la fața locului, terenul îmi era deschis – nimic nu mă împiedica să caut ce subiecți doream și să le adresez ce întrebări doream; ceea ce aveam să *pot* reda în final din toate cele aflate, însă, reprezenta pentru mine o provocare etnologică. Am pornit cu un interes îndreptat în primul rând asupra elementelor de cultură și de civilizație tradiționale, în căutarea mărcilor identitare ale zonei cercetate. Mă așteptam ca problema sensibilă să o reprezinte tensiunea etnico-religioasă rezumată de termenul *ceangăi*. De asemenea, mă așteptam ca populația, exclusiv catolică, să fie mai degrabă reținută față de cercetătorul ortodox care sunt, și mă pregăteam să abordez cu toată precauția specificul religios al zonei. Într-un cuvânt, mă pregătisem pentru un demers de etnografie *clasică*. Or, prea puține elemente din terenul real au corespuns presupozițiilor mele. Nici civilizația locală, nici cultura tradițională nu aveau să-mi ofere o hermeneutică suficientă a zonei. Înțelegerea mea a fost forțată să intre pe alte făgașe. În miezul întregii vieți comunitare din satul cercetat stă *suferința*, nucleu identitar și motor profund al opțiunilor de viață ale tuturor celor intervievați. Din relatări individuale (comunicate de obicei cu titlu de „secret") ale traumelor s-a născut o imagine surprinzător de „holistică", un *pattern* al traumei generale. Pe urmele reflexiei lui Max Weber despre etica protestantă care îi predispune pe credincioși la o muncă asiduă, m-aș putea întreba dacă accentul cu totul special pus de interlocutorii mei în „povestea vieții" asupra suferinței nu reflectă, inconștient, marea narațiune catolică a Crucii. Influența culturală a modelului hristic sacrificial este resimțită cu totul altfel în comunitatea catolică cercetată, decât în comunitățile ortodoxe care reprezintă pentru mine terenul „nativ". Pe de altă parte, se prea poate ca intersecția dintre viețile individuale și cultul catolic al suferinței să fie întâmplătoare. Însă eu nu am întâlnit, în comunitatea cercetată, decât o singură persoană care să nu-și fi redat „povestea vieții" în registrul traumatic.

Autonarațiunile ascultate au gravitat în jurul *violenței*, o instituție socială puternică, până de curând unică metodă de educație ori de „îndreptare" în familii și nici astăzi abandonată; o violență fizică excesivă, ale cărei victime au fost în primul rând femeile:

> Înainti fugea femeia – dac-o bătea pi ea și copiii țîneau cu ea, ieșeau cu toții afară și fugeau (X1, înreg. A.C., 2020).
>
> Dacâ-l supăra cu ceva, dădea cu pușca după ea – dădea cu pușca! Și ea [soacra – n.n.] s-ascundea după un păr, acolo dormea toată noaptea, pînâ sî liniștea el [socrul – n.n.]" (X2, înreg. A.C., 2020).

Abuzul face parte din etosul acceptat, este perpetuat prin educația „tradițională" și se confundă cu „mândria" bărbătească:

> [Bărbatul] era considerat prost dacă femeia și copiii nu erau supuși; ceilalți rîdeau di el. „Măi, ti ia femeia di prost?!" Era, cumva, mîndria lui (X2, înreg. A.C., 2020).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> O casă veche, în care mergeau furnicile. Și soacra mea a moștenit-o! Vă dați seama ce-o fost acolo. Era priponită... Mi-aduc aminti „căsuța" pe-unde intra vaca, unde-o fost grajdu – era priponit, efectiv, peretili, era ținut cu niști pari, c-altfel venea jos. Nu puteam s-accept așa ceva, eu la părinții mei n-am avut așa ceva! Crescusem într-o casă modernă... Pentru mine-o fost un șoc să mă scoată de-acolo să m-aducă aici. Numai că trebuia să vin, că era orgoliul bărbatului: cum să nu vii să stai cu soacra?!? Cădea di prost! (X3, înreg. A.C., 2021).

Un alt factor atotprezent, determinant inclusiv pentru fenomenul de migrație despre care adesea considerăm simplist că are exclusiv cauze economice, este consumul excesiv de *alcool* al capului familiei, asociat cu violența extremă, situație din care plecarea în străinătate reprezintă pentru restul familiei unica ieșire: adeseori „se fugea" la muncă în străinătate cu disperare și din disperare.

> Și maică-mea tot așa, și-a luat inima-n dinți, avînd o situație grea cu taică-meu... dar nu pot să povestesc prea multe, că taică-meu îi foarte orgolios. [...] Nu știam ce să fac ca să-i salvez [pe frați și pe mamă de bătăile tatălui – n.n.]. Am zis: plec, să nu mai văd. Deciziile pe care le-am luat în viața mea – tot să plec, să nu mai văd, să plec, să nu mai văd! Nu puteam să văd, nu puteam să suport, nu puteam s-accept! (X2, înreg. A.C., 2020).

La o privire mai atentă, totul în sat e altfel decât pare. De pildă, numărul mare de copii născuți în familia tradițională (chiar până în prezent), motiv de mândrie pentru Biserica Catolică, s-a datorat într-o măsură semnificativă beției și *violurilor familiale consimțite* din cauza terorii pe care o exercitau simultan asupra femeilor soții violenți și prejudecățile comunitare, pe fondul lipsei unor mijloace contraceptive eficiente. Majoritatea interlocutoarelor care au abordat acest aspect au convingerea că este „datoria" femeii „să stea" când soțul „bate din picior" (sintagmele eufemistice le aparțin). Rezultatul este surprins în zicala des auzită în sat: „Ni culcam doi, ni sculam trei; ni culcam trei, ni sculam patru".

> Nu știau nimic! De-asta sîntem familii așa mari. [...] Mama mea cînd o murit, la 90 di ani, avea aproapi 60 di nepoți, strănepoți avea aproapi 30, și dacî mai trăié o lunâ-douâ, avé răsnepoți (X1, înreg. A.C., 2020).

Prejudecățile, culpabilizarea compulsivă, intoleranța generalizată domină până în prezent lumea satului. Sărăcia, lipsa elementară de igienă și de educație produc uneori catastrofe umane și sanitare. Gospodăriile cele mai impresionante pot fi alteori rodul unei munci impuse prin practici abuzive. Și exemplele pot continua.

Din păcate, nu am putut integra în text informațiile de mai sus în adevărata lor lumină. Cum să scrii despre toate acestea într-o lucrare monografică menită să celebreze satul cercetat? Am cenzurat parțial informațiile, în substanța lor, iar sub aspect formal am cenzurat total diverse fragmente de mare relevanță și plasticitate, precum cel în care o catolică convinsă și mamă de preot franciscan povestește cum a apelat decenii la rând la tot felul de mijloace, inclusiv la un soi de magie de contact, în speranța de a-și vindeca soțul de patima băuturii:

> I-am pus odatî o-ntrebarí, zîc: „[...], aleĝi-ț, or familia – c-avém trii-patru copkii, mi sî parí cî ĭeram gravidî și cu ŝellaltu –, or familia, or băutura!" Și îi crediț cî ńi-i răspuns? „Rakiú!!!" Nu pot sî-l uit. Rakiú l-o alĭes! [...] Mă duŝém și la Roman, îi sfințăm sarí, făinî,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

medalii – îi puném medăluț la pantaloni, în batî, discusăm oleacî – cu Maica Domnului. Îi puném, ca să sî-*ntoarcî*. Dacî lua mîncari di-acasî, îi sfințăm și-i puném în mâncari; sarí... și ouli li sfințăm... Nu ĭera ĭel vinovat, ĭera băutura! (X4, înreg. A.C., 2020).

Printre rânduri și folosind intensiv, în mod deliberat, croșetele pentru a sugera numeroasele decupaje efectuate, se poate transmite în textul final o parte din informația relevantă. Este o întreagă muncă de „traducere" a unor astfel de date etnografice în text etnologic (pozitiv), cu speranța că procesul nu va eroda prea mult conținuturile. Spre a reveni la comparația cu care am prefațat acest articol: un cititor care cunoaște măcar câte ceva din realitatea situațiilor de teren va ști să suplinească, printre rânduri, informațiile lipsă. Dar este oare aceasta calea cea mai potrivită de a face etnologia maladiilor sociale? Mai ales atunci când subiectele sensibile peste care cercetătorul dă la tot pasul nu reflectă vreo situație excepțională de criză, survenită dintr-odată ori acutizată la un anumit moment dat, sau măcar recunoscută ca o criză la nivel macrosocial, ci mărturisesc o boală profundă, de lungă durată, cronică, învăluită oficial de noi toți într-o pioasă ipocrizie? După un cuvânt al lui Vintilă Mihăilescu[5], toate practicile culturale sunt practici simbolice; în acest sens, poate că și practicile culturale ale etnologiei autohtone ar merita analizate și conștientizate mai bine, la toate nivelurile sociale decizionale, ca proiecții ale unui sine supraindividual ideal; în această lumină relativizantă, ele și-ar pierde în mod fericit ceva din miza ideologică datorită căreia pe de o parte cenzurează masiv, iar pe de alta pretind a furniza fotografia fidelă a realității.

WHAT THE ETHNOLOGIST DOES *NOT* SAY. ETHICAL DILEMMAS IN RENDERING THE INTERCONNECTIONS BETWEEN THE SUBJECT, THE OBJECT AND THE CONTEXT OF OUR FIELD RESEARCH
(Summary)

Keywords: fieldwork ethics, ethnology, censorship, data presentation, oral to written document.

Romanian ethnology has yet to find a way to deal with important issues regarding the ethics of field research and field presentation. My article points to some of these issues. Starting from a theoretical discussion about what gets to be expressed versus what is suppressed in an ethnological document, I have tried to cover as many nuances as possible, in a sort of phenomenology of ethnologic (self)censorship. The researcher cannot and should not hide behind the authority of his (field) interlocutors, nor should he or she rely solely on the fidelity of metadata, or on the national scientific traditions. One should own the truth of his or her research. The final product of any field research is, generally speaking, a text (documentary, film etc.) and the only responsible for its content is the researcher. Textualising the field information is a complex process, the implications of which I have tried to acknowledge through some examples taken from my recent research. The closing part questions our field description routine and the equivocal results we get in Romanian ethnology through the much too pious set of rules we are supposed to follow.

[5] Vintilă Mihăilescu, *Antropologie. Cinci introduceri*, Editura Polirom, Iași, 2007.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDI MIHALACHE[*]

NUME, CORPURI, CICATRICI: SCHIȚĂ DE ANTROPOLOGIA ABSENȚEI

Nu mai există decât adevăruri participative, la care fiecare vine cu pățania lui; validând astfel o prezumție scorțoasă, dar numai prin mii de congruențe cu multe alte abordări ale realului. Așadar, ne-au rămas prea puține lucruri de făcut. Și, după ce le vom fi săvârșit, din îmbălsămarea lor n-o să câștigăm un trecut anume, numai pentru noi; acela pe care l-am vrea totuna cu realitatea; ceea ce-i afectează și pe alții; sunt persoane față de care, cât sunt în viață, nutrim sentimente sălcii-incerte. Abia după ce mor ne îndrăgostim ireparabil de amintirea lor.

Viața e așa cum o îmbrăcăm noi, dacă știm ce culoare ni se potrivește. Iar tu, cititorule, chiar te pricepi de minune la asemenea alegeri. E bine să nu scăpăm momentul și să înveșmântăm frumos împlinirea unor ani petrecuți oarecum laolaltă. Nu mai contează câți, important e reușim acest adaos de timp împreună; deși ne-am născut la destule răsărituri unul de altul. Este ziua de acum nu mai contează câți ani. Îi știu, dar nu-i spun. Și chiar dacă realitatea pe care o îndur este, adesea, exact inversă celei pe care o scriu, mă bucură putința mea de a sta pe pragul așteptărilor; și în anticamera înțelegerii pe care unii mi-o arată. În fond, cine mai seamănă azi cu propriul lui scris? Continui să țin la rânduiala ghidușă-enervantă din gândurile mele; și la cuvintele împrăștiate în ceilalți, și, totodată, atât de chircite în mine însumi. Dragă cititorule, oriunde te afli, să rămâi același critic din mijlocul ezitărilor mele, căci din ghiontul tău emoțional pun pe hârtie ceea ce tu citești. De data asta o să vorbim despre *absență*. Ea este o diagonală, cam tăioasă, pe volatilul increatului; și, din cauza ei, acesta nu se mai simte deplin și stăpân în el însuși: cineva ia parte din el ca să nu mai exerseze, cum are el chef, lipsa din toate. Absența sparge monopolul nimicului; și e puțin prezentă, numai un pic, într-o ceașcă de cafea, într-un fotoliu, într-o fotografie, în fumul unei țigări, într-o familie, într-o inimă. Absența nu e complicea nimicului, ea persistând în ființa noastră până când ne decidem s-o omorâm.

De obicei, ne autoinventăm apoi chiar ne cazăm într-un dublu pe care-l confiscăm pe nesimțite; fără a ne întreba dacă nu cumva el este, întâi de toate, *originalul* altcuiva și abia apoi *replica* eului nostru[1]. Inconsecvența felului nostru de a fi ne îneacă însă într-o

[*] Cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași; e-mail: mihalache_emanuelandi@yahoo.com.

[1] Filmul *Talentatul domn Ripley* (1999) se pretează la multe lecturi, care ne-ar lua pagini întregi ca să corelăm toate palierele de lectură (bovarism, dublu ucigaș, oglindiri, schizofrenie etc.). Faptul că Anthony Minghella a semnat și scenariul și regia mărește mizele peliculei. N-o putem nici măcar povesti, trebuie vizionată și nu o singură dată. Constrânși de subiectul cărții de față, ne rezumăm la simbiozele absență – prezență. Descurcărețul Tom Ripley își duce viața de pe o zi pe alta. Are însă ocazia să intre într-un cerc de tineri fără griji, petrecăreți și de bani gata. Distracția e singura lor preocupare; a lui Tom este însă parvenirea. E obsedat să devină ca ei. De aceea, mimează o prietenie cu unul dintre ei, Dickie Greenleaf, până când se ceartă și, într-un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cultură a substituirii neodihnite, ce înlocuiește *existența* cu *semnificarea* acesteia; și paradigma reproducerii (a dublului) cu aceea a recurenței (a multiversului); ceea ce maschează nu diluarea personalității, ci absența noastră din celălalt, poate mai bun. Ne lansăm într-o lungă cursă după surogate ale realității globale, asediată cu adevăruri biografice de circumstanță[2].

Fie că amănuntele din studiul meu scapă dintr-o mărturie directă, fie că sunt reimaginate de vreun scriitor ce le repune pe picioare, forța lor de sugestie vine din autenticitatea lor originară. Toate scenele care dau fiori cititorului de azi au un asemenea efect pentru că poartă marca realului. În plus, sursele noastre, preponderent literare (în variantă ficțională ori memorialistică) fac digerabile unele noțiuni mai snoabe[3].

Oricât de urât ne-a fost, intervalul 2020-2022[4] intră deja în regimul retrospecției[5]. Dacă nu simțim așa, gândiți-vă la cei care n-au apucat să-l depășească. Ei ar fi vrut să le fie

---

moment de furie, îl ucide. Nu-i dă însă prin cap să se denunțe căci modul de viață al „bogătașului" îl atrăgea nespus. Și inventiv cum e, Tom îi fură identitatea: actele, inelul, scrisul, hainele, banii, papucii de casă, yachtul, frizura. E mai mult decât un jaf, e un transfer în personalitatea altcuiva. Din acest moment, Tom se luptă ca să mascheze absența victimei sale. Când e singur și sigur pe el, se dă drept Dickie și se comportă ca atare. Trăiește pe picior mare, cumpărându-și pian și sculpturi. Când se întâlnește însă cu prietenii dispărutului, tot mai bănuitori, se străduiește să le dea impresia că Dickie e prin preajmă: erau cât pe ce să-l întâlnească, dar, măi să fie, îl scăpaseră la mustață. Acest hocus-pocus, uite Dickie, nu e Dickie, ridică finalmente juste suspiciuni. Și cum anturajul răposatului începe să-l acuze direct, Tom se apără continuând seria asasinatelor. Ceea ce mă interesează în acest film este un anume joc: alternanța dintre *semnificarea* absenței lui Dickie și *simbolizarea* așa-zisei lui prezențe. Absența (semnificată) are nevoie de semnificați palpabili (obiecte, gesturi, situații, minciuni); pe când prezența (simbolizată) se impune oarecum implicit, neavând nevoie de explicații suplimentare. O vreme, Ripley dă senzația că prezența lui Dickie este recent consumată; sau, în viitorul apropiat, mai mult decât iminentă.

[2] Teoria schemei atenției „este un model intern străvechi, foarte simplificat, cizelat de evoluție pentru a servi două funcții principale […]. Prima sa funcție a fost probabil aceea de model al sinelui, cu scopul de a monitoriza, de a prezice și de a controla atenția proprie. A doua funcție ar putea fi aceea de catalizator al cogniției sociale, care ne permite să intuim stările atenționale ale celorlalți și să le prezicem astfel comportamentul" (Michael S. A. Graziano, *Conștiința dintr-o nouă perspectivă. O teorie științifică a experienței subiective*, traducere de Vlad Vedeanu, București, Editura Humanitas, 2021, p. 81). Ce ne facem? Sinele nu mai înglobează, iar eul nu mai sintetizează?

[3] Textul studiului de față e sacadat de multe citate care ilustrează, fără pretenția de a argumenta, aserțiunile mele. În autobiografia lui, Stephen King se oprea chiar asupra acestui detaliu: „Sunt pregătit să afirm că paragraful, nu fraza, este unitatea de bază a scrisului – locul în care începe coerența și unde cuvintele au șansa să devină mai mult decât simple cuvinte. Dacă trebuie să existe un moment de accelerare, acesta se manifestă la nivelul paragrafului. E un instrument minunat și flexibil care poate să fie lung doar cât un singur cuvânt sau să umple pagini întregi. […] Unii oameni nu vor să audă adevărul, desigur, dar asta nu e problema voastră. Ați avea o problemă dacă ați vrea să fiți scriitori renunțând la franchețe. Modul de exprimare, fie el urât sau frumos, este un indice al personajului; poate să fie și o boare de aer răcoros într-o cameră pe care unii oameni și-ar dori să o țină închisă. În cele din urmă, chestiunea importantă nu are nici o legătură cu sacrul sau cu profanul pe care-l puneți în gura personajelor; singura chestiune e cum sună vorbele lor pe pagină și în ureche. Dacă vreți să sune firesc, atunci trebuie să vorbiți voi înșivă. Și, mai important decât toate, trebuie să tăceți și să-i ascultați pe ceilalți cum vorbesc. […] Chiar și atunci când spuneți povestea în manieră directă, veți descoperi că nu puteți scăpa de cel puțin *o parte* din povestea de fundal. În cel mai realist sens, fiecare viață este *in medias res*" (Stephen King, *Despre scris – autobiografia unui meșteșug*, traducere de Mircea Pricăjan, București, Editura Nemira, 2022, p. 139-140, 196, 235).

[4] Despre modul în care ne facem absenți unii altora Paolo Giordano spunea: „Epidemia ne-a afectat deja relațiile. Și a adus cu sine multă singurătate. Singurătatea celor care sunt internați la terapie intensivă și comunică printr-un geam cu ceilalți, dar și un alt fel de singurătate, cea a buzelor strânse dincolo de măștile de protecție, a privirilor bănuitoare, a obligației de a rămâne în casă. În vremea contaminării, toți suntem liberi și, totodată, arestați la domiciliu. […] Nimănui nu-i place să fie marginalizat, iar faptul că știm că suntem doar temporar izolați de lume nu e de ajuns să ne ostoiască suferința. Avem nevoie disperată să fim împreună cu ceilalți, în mijlocul celorlalți, la mai puțin de un metru de cei care ținem. Este o nevoie perpetuă, asemănătoare respirației" (Paolo Giordano, *În vremea contaminării*, traducere de Anamaria Gebailă, Iași, Editura Polirom, 2020, p. 37-38).

[5] Modele de abordare ar fi: „Ceea ce am scris este o mărturie. Nu mi-am propus să mă prezint într-o lumină cât mai favorabilă și nici să înfățișez realități, situații și evenimente ce pot constitui astăzi subiectul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și mai greu decât ne-a fost nouă; numai să-și adauge și ei vârstele pe care o să le-mplinim, de acum încolo, și pentru dânșii. Și cu ce ne alegem, în planul culturii istorice, din experiența *lock down*-ului? Căci „trecutul poate veni când vrea să îți strice socotelile. Și nu știi niciodată unde te va duce. Tot ce poți spera e că te va purta într-un loc în care vrei să mergi": e o cădere pe gânduri a personajului principal din *Hearts in Atlantis* (2001). Tocmai primise prin poștă un obiect care-l anunța două lucruri: că un prieten drag plecase la ceruri (din cauza unui accident de mașină) și că el, tovarășul de joacă supraviețuitor, primea drept moștenire[6] o mănușă veche de *baseball*. Dacă nu ne retrăim amintirile, memoria ni le ia înapoi. Și le depune într-un rezervor de trecuturi clasificate, neînviate de nimeni. Este și motivul pentru care unele rememorări sunt aduse în scenă, poate patetic, cu speranța unei miraculoase resuscitări[7].

---

unor investigații istorice, pentru a sprijini anumite perspective partizane asupra trecutului. M-am străduit să relatez cum am văzut atunci lucrurile și cum le văd acum. Sunt conștient de faptul că tot ceea ce-mi amintesc nu poate fi despărțit în mod net de ceea ce gândesc astăzi" (Mircea Flonta, *Drumul meu spre filozofie*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 8).

[6] „Situaţia atât de curentă în romane, și atât de rară în realitate, a unei moșteniri sau a unui ajutor de la un donator necunoscut, nu modifică deloc situaţia. Atunci când se datorează unui mort identificat, imposibilitatea de a înapoia nu crește în mod sensibil din faptul anonimatului donatorului (viu); căci, dacă uneori stinge și numele, moartea desființează întotdeauna prenumele (*christian name*, numele de botez, cel care contează, pentru că el individualizează cel mai mult în numele unui sfânt); dacă numele supraviețuiește e tocmai prin darul donatorului, care se desface de el pentru urmașii săi și nu-l mai poartă deci ca propriu; numele devine astfel anonim, luat în moștenire. Cât despre prenume, puținul care supraviețuiește depinde de memoria și de pietatea celor vii; anonimatul său progresează odată cu stingerea recunoștinței, deci repede. Mortul împarte același anonimat cu donatorul necunoscut. La sfârșit, nu există mort decât necunoscut – sau aproape. Această variantă nu repune deci în cauză paradoxul pe care-l face să apară donatorul mort: absența (neantul, dispariția, moartea) donează nu printre alți donatori posibili, ci prin excelență. Căci dacă efectivitatea unui testament nu devine efectivă decât prin faptul morții celui care l-a întocmit, atunci, strict vorbind, ceea ce decide moștenirea nu e voința donatorului, ci decesul său. Aici însăși dispariția donează – darul acestui donator prin excelență absent, necunoscut, inaccesibil, apare desigur ca un dar, fără nici o îndoială ca unul binefăcător; și, în măsura în care mă recunosc ca donatar, trebuie să constat că sunt într-o postură în care înapoierea darului îmi devine din principiu cu neputință, oricare ar fi intenția mea, fie ea cea mai bună; nu mai e nimic de făcut sau de zis: beneficiez de dar și nu-l pot înapoia, îmi rămâne deci să-l primesc fără nici o altă mulțumire. Or, departe de a compromite evidența donației, această imposibilitate marchează faptul că darul *se* d(oneaz)ă aici cuiva insolvabil fără nici o întoarcere, nici schimb, de îndată ce destinatarul lui (donatorul luat ca donatar secund) lipsește. E vorba de un dar, în nici un caz de un împrumut sau de o înapoiere viitoare, pentru că darul și-a ars donatorul (așa cum sunt arse navele) și se abandonează fără repliere, nici retragere. În fapt, dispărând și prezentându-se în lipsă, donatorul, departe de a slăbi, își îndeplinește mai bine oficiul său *in absentia:* el d(oneaz)ă cu adevărat un dar, al cărui caracter de d(on)at nu i se va putea contesta niciodată, fiindcă nici o înapoiere nu va putea (în lipsa destinatarului) să degradeze donația la rangul unui comerț. Donatorul acționează în chip desăvârșit pentru că dispare desăvârșit" (Jean-Luc Marion, *Fiind dat. O fenomenologie a donației*, traducere de Maria-Cornelia Ică și Ioan I. Ică jr., Sibiu, Editura Deisis, 2003, p. 178-179).

[7] „La causalité ne peut résulter d'une connaissance que pour autant celle-ci constitue «une conscience de». Ce mode est clairement celui d'une vérité immanent mais, évidemment, profane. Dans cette conception d'une vérité immanente domine une métaphore, celle d'une «passage», qui est une métaphore religieuse premièrement. Le «maintenant – conscience de – continu – unité» implique un absent […]. Il ne consiste qu'en la seule forme négative du savoir. C'est, du reste, ce en quoi consiste connaître: s'affirmer par l'instauration d'un rapport à une négation. Une telle opération se réalise par une temporalité du temps: on accède à la vérité par l'affirmation d'une «conscience de». D'une état d'errance on accède à une vérité immanente par affirmation d'un mode de connaître qui consiste en une négation mai «positivisée» […] On parvient, on accède, on «passe»: la vérité consiste toujours en quelque chose qui «passe»; c'est là la particularité de l'hebraïsme et du christianisme. On passe d'un état d'errance, de «non conscience», à la vérité ou «conscience de». […] Ce mode de «l'être», en d'autres termes, consiste en une présentification de ce qui présent n'est pas. La «mémoire», pour retrouver cet exemple, notion si essentielle de notre culture, affirme/ réaffirme une vérité qui signifie identité parce que passé présent du temps, c'est-à-dire un présent hors du temps. […] La mémoire signifie ce qui «est» par ce qui «n'est pas», ce qui annonce par effacement, la présence de l'absence. Absence toujours réaffirmée, plus que mémoire «sélective», comme on dit encore, la «mémoire» construit ce «présent»

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu ne înfruntăm finalul. Nici nu-l învingem. Să-l amânăm nici atât. Devotându-ne morților noștri, ne obișnuim cu inevitabilul. Ne diminuăm spaima de el. Și încetinim numărătoarea inversă. Măcar la comemorările familiale, dacă nu la acelea comunitare. Căci, domesticind moartea altora, nu anticipăm propriul deces. Îi scădem, însă, imensa doză de stranietate, integrându-l, nu foarte ușor, într-un aproape-firesc-al-vieții. Evident, nu ne negociem deznodământul. Cădem totuși la o înțelegere, fie ea și iluzorie: nu cu extincția în sine, ci cu timpul ce ne desparte de ea. Un pasaj amplu din opera lui Nikos Kazantzakis îmi exprimă gândurile mai precis decât orice comentariu aș fi eu în stare. Scena morții bunicului, din romanul *Raport către El Greco*, înlocuiește, vizual, tot ceea ce un eventual cititor ar reconstitui în plan scriptural:

> – Ai răbdare, mi-a zis ea, bunicul tău o să-şi dea în curând duhul, mai bine stai lângă el ca să-ţi dea binecuvântarea. Ca să-mi dea această binecuvântare am bătut atâta cale, ca s-o primesc ca pe un dar miraculos, ca pe o jucărie preţioasă. Trebuie să fie un fir de păr de la uriaşul din poveşti: îl porţi ca pe un talisman şi, la vreme de nevoie, îi dai foc şi uriaşul vine şi te scapă. Aşteptam ca bunicul să deschidă ochii şi să-mi dea firul de păr. *Chiar atunci s-a încovrigrat gemând pe blana de oaie pe care era lungit. – A venit îngerul lui păzitor, a zis o bătrână, o să-şi dea ultima suflare de acum. Şi-a făcut cruce, a luat o bucată de ceară şi a început să sufle ca s-o încălzească şi s-o frământe cu degetele, în formă de cruce, ca să astupe cu ea gura mortului. Unul dintre feciorii lui, cu o barbă aspră, neagră ca tăciunele, s-a ridicat şi a intrat în casă, a adus o rodie şi i-a pus-o în mână, ca s-o ducă celor morţi*. Ne-am apropiat cu toţii şi ne uitam la el. O femeie a prins să bocească, dar fiul cu barbă aspră i-a pus mâna pe gură: – Taci odată! În clipa aceea, bunicul a deschis ochii şi ne-a făcut semn; toţi ne-am apropiat: feciorii în faţă, nepoţii de parte bărbătească în spatele lor, apoi fiicele şi nurorile. Bătrânul a întins mâinile; o bătrână i-a pus o pernă sub ceafa. I-am auzit glasul: – Rămâneţi cu bine, copiii mei, a zis el; eu mi-am trăit traiul şi mi-am mâncat mălaiul, de-acum mă duc. Curtea mi-e plină de copii şi de nepoţi, ulcioarele pline cu ulei şi cu miere, butoaiele pline cu vin, nu mă plâng de nimic. Rămâneţi cu bine! Ne-a făcut semn cu mâna, luându-şi rămas-bun. S-a întors încet, s-a uitat la fiecare pe rând. Uitasem cu totul de binecuvântare, stăteam ascuns în spatele verilor mei şi nu mă vedea. Nimeni nu vorbea; bătrânul a prins iar să vorbească: – Deschideţi bine urechile, dragii mei, luaţi aminte la sfaturile mele de pe urmă: aveţi grijă de vite, de boi, de măgari şi de oi; nu fiţi proşti, au şi ele suflet ca şi noi şi ele sunt oameni, doar că nu pot vorbi şi poartă blană; au fost cândva oameni, daţi-le mâncare îndeajuns. *Aveţi grijă de măslini şi de vie, să le puneţi bălegar, să-i udaţi şi să-i curăţaţi de uscături, dacă vreţi să culegeţi roadele; şi ei au fost mai demult oameni, dar foarte demult, şi nu-şi mai aduc aminte când. Omul îşi aminteşte, de aceea e om*. Mă ascultaţi? Ori vorbesc la o ceată de surzi? – Te ascultăm, moşule, te ascultăm, s-au auzit câteva glasuri. Bătrânul a întins laba lui de uriaş şi l-a chemat pe cel mai mare dintre feciori: – Hei, Konstandis! Konstandis, o namilă cu părul creţ, cu barba sură şi cu nişte ochi mari, bovini, a apucat mâna tatălui său. – Aici sunt, tată, spune-mi ce ai de spus. – Am oprit nişte grâu curat, l-am pus deoparte, de mai mult timp, pentru colivă; să-l fierbeţi în ziua a noua şi, ţineţi minte, puneţi multe migdale. Slavă Domnului, avem destule şi nu vă zgârciţi la zahăr, după cum faci de obicei,

qui toujours «fuit», «s'enfuit», ce qui signifie construit ce «même» à travers une «mêmeté» qui exclut toute possibilité d'une répétition: en cela la «mémoire» n'est jamais «sélective», elle ne se rapporte pas à ce qui est savoir et dont on ferait le tri. La mémoire, en effet, nous emporte vers la recherche d'un «même» par le connaître d'une «mêmeté», *le renouveau sans fin su sens*. «La mémoire-oubli» témoigne delà métaphysique de la présence de l'absence, ce mode de penser de l'hébraïsme et du christianisme, de la pensée de «l'être» comme ce qui «est» par ce qui «n'est pas», montration par présentification de l'absence. Présence de l'absence du «soi», pensée d'un «même» qui porte le sens au-delà de ce «même», au non-su ou «mêmeté» d'un «même» et qui ouvre à la (notre) vérité. Le «même», en cela, consiste en une représentation antithétique à celle qu'implique la notion d'«identité»" (Patrick Nerhot, *La métaphysique de la présence de l'absence*, Paris, Mimesis, 2014, p. 9, 28-29).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> ai auzit? Eşti un zgârie-brânză şi n-am încredere în tine. – O să fie după voia dumitale, a răspuns fiul cel mai mare dând din cap, o să-ţi fac pe voie, dar şi ceilalţi să împartă cheltuielile. O să facem pomană mare, asta înseamnă bani, nu glumă; bani pentru lumânări, bani la popă, la gropari, bani pentru colacii de pomană, pentru mâncare, pentru vinul de pomană, ca să nu mai vorbim de cafeaua pe care o s-o bea femeile. Cu toţii trebuie să împărţim cheltuielile. S-a întors spre fraţii lui: Auziţi? fiecare cu partea lui, să ne înţelegem! Feciorii mormăiau printre dinţi, unul dintre ei a deschis gura: – Bine, Konstandis, bine; n-o să ne luăm la bătaie din asta. *M-am strecurat în faţă, moartea era un straniu mister care m-a ispitit întotdeauna; m-am apropiat să văd cum murea tatăl mamei mele*. Privirea i s-a oprit asupra mea: – Ei, bine ai venit, bine ai venit, mititelule din Kastro, apleacă-te să-ţi dau binecuvântarea mea. *Bătrâna care frământa ceara m-a prins de cap şi m-a făcut să mă aplec*; *am simţit laba mare şi grea a bunicului cuprinzându-mi ţeasta*: – Fii binecuvântat, nepoate din Kastro, a zis el, fie să ajungi cineva într-o bună zi. Părea că voia să mai zică ceva, dar era tare ostenit şi a închis ochii*: – Încotro apune soarele? a întrebat el cu glas stins; întoarceţi-mă într-acolo! Doi dintre feciori l-au apucat şi l-au întors spre apus.* – Rămâneţi cu bine, a şoptit el, eu mă duc! A scos un lung suspin, şi-a întins picioarele şi capul i-a alunecat de pe pernă, lovindu-se de pietrele din curte. *– A murit? l-am întrebat pe unul dintre verii mei. – Pff, gata cu el! mi-a răspuns, hai să mergem să mâncăm ceva* [s.n., A.M.][8].

E un pasaj doldora de multă tradiție și, la final, puțină ironie. Kazantzakis e grec, balcanic, de-al nostru. Să vizităm însă și meridiane mai exotice. Născută la 10 decembrie 1920 într-o familie de evrei ucraineni, Clarice Lispector se afirma ca scriitoare braziliană și murea de cancer pe 9 decembrie 1977, cu o zi înainte să împlinească 57 de ani. Scurt și cuprinzător? Zbuciumul din scriitura ei, una a nesfârșitelor duplicări, a impulsionat și articolul meu, spre care inima nu prea îmi dădea ghes:

> Într-o zi s-a dedublat, s-a neliniștit, a început să iasă și să se caute pe ea însăși. […]. După ce trăise multe zile la fel, fără să se plictisească, s-a simțit diferită. Era obosită. Umbla de acolo până acolo fără rost. Nici ea nu știa ce vrea. […] S-a întristat vag, o tristețe insuficientă și tocmai de aceea dublu de tristă. Adevărul e că ea întotdeauna fusese două persoane într-una, cea care știa vag că este și cea care era cu adevărat, cea profundă. Până atunci amândouă lucrau împreună și se confundau. Acum cea care știa că este lucra singură, ceea ce însemna că femeia aceea era nefericită și inteligentă. Cu un ultim efort a încercat să inventeze ceva, un gând, ceva care să-i atragă atenția. Degeaba. Nu știa decât să trăiască. *Până când absența ei înseși a făcut-o în cele din urmă să cadă în noapte și, calmă, sumbră și înviorată, a început să moară*. Apoi a murit încet, ca și cum ar fi fost o fantomă. Nu știe nimic altceva, pentru că a murit. Se bănuiește doar că la sfârșit era și ea fericită, așa cum poate fi un lucru sau o ființă. Pentru că se născuse pentru ceea ce este esențial, pentru a trăi și a muri. Și în mijloc era suferința. Existența ei fusese la fel de completă și atât de legată de adevăr încât, probabil, atunci când s-a petrecut din viață s-a gândit dacă ar fi avut obiceiul să gândească: Eu n-am existat niciodată. Nu se știe nici ce s-a întâmplat cu ea. Unei vieți așa de frumoase i-a urmat probabil o moarte la fel de frumoasă. E sigur că azi s-a transformat în fărâme de pământ. Privește în sus, spre cer, tot timpul. Uneori plouă, ea rămâne plină și întreagă în fărâmele ei. Apoi se usucă odată cu vara și orice pală de vânt o risipește. Acum este eternă [s.n., A.M.][9].

Numai rezemându-ne prezența debilă de o absență consistentă o să ne convingem că amânarea e totuna cu longevitatea. Din 1957, grație lui Leo Festinger (1919-1989),

[8] Nikos Kazantzakis, *Raport către El Greco*, traducere de Alexandra Medrea-Danciu, București, Editura Humanitas, 2022, p. 65-67.

[9] Clarice Lispector, *Aproape de inima vijelioasă a lumii*, traducere de Dan Munteanu, București, Editura Univers, 2014, p. 59-60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vorbim (și credem că ne și pricepem) despre teoria disonanței cognitive. E vorba, mai pe șleau, de autoamăgiri, de false confirmări ale convingerilor noastre; și, cel mai important, de șiretlicuri prin care evităm întâlnirea cu aspecte care ne dor, absența ocupând, se înțelege, un loc fruntaș. Remarcăm deci cu ușurință

> […] tendința pe care o au oamenii de a favoriza, căuta, interpreta și aminti informațiile care le confirmă convingerile și de a respinge posibilele explicații alternative care le infirmă viziunea. Jurnalistul American Jason Zweig de la *The Wall Street Journal* folosește personajul Uriah Heep, care apare în *David Copperfield*, pentru a ilustra modul în care funcționează această eroare cognitivă. Potrivit lui Zweig, favorizarea confirmării ar fi ca o interiorizare a lui Uriah Heep, un tip servil, dedicate în a spune „da" la orice – un *yesman*, cum se spune în engleză. În romanul britanicului Charles Dickens (1812-1870), acesta ar acționa ca o voce a conștiinței noastre care confirmă tot ceea ce gândim. […] În prezent algoritmii anumitor aplicații, precum *You Tube*, încurajează acest tip de favorizare, sugerând conținuturi despre care programul crede că ne plac. În acest fel, putem ajunge să ne informăm despre atitudinile noastre anterioare, evitând să ne expunem altor informații ce ar putea pune la îndoială ideile pe care le avem. De exemplu, impactul *fake news* se explică tocmai prin această favorizare de confirmare. Oricât de revoltătoare ar fi argumentele, dacă există oameni care le consideră credibile, ei vor avea tendința de a căuta informații menite să fie în concordanță cu această viziune, să zicem „alternativă" a realității, evitând să citească sursele oficiale, care le-ar putea pune la îndoială afirmațiile.

Care este, totuși, accepția culturală a absenței? Ne-o însușim dintr-o lucrare de mare amploare, axată pe subiacențele micro-lumilor flaubertiene:

> Absența în sine este caracterizată de o *situație fizică* (non-prezență) care dă naștere unei *stări psihice* (faptul de a resimți această lipsă). Structural, absența rezultă dintr-un proces negativ (de „privare") și nu constituie niciodată o situație inițială, un punct de plecare, întrucât entitatea absentă trebuie să se fi manifestat în prealabil. De aceea absența poate fi inclusă într-un „lanț temporal" care unește o prezență inițială (în trecut) cu constatarea dispariției (în prezent). Trei factori inițiali sunt presupuși în cazul absenței: întâi, un subiect o resimte (un *pacient*) – conștiință umană, rațională și lucidă; la rândul său, există un subiect/obiect a cărui absență e resimțită (un *agent*) – având un trecut comun cu subiectul, a cărui existență a fost deja afirmată/experimentată. Acestora li se adaugă o relație pacient-agent, care ar putea fi: afectivă (pacientul se simte dependent de *agent*, într-o relație în sens unic) sau materială (lipsa resimțită poate fi indispensabilă ori subiectivă, în cazul în care cel ce resimte absența trebuie să-și umple universul intim cu ceea ce râvnește, fără să-și poată justifica pe deplin și logic gestul). Se cuvin formulate și două condiții esențiale. Prima este conștiința absenței – absența trebuie resimțită din punct de vedere afectiv; este o condiție subiectivă, care constituie – în termeni kantieni – o propoziție analitică (*Constat absența*). O a doua condiție este *necesitatea unei prezențe*, care ar putea fi afirmată obiectiv (prezența este necesară în vederea rezolvării unei situații) sau subiectiv (completarea universului intim nu este o necesitate absolută). […] Avându-și originea în exterior, absența presupune și o serie de efecte intrinseci – atât ca parte a unui proces, cât și în calitatea ei de moment *semnificativ*. În primul rând, absența pune adesea mai bine în valoare ceea ce este prezent, mai ales în realitatea înconjurătoare; în numeroase cazuri ea îl obligă pe subiect să se retragă din vârtejul acțiunii, evidențiind latura contemplativă a personajului; cel care resimte absența nu neglijează realitatea înconjurătoare, ci – dimpotrivă – își îndreaptă atenția asupra acesteia, fie pentru a căuta semnele lăsate de cel absent, fie pentru a eluda sentimentul de vid pe care-l încearcă […]. În egală măsură, absența distorsionează categoriile de timp și de spațiu; astfel, ea îl constrânge pe cel care o resimte să-și întoarcă privirile spre un trecut în care dorința sa era satisfăcută sau determină un sentiment acut al trecerii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> timpului și al îndepărtării în spațiu, condiționat fie de un atașament afectiv reciproc, fie de o relație de ordin pragmatic (cel absent satisfăcea o nevoie prin prezența sa). În consecință, cele două personaje implicate în relație sunt puternic polarizate: există un „termen puternic" (cel care este absent) și un „termen slab" (cel care resimte absența primului). […] În absență se suprapun două timpuri (cel al absenței și cel al așteptării) și se succed două spații (cel real, în care absența este efectivă, și cel virtual, în care este îndeplinit idealul prezenței dorite); primul timp și primul spațiu au la origine realul imediat și logica (se percepe ceea ce există efectiv), ceilalți termeni provin din virtual și din ideal (sunt concepute aspirațiile eului). Absența îl obligă pe cel care o resimte să caute în jurul său semnele lăsate de ființa a cărei prezență o dorește; interpretând realitatea, individul transpune în aceasta prezența dorită, stabilind echivalențe care-l determină să identifice entități reale cu persoane (lucruri) râvnite; această supraestimare a realității constituie o modalitate de a o cuceri personalizând-o: atribuindu-i semne care amintesc de ființa absentă, individul aplică inconștient propriile sale interpretări și indicii; asistăm la o dublă mișcare dialectică de detașare și de apropiere, de obiectivare (inițială) și de subiectivare; examinând realul modificat (pentru el) de această absență, individul îl interpretează și-l modifică la rândul său[10].

O lucrare pe care am publicat-o în 2019, *Confesiuni, vestigii, temporalități*, avea pe copertă niște lentile scâlciate. Era o aluzie la moartea mamei și la biblioteca ei, din care deprinsesem cititul[11]. Într-o conferință din 1907, Rainer Maria Rilke elogia *lucrurile* pentru calitatea lor de *urme*; sau de martori ai unor *experiențe*. Rândurile de mai jos sunt, în opinia mea, cea mai comprehensivă și mai umană definiție a ideii de patrimoniu:

> Când rostesc acest cuvânt (auziți?) se așterne o liniște; liniștea ce împrejmuiește lucrurile. Orice mișcare se domolește, devine contur și din toate vremurile trecute și viitoare se încheagă un ce durabil: spațiul, marea liniștire a lucrurilor reduse la nimic. Dar nu: așa nu veți simți liniștea care s-a așternut. Cuvântul „lucruri" trece pe lângă dv. Și nu însemnează pentru dv. nimic: sau poate prea multe deodată și prea indiferente. Și-mi pare bine acum că am invocat copilăria; s-ar putea să-mi ajute să vă sădesc în inimă acest cuvânt, ca pe un cuvânt scump, legat de atâtea amintiri. Dacă puteți, întoarceți-vă cu o parte din sensibilitatea dv., care

[10] Răzvan Ventura, *Gustave Flaubert. Miracolul absenței*, București, Editura Tracus Arte, 2014, p. 11-12, 26-27.

[11] „Ces «chers disparus», on les avait apprivoisés dans nos devantures et dans nos pensées, mis sous verre, isolés, grimés, offerts ainsi à l'édification ou destinés à l'exemplarité. Voici qu'ils échappaient à notre emprise. Ils *devenaient* des «sauvages», à mesure que leur vie et leurs œuvres apparaissaient plus étroitement liées à un temps passé. Cette mutation de «l'objet» étudié correspondait d'ailleurs à l'évolution d'une recherche qui *devenait* peu à peu «historique». Car ce qui caractérise un travail comme «historique», ce qui permet de dire qu'on «fait de l'histoire» (au sens où l'on «produit» de l'historique ainsi qu'on fabrique des voitures), ce n'est pas l'exacte application de règles établies (bien que cette rigueur soit nécessaire). C'est l'opération qui crée un espace de signes proportionnés à une absence; qui organise la reconnaissance d'un passé non pas à la manière d'une possession présente ou d'un savoir de plus, mais sous la forme d'*un discours* organisé par *une présence manquante*; qui, par le traitement de matériaux actuellement dispersés dans notre temps, ouvre dans le langage une place et un renvoi à la mort. […] Ainsi, d'une part, l'historiographie ne peut se dispenser aujourd'hui du recours à un «ensemble» de rapports, qu'on appellera selon les cas une mentalité, une période, un milieu, une «figure» ou une «épistémè». D'autre part, si ce «modèle» opératoire permet de produire une différence, il ne donne pas la réalité du passé; il est bien plutôt l'instrument présent d'une distanciation et le procédé grâce auquel il devient possible de tenir un discours sur l'absent. Autrement dit, l'historiographie fait nécessairement appel à un outil conceptuel dont le fonctionnement s'est précisé avec les pratiques analytiques de type «structuraliste»; d'autre part, elle renvoie à l'absence de ce qu'elle représente. Cette connexion entre «structure» et «absence» est finalement le problème même du discours historiographique. Elle a pour lieu un texte. On sait d'ailleurs que l'opération engendrant une interprétation doit aboutir et se mesure à la fabrication d'un texte: l'article ou le livre d'histoire. Or qu'est-ce qu'un texte historique? Une organisation sémantique destinée à dire l'autre: une structuration liée à la production (ou manifestation) d'une absence [s.a.]" (Michel de Certeau, *L'Absent de l'histoire*, Paris, Maison Mame, 1973, p. 156-158).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> și-a pierdut obișnuința și s-a maturizat, către oricare din lucrurile dv. de copil cu care-ați avut mai mult de-a face. Amintiți-vă dacă a existat ceva care să vă fie mai apropiat, mai intim și mai necesar, decât un astfel de lucru. Dacă – în afară de lucrul cu pricina – nimic din ce exista în lume nu era în stare să vă facă un rău sau o nedreptate, să vă înspăimânte cu o durere sau să vă tulbure cu o incertitudine? Dacă bunătatea și încrederea, ca și fuga de singurătate, au fost primele dv. experiențe – nu cumva lui i le datorați? N-a existat un anume lucru cu care v-ați împărțit de la început mica dumneavoastră inimă, ca pe-o bucată de pâine ce trebuia s-ajungă pentru doi? În legendele sfinților, mai târziu, ați găsit o evlavioasă bucurie, o prea fericită smerenie, o disponibilitate de a fi tot, pe care le cunoșteați dinainte, fiindcă o anume bucățică de lemn care le făcuse pe toate acestea pentru dv. le luase pe seama ei și le purtase pentru dv. Acest mic obiect uitat, care era gata să semnifice totul, v-a familiarizat cu mii de altele, jucând mii de roluri, fiind și animal și arbore și rege și copil – și-n clipa în care se topea, erau acolo toate. Acest fleac, așa lipsit de preț cum era, v-a pregătit relațiile cu lumea, v-a condus la eveniment și între oameni, ba chiar mai mult: cu el, cu existența lui, cu înfățișarea lui oarecare, cu spargerea lui până la sfârșit, sau cu misterioasa lui pierdere ați trăit tot ce e omenesc până la cutremurătorul sentiment al morții. Abia dacă vă mai amintiți de el și rareori vă dați seama că și acum aveți nevoie de lucruri, care, asemenea acelora din copilărie, așteaptă încrederea, dragostea, devoțiunea dumneavoastră. Cum au ajuns aceste lucruri aici? Cu se înrudesc cu noi? Care le e povestea? Încă de foarte de demult s-au plăsmuit cu trudă lucruri, după modelul lucrurilor din natură, pe care oamenii le-au găsit gata făcute; s-au întocmit unelte și vase și trebuie să fi fost tare ciudat să-i vezi pe oameni recunoscând în lucrurile pe care ei le-au făurit aceleași înfățișări, aceleași drepturi, aceeași realitate ca aceea care exista deja. Ceva se năștea acolo orbește într-un travaliu sălbatic, ceva care purta încă urmele unei vieți amenințate și deschise de care era cald încă – dar abia desăvârșit și lăsat deoparte, se și pierdea în lumea lucrurilor, căpăta aerul lor calm și demnitatea lor liniștită, și nu mai privea încoace decât așa, ca din depărtări, cu o melancolică înțelegere, veșnicia lui. Experiența era atât de stranie și atât de puternică, încât se înțelege c-au existat numaidecât lucruri făcute anume de dragul ei. Căci cele mai vechi chipuri de zei au fost poate forme ale acestei experiențe, încercări de a plăsmui, din oamenii și dobitoacele care se vedeau cu ochii, ceva care să nu moară odată cu noi, ceva ca să dăinuie, ceva mai presus de noi: lucru[12].

Chiar orice lucru? De preferat acela învechit. Are atâtea urme după câte trecuturi pun vorbă bună pentru el. Un aparat de filmat, bunăoară. Doi prieteni se uită la un film făcut, de unul dintre ei, prin Munții Atlas. La un moment dat, cel care nu participase la realizarea peliculei vrea să revadă ceva:

> – Dă un pic înapoi. – De ce? Știa însă răspunsul și se simțea prins asupra faptului. – Încet, încet. Umbra aia… e ceva ciudat cu umbra aia pe pământ. Cadrul e doar cu o fracțiune de secundă mai lung, dar am senzația că ai făcut-o intenționat. – Păi așa și este. – Dar de ce? – Pentru că e umbra mea. – Și atunci de ce nu ți se vede aparatul de filmat? – Fiindcă n-am vrut eu. Nu e așa de greu. Îi arătă cum. – Vezi? – Da, dar de ce? Am mai văzut așa ceva și mai devreme, este? – Da. Dar nu-i din vanitate. – Nu, asta înțeleg. Dar în felul acesta ești în film și în același timp nu ești. – Acesta-i scopul. Poate că e pueril. Are ceva de-a face cu… Își căută cuvintele. Cum Dumnezeu să spună? Un semn, vizibilitate, invizibilitate. O umbră căreia tocmai nume nu îi era permis să aibă, pe care n-ar fi observat-o niciodată nimeni, sau aproape nimeni, în afară de bărbatul acesta. – Are de-a face cu anonimitatea. Nu-i plăceau asemenea cuvinte. Noțiunile abstracte, rostite cu voce tare, sunau întotdeauna prea pompos. – Dar îți apare numele în film, nu? – Știu, dar nu e vorba de asta… E vorba de… Nu

[12] Vezi conferința susținută de Rainer Maria Rilke în 1907 și intitulată *Lucruri*. A fost publicată în volumul Rainer Maria Rilke, *Auguste Rodin*, traducere de Radu Albala și Emanuel Manu, București, Editura Meridiane, 1970, p. 61-64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> reușesc să-și scoată cuvintele din gură. O umbră în geamul unei vitrine, amprenta unui pas în zăpadă, reținute pentru o clipă, o floare mișcându-se sau o rămurică suflată de cineva, urme… – O semnătură invizibilă. Dar acesta-i un paradox… – Tu ai observat. Poți să zici că nu? – Vrei să mai fii când nu vei mai fi? E prea mult spus. Așa părea, dar nu era adevărat. Tocmai că, dacă nimeni nu știa sau nu observa, el n-ar mai fi fost. O parte din tot ce a dispărut. Cu greu puteai afirma totuși că vrei să te alături lucrurilor care dispar, când tu exact cu păstrarea lor te ocupai, cu alcătuirea unei colecții [s.n., A.M.][13].

Gândiți-vă la cel mai mărunt și uzat obiect din viețile voastre (poate îndrăgit, poate urât) și o *să vizualizați ideea de patrimoniu*; care nu are nicio valoare dacă nu e filtrată de experiențele, trăirile, sentimentele și amintirile la care obiectul ia cumva parte, conturându-ne ființa afectivă[14]. Deschidem cu plăcere un volum al lui George Banu; și ne lămurim pe dată, în termeni cum ar fi *urmă*, *prezență*, *absență*, *rană*:

> Apartamentul meu – un orfelinat de obiecte rănite. […] Le iubesc pentru că sunt tăcute, deși suferă! Nu lansează nici un strigăt de ajutor, mă așteaptă… Țipetele nu vin să le sporească suferința, și nici vreo picătură de sânge nu-mi tulbură privirea la ceas de seară. Un sentiment de insularitate mă cuprinde printre acești răniți tăcuți! Împreună, ei constituie o familie și, în ciuda rănilor, nu-mi impun experiența durerii și a traumelor fizice. În tovărășia lor, resimt pacea izolării. Ei rămân în pragul ușii, cu toate că accesul nu le e interzis. Sunt numeroase, dar discrete, pudice, însă intens prezente. […] Dacă rana implică o devalorizare financiară a obiectului, pentru mine, dimpotrivă, ea furnizează un surplus de afectivitate! Privesc un triptic la un anticariat din București. Mă intrigă prin estomparea figurilor aproape dispărute, dar când am încercat să diminuez prețul – deja modest –, invocând starea lucrării, anticarul mi-a răspuns: „Prețul este deja scăzut, din cauza degradării obiectului". Nu știa că, de fapt, exact acest lucru mă atrăgea. Așa că am acceptat și am încheiat afacerea! […] Rana – a amprentă „biografică" a obiectului, a parcursului și a încercărilor sale. Poate fi interesantă ideea de a o explora ca atare. Obiectul nu vorbește, dar ne transformă pe noi în detectivi intimi, invitați să descoperim urmele, să le consultăm și să-i descifrăm avatarurile. […] Să deosebim spărtura de eroziune, distincție între rana brutală și erodarea progresivă, între invalidul amputat și omul bătrân, în pragul stingerii. […] Obiectul „rănit" se deosebește de obiectul „neterminat", în ciuda similitudinilor lor. Și unul și celălalt se împotrivesc întregirii lor… Rana afectează ordinea prealabilă ce definește obiectul și îl individualizează. Rana servește drept pecete identitară. Ea este unică și

[13] Cees Nooteboom, *Ziua Morților*, traducere de Luminița Bobu, București, Editura Univers, 2015, p. 65-66. Fragmentul exemplar – care dă substanță cărții, iar mie o ipoteză de lucru – face parte din aceeași poveste: „*Trecutul nu are atomi […] și fiecare monument este un fals, și fiecare nume de pe un astfel de monument nu amintește de cineva, ci de absența cuiva*. Mesajul este însă întotdeauna acela că lumea se poate lipsi de noi, și acesta este paradoxul monumentelor, căci ele afirmă contrariul. Numele stau în calea adevărului adevărat. Ar fi fost mai bine dacă nu le aveam [s.n., A.M.]" (*ibidem*, p. 61).

[14] „Nostalgia «socializării doliului» nu trebuie să ne facă să uităm că moartea înseamnă și transmiterea unui patrimoniu. […] Că lacrimile și lamentațiile care însoțeau, în trecut, mortul până la ultimul său lăcaș au mascat deseori lacoma așteptare a moștenirii, că dispariția acestui ritual lasă intact sensul morții – groaza pe care o suscită –, ni se pare un lucru incontestabil. Dar moartea nu este numai «necuviincioasă» sau «scandaloasă», ea nu se reduce la împărțirea moștenirii, ea exprimă și perpetuarea familiei, așadar a poziției sociale a acesteia. Și a nu vedea în patrimoniu decât o acumulare de bunuri ar însemna reducerea semnificației acestuia. *Am putea defini patrimoniul ca un ansamblu de lucruri încărcate de afectivitate și de ponderea istoriei unei familii*. Tatăl care economisește, muncește și acumulează pentru a lăsa copiilor săi mai mult decât a primit el de la părinți nu mai ascultă doar de dorința câștigului. Pentru a asigura continuarea spiței sale, banii capătă o dimensiune instrumentală. Patrimoniul, așa cum arată și numele, se referă la imaginea paternă. Din care pricină legislatorul – chiar socialist fiind – a limitat întotdeauna caracterul progresiv al impozitului asupra succesiunii [s.n., A.M.]". Vezi Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private. De la Primul Război Mondial până în zilele noastre*, vol. X, traducere de Constanța Tănăsescu, București, Editura Meridiane, 1997, p. 41-42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> face obiectul unic! Îl iubim și datorită ei, căci desemnează un gest stângaci, o intervenție a timpului, un episod de parcurs! Nici un duplicat, nici o repetiție. Rana le interzice. Obiectul „neterminat" posedă calități similare, iar el este unic, dar ca urmare a unei incompletitudini originare, a unui abandon, a unei neputințe. Ambele, obiectul „rănit" și obiectul „neterminat", se aseamănă, dar, dincolo de această rudenie vizuală, unul trimite la o deteriorare episodică, iar celălalt, la o întrerupere de creație. Le percepem oare identic? Nu, dar similitudini există. Rana stimulează imaginarul, la fel și neîmplinirea. Rana rămâne legată de un gest precis, identificabil, urmă a accidentului. Eroziunea, în schimb, trimite la scurgerea timpului, care a intervenit în decursul anilor. Rana desemnează un moment, mai mult sau mai puțin precis, eroziunea, în schimb, ne invită să percepem efectele duratei și tot ce presupune ea, ca apropiere de anonimatul inițial. […] Eroziunea evocă timpul îndelungat, dispariția progresivă a detaliilor! Spărtura, dimpotrivă, desemnează clipa scurtă, fugară a accidentului[15].

În istorie, obiectele sunt rănite dimpreună cu oamenii. Ele sunt furate, distruse ori vândute. Oamenii sunt uciși, răpiți sau, mai umilitor, inventariați ca și cum ar fi animale. Tatuajele naziste au înaintașele lor[16]. În cadrul marii masacrări a armenilor de către turci, din 1915, lucrurile absorb durerea caselor în care, până atunci, fuseseră niște membri ai familiei. Iar oamenii se lasă „marcați" ca animalele, bucurându-se, totuși, că nu au fost măcelăriți. Să preluăm, din mărturia Ovsannei, ținând la interdependența dintre locuințele devalizate, corpurile neînsuflețite și trupurile „gravate" ale celor luați în robie:

> Distrug toate lucrurile din casă, oglinzile, ferestrele, vazele. Răstoarnă sertarele, deschid dulapurile, ne iau hainele, cearșafurile, fețele de masă. Tot intră și ies, se ciondănesc pentru bunurile noastre. Pantofii. Au luat toți pantofii. Doi bărbați s-au luptat cu cuțitele pentru două perechi de pantofi ale tatei. Toți strigă și aleargă de colo-colo. Văd câțiva vecini morți, uciși în fața casei. Sunt întinși pe pământ, iar corpurile lor stau în niște poziții ciudate. N-am mai văzut până acum morți, oameni morți. […] Morții ăștia zac pe trotuar în fața casei, acolo unde până ieri-seară săream coarda împreună cu sora mea. Omul acesta mă ia din casa mea. O văd pe mama îndepărtându-se călare pe un cal. O prind și pe ea… Bărbatul o ține strâns. Ea țipă, țipă… Astăzi nu mai sunt Ovsanna, sunt Aise. […] Culeg grâu. Pielea mea e arsă de soare, mai întâi s-a înroșit, apoi s-a umflat și rănile au început să

[15] George Banu, *Obiecte rănite*, traducere de Cindrel Lupe, București, Editura Nemira, 2022, p. 9, 17, 19, 21, 23, 25. Într-unul din romanele consonante cu gândirea lui George Banu, resimțim aceeași empatie cu artefactele (manuscrise, fotografii) care își ridică fragilitatea la statutul de identitate: „Privi la oamenii care stăteau și lucrau acolo, fiecare unit cu o realitate a unui timp și spațiu anume, care lui îi era nevăzută. Bibliotecile existau, își spuse, pentru a păstra lucruri, firește că aveau legătură cu prezentul, care de altfel se transforma în trecut de la un minut la altul, dar păstrarea aceasta era o manifestare a unui alt aspect, a unei lupte înverșunat împotriva uitării chiar și a celui mai neînsemnat eveniment, or, asta nu putea fi altceva decât instinct de supraviețuire, un refuz de a muri. Dacă lăsăm ceva din trecut, orice ar fi, să piară, ni se poate întâmpla și nouă, iar acest lucru nu putea fi împiedicat decât de mania aceasta de a păstra tot. Nu avea importanță dacă mai voia cineva să studieze vreodată ramurile colaterale ale nobilimii aragoneze din secolul al zecelea sau registrul de stare civilă din Teruel sau planurile portului din Santa Cruz de Tenerife, ceea ce conta era ca trecutul să mai fie prezent undeva ca trecut și prin asta să mai existe, până ce descrierea lumii avea să se sfârșească împreună cu lumea însăși. […] Era ceea ce căuta el. Lumea anonimă, ne-creată, ne-numită a aparițiilor, care ar trebui să contrabalanseze cealaltă lume, cea a numelor, a întâmplărilor. Vreau să conserv lucrurile pe care nu le vede nimeni, cărora nimeni nu le dă atenție, vreau să împiedic dispariția celor mai obișnuite dintre lucruri" (Cees Nooteboom, *Ziua Morților*…, p. 127-128, 220).

[16] Pentru semnificarea tatuajelor ne întoarcem la Herodot. Descriindu-i pe traci, părintele istoriei afirmă: „Ei socot tatuajul un semn de distincție, iar a nu fi tatuat, ca lipsă de noblețe" (Herodot, *Cele mai frumoase istorii*, selecție și traducere de Adelina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef, București, Editura Humanitas, 2018, p. 238). Din același domeniu al corporalității de suprafață, Herodot observa că devizualizarea podoabei capilare, adică tăierea ei, era un semn de doliu, pe când evidențierea/îngrijirea părului, îndeosebi înainte de luptă, indica determinarea războinicului pus pe fapte mari (*ibidem*, p. 290, 377).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> supureze. Am leșinat pe câmp. Cred că m-am îmbolnăvit. M-au aruncat în stradă. […] Simt cum niște mâini mă spală, îmi spală fruntea, brațele, picioarele. *Deschid ochii, o femeie îmi zâmbește. Văd semnele făcute cu cerneală albastră de pe fața ei. Semne ciudate, pe care le-am văzut la oi. Am ajuns la beduini. Acum am și eu un semn pe față, la fel ca celelalte fete armene, la fel ca femeile beduine. Ne-au însemnat. Prin semnele astea am devenit și noi beduine. Sunt ca o ștampilă pe pașaport. Dar noi nu avem pagini. Ștampila se pune direct pe față. Ca și cum fața ar fi fotografia din pașaport.* Așa toți știu că suntem beduine la fel ca beduinele adevărate [s.n., A.M.][17].

Identitatea fetei e o ființă în continuă exfoliere. Sub stratul cel nou este o altă persoană, apoi încă una. Prizoniera nu trebuie să știe prea multe despre ea însăși; important e să fie recunoscută, catalogată și supravegheată de ceilalți. Figura ei n-o mai particularizează, o înregimentează. Nu e anihilată, e asimilată. Stăpânii n-o văd prin intermediul locului de unde plecase, ci prin prisma celui în care ajunsese. Exiști pentru că ești aici, nu pentru că vii de-aiurea. Aici însă, ți-ai adus absența, prezența ți-ai lăsat-o acasă. În Armenia n-au rămas decât cei uciși cu bestialitate[18]. Nu i-a îngropat nimeni:

---

[17] Sonya Orfalian, *Mărturii ale copiilor armeni, 1915-1922*, traducere de Emanuela Stoleriu și Nicolae Constantinescu, Iași, Editura Polirom, 2022, p. 44-46. Inscripționările au nevoie de corp ca de o unealtă. Atâta vreme cât acesta mai seamănă, într-adevăr, cu anatomia umană. Vardug e o fetiță de nouă ani. Și nu are drept scut decât spaimele bunicii: „Bunica și-a rupt o bucată de fustă și scrie ceva pe ea cu o piatră, împăturește bucata de stofă, o înfășoară pe un șnur și mi-o atârnă de gât. – Așa, acum o să fii apărată, n-o să ți se întâmple nimic. Mă uit la talismanul care se leagănă pe corpul meu numai piele și os […]" (*ibidem*, p. 55). Ideea că literele nu sunt simple *semne*, ci *semnale* de Sus – prin care armenii puteau să dialogheze cu Creatorul – apare în mărturia micuței Eva, de șase ani: „Mă duc la școală, învăț alfabetul: *aip, pen, kim*… În prima zi de școală am învățat primele trei litere. Învățătoarea spune că alfabetul armean e un dar de la Dumnezeu, că a fost trimis pe pământ chiar de Dumnezeu. Pentru asta s-a folosit de un intermediar, un sfânt pe nume Mesrop, Mesrop Maștoț. Dumnezeu i-a arătat lui Mesrop literele desenându-le pe o stâncă acoperită de zăpadă. Atotputernicul nu s-a zgârcit: ne-a dat o mulțime de litere ca să scriem în limba noastră, treizeci și șase. Exact câte ne trebuiau. Drept urmare, atunci când scriem, trebuie să fim întotdeauna foarte atenți ca să nu stricăm literele armene, care sunt sfinte, așa zice învățătoarea" (*ibidem*, p. 105). Popoarele a căror identitate s-a ridicat pe o mare traumă istorică acordă memoriei colective rolul de mesager și de liant între generații. De aceea, *numele* martirilor este reiterat mereu cu o regularitate cvasi-liturgică. Să luăm un fragment din amintirile unui băiat, Hovsep: „În timp ce ieșim în șir din oraș, văd oameni spânzurați. Corpurile lor se leagănă… Mai departe, înainte de poarta cea mare, sunt niște pari în care au înfipt capetele tăiate ale luptătorilor noștri. Sunt acolo, cu părul încâlcit și sângele care li se scurge din gât. Merg, plâng, tremur. De îndată ce am ieșit din oraș, barbarii s-au năpustit asupra noastră. Celor doi vecini ai noștri le scot ochii, le taie urechile și nasul, apoi le dau foc de vii. Bebeluși… Iau doi bebeluși, îi smulg din brațele mamelor. Îi bat în cuie pe crengile copacilor, îi crucifică. Crengile pomilor care ne dădeau fructe au devenit cruci pentru tortură. Se plimbă printre noi, cu crengile pe care se leagănă bebelușii crucificați. […] *Acum suntem într-un orfelinat turcesc unde ne învață să uităm cine suntem… Dar eu n-am murit și n-am uitat. Vreau să-mi amintesc mereu numele acelor oameni curajoși care au rezistat și au luptat, ca să rămână pentru totdeauna în memoria tuturor*: Levon Arzuhalgian, Agop Attarian, Ohannes Dervișian, Artin Alagiagian, Mesrop Okgian, Artin Hatcerian [s.n., A.M.]" (*ibidem*, p. 85-87).

[18] Simpatia mea pentru armeni provine și din faptul că inteligența acestui popor mi-a dăruit cel mai grăitor exemplu de corp inscripționat: „Bunicii mei, Garabet Vosganian și Setrak Melichian, nu cântau, în clipele lor de singurătate, cântece ale deportării. Și nici alții dintre bătrânii armeni ai copilăriei mele. Poeziile pe care le citeam, copii fiind, la întâlnirile noastre, cântecele pe care le ascultam aminteau mai ales despre fedainii care luptaseră în munți, și nu despre măceluri și deportări. Convoaiele au coborât tăcute treptele inițierii pentru moarte. Poate pentru că suferința dinlăuntru era prea puternică pentru a mai lăsa să răzbată ceva în afară. Poate pentru că nu credeau că mai există ceva după. Dar, nerăzbătând în afară, deportații scriau pentru ei înșiși. Manuscrisele care au rămas din spațiul celor șapte cercuri ale morții s-au scris pe drumurile deportării, oriunde se putea găsi o bucată de lemn, o bornă kilometrică, un trunchi cu scoarța moale, un zid. Multă vreme, până când ploile le-au spălat și vânturile le-au șters, au rămas scrise ori săpate în lemn și în piatră cuvinte și litere armenești. Cei care treceau lăsau de știre celor care veneau din urmă. Iar aceștia, dacă mai era loc, își adăugau propriile cuvinte. În lagărele de deportare circulau foi de hârtie pe care oamenii și le treceau unii altora. Nu erau semnate, de teama represaliilor, și nici nu erau datate. Nu era nevoie. Realitatea, cu excepția zăpezii care se transforma în mocirlă și a noroaielor care se preschimbau în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fie au putrezit în plină uliță, fie au fost mâncați de șacali[19]. Prea puțini reușesc să se „întoarcă", uzând de contiguitatea magică a casei părintești cu un mic obiect șterpelit înaintea căderii în sclavie. Așa s-a întâmplat cu Onnik:

colburi rătăcite, era neschimbătoare. Ştirile descriau realităţile fiecărui cerc al morţii. Cei care trimiteau aceste ştiri erau curierii. Erau aleşi dintre băieţandri, care erau mai sprinteni şi aveau posibilitatea să se strecoare fără a fi văzuţi. Iar pentru a avea puterea de a străbate drumurile cu repeziciune, li se dădeau merinde de drum. Unii nu se mai întorceau, fie că erau încorporaţi în convoaiele mai avansate, scurtându-li-se astfel drumul spre moarte, fie că erau ucişi pe drum. De aceea, curierii erau întotdeauna voluntari şi aleşi dintre orfani, căci puţini părinţi alegeau să se despartă astfel de copiii lor. Cel care hotăra se numea Krikor Ankut, la acest capăt al convoaielor. Cel care răspundea, la capătul celălalt, la Deir-ez-Zor, era Levon Şaşian, până în clipa în care a fost ucis, după torturi inimaginabile. Krikor Ankut îl măsură pe băieţandru, îl împinse, lovindu-l cu palma peste piept, dar Sahag găsi puterea să se proţăpească şi nu căzu. Atunci, bărbatul hotărî că flăcăul e potrivit. Drumul până la Deir-ez-Zor ar fi luat cam şase zile de mers, curierii mergând însă mai ales noaptea, iar ziua adăpostindu-se în scobiturile malurilor, drumul dus-întors dura mai bine de două săptămâni. Sahag află numele celui care, în lagărul de deportaţi de la Rakka, urma să-i asigure merindea mai departe spre Deir-ez-Zor. Rupen şi Hermine stăteau deoparte şi priveau, fără să-şi dea seama dacă ceea ce încuviinţaseră este în folosul ori spre pieirea fiului lor. Cineva rămăsese de pază afară din cort, un altul adusese un vas cu apă. Hermine spălă cu grijă spatele lui Sahag, apoi băiatul se întinse cu faţa în jos şi braţele în lături. Krikor Ankut muie pana în călimară şi scrise încet, pe pielea băiatului, acoperindu-i spatele până la noadă cu litere mari, cât mai stilizate pentru a simplifica semnele şi a termina cât mai iute, precum şi pentru a-l zgâria cât mai puţin pe flăcăul care suporta fără să crâcnească scrijeliturile penei. Faptul că pielea era întinsă pe oase uşura treaba. Băiatul rămase o vreme nemişcat, pentru ca vopseaua să se poată usca. Apoi amestecară pământ în bolul de apă, făcură un nămol subţire cu care îi acoperiră umerii. Astfel, uns cu noroi, era doar cu puţin mai murdar decât fusese înainte. L-au întrebat dacă ştie să înoate, băiatul răspunse că a crescut pe malul Bosforului. Apoi Krikor îi arătă cu degetul în ţărână drumul spre Deir-ez-Zor. «Mergi noaptea. Ţii malul Eufratului, nu te depărtezi de el. Dacă vezi că nu mai ai scăpare, te arunci în apă şi rezişti cât poţi acolo, până când vopseaua se moaie şi o spală apele. Ei nu trebuie să ştie ce scrie acolo. La fel când te întorci. Mai ales când te întorci». Hermine primi, în numele băiatului, merindea pentru drum. Opri câte un pumn de grăunţe, de grâu şi de orez pentru sora lui cea mică, apoi îl îmbrăţişa şi el se pierdu în noapte. Nu-şi luară rămas-bun. Văzând atâta moarte în jur şi, acceptând-o ca pe o realitate de neocolit, îşi luaseră de mult rămas-bun unii de la alţii. Sahag făcu întocmai ce i se ceruse. Îşi drămui mâncarea, răbdă vreo trei zile, dar nu se opri la Rakka, de teamă că nu va mai putea ieşi de acolo. Când ajunse la Deir-ez-Zor, îl căută pe Levon Şaşian. Acesta şterse noroiul şi citi mesajul lui Krikor Ankut, îl curăţiră iarăşi, pentru a aşterne alte litere, întinzându-i apoi, pe spinare, pojghiţa de nămol amestecat cu cenuşă. La întoarcere, Krikor Ankut îi dădu mai întâi un căuş de apă şi un pumn de *bulghur*. Puse femeile să-l cureţe şi, când citi, ceru să fie lăsat singur. Şterse cu mâna lui scrisul de pe umerii băiatului, îl îmbrăţişa şi-i spuse: «Nu spui nimănui ce-ai văzut la Deir-ez-Zor. Cei mai mulţi nu te vor crede şi atunci nu-ţi va folosi la nimic. Iar celor care totuşi te vor crede, nu le va folosi lor. Întoarce-te la părinţii tăi». Când îl văzu, Hermine îl luă în braţe şi plânse, nu atât de bucurie că îl simţea din nou alături de ei, cât de milă. La jumătatea lui aprilie, lagărul de la Dipsi fu lichidat şi ultimele convoaie plecară mai departe pe firul Eufratului. Lagărul fu înconjurat de soldaţi şi de jandarmi călări, care năvăliră printre corturi, lovind cu bastonul şi cu biciul, răscolind adăposturile şi împingând oamenii spre margine, unde se formau convoaiele. Atunci când toţi cei care puteau să se ţină pe picioare şi să alerge în ritmul cailor ieşiseră dintre corturi, fiind nevoiţi să-i părăsească pe muribunzi, se dădu semnalul de plecare. După aproape o oră de mers spre coline, întorcând capul spre lagărul-spital de la Dipsi, văzură un fum gros, ridicându-se. Corturile fuseseră stropite cu benzină şi li se dăduse foc. Din culoarea fumului şi din forma vălătucilor înţeleseră că laolaltă cu ţesăturile corturilor ardeau şi trupuri omeneşti, uscate ori încă umede, muribunde, de-a valma" (Varujan Vosganian, *Cartea şoaptelor*, Iaşi, Editura Polirom, 2009, p. 352-355).

[19] „Trauma este un șoc, o situație de o asemenea violență încât victima s-a simțit în pericol de moarte fizică și/sau psihică iminentă. […] Printre traumele care ating dimensiuni extreme se numără masacrele în masă și genocidele, dar și agresiunile în mod deliberat crude sau violurile. Atunci când ne confruntăm cu o traumă, simțurile și mentalul nostru pot căpăta brusc o acuitate extraordinară pe care nu ne-am imaginat că o avem: scena se derulează cu încetinitorul, vedem, auzim, simțim totul și înregistrăm atât culoarea cerului sau pe aceea a unei haine, cât și cântecul păsărilor, vacarmul ori liniștea străzii, parfumul trandafirilor sau mirosul gunoiului. Precizia simțurilor noastre este atât de mare, încât putem înregistra inclusiv data evenimentului. Nu suntem egali în fața traumei: o aceeași situație provoacă efecte diferite, în funcție de personalitatea noastră, de experiența de viață și chiar de istoria părinților noștri. Unele studii realizate de Armata israeliană arată, de exemplu, că, în condiții similare înainte de luptă, soldații ai căror părinți au fost afectați de Holocaust sunt mai sensibili la stresul posttraumatic decât ceilalți" (Barbara Couvert, *Traumele moștenite din familie*, traducere de Cristina-Livia Vasilescu, București, Editura Philobia, 2022, p. 31-32).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> *Mă joc cu titirezul pe care mi l-a dăruit tata.* Îl arunc și se învârte repede-repede, face vârtejuri caraghioase. Ce mult îmi place! Mama ne strigă. *Pun titirezul în buzunar și dau fuga la ea*. […] De pe acoperișuri se revarsă turcii. Sunt în casă, au intrat în curte. Prima victimă din familia noastră e ultimul sosit. Brutele l-au smuls din brațele mamei și l-au înjunghiat în fața noastră. […] Convoiul nostru e uriaș, o mulțime de oameni în marș. Mergem de săptămâni întregi […]. Mănând ce am în buzunar și de fiecare dată dau peste titirez, mă uit la el și îl pun la loc. […] Și azi, la lăsarea nopții, ne culcăm pe pământ, răpuși de oboseală. În zori noi ne sculăm, dar mulți nu se mai mișcă. Frigul a învins: rămân acolo, înghețați. Așa se duce la cer și sora mea. […] Deodată se aud țipete, larmă. Oamenii aleargă în toate părțile. Au năvălit turcii, înarmați cu săbii, și ucid pe oricine le iese în cale. […] Englezii m-au găsit în timp ce rătăceam pe străzi. M-au dus la Alep, la orfelinat. Dorm pe o saltea de paie, fiindcă nu sunt paturi pentru toată lumea. *Seara, când sunt singur, vâr mâna în buzunar și scot titirezul, singurul lucru care mi-a rămas din casa mea*. […] Sunt zidar, construiesc case. Case în care nu voi locui niciodată. Cum aș putea locui în ele? Prefer să am cerul drept acoperiș, un copac de care să mă sprijin și să respir. Am o durere în mine, iar dacă stau prea mult să mă gândesc am impresia că înnebunesc [s.n., A.M.][20].

A fi absent cu sincope nu este un *a fi* cu *incoerențe*; așa bicisnic cum e, prezentul este mereu în el însuși[21]; sau dacă nu, lasă în loc un gol timid dar tenace[22]. Începând această carte, am încercat de trei ori să tastez cuvântul *mama* și de tot atâtea ori mi-a ieșit *ama*: mai trebuia o literă, *r*, și înșiram, involuntar, gustul înțepător al lui „prea devreme”[23]. Asta m-a dus la povestea din *Cea mai tainică amintire a oamenilor*, unde construim idei ca să împlinim cuvinte:

---

[20] *Ibidem,* p. 97-104. Titirezul nu e doar o cârjă emoțională, suvenir, amuletă etc. Cu toate că este o jucărie comună a unui copil oarecare, prezența acelui obiect într-un context istoric tragic îi dă valoare testimonială și patrimonială. Pentru bietul captiv, titirezul e o *reminiscență* a trecutului. Pentru persecutorii acestor copii, prizonierii sunt tratați ca în Evul Mediu, ca *deșeu*. E de ajuns ce relatează Eghsapet: „Văd doar negru… M-au legat la ochi, cineva mă ia de aici! Sunt sclavă. Chiar m-a însemnat pe față, așa cum făcea unchiul meu cu animalele. Soțiile lui turcoaice ne numesc disprețuitor *kiliç artiği*, «rămășițele sabiei»” (*ibidem,* p. 52). Într-o notă de subsol a editorilor se spune: „Sintagmă cu care erau desemnați în mod obișnuit femeile și copiii luați sclavi care supraviețuiseră masacrelor și pe care turcii îi țineau prizonieri în satele lor. Se folosește și azi pentru a-i indica pe nepoții supraviețuitorilor” (*ibidem*).

[21] „Gabriel Liiceanu socotește că e necesar să-ți măsori timpul, ca să știi cum să-l împarți. […] Într-un oraș străin găsindu-mă, nu-mi fac un itinerariu, nu-mi propun «obiective». Umblu pe unde mă duc picioarele și sunt fericit. […] Nu mă aventurez, trăiesc la foc mărunt. Numai când scriu mă aprind și nu mai știu pe unde calc. […] Vreo corerență nu rezultă, n-are cum. Nu număr câte zile am trăit. Nu țin să ies din viață cu pas ușor. M-aș mulțumi să ies pe furiș. Regăsesc la Gabriel Liiceanu sentimentul plenitudinii virtuale a momentului prezent. […] Când scriu sau citesc ceva semnificativ, sunt prezent integral, și cu conștiința morții și cu darul de a trăi *ca și cum* n-aș fi muritor. Când pierd vremea și, slavă Domnului, o pierd, sunt claustrat în obiectul distracției mele. Lipsesc atunci din mine. Am doar o vagă conștiință a faptului că *nu sunt prezent*. Mi-am fabricat și teoria că e nevoie să fiu absent din mine pentru ca după aceea, prin reacție, să redevin prezent” (Livius Ciocârlie, *Bătrânețe și moarte în mileniul trei*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 188-190).

[22] „L’historicisation des expériences sensorielles, semble-t-il, se prête particulièrement bien à la production de présence historique” (Jan-Friedrich Missfleder, *Quand l’histoire passe par le corps. Sens, signification et sensorialité au service d’une anthropologie historique*, în „Trivium. Revue franco-allemande de sciences humaines et sociales”, nr. 27/2017, p. 7).

[23] „Ici, il ne s’agit seulement d’une analyse structurelle de processus historiques, mai de la création par la narration d’un lien affectif de l’historien et de son public avec les acteurs historiques: la question n’est pas tant «Que s’est-il passé?» que «Quel effet cela faisait-il d’être là?» D’une part, pareille production d’évidence a tendance à réduire l’avantage de l’historien sur ses lecteurs en matière d’expertise, mais celui-ci se déplace sur le terrain des compétences narratives et se renforce au passage. S’agissant des sens comme objet d’historiographie, l’«*affective history*» présuppose, du côté de l’historien, une sensibilité formée de manière particulière, qui lui permet de générer un effet de présence particulièrement efficace et le place ainsi à nouveau dans une position épistémologique privilégiée (*ibidem*, p. 8). Pentru sugestiile de lectură și pentru suportul bibliografic oferit cu generozitate mulțumesc prietenilor mei Irinel Antoniu, Nicolae Mihai și Valentin Piftor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Tata m-a învățat foarte repede că trebuie să mă port cu Mame Coura, Yaye Ngoné și Ta Dib ca și cum ar fi fost mamele mele, numai că nici una dintre ele nu era mama, fiindcă mama mea adevărată, mama care m-a născut, a murit la câteva minute după ce m-a adus pe lume. Tata mi-a spus-o pe un ton acuzator și rece. Aveam șase ani și, din acea zi, mi-am zis că, dacă nu mă iubește, dacă mă pedepsește, dacă nu-mi vorbește, *dacă mă tratează diferit decât ceilalți numeroși copii e pentru că am luat viața mamei la naștere*. *A mea neajungându-mi. A trebuit să o fur și pe a mamei ca să fiu mulțumită.* Ani și ani m-am agățat de această explicație. Poate era crudă, dar avea avantajul de a fi simplă și credibilă, încât să justifice distanțarea tatei, asprimea lui față de mine, refuzul lui deliberat de a lua parte la jocurile mele de copil, la prostiile mele copilărești, la tot ce-l rugam, la tot ce născoceam ori făceam ca să-i câștig atenția, atenția, nu tandrețea, pe care oricum și-o manifesta cu o zgârcenie de avar, doar atât voiam, atenția lui, simpla și banala lui atenție acordată faptului că exist. *Uneori i-o câștigam totuși, iar atunci se răstea urât la mine sau mă bătea zdravăn*; *zilele acelea se numără printre cele mai consolatoare din copilăria mea, pentru că erau zilele în care mă vedea, își amintea că exist și îmi arăta înfuriat că nu mă iubește*. *Mă agățam de violența aceea, fiindcă la ea se reduceau rarele contacte fizice cu tata*. Deveneam din ce în ce mai obraznică. Îi verificam limitele. Violam regulile. Mă purtam necuviincios. Vorbeam vulgar. Mă băteam. Furam. Toate astea, numai ca să mă vadă. Mă lovea. Am mers și mai departe. Îl provocam. Numai ca să mă vadă. Numai ca să-mi arate lipsa lui de dragoste. Mă bătea uneori de mă asculta cu urechea. Vecinii nici nu se gândeau să-mi vină în ajutor. În sat eram considerată o îndrăcită, iar dacă tata, care avea o reputație de exorcist, nu izbutea să mă vindece, însemna că nimeni nu poate. Mamele mele vitrege nu-și explicau de ce mă comport astfel. *Ele făceau tot ce le sta în putință pentru a suplini absența mamei*; *mă tratau uneori mai bine decât pe propriii lor copii* (încât în ochii lor am devenit oaia neagră a familiei), încercau să mă smulgă din condiția de orfană. *Dar străduniile lor nu duceau la nimic: purtam în mine moartea mamei mele, eu însămi eram acea moarte, fiindcă ei îi datoram viața*. Tata îmi reamintea des lucrul acesta, atât de des, încât *până și în cele mai fericite gânduri ale mele nu soarele răsărea, ci un alt astru: capul mamei, plutind fără trup în ceruri. Am scris în prima mea carte că mama m-a învățat singurătatea. Dar, paradoxal, niciodată n-am putut fi singură. Înlăuntrul meu ea este mereu prezentă. Am înghițit-o ca să pot trăi. Am simțit-o întotdeauna în măruntaiele mele*. Și tocmai asta mă lega de tata[24].

Nici literatura română nu duce lipsă de jurnale ale rupturii, secționării, desprinderii corporale și, totodată, ale reatașării memoriale. Ioan Stanomir este un om intens; și paradoxal, se pune foarte ușor deoparte, orice altceva având întâietate în fața lui însuși; pentru ca eul său social să sprijine eul filial, fermitatea primului privilegiind largheța celui din urmă; între un eu și celălalt este o deosebire, cumva echivalentă, dintre fotografiile de absolvire și ego-peisajele autumnale:

> A fost odată ca niciodată o toamnă marină, cea din urmă pe care aveam să o petrecem împreună. A fost odată ca niciodată un țărm în marginile căruia valurile se adunau, spre a se întoarce în larg. A fost odată ca niciodată un domeniu al vântului și al pescărușilor, vegheat de mișcarea norilor desenați pe cer. A fost odată ca niciodată un timp care părea încremenit, închis într-o cutie muzicală ce aduna în vibrațiile ei discrete toate sunetele unei vieți. A fost odată ca niciodată o zi nesfârșită, care se desena în văzduh asemeni unui zmeu translucid, înălțat de un copil jucăuș. A fost odată ca niciodată o mână care se întindea, spre a o întâlni pe a mea, într-un gest de tandră complicitate. A fost odată ca niciodată un tărâm al dragostei, un continent sinestezic al calmului ce se întindea până dincolo de orizont. A

[24] Mohamed Mbougar Sarr, *Cea mai tainică amintire a oamenilor*, traducere de Ovidiu Nimigea, București, Editura Pandora M, 2022, p. 139-141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> fost odată ca niciodată: istoria dragostei noastre începe și se sfârșește acolo. *A fost odată ca niciodată o mare care ne întâmpina, chiar după lungi absențe, cu familiaritatea melancolică a unui port spre care revii, atunci când pânzele sunt strânse și ancora este, în fine, aruncată. A fost odată ca niciodată o mare care ne-a oglindit înaintarea în timp: pe același nisip, au mers, alături, copilul și mama sa, pentru ca urmele lor să crească în tiparul maturității.* A fost odată ca niciodată un colț spre care reveneam, spre a retrăi emoția dimineții în care tu ai inventat, pentru mine, cel mai simplu dintre jocurile noastre: iubirea, adâncă și tainică, este întotdeauna acasă în aceste unghere ale modestiei lipsite de ostentație. A fost odată ca niciodată un trecut pe care îl contemplu, scriind, umplând fereastra de calculator cu rândurile mele stinghere, a fost odată ca niciodată un trecut care se strânge în fotografiile pe care le retrezesc la viață, a fost odată ca niciodată un trecut spre care fiecare noapte mă îndreaptă, la fel cum navele din larg sunt chemate spre continente și insule de luminile farurilor ce nu se sting niciodată. A fost odată ca niciodată un trecut care a devenit cu adevărat trecut doar în clipa în care tu ai trecut pragul dincolo de care nu te mai puteam urma, acea clipă în care am zărit sufletul eliberându-se spre a se uni cu cerul, acea clipă în care despărțirea s-a coborât peste mine ca o lespede de mormânt [s.n., A.M.][25].

Cei pierduți îngustează lumea plecând tiptil din ea; însă par destul de prezenți în ceea ce mai suntem încă și nu foarte absenți din ceea ce ei au fost cândva[26]; căci pentru dânșii a muri e o jumătate de a mai fi încă, oriunde o așteptare (măcar) îmbătrânește răbdător de dragul lor; au dispărut din împrejurimile mele sau ale tale ca să se ascundă mai bine în noi toți[27]. Nu suntem deșeuri ale unor evuri revolute, dar purtăm oriunde urmele lăsate de anii cei mulți în fiecare om. Și reciproca e valabilă: timpul ia cu el amprentele pe care faptele noastre le sapă temeinic în curgerea lui aparent anodină, egală parcă față de orișicine:

> Preistoricii numesc mână pozitivă urma lăsată de o mână vopsită și sprijinită pe un perete apoi retrasă, abandonând după sine acest vestigiu pictat. Ei s-au obișnuit să numească mână negativă urma goală pe care o lasă după ea mâna nudă aplicată de om după ce își sufla vopseaua de pe degete și cu ea pecetluia peretele grotei pentru a intra în contact cu forța invizibilă și nocturnă care se ascunde în el. Mâinile intrau în perete. Ceea ce vedem noi în ele, mii de ani mai târziu, nu sunt niște semne, ci vestigii de acțiuni. Mâna însăși, odată

[25] Ioan Stanomir, *Mama. Jurnal al dragostei și al despărțirii*, București, Editura Humanitas, 2022, p. 11.

[26] Codificarea simbolică a cadavrului depinde statutul cultural al mortului, al tărâmului de dincolo, al familiei îndoliate: „Nulle société humaine ne perçoit le corps comme un cadavre indifférent après la mort. Nulle part il n'est un reste disponible à la curiosité et à la fantaisie de vivants. Des rites funéraires le protègent et permettent la prise de congé du groupe, jalonnent son chemin vers l'au-delà. Et la dépouille est toujours l'objet du plus grand soin. Si la mort a frappé ailleurs, le corps est rapatrié à grands frais là où demeurent ses proches. On sait combien l'absence du cadavre rend difficile l'élaboration du deuil. Des lois la protègent de toute indiscrétion, de toute violation. En cas d'autopsie ou de prélèvements d'organes ou de tissu, obligation est faites de restaurer la dignité du cadavre pour restitution aux proches. Sa mémoire et ses dernières volontés sont respectées comme s'il était toujours là pour y veiller". Vezi David Le Breton, *Le cadavre ambigu: approche anthropologique*, în „L'Esprit du temps", 1 (129), 2006, p. 87-88.

[27] Dacă oamenii s-au dus, s-au risipit oare și lumile din ei? „Faptul de a-fi-avut-loc, o dată evenimentul întâmplat, *devine etern*: nu etern în mod etern ca adevărurile, pentru că veșnicia sa a început și pentru că tocmai *a devenit* indestructibil, dar cel puțin nemuritor. O existență care «devine eternă», și deci nu era, și deci nu va mai fi niciodată eternă, – iată o îmbinare ciudată de cuvinte! Faptul de a fi fost suferă un fel de mutație bizară și puțin contradictorie pe care trebuie s-o numim «eternizare»: căci pare imposibil să «eternizezi» ceea ce, prin ipoteză, nu exista înainte. Oare o ființă născută într-o zi și la o dată anume, eternă în sensul unei eternități care urmează și doar începând cu survenirea sa, eternă doar în viitorul ei etern, o ființă care se bucură de o absurdă «eternitate» desperecheată sau unilaterală cunoaște măcar plenitudinea eternului? În orice caz, *veșnicia lui a-fi-fost este consecutivă survenirii lui a-fi-avut loc*" (Vladimir Jankélévitch, *Ireversibilul și nostalgia*, traducere de Vasile Tonoiu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 146).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> acoperită de culoarea sângerie care o întemeia în perete, este cea care pătrundea în lumea cealaltă[28].

De aceea, *a tatua* e cam totdeauna cu a inhala experiențe care îți imprimă un semn, unul de perpetuă reamintire[29]; sau e cam același lucru cu a *în-carna*, în sensul de a *în-trupa* cele trăite; corpul e șevaletul timpului. Iar specialiștii zic că trupul este fie o *funcție* a întregului anatomic, fie un *instrument* al vieții în ansamblul ei, fie un *ustensil* al conștiinței[30]. Întrunim aici niște „peticiri" memoriale, ca să omagiem un întreg trecut; care ne este atât de inexplicabil, încât nu-și poate croi vreo relație cu prezentul. Când e vorba să rememorezi o genealogie, pe alocuri ruptă violent de Holocaust, schemele cauză-efect capitulează necondiționat:

> Yiskor, *yizkor*: slujbă de pomenire. Bunicul nu-şi uita niciodată morţii. În fiecare vară când venea în vizită îl duceam la Mount Judah, la mormântul bunicii şi mormintele celorlalţi.

---

[28] Pascal Quinard, *Viața ascunsă*, traducere de Tudor Ionescu, Cluj-Napoca, Editura Echinocțiu, 2008, p. 316.

[29] Vezi *thrillerul* neozeelandez *The Tatooist* (2007), regizat de Peter Burger. E o peliculă modestă ca realizare, dar interesantă ca idee: un american pasionat de tatuaje ajunge în Samoa, unde e rușinos să nu te tatuezi după vechile modele din strămoși; refuzând inscripționarea corpului, te eschivau de la o durere pe care trebuia să o împarți cu cei din generațiile anterioare. Or, personajul nostru se „inspiră" din cele văzute mai mult decât îi permit băștinașii, mai ales că această artă era înzestrată cu niște capacități spirituale, bune și rele. Aventurierul nostru fură un instrument original, cu care se operau acele desene, dar se taie în el și devine astfel mijlocitorul unui demon localnic; de aici, pelicula devine un deliciu al amatorilor de *horror*.

[30] „Par la diversité de ses contenus, d'abord, car l'objet «corps» este joyeusement appréhendé de toutes les façons possibles: comme objet matériel (Körper) aussi bien que vécu (Leib), et dans sa matérialité objective comme dans ses représentations. Les textes d'historiens reconnus sont accompagnés d'une iconographie somptueuse, mais servant elle-même de matière à l'analyse, intensifiant ainsi sa richesse, renforcée enfin par la complétude des talents entre les trois directeurs: la capacité à traverser les siècles pour observer les reconfigurations incessantes d'un objet (G. Vigarello), sa réinscription dans une histoire des sensorialités (A. Corbin), et dans une histoire du regard (J.-J. Courtine). […] Une analyse récente portant sur de nombreuse pratiques autour de la naissance et la mort – mais pas seulement – nous a permis de distinguer, à travers des gestes dont la convergence était restée inaperçue, une nouvelle confiance faite au corps comme moyen de gouverner les conduites sociales. […] Ainsi s'opère, autour de la naissance et de la mort, depuis une vingtaine d'annés, et dans la plupart des pays occidentaux, une focalisation sur le corps comme support de l'identité. Quelle inquiétude sous-tend ces conceptions que les professionnels du psychisme, du soin et du funéraire sont souvent les premiers et les plus soucieux à mettre en pratique? […] Ce qui interroge ici c'est ce statut du corps comme support central de l'identité objective et subjective dans nos sociétés. Avec une valence idéologique qui a cependant beaucoup évolué. Dans les mouvements sociaux des années 60, le corps se présent comme le lieu où se conteste le destin social. […] Ce qui fait problème ici, ce n'est pas tant la naturalité du corps que ce qu'elle menace: l'autonomie de chacun, Bref, ce qui fait l'objet d'une intolérance croissante, c'est l'idée du biologique comme *destin*. Or, dès le retournement des années 75, de manière très progressive mais éclatante à partir des années 90, le corps montré, manipulé, circulant (lait, placenta) est pensé par des professionnels mais désormais aussi par certains profanes (recherches des parents «biologiques») comme le plus sûr moyen de fortifier identités et liens sociaux dans les communautés restreintes (père, mère, enfants, endeuillés et leurs proches). […] Bref, si dans la production scientifique évoquée plus haut sont sans doute à l'oeuvre des logiques internes, propres aux différents champs scientifiques, elles ne suffisent pas à expliquer l'infléchissement simultané de pratiques sociales multiples, et le fait que le «corps» soit devenu à ce point un incontournable: de nombreuses pratiques et micro-mobilisations sociales tendent aujourd'hui à le présenter comme *indispensable pour penser* correctement des questions aussi diverses que la «perte» (il faudrait retrouver du corps pour «faire son deuil»), l'«origine» (pour les enfants adoptés ou ceux nés de procréation artificielle), l'identité «vraie» (grâce aux opérations sur transsexuels), le rapport à l'enfant (amélioré par l'allaitement, ou les premiers soins masculins au bébé) mais aussi sa différance (les «minorités visible»). Le corps serait devenu «bon à penser», à regarder, à toucher, à retrouver". Vezi Dominique Memmi, Sébastien Lemerle, *Corps et sciences sociales. Cinq ans de présentation d'ouvrages dans le séminaire (2009-2013). Introduction*, în „Corps", 2016/1(14), p. 134, 136-137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noi, copiii, ne plimbam de colo-colo, privind plictisiţi la numele de pe pietrele funerare modeste sau la monumentul uriaş, sub formă de copac cu crengile tăiate, înălţat în amintirea surorii mai mari a bunicului, moartă la 26 de ani, „cu o săptămână înainte de nuntă", cel puţin aşa îmi spunea bunicul. Pe unele din aceste pietre erau lipite abţibilduri fosforescente pe care scria GRIJĂ PERPETUĂ, aproape pe fiecare erau trecute nume ca STANLEY, IRVING, HERMAN şi MERVIN, ca SADIE şi PAULINE, nume care pentru cei din generaţia mea par sută la sută evreieşti deşi, ca una dintre ironiile pe care numai trecerea timpului le scoate în evidenţă, adevărul e că imigranţii evrei din secolul trecut, botezaţi cu nume precum SELIG, ITZIG, HERCEL şi MORDKO, sau SCHEINDEL şi PERL, aleseseră acele nume tocmai fiindcă li se păreau foarte englezeşti şi nu evreieşti. Ne plimbam de colo-colo şi ne uitam la toate astea în timp ce bunicul, mereu într-o haină-sport imaculată, în pantaloni la dungă, cu un nod tineresc la cravată şi batistă în buzunarul de la piept, îşi făcea rondul obişnuit, ordonat şi meticulos, oprindu-se la fiecare mormânt, al mamei, al surorii, al fratelui, al soţiei – le supravieţuise, şi mormăia repede câte o rugăciune în ebraică. Dacă mergi cu maşina pe Interboro Parkway în Queens, te opreşti aproape de intrarea în cimitirul Mount Judah şi priveşti peste gardul din piatră, vezi toate mormintele acolo, le poţi citi numele adoptate, uşor pretenţioase, însoţite de inscripţiile rituale: IUBITĂ SOŢIE, MAMĂ ŞI BUNICĂ; IUBITUL SOŢ; MAMA. […] Primul lucru pe care-l despacheta era gentuţa din catifea în care îşi ţinea obiectele de care avea nevoie ca să-şi spună rugăciunile de dimineaţă – *daven*. Ceea ce a făcut în fiecare zi, din primăvara anului 1915, când a fost bar mitzvah, până în dimineaţa unei zile din iunie, în 1980, când a murit. În această gentuţă din catifea roşie, căptuşită cu satin, îşi ţinea kippa; un tallis enorm, demodat, alb-albastru decolorat, cu ciucuri care gâdilau la atingere, în care, conform instrucţiunilor pe care mi le-a dictat cu pedanterie într-o zi toridă din 1972, când aveam 12 ani, cu un an înainte de bar mitzvah, a şi fost înmormântat în acea zi din iunie; şi filacterele din piele, sau *tefillin*, pe care şi le înfăşura în jurul capului şi al antebraţului stâng în fiecare dimineaţă în timp ce, sub privirile noastre uimite, se ruga. Pentru noi era un spectacol pe cât de bizar, pe atât de maiestuos: în fiecare zi, după răsăritul soarelui, murmurând în ebraică, îşi înfăşura braţul cu benzile din piele, apoi capul cu o singură bandă din piele, groasă, legată de o cutie din lemn cu versete din Tora, lipită în mijlocul frunţii, apoi îşi punea tallisul uriaş, decolorat, şi kippa şi, scoţând *siddur*-a, cartea de rugăciuni zilnice, mormăia cam o jumătate de oră cuvinte absolut de neînţeles pentru noi. Uneori, când termina, ne spunea: „Am pus un cuvânt bun pentru voi, fiindcă ştiu că n-aţi fost cuminţi". […] S-AU MAI ÎNTÂMPLAT multe în ziua aceea, am aflat multe despre Shmiel şi familia lui; dar când mă gândesc la călătoria noastră ciudată până în Australia, imediat îmi vine în minte momentul acela. Cât de mult ne bazăm pe fotografii; cât de leneşi am devenit din cauza lor. „Cum arată mama ta?", vrea să ştie cineva, iar tu spui: „Aşteaptă", cauţi într-un sertar sau într-un album şi exclami: „Am găsit-o!" Dar dacă nu ai avea nicio fotografie a mamei tale sau a unui alt membru al familiei – chiar şi a ta, la o anumită vârstă? Cum ai descrie felul în care arăta, în care arătai? Am început să mă gândesc serios la acest lucru abia când am vorbit cu Meg Grossbard în acea după-amiază de duminică şi am înţeles cât de delăsător şi chiar nesăbuit eram să călătoresc în jurul lumii ca să vorbesc cu aceşti supravieţuitori, care au scăpat doar cu viaţa, să le arăt zecile de fotografii păstrate ani la rând de familia mea, toate acele fotografii pe care le privisem îndelung şi care mă făcuseră să visez în copilărie şi adolescenţă, chipuri care pentru mine nu aveau nicio semnificaţie emoţională, dar care pentru cei care le vedeau acum aveau puterea de a evoca brusc lumea şi viaţa din care fuseseră smulşi cu atâta vreme în urmă. Cât de prost şi de insensibil fusesem. În clipa când doamna Grossbard a spus „Aceştia erau părinţii ei", mi-am dat seama că nu făcea doar să confirme identitatea celor din fotografie; mi-am dat seama că ceea ce spunea ea, într-un fel, era că acum revedea chipuri pe care nu le mai văzuse, pe care nici nu visa să le revadă, după şaizeci de ani, chipuri care îi aminteau de propria copilărie şi adolescenţă, pierdute. „Aceştia erau părinţii prietenei mele." Îmi imaginam că i se părea nedrept ca acest tânăr american să se amestece în viaţa ei pe neaşteptate, să-i fluture prin faţa ochilor fotografii ale unor oameni pe care nici nu îi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> cunoscuse, ca pe nişte cărţi de joc, şi să o invite să tragă una, fotografii ale părinţilor prietenei sale, când ea nu avea nici măcar fotografii ale propriilor părinţi. Aşa că fotografia pe care i-am arătat-o în acea duminică, o fotografie pe care o văzusem de nenumărate ori, încă de când eram copil, m-a făcut să înţeleg pentru prima dată ciudăţenia relaţiei mele cu cei pe care îi intervievam, oameni bogaţi în amintiri, dar săraci în suvenire, în timp ce eu eram bogat în suvenire, dar nu aveam nicio amintire legată de ele. […] Păcat că nu vă pot spune ce mi-a povestit. Păcat că nu îi puteţi vedea faţa, cât de expresivă este, zâmbetul ei amar, cum ironia cu care priveşte lumea din jur face loc brusc, devastator, unei tristeţi pe care nu o înţeleg defel, ca atunci când, la sfârşitul după-amiezii, Matt a rugat-o să ţină în mână o fotografie a Frydkăi, vechea ei prietenă, ca să o fotografieze împreună cu ea, cum, în clipa când a auzit clicul, o amintire a înnegurat-o şi, cum se vede în fotografia pe care nu o veţi vedea niciodată, a închis ochii, îndurerată, drept care în fotografie apare faţa ridată a unei doamne micuţe, elegante, care ţine în mâna extrem de îngrijită un instantaneu cu o tânără serioasă, visătoare, cu ochii larg deschişi, deşi, bineînţeles, ochii femeii în vârstă sunt deschişi, în timp ce ochii tinerei s-au închis pentru totdeauna în urmă cu şaizeci de ani[31].

Mai mult sau mai puțin rituale, nu rareori spontane dar nu întâmplătoare, reamintirile de astăzi propun noi sensuri, pe care timpul nostru stropșit le tot mută din imaginariile cam greoaie în acte de imagine mai jucăușe. Imaginației nu ne putem sustrage, însă ea se vrea construită, nu aleargă după noi. Ne și ajută să ripostăm unor obsesii recurente: de unde absentăm și de când?; din ceea ce-am ratat ori din ceea ce am izbutit deja să fim? O pricepută analistă a imaginarului fotografic, Annie Ernaux nu se dezminte nici atunci când joacă pe ideea de revenire într-o absență; nu știe nici ea dacă vrea s-o anihileze ori să-i mărească intensitatea; esențial este să reintre într-o secundă de acum mulți ca să vadă dacă o lume revolută i se pare la fel cum o lăsase:

> Fotografia nu are profunzime, dă impresia plană a unui tablou fără relief. […] Pe spate, cu carioca albastră: odaia de cămin din Ernemont înainte de a o părăsi, iunie 1959. Am făcut această fotografie după ce am trecut proba scrisă la filozofie. Aveam de curând un aparat foto – un Kodak Brownie Flash din bachelită […]. Îmi amintesc că am mutat masa de sub fereastră, unde era de obicei așezată, pentru a o lipi de pat, și astfel apare și ea în fotografie. Nu știu ce semnificație a avut pentru mine gestul de a fotografia camera. E ceva ce nu am mai făcut timp de patruzeci de ani după aceea, ceva la care nici măcar nu m-am gândit. Poate am vrut să păstrez dovada unei nenorociri și a unei metamorfoze care, astăzi, mi se par simbolizate de cele două obiecte din centrul fotografiei: rochia, care era cea pe care o purtasem cel mai mult în colonie, vara dinainte și masa la care petrecusem atâtea ore lucrând la filozofie. Mă uit acum cu lupa la fotografie pentru a descoperi detalii suplimentare. […] Nu încerc să-mi amintesc, încerc *să fiu* în această încăpere din căminul de fete, gata să fac fotografia, *să fiu* acolo, nici un pas înapoi sau înainte, exact în acel moment. În imanența pură a acelui moment în care sunt o tânără de aproape nouăsprezece ani care fotografiază locul pe care îl părăsește, ea știe asta, pentru totdeauna. […] *Sunt* aici cu adevărat, cu aceeași senzație de dezolare, de așteptare sau mai degrabă de nimic de spus, de parcă mi-am pierdut limbajul când m-am cufundat din nou în ea. Această cameră este realitatea care rezistă. Ca să-i redau existența, nu am altă cale decât să o epuizez prin cuvinte. Mă întreb dacă, fixând neîntrerupt această fotografie, nu am urmărit de fapt mai puțin să redevin adolescenta din 1959, ci mai degrabă să captez acea senzație specială a unui prezent diferit de prezentul trăit efectiv – acela care, în acest moment, stau la biroul meu din fața ferestrei –, *un prezent anterior*, al unei cuceriri fragile, poate inutile, dar care mi se pare o prelungire a puterilor gândirii și a stăpânirii vieții noastre. În timp ce scriu,

[31] Daniel Mendelsohn, *Cei dispăruți: în căutarea a șase dintre cei șase milioane*, traducere de Petru Iamandi, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 17-18, 20, 178-179, 255.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cineva pe care nu îl pot numi eu umple camera din Ernemont, cineva redus la o privire, un sunet, cu o formă corporală neclară[32].

Cu cât mai mulți ochi se închid cu atât mai multe culori își pierd o nuanță și apoi alta; ca s-o ia, de la capăt, cu altcineva, generând, vorba lui Goethe[33], o altă generație de alb și negru[34]. Înclină repede spre moarte cei care se lasă prea ușor păgubași de ceea ce sunt; și trăiesc mult aceia care nu se desprind prea lesne de ei înșiși; primii se sustrag unui viitor poate cam pipernicit, ultimii se proiectează în anticipări prietenoase; în viitoruri de unde trecutul lor pare monumental. Cei ce investighează potențialul predictiv al unor culturi sunt destul de laconici: „[...] faptul că toată lumea «știe» ceva poate servi adesea drept indiciu că acel lucru nu este adevărat sau că va înceta în curând să fie adevărat"[35]. Într-un fel, acest relativism ne explică de ce moartea nici nu mai are cazier. Optimiștii iau viitorul drept un prezent infinit[36]. Ei au un *loc* în lume, pesimiștii au o *locuință* în ei înșiși. Sunt tatuați, aidoma personajului lui Ray Bradbury, mai degrabă pe sub piele decât la suprafața ei:

---

[32] Annie Ernaux, *Pasiune simplă. Confesiunea adolescentei*, traducere de Mădălina Ghiu și Vasile Zincenco, București, Editura Pandora M, p. 130-132. Cele spuse și trăite la revederea fotografiei nu încap într-un singur flux de sens. Un lucru e sigur: tentația de a ne reocupa un loc abandonat în scurgerea vremii ne obligă să revizităm trecuturi cu o altă identitate decât cea actuală.

[33] Johann Peter Eckermann, *Convorbiri cu Goethe în ultimii ani ai vieții sale*, traducere de Lazăr Iliescu, București, Editura pentru Literatură Universală, 1965, p. 311-313. Într-un tratat celebru, Goethe oferă mai multe detalii: „Privit prin aburii atmosferici, iluminați de lumina zilei, întunericul spațiului infinit apare de culoare albastră" (Goethe, *Teoria culorilor*, traducere de Val. Panaitescu, Iași, Editura Princeps, 1995, p. 69).

[34] Îmi amintesc de pelicula realizată de Dan Pița, *Rochia albă de dantelă* (1988), în care actrița Diana Gheorghian, în film desenatoare de modele, suferă de cancer. Boala ei nu-i o simplă înmatriculare medicală, oferindu-i, „pe sub mână", un beneficiu simbolic: dragostea a trei bărbați care vor s-o cucerească, deși îi cunosc situația. Filmul îngăduie o deversare de alb care ia în râs pregnanța celorlalte culori. Știm: în folclor se spune că nu-i de bine ca o fată să se viseze îmbrăcată în mireasă. Dar nici negrul n-o prinde bine. Și totuși, croielile cernite și rele din închipuirea eroinei nu-s decât paiațele rochiilor albe și la fel de fantaste. Toate culorile se închină albului care nu se lasă învins; până când albul se dizolvă în alb. Albul se repetă și se învinge pe el însuși. Cromatica dominantă a peliculei perorează vizual, consecvent și mut, ascunzându-se de adevăr sub aripa unei lebede care ludifică moartea; pasărea preschimbă sfârșitul; din iminență sau eventualitate, moartea devine o posibilitate foarte laxă; este trasă la sorți, persiflată printre lacrimi și atrasă într-un joc de-a baba oarba; ca și cum nu s-ar ști cine se crede bolnav și cine pretinde că-i sănătos. Albul clipocește în dialoguri, însă acestea se pleoștesc până când se dizolvă. Cuvintele se desprind de lucruri și își încalecă sensurile. Totul e imaculat și pe repede-nainte, albul fiind de felul lui o culoare succintă. Omul se diluează, ajungând incolor, improbabil, inexistent. Nimic nu e alb ca neaua, totul e alb ca varul. E un alb plin de bumbac și de dorință de a fi lăsat în pace. E albul care nu atenționează, ci mai curând acomodează.

[35] Martin Creveld, *O istorie culturală: profeția*, traducere de Ligia Sendrea, București, Editura Paideia, 2021, p. 270.

[36] „Cineva care moare: chip ce devine mască. Expresia dispare. […] Timpul nu este limitarea ființei, ci relația acesteia cu infinitul. Moartea nu este aneantizare, ci întrebare necesară pentru ca această relație cu infinitul ori cu timpul să se producă. […] Moartea, în loc să se lase descrisă în evenimentul său propriu, ne preocupă prin non-sensul ei. Semnul pe care ea pare să-l lase în timpul nostru (= relația noastră cu infinitul) este pur semn de întrebare: deschiderea înspre ceea ce nu oferă nici o posibilitate de răspuns. Întrebarea care este, deja, o modalitate a relației cu lumea de dincolo a ființei. […] Implicarea afectivității în relațiile cu moartea semenului și cu propria mea moarte plasează aceste relații în sânul relației cu Diferitul, cu ceea-ce-este-fără-măsură-comună, pe care nici o reminiscență și nici o anticipare n-ar putea să le adune în sincronie […]. Ne întoarcem astfel la iubirea «tare ca moartea». Nu este vorba de o forță care să poată respinge moartea înscrisă în ființa mea. Ceea ce mă angoasează nu este, însă, ne-ființa mea, ci aceea a omului iubit sau a celuilalt, mai iubit decât ființa mea. Ceea este numit cu un termen cam răsuflat iubire este, prin excelență, faptul că moartea celuilalt mă afectează mai mult decât a mea. Iubirea pentru celălalt este emoția față de moartea celuilalt. Raportarea la moarte este tocmai întâmpinarea semenului meu, iar nu angoasa morții care mă așteaptă. Întâlnim moartea în chipul semenului" (Emmanuel Lévinas, *Moartea și Timpul*, traducere de Anca Măniuțiu, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 1996, p. 31, 39, 42, 151).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Când l-am întâlnit prima oară pe Omul Ilustrat era o după-amiază caldă de început de septembrie. […] Atunci nu știam că era ilustrat. […] Deși era o după-amiază târzie și toridă, avea cămașa de lână încheiată la gât. […] – Ciudat, a zis Omul Ilustrat […]. *Nu se simt, dar sunt acolo*. Tot sper că într-o zi o să mă uit și n-o să mai fie. […] Și-a întors încet capul spre mine și și-a dezvelit pieptul. – Mai sunt acolo? […] – Da, i-am răspuns eu. Sunt încă acolo. Ilustrațiile. – Un alt motiv pentru care îmi țin gulerul încheiat până sus, a zis el deschizând ochii, sunt copiii. Mă urmăresc pe toate drumurile. *Toată lumea vrea să vadă desenele, și în același timp nimeni nu vrea să le vadă*. Și-a scos cămașa și a făcut-o ghemotoc în mâini. Era acoperit cu desene de la inelul albastru tatuat în jurul gâtului până la brâu. […] – *Toate bune cât soarele e sus pe cer. Aș putea lucra ziua la bâlci. Dar noaptea… imaginile se mișcă*. Se schimbă. Probabil că am zâmbit. – De când ești ilustrat? – În 1900, când aveam douăzeci de ani și lucram la un carnaval, mi-am rupt piciorul. Lucrul acesta m-a scos din circulație și trebuia să fac ceva ca să nu-mi pierd numărul, așa că m-am hotărât să mă tatuez. – Dar cine te-a tatuat? Ce s-a întâmplat cu artistul? – S-a întors în viitor. Vorbesc serios. Era o bătrână care trăia într-o căsuță din mijlocul Wisconsinului, pe aici pe undeva, nu departe de unde suntem acum. O vrăjitoare care părea că are când o mie de ani, când douăzeci de ani, și spunea că poate călători în timp. Am râs. Acum am mai multă minte. […] – *Așa că, atunci când imaginile mele se mișcă, sunt dat afară. Nu le place când văd lucruri violente în Ilustrațiile mele. Fiecare desen e o scenetă. Dacă le privești, în câteva minute îți spun o poveste*. În trei ore poți vedea optsprezece sau douăzeci de povești puse în scenă pe corpul meu, poți auzi vocile personajelor și poți medita. Toate sunt aici, așteaptă să fie privite [s.n., A.M.][37].

Oriunde ne ducem, ne reîntâlnim trupul, întotdeauna nițel schimbat; și oarecum distant față de cum îl știam[38]. De parcă ar fi al altuia. Desigur, cu noi mofturi, alintări, fandoseli. În realitate, ne dăm peste cap ca să imităm nemurirea; să o braconăm un pic, în sensul lui Michel de Certeau; chit că investim imens în discursurile despre acceptarea senină a finalului. Și de-atâta tărăgănare nici moartea nu mai are pe unde s-o ia. Nu vrem să știm când mai răpește pe unul ori pe altul. O ignorăm din răsputeri; ca și cum habarnismul acesta ne-ar ajuta să trecem mai rapid peste concretitudinea unei dispariții; și să continuăm acel *trai* pe care, îndeobște, îl confundăm cu *existența*. Însă nimic nu e pe deplin trecut pentru că nimic n-a fost pe de-a-ntregul prezent.

---

[37] Ray Bradbury, *Omul Ilustrat*, traducere de Iulia Anania, București, Editura Paladin, 2016, p. 7-11.

[38] Corpul este un loc al inteligibilității sociale: „[...] écrire le corps, ce sera écrire le rapport d'incorporation entre les conduites sensori-affectivo-motrices, *alias* «cultures motrices», et les «cultures matérielles» sur lesquelles elles s'étayent. Nous pensons que les deux doivent être écrite *ensemble*, sans jamais les séparer, car, dans l'espèce humaine, les cultures matérielles qui va avec dans une société donnée, ce n'est pas du corps humain dont il est question" (Marie-Pierre Julien, Céline Rosselin, Jean-Pierre Warnier, *Le corps: matière à décrire*, în „Corps", 2006/1 (1), p. 47). Bernard Andrieu a formulat întrebarea direct: „Quelle épistémologie du corps?" Și încropește și un răspuns: „[...] la connaissance du corps ne peut pas être écartée d'une pratique sociale, de la pratique de justification et de reformulation de nos affirmations. Les discours sur le corps font désormais partie des récits médiatisés par le langage et par les pratiques sociales. En analysant comment est construite la rationalité sur l'expérience corporelle, on ne cherche pas à comprendre la façon de construire des récits sur le corps, comme un projet social de coopération réciproque et de changement entre les discours. […] Le corps est un objet interdisciplinaire dont la modélisation est indéfinie selon le croisement des modèles qui voudraient l'objectiver entièrement. Le corps est un objet mobile, dynamique et vivant dont la connaissance est émergente. […] Le corps ne cesse d'échapper à la catégorisation historique [...]. Le vécu corporel produit en effet un discours du sujet sur lui-même qu'il convient d'analyser comme tel soit dans la constitution en nouveau type d'archives, soit dans l'interaction du vécu corporel et du récit participatif avec un observateur comme en anthropologie ou en sociologie des pratiques corporelles […]. Le corps est aussi un objet créé par le regard, la méthode et la technique utilisés pour délimiter des parties physique, symbolique et imaginaires du corps que le sujet lui-même ne dénomme pas toujours conscient comme tel" (Bernard Andrieu, *Quelle épistémologie du corps?*, în „Corps", 2006/1, p. 14-15).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NAMES, BODIES, SCARS: AN OUTLINE OF THE ABSENCE ANTHROPOLOGY (Summary)

Keywords: mourning, reminiscence, memory, absence, posterity.

What does it mean to remember? A moment when the present returns to interrupt the past a little. However, because memories can have several beginnings, do we dare to provide them one end? And what will that be: the end accepted by us or the one preferred by others? The paper points out that the most commonly revived nostalgias are those without a particular end. For instance, the Disappeared transfigures; our memory equals it with the domestic perimeter where it should have returned. Hence, the things that survived to nowadays ended up meaning its imminent return or just the mimicking of this too little probable fact. However, the deceased loses his age rapidly if the memories of the contemporaries are no longer present.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC*

DESPRE UȘURINȚA DOBÂNDIRII „GLORIEI” PRIN EDIȚIILE DE DOCUMENTE, CU DOAR UN STUDIU DE CAZ (O EDIȚIE „MONUMENTALĂ” CANTEMIR)**

Cu ceva vreme în urmă, căutând una și alta prin fișierul online al Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași (BCU), am identificat câteva minunății în domeniul, nu foarte frecventat de altfel, acela al editării documentelor medievale și premoderne românești, publicate și mai în urmă, și ajunse aici datorită respectării obligației de depozit legal, obligație pe care editurile mari o încalcă câteodată, iar editurile mici, adeseori sau mai tot timpul. Așa s-a făcut că am dat peste un volum cu „noi documente medievale moldovenești”, din 2003, pe care l-am recenzat anul trecut în „Studii și materiale de istorie medie”, arătând cât de noi, adică cât de inedite erau cele șapte documente slavo-române din prima jumătate a secolului al XVII-lea, cât de oarbe au fost transcrierile și cât de greșite traducerile, însă nu le mai reiau aici, îndemnându-vă să le citiți, pentru a vedea de la ce depărtare începe drumul spre mult dorita „ediție perfectă” a unui document slavo-român[1]. Tot atunci, am dat și peste un volum, intitulat *Acte administrative emise de Antioh Cantemir*, și mi-am zis, iată minunea minunilor, cineva, un specialist necunoscut, a avut ideea, a avut cunoștințele necesare de paleografie româno-chirilică, a avut exercițiul cercetării de arhivă și a avut deprinderile metodologice și tehnice pentru a oferi istoriografiei românești câteva documente interne, mai multe sau mai puține, din domniile lui Antioh Cantemir (1695-1700 și 1705-1707), aflate într-o parte de istorie românească prea puțin cercetată de editorii din toate generațiile.

Și, cu îndestulă emoție, am deschis fișa de catalog, pe care v-o citesc și dumneavoastră: „tip document/carte; ISBN/978-606-703-246-8; autor/Cantemir, Dimitrie (1673-1723); autor secundar/Cârstea, Cornelia, prefațator; titlu/*Acte administrative emise de Antioh Cantemir*; localitate/Craiova; Editura/Revers; an/[2014]; descriere fizică/101 p., facs.; bibliogr. int./conține bibliografie; volum din/*Integrala manuscriselor Cantemir*, vol. 72; subiect: Cantemir, Antioh, domn al Moldovei (1672-1724). Documente; Cantemir, Antioh Dmitrievič (1709-1744). Biografii; Proprietate privată, Moldova (România), sec. 17. Documente”[2].

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași; e-mail: zahariuc@uaic.ro.

** Comunicare la Atelierul de lucru: „Lecturi tehnice. Critică de text, critică de ediție”, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 24-25 noiembrie 2022.

[1] Petronel Zahariuc, *Documente „pierdute”, documente regăsite (despre câteva acte slavo-române din Biblioteca Județeană „Astra”, Sibiu*, în *SMIM*, XXXIX, 2021, *Addenda et Corrigenda*, p. 320-328.

[2] BCU-Iași, II 458894 (vezi și catalogul online).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIX, 2022, p. 309-316

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, din lectura acestei fișe, pentru care bibliotecara a depus un efort considerabil ca să facă inteligibil cuprinsul volumului, fără să reușească, tot nu am aflat editorul, însă am aflat că era în curgere o *Integrală a manuscriselor Cantemir*, ajunsă la volumul 72, despre care eu nu aveam habar și mă întreb câți dintre dumneavoastră ați auzit de ea sau ați înțeles că despre ea este vorba, atunci când ați citit titlul acestui exercițiu critic, unde am tăinuit titlul întreg. Și asta, și de dragul șaradei, dar mai ales din pricina unei vechi și simple întrebări, căreia nu i-am găsit un răspuns și mă îndoiesc că o să-l găsesc: obținem vreun câștig pentru critica și tehnica edițiilor[3] și pentru cunoașterea istorică în urma discutării unor ediții foarte slabe, vecine cu trucul? Un răspuns firesc este: nu, pentru că, prin critica sa, criticul aduce notorietate unor pseudo-ediții, peste care s-ar așterne praful! Însă, cel puțin în unele cazuri, și acesta pare să fie unul dintre ele, discuția merită făcută, doar suntem într-un atelier… de paleografie, vecină bună cu broderia, dar și cu lăcătușeria! Doar discuția, pentru că, pentru publicarea textului, reapare problema folosului științific.

Iar pentru a începe discuția, trebuie să mărturisesc că emoția s-a transformat în consternare când am și primit volumul în sala de lectură a BCU. Și iată, pe rând, de ce: am aflat „editorul coordonator", Constantin Barbu, am aflat instituția sub egida căreia a apărut: „Institutul de Istorie și Studii Cantemiriene al Universității Creștine «Dimitrie Cantemir»", am citit „colectivul de onoare", format din academicieni din Republica Moldova (la alte volume mai apar și doi membri ai Academiei Române) și Germania (un singur nume, a cărui afiliere este redată cu *bold*), diplomați de la Ambasada Federației Ruse din România, Rectorul Universității cu pricina și un inginer, președintele unei Fundații, și am citit „consiliul științific", format din trei arhiviști ruși și doi bibliotecari români, și mă întreb câți dintre ei au știut că li s-a pus numele pe contra-coperta volumului și a colecției! După care, m-am luminat asupra autoarei prefeței, Cornelia Cârstea, aflând că este una și aceeași cu autoarea unei lucrări despre fiul lui Dimitrie Cantemir, cunoscutul poet și diplomat, botezat tot Antioh, iar textul preluat aici, în chip de prefață, este tocmai un fragment din această carte. M-am luminat dintr-o parte, dar m-am întunecat din alta, văzând incredibilul posibil, și anume: confuzia, voită sau nu, dintre cei doi Cantemiri, cu numele Antioh, prin juxtapunerea carierei nepotului la câteva acte din cancelaria domnească a unchiului! După această de nenumit ispravă, ceea ce urmează este la fel de greu de numit: adică facsimilele, cele mai multe ilizibile, a 22 de acte fotografiate din Colecția Documente istorice a Bibliotecii Naționale a României (la acea vreme, excelenta bibliotecă digitală a BNR se afla în stadiu de construcție), însoțite de o „notă asupra lucrării", semnată de editor, care cuprinde, doar și doar, cotele actelor și la câteva data de an (fără dată de lună și zi), urmate de câteva pagini scanate din volumul *Neamul Cantemireștilor*, coordonat de Andrei Eșanu și publicat în 2010. Iarăși, nu are rost să mă întreb dacă Andrei Eșanu, dar și Cornelia Cârstea au avut habar că sunt coautori la acest buimac volum, în care sunt redate fotografiile unor acte din prima domnie a lui Antioh Cantemir, menite să justifice cariera fiului fratelui său, care a trăit puțin în Moldova, în cea mai fragedă pruncie.

Acestea fiind spuse, cred că mă pot opri, însă vă mai țin puțin de vorbă, pentru că am amintit mai sus despre volumul 72 din *Integrala manuscriselor Cantemir*! Nu știu câte volume s-au mai înșiruit după cifra 72, după cum nu știu și câte au apărut cu

[3] Vezi Demostene Russo, *Critica textelor și tehnica ediției*, în *Studii istorice greco-române. Opere postume*, II, publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu de Ariadna Camariano și Nestor Camariano, București, 1939, p. 545-644.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adevărat până la această cifră, pentru că în depozitul legal al BCU sunt doar 36 dintre ele, toate puse sub anul 2014, niciunul din șir neavând anul, fiind, ca să zic așa, atemporale. Totuși, să nu credeți că le voi semnala pe toate, ci doar… 22!

Încep cu al 21-lea volum din lista mea și al 71-lea din „monumentala” *Integrală Cantemiriană*. Acesta este frate cu al 72-lea, fiind intitulat: *Acte administrative emise de Constantin Cantemir. Manuscris facsimil inedit*, iar drept prefață slujește un text în limba franceză, desprins din opera lui Virgil Cândea, intitulat *Dimensiunea culturală a Europei de Sud-Est*, fără a se preciza de unde (a fost publicat în *RESEE*, XLI, nr. 1-4, 2003, p. 21-31) și, mai ales, de ce! Și situația editării documentelor din cei opt ani de domnie ai lui Constantin Cantemir este aidoma cu cea din vremea fiului său, însă, după ce am văzut volumul de mai sus, emoția mi s-a stins, rămânându-mi doar o umbră de curiozitate, către a vedea cât de adâncă poate fi prăpastia editării documentelor vechi românești. De această dată, avem doar cinci fotocopii, după patru acte originale (două însoțite de transcrieri din secolul XX) și după o copie, scoase din aceeași Bibliotecă, urmate de un articol rupt din alt volum, coordonat de Andrei Eșanu (*Dinastia Cantemireștilor*, Chișinău, 2008), intitulat *Cantemireștii – eseu genealogic*, însă fără numele autorului, de aceea vă întreb pe dumneavoastră, oare cine este[4]? Al 22-lea volum, și al 73-lea din *Integrala* mai sus pomenită, intitulat: *O carte administrativă emisă de Dimitrie Cantemir*, este, nici mai mult nici mai puțin, un volum dedicat unei porunci domnești de câteva rânduri (1 mai 1711), facsimilată, păstrată fragmentar la BNR, împreună cu o transcriere din perioada interbelică (cu citirea ezitantă a datei: „1693 sau 1711”), și prefațată de un capitol din monografia lui Petre P. Panaitescu, despre *Viața și opera lui Dimitrie Cantemir* (București, 1958).

Iar cele douăzeci rămase, de la 41 înainte, din „exhaustiva ediție a manuscriselor Cantemir”, poartă titlul: „Fondul RGADA 1374, Moscova, lada numărul 1”, și în continuare până la „lada” 20, nefiind nicidecum vorba de douăzeci „lăzi” burdușite cu documente, ci de câteva zeci de documente rusești, mai lungi sau mai scurte, fie păstrate în douăzeci de cufere („lăzi”) de mici dimensiuni sau în săculețe, fie adunate din douăzeci de astfel de unități de păstrare, specifice arhivelor vechi rusești[5]. Documentele din Fondul 1374, de la *Rossiskii Gosudarstvennîi Arhiv Drevnih Aktov* („Arhiva de Stat Rusă a Actelor Vechi”; RGADA), cuprind documente privitoare la moșiile familiei Cantemir și ale familiilor rusești înrudite, Trubețkoi și Golițân, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea, care, e aproape de prisos a spune, nu au nicio legătură cu ceea ce numim „manuscrisele Cantemir”, ci sunt legate de judecățile dintre urmașii lui Dimitrie Cantemir pentru aceste proprietăți. Astfel, cele 20 de volume sau volumașe, care nu depășesc decât arareori o sută de pagini, format II (har Domnului!, pentru că astfel viața câtorva copaci a fost salvată), cuprind facsimilele acestor acte, fără nicio explicație, fără rezumate, fără date etc., cu excepția unei „note asupra lucrării”, reluată la fiecare volum, unde subiectul actelor din fiecare „ladă” a fost descris, printr-o propoziție, de arhiviștii ruși.

Însă fiecare volum are câte o prefață, care nu are, și nici nu avea cum să aibă, legătură cu paginile de document fotocopiate, semnate de: Corina Dumitrescu, Rectorul de atunci al instituției coordonatoare a proiectului, o înșiruire de trăsnăi, din care aflăm,

[4] Autorul este Ștefan S. Gorovei, iar articolul a fost publicat pentru prima oară în *RA*, L, nr. 3, 1973, p. 481-512.

[5] Vezi *Правила издания исторических документов в СССР*, 2-е, переработанное и дополненное издание, Moscova, 1990, 186 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

totuși, că „integrala Cantemir” urma să aibă 150 de volume; N. Iorga, cu articolul fundamental *Petru cel Mare, Carol al XII-lea și țările noastre*, care prefațează un document de patru pagini, privitor la „sufletele” stăpânite de cnezii Goliță, și o anexă dintr-o carte bănuită a fi făcut parte din biblioteca lui Dimitrie Cantemir; Cristian Sorin Dumitrescu, politician și soțul doamnei Rector, cu o înșiruire de banalități (având în vedere circulația, sau ne-circulația, volumului, bine că sunt în engleză), care introduc două documente rusești din 1728, cu o scriitură imposibilă (aviz paleografilor!) și multe pagini din Ioan Leunclavius; Momcilo Luburici și Ștefan Olteanu, cel dintâi este primul Rector al Universității pomenite și „prieten” al lui Tito, iar cel de-al doilea, istoric, și ambii (?) nesiguri autori a patru pagini, tot în engleză, pe care sigur nu le-au citit, care prefațează o „delă” (dosar) lungă din 1755; Victor Țvircun, tot cu un text în engleză, decupat de undeva, însă fără note[6], despre activitatea ctitoricească a Cantemireștilor, ca introducere la o „delă” din 1756, ceva mai blândă ca scriitură, privitoare la moșiile lor și ale familiilor înrudite; Mihai Berza, cu două importante texte despre Dimitrie Cantemir (*Dimitrie Cantemir – omul politic și istoricul* și *Activitatea istoriografică a lui Dimitrie Cantemir*), ciopârțite, fiind reduse la câteva pagini și contopite într-unul singur, cu notele eliminate și tot fără precizarea locului de unde au fost luate[7], care prefațează câteva pagini dintr-un proces și o anexă din Evagrius Scholasticus; Paul Cernovodeanu, în loc de Dan Cernovodeanu, cu capitolul despre stema Moldovei din volumul *Știința și arta heraldică în România*, numai că titlul cărții-sursă nu apare nicăieri; Virgil Cândea, cu articolul lung despre *Intelectualul sud-est european în secolul al XVII-lea* (nicăieri nu se spune că textul a fost publicat în volumul *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 225-326), care, surpriză, nu mai prefațează nimic, fie din pricina lungimii textului, 100 de pagini, fie că „tipograful” sau mai bine zis operatorul „mașinii”, numită xerox, a priceput despre ce este vorba și nu a mai copiat „manuscrisul cantemirian”; iarăși, Mihai Berza, cu unul dintre cele două articole de mai sus (*Activitatea istoriografică a lui Dimitrie Cantemir*), tipărit fragmentar ca prefață și la „lada nr. 6”, fie din uitare (la o asemenea „operă”, a uita este de înțeles!), fie din dorința de a îndrepta sluțirea textului, care, de această dată, pare a fi integral, având și notele copiate; articolul „introduce” două pagini de document din 1757 și câteva pagini din Plinius cel Tânăr; Aurel Decei, cu articolul despre *Dimitrie Cantemir – istoric al Imperiului otoman*, iarăși, fără locul de unde a fost sfeterisit, de aceea nu este chiar ușor de identificat (am constatat, fără mirare, că nota editorului, dar

[6] Cu oarecare eforturi l-am descoperit în bibliografia pe care autorul a întocmit-o la volumul său, publicat în noua serie a *Documentelor privind istoria românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki*, s. III, vol. III, *Moștenirea epistolară a lui Dimitrie Cantemir*, editor Victor Țvircun, București/Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros, 2020, p. 508. Articolul a fost publicat, în varianta engleză, în volumul *Dimitrie Cantemir. A Prince among Philosophers and a Philosofer among Princes* (cu trei coordonatori și cinci „consultanți științifici” pe pagina de titlu), București, Editura Pro Universitaria, 2011, p. 105-113, iar în variantă românească, în volumul *Dimitrie Cantemir. „Prinț între filosofi și filosof între prinți”*, București, Editura Pro Universitaria, 2011, p. 257-265, cu aceeași coordonatori și „consultanți științifici”, însă cu 32 de texte, față de doar 17, în volumul englezesc, lipsind câteva titluri care, dacă ar fi fost transpuse în engleză, ar fi revoluționat cunoașterea operei lui Dimitrie Cantemir și istoria relațiilor internaționale, cum ar fi acela al lui Constantin Hlihor, *Creșterea și descreșterea marilor puteri în viziunea lui Dimitrie Cantemir și a lui Paul Kennedy*, p. 185, 209. Tot aici, am găsit și articolul, pomenit mai sus, semnat de profesorii universitari doctori Momcilo Luburici și Ștefan Olteanu.

[7] M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, culegere de studii editată, cu o introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Eminescu, 1985, p. 140-149 și p. 150-157 (articolele au apărut și de sine stătător).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și explicațiile lui D<an> Z<amfirescu> din revista „Săptămâna” au fost omise)[8], ca prefață la un proces pentru moștenire de la mijlocul secolului al XVIII-lea, iar după volumul zece lista prefațatorilor îi cuprinde pe Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, la șase volume, cu părți din articolele lor, din volumul *Dinastia Catemireștilor*, Petre P. Panaitescu, la trei dintre ele, cu părți din monografia închinată lui Dimitrie Cantemir, și pe Dan Bădărău, cu o parte din lucrarea despre filosofia principelui Cantemir.

În ciuda acestei practici, de preluare de oriunde și oricum a unor texte, aparținând unor istorici în viață sau trecuți în Lumea de Dincolo, Editura a ținut să se întreacă pe sine, punând, la toate volumele, pe versoul paginii de titlu, următorul avertisment, ca o ironie a tuturor ironiilor cuprinse în această întreprindere editorială: „Orice reproducere integrală sau parțială, prin orice procedeu, a unor pagini din această lucrare, efectuată fără autorizația noastră este ilicită și constituie o contrafacere. Sunt acceptate reproduceri în interes științific, cu citarea obligatorie a ediției”. Nu mai încape niciun comentariu! Totuși, oare ce s-ar întâmpla dacă autorii textelor tâlhărite sau urmașii lor ar cere Editurii să le arate „autorizația, licită și autentică”, pentru publicare?

După cum am promis, mă opresc la aceste volume, încurajându-vă să le căutați pe celelalte, care sunt la fel, numai că veți găsi diverse fotocopii după diferite manuscrise târzii ale operelor lui Dimitrie Cantemir de la Biblioteca Națională din București și de la Biblioteca Academiei Române, la fel prefațate și cu anexe asemănătoare.

Atât despre „studiul de caz” evocat la început, însă se cuvine să spun mai clar și să exemplific, deși s-a înțeles deja, ce este „cu ușurința dobândirii gloriei prin edițiile de documente”. Iar exemplul, întru totul sugestiv, tot de la această ediție „monumentală” pornește, pe care l-am decupat de pe pagina lui Dimitrie Cantemir de pe *wikipedia*:

> În luna octombrie 2012, în sala de expoziții „Th. Pallady” a Bibliotecii Academiei Române, Ambasada Rusiei a donat în mod festiv primele 25 de volume ale seriei *Integrala Manuscriselor Dimitrie Cantemir*, într-o ediție de lux, din care s-au executat patru seturi legate în piele naturală, cu portretul și semnătura lui Cantemir în aur, tipărite sub formă de facsimil color pe carton de 130 g/mp, cărțile fiind așezate într-o ladă din lemn de nuc. Primul set a fost dăruit lui Vladimir Putin, Președintele Rusiei. Un set, Primului-Ministru, Dmitri Medvedev, un al treilea set, Primului-Ministru, Victor Ponta. Al patrulea set a fost donat de către Ambasada Federației Ruse la București Bibliotecii Academiei Române. Scanarea manuscriselor și documentelor aflate în Rusia a început în 2009 și va mai dura, fiindcă mai sunt de prelucrat 13 manuscrise aflate la Sankt Petersburg și 75 de lăzi cu manuscrise și documente la Moscova. Trebuie remarcat că un alt set de documente scrise de Cantemir se află la Istanbul și doar câteva documente se află în România[9].

Iar acum, după ce am parcurs tot titlul, voi continua prin adunarea câtorva impresii despre editarea documentelor vechi, slavo-române și româno-chirilice, așa cum pare-mi-se că am făgăduit doamnei Cătălina Mihalache, una dintre organizatoarele *Atelierului*, iar șirul incontinent de volume răsfirat mai sus mă ajută oarecum. Astfel, chiar dacă pornesc din subteranele „gloriei” obținute prin pseudo-edițiile de documente, măcar am un punct de sprijin pentru a arăta locul cel mai de jos de unde poate începe, sau nu este de dorit să

[8] Aurel Decei, *Dimitrie Cantemir – istoric al Imperiului otoman*, anexă la Principele Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descreșterilor Curții Othmanice sau Aliothmanice*, I-II, prefața traducerii românești de Virgil Cândea, traducere românească și indice de Dan Slușanschi, ediția a II-a revizuită, București, Editura Paideia, 2012, p. 599-604 (cu precizarea editorului: „Articolul este reprodus după forma sa originară publicată în revista «Săptămâna», nr. 149-150, din 12 și 19 octombrie 1973”).

[9] https://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie Cantemir.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începă, o astfel de cercetare științifică. De aici, hai să-l considerăm nivelul zero, care ar fi treptele scării editoriale, pe care se poate urca spre „ediția perfectă”?

Următoarea treaptă, de cele mai multe ori șubredă și păcătoasă, este formată din volumele de documente sau, mai des, bogatele anexe documentare, care însoțesc monografii de localități, de așezăminte religioase, de monumente sau de personalități istorice, constituite din preluarea de prin ediții, mai vechi sau mai noi, a unui număr de acte[10], uneori doar transcrierea, traducerea sau fotografia paginii de carte[11], de foarte puține ori și textele slave, având drept scop, uneori, cinstirea (sau nu!, prin volumul tipărit) locurilor natale, alteori, aceeași pârdalnică fală, și, adeseori, rosturi mult mai prozaice, cum ar fi: înmulțirea minunată a numărului de pagini[12] (la alte case, se numește „supplementum epigraficum”), încropirea fulgerătoare a unui volum pentru vreo iute promovare sau pentru obținerea mult doritei gradații de merit în învățământul de toate gradele etc. Pe aceeași treaptă se află și edițiile anastatice, care nu rareori sunt asumate chiar de cei care au obținut o finanțare oarecare, fără să aibă o pregătire de specialitate, istorică și/sau filologică, și edițiile „anastatic-modificate”, prin eliminarea unor fragmente considerate de prisos, inclusiv a textelor slave, și prin modernizarea limbii (aici dau doar două exemple, cărora li s-ar fi cuvenit câte o recenzie la vremea potrivită, și anume *Chronica Romanului*, I-II, București, 1874-1875, a Episcopului Dunării de Jos, Melchisedec <Ștefănescu>, maltratată în 2008[13], și Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*, Iaşi, 1857, schimonosită în 2013[14], însă editată așa cum se cuvine în 2017[15]).

Iar următoarea treaptă, cea trainică și adevărată, pe care odată ce ai păşit te duce în tabăra editorilor de documente și îți arată zidurile cetății, este formată din cei care dețin uneltele necesare unui asemenea asediu: paleografia chirilică, într-un caz, paleografia, limba și diplomatica slavo-române, în celălalt caz, așezate peste o solidă pregătire istorică sau/și filologică. Odată ajuns aici, folosind scările pe care au urcat înaintașii întru o asemenea muncă și perfecționându-ți neîncetat uneltele, fie lucrând cu documente diverse, ca subiect și arie temporală, fie lucrând ani și ani la același subiect, tăiat dintr-o oarecare secvență cronologică, poți urca fusceii scării până către „ediția perfectă”. Către prima categorie, cea a diversității, ca subiect și cronologie se îndreaptă cel mai adesea istoricii sau editorii de documente/acte interne, fiind lesne de înțeles că puțini ajung să bată la ușa donjonului, adică a „ediției perfecte”, iar către cea de-a doua filologii, anume cea a unui subiect clar circumstanțiat, crescând astfel posibilitatea ca ușa donjonului să fie spartă și să se ajungă către scopul ultim al unei asemenea cazne,

[10] Vasile Bârzu, *Mănăstirea Pângărați: monografie (studiu istoriografic și aghiologic)*, ediție revăzută și adăugită, Sibiu, 2016, p. 172-189 (documente preluate din *DIR*, A. Moldova, XVI/3, 4, XVII/2, 3, 4).

[11] Ion Maftei, *Monografie. Cârlig – Brițcani – Poiana (comuna Dulcești, județul Neamț)*, București, 2014, p. 235-264 (fotografii ale unor pagini din diferite ediții de documente).

[12] Un exemplu: Valentin Gheorghiu, *Palatul Cantacuzino din Bușteni. Lucrare bazată pe documentele indedite (?) din Arhiva prințului Gheorghe Grigore Cantacuzino și a studiului realizat de Nicolae Iorga în lucrarea Despre cantacuzini, de la 1902*, Brașov, Editura Etnous, 2015, p. 10-51 (în total 100 p.). Și aici, Editura a amenințat: „Toate drepturile sunt rezervate autorului în baza Legii, nr. 8/1996, privind drepturile de autori și drepturile conexe”.

[13] Melchisedec, Episcopul, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, ediție îngrijită, studiu introductiv, transliterare, note și comentarii de prof. Tudor Ghideanu, Roman, Editura Mușatinia, 2008, 481 p.

[14] Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani, până în zilele noastre, volumele 1 și 2, Iași, 1857*, transpunere în litera și graiul de azi și comentarii de Constantin Mihăescu-Gruiu, București, Editura Paco, 2013, 496 p.

[15] Postelnic Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani pînă în zilele noastre*, ediție, introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Academiei Române, 2017, 327 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă nu eu sunt acela care îi poate număra pe învingători[16]. Nu pot, pentru că nu pot, dar și pentru că specializarea tot mai accentuată întâmplată după generațiile lui Mihail Kogălniceanu și Bogdan Petriceicu Hasdeu a făcut ca editorii să se împartă în două tabere, a filologilor și a istoricilor, îngreunând cu mult obținerea victoriei. Uneori, cele două cete au mai legat câte o punte și au mai dus câte o luptă oarecum comună, însă nu la o ediție clasică de documente, și mi se pare că mai sunt prin sală supraviețuitori ai unei asemenea bătălii, iar dacă lupta a fost câștigată (nu războiul!), biruitorii au aparținut, în cele din urmă, unei singure cete.

Acum, doar câteva cuvinte, despre edițiile de documente alcătuite de istorici[17], judecate oarecum apofatic, adică, dacă am propus ca ipoteză că nu există o „ediție perfectă”, ce anume nu ar trebui să apară într-un volum ca să restrângem cercul și să ne îndreptăm către ea: o transcriere cât mai bună a documentului (și traducerea lui dacă este cazul), care filologic ar trebui să fie constantă și să urmeze un grup de reguli bune și verificate (spre exemplu, cele ale colecției naționale de izvoare istorice interne, *DRH*, și/sau cele folosite de editorii *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*; *MLD*), în vreme ce din punct de vedere istoric nu ar trebui, cu niciun chip, introduse în circuitul științific nume citite greșit, de localități sau de oameni, sau cuvinte și cifre rău transcrise din lipsa cunoștințelor de istorie generală (dregătorii, dări, hramuri, date, monede etc.) sau a supraviețuirilor slave în paleografia chirilică a cuvintelor orientale sau, de la o anumită vreme, a împrumuturilor occidentale în limba română[18]; datarea cât mai strânsă a documentelor fără dată, descifrarea cât mai sigură a semnăturilor, descrierea cât mai bună a sigiliilor; semnalarea cuvintelor românești sau slave neînțelese, pentru ca un paleograf mai experimentat sau mai norocos să încerce să rezolve problema; identificarea documentelor false și demonstrarea motivelor falsității lor; întregirea, pe cât posibil, a locurilor greu lizibile sau rupte; prezența, la fiecare document dacă este cazul, a rubricii „ediții”, în care să se semnaleze locurile și forma în care respectivul act a mai fost publicat; descrierea arhivistică cât mai exactă și amănunțită a fiecărui document, cu precizarea diferitelor lui forme de păstrare (original, copie, traducere, concept, rezumat, mențiune) etc. Bineînțeles că această înșiruire de deziderate, mai cu seamă paleografice, nu este, pentru mulți dintre dumneavoastră, decât un loc comun, însă fără ele editorul-istoric poate alerga mult și bine în jurul cetății, precum calul din romanul lui Ismail Kadare, *Mesagerii ploii*, fără ca, nici în cele din urmă, să ajungă a da de apă!

Acum, după ce v-am dezamăgit cu ediția „monumentală” Cantemir, știind că vă gândeați, eventual, la ceva mai de Doamne ajută!, și după ce v-am amăgit cu impresiile mele despre editarea textelor vechi, închei, deși, ca să vă necăjesc, aș mai putea fugări

[16] Ca prag, de sus, se pot lua volumele *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei Române, 1979, 498 p., și *Crestomația limbii române vechi*, volumul I (1521-1639), alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș și Florentina Zgraon, coordonator Alexandru Mareș, București, Editura Academiei Române, 1994, 245 p.

[17] Ca prag, de sus, pe lângă cele patru serii *DRH*: A (Moldova), B (Țara Românească), C (Transilvania) și D (Relații între Țările Române, care s-a oprit la volumul I), se poate privi către Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I-II, Iași, 1931-1932, 557 p., 954 p.

[18] Vezi, spre exemplu, recenziile mele la Dumitru Agache, în colaborare cu Costel Chiriac, *Urice inedite de la Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Valoare documentară și valențe istorice*, Iași, Editura Junimea, 2018 <apărut 2019>, 820 p., în *SMIM*, XXXVII, 2019, p. 392-443, și la Dumitru Agache, *Hrisoave inedite de la Ştefan cel Mare şi destinul unor sate din Moldova*, Iași, Editura Junimea, 2006, 467 p., în *SMIM*, XXV, 2007, p. 241-252.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

câte un gând, scos din documentele slavo-române și româno-chirilice pe care le-am publicat, și mai bine și mai rău, scrise de pe la 1400 la 1860 și emise de la Cernăuți până la Târgu-Jiu, bineînțeles că în căutarea „gloriei", dar am să vă spun un secret, „secretul lui Polichinelle", faima nu se obține editând documente sau orice altceva, ci doar repovestind vreo carte bună la vreuna din editurile mari din țară, iar dacă nu iese faima, atunci măcar aburul ei, care răsuflă din publicarea câtorva pagini printr-o revistă de printr-un ungher al Occidentului sau nici măcar atâta lucru, ci a unui „proceedings" (aferim!) în programul sau în volumul cu rezumatele unor Conferințe, organizate fie la Varna, fie la Viena.

ABOUT "GLORY" EASY TO ACHIEVE THROUGH EDITIONS OF DOCUMENTS FEATURING ONE CASE STUDY: A "MONUMENTAL" CANTEMIR EDITION
(Summary)

Keywords: medieval documents, translation, editing, methodology, history, philology.

The category of document editors includes the persons who hold the tools required for such an interest, i.e., palaeography, Slavic and Romanian language and diplomacy, all based on solid historical and philosophical training. We add the need to develop such skills by deciphering various documents (as a topic and temporal area) or working for years on the same theme from a specific chronological timeframe. Historians or editors of documents/domestic acts usually choose the first category (i.e., of various topics and chronology), but only a few achieve the "perfect edition". The second category comprises the philologists who focus on clearly circumstantiated topics, thus more likely to succeed. Hence, increased specialisation (after the generations of Mihail Kogălniceanu and Bogdan Petriceicu Hasdeu) made editors divide into two camps – philologists and historians – thus making it difficult to crystallise unanimously accepted working criteria and methods.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE CLIVETI[*]

LUPTĂ LITERARĂ ȘI NOU IDEAL NAȚIONAL ÎN IORGHIENE ARTICOLE DE LA „SĂMĂNĂTORUL”

Din imensa și umanistic polidomeniala operă iorghiană, nicio parte a ei nu a suscitat mai intense și mai de durată comentarii de pe poziții fie de elogiant „partizanat”, fie de critică, uneori foarte severă, decât cea numită și „sămănătoristă” și avându-și anii „de grație” 1903-1906, cu însă ceva „prelungiri de gândire și scriitură” sub nume de prodigios Savant și tumultuos publicist până înspre „momentul 1916”, când „glasul Țării Regale” avea să orienteze, chiar „să mobilizeze” energiile românești „de muncă, de cultură și de supremă jertfă” pentru Întregirea de Neam. Acele comentarii, ca, întâi, de „întâmpinare” ori de „la cald” combatere a „articolelor sămănătoriste iorghiene”, iar apoi, cu timpul, din detașantă sau „obiectivă” perspectivă asupra acelorași, au purtat, mai toate, „marca” îndeosebi a criticii și istoriei literare. Cât despre istoricii „de meserie”, aceștia au cam doar amintit „faza sămănătoristă” a lui Iorga, ca „aspect” al unor prevalent „bilanțiere” prezentări ale operei „enciclopedicului cărturar” și chiar ale întregii culturi naționale de la începutul de secol XX, cum atestă și tomul II de volum VII al recentului tratat academic de *Istoria Românilor*, sau ca „reper” întru lămurirea de anumite „pasaje” ideatice ori de discurs din ceea ce a putut semnifica opera Uriașului pentru devenirea istoriografiei naționale. S-a tot făcut, pe de altă parte, „loc” în comentariile istoricilor, de mai ales după tragicul an 1940, „observația” că publicistica, inclusiv cea „sămănătoristă”, și activitatea politică ar fi prejudiciat mult operei savante iorghiene. S-a și înregistrat, fie și sub invocarea criteriilor „specializării profesionale”, o tot mai apăsată delimitare a evaluării scrierilor istorice ale lui Iorga față de cea privind „articolele sale din ziare sau reviste de larg ori imediat interes public”.

Apărută la 2 decembrie 1901, din inițiativa lui Spiru Haret și sub direcția „duumviră” Al. Vlahuță și G. Coșbuc, revista „Sămănătorul” se ilustrase timp de ceva mai bine un an de zile ca publicație de prevalent gen literar, cu „deschidere nouă spre popor”, pe îndeosebi ton cultural de militantism național, „tocmai în vogă între români și aiurea”, atunci când veacul XX de-abia răsărea. Deplin relevante, în sensul celor menționate, apăreau arhicunoscutul poem-manifest al lui Vlahuță (*Pășește-n țarină semănătorul...*) și articolul acestuia *Primele vorbe*; erau *vorbe* după care „cei chemați întru nou ideal”, făcându-și „de mult ucenicia în literatură”, simțeau „o mustrare de cuget” când „se uitau” îndărătul lor și „vedeau câtă vreme <au> pierdut punând în stihuri amăgirile și durerile micii <lor> vieți, retrași de zgomotele lumii, înstrăinați de marea viață a poporului, de marile lui suferinți și aspirații” ce-ar fi trebuit, „de la început, să <le> umple și

[*] Prof. univ. dr., m.c., director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași; e-mail: gheorghecliveti@uaic.ro.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIX, 2022, p. 317-340

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să <le> încălzească inimile și cântecele". Deplin consonant *vorbelor* vlahuțiene, Coșbuc, instanțiindu-se și mai accentuat personalizat-pluralic, în numele acelorași „chemați întru nou ideal", nota, sub titlul de articol *Uniți* că:

> *Am rupt firul tradițiilor, ne batem joc de credința strămoșilor, luăm în deșert instituțiile țării și așezămintele ei* <îndătinate>, *râdem în pumni de aspirațiile naționale și importăm în literatură – în altarul vieții sufletești a noastre –, câte și mai câte bolnave idei și cu totul străine sufletului românesc*.

Iar unui atare *credo* literar, Vlahuță i-a imprimat forță de „program", în al doilea număr al revistei:

> *Ar fi timpul ca literații noștri, ei mai ales, să-și îndrepte luarea aminte și toată dragostea lor spre popor! Câte lucruri frumoase nu s-ar putea scrie anume pentru el! Icoane din trecut, întâmplări vitejești, isprăvi din acelea care-ți înalță sufletul, scene din viața de la țară, pilde și învățături sănătoase date într-o formă atrăgătoare, puterea providențială a unui primar ideal, a unui proprietar, a unui preot, a unui învățător așa cum îi visăm și cum ar trebui să fie oamenii aceștia – bunătatea, jertfele, munca și izbânzile lor, întrupate în povestiri calde, sugestive, așa ca cititorul să se simtă mișcat ca de lucruri văzute aievea, și să capete îndemnul de a-și aduce și el partea lui de bine pe lumea asta, de a se face și el folositor cu ceva țării și neamului lui. Cărți pentru popor! Acolo e un suflet mare care cere lumină. Acolo stau genii ascunse, gata să zbucnească asemenea izvorului care așteaptă în stâncă lovirea de toiag a lui Moise. Acolo-i puterea și viitorul nostru*[1].

„Semănătorul" se profila, așadar, dintru chiar începuturile sale, ca revistă literară cu vibrantă „chemare spre popor", nutrită, cum s-a apreciat[2], și de un „eminescianism" resuscitat ideologic la cumpăna de veacuri XIX și XX. Cei doi directori și colaboratori „imediați" ai revistei, precum Ion Gorun, Ilarie Chendi, Maria Cunțan, Șt. O. Iosif, Sextil Pușcariu etc., i-au confirmat, care mai de care, prin „scriitură și crez poporan", acel profil, cu ceva ascendențe în „Revista nouă", „Vatra", „Tribuna" sau „Viața". O turnantă vertiginoasă, ca de destin, avea să cunoască „Semănătorul" de când și cum avea să-i fie N. Iorga principal colaborator, de prin 1903, și director, pe aproape timpul anilor 1905 și 1906. Semnificativă avea să fie „schimbarea" titlului revistei, devenit „Sămănătorul"[3], fonetism „moldav", pe, firește, „gustul" lui Iorga sau al lui Sadoveanu. Iorga a fost străveziu invitat să colaboreze la „noua" revistă printr-un articol al lui Ilarie Chendi, *Semne bune*, și „găzduit" de ea, în 5 ianuarie 1903, cu mult însuflețit elogiu adus autorului *Istoriei lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc* (București, 1901) și „paginilor" de această carte ca fiind „cele mai poetice" de după *Cântarea României*[4]. Prin „grija" aceluiași Chendi, numărul din 12 ianuarie, anul menționat, avea „să reproducă" textul *Românismul în Bucovina*, după iorghianul volum de *Cuvinte adevărate* (București, 1903), tocmai apărut și incluzant de „faimoase" articole „găzduite" de ziarul „Epoca", de la 15 martie și până la 21 octombrie 1902, și al căror ascuțit „mesaj" viza necesitatea „unei mișcări culturale de renovare națională". S-ar și putea admite, de aceea, că nu atât

[1] *V.* și pentru comentarii, E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, București, 1981, p. 14 și urm.

[2] *Ibidem*, p. 13.

[3] Barbu Theodorescu, *Cronologie* la *Scrisori către N. Iorga*, II (1902-1912), ediție Barbu Theodorescu, București, 1979, p. 618.

[4] Idem, *N. Iorga 1871-1940*, București, 1976, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prestigiul de istoric sau cel de istoric literar, de netăgăduit la „momentul" 1903, cât cel de militant publicist, cu aspre critici, pe chiar ton negativist, vădit și de volumele *Opinions sincères...* (București, 1899) și *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote* (București, 1900), asupra instituțiilor și vieții intelectuale românești nutrite îndeosebi de „spirit abstract" de secol XIX, ar fi contat întru „așteptarea" de grupul redacțional și editorialist „sămănătorist" a lui Iorga, spre a fi, acesta, „principalul condei de revistă". Iar prodigiosul savant și tumultuosul publicist „de ziar" nu avea să dezmintă acea „așteptare", dând, cu neobișnuit sârg, „Sămănătorului", începând de prin 4 mai 1903, texte editorialiste și „de cronică", mai toate reunite în două volume, sub titlul generic de *O luptă literară* (București, 1914 și 1916)[5].

Învrednicindu-se, dintru bun început, „cu gândul și cuvântul" de a avea „pe mână" revista „Sămănătorul", Iorga „s-a îngrijit" în mod special de orientarea programatică a respectivei publicații „ajunsă sub direcțiunea unui comitet", fără Vlahuță între membrii săi, însă „alăturându-i-se" ardelenii I. Scurtu, Zaharia Bârsan, Ion Agârbiceanu sau moldovenii D. Anghel, Corneliu Moldoveanu, M. Sadoveanu și „atrăgându-și" colaborări ale unor C. Sandu-Aldea, Emil Gârleanu, Elena Farago, Simion Mehedinți etc. Pentru fiecare număr al revistei, Iorga „se angaja" cu câte un articol de gen editorialist și o cronică[6], critica literară propriu-zisă revenindu-i lui Ilarie Chendi până la „despărțirea" acestuia de „grupul sămănătorist". Vocația publicistic „programatică" Iorga și-a anunțat-o, fie și ca dare de înțeles despre așa ceva, prin chiar primu-i articol „pentru foaie", datat 4 mai 1903 și intitulat *Cu prilejul dispariției „Tribunei"*[7], spre a și-o etala, pe ton mentoral, căutat autoritar, la întinderea articolului *O nouă epocă de cultură*[8]. „Tribunei", ce-și înceta apariția, la Sibiu, „printr-o hotărâre a partidului național românesc din Ardeal și părțile vecine lui", și, după ce se văzuse „gonită de procese care-i căutau moartea", i-a scontat „luarea de loc" de un

> *<...> alt ziar <...>, mai fericit în două privinți hotărâtoare: de el nu se va lega nicio amintire de vrajbă între frați și, fără îndoială, conducătorii lui vor avea ca îndreptar de căpetenie că în cultura poporului își are rădăcinile viitorul lui și că, deci, înainte de toate, se începe prin așternerea acestei culturi.*

De la ținuta sa inițială, de „foaie literară cu scopuri culturale ieșită din îndemnul lui Spiru Haret"[9], „Sămănătorul" se vedea iorghian „pășind" spre a fi „îndreptar de nou naționalism". Reluând, cu mai înaripate cuvinte, „motive" din articolul *Rămânismul vechi și noul naționalism*, al cărui text fusese „găzduit" de ziarul „Epoca"[10], Iorga supunea, pentru a legitima *O nouă epocă de cultură*[11], unui aspru rechizitoriu statul modern, de tip eminamente occidental, girant, la mai ales nord-americani, al – interesant! – „societății de consum", și, în virtutea „raționalismului abstract", răspânditor până și înspre români de „ideal politic" datorat „puterilor individuale și sociale cheltuite pentru scopuri restrânse și joase", îndeosebi „materiale"; impulsionat de Revoluția franceză, acel

[5] *V.*, mai nou, N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I-II, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, cu studiu introductiv, note și comentarii de Valeriu Râpeanu, București, 1979.

[6] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 37.

[7] N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, p. 5-7.

[8] *Ibidem*, p. 7-10.

[9] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediție nouă, revăzută de autor, cu text stabilit de Al. Piru, Craiova, 1993, p. 601.

[10] N. Iorga, *Cuvinte adevărate*, București, 1903, p. 105-109.

[11] Idem, *O luptă literară*, vol. I, ediția cit., p. 7-10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„ideal" s-ar fi dovedit a fi „molipsitor" asupra mai fiecărui popor european, fie el „îngrădit de hotarele unui stat național <deja> *încheiat*", sau reprezentând „o cetățuie <statală> de pregătire și așteptare, cum e *România* pentru *românime*", ori, „precum se întâmplă cu nenorociții poloni <...>, trecut în mâinile încleștate de lăcomie ale unuia sau mai multor cuceritori". În cazul lor, românii, surprinși, pe la 1830, de „idealul francuzesc", și-ar fi avut încă, după retrospective „vederi" iorghiene, „propriul ideal <...>, de alcătuire <de stat și societate> prin muncă frățească, la care să fie primite și puterile sabe, numai dor adevărat de muncă să aibă", ideal, totodată, „de literatură națională, într-o limbă bună, cu un scris ușor, primit de toată lumea, într-o direcție de înviere a neamului". Atare „ideal", spre care s-ar fi străduit „fruntașii vremilor de atunci", de pe la 1830, altfel spus, ar fi ajuns, în aceleași „vederi", mult „tulburat" de Revoluția pașoptistă și asimilat, apoi, cam până când s-a constituit Regatul, unui altuia, politic, de „scuturare a jugului stăpânirii străine" și de „*înălțare a unei Românii <...> care să înfățișeze în hotare păzite de ostași înțelegerea de gânduri care se îndeplineau între cei ce vorbeau același grai*", dându-se, astfel, o luminată „*luptă în jurul unui steag, în jurul cărturarilor, pe steagul roș strălucind <...> aceleași icoane ca și pe steagul alb*". Numai că, în tot „vederi" iorghiene, acea „*înălțare prin meșteri inimoși și cuminți, prin mulți muncitori plini de râvnă cinstită*", a presupus și „neînțelegeri vrednice de plâns", dar stinse totuși „în ceasul hotărâtor al asalturilor" mântuitoare de Țară Regală, iar „dincolo, peste munți", îndrituitoare de „înnoirea Mitropoliilor ce ne călăuzesc neamul cu crucea, care înseamnă dreptate, și înjghebarea unui partid național". Unui atare curs istoric, pe temeiuri de „bună îndătinare" și în lumină „cărturărească", i s-ar fi pus stavilă, iorghian „văzând", prin „legi abstracte" având ca țintă „lărgirea libertăților publice până la desăvârșita anarhie a patimilor, intereselor și vanităților dezlănțuite în voie", din, inclusiv, „idei ale socialismului industrial contemporan", încât „să se păngărească <...> ideile fundamentale ale moralei și să țină pe loc puterile neamului acolo unde ele s-ar fi putut desfășura mai larg" și ar fi îndepărtat „menirea de a se face bogăție, multă bogăție, americană, cartagineză, evreiască – modernă, babilonică, pentru ciocoii-boieri și pentru toate liftele flămânde de câștig ale lumii".

În contra cursului plin de „grele păcate" pe care, cum „vedea" Iorga, îl luară timpurile moderne la români, spre finele secolului al XIX-lea, se impunea *o nouă epocă de cultură*, „direcționată" de el, prin „Sămănătorul", spre „brazda roditoare" de *nou ideal național*, cu învrednicire dată, înainte de orice, de țărănime și de „frații ardeleni", „părți", acestea două, a căror „mântuire" nu-și putea avea alt orizont decât cel al „mântuirii de întreg neam românesc". De unde și iorghianul manifest dinspre un reorientat „Sămănătorul", la 1903:

> *În această clipă n-avem nimic de cucerit, nimic de adaus; visătorii periculoși cari merg cu ochii închiși pe marginea zidurilor prăpăstuite, fermecați de lună, să nu fie luați de nimeni drept călăuzi. În mișcarea noastră politică e un timp de oprire care va ținea poate multă vreme încă. Ce e de făcut aici, înăuntru, în Regat, rezultă din formele constituționale căpătate, și nu poate fi un ideal, un* ***laborum*** *pentru o generație nouă. Ce avem de făcut înainte de toate e purificarea, întregirea, înaintarea și mai ales răspândirea culturii noastre. Avem în România un stat pentru toți, și o cultură pentru boierii și parveniții din funcții. Avem un stat național fără o cultură națională, ci cu o spoială străină, franțuzească. Avem visul de unire națională în aceeași formă politică, îl legănăm în vorbe, și nu-l chemăm la noi prin fapte: hotarele mai sunt încă hotare pentru cultura noastră. Ne dorim uniți la un loc, și nu ne cunoaștem nicidecum. Așa stând lucrurile, și nu mai pot dura așa, fiindcă astfel tot ce avem se va risipi în vânt. Ni trebuie cultură tuturora, de sus până jos, dintr-un hotar al românimii până la altul, o cultură care să fie a noastră, cărți pe rândurile*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inspirate asupra cărora să cadă deopotrivă lacrima bogatei doamne, și a sătencii, cărți smulse de mâni nerăbdătoare din saloanele cosmopolite, pentru întreținerea cărora curg sudori de sânge pe lanurile muncite din greu. Jos cărțuliile și de conrupție, cu care Apusul otrăvește țări nepricepute, jos maimuțăria nelegiuită! O nouă epocă de cultură ***trebuie*** *să înceapă pentru noi.* ***Trebuie****, sau altfel vom muri! Și e păcat – căci rânduri lungi de strămoși cinstiți ni stau în urmă și n-avem dreptul să ni înstrăinăm copiii!*

La o grăbită lectură, iorghienele cuvinte sus-redate ar putea să apară ca de manifest în numele unei culturi apolitice. *Noua epocă de cultură* era, ce-i drept, „gândită" de Iorga nu ca realizabilă „în formele constituționale" ale Vechiului Regat, cărora li se conforma „viața politică de partide", ci întru înalt „ideal", național și „fără hotare", la scara întregii *românimi*. Acel „ideal", de „nouă generație" cu „datoria" de a nu uita că „în urma lui" stăteau „rânduri de strămoși" și de a se îngriji să nu i se „înstrăineze copiii", suscita însă, pe chiar firul nuanțat urmat al acelorași cuvinte, o politică radical diferită de cea „de partide" și definibilă îndeosebi prin solidaritate națională obnubilantă diferențierilor sociale și pretantă, de aceea, „renovării morale a vieții românimii". Erau, în definitiv, cuvinte „mișcate" de dezideratul de *nouă cultură*, reclamantă de *noua politică*, sub însemn de *nou naționalism*. Iar despre așa ceva avea să fie deplin „grăitor" articolul *Cultura națională și surogatele ei: cultura patriotică și cea oficială*[12]. Sub un atare titlu, Iorga își îndrepta o vehementă „filipică" împotriva celor „cari, fără să aibă rațiuni ținând de etnografie, privesc cu dușmănie, cu îngrijorare, orice îndemn către o literatură, o artă, o cultură românească" și „se văd", de aceea, „speriați" de cuvintele „cultură națională". Și „vedea", pe unii dintre ei, urmând „axioma" stabilită, după „generalități filosofice", de „oameni superiori", în sensul „că literatura <...> pentru amanții sublimi ai Frumosului cu literă mare <...> e artă, că arta e internațională, interseculară, străină de toate josnicele noțiuni <...> ale concretului și realului", unde „se înfig <...> străbătătoarele rădăcini ale vieții"; pe alții, amestecând „reminiscențe, mai nouă sau mai vechi, din trecutul nostru cultural", spre a se crede că „literatura națională e în legătură cu tot patriotismul de irozi <...>, la societăți anonime <...>, la unele discursuri de «Zece Mai», la multele forme în care se îmbracă <...> patriotismul oficial <...>, cultura ștampilată de Ministeriu". Ca „surogate" de cultură națională, „vedea", așadar, atât „formele" culturale, îndeosebi literare, moderne și „venite la noi" dinspre „Apusul spiritului abstract", cât și „formulele" discursive, înălțate literar, deși cam stereotip, ale „neofiților românismului festiv și bugetar", puși să tot elogieze „izbânzile" unui liberalism „de import", îngăduit de un conservatorism ce se astfel „usca". Erau „surogate culturale" pe care Iorga „le vedea" stingându-se în fața avântului „sămănătorist" de *nouă epocă de cultură națională*.

Întru cauza acelei *noi epoci*, editorialistul „sămănătorist" căuta să lămurească, cu prioritate, „izvorârea" adevăratei și frumoasei literaturi în cam exclusivitate „din datini și învățături ale neamului". Își tot reafirma astfel crezul, împărtășit, de altfel, de nu puțini scriitori congeneri ai săi, că *în literatură* își putea avea cea mai înaltă expresivitate *cultura națională*. Acel crez i-a fost obiect de speciale reflecții pentru *Introducere* la *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (2 vol., București, 1901). Și l-a urmat pe mai tot timpul prodigioasei sale activități cărturărești, cu pronunțări sentențioase, nu întotdeauna și judicioase, asupra diversității operelor și autorilor. *Literatura falsă*, cum „suna" titlul unuia dintre articolele sale „sămănătoriste"[13], o sesiza ca „răsărind alături de curentul intelectual sănătos" și dând în „buruieni stricătoare", sub nume de

[12] *Ibidem,* vol. I, p. 12-14.
[13] *Ibidem,* vol. I, p. 15-19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<...> efebi plămădiți din vițiii infame cu care se laudă băieții cu creșterea nedesăvârșită, fugari ai școlilor, fructe seci, al căror cuvânt, fără putere de talent, n-a străbătut la urechile publicului <...>, toți legați prin păcate, prin neajunsurile ființei lor, prin același avânt nebun către o glorie care nici nu se lasă cucerită de asemenea feți-frumoși <ce> *proclamă formule de artă nesănătoasă și bâltăcăiesc, bucuroși peste măsură, în apele necurate de viețuitoare nenorocite.*

Era un atac verbial contra exponenților înadins și acid „tipizați" ai curentului modernist ce se tocmai distingea la nivelul culturii române, atac având să capete accente și mai vituperante în iorghianul articol *Rostul închipuit și cel adevărat al literaturii*[14]. Spre a atinge, prin „cuvintele sale", un anumit „efect public", Iorga s-a lăsat, întâi și parcă în mod deliberat, purtat de „valul tradiționalist", reactiv contra „noii mode" a reflecțiilor asupra interferențelor literaro-filosofice:

Literatura e o artă, ca și pictura, muzica, sculptura. Artele toate, surori ce cântă același cântec din alte alăute, urmăresc îndeplinirea aievea a frumosului <...>. Filosofii cari vorbesc despre dânsul pentru a-și arăta fiecare o înțelepciune deosebită se înțeleg totuși, cu toate diferențele necesare și radicale ale sistemelor, asupra acestui punct de vedere: Frumosul e ceva care, când se scrie, cere la început o literă mare.

De pe acel „val", încrestat de crezul despre frumosul genuin intrinsec literaturii și tocmai de aceea refuzant de a lui „iluminare abstractă", filosofică, și-a îndreptat, apoi, ascuțite „cuvinte" contra „tipului" sublimal reprezentativ al „noii literaturi", poetul „modernist", închipuit ca parcă un Sarsailă din zorii de veac XX, când „lumea s-a făcut mai multă la număr, mai bogată în știință și în avere, mai stăpână pe tainele naturei", încât „uriașa viață clocotește într-o singură zi", dar cu prețul de a se „înlocui buna frăție a creștinismului și buna frăție, fără poruncă dumnezeiască, a epocii clasice", de cam european secol XVII, se pare, aceasta, prin individuale „rele" ale unor „atleți ai câș-tigului și faimei ușoare". Iar dintre toți asemenea „atleți" se tot „înălța" în iorghiene „vederi", de hazliu sau ironic nonșalant pictural,

<...> poetul dorind, de partea lui, o literă mai mare decât literele mari vulgare, o literă foarte mare, enormă, care ar fi poate și în relief și s-ar zugrăvi cu aur, pentru cinstea lucrului reprezintat. Căci el, Poetul, știe, înțelege – cu inima, nu cu mintea ca filosoful – că Frumosul e ceva supranatural, în afară de lume, ceresc, divin <...>, pe care Poetul îl găcește numai aice jos. Dar, găcind aceste taine ce strălucesc în lumină doar mai presus de nori, el e un ales <...>, un profet, un ***vates****, un sfânt, într-o haină de țărână, care-i împie-dică alt zbor decât al gândului. El și cei ca dânsul – o, puțini! căci duhul lui Dumnezeu se coboară de câteva ori numai într-un veac, și totdeauna asupra pletosului ce-ți stă înainte –, se găsesc în mijlocul unui inel mistic, și de jur împrejur bat valurile vulgare ale vieții, care-i pot distruge, dar nu-i pot mânji <...>. Ca să se apere de molipsire, ca să se păstreze alb, curat, Poetul murmură evlavios cuvintele sacre: el cântă. Din mulțimea zgomotoasă, pripită, ici și colo aude câte unul* <care> *cade în genunchi, iar Poetul, îndurător, îi așează ca o binecuvântare piciorul pe creștet. Căci ce nu e permis oare acestui Supra-Om,* <de vreme ce> *Nietzsche, poetul-filosof, a și găsit cuvântul și a făcut oarecum filosoficește, în orice caz, în proză, doctrina? Datorie, cuviință, morală nu există pentru dânsul. El poate batjocori, minți, înșela; poate sfâșia inimi josnice de femei pe care le-a distins o clipă prin favoarea lui, poate trage focuri de revolver ca Verlaine, ucigându-se și pe dânsul la urmă, ca von Kleist, poate săvârși ticăloșii contra naturii ca Oscar Wilde din Londra și Jacob*

[14] *Ibidem*, vol. I, p. 28-31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adelsward din Paris... Și, dacă societatea îndrăznește a condamna, e fiindcă toți sunt burghezi proști...

Prin articole de felul celor sus-menționate și pasajistic citate, toate din anul 1903, și altele, de comparabilă anvergură, de pe timpul celui următor, Iorga învedera angajarea sa, la „Sămănătorul", spre a duce *o luptă literară* întru *nouă epocă de cultură națională*. Era ceea ce „au așteptat de la el" redactorii revistei și i-a fost dat lui să confirme cu deosebit aplomb. Ducea acea *luptă* dintr-un puternic resort al preocupărilor sale de istorie literară, sintetizate prin, întâi, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, 1688-1821* (2 vol., București, 1901), și apoi, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688* (București, 1904). Cum nota în *Prefața* cuvenită celei de-a doua sinteze menționate și „găzduită" editorial de „Sămănătorul"[15], editorial intitulat *Despre vechea literatură românească*, intense „cercetări" și le orienta deja și înspre sinteza acoperitoare „epocei de la 1821 înainte", încât „întreaga noastră literatură să se înfățișeze în lucrări <...> de aceleași idei stăpânitoare și țesute după același sistem". *Istoria religioasă...* și-o considera prin meritul de a fi readus în lumină „veacurile de la început, în care s-a înjghebat, prin muncitori din toate ținuturile românimii, o limbă înțeleasă în toate și de care <...> până la rătăcirile de acum cincizeci de ani <socotiți la 1904>, nimeni n-a cutezat să se depărteze". Interesant că e o atât de specioasă sinteză „a dat-o", cum înadins a ținut „să se știe", nu numai „către specialiști, către profesori și clerici luminați", ci „întregului public cult al românilor care, între atâtea altele, folositoare și nefolositoare, trebuie să știe de unde și mulțămită cui scrie limba pe care <...> o înțelege tot neamul și în care mai mult decât în orice el se simte *unul singur*", altfel spus, *unic*, sub raport identitar. Și tot „întregului public cult", cum dădea de înțeles, „îi pregătea" *istoria literaturii de la 1821 înainte*, un enunț al acesteia și răzbătând din articolul *Povestitori de ieri și de astăzi: nuveliști și scriitori de schițe*[16]. Era un enunț ce, prin anumite implicații beletristice, „privea" și *poezia*, nu doar *nuvelistica*, Iorga asimilând unei, la rigoare, *istorii a vieții literare*, întreaga gamă de scrieri, autori, reviste și manifestări ori „curente", de cam anvergură *culturală*, excedantă strictului profil literar creativ.

„Cele dintâi nuvele", de acei *povestitori*, i se relevau, lui Iorga, *cultural*, ca fiind „scrise în vremea când începeam să primim înrâurirea Apusului și în ceea ce privește spiritul literaturii, și în ceea ce privește formele ei moderne", „scrise" însă și pe fond tematic și prin „îngrijită limbă" spre îndeosebi „înfrumusețarea îndătinatei învățături de neam". Dintre „sârguințele" lui Asachi, nu „scrierile lui nuvelistice foarte sarbede" de inspirație pretins „istorică", fără bună cunoaștere a „timpurilor trecute", ci *poezia* lui i se releva ca „putând trăi", prin „iubire", chiar „idolatrie" de sonoritatea „începuturilor de romantism". La M. Kogălniceanu sesiza nu atât merite de nuvelist, cât de „narator" pe temeiuri de *Letopisețe*, „dezvelitoare de trecutul măreț ca Ștefan cel Mare în Scaunul său, viteaz și duios". De asemenea, la Costache Negruț/Negruzzi recunoștea talentul „de a fi zugrăvit, cu o minunată măsură și așa de viu, <de> parcă ar fi spus ce i s-a întâmplat lui însuși cu vreo zi în urmă, scene de lupte și de nelegiuiri din amintirile noastre". Alecsandri, „deloc poet național, ci tot mai mult poetul boierimii și poetul de Curte", i se părea a fi „ferit de a se atinge de figurile din cronici, pe care, dealtmintrelea, trăind între cine a trăit, în țară și peste hotare, nu le-ar fi priceput", încât, „când a stat să scrie nuvele, instinctul de imitație ce a învins la dânsul, a dat, pentru câteva sute de cetitori

[15] *Ibidem,* vol. II, p. 141-143.
[16] *Ibidem,* vol. I, p. 60-66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aleși, cunoscători ai lumii largi, *Buchetiera din Florența*". Prin comparație, la N. Filimon, „micul funcționar, cântărețul de strană", sesiza „îndrăzneala de a se apropia de trecutul bogat în colori și de a-i smulge un așa de larg tablou de moravuri, cum e cel dintâi roman al nostru, *Ciocoii vechi și noi*". Un „anume timp" i se arăta ca fiind al celor „îndrăgostiți de povestea măreață", Creangă și Petre Ispirescu, prin care, ambii, „râul slobod al graiului românesc prinse a curge în spusele cărturarilor", pe când Slavici „scrise cele dintâi nuvele țărănești, icoană a unor suflete sfioase, adânci și împleticite precum un codru neumblat, neînfrânte în hotărâre și păzite în mărturisirea gândului, care arde ascuns", iar Nicu Gane „înjgheba în stil ușor și plăcut, fără adâncime și fără patimă, dar cu o silință ce nu venea din voință sau din meșteșug, ci dintr-un suflet curat și naiv, nuvele de toate felurile, nuvele istorice, scene de vânătoare, amintiri, schițe satirice". Mai presus de asemenea „nuveliști", i se releva „o nouă generație <care> dădu pe Caragiale și Delavrancea", cel dintâi ca „un meșter, un virtuoz neîntrecut al artei voite, pregătite, cântărite, refăcute și prefăcute, cu o conștiință neadormită <...>, simțirea lui nescăpând niciodată de controlul aspru al minții, fantazia fiindu-i pusă în lanțuri de francez din secolul al XVIII-lea", iar cel de-al doilea ca „pictor în cuvinte care a scris", între altele, *Sultănica*. Nu-i clasa însă, „printre nuveliști", pe Eminescu și Vlahuță, fiindcă, discutabil, firește, „tonul liric și sentimentele liricului le stăpânea și proza".

Pe „nuveliști și mai noi", de pe la cam 1890 „înainte", îi socotea ca „formându-se îndeosebi supt înrâurirea străină a literaturii franceze și <a celei> rusești prin traducere franceză" și „părând", de aceea, cam „îndemnați" să tot fie „tineri", precum Duiliu Zamfirescu, care, deși „mergea spre cincizeci de ani", rămânea „totdeauna mai tânăr decât Caragiale și Delavrancea <...>, stând la o parte față de <alți> povestitori <prin> largi romane, cu paginile subtile, străbătute de cunoașterea multor țări și multor civilizații, cu multe înțelesuri de critică și îndreptare, cu multă atmosferă filosofică", încât își „lasă cetitorii reci <...>, rămânându-i cu totul necunoscută schimbarea nouă", literară și îndeosebi culturală. La acea „schimbare nouă" i se părea a fi atașat I. Brătescu-Voinești, „avocat din Târgoviște <...>, pornit din umbra lui Eminescu" spre a deveni

> <...> un povestitor foarte limpede, de o gingășie superioară, zugrăvind din vârful penelului, personajele sale de căpetenie fiind totdeauna simpatice, scriitorul înconjurând cu o palidă aureolă de milă pe acești păstrători ai amintirilor ce dorm în sufletele lor ca moaștele sfinților în mătasa întinsă peste aurul stropit cu pietre scumpe, pe acești buni drumeți ai vieții, cari plâng zilnic la căpătâiul unui dor ce a murit de multă vreme, luându-le și o parte din viața lor, pe acești înfrânți cari tac înaintea oamenilor și, când se iubesc, înțeleg mai mult să se mângâie împreună.

Și nu doar ca atașat „noii schimbări", ci de-a dreptul egidând-o pe aceasta, i „se arăta", la cei „douăzeci de ani de-abia trecuți ai săi", Sadoveanu, „prin belșugul producției sale fără pripă și fără zăbavă, liniștită și sigură; prin mlădierea care îi îngăduie să înfățișeze viața supt toate aspectele ei, de multe ori în aceeași schiță sau scurtă nuvelă; prin energie creatoare, care clădește jucându-se <...>, fiindu-i dragă natura, de o dragoste care nu se cheltuiește în scrieri izolate, ci leagă viața omenească, lucrurile și fața ei, în fiece clipă, de clipa încunjurătoare din marea viață a lucrurilor care, deși neînsuflețite, cântă, plâng, șoptesc, mângâie, îndeamnă, îngrozesc și al căror suflet vorbește adeseori în graiul nostru, <mai fiind el, Sadoveanu> stăpân pe lumile fantasticului, nu al unui fantastic străin de viață, încleiat, vărsit și lustruit în lumile de păpușerie ale artificialului ușor, ci un fantastic din care pornește și spre care se întoarce

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viața, <nuvelistul> având și simțul trecutului, un simț cu totul special, care îl face a povesti lucrurile de atunci într-o surdină misterioasă", ceea ce „iartă", la același nuvelist, „lipsa numai a cetirii trebuitoare pentru a înfățișa acel trecut *pentru el,* ca un lucru viu, rupând legătura de duioșie ce ne unește cu dânsul". Iar pe lângă ori *sub* un atât de deja măreț Sadoveanu doar „amintea" de alți nuveliști „de mai nouă generație", precum I. Gorun (Al. Hodoș), Constanța Hodoș, I. Adam, I. Ciocârlan, I. Sandu, N. N. Beldiceanu, după cât și cum, fiecare dintre ei, aveau „viața", de sat, de oraș, de chiar mahala, ca motiv literar. Un „loc" profilabil deja ca seniorial îl rezerva lui I. Agârbiceanu. Pe I. A. Basarabescu, „ale cărui schițe se ceteau așa de mult", îl socotea ca nefiind „deloc un sentimental" și nici „un analist al vieții de o seriozitate științifică", ci doar cumva „asemuibil" lui Caragiale, însă „cu toată deosebirea talentelor", între care și cel de „Homer al micii prostii".

Enunțul, fie și din îndeosebi perspectiva nuvelisticii, de *istorie a literaturii de la 1821 înainte*, devoala urmarea de Iorga a unui anumit procedeu, cam același ca în cazul sintezei de *istorie națională*, tocmai spre finalizare, aceasta, „pe nemție" și pentru „colecția „Lamprecht", de la Gotha, anume de a integra „date", „înscrisuri", „personalități" unui „tablou cultural". Vădea, pentru fiecare dintre cele două „mari sinteze", istorico-literară sau istorică, un spirit prevalent contemplativ, nutritor diegetic de „impresii", „viziuni" ori „priveliști", adeseori emoționale, moralizatoare „sentențe", spectaculare, prin însăși spontaneitatea lor, încât să nu fie prea sesizabilă conformarea analitică și rațional ideatică rigorilor metodei și criticii istoriografice. Important pentru el era să oglindească „noua schimbare literară", prin intermediul editorialelor sale „sămănătoriste", în mai larga „mișcare de renovare culturală a întregului neam". Unui Duiliu Zamfirescu îi refuza, cumva paradoxal, poate ofuscat din cauza aurei lui „diplomatice franțuzite" și a „averii boierești", atașarea la acea „*schimbare care se făcea de vreo zece ani*", fiindcă-i era, chipurile,

> *<...> necunoscută <...> iubirea fanatică pentru neam și țară <...>, inspirația nouă ce s-a* <tocmai> *trezit și se împuternicea zi de zi din cunoașterea întreagă a literaturii, a cântecului poporului, din dezgroparea răbdătoare a trecutului, îmbelșugat în mândrie și în durere, din* ***înfrățirea*** *tot mai deplină a românilor <...>, din revelația unei vechi literaturi cu legături, tradiții și cetitori plini de dragoste, a unei limbi literare care e o minune pe care trebuie s-o cercetăm, s-o înțelegem, s-o învățăm, a unei culturi neîntrerupte, care s-a îmbrăcat în așezăminte, în viața socială, în operele de artă ale săpătorului, zugravului, cusătorului cu mătăsuri de aur, din, tot așa, descoperirea caracterului dumnezeiesc de blând și bun al naturii ce ne înfășură <...>, din dragostea adevărată și arătată prin fapte, pentru fratele țeran, pentru fratele mai mare, pentru „badea", spre sărăcia și neștiința căruia ne coborâm, apropiind de buzele lui arse păharul de aur cu băutura fermecătoare, de întindere a sfintei culturi.*

Erau cuvinte pe înțelesurile cărora și-a lansat, la capăt de articol *Povestitorii de ieri și de astăzi...*, un vibrant *apel* pentru *noua epocă de cultură*, ilustrabilă, firește, și de *nuveliști*:

> *O viață bogată și interesantă vi se desface înainte, glasuri iubite cheamă din trecutul fără măsură de roditor. Povestitori, povestiți! Povestiți în graiul tuturora, din toată curăția sufletului, cu toată căldura inimii, lucrurile mari și bune pe care le așteaptă de la voi* ***mii de oameni****!*

Asemenea *apel* învedera clar că, pentru Iorga, la „Sămănătorul", nu se punea problema doar a „motivului de inspirație" pe care să-l caute și să-l afle „literatura cultă"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în „creația populară”, problemă străbătătoare, de altfel, încă de la 1830-1840, prin succesive „generații” sau „curente”, cum îi plăcea lui „să tot spună”, de scriitori români, ci, mai presus de așa ceva, a unei „mișcări culturale”, asimilantă și de „schimbare literară”, întru *nou ideal național.*

Pentru „noua ei schimbare”, dintr-o înaltă „chemare culturală”, literatura se cuvenea, după iorghiene editoriale, „să se îmbrace în frumoasa și adevărata limbă a neamului”. Articole, note sau cronici pe tema limbii literare și a educației naționale se deja adunau, încă de la 1903-1904, sub nume de autor Iorga, spre a insufla, chiar inflama, prin „sârguința” acestuia, „celebra mișcare” din martie 1906. Sub titlul de articol *Către generația de astăzi*[17], autorul făcea „un punctual apel” ca să fie evitată „frumoasa limbă fățărnicită”, mult „întrebuințată”, de, editorialistic „șfichiuită”, *Boierimea franceză din România*[18]. Pentru „public folos” și „frumoasă învățătură”, Iorga considera limba din *Cărți populare*[19], „singura”, după el, în măsură „să arate”, prin virtuțile ei, că „numai veacul al XIX-lea, <...> veac de mari strădunți dizarmonice, a sfâșiat tunica fără cusătură a neamului, <încât> și aici <în Regat>, și în Ardeal, și în Bucovina <...> cărturarii fudui <deoarece> și-au însușit roadele dezvoltării seculare a Apusului, s-au despărțit în castă”, rupându-se astfel literar de popor și uitând „zicerea” lui Kogălniceanu, „cel mai luminat bărbat politic pe care l-am avut, democrat fiindcă era naționalist”, ce ar fi „răsunat cam așa: cu câteva mii de boieri nu se face un popor”. În „adevărul” acelei „ziceri”, Iorga înrădăcina „șansa noii generații”, de la 1900, de a se detașa cultural de *Literatura „pentru băcani”*[20]. Avea „motive, de altfel, să se arate „trist”, într-un articol *Politică și cultură la românii neliberi*[21] că „un tânăr avocat din Ardeal”, Aurel Vlad, doctor în Drept la Budapesta și deputat român în Parlamentul Ungariei, „vorbea”, acolo, ungurește, „făcându-și voinicește loc prin întreruperile injurioase sau batjocoritoare, ironice sau violente, totdeauna hotărât vrăjmașe” ale parlamentarilor maghiari, dar „felicitat” de aceștia pentru „retorica” ducătoare spre adecvarea sa politică Regatului Coroanei Sfântului Ștefan, și uitând, prea lesne, „exemplul” Vlădicăi Inochentie Micu Klein de a înfrunta „pe latinește, fie și prost vorbind”, însă românește „încăuzat”, Dieta majoritar ungurească a Transilvaniei. Cauza „limbii noastre” se și impunea, în iorghian „motiv”, să fie „însuflețită”, prin „chemată” rostuire a „Sămănătorului”, spre „renovarea culturală a întregii românimi”. Pentru triumful acelei cauze editorialistul Iorga „îndemna” să se spună și „să se știe” *Despre presa românească*[22], în sensul că, după ce, pe timpul unor C. A. Rosetti, Bolliac sau Hasdeu, „ziarul lor era opera lor”, s-a ajuns la trista situație „de limbă stricată” a ziarelor de „cercuri închise de franțuziți” ori, mai rău, de sub „patronaj” sau control dinspre partide politice. Articole ale sale, precum *Ziarele și debutul tinerilor scriitori* și *Ziarele străine din România*[23], consonau „îndemnului” la emanciparea culturală a presei românești, cu „învățături cuvenite” *Despre oamenii fără limbă cari-și caută una și n-o găsesc, și despre oamenii cu limbă cari o au de la părinți*[24] și neuitarea adevărului, fie și cam persiflativ spus, că „românul s-a născut poet”, dar și că „mai greu moare poet”, de vreme ce i se tot „strică” limba „de frumoasă îndătinare a neamului”.

[17] *Ibidem,* vol. I, p. 54-56.
[18] *Ibidem,* vol. I, p. 56-60.
[19] *Ibidem,* vol. I, p. 40-42.
[20] *Ibidem,* vol. I, p. 42-44.
[21] *Ibidem,* vol. I, p. 23-25.
[22] *Ibidem,* vol. I, p. 35-37.
[23] *Ibidem,* vol. I, p. 102-104 și, respectiv, 135-137.
[24] *Ibidem,* vol. I, p. 172-175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De cum a ajuns, în 1905, director al „Sămănătorului”, Iorga a căutat să imprime revistei, timp de aproape doi ani, un tot mai evident caracter *cultural*, întru *militantism național*. În virtutea prestigiului său de „cărturar național”, i-a venit „la mână” să asocieze „Sămănătorului”, sub imperativul cauzei „renovării culturale a neamului”, alte reviste, precum „Luceafărul” din Budapesta, „Făt-Frumos” din Bârlad sau, de cum avea să apară, „Ramuri” din Craiova. „S-a văzut” astfel în postura de „cap” al unui *sui generis* trust de presă, primul, s-ar părea, pe cursul istoric al culturii române. În articolele sale de la „Sămănătorul” nu mai primau teme privind literatura, ci cultura „neamului”. Printr-un articol, *Ce este „Sămănătorul”?*[25], din 1 ianuarie 1906, a ținut „să lămurească public” menirea revistei de „tribună culturală națională”, scontând „creșterea numărului cetitorilor <ei>, împreună cu răspândirea ideilor bune”, și neînchipuindu-și „cetitorii <...> ca pe niște inteligențe răzlețe, ca pe niște rafinați de artă, ca pe niște curioși de discuție <...>, ca pe o castă intelectuală sau socială”, ci „ca pe un popor întreg”, căruia „să i se vorbească” cu adecvată „măsură” și bine ales „cuvânt”. Iar așa ceva fiindcă

> *<...> nu înțelegea poporul românesc <...> ca o entitate metafizică, o plăsmuire abstractă <...>, ci ca uriașă ființă, trecută prin multe lupte, încercări și suferințe, care a smuls însă tuturora* <ai lui> *o vamă de frumusețe sau de amintiri întăritoare și care e la stăpânirea unei moșteniri, unui patrimoniu de tradiții, de datine, de istorie trăită care face originalitatea lui, deci dreptul lui la viață și îndreptarul lui* <de la care revista „Sămănătorul”> *să pornească și potrivit cu dânsul să se întoarcă către popor; în acest înțeles, și nu în acela de predicații trufașe, de șovinism ce se înșeală asupra însușirilor poporului pe care vrea să-l servească,* <direcționa> *o revistă națională, care să se ofere <...>, să se* ***impună*** *neamului românesc.*

Dădea, astfel, de înțeles,

> *<...> spre oricine a căutat să-și facă o părere asupra fondului discuției, și nu asupra faptului dacă* <avea „Sămănătorul”> *o tactică mai bună decât cruciații care i se ridicau împotrivă,* <că revista> *nu era <...> exclusivă, de cerc restrâns, de gașcă sau de persoană, nici supusă unui regim de dominație, de tiranie sau de exploatare,* <încât> *să dea exemple de o anumită teorie care să fi fost la începutul lucrurilor.*

Împotriva clevetitorilor – titlu generic, sub care „se grupau” speciale articole: I) *Ura contra culturii străine*; II) *Țerănismul „Sămănătorului”*; III) *Adorația trecutului*; IV) *E „Sămănătorul” o revistă personală?*[26], și-a dat Iorga „toată silința <...> să lămurească” nu atât specificul literar în sine al revistei pe care „o direcționa”, cât „datoria” ce revenea acesteia de „învățătoare a neamului întru nouă epocă de cultură”. Spre a disipa „acuza” proferată de „dușmani” că revista ar vădi *ura contra culturii străine*, și-a făcut „știută” urmarea de el, directorul, a *adevărului* conform căruia „o literatură trebuie să afirme sufletul unui popor în forme care corespund culturii timpului”. Se excludea pe sine de la „păcatul” de a se fi „închis într-o mărginire de ideal”, atât timp cât răspundea „*necesității de a da neamului românesc o literatură care să pornească de la el, de la ce e mai răspicat și mai caracteristic în el și de a da în același timp literaturii universale, în formele cele mai bune ale ei, un capitol nou și original*”. Se considera ca „drept cel

[25] *Ibidem*, vol. I, p. 281-283.
[26] *Ibidem*, vol. I, p. 266-268, 268-271, 272-274, 275-278.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai chemat" să dea „lămuriri" privind și *țărănismul „Sămănătorului"* și să demonteze, astfel, „acuzele" asupra exclusivității „țerăniste" a profilului cultural al revistei, „acuze" proferate „de o bandă nemernică de ticăloșitori ai unei literaturi <române> înfloritoare până mai ieri", „bandă" între ale cărei „nume" le semnala pe cele de Ovid Densușianu, de la „Vieața nouă", H. Sanielevici, de la „Curentul nou", și Eugen Lovinescu, tocmai „găzduit" publicistic de „Epoca". Dinspre asemenea „nume" sesiza cum se revărsa explicit asupra persoanei sale „acuza" că avea

> *<...> îndrăzneala de a întemeia o literatură țărănească la „Sămănătorul", unde așa ar fi datina: poeții cântă numai iubiri în catrință, ei înșiși compun cu căciulă în cap și cu picioarele în opinci, versurile și le scriu pe răboj, iar măsura și-o cântă cu fluierul ciobănesc sau cu drâmba rândașilor, orice povestire ducându-și eroii la sat de-i pune într-o casă învelită cu rogoz,* <iar> *critica se face tot țerănește* <și nu> *se înțelege altă muzică decât aceea la care se joacă sârba popilor,* <revista> *fiind o adevărată stână <...>, avându-și colaboratia câtorva din cânii și măgarii ce trebuie să se găsească în preajma oamenilor cari fac brânză pe lumea aceasta!*

Fără a fi negat, spre a se da satisfacție „dușmanilor", *țerănismul* era, dimpotrivă, fervent apărat sau „lămurit", de Iorga, ca „motiv" cultural, implicit literar, la „Sămănătorul", întru „renovarea românismului". Pronunța parcă oraculare cuvinte, pentru a fi de specială luare aminte „oricărui om cult și cinstit", cu „dreaptă judegată" sau dragoste de adevăr,

> *<...> că literatura unui popor cată să se inspire întâi de la viața acelui popor, ca una ce-i e mai bine cunoscută și mai iubită decât oricare alta; că din acel popor, din păturile care-l alcătuiesc, ea trebuie să aleagă mai mult, nu exclusiv, pe aceea care e mai însemnată, mai caracteristică, mai curată; că în România* <Regatului> *trăiesc peste 4 000 000 de țerani curați față de nici un milion de orășeni culeși din toate națiile; că acești țerani au în portul, în datinile, în graiul lor, în puterea și spontaneitatea lor de cultură ceea ce trebuie pentru a da unei opere literare coloare, energie, vioiciune, individualitate; că românii de peste hotare sunt încă mai mult un neam de lucrători de ogoare.*

Erau cuvinte care „luminau" un anumit „motiv" programatic de revistă încă declarat „literară și culturală", ele putând servi ca înalt semnificant *motto* pentru eseistica românească asupra *specificului național*, tocmai de intensă actualitate intelectuală la început de secol XX. Problema frapantă, pentru îndeosebi cei „în temă" de așa ceva, era însă că, dincolo de „motivul țerănesc", Iorga nu prea mai vedea un altul, social-categorial și fatalmente generalizant, care să conteze, fie și „subțire" ori firav semnificant, întru relevarea *specificului* românesc. Boierimea era „văzută" de el, de la „Sămănătorul", ca „de mult timp înstrăinată, vorbind franțuzește, locuind în străinătate <și regăsindu-se> în cercuri ale Olimpului social". Intelectualii i se păreau „greu de înfățișat", dincolo de câteva excepții de „sămănătorist" profil, ca având vreun real și puternic merit în „renovarea culturală a neamului", lor și cuvenindu-li-se, pentru a se atașa „bunei cauze" naționale, „o acțiune cum nu se află repede", fără „înaltă chemare". Funcționărimea și politicienii „se vedeau", în tot iorghiene cuvinte, ca aproape defel necontând pentru „marea renovare culturală", cele două „categorii" ilustrându-i-se „sămănătoristului" editorialist prin „vieți chinuite, ambiții banale, suflete sărace", precum, la Delavrancea, „scârbosul Iancu Moroiu" sau, la Caragiale, „un Guvidi". Mahalaua „i se arăta", aceluiași editorialist, într-un dublu sens, fie „de a da caricatura pe care a prins-o Caragiale", fie „de a se confunda cu satul țeranilor". Rămânea, cam univoc-pozitiv

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

generalizant, loc și rostuire *țerănismului* întru *nou ideal național*, cum și „sunau", la „Sămănătorul", iorghienele „sentențioase" cuvinte:

> *Nu-ți trebuie cine știe ce cunoștințe de istorie literară ca să vezi că iubirea pentru viața și firea țeranului, cel mai român-român, s-a impus de la sine atâtor scriitori veniți din locuri deosebite și trăiți în medii cu totul deosebite – Eminescu cel vânturat prin lume, Creangă cel nemișcat din Moldova sa, Slavici, om foarte cult, apoi autorul* ***Sultănicăi****, și Caragiale însuși, în Năpasta și în cele mai dramatice nuvele ale lui, Vlahuță în cele mai zguduitoare schițe ce a scris <...>, Coșbuc care vine, cu toată larga lui cetire, vine și rămâne țeran din Ardeal <...>, toți acești scriitori,* <precum și> *Grigorescu, cel mai mare cântăreț în colori al câmpiilor noastre <...>, Musicescu, și Chiriac, și Vidu, cari înalță cântecul țerănesc la valoarea artei moderne.*

Se și credea îndreptățit, de un asemenea „tablou de literatură și artă", directorul „Sămănătorului", să se întrebe dacă nu cumva el sau revista „prea legată de numele său" i-ar fi „țerenit" pe scriitorii și creatorii de artă sus-menționați. Și dacă admitea, în loc de a-și da răspuns, ca definitorie pentru acea revistă „iubirea pentru țeran", era fiindcă, cum „știa", „fiecare clasă" avea „simțul artei" și putea fi, prin așa ceva „de interes cultural", dar „*numai în măsura valorii sale artistice, a valorii sale sociale și naționale. Și atât...*".

După „păcatul" situării *contra culturii străine* și cel al *țerănismului*, un al treilea, *adorația trecutului*, mai era sesizat de Iorga în „acuzele" proferate „de dușmanii mârâitori de gazetă" asupra „Sămănătorului", „păcat", acesta, de care „credea", tot el, directorul revistei, că „atârna", precum de o „mântuitoare forță", la rigoare, „ceva de însemnătate covârșitoare: viața, biruința, fericirea neamului". Era „păcatul" de care, cum de asemenea „credea" el, „se îngrozeau deopotrivă filologi <având> inimioară pentru câte o poezioară, <nu> și pentru viața strămoșilor lor", substituită de ei „contemporaneistic" printr-o „viață comandată la Paris" <...>, și foiletoniști învățând tot ceea ce știm din foiletoane, <apoi> semiții, armenii și alți *sans patrie*". Spre a surmonta „orice acuză sămănătoristă", căuta „să se arate" urmând directorial „***adevărul*** *că: iubirea pentru acest popor românesc, a cărui viață actuală* <la 1905-1906> *e așa de înrădăcinată într-un trecut de unde își poate suge hrană, în același timp când frunzele de la suprafață prind* <prea> *lacome cultură modernă, care însă e numai o condiție de viață, și nu seva care nutrește*", se asimila unui *nou ideal național*. Și mai căuta „să se arate" știind că „iubirea pentru trecutul românesc s-a deșteptat în chip firesc" și nu doar „în inima" celor de la „Sămănătorul", ci și „în a altora" dintre „scriitorii de la noi", încât, pe temeiul „învățămintelor istoriei", să poată „noua generație" să-și însușească „noțiunea întregii *culturi*, întregii *vieți omenești* de odinioară". De aceea nici nu admitea să i se impute „păcatul" de a fi făcut din „foaia" al cărei director era *o revistă personală*. Amintea că, atunci „când tineri cari în 1902 vedeau murind în mânele lor «Sămănătorul» i-au oferit să ia în stăpânire deplină această foaie", a stat pe gânduri, înainte ca, la 1905, să fie directorul „aceleia". Se și considera „deplin chemat", pe temei de „anume scrieri", precum *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* și *Sate și preoți din Ardeal*, ca și prin virtuți de publicist cotidian, vădite la „l'Indépendance Roumaine" și la „Epoca", să îndrume „o mare mișcare culturală", fie așa ceva și cu „prețul" de a-și fi atras deja asupră-i „dușmănia tinerilor perverși și a bătrânilor stricați" de la început de secol XX.

Spre a releva rolul ce revenea, după „crezământul" său, „Sămănătorului", întru „propășirea neamului", Iorga „a luat calea" unui răspuns la întrebarea ce și-a pus-o doar aparent retoric lui însuși: *Ce este România în mișcarea culturii românești?*[27] A căutat un

[27] *Ibidem,* vol. I, p. 284-290.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răspuns cumva surprinzător, prin comparație cu ce „a tot dat ziarelor", pe timpul anilor 1899-1902, și a reunit în volume de *Opinions sincères..., Opinions pernicieuses d'un mouvais patriote...* și *Cuvinte adevărate*, privind „starea și menirea" României Regale pentru cultura națională. În articolele din menționatele volume, *viața intelectuală* și *instituțiile de cultură* ale Regatului, de la Academie și Universități la Arhive, Muzee și Teatru, „apăreau" ca profund viciate de „graba și amatorismul" înființării lor, de „carierismul adeseori neîntemeiat" al exponenților lor" și îndeosebi de „imitarea modelului străin". Nu răzbătea mai nimic, din acele articole, în sensul că, „așa cum se arată", România putea centraliza valoric „întreaga cultură a neamului", istoricul „pasionat ziarist" rezervând „misiunea" de a fi „dusă" Țara Regală întru „mare rol cultural" unei „noi generații", animate de *înalt naționalism*. Articolul „chestionant", *Ce este România în mișcarea culturii românești?*, și „găzduit" de „Sămănătorul", la 1906, „se vedea" ca deja fiind în numele „noii generații", pentru care directorul revistei „se dorea", chiar și anevoie refuzându-și „epatarea", a-i fi, *marele Pontif*. României Regale îi punea „în sarcină", întâi de toate, „să ia aminte" de cultura și ideile care „i-au dat naștere", într-un „altfel de timp" decât cel de la 1906, „*timp*", acela, „*de visări și iluzii și de speranțe foarte mari, timp când ni simțeam aripi de popor mare, de popor bogat și cu o cultură deplină <...>, timp când fiecare din părțile politice din care se alcătuiește poporul românesc trăia în altă atmosferă culturală*". Gândea străveziu la „bunul timp cultural" de prin secolele XVII-XVIII și prima parte a secolului XIX, „timp" de dinainte de „imitațiile rele apusene", îndeosebi „franceze", și care ar fi devenit, din cauza acelora, unul ca „de rătăcire" de la „adevărata, frumos îndătinata cultură a neamului". Și „vedea" cum a putut „curge înspre rele" acel „timp", „*când noi ne țineam de pulpana fraților din Franța și din când în când mai mergeam să cerem povețe de la urna în care se cuprindea cenușa strămoșilor romani*". Își reitera „convingerea" că „latinismul excesiv de școală ardelenească" și „franțuzismul" au alterat „curgerea" firească a timpului de „frumoase visări și datini, în forme culturale românești". În iorghiene „vederi", alternarea culturii „din țările libere", extracarpatine și devenite România, ar fi fost principala cauză a „dezorientării culturale a fraților de sub stăpâniri străine", încât îndeosebi după 1848-1849

> *<...> bucovinenii se împărtășeau, împreună cu toți locuitorii ducatului austriac al Moldovei de Sus, de sfânta cultură germană,* <iar> *ardelenii se încălzeau de poezia maghiară fierbinte a renașterii ungurești și, iarăși, se mai prelingeau și ei pe buze cu ceva carte nemțească; fără a mai vorbi de frații de peste Prut...*

Alterarea culturii și „despărțirea culturală între frați" le „vedea" în oglinda

> *<...> adevărului că limba era alta, după scrisul smălțat cu neologisme de prisos, pline de mândrie cărturărească, după unele locuri care niciodată nu pot prinde la noi, recunoscându-l pe scriitorul franco-român,* <încât>*, după defilarea înceată, solemnă a stilului său, gâceai pe tovarășul său germano-român,* <rezultând> *o limbă smucită, îndrăzneață, nesupusă legilor cugetării noastre și deosebind pe al treilea lucrător la înaintarea limbii române, pe maghiaro-românul de peste munți, până și ortografia însemnând hotare, noi* <regățenii> *pierzându-ne în încercări individuale, toate fără viitor, bucovinenii* ***ciunisându-se*** *după învățăturile lui Pumnul, iar frații din Ardeal și Ungaria supunându-se disciplinați normelor proclamate de Cipariu.*

Dincolo de justificabile motive pentru a i se observa critic, profesional calificabil, că prin „neajunsuri culturale" și „hotare ortografice", toate într-o anume „arătare" a lor,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iorga nesocotea caracterul mereu *deschis*, după timp și loc, al unei limbii *vii*, precum româna, era totuși de necontestat adevărul rostit de directorul „Sămănătorului" că „forțate particularități provinciale <...>, de nu se puteau ceti, necum prețui sau admira <peste hotare> românii unul cu altul", au umbrit, ceva timp, aspirațiile de unitate politică, încât să și fie „privită, aceasta, de ei, ca vrabia de pe gard, care așteaptă numai să-i pui sare pe coadă ca să intre în cușcă". Acele „neajunsuri" sau „hotare" aveau să se mai și „șteargă", cam de pe la 1870-1880, cum aprecia tot Iorga, fiindcă „se lucra fericit", într-un „nou timp", asupra ortografiei, ardelenii „despărțindu-se de acea imitată și complicată <...>, pentru deprinderea căreia trebuia o înaltă cultură și pregătire filologică", bucovinenii sustrăgându-se, după cât și cum puteau, „cercurilor de filologie germanică", iar în Țara „liberă", România, ajungându-se să fie „învinși etimologiștii visători" de pur sau excesiv „latinism" și să triumfe „scriitura temperată" a „Junimii", însușită și de Academie și chiar, în ținuta-i fonetică, de scriitori și ziare, spre a se învedera „unitatea ortografică românească". Pe temeiul „curățirii limbii de rele elemente străine", Iorga „vedea" perspectiva întinsă a „înfloririi culturii naționale", cu toată vigoarea imprimată, firește, acesteia, de „sămănătorism", ca dinspre „adevărul după care sintaxa poporului, a vechii noastre literaturi se impunea tot mai mult". Se și „arăta vederii sale" noua

> <...> *vreme când se poate cere literaturii românești să se desvolte pe temeiul cunoașterii desăvârșite a poporului nostru în toate locurile și în toate timpurile și a cercetării, prețuirii și întrebuințării cuminți a tuturor literaturilor de frunte ale lumii, în ceea ce ele au mai trainic, mai clasic, mai sănătos și mai roditor,* <cerință urmată de> *o întreagă școală literară tânără,* <încât> *să avem cu toții* <de același neam> *aceeași literatură, care să fie a noastră a tuturor, înveșmântată în aceeași limbă literară, acoperită de aceeași ortografie,* <iar> *fiecare provincie românească să-și dea partea în proporția talentelor pe care i le hărăzea norocul*.

Considera că rolul central, pentru „noua și marea mișcare", literară și culturală, revenea Regatului României. Substituia însă acelui rol pe cel, tocmai atunci, la 1906, înadins „misionar", al „Sămănătorului". Cu măcar subînțelegerea „de așa ceva", admitea că:

> *Un învățământ curat românesc, mari așezăminte pentru știință și literatură, contactul cu un public românesc mai larg și mai bogat, sprijinul de multe feluri al statului, în sfârșit numărul mai mare al locuitorilor unei provincii vor fi puternice motive pentru ca acel ținut să stăpânească pe celelalte în ceea ce privește cultura,* <atare> *condiții* <sau motive> *aflându-se întrunite în România. Ea putea inspira românilor de peste hotare simpatia din multe puncte de vedere, a căror înșirare nu-și poate avea locul într-o revistă literară. Din punctul de vedere al culturii însă nu trebuie să fie niciunul dintre dânșii care să-și ascundă chemarea și puterea ei, care să-și ascundă chemarea și puterea ei, care să-și închipuie că ea poate fi un element despre care să se vorbească în chip ușuratec sau cu despreț. Nimeni nu se gândește a impune o dictatură a Regatului în cultura românimii. Dacă astăzi el are mai mulți și mai buni scriitori, nimic nu împiedică, desigur, ca mâne talente mari, vreun geniu să se nască în Bucovina sau în Maramureș, însă, oricând, o iubitoare atenție deosebită, plină de înțelegere și de* ***alegere****, trebuie să se îndrepte către stările culturale de aici* <din România de atunci>.

La însuflețita de el „chemare" a României pentru „renovarea culturală a întregului neam", Iorga „vedea" ca în stare „să răspundă" numai „pe cei buni și cinstiți" din cuprinsul Regatului și „de peste hotarele" acestuia. Acea „chemare" o înțelegea și ca presupunând, de cum se împlinea, căderea „hotarelor culturale între frați". Aprecia,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poate exagerând, că „cei mai mulți dintre aceia cari tăgăduiau chemarea firească a României pe terenul cultural, ca și pe toate celelalte, se aflau în «dulcea» și atât de nenorocita țerișoară a Bucovinei". Fixa, în acea apreciere, consecința „anexării", la 1775, a „țerișoarei de fagi" devenite sub Habsburgi, prin 1849, Ducat. Din acea „parte pierdută a Țării Moldovei", pe boieri „i-a știut, după documente", venind un timp și „refugiindu-se la Curtea Domnilor de la Iași", pe „mazili" adaptându-se „stăpânirii austriece", sub care țăranii, „românii adevărați", îndurau „multe", iar târgurile s-au tot „umplut de străini". Mai „știa" cum, sub acea „stăpânire" și din cauza „legăturilor tot mai slabe" între Domnia Moldovei și „ținuturile ei de nord vest", Biserica și Școala „de pe acelea" căpătau „chip de înstrăinare". Cu Hurmuzăcheștii, admitea că a fost ceva viață culturală românească în Bucovina, prin anii 1848-1870. „Încolo", sesiza critic sau chiar ironic „ceva literatură", la Cernăuți, după cât și cum „luminase acolo" Aron Pumnul, „cu teoriile sale despre limbă", și se ilustra „un Petrino ca prim poet al Bucovinei". Și mai sesiza cum, de mai nou timp, „tot veneau", la Cernăuți, pentru cultură de la Viena supervizată, ardeleni, între care Bogdan-Duică și Valeriu Branișteː încât „poarta de bronz dintre civilizație <de stil germanic> și barbarie <de regățeni> să cadă iarăși". Își explica, astfel, și „succesul" curentului bucovinean pro-habsburgic inițiat de Aurel Onciul, cu ziarul său „Pridvorul" și strania sa încercare de a se arăta „convingător", despre ceea „ce făcea", până și la București. „Vedea" însă și bucovineni „buni" sau „de bună ispravă", precum George Popovici și Dimitrie Onciul, cu articole ori studii valoroase, dar cam „răzlețe", la „Convorbiri literare". Și mai „vedea ca buni pentru înalta cauză a neamului", pe cei ce „ceteau", în Bucovina, cărți și ziare sau reviste din Țara Regală și încercau, și ei, să dea semne frumoase și chiar viguroase de cultură națională, prin „Școala română" și „Junimea literară". Socotea însă că era totuși cam puțin pentru a se confirma aderența reală la bucovineni a rostului de căpetenie al României întru „marea și noua mișcare culturală de mântuire a întregului neam". Și deși admitea că „mai curând și total altfel decât la bucovineni" înțelegeau și fructificau ardelenii „legăturile cu acel focar central al culturii românești care era Regatul", ceva „de stricare" sesiza și dinspre aceștia. Cu mai mare merit cultural românesc decât al „fraților ardeleni" adăstanți doar „acasă, peste munți", „vedea" pe „cei dintre aceia cari au venit și au tot stat" prin Regat, ca, de ilustră exemplificare, Slavici, Coșbuc, Șt. O. Iosif sau Goga, „întâmpinat", acesta, „dincoace", cum nici lui Coșbuc nu i se întâmplase. Ținea „să arate" cum, cu „ardelenesc" aflux, „puterea sufletească a românilor din România <...> se revărsa ca niciodată <înainte> asupra ținutului <de peste munți> ce are mai mult nevoie de dânsa", la început de „veac nou".

Ca „răspunzând curat chemării României" pentru „marea mișcare culturală", Iorga considera, dintre „regățeni", pe îndeosebi „cei harnici și buni de prin sate" sau „muncind cinstit la orașe", cu luminată „îndrumare" dată, „în Țara rurală", de preoți și învățători, iar tot acolo și altundeva", după cum era nevoie, de „cuviincioase" gazete ori ziare. „Se aștepta" ca scriitorii, artiștii, intelectualii „de frunte", precum universitarii și „cei de la Academie" să se așeze cu multă însuflețire „marii mișcări". Și fiindcă „lucrurile" nu stăteau cam așa, și-a ales drept țințe de atacuri virulente „nume" de intelectuali de semnificativă notorietate pentru adversitatea declarată contra notei „prea tradiționaliste și naționaliste" a „mișcării" clamate de la „Sămănătorul". Și-a căutat și avut *Socoteala definitivă cu d. Pompiliu Eliade*, într-un „șir" de articole[28] pe teme de literatură și îndeosebi de influență franceză asupra culturii și politicii românești de secol XIX

[28] *Ibidem,* vol. II, p. 29-33, 33-41, 41-44, 44-47, 48-51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și chiar de început de secol XX. Și-a revărsat multă și ascuțită ironie asupra „fenomenului" editorialistic intitulat *A. D. Xenopol și pepiniera de poeți din Iași*[29], făcând și „haz" de epatarea „fostului său profesor ieșean" într-un „rol de literar nou Maiorescu". A căutat „să pună la punct" *Pretențiile literare ale domnului Ovid Densușianu*[30] sau „sărăcia de specific românesc" de la „Curentul nou"[31]. Refuza cu vehemență *Încurajarea oficială a literaturii*[32]. La rubrica de *Cronică* a tot pus „de-a dreapta ori de-a stânga judecății sămănătoriste"[33] pe literarii vremii. Și-a mai ostoit criticile îndreptate contra Academie după ce, în iulie 1904, își reluase activitatea la „înaltul așezământ al Țării" cu o de răsunat comunicare *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*[34]. Nu înceta defel „să pună suflet și cuget" în *lupta-i literară*, cu miză prevalent *culturală*, înțelegând, sub „zodie" de așa ceva, *Originea și marginile polemicilor*[35]. Își însușea „învățătura de viață" că „polemica înseamnă luptă". Iar *lupta* pe care cu frenezie o ducea, mai ales în anii 1905-1906, și-o înscria pe coordonatele unui ardent militantism cultural, de intens colorit naționalist. De pe culmile unui atare militantism și-a permis o *cronică*[36] cu iz persiflativ, neagreat însă critic de cursul istoriei literaturii, în privința revistei „Viața românească", la care „vedea" cum „viața culturală ieșeană părăsea «Arhiva», unde nu <mai> încăpea, și ieșea din cârciuma «Curentului nou»". Își îneca, de fapt, cu greu „năduful" ce i-l pricinuia „îndreptarea" unor colaboratori „de frunte" ai „Sămănătorului" către acea nouă revistă ieșeană „îndrumată" întâi de Stere și „însuflețită" literar de Ibrăileanu. Înțelegea bine că, tocmai din cauza intensului militantism național, declarat cultural, dar implacabil ascuțit politic, se cam îndepărtau de „Sămănătorul" scriitori sau publiciști ce „au făcut cinste foaei". Și tot din acea cauză „nu întreaga studențime", cum „nădăjduia", îl urma, pentru unii „tineri studioși" Maiorescu îndeosebi reprezentând un atractiv far de lumină universitară. Pe studenții ce-l urmau îi considera ca de „nouă generație", sortită militantismului cultural național. Nu-i agrea însă într-un atare mediu „generaționist" și pe „ceilalți" studenți. Forța categorizant deosebirea între *studenții vechi*, cu ironizat „chip" de *studens gloriosus*, și *studenții noi*, din viața universitară[37].

Elanul „generaționist" străbătea cu mereu sporită intensitate articolele lui Iorga de la „Sămănătorul". În unul dintre acelea, *Către generația de astăzi*[38], căutând să disipească „mirarea celor din public", unii „buni și cuviincioși", cu simț pentru „frumuseță și adevăr", alții „răi", nota că „avântul neamului nostru" se lovea de „grele" obstacole, dintre care, întâi, obișnuința de a se crede „că, răspândindu-se ca spirit și formă, ca țintă și arme, prin activitatea literară, neapărat mai curată, mai dezlipită de mirosurile unui pământ acoperit de putregaie"; apoi, impresia că, totuși, „stilul duelului literar în jurul mesei guvernului s-a îmbunătățit"; sau indiferența „multora" care „trec dând din umeri" pe lângă trista realitate a unei „limbi fățărnicite" și a zădărniciei *luptei* doar *literare*, permisibilă „vorbei bune pentru cavaler ca și pentru bandit". Iar „îndepărtarea" unor

[29] *Ibidem*, vol. I, p. 25-28.
[30] *Ibidem*, vol. I, p. 193 și urm.
[31] *Ibidem*, vol. I, p. 278 și urm.
[32] *Ibidem*, vol. I, p. 192 și urm.
[33] *Ibidem*, vol. II, îndeosebi, *passim*.
[34] Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940*, p. 39.
[35] N. Iorga, *O luptă literară*, ed. cit., vol. I, p. 37-40.
[36] *Ibidem*, vol. II, p. 206.
[37] *Ibidem*, vol. I, p. 169-172, pentru articolul *O criză în viața universitară: studenții vechi și studenții noi*, și p. 156-158, pentru articolul *Cu prilejul apariției unei noi reviste studențești*.
[38] *Ibidem*, vol. I, p. 54-56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asemenea obstacole, legate de parcă „un stâlp de rușine”, o punea, firește, în seama „noii generații”. Era „generația” pentru care se credea „chemat”, cum avea și memorialistic să noteze[39], ca să-i lumineze, cărturărește, „un drum deosebit de cel al eminescianismului complet uzat, singur stăpânitor pe lirica românească”, chiar și la început de „nou veac, XX”. De urmat, pentru îndeosebi „tinerii curați”, preconiza „învățătura” desprinsă din destinul eminescian ca de tristă și nedreaptă „împiedicare”, dinspre „mărimi dominante”, a unui geniu creator de a-și fi înălțat propria-i „generație”. O atare „învățătură”, obiect de articol *Eminescu și generația de astăzi – cu prilejul unei cărți nouă*[40], o recomanda „tinerilor buni și cinstiți” spre a lor luare aminte

> *<...> că fiecare generație, fiecare „rând de oameni”, cum se zicea odată și în scris și se zice astăzi* <la început de secol XX> *numai în graiul neprefăcut al țerănimii, vede altfel lumea, judecă altfel, în problemele de căpetenie ca și în lucrurile mici, și are, pentru oameni și natură, o simțire deosebită <...>, logica de evoluție ce se află în orice proces de cultură și felul particular în care generațiile se pregătesc pentru viață cerând această necontenită prefacere.*

Din „învățătura” că „faima” unui scriitor și „felul de a fi acela înțeles <...> cresc sau descresc și se preschimbă în frământare de idei și sentimente nouă ale unor mulțimi omenești înnoite”, Iorga-și „trăgea motive” să lămurească „vicisitudinile <acelei frământări> și în soarta reputației și tălmăcirii lui Eminescu”, căruia, la „Convorbiri literare”, pe când revista era „revoluționară în materie de limbă, de orientare culturală și de prețuire a trecutului literar”, i se „tipăreau” poezii reflectante de „toate adâncurile tragice și toată gingășia de colori a sentimentelor <...>, în ritmuri de o muzică îmbătătoare și trainică”, dar i și se „găseau” de membrii „Junimii” neajunsuri de „tânăr sărac, străin în mijlocul lor și prieten cu Creangă <...> mai mult prin păharul cu vin și prin gluma rustică”, încât să-i recunoască aceia cam „de nevoie și ceva talent”. I-a apropiat Poetului efigia genialității, „*văzându-l trecând înainte, înfășurat în mantia lui de diamant, iscodind necontenit, în cursul zilelor lui singuratice, și aruncând apoi, nepăsător, în urmă-i, aurul uimitor al frumuseții nouă* <și „înghițând” dureros> *hohotele batjocoritoare, aruncate asupră-i de cei ce l-au luat de nebun*”. Lui Eminescu, lovit de soartă, subapreciat ori nedreptățit de mai toți contemporanii săi, chiar „disprețuit de un Hasdeu”, și cu „faima-i” poetică viciată de epigonism, Iorga îi sconta *mântuirea* de „noua generație”, de la începutul de veac XX, căreia să-i și fie Poetul atât ca „model literar creator”, cât și ca „îndemn pentru măreață luptă” prin articolele lui politice, tocmai „date publicării”. Se și „mândrea”, la „Sămănătorul”, că

> *<...> tinerii timpului nou, dezmorțiți din beția formulelor mizantropice și individualiste, și simțind odată cu puterile unei rase sănătoase nevoia de a le exercita* <pe acestea>, *au primit cu bucurie solia cea bună, găsind, în lupta lor, un îndemn în icoana curățită de ceață a celui mai strălucit reprezintant al simțirii românești creatoare, în timpurile moderne.*

Erau „tinerii” care aveau să-i dea „motive de mângâiere sufletească” prin vertiginoasa lor participare la manifestațiile, cu deosebire din 13 martie 1906, de „mântuire”

[39] N. Iorga, *O viață de om...*, ed. cit., p. 230.

[40] Idem, *O luptă literară*, vol. II, p. 80-83; „cartea nouă”, de Ioan Scurtu, *Mihai Eminescu's Leben und Prosaschriften*, Leipzig, 1903, era apreciată de Iorga ca fiind „cea dintâi bună biografie a unui scriitor român”, *cf.* N. Iorga, *op. cit.*, p. 80, notă infrapag.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a limbii române de „franțuzismul” prea înrădăcinat până și repertoriului Teatrului Național, ca și prin însuflețita lor angajare întru „Frăția bunilor români”.

Acelor „manifestări pentru limba națională”, cu a lor zi de referință *Treisprezece Mart*, Iorga le-a consacrat articole sau *cronici* la „Sămănătorul”[41]. Surclasa, prin înseși respectivele sale „texte”, sub numele de director, originara menire, literară și culturală, a revistei. „Cuvântul” său, pe ton parcă înadins voit ca „pontifical”, din catedralic amvon național, disona mult, prin felu-i de a fi îndreptat „spre publicul îndeosebi tânăr”, cu ceea ce „dădeau alții”, după cutumă, „Sămănătorului”, de la poezie și proză la critică și eseistică de prevalent gen literar, chiar și articole ori note pe teme de istorie, de adeseori orizont cultural. Directorul revistei se și simțea încuviințat sau „îndemnat” de publicul „cetitor” să persevereze, cu aplombu-i devenit proverbial, la „scara nației”, întru a imprima caracter politic *luptei* sale *literare*, absorbit, momentan, cauzei „salvării limbii neamului”. Ioan Adam, colaborator al „foaei”, dar și adept al „noului militantism”, scria directorului ei și instanțiindu-se, precum „ilustrul destinatar al epistolei”, pronominal-pluralic, despre

> *<...> tristețea că noi, națiune tânără, am ajuns să facem acte de bravură dintr-un sentiment natural care singur nu ar mai îndreptăți ființa noastră de stat, trebuind* <prin consecință> *să se știe cine reprezintă în țara aceasta demnitatea și aspirațiunile noastre naționale, cei de sus înșelându-ne încrederea de când au fost înlăturați cărturarii și literații de la îndrumarea sufletească a poporului românesc,* <încât> *nu mai este inimă și jertfă în acțiunile noastre,* <cerându-se, de aceea> *să rupem cu resemnarea și cârtirea numai prin cărți și să intrăm fățiș în luptă pentru regenerarea sufletească a poporului românesc*[42].

I. A. Bassarabescu elogia, pe același director, care „apăra o cauză sfântă”, și se declara „într-un gând” cu el, spre „a se uni din toată inima la manifestarea pentru întărirea limbii române <...>, cea mai frumoasă mișcare”, căreia i-a fost dat „să-i fie martor” și să-i împărtășească „garanțiile viitorului nostru național”[43]. Titi (Constanța) Bălăcioiu, viitoare soție a lui E. Lovinescu, își „ridica glasul de copilă <spre> a-l admira <pe> blândul astru ce lumina țara, <pe> apostolul cu focul convingerii în mișcare, în cuvânt, în priviri <...>, «Marele Iorga»”[44]. Dintre tinerii istorici, Ioan Lupaș, de la Sibiu, „ura desăvârșită izbândă luptei stăruitoare <...> pentru drepturile limbii strămoșești”, al cărei „rezultat frumos” să se răsfrângă „în mod simțitor și ca o adevărată binefacere asupra românilor de pretutindeni”, și „se socotea <...> între aderenții cei mai sinceri ai mișcării”, rugându-l, pe directorul „Sămănătorului”, „să aibă bunătatea de a-l primi între membrii «Frăției bunilor români»”[45]. Lui Vasile Pârvan, aflat la Berlin „pentru studii”, îi venea „să ia de guler pe toți domnii” de acolo, „care putrezeau în cafenele și localuri de petreceri, <și> care pur și simplu vegetau”, cuprinzându-l, ca prin reacție „de inimă” față de ceea ce-i era dat „să vadă”, gândul „de a se întoarce în Țară, cu ceva mai multe cunoștințe decât la plecare, dar și cu multă, mult mai multă dragoste de muncă, de luptă pentru izbânda ideilor bune”, și socotindu-se „drept încă un soldat al cauzei celei drepte”[46].

---

[41] *Ibidem*, vol. I, p. 305-338, vol. II, p. 380-383.

[42] *Scrisori către N. Iorga*, II, *(1902-1912). Documente literare*, ediție Barbu Theodorescu, București, 1979, p. 9 (I. Adam c. Iorga, 2 aprilie 1906).

[43] *Ibidem*, p. 18 (I. A. Bassarabescu c. Iorga, două scurte „scrisori”, poate telegrame sau notații pe cărți poștale, martie și 2 aprilie 1906).

[44] *Ibidem*, p. 22 (Titi Bălăcioiu c. Iorga, Craiova, 26 aprilie 1906).

[45] *Ibidem*, p. 178 (I. Lupaș c. Iorga, Sibiu, 7 martie 1906).

[46] *Ibidem*, p. 229 și urm. (Pârvan c. Iorga, 30 noiembrie 1905).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Urări „de izbândă” mai primea Iorga, de la „buni români”, între care „copilul de doar 14 ani”, Cezar D. Petrescu[47], dar și, mai ales, „nume consacrate”, precum I. Russu Șirianu[48], I. Agârbiceanu[49], Octavian Tăslăuanu, de la redacția revistei „Luceafărul”[50], Octavian Goga, „mirat”, acesta, de partea celor aflați „supt povara legilor străine”, că, „în țara nădejdilor noastre se mai putea da o luptă pe acel teren”, desigur, „sfânt”, al limbii naționale”[51]. Sadoveanu, cam „dus” spre „Viața românească”, dar și ținând la „promisiunea de a mai da” și revistei „Sămănătorul” sau „foaei” cu prim număr de 10 mai 1906, „Neamul românesc”, avea să-i întâmpine „isprăvile” de la 13 martie și „Frăția română” printr-o pildă ocazionată de „funeraliile unui inspector comunal”, la Pașcani, unde „un ovreiaș”, Heinic, „se ridică lângă preot” și ținu un discurs de laude, „după Talmud”, de parcă orașul era „o altă Herță”[52]. Cam tăcere, cu subînțelegere, dinspre Titu Maiorescu, Slavici, A. D. Xenopol, Spiru Haret și cumva surprinzătoare în cazul unor I. Bogdan și D. Onciul, „s-a lăsat” asupra militantismului „sămănătorist” iorghian. Hasdeu, bătrân și adresându-se „iubiților colegi”, lăuda „fapta studenților” de la 13 martie 1906, ca de „un frumos, adevărat avânt francez”, deși, culmea ironiei, îndreptată tocmai împotriva „franțuzismului de la noi”, și saluta „pe tinerii care și-au făcut o sacră datorie”, dar mai ales „pe floarea profesorimii curat românească”, ce-i „îndruma”[53]. Important, pentru Iorga, era că îndeosebi „publicul tânăr și cetit” adera la „mișcarea regenerării culturale a românimii” și-i împărtășeau „înțelesurile” din articolele pe care el le tot „dădea” revistei „Sămănătorul” sau „foaei” mai noi „Neamul românesc”. De la Budapesta, Onisifor Ghibu își exprima, de altfel, „credința că lumea înțelegătoare ar primi cu mare bucurie un volum sau două de cele mai bune articole de la «Sămănătorul»”, ale, desigur, „îndrumătorului” revistei[54].

Spectaculos, în sau prin sine, fenomenul „generaționist” de coloratură culturală și de intens spirit de *nou naționalism*, a cam secat rostuirea ca director a lui Iorga la „Sămănătorul”. Prin comparație cu „generația pașoptistă”, ai cărei exponenți „s-au înfrățit revoluționar” și, după „șansele” ori aptitudinile fiecăruia, aveau să fie „eroici, chiar mesianici, deschizători de orizonturi ale culturii naționale” sau „făuritori” ai Unirii Principatelor, Independenței și Regatului, încât să i se binecuvină atributul de *mare*, după „judecăți” de regulă „dinafara ei” sau „în posteritatea ei”, cea „chemată și îndrumată” de Iorga „se vedea” cam intenționat „menită” ori „educată” întru „o nouă misiune istorică”, presupunătoare, măcar declarativ, de depășirea ori „negarea” valorilor „după model occidental” ale „visătorilor de la 1848”. Și „pașoptiștii” au fost animați de *crez*

[47] *Ibidem*, p. 232 (Cezar D. Petrescu c. Iorga, Roman, decembrie 1906).

[48] *Ibidem*, p. 259 (Russu Șirianu c. Iorga, Arad, 5 aprilie 1906).

[49] *Ibidem*, p. 9 și urm. (Agârbiceanu c. Iorga, B. Sasa, 17 octombrie 1906); scriitorul ardelean avea să-și tot amintească de „timpurile frumoasei lupte pentru curată limbă și însuflețită literatură”; *v.* I. Agârbiceanu, *Mărturisiri literare*, ediție de Iordan Datcu, București, 1971, p. 241-275; idem, *Meditație în septembrie*, Cluj, 1971, p. 19-21, pentru îndeosebi cuvintele: „Limba literară, câtă brumă o puteam scrie o samă de oameni, o datorim în mare parte curentului nou, pornit de la «Sămănătorul» din articolele lui Iorga, din nuvelele lui Sadoveanu, învățând pe dinafară fraze întregi <și> zicându-ne: cât e de frumoasă limba românească!”.

[50] *Scrisori către N. Iorga*, II, p. 282 (Tăslăuanu c. Iorga, Budapesta?, aprilie 1906).

[51] *Ibidem*, p. 130 (Goga c. Iorga, Sibiu, 21 martie 1906).

[52] *Ibidem*, p. 262 (Sadoveanu c. Iorga, Folticeni, 14 decembrie 1906).

[53] *Ibidem*, p. 145.

[54] *Ibidem*, p. 119 (O. Ghibu c. Iorga, Budapesta, 29 noiembrie 1906); *v.*, pentru corespondența lui Iorga din 1906, și I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, *Corespondență literară și culturală privitoare la anii 1890-1934 și în special la „Sămănătorul”*, București, 1936, cu însă mențiunea că cele mai relevante pentru „aderența publicului cetitor la mișcarea culturală” inspirată de Iorga sunt *Scrisorile*... editate de Barbu Theodorescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

național, ardent, „mesianic”, însă au adus în plan politic nu valorile culturale, literare sau „de bune tradiții”, *en tant que telles*, ci pronunțarea voluntară a națiunii pentru consacrarea a ceea ce ei înțelegeau, după exemplul francez, „principiul naționalității”, al, mai nuanțat spus, fundamentării Statului modern. Acel principiu, numit și *al națiunii unice și indivizibile*, exponențiată de corp politic cetățenesc și, prin efect, de sursă a legii fundamentale în viața nouă de Stat, fusese întâi consacrat de Revoluția Franceză, la 1789-1791, și receptat, fără reinterpretări, precum asupra „marilor principii” de libertate, egalitate și fraternitate, după specificități ori particularități culturale, confesionale, instituționale și sociale ale fiecărei „entități de aceeași limbă și de proprie îndrituire istorică întru emanciparea ei de sub orice formă de oprimare”. „Principiul naționalității” impunea, ca de la sinea consacrării lui, „pașoptiștilor români”, să adopte valori definit occidentale întru edificarea Statului modern, cu implicită emancipare a individului cetățean. Peste timp, însă, la 1906, Iorga îndeosebi „chema” întru *nou naționalism* o „mare mișcare culturală”, tradiționalistă și reactivă față de „occidentalism abstract”, „franțuzism” etc., și dusă, ca atare, în planul unei anumite politici, animată de „misionarism” exclusivist etnocultural, identitar și inevitabil xenofob. Era un *naționalism* ce se înscria, cu intensul său specific, între *naționalismele* de spirit *nou*, „motivat”, acesta, după cazul fiecărei entități etno-istorice, îndeosebi europene, prin „puritate rasială, genialitate culturală și destin exemplar”[55]. Asemenea *naționalisme*, prin însăși exclusivitatea ardentă „de nou crez” a fiecărei națiuni, suscita „fenomene de masă”, nutritoare de „porniri scelerate”, de chiar „extremă dreaptă” contracarantă celei „de stânga, pretins socială”, ce aveau să tot tulbure până la înnegurare mai ales „viața Europei” timp de aproape întregul secol XX, cu sechele încă resimțite la împlinirea de prim pătrar al celui prezent. Firește că Iorga nu avea cum să știe, la 1905-1906, despre toate acestea, și nici „generaționiștii chemați” de el, atunci. Avea însă să știe și să suporte în mod tragic „porniri” ale naționalismului extremist „interbelic”. Deocamdată, la 1906, se arăta deplin încrezător în binecuvenirea „mișcării culturale pentru nou naționalism”, ca una de „înfrumusețare a vieții neamului și de înadeverire istorică și mesianică a destinului acestuia”. Și mai nimeni dintre contemporanii săi, poate doar lucidul Maiorescu sau „vreun tânăr modernist”, precum Lovinescu, nu intuia ceea ce avea să se tot confirme pe timpul secolului XX, că „mobilizarea politică” a culturii prejudiciază mult specificului menirii acesteia din urmă și, la rigoare, politicii înseși.

Bineîncredințat asupra „sortirii frumoase și adevărate” a *noului naționalism* întru emanciparea *întregii românimi*, Iorga și-a asortat „apelul cultural generaționist” cu o anumită sau adecvată ideologie, pe care și-o enunțase, în anul 1905, prin broșura *Doctrina naționalistă*. Se considera ideologic naționalist, „urmaș” al lui Kogălniceanu, cu „programul aceluia cultural de la 1840”, nu și politic, de la 1848, „uitând” că „pașoptistul”, prin înțelesurile broșurii sale *Dorințele partidei naționale în Moldova,* considerase, precum alți „congeneri” ai săi, „propășirea” de sine a culturii române, fără „mobilizarea politică” a acesteia, și învrednicise consacrarea „principiului național”, după exemplul francez, „mesianic” relevat și în cuvintele-i introductive la *Letopisețele Țării Moldovei*, unde asemuia „glasul” Revoluției Franceze către „națiunile oprimate” celui al Mântuitorului

[55] Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, vol. II, *Du XVIII*[e] *siècle à nos jours*, Paris, 1975, p. 492-705, îndeosebi, cu bun sau nuanțat control al datelor și ideilor de sfârșit de secol XIX și început de secol XX, text de încă primă reverință asupra temei *națiunii și naționalismelor*. De ceva timp, tema se tot vede ca abordată cam prezenteist, pentru sfârșitul de secol XX și îndeosebi începutul de secol XXI, și după excesiv registru teoretic și etic; *v.*, pentru comentarii sau referințe bibliografice, și Gh. Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, București, 2009, p. 177-190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iisus Hristos destinat „înmormântatului" Lazăr, spre „sculare din morți și înviere". La rațională rigoare, Iorga nu și-l putea avea „înaintaș" pe Kogălniceanu, ci se apropia, prin anul 1905, de un A. C. Cuza, care publicase, taman atunci, „mobilizanta" sa broșură *Naționalitatea în artă*. De prin anul 1900 a tot crescut ritmul scrisorilor între Iorga și A. C. Cuza. Imediat după 13 martie 1906, directorul „Sămănătorului" scria profesorului de la Iași „cuvinte" de esențială relevanță pentru „întâlnirea lor pe tărâmul naționalismului":

> *Zile ca acestea nu trebuie pierdute. Acuma și nu mai târziu se pot face lucruri nouă, trainice și mari. „Frăția" de care-ți telegrafiez e un „Jugenbund", fățiș superior tuturor partidelor și, la nevoie, dușman oricui. „Frații buni români" jură pe onoare și conștiință că în toată viața lor nu vor avea niciun scop mai înalt decât idealul național și lupta pentru binele clasei țerănești <...>. Eu vin <...> la Iași pentru a pune acolo, într-o întrunire pe care tu vei organiza-o, bine, dar în liniște, spre a nu fi împiedicați, bazele „Frăției". Și acest lucru, pe care eu îl nădăjduiesc mare, va veni deci de la bătrânul nostru Iași*[56].

Iar în angajarea sa „militant naționalistă", sub semnul „Frăției bunilor români", subzista și explicația că nu-și prea făcea simțită „prezența", pe timpul anului 1905 și de început al celui următor, la „Liga culturală pentru unitatea poporului român" și că i se subția rostuirea direcției active a „Sămănătorului".

Spre a se tot învrednici pentru „îndrumarea marii mișcări culturale", de spirit *nou naționalist*, Iorga „s-a gândit să scoată o foaie" și mai adecvată „înaltului său ideal", „foaie" sub programatică denumire de „Neamul românesc". Simțea că pentru *lupta sa*, de mai larg și mai incandescent orizont decât cel literar-cultural, „o tribună", precum „Sămănătorul", era prea mică. Nu prea mai conta, în tot mai amplificată acea *luptă*, nici să se dedice mult și pasional unei tranșări de partea revistei căreia-i era încă director a deja demaratei rivalități a ei, de rol literar-cultural, cu „Viața românească"[57]. Se va fi gândit că „dăduse cam tot" pentru „Sămănătorul, încât să și lase „timp și loc" dilemei dacă prodigioasa lui activitate cunoscuse „o fază sămănătoristă" ori dacă revista a cărei „direcțiune" îi revenise, fusese, la chiar apogeul ei și cu aproape mistuire a rostuirii de sine, „iorghiană". Spre limpezirea unei atare dileme ar putea servi, ca nimic altceva mai bine, articolul lui Iorga *Către cetitori*, de ținută programatică pentru „Neamul românesc", „foaie" eminamente *a sa*[58] și cu primul ei număr datat, defel întâmplător, 10 mai 1906. Pur formal, la chiar început de articol, sau poate „ca de văzul simplu al lumii", anunța că „ceea ce da în aceste caiete", cum își prezenta „foaia", nu era „o revistă politică", după anumite criterii de „producții ziaristice". Își vădea însă, prin însuși acel prim articol, o aprinsă *miză politică*. Antreprenorul „foaiei" intitulate, în străvezie semantică *cultural-politică*, „Neamul românesc", se pretindea, firește, retoric, a fi încă neștiut, ca drept „cine este <el>, ce scrie", de „mii și milioane de oameni <...> chinuiți între multele lor nevoi". Și nu se dorea „știut" de aceia doar ca „om care poartă barbă, care locuiește în cutare strada, la cutare număr, care are cutare loc în viață și al cărui nume începe cu litera I". Se credea îndreptățit spre a fi „știut", cum egocentric-personalizant nota, ca

[56] N. Iorga, *Corespondență*, vol. I, ed. Ecaterina Vaum, București, 1984, p. 383 (Iorga c. A. C. Cuza, București, 17 martie 1906).

[57] Revista ieșeană „găzduise" cuvinte de simpatie față de „mișcarea culturală, mai ales pentru limba română", cu aprinsul moment 13 martie 1906. În numerele 2, p. 483-495, și 4, p. 136-140, ale „Vieții românești" avea însă să se deja oglindească polemica între îndeosebi Stere și Iorga pe teme de orientare politică a revistelor literare și de cultură; *v.* și *Scrisori către N. Iorga*, II, p. 430 și urm., notă infrapag.

[58] „Neamul românesc", anul I, nr. 1, 10 mai 1906, p. 1-3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<...> în stare, cu câtă învățătură pot să am, cu câtă muncă pot să cheltuiesc și cu ce suflet am ajuns să fac <...> să vorbesc despre lucrurile cele mari ale neamului meu, despre nevoile lui adânci, despre suferințele lui vechi și sfinte, despre țintele lui înalte și grele de ajuns, despre tot ce mă privește, până în adâncul inimii mele, dar și <despre> *viața neamului, a tuturor celor de astăzi, a tuturor celor de ieri, de alaltăieri și din adâncul vremurilor, a tuturor celor ce au ajutorul lui Dumnezeu <...>. Despre lucrurile acestea mă simt în stare a vorbi, nu ca mine însumi, ci ca unul din mulțime, care s-a întâmplat să știe mai bine, pe când alții știu mai puțin, și într-o clipă îi vine glas pentru a vorbi, cu glasul său, dar cu inima tuturora. Mă înțeleg nu ca un om ce-și urmărește rosturile lui, fie cât de vrednice și de curate, ca un om ce caută* <doar> *să scoată la iveală ființa lui, chiar spre înnaintarea și binele altora, ci ca „mâna de țărână" prin care ar scrie, zi de zi și ceas de ceas despre tot ce ne mișcă mai mult și ne îndeamnă mai tare, cineva mai mare, cu mult mai mare decât mine. Nu înțeleg a vorbi eu singur aici, puind cu mândrie pe copertă „scrisă de cutare"... La această foaie se poate face o adunare <...>, căci nu m-am suit doar singur într-un amvon unde să mă închin mie <...>. Să fie o adunare, dar o bună adunare frățească de credincioși ai aceleiași legi de iubire a neamului <...>. O foaie ca aceasta, „revistă" azi, ziar mâne <...>, o astfel de publicație mi se pare și nouă, și folositoare <...>. Lucru mare nu e, dar nu l-a făcut nimeni. Și astăzi trebuie să-l facă cineva. Am ajuns la vârsta* <istorică de neam> *când trebuie să plecăm în toate de la cunoștința de noi înșine, de la cea mai deplină și serioasă cunoștință a tuturor puterilor și slăbiciunilor noastre. A venit vremea să lucrăm numai cu puterile noastre, oriunde le avem; a venit vremea să țintim numai către scopurile noastre, bine cercetate, bine alese și pe deplin luminate. Am ieșit de la stăpân, nu mai putem fi calfa nimănuia; voim să trăim din lucrul nostru pentru a întemeia bine căminul nostru <...>, vatra noastră. De aceea iese această tipăritură, menită tuturora, tuturora buni și de ispravă, și chiar celor ce șovăiesc încă <...>. Ea vine, fiindcă trebuie să vină ceia ce știm că este* ***datoria noastră***.

Cuvintele sus-redate, poate cam corpolent, dar în mod justificabil, aici, relevau, prin ele însele, turnanta luată, la 1906, de militantismul iorghian, cu „argumente" ori atuuri, de el „crezute" ca decisive, fie ele literare, istorice, morale și chiar spirituale creștinești, întru *nou naționalism*. Autorul cuvintelor se ilustra ca de-a dreptul providențial, dându-le publicului „cetitor" pe ton profetic și cu scontat efect „mobilizator" de „prozeliți". Ca „de bună lucrare" și-a considerat alăturarea articolului *Jubileul* celui *Către cetitori* din primul număr al „Neamului românesc"[59], spre a-și îndrepta un vibrant apel înspre regele Carol I, la ai săi patruzeci de ani de domnie și pentru „mai bună soartă" a românimii:

Nu-ți vom zice izbăvește-ne, Măria Ta, cu ajutorul lui Dumnezeu cari ți-a dat odată biruința; căci ***nu*** *ne poți izbăvi. Ești Rege, ai coroană și sceptru, ești mai mare decât oricine dintre noi, dacă nu mai mare decât* <noi> *toți la un loc; steagurile se pleacă înaintea Ta, noi toți ne închinăm înaintea bătrâneților Tale obosite în muncă, dar să ne izbăvești de ei* <cei răi> ***n-ai putere***, *nu, n-ai. Însă când vom fi alături de Tine, noi tinerii în care clocotește puternică și curată VIAȚA CEA NOUĂ, când vor fi cu Tine acele mii de săraci ai ogoarelor, în numele cărora numai noi dacă am putea vorbi, atunci vlaga dușmanului rău va peri; atunci vom învinge, Măria Ta, vei învinge, și sulița bătrânului viteaz va străpunge spurcatul balaur. Atunci, supt înțeleapta îndreptare a Măriei Tale, se va putea munci, în sfârșit cu spor; atunci Țara Românească va fi a Românilor, numai a Românilor; atunci granițele rele vor cădea de la sine, și-Ți va îngădui Dumnezeu să vezi aceasta. Rupe, Măria Ta, lanțurile de aur și vom cerca să rupem lanțurile de fier. O nouă Românie poate ieși din acest ultim războiu al bătrâneților Tale.*

Asemenea cuvinte, cu sonuri de profetici psalmi, „veneau" iorghian din mai curând menirea „Frăției bunilor români" decât din mediul vieții intelectuale românești,

[59] *Ibidem*, p. 3-6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exponențiate de savanți, scriitori sau artiști. Spre deosebire de „mesianicii" de la 1848, Bălcescu, Kogălniceanu și Simion Bărnuțiu, ce doar invocau Providența, Iorga se erija pe sine însuși ca providențial „întru facerea istoriei". Astfel erijându-se în „Frăția bunilor români" și revenind, de la o întrunire „ieșeană" a aceleia, redacția revistei „Sămănătorul", căreia, cum „se mândrea" unul dintre redactori, Șt. O. Iosif, i-a fost schimbată „modesta haină de o coală" cu alta „mai largă"[60], și-a dat cam intempestiv, fără explicații, demisia din postu-i de director, printr-o „scrisoare foarte frumoasă <...>, cu litera măruntă și învârtită, la început cu o înțepătură și la capăt alta"; același Șt. O. Iosif, hărăzit unor pline de acuratețe cuvinte, dădea „de știre" lui Sextil Pușcariu și-i releva acestuia, *à l'instant*, semnificația „hotărârii funeste", pentru revistă, a directorului ei:

> *Uriașul, cu gestul lui larg, îmbrățișa zările și arunca sămânța mai departe, desigur, uneori prea departe. Organul nostru* <publicistic> *i s-a părut prea îngust. Lui îi trebuie „Neamul românesc", întreg neamul, nu numai o mână de cititori. Și mai demult am prins limbă că ar vrea să încorporeze „Sămănătorul" la „Neamul românesc". Când s-a încredințat că nu merge asta și că nu poate să facă din noi ce vrea, un fel de „dălcăuci" docili, buni de alai, dar de nicio treabă, ne-a părăsit <...>. El se angajează tot mai mult în țara plină de aventuri primejdioase și de succese mai mari, dar efemere, a politicii militante, noi rămânând pe tărâmul plin de basme și de cântece fermecate. Și cine știe dacă nu se va întoarce odată tot la noi, obosit, dezgustat, îmbătrânit, și nu va găsi alinarea tot în mijlocul nostru...*[61].

Cu greu, desigur, s-ar putea identifica mai nimerite cuvinte, ca *în loc de concluzii* la comentarii asupra *luptei literare* a lui Iorga, de la „Sămănătorul", și „pragul" trecut de el spre *militantism național*, cu organ publicistic „Neamul românesc". Și de la acele cuvinte s-ar cuveni să pornească și istorici, nu doar istorici literari, pentru a fi pusă în mai plină de nuanțe lumină strânsa împletire, la Iorga, a unei activități de ilustru cărturar cu un militantism cultural și ascuțit politic, sub însemn glisant dinspre intelectuală „chemare" înspre imperativă și publică *datorie*.

"LITERARY BATTLE" AND THE NEW NATIONAL IDEAL IN IORGA'S ARTICLES FROM "SĂMĂNĂTORUL"
(Summary)

Keywords: "literary battle", the national ideal, the "new cultural era", the "new cultural nationalism", Nicolae Iorga.

Within the first decade of the XXth Century, Nicolae Iorga realized two great synthesis: *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, continued by *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, and *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, for the German "collection" *Geschichte der Europäischen Staaten*. He proved an intimate wicker work of the both literary, and historiographical synthesis, from a large perspective of the cultural history. And even from such a perspective it was especially interesting the search in order to be revealed the understandings of the Iorga's "literary battle", through the articles which he published in the "Sămănătorul" review, during the years 1903-1906, for a "Romanian new cultural era", in terms of a "new cultural nationalism".

[60] *Scrisori către N. Iorga*, II, p. 151 (Șt. O. Iosif c. Iorga, fără dată menționată).

[61] Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, f.e., 1968, p. 275 și urm. (Șt. O. Iosif c. S. Pușcariu, 25 octombrie 1906).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DORU RADOSAV, *Transilvania are forma inimii. Istorie și peisaj în spațiul transilvănean al secolului XVIII: percepții, sensibilități, reprezentări*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2022, 422 p.

DORU RADOSAV
TRANSILVANIA
ARE FORMA INIMII
Istorie și peisaj în spațiul transilvănean al secolului XVIII
percepții · sensibilități · reprezentări

Cititorii fideli ai distinsului cărturar clujean pot parcurge acum sinteza anunțată, din vreme, de unele studii, captivante și ele, publicate în varii tomuri, pe parcursul ultimilor ani. Nu e vorba numai despre istorie, cel puțin nu despre cea prinsă în tratate, care ne înșiră sfătos lista trecuturilor ce se cer venerate și, mai ales, așezate în vitrinele muzeelor. Autorul stă la o distanță respectabilă de acele adevăruri convenabile, menite a preaslăvi excesiv nume și momente intens clișeizate. Doru Radosav preferă să se desfete cu rezonanța stilurilor arhitecturale, a curentelor de gândire și a inovațiilor estetice. Își ia răgazul să admire splendide tranziențe umane, cufundat în liniștea unui pridvor. Scriitura lui Doru Radosav trezește simțiri demult amorțite de rigidul militantism al celor care nu mai pot dormi de grija țării și de zbuciumul „fiilor gliei". Autorul volumului de față ne remodelează percepțiile și ne îndeamnă să aruncăm altfel de priviri către orizontul vremurilor apuse. Indiscutabil, cartea lui Doru Radosav susține un gen de narațiune care pariază pe recâștigarea cititorilor dezamăgiți de distorsionarea ideologică a unor cuvinte-cheie din studiul istoriei. Nu întâmplător, „Transilvania are forma inimii" pentru că, între hotarele ei, stăruie, dintotdeauna, predispoziția de a ctitori.

Volumul mizează pe un patriotism elevat, hrănit din mândrie regională, dar una atent cumpănită și înțelept devoalată, străină de vociferările stridente și de elogierile ipocrite ale neasemuitei *unități naționale*. Inevitabil, apare asocierea cu o mărturisire pilduitoare și, totodată, înrudită, *Transilvania mea: istorii, mentalități, identități*, aparținând unui alt remarcabil intelectual ardelean, Sorin Mitu. La rândul său, Doru Radosav vorbește pe îndelete despre specificitate și despre autocunoașterea provincială. Nu exaltă particularismele regionale și nu le așază într-un antagonism ireconciliabil. În orice caz, propunerea sa de lectură nu este o marcă a *diferențierii*, ci a *nuanțării*, în bine, nu în disprețuirea altora.

Încântătoarea perspectivă derulată în cele aproximativ patru sute de pagini, rânduite în șapte capitole, este un reglaj cognitiv extrem de fin, cumpănind mereu între *idealuri* și *iluzii*. Volumul domnului Radosav calibrează *privirea, priveliștea* și *peisajul*, apoi elogiază *farmecul* și *frumusețea*, dar fără a transforma toate aceste noțiuni în vulnerabilități, nu doar umane, ci și științifice. Altfel spus, evită asocierile cu profilurile, aparent impunătoare și imaculate, ale personajelor din prim-planul posterităților „scolastice". Pledoaria domniei sale ne încredințează că apetența pentru panoramare nu este o retragere zgârcită în granițele lui *odinioară*. Așa cum este investigat aici, peisajul nu e defel un instantaneu limitat, fără minime reverberații în imaginarul comunitar. I se recunoaște miza epistemică și capacitatea de a insufla sensibilități, de a trezi comentarii despre *obișnuințele* de altădată și mai puțin despre transpunerea lor în utopice excepționalisme.

Autorul ne invită la o revizitare a unui *cândva* ce a persistat, mai degrabă, în plăcute închipuiri și în stări de bine insuflate de inspirația cromatică sau de măiestria sculptării în piatră și în lemn; și nu se lasă tentată de vreo ternă pedagogie, scoțându-ne astfel din cancelariile domnești și din curțile nobiliare pentru a ne plimba printr-o altă lume, indiferentă la pragmatismul și la aureola feluriților vizionari. Trecuturile spre care ne îmbie Doru Radosav relevă un mare firesc al vieții, emancipat de sub tutela proiecțiilor statice, „încimentate" în clișee istoriografice degrabă alungătoare de minți creative. Volumul nu presupune, neapărat, un periplu mental printre evuri ce nu au ținut seamă de mărginirea veacurilor. Este, de fapt, un slalom printre principiile, afinitățile artistice și credințele comunitare. La urma urmei, cartea conține un crez al autorului, încărcat cu năzuințe profesionale și cu împliniri sufletești; nu e, nicidecum, vreo ripostă; și nici nu ascunde tăișuri polemice, neavând intenția să se dueleze cu părerile altora.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lucrarea domnului Radosav nu tratează emoții pure, insistând mai mult pe o anume *trăire a cunoașterii*. Suntem încredințați, prin exemplificări elocvente, că științele naturale, antropologia, topografia, geografia, etnografia, toponimia și etimologia sunt sursele unei veridicități istoriografice străine de vacarmul răbufnirilor patriotarde. Volumul abundă în nuanțe surprinzătoare, ilustrate convingător, Doru Radosav neratând amprenta lexematică a conceptului *Transilvania* în limba germană: concept raportat la sensurile acestuia în latină, maghiară și română. Domnul Radosav așază un prag semantic între diferitele accepțiuni, arătând că „toponimul german redă semnificațiile unui peisaj urban construit". În consecință, autorul ne dă voie să discernem între o orientare și alta, cititorul putând-o localiza precis printre pliurile acestui fabulos melanj dintre *civilizație* și *modernizare*.

Întoarcem ultima pagină a cărții întrezărind, tot mai limpede, în ideea de *peisaj*, o altfel de narațiune: despre împliniri, fie acestea personale, familiale, comunitare. Este o abordare mai mult implicită, dar la fel de fecundă în tâlcuiri pentru cei care știu nu doar să se *uite*, ci să și *privească*, apoi să interiorizeze ceea ce se înfățișează ochilor. Autorul reușește să transforme *privitorul* într-un neasemuit și înțelept *povestitor*, nici inocent și nici doct; dar cu o artă, bine stăpânită, a depănărilor narative. Peisagistica, o demonstrează admirabil Doru Radosav, nu este întotdeauna un demers stilistic, mai banal spus – un moft împlinit. În amenajarea grădinilor, Doru Radosav întrevede atât prețuirea, cât și valorizarea gustului pentru trecut. Peisajul e mai mult decât o fantezie imagistică: este un exercițiu educativ ce prețuiește faptele înaintașilor merituoși; el aclimatizează frânturi dintr-un *alaltăieri* aproape uitat în freamătul *prezenturilor* care se tot succed.

Cartea domnului profesor Doru Radosav este o consistentă incursiune în tărâmul sensibilităților colective, unul mai greu de prins în tipologii livrești și în categorisiri prea teoretizante. Doru Radosav evită aceste dresaje ale minții, raportându-se la „durata lungă a mentalității tradiționale"; și la ceea ce-i pare mai spontan și mai sincer, adică „transcrierile spontane și expresive ale lumii *celor mici*". Apreciază deci, fără rest, acea cultură populară autentică, nefiltrată părtinitor; adică punând preț pe înțelepciunea ei imemorială și nu pe răstălmăcirile snoabe ale intelectualilor de astăzi.

Alexandru Istrate

TOADER NICOARĂ, *Curtea și societatea de curte în Țările Române,* I, *Secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2021, 570 p.

Volumul mai sus-menționat* este întâiul dintr-o serie de trei, ce își propune să reconstituie felul în care au trecut prin vremuri Principatele Române/România în ultimele aproape șase veacuri. Toader Nicoară face acest lucru pornind de la acomodarea, ușor schematizată, în opinia noastră, dar novatoare sau cel puțin, nefrecventată prea mult de istoriografia autohtonă, a realităților de la Dunărea de Jos cu unele concepte, specifice deopotrivă științei istorice, dar și altor domenii (sociologie, științe politice etc.), precum societate războinică (Georges Duby), societate de curte (Norbert Elias) și societate civilă (Alexis de Tocqueville).

Aceste trei tipuri de societate sunt, în fapt, în opinia autorului, vârstele istoriei românilor din anii 1500-1900, care parcurg sfârșitul Evului de Mijloc, tranziția către prima modernitate, lumea modernă și contemporană. Demersul lui Toader Nicoară pune, așadar, în discuție termenii clasici ai cronologiei/periodizării istoriografiei autohtone pentru secolele XVI-XX.

* Câteva date prezente în notița noastră de lectură se regăsesc și în semnalul ce l-am dedicat lucrării lui Toader Nicoară în „Ficțiunea OPTm", serie nouă, 111 (23), 2022, p. 6 (vezi și https://optmotive.ro/2022/111/art6/index.html).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Volumul I, apărut în 2021, restituie cu acribie și cu detalii luxuriante trecerea de la societatea sfârșitului de Ev Mediu războinic către primele expresii ale „civilității" societății de curte. Celelalte două părți ale acestei sinteze vor fi dedicate, așa cum ne spune autorul în preambul, consolidării societății de curte (din veacul al XVIII-lea), respectiv apariției și dezvoltării societății civile (în secolele XIX-XX), adică a acelor perioade, îndeobște numite de specialiști, de modernitate culturală, economică, politică, socială etc.

Societatea războinică în Țările Române, aceea în care nobilimea, parte a celor trei ordine medievale, era principalul actor al conflictelor militare, își încheia cariera prin veacul al XVI-lea când începeau să apară trupele de mercenari, precursoare ale armatei profesioniste. În fapt, secolele XVI-XVII, așa cum subliniază Toader Nicoară, au reprezentat o perioadă de tranziție către modernitate și către societatea de curte. Cu alte cuvinte, boierimea (nobilimea) de spadă s-a transformat treptat într-una de robă, iar curtea domnească (princiară) a început să dobândească o structură complexă, care reunea deopotrivă aparatul administrativ-politic al statului, precum și relațiile de influență, de putere ce se stabileau între reprezentanții săi.

Autorul a conturat tranziția de care vorbeam aducând în prim-plan „disciplinarea și curializarea elitelor" războinice din cele trei principate, procese realizate, cu deosebire, prin violență politică, transformarea lor în actori politici ai curții princiare, respectiv dezvoltarea ceremonialului simbolic ce se desfășura pe această nouă scenă (alaiuri de vânătoare, nunți domnești, ospețe ori petreceri de pomină, sărbători diverse, varii solemnități organizate la primirea solilor/oaspeților europeni sau ai Imperiului Otoman etc.). În a patra secțiune a cărții, profesorul clujean a prezentat câteva cazuri revelatoare pentru demersul general, subliniind funcționalitatea noilor simboluri specifice societății de curte ce se articulau pe tradițiile ceremoniale/politice anterioare (stăruia, de pildă, asupra curților princiare/domnești ale lui Gabriel Bethlen, Vasile Lupu, Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu).

Încercarea profesorului clujean este temerară, precum orice sinteză, fiind foarte bine pusă în valoare de un stil degajat, eliberat de construcții verbale complicate sau conceptualizate la extrem, care spune o istorie ce curge în fața ochilor cititorului, iar aparatul critic nu este greoi și nu poticnește lectura. A remarcat acest lucru și Alexandru-Florin Platon într-o intervenție pe marginea studiului lui Toader Nicoară, publicată în „Steaua" (LXII, 8, august 2021)[**], care, în plus, stăruia asupra manierei inspirate în care a fost conturată noua psihologie politică a elitei autohtone în momentul apariției germenilor societății de curte. În același număr din revista transilvană, pe tema volumului asupra căruia ne-am oprit și noi au mai scris Andrei Crișan și Radu Toderici, ambii remarcând detaliile bine articulate în corpul lucrării profesorului clujean ale disciplinării prin violență politică a elitelor românești din secolele XV-XVII.

Să mai spunem în încheierea acestei notițe, ce pare, mai degrabă, un semnal editorial, că Toader Nicoară ne propune o sinteză originală, cu referințe bibliografice extrem de bine alese, deși mulți vor spune că s-ar putea să mai lipsească unele (poate, bunăoară, Stoica Nicolaescu cu studiile sale despre domnitorii veacurilor XV-XVI ori Alexandru Duțu cu referire specială la ideea de „civilitate" discutată de autor în preambulul volumului său, dar cu siguranță reflecțiile cunoscutului reprezentant al istoriei mentalităților se vor regăsi în secțiunea ce va fi dedicată transformărilor societății românești/a societății de curte din veacul al XVIII-lea), care însă nu ar schimba semnificativ analiza, ci doar ar adăuga detalii în sprijinul ideilor deja formulate. Mai sunt mici scăpări formale, datorate, poate, unei corecturi fugare, anume e vorba de câteva lucrări care sunt citate în note (de pildă, unele semnate de Ildikó Horn, Peter Kiraly, Andrei Kovacs ori Florentina Nițu – p. 421, 425, 436, 437), dar nu se regăsesc în bibliografie (sigur, poate fi o bibliografie selectivă!), de inadvertențe de punctuație și de formulare a aparatului critic (de exemplu, p. 436, 440). Dar sunt nesemnificative în economia generală a volumului!

Laurențiu Vlad

[**] Mai există, după știința noastră, o notă de lectură despre cartea lui Toader Nicoară, semnată de Corina Brumaru și publicată în „Caiete de antropologie istorică", XXI, 1 (40), 2022, p. 235-237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LAURENȚIU VLAD, *Istorii românești ale ideii de „Europa”, secolele XVII-XXI (imagini, note, reflecții)*, Iași, Editura Institutul European, 2021, 340 p.

Europa ne-a fost un model sau pretext de hulit pătimaș? Domiciliu? Azil? Portiță de scăpare? Un rău mai mic? Un pământ al făgăduinței? Sau Occidentul și atât? A reușit europenismul să fie parte nu doar a imaginarului românesc, uneori naiv, alteori utopic, ci și trăire autentică?

Laurențiu Vlad observă că, de la cronicari încoace, ideea europeană a fost, pe rând, speranță și dezamăgire, în orice caz o miză majoră în disputa dintre pretinșii moderniști și aparenții tradiționaliști. Câte puțin din toate, adică un amestec de idealizări și deziluzii, nicicând lămurite și asumate fără rest, pe care Laurențiu Vlad le pune laolaltă în această carte. Atent la sugestiile de lectură ale lui Pompiliu Eliade și Eugen Lovinescu, universitarul bucureștean își ancorează demersul, implicit argumentația, în proiecțiile lui Adrian Marino și Alexandru Duțu, etalând atât contribuțiile literare, cât și cele istoriografice pe marginea temei într-un bilanț consistent și incitant. Merită reținut că lucrarea este și o reverență autentică față de memoria marelui cărturar Alexandru Duțu.

Înțelegem, așadar, că Europa nu a persistat, ca idee, pe ritmuri de vals. „Bătrânul continent” a pulsat, ce-i drept sacadat, aglomerând anexările, conivențele și cooptările. Simfonia unificării e fredonată doar atunci când visăm cu ochii deschiși, ascultând *Odă bucuriei*. Definițiile noțiunii de *Europa* depind flagrant de o realitate frustă, debilă, ramificată, când ne cuprind nostalgiile după un *odinioară* remarcabil și suntem mâhniți de propriul *prezent*. Iar Laurențiu Vlad arată cum Europa românilor a fost modelată ideologic, chiar și după 1989, prin crearea unor instituții, programe de studii, portofolii editoriale și reviste de cultură întreținute de condeieri remarcabili. Depinde și din ce parte, dar mai ales cu ce foloase este aruncată privirea și articulată opinia. Autorul exemplifică printr-un curent de gândire autohtonist, distanțat de americanii care nu ezită, printr-o bine știută gândire strategică, să eludeze identitatea est-europeană, topind-o într-una central-europeană și riscând astfel să trezească și să amplifice unele sensibilități religioase și identitare.

Ne vrem întruna în Europa fără să știm exact cât de primitoare o să fie aceasta cu românii. Ne e frică mereu că solidarizarea să nu se dea de trei ori peste cap și să devină internaționalizare. Căci a dărui, cârtesc tradiționaliștii, e totuna cu a îndatora. Am tot alternat lozinca „prin noi înșine” cu politica „porților deschise”. Nu e însă foarte limpede dacă am intrat, cu greu, în Europa ori aceasta și-a găsit, anevoie, un loc printre aspirațiile românilor. Textele pe care profesorul Laurențiu Vlad ni le propune în acest volum corespund ambelor posibilități. Din mostrele selectate nu lipsesc cărvunarii, bonjuriștii, moderniștii. Cei mai mulți au talentul de a rămâne răzleți, verbalizând cu ușurință *gândul*, incapabili însă în structurarea *ideii*. Excepție fac așa-numiții cosmopoliți: niște răi oricum, atât în „obsedantul deceniu”, cât și în anii ’80.

„Intrările” noastre în Europa n-au fost la fel de spectaculoase ca retragerile din ea. Oricât de atractivă va fi fost, Europa n-a ajuns niciodată în stadiul de frumoasă adormită. Dimpotrivă, ultimele decenii relevă temerea unui declin ireversibil. Feți-frumoși din varii puncte cardinale (Germania, Rusia, Marea Britanie, Ungaria, Serbia) i-au întors spatele de atâtea ori încât trendul antieuropenist ne pare astăzi o gimnastică de înviorare. Ne-a tentat și pe noi destulă vreme.

Europa e mai interesantă acum prin zonele ei gri (și prin membrii de mâna a doua) decât prin foștii premianți din banca întâi, sleiți de orice forță, precumpănitor economică-financiară. De altminteri, conceptul de Europa nu s-a bucurat niciodată de un logaritm al recunoașterii mutuale, „pierderile acceptabile” formând o lungă listă.

Contururile Europei n-au limitări, tolerează intersecții și își maschează pragmatic mărginimile. De aceea, și aderările românești au fost intermitente, iar exemplificările aduse de Laurențiu Vlad reflectă excelent acest lucru. Nu am fost nicicând prea conștienți la ce ușă batem: citadelă creștină, republică a spiritelor, promotor al prosperității ori concert al națiunilor extaziate una de alta? Europa a fost mai mult o victimă a clișeelor de salon decât o surpriză a reprezentărilor colec-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tive. E și normal: discursurile politice sunt mai sprințare, percepțiile despre *celălalt* mai sedentare. Intrând în epoca modernă, românii au învățat că integrarea lor trecea prin dibăcia de a se face cât de cât necesari; sau de a flata orgoliul celor tari, transformându-și țărișoara într-o miză, zisă și „problemă internațională”. Un regretat istoric ieșean, Gheorghe Platon, spunea, nu degeaba, că lumea românească s-a zbătut mult timp între Scylla crucii și Charibda semilunii.

Europa este o sumă de includeri geografice, delimitări economice, excluderi culturale, convertiri ideologice și participări instituționale. Rezultă o cascadă de imaginări fluctuante, retrospective șerpuitoare și atitudini contradictorii. De aceea, ideea de Europa nu are un prezent al ei, o actualitate stabilă; și se pretează la reconstituiri, reformulări și readuceri la zi. Unele chiar năucitoare, așa cum relevă, magistral, Laurențiu Vlad.

Andi Mihalache
Alexandru Istrate

JUDIT PÁL, VLAD POPOVICI, ANDREI FLORIN SORA (coord.), *Servitorii statului. Funcționari, funcții și funcționarism în România modernă (1830-1948)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, 452 p.

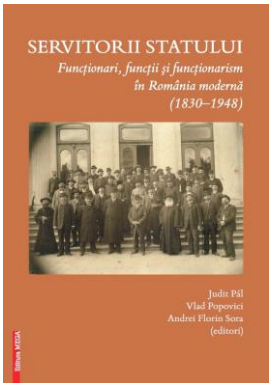

Rezultat al proiectului de cercetare *Schimbare și continuitate: administrația publică și corpul funcționarilor publici din Transilvania înainte și după Primul Război Mondial (1910-1925)*, finanțat de UEFISCDI, volumul de față constituie un pas important în investigarea administrației din spațiul românesc, acoperind un interval semnificativ (1830-1948), plin de frământări și schimbări, cu impact decisiv asupra dezvoltării politice și sociale. Temele analizate în jurul „servitorilor statului”, expresie regăsită frecvent în literatura de specialitate, cu rădăcini în periodicele vremii, au reprezentat o provocare pentru autorii studiilor, multe surse arătându-și indisponibilitatea față de chestiunea în dezbatere. Acești slujbași ai statului, referindu-ne la cei angajați în instituțiile publice și nu numai (întrucât în volum se găsesc aprecieri și asupra celor care prin munca depusă nu îndeplineau întocmai statutul de funcționar), ce oferă garanții atât conducerii cât și cetățenilor, au făcut obiectul unor lucrări importante în istoriografia ultimelor decenii, amintite fiind cele apărute din preocupările specialiștilor pentru istoria militară sau diplomatică. Studiile acestui volum sunt organizate în trei părți (*Limite ale modernizării administrației și funcției publice, Parcursuri și traiectorii administrative și Medicii-slujbași ai statului și servitori ai cetățenilor*), fiecare conținând particularități utile pentru înțelegerea problematicii tratate.

Un moment-cheie în clarificarea valențelor funcționarismului atât în Țara Românească, cât și în Moldova l-a reprezentat adoptarea Regulamentelor Organice; care prin natura lor au reușit să creeze competențe specifice pentru îndeplinirea atribuțiilor de către cei responsabili cu buna cârmuire a instituțiilor statului. Articolul redactat de Bogdan Mateescu surprinde cazul Țării Românești, unde, în ciuda stipulării principiilor moderne în plan administrativ, elita conservatoare avea să-și manifeste opoziția față de ideile inovatoare susținute chiar și de domnul Alexandru Dimitrie Ghica; el a încercat, fără rezultat, să separe funcția de originea persoanei în cauză. Dincolo de legiferări, calitatea de nobil a cântărit semnificativ în ocuparea unei funcții, recunoașterea fiind inaugurată prin numirea de către domn, iar postul putând fi ocupat pe o durată de doi-trei ani. Studiul său aduce lămuriri în ceea ce privește ocuparea locurilor importante de către boieri, făcând trimiteri la statistici, apoi comparații ce-i sunt utile cititorului în deslușirea contextului studiat. În justiție, prefectură, aceștia constituiau nota dominantă; însă nu sunt excluși din cercetare nici cei care, în ciuda absenței originii boierești, au reușit să ocupe funcții la nivel regional sau local.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Articolul Silviei Marton și al lui Andrei-Dan Sorescu se concentrează asupra clientelismului din Vechiul Regat. Dinamica forței politice a adus cu sine anumite preferințe în numirile unor persoane în pozițiile de maximă importanță, iar acest fenomen, deși era practicat atât de conservatori, cât și de liberali în momentul accederii la guvernare, provoca întotdeauna înverșunarea celor din tabăra opusă. Pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se coagulează o critică ce-i viza pe toți cei care năzuiau spre posturi remunerate de către stat, punând astfel în pericol stabilitatea economică a țării și împiedicând formarea unei clase de mijloc. Meseriile și antreprenoriatul cădeau în dizgrație din pricina acestei înclinații ce părea să-i acapareze pe tinerii percepuți ca speranța deceniilor viitoare. Relațiile clientelare și funcționarismul erau pârghiile preferate atât pentru ascensiunea socială, cât și pentru primii pași într-o carieră politică. Exista și posibilitatea de cumulare a funcțiilor, receptată ca un avatar predilect al corupției. Acest aspect a fost analizat pe larg de către Manuel Guțan. Așa-numiții „gheșeftari" se bucurau de ocuparea simultană a mai multor funcții, putându-i lăsa pe alții în imposibilitate de câștig. Intensitatea sa s-a dovedit a fi redusă în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, însă fenomenul a devenit o constantă în deceniile următoare. Deși criticați, acești „cumularzi" primeau leafa ca urmare a ocupării mai multor funcții, fără a fi capabili să îndeplinească una singură; astfel, potrivit autorului, aduceau „malformații" atât aparatului administrativ, cât și eficientizării muncilor prestate, inițiativele de eliminare a corupției fiind timide și lipsite de șanse. Cu toate că se recunoștea necesitarea eradicării cumulului de funcții, proiectul de lege din anul 1890 stabilea, în anumite condiții, posibilitatea deținerii a două funcții, stipulând în aceeași manieră și limitele. În perioada interbelică a fost adoptată o nouă lege, în anul 1931; aceasta trebuia să fixeze în parametri noi, restrictivi, cumularea funcțiilor, dar care prin natura sa aducea mai multe asemănări cu proiectul anterior decât deosebiri. Excepția o constituia însă aplicarea unor sancțiuni în caz de abatere de la norme, cele mai răspândite fiind amenda și suspendarea din funcție timp de 1-3 ani. Cu toate măsurile impuse, cumulul de funcții a continuat să fie o constantă a vieții politice și administrative.

În ciuda idealului imprimat de Marea Unire, diferențele ce caracterizau provinciile unite cu Vechiul Regat au adus cu sine noi provocări în vederea acceptării celuilalt, fiecare considerând că particularitățile propriului sistem erau aplicabile întregii țări. Aspectele ce țin de sfera politică și administrativă fac obiectul studiului elaborat de Răzvan Cosmin Roghină. Noile realități aduceau cu sine necesitatea șlefuirii competențelor în planul administrației centrale, standardele vizate reflectându-se în proiectele adoptate ulterior. S-a dorit o mai bună formare a celui ce urma să ocupe un post în administrație pentru a se arăta capabil răspunderii asumate, iar problema își găsește o oarecare rezolvare prin adoptarea Statutului funcționarilor publici în anul 1923. Înainte de a face cunoștință cu componenta practică, aceștia trebuiau să dea dovada unei bune pregătiri teoretice. Având o specializare, deveneau mult mai utili rutinei publice. Astfel, a luat ființă Școală superioară de documentare și științe administrative (1928), care le oferea celor interesați calificarea de funcționar. Devenise stringentă schimbarea imaginii de „parazit" de care „se bucura" funcționarul public din România Mare, descris astfel din pricina nerespectării, în repetate rânduri, a cadrului legal stabilit prin lege. S-a realizat în felul acesta o triere favorabilă stabilizării finanțelor prin reducerea numărului exagerat al „conțopiștilor"; în anul 1940, numărul lor era de 28 000. Rolul acestora jucat avea să se modifice, așa cum arată Diana-Mihaela Păunoiu, nuanțând imaginea factorului studiat în timpul regimului lui Carol al II-lea. În virtutea principiului solidarismului social, funcționarul avea menirea de a servi binelui comun, în dauna individualismului ce putea afecta ordinea într-o societate. Funcționarul public devenea un funcționar social. Activitatea acestuia era atent urmărită, iar în caz de abatere, consecințele se dovedeau a fi mult mai dure: se lua în considerare suspendarea inamovibilității funcționarului, introdusă în legea din 1923, dar abolită prin modificările aduse la 4 martie 1938. Prin noua ordine creată, funcționarii trebuiau să fie devotați regimului dictatorial instituit de Carol al II-lea, principala consecință fiind un centralism excesiv, caracteristic perioadelor de instabilitate. În timpul dictaturii regale, funcționarismul are o triplă semnificație, așa cum subliniază și Diana-Mihaela Păunoiu, intersectând sfera profesională, socială și propagandistică.

Cea de-a doua parte a volumului cuprinde șapte articole dedicate unor parcursuri și traiectorii administrative. Astfel, primul studiu, întocmit de Ovidiu Emil Iudean, îi are în atenție pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deputații guvernamentali români din Ungaria dualistă recrutați din rândul funcționarilor publici (1881-1918), fiind urmărită în special elita pro-guvernamentală, favorabilă compromisului cu maghiarii. Pregătirea juridică permitea ocuparea locurilor din domeniul administrației inferioare, iar loialitatea și seriozitatea muncii depuse (în parteneriat cu pionii maghiari) deschideau drumul către cariera de deputat. Experiența electorală era strâns legată de funcționarism, un mijloc eficient în vederea controlării scrutinului, iar în felul acesta se poate justifica predispoziția alegerii unui asemenea candidat. Dintre exemplele oferite, se constată posibilitatea reocupării unui post în administrație, după expirarea unui mandat politic. A fi funcționar însă nu presupunea doar încadrarea în administrația centrală, locală sau regională. Erau vizate toate persoanele care prin serviciile aduse erau remunerate de către stat. Dacă latura masculină era cea care se evidenția în sectorul propus spre analiză, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a început să se remarce și aportul feminin, prezența femeilor mai ales în învățământul din Vechiul Regat devenind evidentă în ultimele decenii ale veacului amintit. Ramona Caramelea arată că, dincolo de vocație, ocuparea catedrelor de către femei venea și din necesitatea întreținerii familiei. Deși s-a manifestat o oarecare reticență, femeia nefiind acceptată decât ca mamă ori soție, statisticile reflectau o creștere a numărului de învățătoare/educatoare la începutul secolului al XX-lea: schimbare prilejuită de o redefinire a statutului plecând de la concepțiile liberale și chiar modelele occidentale. De cele mai multe ori, inițiativa era sprijinită de către familie, fetele fiind îndemnate să opteze pentru cariere didactice. În condițiile în care fenomenul a căpătat o oarecare popularitate, s-a impus realizarea unei selecții, ținându-se cont de pregătirea efectuată, de urmarea unor școli speciale sau parcurgerea stagiului academic. Cu toate acestea, procentul celor doritoare nu s-a diminuat, sporit fiind atât de recunoașterea în plan profesional, cât și de dobândirea unui statut social și a anumitor posibilități de întreținere. Următorul articol, aparținând lui Tudor Vișan-Miu, analizează atribuțiile celui mai important demnitar al Palatului Regal, și anume Mareșalul Curții. Grație studiului prosopografic inserat, pot fi identificate asemănările și deosebirile dintre cei care au deținut această demnitate, importante de menționat fiind și schimbările aduse de fiecare domnie, cu mutații notabile în interiorul Casei Regale.

În ceea ce privește evoluția funcționarismului după Unirea din 1918, schimbări substanțiale se înregistrează pe teritoriul Transilvaniei, în condițiile în care funcționarii maghiari refuzaseră să se conformeze noilor condiții, alegând refugiul în Ungaria. Cazul este exemplificat de către Judit Pál și Vlad Popovici în cercetarea realizată asupra corpului prim-pretorilor (responsabilii de plăși) în intervalul 1918-1925. Dacă în anul 1918, funcția era ocupată îndeosebi de către maghiari, cifra atingând 67 de persoane, numărul românilor desemnați în acest post fiind doar de 4, o cu totul altă situație se arăta la ordinea de zi după momentul Marii Uniri. Deși ponderea românilor a crescut simțitor, nivelul de pregătire al prim-pretorului a scăzut, explicația luând forma nevoii acute de personal. Se constată totodată și diferențele de origine socială dintre aceia care au ocupat posturi înainte de 1918 și după acest an. Provocări au fost înregistrate și în sfera ecleziastică, despre situația Bisericii Greco-Catolice din Transilvania oferind amănunte esențiale Lucian Turcu, subliniind atât „ispitele" ce-i întorceau pe preoți de la drumul ales, cât și importanța factorului religios în lupta națională și în pregătirea culturală a ardelenilor.

Nu sunt excluși din discuție nici agenții guvernamentali, „căpeteniile" administrației județene descentralizate, și anume prefecții. Conduita acestora prezenta unele specificități în funcție de regiune. Clarificarea statutului a urmat o traiectorie legislativă aparte, fixând în parametri clari atât vârsta necesară, cât și pregătirea ce trebuia dovedită – potrivit legii din 14 iunie 1925, intrată în vigoare la 1 ianuarie 1926 – de o diplomă care să ateste pregătirea universitară. Onestitatea carierei, dar și devierile politice ce au putut determina eșecul sau ascensiunea în funcție reprezintă aspecte dezbătute de către Andrei Florin Sora. Studiile de caz oferite lărgesc orizontul problematicii; autorul se concentrează asupra titularilor de post din perioada interbelică, fiind evidențiate atât similitudinile, cât și discontinuitățile. Posibilitatea deținerii unei prefecturi constituia pentru cei dispuși un avans în cariera politică, foști prefecți ocupând ulterior locuri de deputați și senatori. Deși pregătirea juridică era preferată de acești agenți guvernamentali, în rândurile lor se mai strecoară profesori, medici, ingineri, militari, chiar și persoane cu studii teologice. Legăturile pe care le aveau cu personalitățile-cheie din viața politică românească din perioada interbelică sau

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încrengăturile familiale au fost în bună măsură valorificate, nuanțând o constantă perpetuată de-a lungul veacurilor. Prin natura funcției deținute, oamenii angajați în serviciile publice au reușit să aducă anumite progrese în plan edilitar, sanitar, urbanistic, cea de-a doua parte a lucrării *Servitorii statului* finalizându-se cu secțiunea dedicată urbanismului și serviciului public în România interbelică. Astfel, Toader Popescu înfățișează rezultatele cercetării sale asupra lui Cincinat Sfințescu. Dincolo de conflictele de interese ce marchează competiția în plan urbanistic, această personalitate a reușit, prin studiile parcurse, să-și pună amprenta asupra câtorva proiecte importante din perspectiva modificării pericolului edilitar interbelic.

Întrucât au fost urmărite diferite prototipuri de funcționarism, ultima parte din cadrul volumului colectiv se axează asupra medicilor, slujbași ai statului și servitori ai cetățenilor. Punctul de pornire în vederea organizării unui sistem sanitar l-a constituit Regulamentul Organic și plecând de la modelul oferit de Țara Românească, Lidia Trăușan-Matu distinge două servicii: cel al carantinelor și cel al departamentelor medicale, ambele puse sub controlul unor instituții de specialitate. Inițial, viitorii doctori treceau prin examinarea unei comisii „doctoricești" ce se pronunța asupra diplomei (și instituției emitente), fără a verifica calitatea cunoștințelor dobândite de către aceștia; situație ce se va schimba după 1860, când devine obligatorie susținerea unor probe practice. Decizia venea din rațiunea uniformizării serviciilor din cele două principate după unirea din 1859, de administrația sanitară devenind responsabil Carol Davila. Treptat, a crescut nevoia de personal specializat. Luau naștere școli necesare formării de felceri, moașe și chirurgi, scopul fiind acela de a-i infuza în toate mediile sociale, cu precădere în mediile rurale; însă obiectivul acesta a fost dificil de atins în condițiile intercalării cu mentalitatea greu de strămutat a țăranului român, foarte reticent în fața inovațiilor medicale. În cele din urmă, perioada 1830-1860 conține prefaceri, ezitări, dar și reușite în direcția organizării unei rețele eficiente de școli și spitale, fiind observate reușite mici, dar nu derizorii, îndeosebi în domeniul îmbunătățirii igienei și educației sanitare. Cei specializați în tratarea unor afecțiuni și atestați în acest sens nu beneficiau de aceeași trecere în rândul populației în comparație cu cei care, prin remedii naturiste sau doar pe seama vorbelor, câștigau încrederea celor ce aveau nevoie de vindecare. Acești „șarlatani" despre care ne vorbește Constantin Bărbulescu afectau statutul medicilor, făcându-le concurență. Autorul mai aduce în discuție și cazul „empiricilor", care, în absența unor studii de specialitate, puteau trata boli, malformații, cazurile fiind verificate pornind de la mărturiile din epocă. Emblematică în acest sens este situația lui Stoica Bălănescu, dornic să obțină din partea Consiliului medical recunoașterea abilității sale de a trata epilepsia. Indiferent de tipologia urmată, țelul de care se agățau acești „vraci" ai medicinei era înavuțirea, prin diverse tertipuri păcălindu-i pe cei ce sperau a se însănătoși. Medicii din spațiul românesc la jumătatea secolului al XIX-lea nu se bucurau de stima celor din Occident, spre exemplificare fiind dat Nicolae Kretzulescu. Îmbunătățirile însă, la nivelul percepției, au apărut la sfârșitul secolului amintit și începutul celui următor. Constantin Bărbulescu insistă și asupra detaliilor ce țin de originea medicilor ce activau în spațiul de la nord de Dunăre, de multe ori aceasta reprezentând un dezavantaj dacă luau în considerare parcursul unora dintre medicii evrei.

Atât la nivelul administrației centrale, cât și în domeniul sanitar, modelul francez a dat impulsul reabilitării dorite, oferind noi perspective dezvoltării; iar dovezile pot fi identificate prin analiza legilor și proiectelor adoptate. Aplicarea acestora se lovea însă de numeroase neputințe, majoritatea luând forma financiară. Oprindu-se asupra sferei sanitare, Ligia Livadă-Cadeschi a investigat trei rapoarte înaintate Ministrului de Interne, redactate de membrii Consiliului Sanitar Superior, acompaniați de prefecții județelor respective. Constatările făcute erau îngrijorătoare, pornind de la bolile și infecțiile provocate de lipsa igienei, răspunzători de această situație făcându-se prefecturile și primăriile, incapabile să aloce sume de bani necesare fie tratamentului, fie prevenției. Excepție făcea doar județul Tulcea, unde buna gestionare a administrației a determinat ameliorări clare ale sănătății publice. Dincolo de controversele ce acaparau factorii puterii, medicii deveneau victimele politicii, dezavantajați fiind în multe privințe, în ciuda anilor consacrați pregătirii profesionale. Răspunzători de situația epidemiologică, de prevenirea și tratarea bolilor, a infecțiilor, aceștia aveau o imagine defavorabilă, plecând chiar de la rapoartele inspecției sanitare. Insuficiența surselor nu poate conduce însă la verificarea celor enunțate, așa cum afirmă Ana-Maria Ruxandra Dima, oferind ca studiu de caz activitatea medicilor din plășile Berheciu și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zeletin (județul Tecuci) pentru anul 1902. Eșecul trebuia pus întotdeauna în balanță cu dificultățile pe care le aveau de înfruntat, enumerând aici ostilitatea țăranilor față de rutina medicală și igienică, precum și indiferența primarului și a funcționarilor săi față de îndeplinirea cerințelor legislative: drumuri și gospodării îngrijite prin mobilizarea factorului social, condiții optime pentru copiii înscriși în programele de formare educațională, centre special amenajate pentru controale medicale; toate figurau pe hârtie, dar nu se regăseau în actualitatea începutului de secol XX. Vinovați se puteau găsi în ambele tabere, anunțând astfel provocările pe care avea să le înfrunte societatea în deceniile următoare.

Articolele ce se regăsesc în volumul *Servitorii statului. Funcționari, funcții și funcționarism în România modernă (1830-1948)* oferă o perspectivă calitativă asupra cercetării istoriei administrației românești și istoriei sociale, studiile de caz, statisticile, comparațiile și analiza prosopografică permițând înțelegerea mutațiilor din domeniul administrativ, statutul funcționarului și rolul acestuia în societatea românească de la fundamentarea noțiunii prilejuită de Regulamentele Organice și până la instaurarea regimului comunist. Deși nu-și propune să epuizeze subiectele, lucrarea reprezintă un punct de referință pentru istoriografia actuală, amănuntele regăsite aici nuanțând aria de acțiune a acestor „apostoli sociali".

Mihaela Chiriac

OVIDIU PECICAN, *Românii și Europa mediană. Contribuții la tipologia culturală a Europei*, Iași, Editura Polirom, 2021, 400 p.

Volumul de față este unul dedicat posibilei apartenențe a românilor la cultura și civilizația Europei de mijloc (centrală și orientală, cum precizează adesea în text autorul). Universitarul clujean Ovidiu Pecican, căci el este autorul, deopotrivă istoric, romancier și eseist, și-a exersat de această dată mai degrabă cea de a treia calitate a sa, căci studiul la care am făcut referire nu respectă tipicurile formale ale unei cercetări științifice istorice: în fapt, intuim corpusul (literatura, cu deosebire cea din vremea marilor clasici autohtoni, așa cum o caracterizează canonul), istoriografia (una literară cu deosebire), metodologia cercetării etc. (poate doar întrebările de cercetare și ipotezele de lucru sunt mai clar precizate). Așadar, avem a face, credem noi, cu un eseu deschis unor discuții ulterioare. Dar nu trebuie să vedem lucrurile așa de rigid, în categorii/exprimări/genuri limitative, căci este știut că autorul nostru nu a fost nicicând acaparat de formalisme, fiind avid în a comunica idei, imagini, istorii, adesea într-un stil excentric.

Cartea lui Ovidiu Pecican are în compunere trei părți, fiecare dintre ele descriind/ reconstituind în spiritul istoriilor literare, într-un stil alert, plăcut la lectură, eseistic, în special caracteristicile spațiului cultural specific al Europei mediane (și orientale) dimpreună cu o serie de tipologii umane ce-l populează, apoi maniera în care românii se integrează sau nu ca actori pe această scenă, pentru ca, în final, să deruleze câteva imagini ale personajelor periferiei autohtone.

Întâia secțiune (două capitole) caută să definească caracteristicile tipologice ale celui care aparține spațiului cultural al Europei de mijloc. Deși este o categorie cu o anumită determinare teritorială strictă într-o serie întreagă de interpretări geopolitice (dar și culturale) occidentale, care nu includ și Europa orientală, Ovidiu Pecican adaugă și frontiera românească în interiorul spațiului continental median. Nu e un lucru neobișnuit în cazul autorului nostru; și când a vorbit în alte studii ale sale despre ideea și conștiința europeană, a fost adeptul integrării spațiului românesc în cadrul celui continental, fără să se subordoneze neapărat dihotomiei frecvent practicate a Vestului și Estului, mergând, poate, pe urmele lui Alexandru Duțu, cel puțin din această perspectivă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum arată/cum se (auto)definește „homo medioeuropaeus”? Urmare a unei fluidități a frontierelor din zona geopolitică mai sus-menționată, și oamenii ce viețuiesc aici percep totul cu relativism și pragmatism. Așa cum se schimbă frontierele, tot așa se schimbă, în funcție de conjuncturi, și raportarea oamenilor din zonă la societate, la modernizare, la istorie, la comunitate, întrucât totul se pare că este într-o stare de provizorat. De aceea, spunea István Bibó, citat adesea de Ovidiu Pecican, că „medioeuropeanul” (categorie în care sunt incluși, desigur, și românii), neputând să aibă o predictibilitate a cursului propriei vieți sau a timpului pe care-l trăiește, este nevrotic, nesigur, aplecat spre soluțiile individuale, de amenajare cu contextul social, politic, cultural, ne referim la cei cu o educație urbană, sau se cufundă în colectivitatea fără istorie ori în bășcălia mahalalelor, în cazul celor mai modești din punct de vedere intelectual.

Remarcăm în această primă parte a volumului faptul că autorul stăruie asupra unor autori importanți care au dedicat studii serioase spațiului median și oriental al continentului; i-am aminti aici pe István Bibó, Adam Burakowski, Vesna Goldsworthy, Eric Hobsbawm, William Johnston, Robert Kaplan, Walter Kolarz, Michael Pollak, Emmanuel Todd etc. (desigur, ei sunt mai mulți, dar așa cum am spus în debutul acestor scurte note, Ovidiu Pecican nu a optat pentru o investigație de tip tradițional, sistematică, de aceea, poate, scriitura curge ca un șuvoi, căci importante sunt ideile, cariera lor intelectuală, felul în care se articulează, și mai puțin demersul savant, analitic...). Din spațiul autohton, pe lângă reflecțiile unor Vasile Băncilă, Emil Cioran, Constantin Noica, I. D. Sârbu, Constantin Stere, stăruie asupra sugestiilor lui Virgil Nemoianu ori Cornel Ungureanu.

Următoarea secțiune a lucrării (trei capitole) insistă asupra specificului identitar autohton, definit în contextul apartenenței românilor la spațiul cultural-politic al Europei Centrale și Orientale, pe baza tipologiei personajelor din scrierile literare celor patru piloni clasici ai literaturii române (Ion Luca Caragiale, Mihai Eminescu, Ioan Slavici și Ion Creangă). Astfel, autorul prezintă patru tipuri umane care populează spațiul românesc. Este unul ce pare a fi expresia „binomului indestructibil Caragiale – Eminescu”, care reunește, cum spune Ovidiu Pecican, un caracter „coroziv, hazos, dătător de tifle, flegmatic, depreciativ”, pe de o parte, și unul „liric, sensibil, nervos, instabil și exaltat, autolaudativ, pe de altă parte” (p. 99). E o constatare pe care autorul o documentează în eseurile unor Mircea Eliade sau Mihail Sebastian din perioada interbelică, dar și ale altora mai apropiați de noi, precum Radu Cosașu, Paul Georgescu, Monica Lovinescu, Alexandru Mușina, Virgil Nemoianu sau Petru Popescu.

Acestui caracter dual i s-ar asocia seriozitatea (transilvană) transpusă în operele lui Ioan Slavici (sau Liviu Rebreanu), cea de a patra caracteristică a tipului românesc, după cum se vede extrem de puțin liniar, dimpotrivă, fiind autenticitatea/naturalitatea lumii rurale (atât în istoriile ei normale, cât și în cele hilare), ce se regăsește în tipologia personajelor lui Ion Creangă (e o diferență majoră, subliniază autorul, între umorul practicat de Caragiale și cel al povestitorului de la Humulești).

Dar definirea identitară a tipului românului „medioeuropean” (mărturisim că avem rezerve „stilistice” față de această formulă) în viziunea lui Ovidiu Pecican ia în calcul și dihotomia centru (capitala) – periferie (inclusiv cea a Bucureștilor, cu tot ce are ea mai stăruitor, adică „mahalaua”, „mitocanul”, „spiritul țărănesc”). Regăsim aici referințe din George Călinescu, Garabet Ibrăileanu, Nicolae Iorga sau Mircea Vulcănescu, ca să nu îi mai numim pe cei deja amintiți mai sus, pretextul acestui excurs literar/cultural fiind lucrările pe tema periferiei urbane ale istoricului Adrian Majuru, anumite părți, cu deosebire cele legate de „sociologia mahalalei” fiind susținute de reflecțiile Veturiei Manuilă sau ale lui George Em. Marica.

Poate nu ar fi fost rău ca atunci când amintea de „spiritul țărănesc”, de autenticul rural, autorul să aducă în discuție și intervențiile, chiar dacă intens politizate de asocierea cu Carol al II-lea, mai multor reprezentanți ai școlii monografice inițiată în perioada interbelică de Dimitrie Gusti. Nu e mai puțin adevărat că pentru lumea rurală dinainte și din timpul perioadei interbelice, pentru articularea ei în spațiul politic și identitar autohton, detaliile unor studii cu tentă istorică ar fi fost întregitoare (a se vedea aici, spre exemplu, textele lui Antoine Roger, care, deși politist, făcea analize consistente pe tema mai sus-menționată).

În fine, cea de a treia parte a cărții (patru capitole) pare a fi constituită dintr-o succesiune de exemplificări ale „miticismului” lui Caragiale (inclusiv ale „moftangiului”), tipuri umane care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sunt revelatoare pentru periferie/pentru mahala, adică acel spațiu cultural, social și teritorial aflat între civilizația urbană prin excelență și lumea rurală, țărănească. Sunt voci însemnate, cu deosebire ale literelor românești, pe care le convoacă autorul în a-și susține ideile: Alexandru Dragomir, Vasile Gogea, Mircea Iorgulescu, Monica Lovinescu, Dan C. Mihăilescu, Virgil Nemoianu, Ion Vartic etc., dar și Emil Cioran, Nicolae Iorga sau Mihail Sebastian.

În încheierea acestei notițe de lectură am încerca să conchidem că eseul (sau colecția de eseuri) de atmosferă a lui Ovidiu Pecican nu ne dă răspunsuri tranșante cu privire la poziționarea strictă a identității românilor între lumea balcanică și cea a Europei mediane, ori între Orientul și Occidentul bătrânului continent. Nici nu și-a propus acest lucru autorul... Dar pune mai multe întrebări pertinente, dintre care una își poate găsi răspunsuri pe măsură în eseul de față, dar și în continuarea lui, așa cum explicit arată Ovidiu Pecican. El spune, așadar: „Între centralitatea capitalei politico-administrative și fundamentul rural, sătesc al națiunii române (al provinciei), un rol de seamă în mediere l-a jucat periferia (mahalaua). Din acest mediu s-a configurat figura orășeanului zeflemist, a geniului oral de o clipă și de la acesta se poate ajunge la conceptualizări relevante pentru o filosofie a culturii (miticism, moftemă, moftologie). Și iarăși, oare astfel de concepte posibile își pot vădi aria de valabilitate doar în perimetrul geografic, geopolitic și geocultural românesc sau vorbesc și pe seama omului medioeuropean?” (p. 397-398).

Cu alte cuvinte, cât de europeni din spațiul median al continentului sunt românii și cât de orientali sau de balcanici? Ca și cum ai întreba cât de europeni sunt cei din nordul sau sudul continentului? Și am putea continua, dar aceste întrebări, puse fără ură și părtinire, reprezintă chiar esența identitară a Europei în general, adică „sinteză și (în) originalitate”, pentru care volumul de față se constituie într-o firească pledoarie a unui intelectual din partea mediană și răsăriteană a bătrânului continent.

Laurențiu Vlad

CONSTANTIN ARDELEANU, *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călători, spații, imagini, 1830-1860*, București, Editura Humanitas, 2021, 304 p.

Lucrarea semnată de istoricul Constantin Ardeleanu a fost publicată în anul 2021, la editura Humanitas din București, ca urmare a unei cercetări desfășurate pe mai mulți ani. *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călători, spații, imagini, 1830-1860* reprezintă încununarea unei lungi preocupări științifice, autorul fiind cunoscut pentru temele de cercetare pe care le-a abordat, în speță istoria socioeconomică a sud-estului Europei, îndeosebi regiunea Dunării și a Mării Negre. Bunăoară, teza de doctorat a acestuia, *Evoluția intereselor economice și politice britanice la gurile Dunării (1829-1914)*, reprezintă un exemplu elocvent în acest sens. În aceeași direcție se înscriu și cele două monografii ale autorului: *Gurile Dunării – o problemă europeană. Comerț și navigație la Dunărea de Jos în surse contemporane (1829-1853)* și *International Trade and Diplomacy at the Lower Danube: The Sulina Question and the Economic Premises of the Crimean War (1829-1853)*. De asemenea, Constantin Ardeleanu s-a evidențiat prin editarea mai multor texte ce au ca epicentru domeniul său de interes: *Noțiuni de drept internațional maritim și fluvial (1915)*, în colaborare cu istoricul Adrian-Bogdan Ceobanu; Patrick O’Brien, *Jurnalul unei călătorii în Principatele Dunărene în toamna și iarna anului 1854*, iar exemplele ar putea continua.

Lucrarea de față este structurată în șase capitole, fiecare având un număr inegal de subcapitole. În *Introducere*, autorul schițează diverse aspecte metodologice ce stau la baza studiului său, fiind pus accentul pe infrastructura de transport naval, deseori comparată cu cea terestră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Spațiului românesc îi este acordată o atenție sporită, astfel că profesorul Constantin Ardeleanu analizează rolul Dunării în constituirea României moderne, ca urmare a deschiderii căii drumurilor comerciale pe fluviul menționat prin înlăturarea monopolului otoman (Tratatul de la Adrianopole din 1829). Perioada de comerț liber a Principatelor Române a coincis cu o nouă etapă în dezvoltarea transportului, numită „epoca piroscafelor", plasată în a doua treime a secolului al XIX-lea, mai precis în intervalul 1830-1860. O altă premisă pentru concretizarea lucrării este strâns legată de ipotezele lui Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu și Șerban Papacostea referitoare la importanța drumurilor internaționale în geneza statelor medievale, drumul fluvial al Dunării de Jos fiind corelat de către autor cu geneza României moderne. Deopotrivă, conectarea Principatelor Române prin porturile sale, la „civilizația europeană", a adus, pe lângă mărfuri și oameni, anumite „transporturi" și idei.

Primul capitol, *O croazieră printre civilizații*, familiarizează cititorul cu diferențele semnificative dintre transportul pe uscat și/sau pe mare, în cadrul rutei Viena – Constantinopol. De altfel, este pus accentul pe modul în care introducerea vaselor cu aburi pe Dunăre a inovat în sine transportul, ca urmare a proiectului lansat la Viena de către doi investitori britanici, Joseph Prichard și John Andrews. În același timp, prin parcurgerea rutei menționate pe uscat, puteau să se ivească mai multe impedimente. Exista riscul de a fi atacat și jefuit, ceea ce era imposibil de a se întâmpla la bordul vaselor cu aburi DDSG (din 1836, cursele fiind extinse și pe Dunărea de Jos, legătura Galați – Constantinopol), un fenomen caracterizat de către autor drept „comodificarea călătoriei". Regăsim utilizarea unui număr semnificativ de surse variate, îndeosebi ghidurile de călătorie, cu ajutorul cărora autorul a evidențiat, alături de traseul vapoarelor, realitățile sociale din Principatele Române. În acest sens, amintim: *A Guide Along the Danube*, semnată de Richard T. Claridge în anul 1839; seria de ghiduri *Murray*, editate de către John Murray III; *Guide classique de voyageur en Europe*, de Jean-M.-Vincent Audin, acestea fiind doar câteva exemple. Concomitent, în urma unui stagiu de cercetare în Marea Britanie, Constantin Ardeleanu a identificat documente de o importanță semnificativă în conturarea unor trasee alternative ale vapoarelor DDSG. Totuși, istoria piroscafelor pe Dunăre trebuie corelată cu societatea DDSG, care s-a bucurat de sprijinul guvernului vienez. Referitor la orașele-port din Principatele Române, autorul consideră deceniul al patrulea al secolului XIX drept cea mai fastă perioadă din existența lor, acestea cunoscând o evoluție semnificativă.

Cel de-al doilea capitol, *Un oraș plutitor*, prezintă istoria piroscafelor austriece dintr-o altă perspectivă, distinctă de spectrul politic – viața socială la bord. Autorul s-a concentrat asupra formelor de interacțiune prezente, arătând interes pentru dimensiunea socială a călătoriei. Fiecare pasager fiind nevoit să achiziționeze un bilet pentru călătorie, confortul trebuia, într-o oarecare măsură, garantat. Relatări ca cele ale lui Vasile Alecsandri, transpuse în proză, oferă o imagine în ansamblu asupra conviețuirii pe vapor, sforăitul fiind unul dintre principalele elemente de disconfort. Autorul consideră heterotopia, conceptul elaborat de Michel Foucault, relevantă pentru cazul specific al navelor DDSG. Deopotrivă, autorul se raliază ipotezelor conturate de istoricii Michael David Offermann și Roland Wenzlhuemer, conform cărora vaporul este o arenă istorică, însumând o istorie culturală, socială și a transferului de idei. Faptul că piroscafele austriece făceau legătura directă Occident – Orient, varietatea pasagerilor era o chestiune firească, iar spațiile deschise ale vapoarelor se transformau în „arene" de socializare. Însă tranziția dinspre lumea „civilizată" către cea „exotică" se producea mult mai brusc călătorind pe mare, în comparație cu traseul pe uscat, unde drumeții aveau parte de o tranziție mai lentă. Astfel că vestimentația (atât cea de zi, cât și cea pentru somn), componenta lingvistică, manierele și obiceiurile reprezentau, bunăoară, elemente prin care putea fi determinată proveniența pasagerilor. Literatura de călătorie a reprezentat o sursă importantă pentru autor în schițarea realităților de pe vapor. În acest sens, experiențele mai puțin plăcute nu au fost omise din relatările contemporanilor. De pildă, marchiza de Londonderry, lady Francesc Anne Vane, asemăna cabina privată ce i-a fost oferită cu o vizuină ori cu o cușcă de câine, pe când pentru C. A. Rosetti reprezenta o stagnare temporală, însă privită într-o notă pozitivă. Istoricul Constantin Ardeleanu conchide, în acest capitol, că pentru unii pasageri călătoria cu vasul pe ruta Viena – Constantinopol avea ample semnificații culturale, reprezentând un mod practic de a cunoaște realitățile istorice și geografice ale locurilor de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

granița cu lumea „civilizată”, fiind totodată un moment de reconfirmare a superiorității occidentalilor față de lumea „exotico-barbară”.

În cadrul celui de-al treilea capitol, *Între Orient și Rusia*, sunt prezentate realitățile politice și geografice ale Principatelor Române pe baza literaturii de călătorie. Autorul este de părere că spațiul românesc reprezenta un punct de interes pentru străini, deoarece poziția geografică putea fi interpretată în mai multe moduri. În această zonă era plasată „granița” dintre Occident și Orient, o delimitare asemănătoare fiind conturată de către contemporani între Imperiul Rus și Sublima Poartă, strict din punct de vedere confesional. Totuși, anumiți călători britanici și americani semnalizau câteva diferențe între teritoriile din sud-estul Europei, străbătute de Dunăre, la nord și sud de linia fluviului. Dacă spațiul bulgar era apreciat pentru fortificațiile sale, Țara Românească tindea să fie privită cu un oarecare dezgust, ca urmare a peisajului pustiu. Era discreditată influența rusă asupra Principatelor Române, în detrimentul celei otomane, însă nu doar din punct de vedere estetic. Cuvinte precum „delăsare, corupție, abuz” erau definitorii spațiului românesc extracarpatic, în urma intervenției accentuate a Imperiului Rus, fapt explicat de către autor și ca o reticență a occidentalilor față de puterea de la Răsărit. Această imagine negativă era amplificată și de imaginea pe care o oferea portul Sulina. Conform ipotezei ofițerului britanic Adolphus Slade, portul menționat era lăsat intenționat în paragină, boicotând astfel porturile Brăila și Galați, un pretext politic pentru puterea țaristă de a anexa Principatele Române. Astfel că imaginea barierei Sulina era asociată în epocă „păcatelor” Imperiului Rus: militarism, autocrație și egoism. Pe de altă parte, Galațiul era considerat un oraș cosmopolit și comercial, dar în același timp murdar și agitat, un rezultat al îmbinării elementelor occidentale cu cele orientale. În aceeași direcție, autorul a identificat o constantă în opinia drumeților – degradarea generală din spațiul extracarpatic, din punctul de vedere al locuințelor (bordeie) și al stării materiale precare. Însă autorul este de părerea că această ambiguitate a spațiului românesc, concretizată în zona de tranziție dintre civilizații și la „mijloc” între ceea ce occidentalii considerau două forme barbare de dominație (Imperiul Rus și Imperiul Otoman), suscita interesul străinilor.

Următorul capitol, *Românii în Europa,* cuprinde diferite perspective asupra vapoarelor DDSG, caracterizate de către Constantin Ardeleanu drept un vector al modernității pentru spațiul românesc. Menționăm că, în cadrul acestui capitol, autorul a utilizat un număr mare de citate, pentru a putea păstra valența subiectivă a descrierilor de călătorie. Navele reprezentau pentru localnici un prilej de a intra contact cu oameni și idei noi. Bunăoară, George Bariț clasa vaporul drept un spațiu democratic, reprezentând un loc în care toate păturile sociale erau nevoite să conviețuiască pentru o perioadă determinată de timp. În plus, scriitorul danez Hans Christian Andersen consemna că anumiți pasageri români se arătau interesați de mersul evenimentelor în cadrul răscoalei bulgarilor din Imperiul Otoman, de la mijlocul veacului al XIX-lea. Navele facilitau circulația corespondenței, fapt ce a contribuit la consolidarea serviciilor de poștă și a diligențelor în principate. În această direcție a fost conturat un orar. De la Galați se pleca sâmbăta la 8:30, iar la Constantinopol ajungeai în cel mult trei zile. Spre exemplu, șapte bilete de vapor pentru întoarcerea în Moldova costau 4 277 de lei (trei la clasa I și patru la clasa a II-a), conform cheltuielilor vistiernicului Nicolae Rosetti-Roznovanu. Pe de altă parte, studiile profesorului Petronel Zahariuc evidențiază faptul că voiajul pe Dunăre nu se limita strict la călătoriile pentru relaxare, ci și din punct de vedere pragmatic-confesional, monahii din spațiul românesc efectuând vizite la Muntele Athos. În același timp, „deschiderea spre civilizație” nu era privită în unanimitate într-o notă pozitivă, unii locuitori din spațiul românesc fiind de părere că aceasta venea și cu elemente îndoielnice pentru prosperitatea țării, fie ea Moldova ori Valahia.

În capitolul al cincilea, *Călătorii și epidemii*, regăsim utilizate un nou tip de surse primare, mai exact literatura de detenție sanitară, complementară literaturii de călătorie, informațiile fiind coroborate cu ajutorul mai multor studii de specialitate conturate în ultimele decenii. Încă din primele pagini este evidențiat tragicul caz al lui Alexandru Villara, ginerele domnului Barbu Știrbei. Fiind nemulțumit că trebuia la rândul său să se supună prevederilor în vigoare, de a mai înnopta încă o seară pe vas, deși ajunsese la destinație, Alexandru Villara a încercat să „evadeze” de pe vapor și s-a înecat. Acest caz arată rigurozitatea de care au dat dovadă autoritățile, respectând cu strictețe prevederile referitoare la carantinare. Însă autorul nu se limitează la analiza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

carantinelor strict din punct de vedere sanitar, ci îmbrățișează ipotezele „de esență foucaultiană”, încercând să identifice miza politică a instaurării unui astfel de sistem, ceea ce echivala cu o formă de manifestare a puterii prin controlul migrației persoanelor și bunurilor. Totodată, autoritățile austriece s-au implicat activ în modernizarea aparatului sanitar din teritoriile otomane, de pildă lazaretul de la Jupalinc, lângă Orșova, din considerente politice și economice. În cadrul Europei occidentale exista percepția conform căreia dinspre Orient veneau bolile, acest sentiment fiind amplificat de faptul că populația musulmană era reticentă la măsurile de carantinare, considerate drept o impunere externă. Pe de altă parte, Imperiul Rus a insistat pentru autonomizarea sistemului carantinal al Principatelor Române, o mișcare politică pe care autorul o considera drept o simplă formalitate, căci puterea de la Răsărit controla *de facto* și această pârghie, fiind numit un reprezentant sanitar al guvernului țarist. În pofida modernizării instituțiilor menționate, la granița cu monarhia habsburgică drumeții erau nevoiți să treacă din nou printr-o carantinare, ceea ce arăta, conform autorului, o neîncredere în unitățile sistematizate de către ruși. Deși timpul petrecut în lazarete putea fi corelat cu o supraveghere politică a călătorilor, drept spațiu de limitare a pătrunderilor ideilor „periculoase”, nu toate experiențele de acest fel erau anevoioase. Lazaretele au fost analizate de către istoricul Constantin Ardeleanu în întregime, și ca un spațiu eterogen de socializare, o zonă de contact, unele relatări precum cele ale lui John James Best, Jean-Baptiste Morot ș.a. oferind o imagine de ansamblu.

Ultimul capitol al lucrării, *Natură și tehnologie în Clisura Dunării*, debutează într-o notă descriptivă referitoare la frumusețea peisajelor din cadrul zonei de tranziție Occident – Orient, prin ochii irlandezului Michel J. Quin. Ca urmare a analizării relatărilor din epocă, autorul observă că peisajul era pestriț, tehnologia fiind modernă, dar teritoriile în sine puțin dezvoltate. În acest sens este prezentată faza incipientă a proiectului Porțile de Fier. De asemenea, regăsim conturate, în mod succint, secvențele biografice ale inițiatorilor acestui demers „îndrăzneț”, contele Széchenyi și inginerul civil Vásárhelyi Pal. Pe de altă parte, descrierea contesei Dash a Clisurii Dunării, admirată de la bordul unui piroscaf austriac, în *Les vacances d'une Parisienne*, prezintă o experiență în ansamblu de navigare a acestei părți a fluviului. Totodată, căpitanii navelor îndeplineau deseori și rolul de ghizi, prezentând diverse legende și aspecte istorice ori geografice referitoare la locurile pe care drumeții le observau de pe bordul vapoarelor. Concomitent, în epocă, Dunărea a servit drept punct de inspirație pentru mai mulți autori, iar în acest sens au fost publicate ghiduri ilustrate, precum cel editat de către Adolph Friedrick Kunike cu ajutorul artiștilor Jakob Alt și Ludwig Emini; ghidul ilustrat publicat de către Thomas Ender în 1839 etc.

În concluzie, demersul lui Constantin Ardeleanu este întocmit într-o manieră pertinentă, autorul având totodată și un remarcabil spirit de sinteză. De altfel, multitudinea ilustrațiilor alături de tabelele care facilitează lectura cărții. Stilul plăcut, citatele din diverse lucrări memorialistice laolaltă cu modul în care autorul a reușit să contureze o imagine de ansamblu asupra piroscafelor austriece, îndeosebi a impactului acestora asupra vieții sociale și politice a Principatelor Române, captează atenția cititorului. Pe baza multiplelor surse utilizate, deopotrivă primare și secundare, istoricul a reușit să analizeze, din mai multe unghiuri, traseul croazierelor de la Viena la Constantinopol în perioada 1830-1860.

Andrei Bordeianu

ISABELLE DASQUE, *Les Diplomates de la République (1871-1914)*, Paris, Sorbonne Université Presses, 2020, 766 p.

Il y a neuf ans, lors d'un stage de documentation à Paris, aux archives du ministère de l'Europe et des Affaires étrangères de la France, j'ai eu l'opportunité d'étudier des documents sur l'activité des diplomates français à Bucarest dans la période 1878-1916 et de lire, avec grand intérêt, la thèse de doctorat d'Isabelle Dasque, *A la recherche de Monsieur de Norpois: les diplomates de la République (1871-1914)*; une œuvre en deux parties (la première de 950 pages et la deuxième de 493 pages), soutenue en 2005 sous la direction du professeur Jean-Pierre Chaline.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La thèse m'a impressionné par la complexité du travail et la multitude des sources ainsi que par la rigoureuse analyse effectuée. L'ouvrage de Madame Dasque intitulé *Les Diplomates de la République (1871-1914)* et totalisant 766 pages est paru à Sorbonne Université Presses dans l'automne de 2020.

L'autrice est déjà un nom bien connu pas seulement dans l'historiographie française, mais aussi dans l'historiographie européenne. Maître de conférences en histoire contemporaine à la faculté des Lettres de Sorbonne Université, Isabelle Dasque a publié plusieurs études: *Une élite en mutation: les diplomates de la République (1871-1914)*, en „Histoire, économie & société", 4/2007; *Les hôtels diplomatiques: un instrument de prestige pour la République à l'étranger (1871-1914)*, en „Livraisons d'histoire de l'architecture", no. 4/2002; *Pour une histoire culturelle de la diplomatie. Pratiques et normes diplomatiques au XIX siècle* (avec Renauld Meltz), en „Histoire, économie & société", 2/2014. La démarche d'Isabelle Dasque continue la série d'ouvrages de l'historiographie française consacrée à la diplomatie française d'avant-guerre, à côté des ouvrages de Jean Baillou, *Les Affaires Étrangères et le corps diplomatique français*, tome II, *1870-1980*, Paris, 1984; Yves Bruley, *Le Quai d'Orsay impérial*, Paris, A. Pedone, 2012, et s'inscrit dans la direction des travaux publiés ces dernières années dans l'historiographie européenne: Keith Neilson, T. G. Otte, *The Permanent Under-Secretary for Foreign Affairs, 1854-1946*, New York, Routledge, 2009; Dogan Gurpinar, *Ottoman Imperial Diplomacy. A Political, Social, Cultural History*, London/New York, I. B. Tauris, 2014.

Au cours de la dernière décennie, l'historiographie roumaine a été elle-même marquée par un intérêt constant pour l'élite diplomatique de la Roumanie de la période 1878-1914 (voir Rudolf Dinu, *Diplomația Vechiului Regat 1878-1914. Studii*, București, Monitorul Oficial/Presa Universitară Clujeană, 2014; Daniel Cain, *Diplomați și diplomație în sud-estul european. Relațiile româno-bulgare la 1900*, București, Editura Academiei Române, 2012; ou Adrian-Bogdan Ceobanu, *Secretarii generali ai Ministerului Afacerilor Străine (1878-1918). Studii și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2019).

L'ouvrage *Les Diplomates de la République (1871-1914)* est structuré en trois parties, totalisant 11 chapitres, avec une Préface signée par Jean-Pierre Chaline, auxquels s'ajoutent l'introduction, les conclusions, les annexes, les sources, la bibliographie et l'index des noms. Dès l'introduction, l'autrice se concentre sur plusieurs aspects nécessaires à une telle approche: la motivation, l'historiographie, les méthodes et les sources. En fait, il s'agit d'un ouvrage d'histoire sociale et culturelle de l'élite diplomatique française, entre la proclamation de la Troisième République et le déclenchement de la Première Guerre Mondiale. L'„échantillon" d'analyse a été bien choisi: 405 diplomates (au rang de ministres plénipotentiaires ou ambassadeurs) qui ont travaillé, tout au long de leur carrière, dans des ambassades, des légations, des agences générales ou dans l'administration centrale. Ce sont des diplomates de générations différentes, avec leurs propres ambitions et des carrières mixtes (qui associaient dans certains cas la carrière diplomatique avec la carrière administrative, militaire ou politique).

La première partie du livre (*Le culte de la tradition*) est structurée en trois chapitres (p. 31-233). L'une des caractéristiques de la diplomatie européenne au XIXe siècle était son caractère aristocratique. Par exemple, dans ses travaux sur le service diplomatique allemand, Lamar Cecil a observé que 70% des diplomates étaient d'origine aristocratique (voir *The German Diplomatic Service, 1871-1914*, Princeton University Press, 1976). Dans le cas de la diplomatie austro-hongroise, William D. Godsey, Jr. a indiqué un pourcentage encore plus élevé pour la période d'avant la Première Guerre Mondiale (*Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the eve of the First Wold War*, Indiana, Purdue University Press, 1999). Dans le cas de la France, entre 1871 et 1914 „la noblesse fournissait près de 44% des cadres de la diplomatie française", „une proportion nettement inférieure à celle du corps diplomatique européen" (p. 38-39). À l'aide de nombreux tableaux et graphiques, l'autrice présente des exemples de diplomates ayant comme

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

origine l'ancienne bourgeoisie, mais aussi celle moyenne et petite. À l'aide de différents types de sources (état civil et dossier de candidature), l'autrice a pu reconstituer le profil de la carrière des pères des diplomates.

Pour un diplomate, et surtout pour celui qui se trouve au début de la carrière, le mariage jouait un rôle social très important. À l'intérieur ou à l'extérieur du pays, le mariage présentait de nombreux avantages: l'avancement professionnel, le prestige social et la stabilité financière. Parmi les 405 diplomates français analysés dans l'intervalle 1871-1914, 79% étaient mariés, 18,5% célibataires, tandis que pour le reste de 2,5% les informations manquent. Poursuivant son analyse avec rigueur, Isabelle Dasque met en discussion d'autres aspects comme l'âge et le grade au moment du mariage, le statut matrimonial, l'origine géographique et les origines sociales des épouses, mais aussi leur capital social. L'autrice s'est également intéressée au lieu de naissance des diplomates. D'un total de 405 personnes, environ 10% (40 diplomates) étaient nés à l'étranger, dont 60% en Europe, 22% dans l'Empire Ottoman, 10% en pays non-européens et 8% outre-mer. Deux exemples peuvent nous aider à comprendre cette analyse: sur un nombre de huit ministres français accrédités à Bucarest entre 1880 et 1916, deux diplomates, le baron Ring et Ladislas Ordega sont nés hors de France. Ordega a été un cas particulier. Né en 1828 à Kalisz, en Pologne, il est arrivé avec sa famille en France, où il a été naturalisé en août 1852. Quant au baron Ring, bien qu'il soit né à Heimbach, au Grand-Duché de Bade, sa famille était d'origine française. Cependant, son père avait été contraint de quitter la France, vivant en exil pendant les Bourbons. Ils y sont revenus après 1848[1].

Pour obtenir des informations, un diplomate devait s'intégrer dans la société du pays où il était envoyé. Il tentait de diversifier ses contacts et d'en créer de nouveaux, ce qui nécessitait des tenues appropriées, une ample présence publique et des possibilités financières adéquates. Dans le dernier chapitre de la première partie, Isabelle Dasque met l'accent sur certains moments importants de la carrière d'un diplomate: la présentation des lettres de créance, les rites professionnels et mondains, les rites vestimentaires et de décoration, les rituels de départ. Dans la représentation diplomatique de la France – et pas seulement – à l'étranger, un rôle important a été joué par l'hôtel diplomatique, considéré comme un élément prestigieux. Au cours de ce sous-chapitre, plusieurs comparaisons sont faites avec d'autres hôtels diplomatiques, notamment ceux des grandes puissances. Par exemple, la résidence allemande à Constantinople, caractérisée par la „monumentalité architecturale", qui suggérait l'attention portée par les décideurs de Berlin à l'Empire Ottoman. Dans le cas de la France, à la fin du XIXe siècle et au début du siècle suivant, une politique d'achat et de construction de locaux a été mise en place pour rivaliser avec les autres Etats européens, parfois avec des implications politiques: „Quant au projet d'achat du palais Farnèse en 1911, il scelle symboliquement l'amitié franco-italienne et donne plus de poids à la politique française en Italie" (p. 219). En ce qui concerne la résidence dans la capitale roumaine, l'Etat français a choisi de ne pas acheter un immeuble, mais de louer de divers locaux pour y installer la légation et ses membres.

La deuxième partie du livre (*La carrière à l'épreuve des mutations*) est structurée en quatre chapitres (p. 239-489). L'imposition de la Troisième République en tant que forme de gouvernement en France après 1871 a également eu des implications au niveau de l'élite diplomatique. L'auteur souligne le fait que dans la période 1871-1914, parmi les 31 Ministres des Affaires étrangères, seulement 4 ont contribué à la modernisation de l'institution – mais pas avant d'étudier l'organisation d'autres chancelleries européennes, notamment Foreign Office – à travers une série de réformes: Louis Decazes (1873-1877), Charles de Freycinet (1879-1886), Alexandre Ribot (1890-1993) et Stephen Pichon (1906-1911). Parmi les mesures prises figuraient l'unification des trois carrières (diplomatique, consulaire et le *dragomanat* ou interprétait), la création d'un concours

[1] Pour le cas des ministres français à Bucarest, voir Adrian-Bogdan Ceobanu, *Diplomaţi în Vechiul Regat. Familie, carieră şi viaţă socială în timpul domniei lui Carol I (1878-1914)*, Iași, 2015, le chapitre *Din istoria Legaţiei Franţei de la Bucureşti (1880-1914)*. Dans cette présentation, nous faisons plusieurs remarques sur la situation des 8 Ministres Plénipotentiaires qui font partie de l'échantillon sélectionné par Isabelle Dasque.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unique comme mode de recrutement, l'équivalence des grades, un travail d'uniformisation des règlements, la réforme des traitements. Les diplomates de carrière se sont peu à peu distingués des diplomates intégrés ultérieurement. D'autre part, Isabelle Dasque souligne que „l'effondrement du régime impérial ne s'accompagne pas d'une épuration massive de cadres" (p. 281); c'est plutôt vers 1879 qu'une rupture peut être identifiée. Après 1880, a lieu une série de „purges", de changements, d'infiltrations, avec des implications profondes dans le profil formatif des diplomates. D'un total de 405 diplomates français, 67,4% étaient diplômés en droit, 18,6% avaient fréquenté la célèbre Ecole libre des Sciences Politiques et 7,9% la Faculté de Lettres. On retrouve également des diplômés de la Faculté de Médecine, de Sciences, etc. Sur les huit ministres accrédités dans la capitale roumaine, à l'exception de Gustave de Coutouly, tous les autres étaient licenciés en droit. Par ailleurs, le baron Ring a obtenu son doctorat en droit à l'Université de Strasbourg en 1859. Joseph Ordega était diplômé en droit et en lettres, tandis que Gustave Coutouly a fréquenté l'Ecole des Beaux-Arts, débutant en tant que publiciste.

Un instrument utile pour l'étude de la carrière des diplomates français a été représenté par *l'Annuaire diplomatique et consulaire de la République française*, publié depuis 1880, selon le modèle de Foreign Office List. La pratique de la publication de ces annuaires se retrouve aussi en Roumanie à la fin du XIXe siècle, lors de la publication des Annuaires diplomatiques de 1891, 1894 et 1897.

Revenant aux carrières des diplomates français, Isabelle Dasque a réussi à identifier quelques aspects pertinents: l'âge à l'entrée dans la diplomatie, la durée des carrières diplomatiques et la diversification des trajectoires. La recherche approfondie a montré que 287 des 405 diplomates (71%) ont occupé au moins une fois un poste dans l'administration centrale du ministère. A l'aide des tableaux et des graphiques sont présentées les stratégies de carrière dans le département ainsi qu'à l'étranger. Au début du XXe siècle, la représentation diplomatique de la France à l'étranger se faisait à travers 11 ambassades et 33 légations (dont celle de Bucarest), tandis que le réseau consulaire comptait 32 consulats généraux, 75 consulats et 91 vice-consulats. La littérature autobiographique des diplomates révèle leurs impressions concernant les postes détenus durant leur carrière. La durée des mandats à la tête des missions diplomatiques variait d'un cas à l'autre: par exemple, à Rome (Quirinal) maximum 26,9 ans et minimum 0,9, et à Bucarest maximum 7, minimum 0,8. En effet, dans la capitale de la Roumanie, si on se réfère uniquement à 1914, le mandat le plus long était de sept ans, mais le dernier Ministre Plénipotentiaire, Camille Blondel, fut Ministre entre 1907 et 1916. Ladislas Symphorien Joseph Ordega (1884-1885), rappelé de Bucarest suite à des incidents avec les autorités roumaines, a eu le mandat le plus court. La composition des missions diplomatiques différait d'un cas à l'autre, „les ambassades de Constantinople et de Londres sont officiellement mieux dotées à la veille de la Grande Guerre", tandis que „les légations sont plus mal nanties" (p. 435). Vers la fin de cette partie de son ouvrage, Isabelle Dasque analyse d'autres aspects comme les relations avec les communautés françaises à l'étranger ou les relations des diplomates étrangers avec ceux qui étaient dans l'administration centrale ou bien avec le Ministre.

Les lignes écrites par Isabelle Dasque au début de la dernière partie (*Réinventer la carrière*) évoquent les transformations qui ont eu lieu au sein de l'élite diplomatique française: „encore animée par un idéal aristocratique et par le culte de la tradition, l'élite diplomatique s'est trouvée confortée à la démocratisation des mœurs, à la républicanisation de son recrutement et à sa professionnalisation croissante" (p. 491). Ces transformations ont généré des incidents au sein du corps diplomatique, soit entre les diplomates de différentes générations, soit entre les diplomates de carrière et les „intrus" dans la diplomatie, chacun avec ses ambitions personnelles. En revanche, les relations personnelles entre les diplomates, qui se développent au fil du temps en fonction de divers facteurs comme la hiérarchie ou la zone géographique d'activité, ne doivent pas non plus être négligées. Un autre aspect qui a retenu notre attention a été l'organisation du système diplomatique, tant de l'administration centrale que du service extérieur, au sein d'associations ou d'organisations qui avaient le rôle de défendre les intérêts des diplomates, ainsi que le rôle qu'ils ont joué dans la diplomatie économique et culturelle.

Au-delà des activités courantes les diplomates ont noté leurs impressions concernant la vie diplomatique, certains se sont consacrés à l'activité littéraire, d'autres ont été préoccupés par

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'histoire, laissant à la postérité leurs réflexions sur un autre monde. Un monde, celui des diplomates français de 1871-1914, qu'Isabelle Dasque connaît très bien, sur lequel elle a écrit un ouvrage bien documenté, dans un style agréable, et qui deviendra certainement une référence dans l'historiographie européenne.

Adrian-Bogdan Ceobanu

INA CHIRILĂ, *Gh. Ghibănescu (1864-1936) – cercetător al istoriei Moldovei medievale*, cuvânt-înainte de Ștefan S. Gorovei, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2022, 584 p.

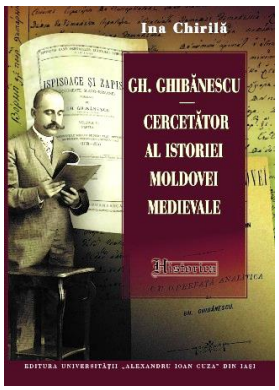

O carte bună, incitantă, se simte de la primele pagini. E acea intuiție care invită la un periplu molcom printre cuvinte și crezuri rostuite în idei atent cântărite, netulburate de metafore inutile sau *parti-pris*-uri vădite. Iar gândurile introductive, semnate de respectabilul istoric Ștefan S. Gorovei, stau mărturie despre prețuirea purtată, deopotrivă, autoarei și lui Gheorghe Ghibănescu, reprezentând o pledoarie elocventă pentru întoarcerea filelor.

De la restituirile exhaustive ale lui Alexandru Zub pentru Mihail Kogălniceanu și Alexandru Xenopol, cea asumată de N. A. Ursu în privința lui Gheorghe Asachi, corelată cu a lui Mircea Anghelescu referitoare la opera lui I. Heliade Rădulescu, nimeni nu s-a mai încumetat la un asemenea efort, nu doar extenuant, ci și descurajant. Surse incomplete, fragmentate și risipite în varii fonduri și instituții, precum și temerea de punere în discuție a unor canoane istoriografice au inhibat recuperarea altor figuri, a căror autoritate epistemică a contat în dezbaterile academice, fiind, la un moment dat, voci cu o oarecare rezonanță în spațiul public.

Ina Chirilă a plecat, înarmată cu un optimism incurabil și o binevenită empatie, pe urmele lui Gh. Ghibănescu, ambiționându-se să discearnă între vocația enciclopedistă și buchisirea temeinică a izvoarelor, încercând să înțeleagă zbuciumul unei vieți zgândărite de ambiția impunerii în viața științifică, chiar și politică. Și a avut de umblat și de scotocit prin multe fonduri arhivistice, cele mai relevante fiind *Vistieria Moldovei, Stare civilă comuna Gugești, Stare civilă oraș Iași, Ministerul de Interne, Chestura de Poliție, Seminarul Teologic din Huși, Seminarul „Veniamin Costache" din Iași, Facultatea de Litere, Școala Normală „Vasile Lupu", Muzeul Municipal Iași, Epitropia „Sf. Spiridon"*; apoi de căutat prin presa vremii informații, fie și lapidare, despre instituțiile pedagogice și revistele culturale în care a predat ori la care a colaborat sau contribuit la întemeierea lor. Și nu au fost puține, defel insignifiante, mărginindu-ne a puncta Muzeul Municipal Iași, Ateneul Tătărași, „Arhiva". Cariera didactică, după cum se știe, concentrată pe catedra de la Școala Normală „Vasile Lupu", a fost completată de supliniri la Școala de Arte și Meserii, precum și la unele stabilimente private, dar și îmbogățită de implicarea în înființarea și organizarea lor.

Limpezirea ambianței pedagogice și a atmosferei intelectuale în care s-a format și afirmat Gheorghe Ghibănescu a presupus și studierea limitărilor culturale de care s-a lovit acesta, relevând prejudecăți de nezdruncinat și discordiile fără leac dintre cărturari, prea mulți aureolați de funcțiile deținute și mai deloc de operele personale. Când, la 1884-1885, principalele referințe istoriografice rămăseseră tot cronicarii, Dimitrie Cantemir și reprezentanții Școlii Ardelene, completați pe alocuri de Gheorghe Săulescu, când știm că protagonistul nostru cumpăra de la o magazie de conserve manuscrise la kilogram, e dificil de pretins și de susținut, în acel context, veleități discursive și registre narative impecabile. Să meditățm la toate acestea atunci când suntem tentați să evaluăm foarte critic soarta temperamentalului dascăl.

Neajunsurile acelor timpuri i-au dat lui Gheorghe Ghibănescu motive pertinente pentru implicarea sa în editarea unor manuale, care, fără a fi capodopere ale branșei, au contribuit la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asimilarea cunoștințelor și legitimarea eforturilor lui pedagogice. Merită să reținem că erau vremurile în care dascălii revendicau aceleași remunerații ca și cele ale magistraților și ofițerilor.

Au fost răsfoite file confesive și de corespondență, sperându-se în plauzibile destăinuiri făcute lui Artur Gorovei, Paul Gore, M. Costăchescu, Ilie Bărbulescu, N. A. Bogdan, Sever Zotta sau Alexandru Bărbulescu. Sunt figurile de neocolit ale zbaterilor intelectuale dintr-o Moldovă tot mai marginală, decăzută simbolic la starea de „o parte a țării", și regăsită peiorativ într-un provincialism fără orizont. Prin cartea Inei Chirilă o să cunoaștem astfel un personaj statornicit în *legături culturale*, rareori în *amiciții intelectuale*. Prietenia cu primarul Al. A. Bădărău, defel cimentată pe aceleași gusturi livrești sau împărtășirea deplină a unor crezuri, ținea de vremelnicia lumească și de jocurile locale de putere, mai puțin de dăinuirea specificului istoric autohton. Așa ajungea să se implice în treburile administrative de la Teatrul Național din Iași, atrăgându-și critici vehemente și ironii neiertătoare.

Strădaniile Inei Chirilă sunt cu atât mai meritorii dacă ținem cont că nu recuperează un profil monolitic, fixat în repere cronologice și deducții terne. Șugubățul istoric a plecat, deopotrivă, urechea și privirea spre folclor, genealogie, literatură, filologie, văzând în excursiile întinse pe parcursul câtorva zile oportunitatea de a descoperi propria țară și de a exersa un alt gen de documentare. S-a prins, fără nicio reținere, în mai orice proiect, risipindu-și energii acolo unde ar fi trebuit să exceleze universitarii și academicienii. Cu toate scăpările, un profesor din învățământul secundar a făcut incomparabil mai mult decât cei pe care astăzi îi venerăm drept somități și mari patrioți.

Ina Chirilă nu cade în mrejele festivismului, a părerilor de rău din necrologuri, nu subscrie naiv la varii scenarii, chiar mistificări istoriografice. La fel cum nu încrustează în posteritate un caracter imaculat, regăsind un suflet tentat și căzut în păcatul vanităților umane, degrabă „vărsătoriu" de replici și remarci acide, mai ales în cazul unor disensiuni; cum a fost aceea cu Ioan Bogdan, purtată necruțător, de ambii, în memorii, articole de presă și recenzii ce mistuiau creații și cariere academice. Iar opțiunile politice, mai mult sau mai puțin liberale, au pus în umbră unele afinități intelectuale, precum aceea cu G. T. Kirileanu.

Ceea ce a reușit autoarea este, indiscutabil, mai mult decât o biografie. Invitându-ne la o peregrinare imaginativă prin săli de clasă, medii universitare, cabinete ministeriale și redacții ale unor reviste, îmbiindu-ne prin foaierele Teatrului Național, semnalând cercetările de prin beciuri și poduri de casă, inclusiv prin cimitire, în căutarea vechilor inscripții, Ina Chirilă reanimă un *cândva*, uitat în spatele vrafurilor de acte oficiale.

Este și o carte despre firescul lucrurilor într-o lume în care compromisurile și omisiunile voluntare, relația cu Nicolae Iorga fiind concludentă, erau scuzabile prin obținerea unor finanțări ale volumelor de documente; aceasta în condițiile în care un mediu dominat de adversități, și chiar porniri vindicative, resimțite dinspre București, hotărau nu doar destine, ci și profunzimea reîmprietenirii cu trecutul prin intermediului izvoarelor. Lucrarea Inei Chirilă se referă și la vredniciile unor arhiviști, dar și la unele decizii, dacă nu ilegale, măcar imorale, precum cea a lui Gh. Ungureanu, din 1934, când vindea lui Mihai Costăchescu, pentru 3 000 de lei, un manuscris încredințat fără vreo pretenție de un preot.

Datorită acestei cărți, despre editorul de *altădată*, ne putem construi niște opinii *astăzi*, încurajându-ne, dacă nu să extragem unele învățăminte, măcar să câștigăm încă o idee despre vremurile *de demult*.

Alexandru Istrate

Istoria Bucovinei. Perspective și interpretări. *Volum dedicat împlinirii a 30 de ani de înființarea Institutului „Bucovina"*, ediție îngrijită de Rodica Jugrin și Marian Olaru, cuvânt-înainte de Marian Olaru, indice de nume Rodica Jugrin, Editura Universității „Ștefan cel Mare" din Suceava, 2022, 602 p.

Nu de multă vreme, în prestigioasa Editură a Universității „Ștefan cel Mare" din Suceava a apărut, sub egida Academiei Române, o nouă și merituoasă lucrare colectivă, ca cel de-al 52 tom

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii”, ce se dorește a fi o importantă contribuție la alcătuirea unei viitoare istorii a Bucovinei. Momentul aniversar, al împlinirii celor trei decenii de la înființarea Centrului de Studii „Bucovina” din Rădăuți, ridicat ulterior la rangul de institut, a constituit un bun prilej pentru doi harnici și distinși cercetători de la institutul rădăuțean, Rodica Jugrin și Marian Olaru, de a realiza prezentul volum colectiv, în calitate de editori. Pe lângă o sumă de pagini dedicate istoriei instituției aniversate, lucrarea reunește un florilegiu de studii datorate unor istorici români și străini, în majoritate publicate de-a lungul timpului în „Analele Bucovinei”, care conțin o mare diversitate de teme și subiecte privitoare la evoluția istorică și culturală a spațiului bucovinean.

Impozantul volum, apărut în condiții grafice foarte bune, prezintă o structură miscelanee, cuprinzând în cele 602 pagini ale sale, pe lângă partea dedicată istoricului instituției, un număr de 39 de studii grupate în zece arii tematice, o repertorizare a celor 51 de lucrări editate în colecția „Enciclopedia Bucovinei” și un necesar și util indice de nume întocmit de Rodica Jugrin.

Lucrarea este prefațată de vibrantul și mobilizatorul cuvânt festiv: *Institutul Național „Bucovina” la marcant ceas aniversar*, întocmit de președintele Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, academicianul Victor Spinei, urmat de *Cuvântul-înainte*, semnat de directorul instituției, Marian Olaru, unul din îngrijitorii ediției. În continuare, Rodica Jugrin, celălalt editor, conturează în mod detaliat principalele repere ale activității Institutului „Bucovina” din Rădăuți. Înființat în 1992, la inițiativa Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina și a unor importante personalități academice, precum academicienii Radu Grigorovici, Vladimir Trebici, Cristofor I. Simionescu ș.a., noul institut al Academiei Române avea menirea să reunească într-o formă instituționalizată cercetările științifice privitoare la trecutul spațiului bucovinean și de a întreține un fructuos dialog academic cu instituțiile similare existente deja în Germania, la Augsburg, sau în Ucraina, la Cernăuți. Autoarea reliefează totodată faptul că în pofida diferitor impedimente, de natură financiară sau de altă natură, acest mic institut a desfășurat de-a lungul timpului o rodnică și merituoasă activitate științifică, în spirit interdisciplinar și multicultural, oglindită în fructuoasele colocvii româno-germano-ucrainene organizate, în valoroasele studii cuprinse în paginile revistei bianuale „Analele Bucovinei”, cât și într-un apreciabil număr de volume de studii colective sau de autor, apărute în colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii”.

Partea substanțială a volumului ce reunește studiile privitoare la istoria provinciei se deschide cu o primă secțiune: *Bucovina – imagini și perspective*, ce grupează un număr de șase studii. Primele texte surprind foarte bine o serie de interogații privind poziția Imperiului Austriei față de Principatele Române și de aspirațiile naționale ale românilor la jumătatea secolului XIX (Gheorghe Platon); dacă trecutul Bucovinei, ca spațiu al multiculturalității și al înțelegerii între naționalități, poate fi folosit ca model în construcția europeană (Radu Grigorovici) sau cum acesta a dat naștere complexului provinciei (Mircea Diaconu). La fel de interesante sunt și reflexiile privitoare la moștenirea Bucovinei multiculturale, văzute din perspectiva activității științifice lăsate în urmă de patru personalități (Taras Kijak, Dimitrie Vatamaniuc, Kurt Rein și Theo Stammen), care s-au ocupat de această provincie (Ortfried Kotzian); la locul și rolul acestei provincii în viața și opera poetului nostru național, Mihai Eminescu (Dimitrie Vatamaniuc) sau la poziția toposului Bucovina în toponimia central-europeană (Vasile Schipor).

A doua secțiune, *Administrație*, debutează cu o contribuție semnată Mircea Pahomi, privitoare la depunerea jurământului față de Austria, în 1777, în care momentul respectiv este descris amănunțit, în special pe baza vechiului studiu al lui Ion Grămadă. Alte două studii, cu multe informații și interpretări noi, au în prim plan devenirea istorică a administrației austriece în Bucovina. Primul dintre ele tratează perioada prepașoptistă, cu accente pe cele două faze: administrația militară (1774-1786) și administrația civilă (1787-1849), când provincia a fost înglobată ca un simplu ținut administrativ în marea provincie a Galiției, relevând implicațiile lor politice și sociale care au condus la revoluția de la 1848 (Ștefan Purici). Cel de-al doilea studiu are în vedere perioada autonomiei provinciale a Bucovinei, în cadrul Monarhiei de Habsburg, după dobândirea sa prin Constituția din 1849 și până în 1918. Autorul subliniază că obținerea autonomiei, moment deosebit de important în istoria provinciei, a impus introducerea în timp a unor noi structuri instituționale în domeniul politic, administrativ, școlar, financiar, economic, al justiției etc., cu efecte benefice în dezvoltarea și modernizarea provinciei (Otto-Friedrich Hallabrin).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Populație este titlul următoarei secțiuni ce cuprinde cinci studii dedicate acestei direcții de cercetare, care a iscat multe dezbateri în mediul istoriografic românesc, ucrainean și german. Din acestea, două studii aparțin lui Radu Grigorovici. În primul se întreprinde o interesantă analiză comparativă a recensămintelor populației din 1772-1773 și 1774, întocmite în timpul ocupației rusești a Moldovei (1768-1774), din ordinul feldmareșalului Rumeanțev, și cel întocmit în 1775 de austrieci, pentru partea ocupată din principatul moldav, ce va căpăta ulterior numele de Bucovina. Cel de-al doilea studiază în mod critic recensământului populației Bucovinei, întocmit în 1880 de autoritățile austriece, în care s-a introdus principiul limbii de conversație și nu al limbii materne, în identificarea națională a populației provinciei, insistând asupra dinamicii demografice a populației evreiești din provincie. După textul lui Mircea Pahomi, care încearcă să descifreze maniera în care boierii și mazilii bucovineni au putut intra în rândul nobilimii austriece, pe baza decretului imperial din 1787, alte două texte, semnate de Constantin Ungureanu și Ștefan Purici, urmăresc evoluția demografică a acestui teritoriu în deceniile care au urmat anexării. Astfel, primul detaliază cu acribie schimbările etno-demografice produse în structura populației provinciei în perioada Administrației militare a Bucovinei, iar cel de-al doilea se oprește asupra rolului imigrației și al colonizării diverselor etnii pe cuprinsul provinciei, ce au dus la transformarea sa într-o zonă multietnică, ca urmare a mai mulți factori, între care se remarcă politica populaționistă promovată de autoritățile habsburgice în perioada prepașoptistă.

Cea de-a patra secțiune, intitulată *Etnii*, oarecum restrânsă față de importanța temei, cuprinde trei texte. O primă contribuție substanțială, datorată lui Eugen Glück, reliefează evoluția demografică, economică și socială a populației evreiești din Bucovina, precum și evoluția statutului lor juridic în perioada Administrației militare. Interesantul studiu semnat de Tetyana Kloubert pune în lumină străduințele făcute în domeniul educației de intelectualii ucraineni din Cernăuți în secolul al XIX-lea, care prin intermediul instrucției școlare urmăreau dezvoltarea identității naționale în rândul locuitorilor ucraineni. Cel de-al treilea text, semnat Daniel Hrenciuc, face o trecere în revistă a evoluției demografice și a vieții culturale a populației polone din Bucovina, din momentul anexării provinciei de austrieci și până la Al Doilea Război Mondial.

Harieta Marici-Sabol, în studiul său din debutul secțiunii *Societate și economie,* inversat ca paginație față de repertorizarea din *Cuprins*, întreprinde o analiză detaliată privitoare la situația instituțiilor medico-sanitare din Bucovina în prima jumătate a secolului al XIX-lea, reliefând măsurile luate de autoritățile habsburgice pentru prevenirea epidemiilor, dar și pentru menținerea unei bune stări de sănătate în rândul populației. Următorul studiu al secțiunii, datorat lui Ovidiu Bâtă, are în vedere dezvoltarea economico-industrială a Bucovinei, începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și până în primele decenii ale celui următor, din perspectiva fabricilor de sticlă de la Althütte, Karlsberg, Fürstenthal, Neuhütte, Crasna-Ilschi, urmărindu-le evoluția din momentul înființării și până la închiderea lor, din motive de nerentabilitate, datorate, între altele, și concurenței sticlei aduse din Boemia sau din străinătate.

Următoarea secțiune întrunește patru texte sub titlul generic *Elite*. O primă contribuție semnată de Arcadie Bodale prezintă, pe baza unui document aflat la Arhivele Statului din Viena, decretul din martie 1787 al împăratului Iosif al II-lea, care reglementa maniera în care boierii și mazilii din Bucovina puteau obține titluri nobiliare habsburgice. În continuare, Mihai Iacobescu, în studiul său, întreprinde o interesantă analiză privitoare la elitele românești din Bucovina, evidențiind rolul lor în promovarea intereselor naționale, din perioada Administrației militare și până la redobândirea autonomiei provinciale în 1861. Un scurt text datorat lui Ilie Luceac face o sumară trecere în revistă a rolului pe care familia Hurmuzaki l-a avut în procesul modernizării societății românești din Bucovina, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Într-un ultim studiu, semnat Otto-Friedrich Hallabrin, se realizează o minuțioasă analiză privitoare la modul de acces în Parlamentul din Viena, precum și la deputații din Bucovina prezenți în acest înalt for legislativ, între 1861 și 1918.

În debutul celei de-a șaptea secțiuni, sugestiv intitulată *Mediul asociativ,* Mircea Irimescu reliefează câteva aspecte privitoare la Societatea pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina, insistând asupra momentului înființării sale în 1862, a membrilor fondatori, a liderilor și a activității societății în perioada stăpânirii austriece. La rândul său, Anghel Popa, în contribuția sa,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înfăptuiește o amplă și documentată prezentare a membrilor Societății Academice „Junimea" din Cernăuți care au participat pe diferite fronturi la Primul Război Mondial. Ultimul studiu din această secțiune, datorat Harietei Marici-Sabol, se oprește asupra activității Societății Doamnele Române din Bucovina, în perioada 1891-1918, subliniindu-i caracterul elitist, filantropismul arătat față de cei aflați în nevoie și, mai ales, față de fetele sărace, precum și militantismul în promovarea identității naționale.

Secțiunea următoare, intitulată *Conflicte și soluții*, debutează cu un text în care Mihai Iacobescu se axează asupra Revoluției de la 1848 în Bucovina, decelându-i particularitățile și revendicările, spre a-i urmări apoi consecințele. În următoarea contribuție, Mihai-Ștefan Ceaușu analizează maniera în care problema fundamentală a obținerii autonomiei provinciale, prin desprinderea de Galiția, a stat în atenția elitei multietnice din Bucovina, începând din 1848 și până la redobândirea autonomiei în 1861. În textul următor, Ligia-Maria Fodor urmărește, pe baza unor documente inedite de arhivă, cum au supravegheat autoritățile austriece activitatea desfășurată în favoarea idealului național de românii bucovineni refugiați în România, în Primul Război Mondial. În continuare, Marian Olaru, într-un studiu temeinic, reliefează impactul războiului mondial asupra Bucovinei, când, între 1914 și 1918, ca provincie de graniță, aceasta a fost câmp de bătălie, cunoscând mai multe ocupații rusești și reocupări austriece. La rândul său, Pavel Țugui face un scurt survol asupra evenimentelor din Bucovina din toamna anului 1918 ce au dus la unirea cu România. Ultimul studiu din această secțiune, semnat de Ștefan Purici, examinează cu acribie proiectele privitoare la soarta viitoare a Bucovinei, lansate, în context intern și internațional, pe durata Primului Război Mondial, subliniind în mod argumentat că, dintre acestea, doar cel românesc s-a dovedit a fi viabil.

Penultima secțiune, *Cultură și spiritualitate*, reunește patru texte. În primul dintre acestea, Mircea Pahomi face o trecere în revistă a istoriei celor 12 schituri din ținutul Cernăuți care au fost desființate de autoritățile habsburgice. Următoarea contribuție, semnată de Ștefănița-Mihaela Ungureanu, aduce în dezbaterea științifică o foarte interesantă temă referitoare la legislația privitoare la presă și cenzură, precum și la modalitatea de aplicare a sa în cazul ziarelor din Monarhia de Habsburg, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La rândul său, Elena Pașcaniuc se oprește în contribuția sa asupra manierei în care cultura populară, în special folclorul, a fost valorificat în paginile publicațiilor românești din Bucovina, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În încheierea grupajului, studiul aparținând lui Constantin Ungureanu face o temeinică analiză sintetizatoare privitoare la învățământul de stat existent în spațiul bucovinean, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, în toate componentele sale: învățământ primar, secundar și superior.

Ultima secțiune, intitulată după noi într-un mod mai puțin fericit *Bucovina de după Bucovina*, debutează cu o contribuție semnată Vladimir Trebici, care urmărește relațiile dintre societățile studenților români și cele ale studenților germani de la Universitatea din Cernăuți, de la înființarea universității în 1875 și până în preajma celui de Al Doilea Război Mondial. În continuare, Ștefan Purici se oprește în mod bine documentat asupra unei problematici complexe, ce are în vedere maniera de reprezentare politică a Bucovinei, în cadrul Parlamentului României Mari, în perioada interbelică. Un ultim studiu, care încheie secțiunea și volumul, aparține Rodicăi Jugrin, în cadrul căruia autoarea face o analiză temeinică privitoare la evoluția Universității din Cernăuți, cu toate părțile sale constituente, în perioada interbelică.

Toate acestea recomandă volumul editat de Rodica Jugrin și Marian Olaru, specialiștilor și publicului iubitor de istorie, drept o incitantă și instructivă lucrare științifică, ce aduce o sumă de argumente și idei pertinente, deosebit de utile descifrării acelor interogații, care revin mereu în mentalul societății românești, privitoare la devenirea istorică a Bucovinei. În același timp, prin marea varietate a temelor abordate, studiile reunite în acest volum colectiv contribuie pe deplin la așezarea fundamentului necesar complexului și dificilului efort de elaborare a unei mult așteptate istorii a Bucovinei.

Mihai-Ștefan Ceaușu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CRISTINA PREUTU, IONUȚ NISTOR (coord.), *Istorii ale regimului comunist din România*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, 280 p.

În 2018, s-a desfășurat la Iași Congresul Național al Istoricilor Români, eveniment științific organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, împreună cu Academia Română și Comitetul Național al Istoricilor Români. Diversitatea temelor abordate, precum și interesul manifestat de cei prezenți, materializat prin numărul mare de intervenții, au făcut posibilă apariția mai multor volume, care au reunit o bună parte din comunicările prezentate. Unul dintre acestea, *Istorii ale regimului comunist din România*, a apărut în 2020, fiind coordonat de doi profesori ai Facultății de Istorie, Ionuț Nistor și Cristina Preutu. Din punct de vedere structural, lucrarea este împărțită în trei secțiuni: *Sub semnul controlului și al planificării* (Virgiliu Țârău, Liviu Țăranu, Valentin Vasile, Cristian Culiciu, Valentin Maier), *Pe scena internațională* (Paul Nistor, Cristina Preutu, Bogdan-Valeriu Preda, Marian Zidaru, Florin Stan) și *Cultură, propagandă, reflecții asupra regimului* (Silviu B. Moldovan, Manuela Marin, Mihaela Grancea, Sidonia Grama, Vlad Onaciu).

Prima secțiune este deschisă de studiul profesorului clujean Virgiliu Țârău, *Minoritatea germană sub supraveghere. Richard, Elena Barbu și Ina Cosma sau povestea unei mici arhive a Securității din Brașov în problema germană în anii ’50-’60*. Exemplul „agentului Richard” este contextualizat, adică subsumat celor suportate de comunitatea germană din România și Brașov de-a lungul deceniului al cincilea al secolului XX: membrii ei erau mereu catalogați drept „spioni occidentali” sau „trădători de patrie”. Prin urmare, studiul oferă o analiză a rolului pe care l-a jucat Securitatea în raport cu exponenții comunității germane, a presiunilor la care erau supuși, majoritatea intrând în atenția „organelor” din cauza problemelor de dosar înregistrate. În acest articol, autorul și-a propus ca, dincolo de exemplaritate, să deschidă și alte direcții de înțelegere a orizontului social din perioada comunismului românesc. Virgiliu Țârău se referă la modul în care cercetarea istoriei contemporane poate fi îmbunătățită prin utilizarea arhivei secrete a regimurilor totalitare, dincolo de individualizările aferente, care să permită priceperea schimbărilor la nivel social, politic sau cultural produse în deceniul al șaselea. În cel de-al doilea studiu al volumului, Liviu Țăranu analizează activitatea desfășurată de Securitate începând cu anii ’70 ai secolului trecut, reușind să reliefeze ineficiența acesteia; observată în dezechilibrul economic major manifestat de-a lungul anilor 1980 și regăsită în special în nemulțumirea populației legate de nivelul de trai, lucru care avea să se reflecte în activitatea muncitorilor din marile obiective industriale. Astfel, autorul evidențiază faptul că activitatea Securității în domeniul economic a fost puternic ideologizată, ea fiind transformată într-un organism de supraveghere, prin prisma faptului că era ghidată de prioritățile economice ale conducerii Partidului Comunist Român. În continuare, în articolul *Mișcarea sportivă și Securitatea statului (1948-1989)*, Valentin Vasile analizează modul în care competițiile sportive internaționale găzduite de România aveau, pe lângă obținerea unui prestigiu internațional și a unei propagande pozitive, un caracter informativ cu care Securitatea era însărcinată să se ocupe. Astfel, autorul explică implicațiile pe care le aducea supravegherea acestui domeniu, oferind chiar exemple de relatări din presa străină, referitoare la mai multe aspecte ce demascau – în ciuda strădaniei autorităților de a făcea să pară totul impecabil – mai multe nereguli. Mai departe, Cristian Culiciu a abordat tema sistematizării urbane din Oradea în perioada 1972-1989, demonstrând implicarea autorităților în construirea unui oraș modern, dar conform cu tiparul „omului nou”. Totodată, autorul evidențiază neregulile apărute odată cu lansarea planurilor de sistematizare, reușind astfel să determine atât aspectele negative, cât și pe cele pozitive ale dorinței de urbanizare, consecință a industrializării, scopul principal al regimului. În ultimul studiu al acestei secțiuni, analiza lui Valentin Maier este îndreptată asupra planificării și evoluției învățământului superior românesc în deceniul al cincilea al secolului trecut. Cercetarea sa,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

construită în principal pe documente de arhivă din cadrul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, reușește să evidențieze problemele cu care învățământul superior românesc se confrunta în anii ’50, lucru exemplificat prin intermediul mai multor anexe. Autorul reliefează experimentele ce se aplicau sistemului de învățământ, dar și principiilor educaționale ghidate pe plan intern de impactul apariției unui nou regim, iar pe plan extern de influența sovietică.

Cea de-a doua secțiune a volumului este deschisă de studiul cercetătorului Paul Nistor de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, *„Umanizarea” Războiului Rece. Identitatea și reprezentarea culturală a României comuniste în SUA, în anii ’50*. În conflictul purtat între Est și Vest, România, aflată sub tutela Moscovei, era văzută ca un pion al acesteia din urmă, în special în ceea ce a însemnat propaganda culturală. Cercetarea nuanțează gradul de receptivitate al României în ceea ce privea cultura americană, tipurile de activități culturale românești ce puteau fi desfășurate pe teritoriul Statelor Unite, viziunea americanilor asupra acestora, precum și publicul căruia îi erau adresate. Astfel, bazându-se pe documente din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, autorul reușește să construiască o analiză a rolului pe care l-au avut activitățile culturale desfășurate de statul român pe teritoriul american, având în vedere orientarea ideologică a Bucureștiului.

În articolul său, Cristina Preutu oferă o perspectivă de ansamblu a ceea ce au însemnat relațiile culturale – antrenate în mare măsură și de obiective economice – dintre România și Franța pe parcursul anilor ’60. Pe fondul răcirii relațiilor româno-sovietice, România se afla în căutarea unei noi identități internaționale, cu toate că rămânea adepta principiilor comuniste. Astfel, autoarea evidențiază parcursul cultural al celor două state în această perioadă, concretizat în mai multe etape, colaborarea culturală româno-franceză și rezultatul potrivirilor de perspectivă politică dintre Charles de Gaulle și Nicolae Ceaușescu. În următoarele pagini, Bogdan Valeriu-Preda propune o investigare a stabilirii relațiilor diplomatice dintre Republica Socialistă România și Republica Federală Germană, văzută prin ochii diplomației est-germane, cercetarea sa bazându-se în mare parte pe surse arhivistice din cadrul Arhivei Ministerului Afacerilor de Externe. După momentul 1964, liderii de la București au adoptat o nouă linie de politică externă, mai cu seamă deschiderea față de statele din Occident, printre care și RFG, începând cu 1965-1966. Astfel, autorul nuanțează evoluția relațiilor diplomatice, economice sau culturale dintre cele două state, precum și neîncrederea față de români ce începea să se intensifice în rândul liderilor est-germani. Demersul lui Marin Zidaru aduce în prim plan anul 1968, moment în care, pe fondul unor probleme ale democrațiilor occidentale, derivate din tensiuni sociale sau economice, statele comuniste încep să profite de pe urma acestei crize. Totul a culminat cu decizia Uniunii Sovietice de a invada Cehoslovacia, acțiune ce avea să creeze neliniște atât în blocul comunist, cât și în cel democratic. Astfel, autorul analizează modul în care evenimentele anului 1968 se reflectă în atitudinea sovietică față de România și Iugoslavia, în impactul vizitei lui Michael Stewart în România. Nu neglijează nici implicațiile anului 1969 – moment în care România se alătură Declarației Tratatului de la Varșovia – prin prisma consemnărilor făcute de diplomația britanică, dar și de documentele NATO. În ultimul studiu dedicat scenei internaționale, Florin Stan aduce în discuție problema Orientului Mijlociu în deceniul al optulea, o temă utilă celor interesați de problematica relațiilor internaționale. Autorul evidențiază maniera în care antagonismul dintre Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică se intensifică pe fondul neregulilor prezente în acea zonă, în special din pricina conflictului arabo-israelian. În aceeași măsură, este analizată și politica adoptată de România față de situația din Orientul Mijlociu, poziție ce avea să fie apreciată inițial de liderii statelor din regiune.

Ultima secțiune a volumului este deschisă de studiul lui Silviu B. Moldovan, *„Mitul situației ireversibile” versus „mitul sfârșitului” inevitabil. Percepții asupra viabilității sistemului comunist est-european (1956)*. Astfel, autorul explică modul în care evenimentele din 1956, moment important al Războiului Rece, nu au reușit să elimine niciun regim comunist și nici să elibereze vreuna din țările aflate sub umbrela „fratelui mai mare”. Așadar, în conformitate cu cele petrecute, autorul analizează maniera în care „mitul situației ireversibile” și „mitul sfârșitului inevitabil” și-au făcut simțită prezența odată cu deschiderea evenimentelor revoluționare. Manuela Marin, în studiul *Vizitele de lucru și cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu*, oferă o analiză din care reiese faptul că liderul român și-a particularizat managementul politic prin intermediul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestor vizite, transformate astfel într-o „unealtă” a cultului personalității. Interesant în abordarea sa este faptul că urmărește felul în care articolele de presă elaborate pe baza acestor vizite au evoluat de-a lungul timpului, devenind în cele din urmă instrumente prin care se promova cultul personalității dictatorului. Astfel, întocmind o analiză a ziarelor vremii, autoarea explică modul în care liderului român i s-au creat imaginile de „arhitect al României moderne” sau de „garant al independenței și unității naționale”. Demersul Mihaelei Grancea aduce în prim plan o fațetă a producției culturale, *„Epoca Frumoasă” în ecranizările din național-comunismul românesc (1971-1989)*, în care autoarea prezintă câteva aspecte ale problematicii care domina filmul artistic în acea perioadă. Autoarea explică rolul pe care l-au avut „Tezele din iulie 1971”, folosite ca metodă de coordonare și control a filmelor artistice în era național-comunismului. Totodată, oferă o abordare interesantă atât asupra nivelelor de critică socială prezente în filmele artistice românești și asupra a ceea ce a însemnat „La Belle Epoque” pentru ecranizările de la noi: justificarea „teoriei europenității românești” din perspectiva ideologilor comuniști. În următorul studiu, bazat pe o problematică istorică și istoriografică diferită, cea a „trecerilor sub tăcere”, Sidonia Grama manifestă un interes față de ceea ce au însemnat evenimentele din decembrie 1989 pentru români. Autoarea vorbește despre o dualitate a revoluției din 1989, cea „anticomunistă” versus cea „anti-Ceaușescu”, materializată prin descrierea contradictorie a evenimentelor. Volumul se încheie cu studiul lui Vlad Onaciu, *Provocări ale scrisului istoric: o situație a surselor istorice pentru perioada comunistă*. Autorul explică modul în care istoriografia comunistă din România a fost influențată de principalele modele academice internaționale, precum și maniera în care ar trebui utilizate sursele primare ale acelor ani, având în vedere că acestea pot fi înșelătoare adeseori. De aceea, ne oferă, în această direcție, și câteva mijloace metodologice ce pot fi utilizate în vederea descoperirii adevărului istoric.

În concluzie, volumul conține studii bine elaborate, cu trimiteri permanente la documentele de arhivă, observându-se interesul cercetătorilor pentru trecutul relativ recent. Regăsim lecturi dintre cele mai interesante, oferind astfel cititorilor o gamă largă de abordări ale evenimentelor și fenomenelor consumate în perioada regimului comunist, atât la nivel național, cât și la nivel internațional.

Daiana-Nicoleta Candrea

IOANA-RUXANDRA FRUNTELATĂ, *Despre interpretarea etnologică*, București, Editura Etnologică, 2020, 220 p.

Ioana-Ruxandra Fruntelată, cercetător științific la Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, predă Etnologia la Facultatea de Litere a Universității din București. În această dublă calitate, autoarea propune publicului, în lucrarea intitulată *Despre interpretarea etnologică*, o serie de studii care îmbină cercetarea de teren, munca de bibliotecă și învățământul, din perspectiva – favorizată, am spune – a etnologului filolog, pentru care fenomenele cercetate sunt ascultate ca un discurs, citite ca o topică *sui-generis* și finalmente convertite prin interpretare într-o „scriitură”; atenția sa este îndreptată, prin urmare, asupra modului în care „se poate «scrie» etnologic despre cultura populară tradițională românească, pornind de la delimitarea «obiectului» și transformarea acestuia în «text»” (p. 9). *Etnologie* și *antropologie* (culturală) sunt termeni folosiți alternativ pentru a desemna subiectul major de interes al lucrării: cercetarea calitativă a culturilor informale/negramaticalizate, fie acestea tradițional-rurale ori urbane. Ioana-Ruxandra Fruntelată face o etnologie sinceră, reflexivă și autoreflexivă, cu deschideri bibliografice americane și vest-europene, dar și cu o notă de profundă loialitate față de peisajul științific autohton. Cartea este o culegere de articole proprii recente din publicațiile românești de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specialitate ale domeniului. Caracterul mozaicat creează o imagine relevantă asupra preocupărilor tematice ale cercetătoarei Ioana-Ruxandra Fruntelată; de altfel, în *Argument* ea oferă cititorului un sinopsis sugestiv, prevenindu-l asupra faptului că va problematiza subiecte cum ar fi analiza de text, studiul de caz calitativ, metoda monografică, crearea, cercetarea și valorificarea arhivelor de specialitate, studiile de memorie, antropologia emoției, antropologia limbajului poetic folcloric și, chestiune dificilă și de maxim interes actual, etica etnologiei de teren. Textele aparțin registrului științific, cu adresabilitate didactică. Ele pun la contribuție definițiile, critica de termeni, conceptualizarea și, nu în ultimul rând, oferă formulări fericite: „studiul de caz pare a fi metoda «naturală» a etnologiei" (p. 58), „o monografie nu poate fi niciodată încheiată" (p. 87), „textualizarea este «gradul zero» de prelucrare a datelor de teren" (p. 117) ș.a. O notă particulară a atitudinii cercetătoarei este dată de preocuparea sa acută pentru criteriile de pertinență/validare/corectitudine științifică în ceea ce privește propriul demers; subliniem această postură precaută, întrucât ea ni se pare extrem de relevantă pentru momentul actual al etnologiei românești.

Volumul este compus din 16 studii, precedate de un *Argument* al autoarei și urmate de rezumate în limba engleză și de o amplă listă bibliografică. Studiul *Etnologia filologică* propune un *survey* al domeniului, cu repere care pornesc din secolul al XVIII-lea francez, trec prin primplanurile etnologiei germane și britanice din secolul al XIX-lea și începutul de secol XX și conectează școlile românești la curentele științifice universale, prin B. P. Hasdeu, Lazăr Șăineanu, Ovid Densusianu, I. A. Candrea, Ovidiu Bârlea, D. Caracostea, Ion Mușlea ș.a. Un conspect comentat al istoricului domeniului este și *Analiza de text în etnologie*, urmărind transformările survenite de la discursul oral primar până la explicitările propuse de un document etnologic; autoarea observă că practicile de înregistrare, transcriere și textualizare își creează în fapt obiectul, care este textul folcloric ca fenomen cultural; binevenite exemple (culegerea *Graiul nostru, Odiseea bravului soldat Alexa, Poeziile soldatului Tomuț*, corpusurile și tipologiile, lecturile semiotice precum cele propuse de Mihai Pop etc.) ilustrează diferite maniere de creare a documentului etnologic. Capitolul *Textualizare, (re)contextualizare și patrimonializare* urmărește utilizarea documentului etnologic, propunând cititorului un foarte util exercițiu de critică a termenilor și o descriere a câtorva maniere foarte productive de textualizare: transcrierea fonetică a textului oral, ca în varianta practicată de Ovidiu Bârlea, formalizarea metadatelor, pe urmele lui Claude Lévi-Strauss, identificarea componentelor actului de comunicare, ca în teoriile performanței, autoreferențialitatea, ca în autoetnologia postmodernă.

Cercetarea calitativă în etnologie: concepte, metode, principii de validare este un efort de teoretizare, care pune în mod just accentul asupra laturii hermeneutice a etnologiei ca „știință comprehensivă" și cercetare a „societăților simple, *i.e.* comunităților, prin metode preponderent calitative" (p. 20), motiv pentru care autoarea va zăbovi atât cât consideră necesar asupra distincțiilor *etic – emic, privire îndepărtată – privire partajată*, va insista asupra mijloacelor de textualizare a datelor de teren, va puncta dificultățile realizării decupajelor informaționale pe baza cărora se extrage sensul și va nota că asumarea subiectivității a devenit, în ultimele decenii, „paradoxal", o condiție de validare a obiectivității cercetării. În capitolul *Arhivele etnologice – un „teren" favorabil cercetării calitative*, autoarea analizează, dintr-o perspectivă actuală și folosindu-se de multe exemple, utilitatea arhivei etnologice; ea punctează evoluția concepțiilor asupra așa-numitei arhive de folclor, de la mai vechea instrumentalizare ideologică a sa în cadrul marilor proiecte naționale, până la actuala ei valorificare în varii direcții patrimoniale, și prezintă pe scurt problematica legală a *copyright*-ului în cazul documentelor arhivate. Atingând dificilul subiect al transformării poveștii vieții unui informator într-un document de arhivă într-o cercetare de istorie orală, Ioana-Ruxandra Fruntelată subliniază urgența cu care s-ar „impune elaborarea unei strategii de revelare și ascundere a informației" (p. 110); este un subiect fierbinte, asupra căruia va reveni.

Metodologia domeniului este urmărită și în *Interpretarea etnologică prin construcția de modele*, în care autoarea pornește de la observația că nu poate exista descriere etnografică fără o subiacentă muncă de interpretare, iar conștientizarea modelului/filtrului hermeneutic folosit aduce un plus de valoare rezultatului; date din etnologia europeană și americană a finalului de secol XX vin să exemplifice punerea la lucru a modelelor în cadrul lecturilor etnologice pe care le propune cercetătorul de teren. Capitolul despre *Potențialuri și riscuri ale aplicării modelelor lingvistice* este un apendice la precedentul studiu despre *Interpretarea etnologică*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studiul de caz, intensiv folosit în școala britanică de etnologie, i se pare autoarei o metodă foarte pertinentă, în măsura în care se admit, pe de o parte, interdeterminările dintre fenomenul studiat și contextul său de producere, iar pe de alta caracterul de construct cultural al imaginii oferite în final. Amplul capitol *Studiul de caz: metodă de cercetare și interpretare etnologică* este destinat (și) studenților; caracterul său prescriptiv, sintetic, clar structurat și excelent exemplificat îl recomandă ca pe un text de manual. În ceea ce privește *Monografiile în interpretarea etnologică*, Ioana-Ruxandra Fruntelată accentuează diversitatea lor, importanța sensibilă a monografiilor „native" (scrise de localnici) și, mai ales (cu exemple), valoarea monografiilor filologice, sociologice, geografice, etnologice.

Una dintre cele mai importante teme din volum se regăsește în studiul *Încăperile memoriei: o circumscriere etnologică*, în care, schematic, autoarea prezintă fațete, funcții și maniere de propagare ale memoriei, cu un accent suplimentar asupra procesului de narativizare a memoriei în cadrul narațiunii folclorice, un proces cu resort adesea terapeutic. Interesul pentru aspectul psihologic al cercetării antropologice de teren este ilustrat și de curajosul capitol *Emoțiile în cercetarea etnologică a propriei culturi*, un bun exercițiu de deontologie profesională, în care autoarea se referă explicit la relația cu oamenii terenurilor sale și vorbește deschis despre „complicațiile etice", despre „poverile etnologului", despre „*idealizarea reciprocă* pe care o practică cercetătorul și interlocutorul, mai ales pentru că petrec împreună *un timp scurt* ce poate genera trăiri intense și *o ieșire din cotidian* care, cu vremea, se poate traduce ca *un apogeu al memoriei subiective* [s.n., A.C.]" (p. 134).

Încercarea de analiză antropologică a creației literare culte *Alergând după vulpea albastră* iese din sfera strictă a etnologiei, dar dezvăluie același mecanism hermeneutic care se aplică și documentului folcloric. Etnologul este, însă, „la el acasă" în capitolele *Vers și cântec. Premisele unei antropologii a limbajului poetic folcloric*, convingătoare cercetare a *performanței*, ca expresie unică a binomului cuvânt – muzică, pornind de la ipoteza că „limbajul poetic folcloric este, la origine, chiar limba naturală a unei comunități tradiționale", „un sistem rimat și ritmat ce servește cel mai bine memoria formată în oralitate", *Zorile – lectura transcategorială a unei reprezentări mitice*, în care Zorile invocate în colindele de zori și în cântările funerare, ba chiar și contrapartea lor masculină din basme, Zorilă (echivalare față de care cititorul poate avea unele rețineri), sunt expresia mitică a liminarității, sau *Ce ne mai spune Miorița*, o privire de ansamblu bogat exemplificată asupra hermeneuticii subiectului, cu ocazia și în cadrul căreia autoarea formulează foarte pe scurt, dar inspirat, o ipoteză mai puțin vehiculată, cea a consacrării spațiului stânei prin înhumarea unui cioban individualizat prin atribute ale purității.

Articolul *Implicații și complicații etice în etnologia actuală* examinează una dintre cele mai acute probleme ale domeniului: coliziunea între doctrina științificității pozitiviste, fondate pe consolidarea datelor în cadrul unei cât mai detaliate fișe a informatorului, cu corolarul recent al obligației cercetătorului de a obține „consimțământul informat" al subiecților cercetării sale de teren, pe de o parte, și imperativul păstrării confidențialității informațiilor resimțite de subiect ca sensibile, pe de alta. Exemplificări din antropologia universală sunt chemate să îmblânzească oarecum tema, spre a se ajunge, după cum era de prevăzut, la exemple din propria experiență a cercetătoarei, cazuri problematice, dar alese în așa fel încât să nu lezeze, totuși, practica generală dominantă – întrucât autoarea însăși nu simte că poate tăia acest nod gordian. Într-o mișcare de emancipare metodologică, ea atrage atenția asupra faptului că dilema este deja rezolvată în alte spații culturale: „Antropologia occidentală rezolvă acest aspect «anonimizând» atât persoanele studiate, cât și comunitățile din care acestea provin" (p. 170); dar, la pagina anterioară, tot ea arăta că pentru cazurile în care, „din considerente etice, nu se pot comunica datele informatorilor", „*veridicitatea* lor poate fi oricând contestată". Ceea ce contează este, însă, îndemnul energic final că „ar fi de dorit ca membrii comunității academice și profesionale să formuleze cât mai curând un cod etic adecvat noului «pact» ce se cere încheiat între etnolog și persoanele/comunitățile cercetate" (p. 171).

Bibliografia de calitate, efortul reflexiv dublat de o bună așezare în peisajul informațional al domeniului de studiu, tonul ponderat și spiritul universitar al întregii lucrări sunt tot atâtea recomandări de lectură a acestui volum, una dintre puținele încercări autohtone de chestionare a unor subiecte sensibile, care merită pe deplin atenția și care vor alimenta, previzibil, viitoarele pagini ale etnologiei românești.

Astrid Cambose

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice”, București
AARMSLit.	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare”, București
AB	= „Arhivele Basarabiei”, Chișinău
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității, București
AHR	= „The American Historical Review”, Oxford
AIIAC	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
AIIAI	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași
AIIC	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
AIINC	= „Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj”, Cluj-Napoca
AIIX	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
AISC	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
ALIL	= „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași
AM	= „Arheologia Moldovei”, Iași
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
AMP	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
ANB	= Arhivele Naţionale Bucureşti
AnM	= „Analele Moldovei”
ANI	= Arhivele Naţionale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naţionale Istorice Centrale, București
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova, Chișinău
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
APR	= „Analele Parlamentare ale României”, București
AR	= „Arhiva Românească”, București
ArchM	= „Archiva Moldaviae”, Iași
ArhGen	= „Arhiva Genealogică”, Iași
ARMSŞ	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice”, București
ARMSI	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice”, București
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași
AT	= „Arhivele Totalitarismului”, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= „Analele Universităţii București”
BAR	= Biblioteca Academiei Române, București
BCMI	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Bucureşti
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară, București

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIX, 2022, p. 369-370

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
BMI = „Buletinul Monumentelor Istorice”, București
BOR = „Biserica Ortodoxă Română”, București
BRV = „Bibliografia românească veche”, București
BS = „Balkan Studies”, Salonic
CC = „Codrul Cosminului”, Suceava
CG = „Cuget românesc”, Buenos Aires
CI = „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
CMRS = „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
CvL = „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
DAD = „Dezbaterile Adunării Deputaţilor”, București
DI = „Dosarele istoriei”, București
DIR = „Documente privind istoria României”, București
DRH = „Documenta Romaniae Historica”, București
GB = „Glasul Bisericii”, București
IN = „«Ioan Neculce». Buletinul Muzeului Municipal Iași”
JGO = „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
LR = „Limba română”, București
MA = „Mitropolia Ardealului”, Sibiu
MB = „Mitropolia Banatului”, Timișoara
MemAntiq = „Memoria Antiquitatis”, Piatra-Neamț
MI = „Magazin Istoric”, București
MMS = „Mitropolia Moldovei şi Sucevei”, Suceava
MO = „Mitropolia Olteniei”, Craiova
MOf = „Monitorul Oficial”, Bucureşti
MSŞIA = „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie a Academiei Române”, Bucureşti
NedH = „Nouvelles Etudes d’Histoire”, Bucureşti
NRR = „Noua revistă română”, Bucureşti
RA = „Revista arhivelor”, București
RdI = „Revista de istorie”, București
RER = „Revue des Études Roumaines”, Paris
RESEE = „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
RFR = „Revista Fundaţiilor regale”, București
RHSEE = „Revue Historique du Sud-Est Européen”, Bucureşti
RI = „Revista istorică”, București
RIR = „Revista istorică română”, București
RITL = „Revista de istorie şi teorie literară”, Bucureşti
RMM = „Revista Muzeelor şi Monumentelor”, București
Rsl = „Romanoslavica”, București
SAHIR = „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, Bucureşti
SAI = „Studii şi articole de istorie”, Bucureşti
SCIA = „Studii şi cercetări de istoria artei”, Bucureşti
SCILF = „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor”, Bucureşti
SCIV(A) = „Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)”, București
SCN = „Studii şi cercetări de numismatică”, Bucureşti
SCSI = „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie”, Iaşi
SEER = „The Slavonic and East European Review”, Londra
SJAN = Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale
SMIM = „Studii şi materiale de istorie medie”, Bucureşti
SODF = „Südostdeutsche Forschungen”, München
SOF = „Südost-Forschungen”, München
SRdI = „Studii. Revistă de istorie”, Bucureşti
SUBB = „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca
TD = „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
VR = „Viaţa Românească”

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro